~YESODOT~
Foundations of Emuna

YESODOT

# Key Rashis, Rambans, and Gur Aryehs on the Parsha

# Sefer Bereishit

## ספר בראשית

עיקרי רש״י, רמב״ן וגור אריה על הפרשה


| | |
|---|---|
| הקדמות הרמב״ן | 1 |
| פרשת בראשית | 3 |
| פרשת נח | 24 |
| פרשת לך לך | 38 |
| פרשת וירא | 54 |
| פרשת חיי שרה | 70 |
| פרשת תולדות | 79 |
| פרשת ויצא | 91 |
| פרשת וישלח | 105 |
| פרשת וישב | 119 |
| פרשת מקץ | 133 |
| פרשת ויגש | 144 |
| פרשת ויחי | 157 |

# הקדמות הרמב״ן

**רמב״ן**

### הקדמת הרמב״ן לתורה

בשם האל הגדול הגבור והנורא אתחיל לכתוב חידושים בפירוש התורה. באימה ביראה ברתת בזיע במורא. מתפלל ומתודה בלב נדכה ונפש שבורה. שואל סליחה מבקש מחילה וכפרה. בקידה בכריעה בהשתחויה. עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. ונפשי יודעת מאד ידיעה ברורה. שאין ביצת הנמלה כנגד הגלגל העליון צעירה. כאשר חכמתי קטנה ודעתי קצרה כנגד סתרי תורה. הצפונים בביתה הטמונים בחדרה. כי כל יקר וכל פלא כל סוד עמוק וכל חכמה מפוארה. כמוס עמה חתום באוצרה. ברמז בדבור בכתיבה ובאמירה. כאשר אמר הנביא המפואר בלבוש מלכות והעטרה. משיח אלהי יעקב ונעים הזמירה. לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד. ונאמר פלאות עדותך על כן נצרתם נפשי. אבל מה אעשה ונפשי חשקה בתורה. והיא בלבי כאש אוכלת בוערה. בכליותי עצורה. לצאת בעקבי הראשונים אריות שבחבורה. גאוני הדורות בעלי גבורה. להכנס עמם בעובי הקורה. לכתוב בהם פשטים בכתובים ומדרשים במצות ואגדה. ארוכה בכל ושמורה. ואשים למאור פני נרות המנורה הטהורה. פרושי רבינו שלמה עטרת צבי וצפירת תפארה. מוכתר בנמוסי במקרא במשנה ובגמרא. לו משפט הבכורה. בדבריו אהגה. באהבתם אשגה. ועמהם יהיה לנו משא ומתן דרישה וחקירה. בפשטיו ומדרשיו וכל אגדה בצורה. אשר בפירושיו זכורה. ועם רבי אברהם בן עזרא. תהיה לנו תוכחת מגולה ואהבה מסותרה. והאל אשר ממנו לבדו אירא. יצילנו מיום עברה יחשכני משגיאות ומכל חטא ועברה. וידריכני בדרך ישרה. ויפתח לנו שערי אורה. ויזכנו ליום הבשורה. כדכתיב מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך. צרופה אמרתך מאד ועבדך אהבה. צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת. צדק עדותיך לעולם הבינני ואחיה׃

### הקדמת הרמב״ן לספר בראשית

בראשית. משה רבינו כתב הספר הזה עם התורה כולה מפיו של הקדוש ברוך הוא והקרוב שכתב זה בהר סיני כי שם נא׳ לו עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם כי לוחות האבן יכלול הלוחות והמכתב כלומר עשרת הדברות והמצוה מספר המצות כולן עשה ולא תעשה א״כ התורה יכלול הספורים מתחילת בראשית כי הוא מורה אנשים בדרך בענין האמונה וברדתו מן ההר כתב מתחלת התורה עד סוף ספור המשכן וגמר התורה כתב בסוף שנת הארבעים כאשר אמר לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה׳ אלהיכם וזה כדברי האומר תורה מגלה מגלה נתנה אבל לדברי האומר תורה חתומה נתנה נכתב הכל בשנת הארבעי׳ כשנצטוה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם וצוה לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה׳ אלהיכם. ועל כל פנים היה נכון שיכתוב בתחלת ספר בראשית וידבר אלהים אל משה את כל

**רמב״ן (המשך)**

הדברים האלה לאמר. אבל היה הענין להכתב סתם מפני שלא כתב משה רבינו התורה כמדבר בעד עצמו כנביאים שמזכירים עצמם כמו שנאמר ביחזקאל תמיד ויהי דבר ה׳ אלי בן אדם. וכמו שנאמר בירמיה ויהי דבר ה׳ אלי לאמר. אבל משה רבינו כתב תולדות כל הדורות הראשוני׳ ויחוס עצמו ותולדותיו ומקריו כשלישי המדבר. ולכן יאמר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו כמדבר בעד שנים אחרים ומפני שהענין כן לא נזכר משה בתורה עד שנולד ונזכר כאילו אחר מספר עליו ואל יקשה עליך ענין משנה התורה שמדבר בעד עצמו ואתחנן ואתפלל אל ה׳ ואומר כי תחלת הספר ההוא אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל והנה הוא כמספר דברים בלשון אמרם. והטעם לכתיבת התורה בלשון זה מפני שקדמה לבריאת העולם אין צריך לומר ללידתו של משה רבינו כמו שבא לנו בקבלה שהיתה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה. הנה משה כסופר המעתיק מספר קדמון וכותב ולכן כתב סתם אבל זה אמת וברור הוא שכל התורה מתחלת ספר בראשית עד לעיני כל ישראל נאמרה מפיו של הקדוש ברוך הוא לאזניו של משה כענין שאמר להלן (ירמיה ל״ו) מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו הודיענו תחילה ענין בריאת השמים והארץ וכל צבאם כלומר בריאת כל נברא העליונים והתחתונים א״כ כל הנאמר בנבואה ממעשה מרכבה ומעשה בראשית והמקובל בהם לחכמים תולדות עם ארבע הכחות שבתחתונים כח המחצבים וכח צמח האדמה ונפש התנועה והנפש המדברת בכלם נאמר למשה רבינו בריאתם וכחותם ומהותם ומעשיהם ואפיסת הנפסדים מהם והכל נכתב בתורה בפירוש או ברמז וכבר אמרו רבותינו חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכלם נמסרו למשה חוץ מאחד שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים ואמרו כי בבריאת העולם חמשים שערים של בינה כאלו נאמר שיהיה בבריאת המחצב שער בינה אחד בכחו ותולדותיו ובבריאת צמח האדמה שער בינה אחד ובבריאת האילנות שער אחד ובבריאת החיות שער אחד ובבריאת העופות שער אחד וכן בבריאת השרצים ובבריאת הדגים ויעלה זה לבריאת בעלי נפש המדברת שיתבונן סוד הנפש וידע מהותה וכחה בהיכלה יגיע למ״ש גנב אדם יודע ומכיר בו נואף אדם יודע ומכיר בו נחשד על הנדה יודע ומכיר בו גדולה מכלן שמכיר בכל בעלי כשפים ומשם יעלה לגלגלים ולשמים וצבאיהם כי בכל אחד מהם שער חכמה אחד שלא כחכמתו של חבירו ומספרם ומקובל להם ע״ה שהם נ׳ חוץ מאחד ואפשר שיהיה השער הזה בידיעת הבורא יתב׳ שלא נמסר לנברא ואל תסתכל באמרם נבראו בעולם כי על הרוב ידבר והשער האחד לא נברא והמספר הזה רמוז בתורה בספירת העומר ובספירות היובל כאשר אגיד בו סוד בהגיעי שם ברצון הקדוש ברוך הוא וכל הנמסר למשה רבינו בשערי הבינה הכל נכתב בתורה בפירוש או שרמוזה בתיבות או בגימטריאות או בצורת האותיות הכתובות כהלכתן או המשתנות בצורה כגון הלפופות והעקומות וזולתן או בקוצי האותיות ובכתריהם כמו

**רמב״ן**

שאמרו כשעלה משה למרום מצאו להקב״ה שהיה קושר כתרים לאותיות אמר לו אלו למה אמר לו עתיד אדם אחד לדרוש בהם תלי תלים של הלכות עד זו מנין לך א״ל הל׳ למשה מסיני כי הרמזים האלו לא יתבוננו אלא מפה אל פה עד משה מסיני ומזה אמרו בשיר השירים רבה בחזקיהו ספר תגין הראה להם והספר הזה הוא ידוע ומצוי אצל כל אדם יפרש בו כמה אלפי״ן יש בתורה בתגין וכמה ביתי״ן ושאר האותיות ומספר התגין של כל אחת ואחת ואין השבח שספרו על הספר הזה וגלוי הסוד שהיה בו לחזקיהו מפני התגין עצמן אלא בידיעתן בפירושיהן סודות רבים עמוקים מאד ושם בפי׳ שיר השירים אמרו כתיב ויגד לכם את בריתו ויגד לכם את ספר בראשית שהוא תחלת ברייתו של עולם אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים אלו עשרת הדברות עשרה למקרא ועשרה לתלמוד וכי מנין יבא אליהוא בן ברכאל הבוזי ויגלה להם לישראל חדרי בהמות ולויתן ומנין יבא יחזקאל ויגלה להם חדרי מרכבה אלא הה״ד הביאני המלך חדריו כלומר שהכל נלמד מהתורה ושלמה המלך שנתן לו אלהים החכמה והמדע הכל מן התורה הי׳ לו וממנה למד עד סוף כל התולדות ואפי׳ כחות העשבים וסגולתם עד שכתב בהם /שכתוב בה/ אפי׳ ספר רפואות וכענין שכתוב וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא בקיר וראיתי הספר המתורגם הנקרא חוכמתא רבתא דשלמה וכתוב בו ולא ממקום הות תולדתא חדידתא למלך או לשליט דחדיו מעלנא דכל ב״נ לעלמא ומפקנא שויאת חדיו מיטול כן צלית ואיתיהיבת לי רוחא דחכמתא וקרית ואתית לי רוחא דאידעתא צבית בה יתיר מן שבטא וכרסוותא. יאמר כי לא מדבר תהיה תולדת מיוחדת למלך או לשליט אחד הוא ביאת כל איש בעולם ויציאה שוה לכולם יחד ובעבור כן התפללתי ונתן לי רוח חכמה וקראתי ובא לי רוח דעת בחרתי בה יותר מן השבט והכסא. ונאמר שם והוא דיהב אידעתא דלא דגלותא למידע היכן קם עלמא ועובדיהו דמזלתא שוריא ושולמיא ומצעתהון דזמני שולחפי דזנבותה יד ודהיכן עבדי זמני ריהטיהון דשמיא וקבעיהון דכוכביא מתנא דבעירא וחימתא דחיויאתאי. עוזיהון דרוחי ומחשבתיהן דבני אנשא גינסי דנצבתא וחיליהון דעקרי כל מדעם דכסי וכל מדעם דגלי ידעית. ואמר שהאלהים הוא הנותן דעת שאין בו שקר לידע איך קם העולם ומעשה המזלות הראש והסוף ואמצעות הזמנים ואלכסונות הזנבות ואיך יעשו הזמנים מרוצת השמים וקביעות הכוכבי׳ לחות הבהמות וחמת החיות תוקף הרוחות ומחשבות אדם יחסי האילנות וכחות השרשים כל דבר מכוסה וכל דבר מגולה ידעתי וכל זה ידע בתורה והכל מצא בה בפירושיה בדקדוקיה ואותיותיה ובקוציה כאשר הזכרתי וכן אמר בו הכתוב ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם כלומר שהי׳ בקי מהם בקסמים ובנחשים שזו היא חכמתם שנאמר כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים וכך אמרו מה היתה חכמתן של בני קדם שהיו יודעים וערומים בטייר. ומכל חכמת מצרים שהיה בקי בכשפים שהיא חכמת מצרים. ובטבע הצומח כידוע מספר העבודה המצרית שהיו בקיאין מאד בענין הזריעות וההרכבה במינין. וכך אמרו אפי׳ פלפלין נטע שלמה בארץ ישראל וכיצד

**רמב״ן (המשך)**

היה נוטען אלא שלמה חכם היה והיה יודע עיקר משתיתו של עולם למה מציון מכלל יופי אלהים הופיע מציון נשתכלל כל העולם כולו כיצד למה נקראת אבן שתיה שממנה נשתת העולם והיה שלמה יודע איזהו גיד שהוא הולך לכוש ונטע עליו פלפלין ומיד היו עושין פירות שכן הוא אומר ונטעתי בהם עץ כל פרי. עוד יש בידינו קבלה של אמת כי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחד כאילו תחשוב על דרך משל כי פסוק בראשית יתחלק לתיבות אחרות כגון בראש יתברא אלהים וכל התורה כן מלבד צירופיהן וגימטריותיהן של שמות וכבר כתב רבינו שלמה בפירושיו בתלמוד ענין השם הגדול של ע״ב באיזה ענין הוא בשלשה פסוקי׳ ויסע ויבא ויט ומפני זה ספר תורה שטעה בו באות אחת במלא או בחסר פסול. כי זה הענין יחייב אותנו לפסול ס״ת שיחסר בו ו׳ אחד ממלות אותם שבאו מהם ל״ט מלאים בתורה או שיכתוב הו׳ באחד משאר החסרי׳ וכן כיוצא בזה אף על פי שאינו מעלה ולא מוריד כפי העולה במחשבה וזה הענין שהביאו גדולי המקרא למנות כל מלא וכל חסר וכל התורה והמקרא ולחבר ספרים במסורת עד עזרא הסופר הנביא שנשתדל בזה כמו שדרשו מפסוק ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא. ונראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה בענין הזה שהזכרנו היה שהיתה הכתיבה רצופה בלי הפסק תיבות והי׳ אפשר בקריאתה שתקרא על דרך השמות ותקרא על דרך קריאתנו בענין התורה והמצוה ונתנה למשה רבינו על דרך קריאת המצות ונמסר לו על פה קריאתה בשמות. וכן יכתבו השם הגדול שהזכרתי כולו רצוף ויתחלק לתיבות של שלש שלש אותיות ולחלוקי׳ אחרים רבים כפי השמוש לבעלי הקבלה. ועתה דע וראה מה אשיב שואלי דבר בכתיבת פירוש התורה אבל אתנהג כמנהג הראשוני׳ להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות הקוראים בסדר בשבתות ובמועדים ולמשוך לבם בפשטים ובקצת דברים נעימים לשומעים וליודעים חן. ואל חנון יחננו ויברכנו ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. ואני הנני מביא בברית נאמנה והיא הנותנת עצה הוגנת לכל מסתכל בס׳ הזה לבל יסבור סברה ואל יחשוב מחשבות בדבר מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה כי אני מודיעו נאמנה שלא יושגו דבר ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה זולתי מפי מקובל חכם לאוזן מקובל מבין והסברא בהן אולת מחשב׳ מועלת רבת הנזקין מונעת התועלת אל יאמר בשוא נתעה כי לא תבואהו בסברותיו רק רעה כי ידברו אל ה׳ סרה אשר לא יכלו כפרה שנאמר אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח אל יהרסו אל ה׳ לראות כי ה׳ אש אוכלה הוא אל קנאות. והוא יראה את רצוייו מתורתו נפלאות. אבל יחזו בפירושינו חדושים בפשטים ובמדרשים יקחו מוסר מפי רבותינו הקדושים בגדול ממך אל תדרוש בחזק ממך בל תחקור במופלא ממך בל תדע במכוסה ממך בל תשאל במה שהורשית התבונן שאין לך עסק בנסתרות:

# פרשת בראשית

**פרק א (א)** בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ׃

**רש"י**

**א:א בראשית**[1] **-** אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא (שמות יב ב) מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום (תהלים קיא ו) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו׃[2]

**בראשית ברא -** אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו ז"ל בשביל התורה שנקראת (משלי ח כב) ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו (ירמיה ב ג) ראשית

**רמב"ן**

**א:א מדוע פתחה התורה בבריאת העולם**

**בראשית ברא אלהים -** אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו, שאם יאמרו אומות העולם לסטים אתם שכבשתם לכם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם, כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, ונתנה לאשר ישר בעיניו, וברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. וזו אגדה בלשון שכתבה רבינו שלמה בפירושיו׃

ויש לשאול בה, כי צורך גדול הוא להתחיל התורה בבראשית ברא אלהים, כי הוא שורש האמונה, ושאינו מאמין בזה וחושב

**גור אריה**

**1 התורה עניינה הוראת המצוות** (על "לא היה צריך להתחיל") **(א) אמר ר' יצחק וכו'.** ב"ר (א, ב). אף על גב דאין ספור אחד בתורה שלא לצורך, אפילו "אחות לוטן תמנע" (להלן לו, כב) כדאיתא בפרק חלק (סנהדרין צט ע"ב), אחר ששם 'תורה' אינו נופל אלא על מצות התורה, שהרי לשון 'תורה' הוא לשון הוראה - להורות לנו המעשה אשר נעשה. ולפיכך דוקא תורת משה נקרא "תורה" (דברים לג, ד), מפני שבה כתובים המצות. וכן פירש הרד"ק (ספר השורשים שורש י. ר. ה.) שלשון 'תורה' הוא לשון הוראה, אם כן אין לכתוב בה רק המצות. תדע לך, שהרי ספר איוב שגם כן כתבו משה - כדאיתא בבבא בתרא (סוף יד ע"ב), ואילו היה נכתב בתורה ספר איוב היה אסור לקרות באותה ספר תורה בציבור, לכך מקשה 'לא היה צריך כו'׃

**לפי שאם יאמרו וכו'.** ואם תאמר דאכתי קשה דמאי ענין נתינת הארץ לישראל אצל מצות התורה שכתוב זה בתורה, ואין זה קשיא, מפני שרוב מצות התורה תלויות בארץ, שהרי תרומות ומעשרות (קידושין לז.) ובנין בית הבחירה (סנהדרין כ ע"ב) בארץ תולה, ואם אין הארץ לישראל לא יתכן אלו המצות כלל, שהרי באלו כתיב (דברים יז, יד) "וירשתה וישבתה בה", ויאמרו האומות 'ליסטים אתם' ולא ירשתם את הארץ, אלא בגזילה בא לידכם. והרמב"ן כתב גם כן שכל מצות שבתורה 'משפטי אלהי הארץ', כלומר שכל המצות שבתורה הם שייכים דוקא בארץ. וכן כתוב בספר מלכים (ר' מ"ב יז, כו) כשגלו ישראל וישבו גוים בארץ - "ולא ידעו משפט אלהי הארץ וישלח בם ה' האריות", נמצא התורה היא "משפט אלהי הארץ". ועיין בדברי הרמב"ן בפרשת תולדות בפסוק "וישמור משמרתי" (להלן כו, ה). ולפיכך הוצרך לכתוב בתורה שמן הדין בא הארץ לישראל - שהוא בראה והוא נתנה׃

ואם תאמר תינח פרשת בראשית, שאר ספורים שנכתבו בתורה מאי איכא למימר (קושית הרא"ם), ואין זה קשיא גם כן, שאם היה נכתב פרשת בראשית בלבד לומר שהקדוש ברוך הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו - ישיבו האומות שקר אתם דוברים, שלא נתן הקדוש ברוך הוא הארץ לכם, שאין הקדוש ברוך הוא עושה דינא בלא דינא (ברכות ה ע"ב), כי למה יטול הארץ מן האומות ויתן לישראל, אבל השתא שכתוב כל הסיפור שכל הדורות היו מכעיסין לפני הקדוש ברוך הוא עד שבא אברהם וקבל שכר כולם (אבות פ"ה מ"ג), נטל הארץ מן האומות ונתן הארץ לזרעו לנחלה, ולא לכל זרעו - שהרי אמר לאברהם "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וגו'" (להלן טו, יג), ולא נתקיים זה לא בישמעאל ולא בעשו, רק בזרעו של יעקב, שהיה הקדוש ברוך הוא מביא אותם לשיעבוד, ונתקיים בהם "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי וכו'" (שם שם יד), עד "החדש הזה לכם", ולפיכך הוצרך לכתוב כל הספור שהיו ישראל בשעבוד וגאל אותם, ולפיכך נתינת הארץ לישראל, ולא לישמעאל ולא לעשו׃

והקשה הרמב"ן דמאי קשה לרבי יצחק שלא היה לכתוב בתורה "בראשית", שאם לא כתב זה בתורה היה עולה על הדעת שהעולם קדמון, ולא ברא הקדוש ברוך הוא כלל העולם 'יש מאין', ומי שיאמין שהעולם קדמון כמו שיאמין ארסטו - כל הניסים שהם בשינוי העולם שבאו בתורה הם נמנעים, ואין לו תורה כלל, ובחדוש העולם 'יש מאין' כל הנסים הם אפשרים שהרי גם הבריאה ברא הקדוש ברוך הוא הכל 'יש - מאין', ולמה לא נאמין בחידוש ובריאות הניסים כלם, ואין זה קשיא, שאין בריאת העולם ראיה על הניסים שחידש הקדוש ברוך הוא, אדרבא - הניסים שחידש הקדוש ברוך הוא הם ראיה על בריאת העולם, שחידוש הניסים ראינו בעינינו, ואילו חידוש העולם לא ראינו בעינינו, ואיך יהיה ראיה מן החידוש על הניסים. וכן בפירוש אמר הכתוב (שמות כ, ב) "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", ואילו 'אנכי אשר בראתי שמים וארץ' לא אמר, וכן הרבה מצות תולה הכתוב ביציאת מצרים מפני שראינו זה בעינינו, ואין אדם יכול להכחיש הנס, וכן פירש הראב"ע בפרשת יתרו, עיין שם׃

**2 מילה וגיד הנשה קודם "החודש"** (על "מצוה ראשונה שנצטוו") **שהיא מצוה ראשונה שנצטוו.** וגיד הנשה (להלן לב, לב) שהיא לפני "החודש הזה לכם" (קושית הרא"ם), על כרחך על ידי משה גם כן נצטווה גיד הנשה לישראל, וכן מילה (להלן יז, יא), שהרי כתיב (דברים לג, ד) "תורה צוה לנו משה" בגימטריא תרי"א, ו"אנכי" ו"לא יהיה לך" (שמות כ, ב - ג) מפי הגבורה שמענו. דמאחר שגם מילה וגיד הנשה מפי משה נצטוו, יש להתחיל מן "החודש הזה לכם" מצוה ראשונה שנצטוונו מפי משה. ואין להקשות אם היה מתחיל מן "החודש הזה לכם" אם כן לא היה נכתב בתורה מילה וגיד הנשה, דאין זה קשיא, דאם היה מתחיל "החודש הזה לכם" היה נכתב מילה וגיד הנשה אחר "החודש", אלא שעתה שהוצרך להתחיל בסיפור האבות והמצות שנתנו להם, שהם מילה וגיד הנשה, לא הוצרך לחזור ולכתוב מה שכבר נכתב. ומילה שחזר וכתב (ויקרא יב, ג), אין זה אלא לדרשה, כדאיתא ביבמות בפרק הערל (יבמות עב ע"ב), ובפרק ר' אליעזר דמילה (שבת קלב.)׃

**רש"י**

תבואתו[3] . ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו וחשך ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו, שאם בא להורות כך, היה לו לכתוב בראשונה ברא את השמים וגו', שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה של אחריו, כמו (שם כו א) בראשית ממלכות יהויקים, (בראשית י י) ראשית ממלכתו, (דברים יח ד) ראשית דגנך, אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים וגו', כמו בראשית ברוא. ודומה לו (הושע א ב) תחלת דבר ה' בהושע, כלומר תחלת דבורו של הקדוש ברוך הוא בהושע, ויאמר ה' אל הושע וגו'. ואם תאמר להורות בא שאלו תחלה נבראו, ופירושו בראשית הכל ברא אלו, ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת, כמו (איוב ג י) כי לא סגר דלתי בטני, ולא פירש מי הסוגר, וכמו (ישעיה ח ד) ישא את חיל דמשק, ולא פירש מי ישאנו, וכמו (עמוס ו יב) אם יחרוש בבקרים, ולא פירש אם יחרוש אדם בבקרים, וכמו (ישעיה מו י) מגיד מראשית אחרית, ולא פירש מגיד מראשית דבר אחרית דבר. אם כן תמה על עצמך, שהרי המים קדמו, שהרי כתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ועדיין לא גלה המקרא בריית המים מתי היתה, הא למדת שקדמו המים לארץ. ועוד שהשמים מאש ומים נבראו, על כרחך לא לימד המקרא סדר המוקדמים והמאוחרים כלום:

**ברא אלהים** - ולא אמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב ד) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים:[4]

**רמב"ן**

שהעולם קדמון, הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל. והתשובה, מפני שמעשה בראשית סוד עמוק אינו מובן מן המקראות, ולא יוודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה, ויודעיו חייבין להסתיר אותו, לכך אמר רבי יצחק שאין להתחלת התורה צורך בבראשית ברא, והספור במה שנברא ביום ראשון ומה נעשה ביום שני ושאר הימים, והאריכות ביצירת אדם וחוה, וחטאם וענשם, וספור גן עדן וגרוש אדם ממנו, כי כל זה לא יובן בינה שלימה מן הכתובים, וכל שכן ספור דור המבול והפלגה, שאין הצורך בהם גדול, ויספיק לאנשי התורה בלעדי הכתובים האלה, ויאמינו בכלל בנזכר להם בעשרת הדברות (שמות כ יא) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי, ותשאר הידיעה ליחידים שבהם הלכה למשה מסיני עם התורה שבעל פה:

ונתן רבי יצחק טעם לזה, כי התחילה התורה בבראשית ברא אלהים וספור כל ענין היצירה עד בריאת אדם, ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו, וגן עדן שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו, עד שגירש אותו חטאו משם, ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו, והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו, וזרעם חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו להם המקומות למשפחותם בגוייהם כפי שנזדמן להם:

אם כן ראוי הוא, כאשר יוסיף הגוי לחטוא, שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלהים בארץ מעולם, וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען מקולל ונמכר לעבד עולם (להלן ט כז), ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות היישוב,

---

**גור אריה**

3 **תכלית הבריאה – כבוד ה'** (על "בשביל התורה ובשביל ישראל") **אין המקרא הזה אומר וכו'.** לקמן יפרש מפני מה צריך לדרוש הכתוב:

**בשביל ישראל והתורה.** בב"ר (א, ד). ויראה לומר מה שנברא העולם בשביל אלו ב' דברים, דכתיב (משלי טז, ד) "כל פעל ה' למענהו", רוצה לומר כל מה שנברא בעולם בשביל הקדוש ברוך הוא נברא ולכבודו נבראו (יומא לח.), "כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו" (ר' ישעיה מג, ז), ואין כבוד מן הנבראים אלא כאשר יקיימו את מצוותיו ועובדים אותו, ואין זה רק באומה הישראלית, ועליהם נאמר (שם שם, כא) "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו", שלכך יצרתי אותם כדי שיספרו תהלתי, וישראל אינם עובדים להקב"ה אלא במצוותיו שמקיימים את התורה, וזה בשביל ישראל ובשביל התורה נברא העולם, וכל שאר העולם נברא בשביל ישראל. ומפני שאלו ב' דברים יש להם טעם נכון שבשבילם נברא העולם, הביא רש"י אלו שנים, אף על גב שהרבה דברים דרשו רז"ל שבשבילם נברא העולם:

אמנם עיקר סוד זה מה שנברא בשביל התורה הוא כי ראשית כל הבריאה היא התורה שהיתה נבראת קודם שנברא העולם אלפיים (ב"ר ח, ב), ואין דבר נברא באחרונה רק ישראל, שהרי לא היתה אומה אחרונה לישראל, כי אדום ומואב נעשו לאומות קודם לישראל, וישראל באחרונה. ומפני שהתורה היא ראשית הכל ממנה נשתלשל הכל, ובשביל זה בשבילה נברא הכל, כמו האילן שהוא נטוע אינו גדל רק בשביל העיקר שהוא ראשיתו ובשבילו גדל, ומכל מקום תכלית גידול שלו להוציא פירות, ובשביל תכלית זה גדל וצמח, שאם אין הפרי שיצא בסוף לא היה גדל, וזה הוא שגורם גידול שלו, וכן ישראל שיצא באחרון מן כל הנבראים, והם שלימות כל העולם, וכאשר יצאו ישראל אז היתה שלימות כל עולם, ואז עמדה הבריאה, כי כבר הגיע התכלית והשלימות. לפיכך בשביל התורה נברא - שהוא הראשית והתחלה, ובשביל ישראל - שהם תכלית הכל. ובשביל כך נקרא גם כן ישראל "ראשית" (ירמיה ב, ג), כי התכלית הוא ראשית המחשבה. וכלל הדבר הזה - שהעולם נברא בשביל דבר שהוא ראשית והתחלה לכל הבריאה, כמו התורה שהיה התחלה, כי מן התחלה נמשך הכל, וכן בשביל הדבר שהוא תכלית ושלימות הבריאה שבו יושלם הכל ובא בסוף, וזהו ישראל. ובשביל כך היה דבר בישראל שלא היה בכל האומות, כי לא תמצא אומה באחרונה כמו ישראל, מורה על שישראל הם משלימים כל העולם, ולפיכך הם באחרונה. ובדבר זה יתבאר מה שאמרו חכמים (יבמות סא.) 'אתם קרוים אדם', שהרי ישראל דומים אל האדם, שכל הבעלי חיים נבראו בראשונה והאדם באחרונה, לומר שהאדם משלים הכל, וכן כל האומות נבראו ראשונה וישראל באחרונה, ודברים נסתרים הם ונפלאים מאד:

4 **מעלת העמידה בדין** (על "עלה במחשבה לבראתו במדת הדין") **שעלה במחשבה.** ואם תאמר מה דהוה הוה, ומאי איכפת בזה אם כך עלה במחשבה, ויש לומר שבא להגיד לך שטוב הוא לאדם שיהיה עומד במידת הדין ושאין צריך למדת הרחמים, שהרי כך היה רצונו של מקום בתחלה לבראותו במידת הדין, מזה תראה שכך הוא חפצו ורצונו, רק מפני שאין העולם יכול להתקיים בראו במדת הרחמים, ואשרי לו מי שיכול לעמוד במדת הדין, ואין צריך לרחמים:

~YESODOT~
Foundations of Emuna

(ב) וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם׃

**רש"י**

**א:ב תהו ובהו -** תהו לשון תמה ושממון שאדם תוהא ומשתומם על בהו שבה׃

**בהו -** לשון רקות וצדו׃

**על פני תהום -** על פני המים שעל הארץ׃

**ורוח אלהים מרחפת -** כסא הכבוד עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקדוש ברוך הוא ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן אקוביטי"ר בלע"ז [לכסות]׃

**רמב"ן (המשך)**

שבה יסוד כל, כענין שנאמר (משלי ג יט) ה' בחכמה יסד ארץ, היא התרומה והיא קדש, אין לה שיעור למיעוט התבוננות הנבראים בה, וכאשר ימנה אדם עשר מדות ויפריש אחת מעשר רמז לעשר ספירות. יתבוננו החכמים בעשירית וידברו בה, והחלה מצוה יחידה בעיסה תרמוז לזה. וישראל שנקראו ראשית היא כנסת ישראל, המשולה בשיר השירים לכלה, שקראה הכתוב בת ואחות ואם, וכבר בא להם זה במדרש (שהש"ר ג כא) בעטרה שעטרה לו אמו (שם ג יא), ובמקומות רבים. וכן וירא ראשית לו דמשה, יסברו כי משה רבינו נסתכל באיספקלריא המאירה (יבמות מט ב) וראה ראשית לו, ולכן זכה לתורה. הכל כוונה אחת להם. ואי אפשר להאריך בפירוש זה הענין במכתב, והרמז רב הנזק, כי יסברו בו סברות אין בהם אמת. אבל הזכרתי זה לבלום פי קטני אמנה מעוטי חכמה, המלעיגים על דברי רבותינו׃

**א:א בריאה יש מאין – ההיולי, תהו ובהו**

**בראשית -** כתב רש"י, ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו, בראשית ברית שמים וארץ, והארץ היתה תהו ובהו וחושך, ויאמר הקדוש ברוך הוא יהי אור. אם כן הכל נמשך לבריאת האור. ורבי אברהם פירש כענין זה בעצמו, אבל תקן כי הו"ו במלת "והארץ" אינה משמשת. ורבות כן במקראות. והטעם, כי בראשית בריאת הרקיע והיבשה לא היה בארץ ישוב, אבל היתה תהו ובהו מכוסה במים, ויאמר אלהים יהי אור. ולפי דעתו לא נברא ביום ראשון רק האור׃

והקושיא לרבינו שלמה בפירוש הזה, כי אמר, שאם בא להורות סדר הבריאה באלו לומר שהם קדמו היה לו לכתוב "בראשונה", שאין "ראשית" במקרא שאינו סמוך. והנה מגיד מראשית אחרית (ישעיה מו י), ואם יסמוך אותו לדבר, גם זה תסמוך אותו. ועוד וירא ראשית לו (דברים לג כא). וטען בזה עוד טענות׃

**רמב"ן**

אבל יירשוה עבדי ה' זרע אוהבו, כענין שכתוב (תהלים קה מד) ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו. כלומר, שגירש משם מורדיו, והשכין בו עובדיו, שידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ, כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם׃

ואשר יבאר הפירוש שכתבתי, לשונם בבראשית רבה (א ג) שאמרוה שם בלשון הזה רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח, כח מעשיו הגיד לעמו (תהלים קיא ו), מה טעם גילה להם הקדוש ברוך הוא לישראל מה שנברא ביום ראשון ומה שנברא ביום שני, מפני ז' אומות שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים להם הלא אומה של בזיזות אתם, וישראל משיבין להם, ואתם הלא בזוזה היא בידכם, הלא כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם (דברים ב כג), העולם ומלואו של הקדוש ברוך הוא הוא, כשרצה נתנו לכם, כשרצה נטלו מכם ונתנו לנו, הדא הוא דכתיב (תהלים קיא ו) לתת להם נחלת גוים כח מעשיו הגיד לעמו, בשביל לתת להם נחלת גוים הגיד להם את בראשית׃

וכבר בא להם ממקום אחר עוד הענין שהזכרתי בתעלומות מעשה בראשית, אמרו רבותינו ז"ל (עיין פתיחה למורה נבוכים) כח מעשיו הגיד לעמו, להגיד כח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר, לפיכך סתם לך הכתוב בראשית ברא אלהים. אם כן נתבאר מה שאמרנו בזה׃

**א:א סוד ה"ראשית" – בזכות מה נברא העולם**

**בראשית ברא אלהים -** כתב רש"י, אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו בשביל התורה שנקראת ראשית, שנאמר (משלי ח כב) ה' קנני ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית, שנאמר (ירמיה ב ג) קדש ישראל לה' ראשית תבואתו. והמדרש הזה לרבותינו סתום וחתום מאד, כי דברים רבים מצאו שנקראו ראשית, ובכלם להם מדרשים, וקטני אמנה יספרו להם לרובם. אמרו (ב"ר א ד) בזכות ג' דברים נברא העולם, בזכות חלה בזכות מעשרות ובזכות בכורים. בראשית ברא אלהים, אין ראשית אלא חלה שנאמר (במדבר טו כ) ראשית עריסותיכם, ואין ראשית אלא מעשרות שנאמר (דברים יח ד) ראשית דגנך, ואין ראשית אלא בכורים שנאמר (שמות כג יט) ראשית בכורי אדמתך. ועוד אמרו (ב"ר א ד) בזכות משה, שנאמר (דברים לג כא) וירא ראשית לו׃

וכוונתם זו, שמלת בראשית תרמוז כי בעשר ספירות נברא העולם (עיין ספר יצירה א יד), ורמז לספירה הנקראת חכמה

**גור אריה**

אמנם דבר זה הוא עיקר סוד סדר העולם, וידוע הוא, כי אף על גב שהקב"ה ברא העולם במידת הדין - קיום שלו אינו רק ברחמים, שאף שמים לא זכו בדין, כי כל הדברים הגשמים הם יוצאים מן הדין בצד שאינם בעלי צורה מופשטת, ואף המלאכים, ולפיכך לא היה להם קיום בדין אם לא שתף שם רחמים עם הדין, והבן דבר זה. ובבראשית רבה (יב, טו) לא אמרינן שם שעלה במחשבה לבראתו בדין, רק שנברא בשניהם, וזהו כמו שאמרנו, ולא כמו שפירש רש"י 'שעלה במחשבה'׃

(ג) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי־אוֹר׃

**רמב״ן**

ועתה שמע פירוש המקרא על פשוטו נכון וברור. הקדוש ברוך הוא ברא כל הנבראים מאפיסה מוחלטת. ואין אצלנו בלשון הקדש בהוצאת היש מאין אלא לשון ״ברא״. ואין כל הנעשה תחת השמש או למעלה, הווה מן האין התחלה ראשונה. אבל הוציא מן האפס הגמור המוחלט יסוד דק מאד, אין בו ממש, אבל הוא כח ממציא, מוכן לקבל הצורה, ולצאת מן הכח אל הפועל, והוא החומר הראשון, נקרא ליונים ״היולי״. ואחר ההיולי לא ברא דבר, אבל יצר ועשה, כי ממנו המציא הכל והלביש הצורות ותקן אותן׃

ודע, כי השמים וכל אשר בהם חומר אחד, והארץ וכל אשר בה חומר אחד. והקב״ה ברא אלו שניהם מאין, ושניהם לבדם נבראים, והכל נעשים מהם׃

והחומר הזה, שקראו היולי, נקרא בלשון הקדש ״תוהו״, והמלה נגזרה מלשונם (קדושין מ ב) בתוהא על הראשונות, מפני שאם בא אדם לגזור בו שם, תוהא ונמלך לקוראו בשם אחר, כי לא לבש צורה שיתפש בה השם כלל. והצורה הנלבשת לחומר הזה נקראת בלשון הקדש ״בהו״, והמלה מורכבת, כלומר בו הוא, כמלת לא תוכל ״עשהו״ (שמות יח יח) שמחוסר הו״ו והאל״ף, עשו הוא׃

וזהו שאמר הכתוב (ישעיה לד יא) ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, כי הוא הקו אשר בו יתחם האומן מחשבת בנינו ומה שיקוה לעשות, נגזר מן קוה אל ה׳ (תהלים כז יד), והאבנים הם צורות בבנין. וכן כתוב מאפס ותהו נחשבו לו (ישעיה מ יז), כי התוהו אחר האפס, ואיננו דבר. וכך אמרו בספר יצירה (ב ו) יצר מתהו ממש ועשה אינו ישנו׃

ועוד אמרו במדרש רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות ב) אמר רבי ברכיה, מאי דכתיב והארץ היתה תהו ובהו, מאי משמע היתה, שכבר היתה תהו, ומאי בהו, אלא תהו היתה, ומאי ״תהו״, דבר המתהא בני אדם, וחזרה לבהו, ומאי בהו, דבר שיש בו ממש, דכתיב בו הוא. ואמר ״אלהים״, בעל הכחות כלם, כי המלה עיקרה ״אל״, שהוא כח, והיא מלה מורכבת ״אל הם״, כאלו ״אל״ סמוך, ״והם״ ירמוז לכל שאר הכחות. כלומר כח הכחות כולם. ועוד יתבאר סוד בזה׃

אם כן יהיה פשט הכתובים על נכון. משמעותו, בתחלה ברא אלהים את השמים, כי הוציא חומר שלהם מאין, ואת הארץ, שהוציא החומר שלה מאין. ״והארץ״ תכלול ארבע היסודות כלם, כמו ויכלו השמים והארץ וכל צבאם (להלן ב א), שתכלול כל הכדור התחתון. וכן הללו את ה׳ מן הארץ תנינים וכל תהומות (תהלים קמח ז), וזולתם רבים׃

והנה בבריאה הזאת, שהיא כנקודה קטנה דקה ואין בה ממש, נבראו כל הנבראים בשמים ובארץ. ומלת ״את״ כמו עצם הדבר. ודרשו בה שהיא לעולם לרבות, כי היא נגזרה מן אתא בקר וגם לילה (ישעיה כא יב). וכן אמרו רבותינו (ב״ר א יד) את השמים

**רמב״ן (המשך)**

לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות, ואת הארץ, לרבות האילנות ודשאים וגן עדן. ואלו כלל כל הנבראים בעל הגוף׃

ואחר שאמר כי בתחלה במאמר אחד ברא אלהים השמים והארץ וכל צבאם, חזר ופירש, כי הארץ אחר הבריאה הזו היתה ״תהו״, כלומר חומר אין בו ממש, והיתה ״בהו״, כי הלביש אותה צורה׃

ופירש שבצורה הזו צורת ד׳ יסודות, שהם האש והמים והעפר והאויר, ומלת ״הארץ״ תכלול ארבעת אלה. והאש נקראת ״חשך״ מפני שהאש היסודית חשוכה, ואלו היתה אדומה היתה מאדימה לנו הלילה. והמים שנגבל בהם העפר יקרא ״תהום״, ולכן יקראו מי הים ״תהומות״, כדכתיב (שמות טו ה) תהומות יכסיומו, קפאו תהומות (שם ח), תהום יסובבני (יונה ב ו), ויקרא קרקע הים ״תהום״, ויגער בים סוף ויחרב ויוליכם בתהומות כמדבר (תהלים קו ט), מוליכם בתהומות כסוס במדבר (ישעיה סג יג). והאויר יקרא ״רוח״׃

וכבר נודע כי היסודות הארבעה מקשה אחת, והעמוד שלה הוא עגול הארץ, והמים מקיפין על הארץ, והאויר מקיף על המים, והאש מקיף על האויר. ואמר הכתוב כי הארץ לבשה צורה, והיה האש מקיף למעלה על המים והעפר המעורבים, והרוח מנשבת ותכנס בחשך ותרחף על המים. ויראה לי שהנקודה הזאת בלבשה הצורה והיתה בהו, היא שהחכמים קורין אותה ״אבן שתיה״ (יומא נד ב) שממנה נשתת העולם׃

והנה שיעור הכתובים, בתחלה ברא אלהים מאין את השמים, וברא מאין את הארץ, והארץ בהבראה היתה תהו והיתה בהו, ובהם חשך ומים ועפר ורוח נושבת על המים. והנה הכל נברא ונעשה. וסמך ״הרוח״ ״לאלהים״, בעבור שהיא דקה מכלם, ולמעלה מהם, רק שהיא מרחפת על פני המים במאמרו של הקדוש ברוך הוא. ואם תבקש בריאה למלאכים שאינם גוף, לא נתפרש זה בתורה. ודרשו בהם (ב״ר א ג ועוד) שנבראו ביום שני, שלא תאמר שסייעו בבריאת העולם׃

אבל אם תזכה ותבין סוד מלת ״בראשית״, ולמה לא הקדים לומר ״אלהים ברא בראשית״, תדע כי על דרך האמת הכתוב יגיד בתחתונים וירמוז בעליונים, ומלת ״בראשית״ תרמוז בחכמה, שהיא ראשית הראשים, כאשר הזכרתי. ולכך תרגמו בתרגום ירושלמי בחכמתא, והמלה מוכתרת בכתר בי״ת׃

### א:ג משמעות ״ויאמר״ בבריאה – רצון ומחשבה

**ויאמר אלהים יהי אור -** מלת ״אמירה״ בכאן להורות על החפץ, כדרך מה תאמר נפשך ואעשה לך (ש״א כ ד), מה תרצה ותחפוץ, וכן ותהי אשה לבן אדניך כאשר דבר ה׳ (להלן כד נא), כאשר רצה. כי כן הוא הרצון לפניו, או הוא כגון מחשבה, כמו האומרה בלבבה (ישעיה מז ח), ואמרו אלופי יהודה בלבם (זכריה יב ה), והענין לומר שלא היה בעמל. וכך קראו רבותינו לזה ״מחשבה״,

(ד) וַיַּ֣רְא אֱלֹהִ֔ים אֶת־הָאֹ֖ור כִּי־טֹ֑וב וַיַּבְדֵּ֣ל אֱלֹהִ֔ים בֵּ֥ין הָאֹ֖ור וּבֵ֥ין הַחֹֽשֶׁךְ׃ (ה) וַיִּקְרָ֨א אֱלֹהִ֤ים׀ לָאֹור֙ יֹ֔ום וְלַחֹ֖שֶׁךְ
קָ֣רָא לָ֑יְלָה וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום אֶחָֽד׃ {פ} (ו) וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים יְהִ֤י רָקִיעַ֙ בְּתֹ֣וךְ הַמָּ֔יִם וִיהִ֖י מַבְדִּ֣יל בֵּ֥ין מַ֖יִם
לָמָֽיִם׃ (ז) וַיַּ֣עַשׂ אֱלֹהִ֔ים אֶת־הָרָקִ֖יעַ וַיַּבְדֵּ֣ל בֵּ֣ין הַמַּ֗יִם אֲשֶׁ֤ר מִתַּ֙חַת֙ לָרָקִ֔יעַ וּבֵ֥ין הַמַּ֖יִם אֲשֶׁ֣ר מֵעַ֣ל לָרָקִ֑יעַ וַיְהִי־כֵֽן׃
(ח) וַיִּקְרָ֨א אֱלֹהִ֤ים׀ לָרָקִיעַ֙ שָׁמָ֔יִם וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום שֵׁנִֽי׃ {פ} (ט) וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים יִקָּווּ֙ הַמַּ֣יִם מִתַּ֣חַת הַשָּׁמַ֔יִם
אֶל־מָקֹ֥ום אֶחָ֖ד וְתֵרָאֶ֣ה הַיַּבָּשָׁ֑ה וַיְהִי־כֵֽן׃ (י) וַיִּקְרָ֨א אֱלֹהִ֤ים׀ לַיַּבָּשָׁה֙ אֶ֔רֶץ וּלְמִקְוֵ֥ה הַמַּ֖יִם קָרָ֣א יַמִּ֑ים וַיַּ֖רְא
אֱלֹהִ֥ים כִּי־טֹֽוב׃ (יא) וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים תַּדְשֵׁ֤א הָאָ֙רֶץ֙ דֶּ֣שֶׁא עֵ֔שֶׂב מַזְרִ֥יעַ זֶ֖רַע עֵ֣ץ פְּרִ֑י עֹ֠שֶׂה פְּרִ֨י לְמִינֹ֜ו אֲשֶׁ֤ר זַרְעֹו֙ בֹּ֔ו
עַל־הָאָ֖רֶץ וַיְהִי־כֵֽן׃ (יב) וַתֹּוצֵ֨א הָאָ֜רֶץ דֶּ֣שֶׁא עֵ֗שֶׂב מַזְרִ֤יעַ זֶ֙רַע֙ לְמִינֵ֔הוּ וְעֵ֥ץ עֹ֖שֶׂה־פְּרִ֑י אֲשֶׁ֤ר זַרְעֹו֙־בֹ֔ו לְמִינֵ֖הוּ וַיַּ֥רְא
אֱלֹהִ֖ים כִּי־טֹֽוב׃ (יג) וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום שְׁלִישִֽׁי׃ {פ} (יד) וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים יְהִ֤י מְאֹרֹת֙ בִּרְקִ֣יעַ הַשָּׁמַ֔יִם לְהַבְדִּ֖יל
בֵּ֣ין הַיֹּ֑ום וּבֵ֣ין הַלָּ֔יְלָה וְהָי֤וּ לְאֹתֹת֙ וּלְמֹועֲדִ֔ים וּלְיָמִ֖ים וְשָׁנִֽים׃ (טו) וְהָי֥וּ לִמְאֹורֹ֖ת בִּרְקִ֣יעַ הַשָּׁמַ֑יִם לְהָאִ֥יר עַל־
הָאָ֖רֶץ וַיְהִי־כֵֽן׃

**רש"י**

**א:ד וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל** - אף בזה אנו צריכים לדברי אגדה ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא. ולפי פשוטו כך פרשהו ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשין בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה:

**א:ה יום אחד** - לפי סדר [לשון] הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון, כמו שכתוב בשאר הימים שני, שלישי, רביעי. למה כתב אחד, לפי שהיה הקדוש ברוך הוא יחיד בעולמו שלא נבראו המלאכים עד יום שני, כך מפורש בבראשית רבה (ג ח):

**א:יא עץ פרי** - שיהא טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן, אלא (פסוק יב) ותוצא הארץ עץ עושה פרי, ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה:[5]

**א:יד יהי מארת וגו'** - מיום ראשון נבראו, וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע, וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו מיום ראשון,

**רמב"ן**

אמרו (ב"ר יב יד) מחשבה ביום, המעשה עם דמדומי חמה. והוא להורות על דבר מחושב, שיש בו טעם, לא חפץ פשוט בלבד:

ומלת הויה מורה על מעשה הזמן העומד, כמו ואתה הוה להם למלך (נחמיה ו ו). ולכן אמר הכתוב, כי כשברא חומר השמים, אמר שיהיה מן החומר ההוא דבר מזהיר קראו אור:

**ויהי אור** - לא אמר "ויהי כן", כאמור בשאר הימים, לפי שלא עמד האור בתכונה הזאת כל הימים כשאר מעשה בראשית. ויש לרבותינו בזה מדרש בסוד נעלם. ודע, כי הימים הנזכרים במעשה בראשית היו בבריאת השמים והארץ ימים ממש, מחוברים משעות ורגעים, והיו ששה כששת ימי המעשה, כפשוטו של מקרא:

ובפנימיות הענין יקראו "ימים" הספירות האצולות מעליון, כי כל מאמר פועל הויה תקרא "יום". והיו ששה, כי לה' הגדולה והגבורה, והמאמרים עשרה, כי הראשונות אין שם "יום" נתפס

**גור אריה**

5 **חסרון הארץ, לא חטא במזיד** (על "והיא לא עשתה כן") **והיא לא עשתה כן וכו'.** אין הפירוש שהאדמה עברה במזיד על ציווי הקדוש ברוך הוא, שאין יצר הרע בה שתהא עוברת על ציווי הקדוש ברוך הוא, אבל כי הארץ הזאת שנוי יש לה, שהיא בלבד נחשבת מן התחתונים, כי "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" (תהלים קטו, טז), יורה בזה כי שינוי יש בין הארץ ובין השמים, כי השמים הם מן העליונים, והארץ מן התחתונים, ובעבור חסרונה היא מחסרת מן השלימות תמיד. וזהו שאמר (ר' קהלת ז, כ) "אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא", פירוש כי אי אפשר להיות האדם צדיק "בארץ", אשר יעשה תמיד הטוב והשלימות "בארץ" שהיא מוכנת תמיד אל החסרון, בעבור חסרון שלה. לכך כאשר גזר מאמר הקדוש "עץ פרי - עושה פרי", בעבור חסרונה לא היתה ממלאת רצון בוראה והיתה מחסרת מן השלימות. וכאשר חטא האדם (להלן ג, ו), בא לו פחיתת חטאו אשר חטא גם כן מזה, לפי שהוא נברא מן האדמה (להלן ב, ז) אשר יש בה מן חסרון, ולפיכך נמצא חסר גם כן, שלא היה מקיים מצוות בוראו על השלימות:

ודוקא חטא זה עשתה האדמה, שלא היתה ראויה שתוציא הארץ שיהיה טעם העץ כמו פרי, וזה כי הארץ בעצמה היתה מקבלת השפעה מן העליונים, ואצל העליונים נחשבת הארץ כמו פרי המקבל מן העץ, ודבר זה מבואר מאוד בדברים עמוקים איך הארץ שהיא יסוד התחתון מקבלת מן אשר במעלה עליונה ממנה, לכך לא נתנה כח רק לפרי שהוא דוגמתה, אבל לא נתנה כח וטעם לדבר שהוא גדול במעלה יותר מן הארץ, לתת כח לו כפי צרכו אחר שהוא גדול ממנה, ולפיכך הארץ לא היתה מוציאה "עץ פרי" שיהיה טעם העץ כטעם הפרי, והיתה מוציאה פרי שיש בו טעם, ולא העץ. ודברים אלו ראוי להבינם, כי הם דברי חכמה מאד. ולפיכך הארץ עשתה הבדל בין הפרי ובין העץ. [ואם לא הפרידה ביניהם, היה המקבל - שהוא דבר חסר - בטל אצל העיקר - שהוא האילן, ועכשיו אין הפרי בטל, והמקבל בעצמו דבר חסר, וזהו חטא האדמה]. וכאשר חטא אדם ולקח הפרי מן העץ, בשביל שהיה נחמד (להלן ג, ו), בעבור שנברא מן האדמה החסירה, והוא כמו פרי, נתאוה לפרי לחסרנו, [לפרי דוקא הבדל, וכאשר לקח הפרי עשה מן המקבל החסר - עיקר, שנמשך אחריו. ודוקא על פרי זה הזהיר, מפני שהעץ בתוך הגן, וכל דבר שהוא בתוך ובאמצע ראוי להיות עיקר, והנה האדם נמשך אחר המקבל, ועשה אותו עיקר - דבר שהוא חסר, ואלו הם דברי חכמה מאוד]. ולכן בא העונש אל כל המפרידים והמבדילים בין העץ ובין הפרי בשביל חסרונם:

(טז) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת־הַמָּאוֹר הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת־הַמָּאוֹר הַקָּטֹן לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים׃ (יז) וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ׃ (יח) וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וְלַהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ (יט) וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי׃ {פ} (כ) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל־הָאָרֶץ עַל־פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמָיִם׃

**רש"י**

וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שכתוב (פסוק א) את השמים, לרבות תולדותיהם, ואת הארץ, לרבות תולדותיה׃[6]

**להבדיל בין היום ובין הלילה -** משנגנז האור הראשון, אבל בשבעת ימי בראשית שמשו האור והחושך הראשונים יחד בין ביום ובין בלילה׃

**והיו לאותות -** כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם, שנאמר (ירמיה י ב) מאותות השמים אלא תחתו, בעשותכם רצון הקדוש ברוך הוא אין אתם צריכין לדאג מן הפורענות׃

**א:טז המאורות הגדולים וגו' -** שוים נבראו, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד׃

**ואת הכוכבים -** על ידי שמיעט את הלבנה, הרבה צבאיה להפיס דעתה׃

**רמב"ן**

בהם. והפירוש בסדור הכתובים בזה נשגב ונעלם, ודעתינו בו פחות מטפה מן הים הגדול׃

**גור אריה**

ולקמן (ג, יז) פירש רש"י משלו משל למי שיצא לתרבות רעה שמקללין השדיים שינק מהם, ולכך האדם שנברא מן האדמה, כאשר חטא - קלל את האדמה. והפירוש כי מפני שהאדם נברא מן האדמה, והיא שגרמה לאדם לחטא, לפי שהאדמה היא חומרית, כמו שאמר (להלן ג, יט) "כי עפר אתה ואל עפר תשוב", ודבר החומרי סבה לחטא, כמו שהאם שממנה נולד הבן סבה לחטא הבן, שהיא נותנת גם כן החומר שממנה נוצר, עיין בפרשת וישלח שם נתבאר. לכך כאשר באה הקללה לאדם, באה גם אל הדבר שהיא סבה לחטא. וכאן פירש רש"י מפני שעברה על ציווי של הקדוש ברוך הוא נפקדה עונה עליה, והם שתי לשונות בבראשית רבה (ה, ט), דרכו של רש"י לפרש במקום אחד לשון אחד ובמקום השני לפי לשון השני. ללשון אשר פירש בכאן - חטאה גם כן האדמה שהוציאה פרי, ולא "עץ (עושה) פרי", ובשביל זה היה הבדל בין הפרי ובין העץ, וכאשר בא האדם ולקח פרי מן העץ, שהיה הפרי נחמד לו, כשבאה הקללה על לקיחת הפרי, באה הקללה על כל המפרידים בין הפרי ובין העץ בשביל חסרון שלהם, והבן זה מאד. וללשון שני הקללה לארץ בשביל שהיא הסבה והגרם לחטא האדם׃

**6 בריאת המאורות ותלייתם ביום הרביעי** (על "מיום הראשון נבראו") **(יד) מיום הראשון נבראו.** אין הפירוש דרש"י מדקדק מהא (דלקמן) [דלעיל] (פסוק א) דהכל נברא ביום ראשון, דאם כן למה פירש כאן יותר, שהרי כל הנבראים ביום הראשון נבראו. ואין לומר גם כן דרש"י מדקדק מדכתיב ביום ראשון "יהי אור" (פסוק ג) וכאן כתיב "יהי מאורות", ומשמע שביום הראשון נבראו, שהרי רש"י פירש למעלה (פסוק ד) שאור שברא בראשון נגנז לעתיד לבא. ומה שפירש הרא"ם שרש"י פירש כאן אליבא דחכמים, דהכי סבירא להו בפרק אין דורשין (חגיגה יב.) שהמאורות שנאמר אצלן "יהי מאורות" הן הן המאורות שנבראו ביום הראשון ולא תלאן עד יום ד', ולמעלה (פסוק ד) כתב רש"י אליבא דרבי יעקב דסבירא ליה שאור הראשון נגנז, אין נראה כלל שיכתוב רש"י דעות חלוקות בפרשה אחת, וכל שכן שרש"י כתב למעלה אצל "ויבדל" (פסוק ד) - 'אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה', שמוכח שדברי אגדה הם מוכרחים להיות. וכן לקמן (בפסוקנו ד"ה להבדיל) כתב רש"י 'אבל בז' ימי בראשית שמשו האור והחושך הראשונים', מוכח בהדיא שרש"י סבירא ליה דלדברי הכל שהאור הראשון נגנז, ואין בזה מחלוקת כלל אפילו לדברי חכמים. אלא שרש"י סבירא ליה דאף לדברי חכמים שאמרו, 'הן הן המאורות שנבראו ביום ראשון' סבירי להו שגנז מקצת האור, והוא האור הבהיר, ונגנז לעתיד לבא, והאור שהוא לעולם הזה נשאר. לכך אמרו 'הן הן המאורות שנתלו ביום ד', הן הן שנבראו ביום ראשון'׃

ומה שנדחק להם לומר ש'הן הן המאורות שנתלו ביום ד', הן הן המאורות שנבראו ביום ראשון', ולא אמרו שנגנז כל האור הראשון, משום דסבירו לחכמים שאחר שגזר הקדוש ברוך הוא בריאת האור ביום הראשון, סברא הוא שאף האור בעולם הזה ראוי להיות נברא ביום הראשון, שענין האור הכל אחד, דשם "אור" הוא, ומאחר שקבע הקדוש ברוך הוא הבריאה לאור ביום הראשון, סברא שגם האור של העולם הזה נברא ביום הראשון. אי נמי מדכתיב "יהי מאורות ברקיע השמים" ולא כתוב 'יהי מאורות ויהיו מאורות ויתן אותם ברקיע השמים', שמע מינה שהאור בעצמו נברא כבר, אלא שנתלה ביום הרביעי. ומחלוקת התנאים (דלר"מ) [דלר' יעקב] אור הראשון מילתא בפני עצמו, ו"יהי מאורות" מלתא בפני עצמו. ולחכמים - הא דכתיב "יהי מאורות" הוא בעצמו האור הראשון. והכל מודים שהקב"ה גנז את האור לצדיקים; (לר"מ) [לרבי יעקב] כל האור גנזו, ואותו שנברא ביום ד' הוא אור אחר. ולחכמים לא היה אור יום ד' אור אחר, אלא מאותו אור נשאר מקצת. וכן יש במדרש הבהיר (אות קס) כי שביעית אותו האור נשאר, והשאר נגנז, וכיון דהוא שביעית אור הראשון אינו כל כך מאיר כמו שהיה שלם׃

(כא) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה הָרֹמֶשֶׂת אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם וְאֵת כָּל־עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ (כב) וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרֶב בָּאָרֶץ׃ (כג) וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם חֲמִישִׁי׃ {פ} (כד) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ־אֶרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן׃ (כה) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ (כו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ׃

**רש"י**

**א:כא התנינים -** דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה הוא לויתן ובן זוגו שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם׃[7]

**א:כד תוצא הארץ -** הוא שפירשתי (פסוק יד) שהכל נברא מיום ראשון ולא הוצרכו אלא להוציאם׃

**א:כו נעשה אדם -** ענותנותו של הקדוש ברוך הוא למדנו מכאן, לפי שהאדם בדמות המלאכים ויתקנאו בו לפיכך נמלך בהם,

**רמב"ן**

**א:כו "נעשה אדם" – גוף מן הארץ ונשמה מן העליונים**

**ויאמר אלהים נעשה אדם -** נתייחד בעשיית האדם מאמר בעבור גודל מעלתו, כי אין טבעו כטבע החיה והבהמה אשר ברא במאמר הקודם לו׃

והפשט הנכון במלת "נעשה" הוא, מפני שכבר הראית לדעת (לעיל פסוק א) כי האלהים ברא יש מאין ביום הראשון לבדו, ואחר כך מן היסודות ההם הנבראים יצר ועשה. וכאשר נתן

**גור אריה**

**7 ביאור מדרש הלויתן** (על "הרג את הנקבה ומלחה") **(כא) ובדברי אגדה וכו'.** דאם לא כן למה הוציא התנינים מן הכלל של "כל נפש החיה הרומשת", אלא שהם בריות מיוחדים כמו לויתן ובן זוגו׃

**והרג הנקיבה וכו'.** שהרי "תנינים" חסר כתיב. ואין לומר שהרג הזכר, שאמרו בגמ' בבבא בתרא (עד ע"ב) דכיון דכתיב (תהלים קד, כו) "לויתן זה יצרת לשחק בו", לאו אורחא לשחק עם הנקיבה׃

ומפני שרש"י הכניס זה המדרש בפירושו, והרבה בני אדם אשר לא ראו אור החכמה קשה עליהם דבר זה, ולא ידעו נתיבות החכמה, שאילו ידעו לא יחשבו כזאת, והיו נפלאים ומשתוממים על דבר נפלא הפלא ופלא איך חכמה ובינה כזאת נתן אלקים בלב חכמים, והיו אומרים 'ברוך שחלק מחכמתו ליראיו' (ברכות נח.), אציע מן המאמר הזה מה שאפשר שיקנה קצת הבנה בזה, ואולי יקנה יותר מעצמו. וכך הוא המאמר בפרק המוכר את הספינה (ב"ב עד ע"ב); 'אמר רב יהודה אמר רב כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו - זכר ונקיבה בראם, ואף לויתן זכר ונקיבה בראם, ואילו נזקקים זה לזה מחריבין העולם. מה עשה הקדוש ברוך הוא, סירס את הזכר והרג את הנקיבה, ומלחה לצדיקים לעתיד לבא'. עד כאן המדרש. דע כי בכל מין שברא הקדוש ברוך הוא בעולם - שלימותו הוא הזוג זכר ונקיבה, ונקרא 'זוג' על שם שהם מזדווגין זה לזה. והאדם - אמרו חכמים (יבמות סג.) לא נקרא 'אדם' אלא כשיש לו זוג עמו, שנאמר (ר' להלן ה, ב), "זכר ונקיבה ברא אותם ויקרא את שמם אדם". והנה בא לומר שיש בריות נמצאו בעולם כי למעלתם ולגדולתם אין העולם הזה יכול לקבל אותם מחמת עילוי מדריגתם, ולפיכך אמר שהלויתן 'זכר ונקיבה בראם, ואלמלא מזדווגים זה לזה' כלומר שאם היה הזיווג להם - שבזה היה היצירה שלימה, לא היה אפשר לקיום העולם, כי לא יכול לסבול העולם הזה. (ורש"י) [ורשב"ם] פירש שם מפני כי לא היה יכול העולם להתקיים מפני התולדות, שהיו מולידים רבים. פירש לך פשוטו של המאמר, והוא גם כן נכון. אך עיקר הדבר הוא הזיווג בעצמו, שאין ראוי שיהיו מזדווגים, דאם מזדווגים אין העולם כדאי להם, והיו מחריבים מכח שלהם העולם הזה, אשר לא היה יכול להתקיים מזיווג שלהם כאשר הם יחד. אך בפרטית שלהם, דהיינו הזכר בלבד, אין זה נמנע להיות קיים, כי הזכר בלבד אין לו כח כמו שיש לזיווג׃

**ואמר ש'מלחה לצדיקים לעתיד לבא'.** ובאור דבר הזה מה שאמרו 'ומלחה לצדיקים לעתיד לבא'. שממנו יובן שהצדיקים אוכלים, והנה הרבה בני אדם בהגיעם אל המאמר הזה הם מתמרמרים מאוד נגד המאמר הזה מצד עצם המאמר, שנראה בעיניהם פלא שיהיה דבר שנראה שאינו שלימות - כמו האכילה והשתיה - במקום קדוש, ואנו רואים בעמוד משה בהר "לחם לא אכל ומים לא שתה" (שמות לד, כח), וכן אליהו ז"ל. ועוד כאשר חברו אליו מאמר חכמים במקום אחר (ברכות יז.) ש'העולם הבא אין בו אכילה ושתיה, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו שכינה', לקחו המאמר הזה ונתנו לו פירושים הרבה מאוד, זה אומר בכה וזה אומר בכה, עד שנתרבו הפירושים. ואתה לא כן תעשה, כי בתמים תלך בדברי חכמים, כי המאמר הזה לא הוא בלבד בא בדבר חכמים ז"ל, אלא יש עליו עדים נאמנים שלא יוכלו לפרש אותם לפי פירושם, והוא המאמר במדרש קהלת רבות 'כל הנביאים לא ראו רק את הסעודה, אבל מתן שכרה "עין לא ראתה אלהים זולתך" (ישעיה סד, ג)' עד כאן. ומה שנאמר במקום אחר (ברכות יז.) העולם הבא אין בו אכילה ושתיה, זה נאמר על מתן שכרה, שהוא עולם הבא בודאי, ושם לא תהיה אכילה ושתיה בעולם הבא, רק 'צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם', כי אז לא יהיו צריכים לאכילה, רוצה לומר הקיום, שכבר קבלו אותו קודם עולם הבא. אבל הסעודה אשר רמזו בכאן שתהיה לצדיקים לעתיד, הוא קודם עולם הבא׃

ואל תאמר כי אכילה זאת - שהיא סעודה שתהיה לעתיד - כמו שהוא אכילה זאת שהיא אצלינו, אבל האכילה הזאת לא תהיה אכילה שהיא מן כח המתאוה, אבל תהיה סעודה המקיים וסועד את האדם ונותן לו קיום, לכך תקרא 'סעודה'. ואין לומר אם כן יהיה לו גם כן אכילה ושתיה תאוות הגוף, זה אינו כלל קשיא, כי האכילה ושתיה שהם תאוות הגופניות לא תהיה, כי מדריגות סעודה זאת בלא דברים אלו, אבל ענין הסעודה נאמר על הקיום בלבד, ואין ספק שתתחלף הסעודה הזאת כהחלף המדריגות אשר בין העולם הזה ובין עולם הבא, מכל מקום שם 'סעודה' תהיה שם. ואם יאמר, בשלמא בעולם הזה ימצא שם סעודה בעבור החום הטבעי המעכל, וכיוצא מן טבע הגוף, ולא שייך בזה לעתיד לומר כך, הנה אין זה קשיא, שאם האדם הטבעי הגשמי הוא ניזון בדבר חומרי גופני גשמי, כך נזון הרוחני לפי ענין שלו, רוצה לומר שמקבל קיום ופרנסה, וזהו ה'אכילה והשתיה' של דבר הרוחני, והשתא יהיה הערך

**גור אריה**

שוה. ואיך יהיה דבר זה קשה לך, שהרי בעולם הזה יש חלוף בין הפרנסה; כי האדם ניזון בדבר דק כמו הלחם והבשר, והבהמה נזונת מתבן, וכן כל דבר לפי ענינו ניזון, נמצא כי יש לצדיקים לעתיד סעודה. ואם היו אומרים שתהיה הסעודה בבשר ויין - היה קשה מאד, אבל הם אמרו שהסעודה תהיה בלויתן, וכן בהמות בהררי אלף (ב"ב עד ע"ב), ויין המשומר לעתיד (ברכות לד ע"ב), וזיז שדי, וכלם הם מציאות ראויים לפי ערך הסעודה:

וראה נא כי רבי עקיבא היה סובר שגם המלאכים אוכלים לחם, כדאמרינן בפרק יום הכפורים (יומא עה ע"ב) - "לחם אבירים אכל איש" (תהלים עח, כה), 'לחם שמלאכי השרת אוכלין אותו, דברי רבי עקיבא. וכשנאמרו הדברים לפני ר' ישמעאל אמר להו צאו ואמרו לרבי עקיבא טעות הוא, וכי מלאכי השרת אוכלים לחם, והלא כתיב (דברים ט, ט) "לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי", הרי שרבי עקיבא היה סובר שגם מלאכי השרת יש להם הסעודה הזאת, והם סעודים בדבר שהוא בערך להם, כי הכל צריך להתפרנס מן העלה הראשונה, שבשפע שלו קיימים הכל, והיה סובר שמקבלים קיום. אף על גב דר' ישמעאל פליג, לא פליג אלא במלאכים שאין להם הענין של אדם, כי האדם יש בו ענין אחר שצריך לסעודה, ולא כן המלאכים והבן זה ההפרש. ובזה הם חולקים; כי לדעת רבי עקיבא המלאכים יש להם אכילה זאת, כי האכילה הזאת הוא קיום שלהם, כמו שהיא כל האכילה. ואל תטעה לומר שהמלאכים אוכלים ממש, רק כבר אמרנו לך פעמים הרבה שהכונה בזה הקיום שמקבלים המלאכים. ולדעת רבי (אליעזר) [ישמעאל] לא שייך אכילה רק באדם ולא במלאכים, וזה כי האדם בעבור שהוא מן התחתונים והאדם בריאה חסירה שאפשר להשלים, ולפיכך האכילה היא לאדם להשלים מה שחסר, וצריכים אל האכילה - רוצה לומר הקיום. אבל המלאכים אין הדבר חסר בהם - עד שתאמר שאפשר בהם להשלים עצמם, ולפיכך הם עומדים בקיומם כאשר נברא, ואין צריך להם אכילה - שהיא הקיום. והבן דבר זה היטב:

**לפיכך יש אכילה לאדם, ובאכילה זאת יקנו מעלה עליונה אשר אין עוד.** ומשה רבינו עליו השלום כאשר עלה לקבל התורה נכנס במחיצת מלאכים (שבת פח ע"ב), ולפיכך "לחם לא אכל" (שמות לד, כח). ובאליהו נאמר (מלכים - א יט, ח) "וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום", ועתה איך תוכל להקשות על דברי חכמים, והרי אתה רואה בעיניך כי כאשר היה האדם בגן עדן היה עמו אכילה, כדכתיב בפירוש (להלן ב, יז) "מכל עץ הגן אכל תאכל", ואין ספק כי מעלת האדם בגן עדן קודם שחטא היה מאוד מאוד גדולה, והרי היה בו אכילה ושתיה בודאי, והכי נמי יש לומר אצל סעודת הצדיקים, הרי כי האכילה אינה רק הקיום שמקבל הנמצא, ומה חסרנו אם נאמר שהצדיקים יקבלו קיום, ודבר זה הוא פרנסתם. ומה שאמרו (ברכות יז.) 'העולם הבא אין בו אכילה ושתייה אלא צדיקים יושבים', כבר בארנו זה. הנה האכילה של אדם מעץ החיים היה גורם לו שחי לעולם (להלן ג, כב), וזה בעבור כי האכילה לאדם הוא קנין מה להשלים עצמו, ויתדבק האוכל במה שהוא נמשך אחריו - אם למות, אם לחיים להשלים, וכל הדברים האלו אשר בהם סעודות הצדיקים - מושפעים מאתו יתברך, זהו הנראה מדברי חכמים כמו שאמרנו למעלה, כי הסעודה קודם העולם הבא, והעולם הבא הוא שכרה, ויהיה הסעודה דומה לסעודה של אדם הראשון בגן עדן. וכן יש בשמות רבה 'עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סעודה לצדיקים בגן עדן'. כלל הדבר כי אלו דברים הם מציאות מושפעים מאתו יתברך, ויהיו דומים לפירות הגן עדן, והצדיקים יהיו סועדים בם, כי הם דברים יקרים עליונים מושפעים מאתו יתברך, וכשיקבל אותם יקנה השלמה וקיום ודבוק בעילה וסבה המקיים הכל, והוא הסעודה באמת בגן עדן:

ואלו ב' דברים, האחד הלויתן, וכן בהמות בהררי אלף, אל תאמר שהם משתתפים בדברים אשר הם לנו עתה, כי כלם מציאות נבדלים ממינים אלו לגמרי, כמו שנבדלים פירות גן עדן - מדברים אשר אצלינו. ומפני שבעולם הזה דברים שהם משלימים האדם הם הרבה, כי לא תמצא דבר אחד שהוא משלים את האדם בכל, כי אין דבר זה כזה, כי צריך הוא לאכילה - והאכילה משלים אותו מה שמשלים אותו, וכן השתיה משלים אותו מה שמשלים אותו השתיה, ולכל אחד יש השלמה בפני עצמו, ולפיכך אמר כי הצדיקים יהיו סועדים דברים אלו, כי על ידי דברים אלו יקנו כל השלמה; כי הלויתן בריאה מתיחסת למים, והבהמה מתיחסת לארץ, והמים והארץ שני מינים מחולקים, אין זה כזה. וזיז שדי הוא באויר השמים. הרי לך מינים מחולקים עד שלא יחסר שום השלמה, שאין ספק כי דברים שהם מחולקים נמשך מזה דברים מחולקים - עד שהם משלימים הכל. ובבריאת עולם אלו שלשה כוללים כל הבריאה; שיש בריאות בים כמו הדגים, ויש ביבשה כמו הבהמות, ויש מן המים ומן האדמה, והוא עוף השמים פורח באויר (רש"י להלן ב, יט). הנה אלו החלקים כוללים הכל. ויש דבר מיוחד בפני עצמו, והוא דבר נולד מן הפרי ונעשה משקה, ענין זולת הראשונים, שהרי הוא ענין אחר במה שהוא משקה. וכשם שאלו דברים הם מחולקים כוללים כל חלקי הבריאה, כך כוללים כל חלקי השלמה עד שהוא מושלם בכל. והאכילה בעולם הזה הוא קנין מה והשלמה, כך האכילה לעתיד הוא קנין והשלמה, אבל החלוף בין האכילה הזאת והאכילה לעתיד - כמו חלוף המדריגות אשר יש בין העולמות אשר הוא עתה והעולם אשר יהיה לעתיד. כמו שיש חלוף בין אכילה זאת ובין אכילת גן עדן, כי האכילה [בעוה"ז] משלמת האדם שלימות לפי הראוי בעולם הזה, והאכילה בעולם הבא השלמת האדם הוא כפי הראוי לעולם הבא. ולפי שלא נראה לאדם רק אכילה גופנית, לכך קשה על האדם לצייר, כמו שרחוק ממנו להשיג ענין עולם הבא, ודי בזה למבין ענין זה:

וכאשר תבין דברים אלו תדע ההבדל שיש בין המלאכים ובין האדם, כי האדם מקבל הקיום מן יוצר הכל, והוא הסעודה שהוא יתברך סועדו ומקיים, ודבר זה מבואר, ומאחר שמקבל הקיום מן השם יתברך, אם כן למה יש לנו לספק בסעודה, הרי כל ענין הסעודה אינו אלא קיום מלשון 'סעד', כי אלו דברים חלקי השפע כל אחד דבר מיוחד, והם הכל, והאדם יקבל שפע הכל, והבן זה:

וכבר אמרנו כי יש בריאות לפי מעלתם אין ראוים שיהיו בשלימות בעולם הזה, לכך הרג הנקבה, שלא יהא הזכר נמצא עם זוג שלו בשלימות. ו'הנקיבה מלחה לצדיקים', פירוש אף כי הנבראים לא נבראו להריגה - וזו הרגה, מפני שעיקר הריגתה הוא לצדיקים לעתיד, והרבה נבראים נבראו ונמצאו בשביל קיום ופרנסת האדם. ודווקא הנקיבה מלחה, מפני שהגיע לה הפסד מצד עצמה ויש לה הכנה לזולתה, והיינו במה שהיא עומדת לסוף לצדיקים לעתיד לבא, והיא מוכנת בכח לדבר שיהיה בסוף, ודבר זה ענין הכח, ושייך דבר זה לנקיבה, פירוש מה שכל נקיבה היא מוכנת לזולתה - והיא בכח לא בפעל, ולכך דבר זה טבעי לנקיבה. והיינו דמשני 'בשרא דנקיבה מלחא מעלי לה', כי דבר שהוא במלח יש לו קיום לזולתו על ידי המלח, והוא בכח מוכן לדבר שהוא בסוף, וכל ענין הכנה ראוי לנקיבה, והיא ענין טבעי מסודר מן השם יתברך. ואילו היו נבראים עם זוג שלהם והיו אומרים שבהם תהיה הסעודה לעתיד - היה קשה, אך מפני שכל הבריות האלו אין בריות שלימות, שהרי אין זיווג להם, מזה תדע כי אינם בריות המתיחסים לעולם הזה, והם מתיחסים לעתיד, לכך כל דבר זה הוא מסודר וראוי, ואין להאריך כאן יותר. והוא יתברך יתן חלקינו בחיים, ולשאוב מים בששון ממעייני הישועה (עפ"י ישעיה יב, ג), ולשמחנו עם המצפים לשמחתו, ויפרוש עלינו מזיו כבודו, ואז נשמח בארבע מינים:

**(כז)** וַיִּבְרָ֨א אֱלֹהִ֤ים ׀ אֶת־הָאָדָם֙ בְּצַלְמ֔וֹ בְּצֶ֥לֶם אֱלֹהִ֖ים בָּרָ֣א אֹת֑וֹ זָכָ֥ר וּנְקֵבָ֖ה בָּרָ֥א אֹתָֽם׃

**רש"י**

וכשהוא דן את המלכים[8] הוא נמלך בפמליא שלו, שכן מצינו באחאב שאמר לו מיכה (מלכים א' כב יט) ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו, וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלו מימינים לזכות ואלו משמאילין לחובה. וכן (דניאל ד יד) בגזרת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאלתא, אף כאן בפמליא שלו נמלך ונטל רשות, אמר להם יש בעליונים כדמותי, אם אין בתחתונים כדמותי, הרי יש קנאה במעשה בראשית:[9]

**נעשה אדם -** אף על פי שלא סייעוהו ביצירתו ויש מקום למינים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן. ואם כתב אעשה אדם לא למדנו שיהא מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו, ותשובת המינים כתב בצדו ויברא אלהים את האדם, ולא כתב ויבראו:

**בצלמנו -** בדפוס שלנו:

**כדמותנו -** להבין ולהשכיל:

**א:כז בצלם אלהים ברא אותו -** פירש לך שאותו צלם המתוקן לו צלם דיוקן יוצרו הוא:

**ויברא אלהים את האדם בצלמו -** בדפוס העשוי לו, שהכל נברא במאמר והוא נברא בידים, שנאמר (תהלים קלט ה) ותשת עלי

**רמב"ן**

במים כח השרוץ לשרוץ נפש חיה והיה המאמר בהם "ישרצו המים", והיה המאמר בבהמה "תוצא הארץ", אמר באדם "נעשה", כלומר אני והארץ הנזכרת נעשה אדם, שתוציא הארץ הגוף מיסודיה כאשר עשתה בבהמה ובחיה, כדכתיב (להלן ב ז) וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, ויתן הוא יתברך הרוח מפי עליון, כדכתיב (שם) ויפח באפיו נשמת חיים:

**ואמר בצלמנו כדמותנו -** כי ידמה לשניהם, במתכונת גופו לארץ אשר לוקח ממנה, וידמה ברוח לעליונים, שאינה גוף ולא תמות. ואמר בכתוב השני בצלם אלהים ברא אותו, לספר הפלא אשר נפלא בו משאר הנבראים. וזה פשט המקרא הזה מצאתיו לרבי יוסף הקמחי, והוא הנראה מכל מה שחשבו בו:

ופירוש "צלם" כמו תאר, וצלם אנפוהי אשתני (דניאל ג יט), וכן אך בצלם יתהלך איש (תהלים לט ז), בעיר צלמם תבזה (שם עג כ), תאר מראיתו. "ודמות" הוא דמיון בצורה ובמעשה, כי הקרובים בענין יקראו דומים זה לזה:

והנה האדם דומה לתחתונים ולעליונים בתאר והדר, כדכתיב (תהלים ח ו) וכבוד והדר תעטרהו, והוא מגמת פניו בחכמה ובדעת וכשרון המעשה, ובדמות ממש, שידמה גופו לעפר ונפשו לעליונים:

---

**גור אריה**

8 **ענוות ה' בהימלכו במלאכים** (על "כשהוא דן את המלכים") **(כו) וכשהוא דן המלכים וכו'.** זהו ראיה שהוא נמלך במלאכים, שהרי כשהוא דן המלכים הוא נמלך גם כן בפמליא שלו. ואם תאמר למה נמלך כשהוא דן המלכים יותר מבשאר נבראים, ויש לתרץ דמלך - חשוב הוא, ובריה חשוב הוא, ובמעשה גדול שואל עצה לדון המלך, ובמעשה פחות - כמו שאר נבראים - אינו שואל עצה, שהענוה היא מדה ממוצעת בין השפלות ובין הגאוה, שאין ראוי להשפיל עצמו יותר מדאי. וכן כתבו החכמים, והרמב"ם בהקדמות שמנה פרקים (פרק ד). ולפיכך היה שואל עצה בדבר שיש בו ענוה. וכאן בבריאת אדם הוצרך גם כן לטעם כדי שלא יקנאו בו המלאכים, דאם לא כן לא היה שואל עצה מהם, כי אין עצה רק בדבר שראוי לשאול עצה, לא בכל דבר, רק בענין זה שהיו מקנאים בו המלאכים. כך יש לפרש על דרך רש"י:

אמנם לא מוכח כך בפרק אחד דיני ממונות (סנהדרין לח ע"ב), שאמרו שם על פסוק "נעשה אדם" - ש'אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר עד שנמלך בפמליא שלו'. משמע שאין חילוק בין מעשה למעשה, שהכל נמלך בפמליא שלו. וזה כי מלך בשר ודם עושה מעשה והוא ישר לזה ואינו ישר לאחר, כי אין כל הדעות שוות, והשם יתברך פעולותיו ומעשיו אצל כל חלופי הדעות וחלופי המציאות - מעשיו ישרים ואמתיים, ולפיכך כל מעשיו נמלך בפמליא שלו, והם חלופי הכוחות שאין זה כזה, ומעשיו ישרים ואמתיים אצל הכל. ומה שלא הוזכר בכתוב שהיה נמלך רק באדם, זה מפני שכל הנבראים תולין באדם, שאם יש לברא האדם יש לבראת הכל, כי כל הנבראים הם לשמש האדם. אבל באדם נאמר שנמלך במלאכים, שהאדם נברא לעצמו, וראוי שיהיה נברא בהסכמת הכל. ומעתה אין חילוק בין מעשה למעשה, שנמלך בכל המעשים:

ואפשר כי רש"י נמשך אחר אגדת בראשית רבה (ח, ח) שאמרו כי נטל רשות מן המלאכים, וסבירא ליה שאין נטילת רשות רק במקום שיש כאן צד שלא יסכימו על המעשה, ולפיכך פירש מפני שלא יקנאו בו המלאכים שנברא האדם בצלם אלהים (פסוק כז). כי מאחר שלא מצאנו שנמלך רק בבריאת אדם, ראוי לומר דוקא בבריאת אדם נמלך בפמליא שלו בשביל שלא יקנאו, לא בכל דבר. וגם כשהוא דן המלכים נמלך מטעם אשר נתבאר למעלה, שכיון שהכל הוא בשביל ללמוד את האדם, אין ליטול רשות בכל דבר, שלא היה זה ענוה, וכמו שנתבאר:

ואין דעת רש"י שהמלאכים מקנאים בו ממש, שלא שייך קנאה במלאכים, אבל הפירוש הוא כי המלאכים מפני שהם יותר ראוים לחשיבות, והתחתונים אינם ראוים לחשיבות, ולפיכך כאשר האדם בתחתונים בצלם אלהים שאינו בעליונים - יש כאן קנאה. פירוש שנקרא 'קנאה' כאשר ימצא מעלה באחר שראוי שתמצא בו, ולכך מקנאים בו, וצלם אלהים ראוי לעליונים מצד מעלתם, לא בתחתונים, ויהיה כאן קנאה - פירוש צד שאין ראוי לו. ולכך נמלך בהם, פירוש שברא את האדם עד שהכל היו מסכימים שראוי לאדם צלם אלהים. ולפיכך אצל האדם נכתב "נעשה אדם בצלמינו" שלא נברא נגד המלאכים, רק בהסכמת הכל, ומלמדנו בזה מדת ענוה, שהרי השם יתברך יכול לעשות בעולמו מה שירצה, ואם היה נותן חכמתו יתברך להיות האדם נברא - מה אכפת במלאכים אם היו אומרים כי לפי דעתם אין ראוי שיהיה צלם אלהים בתחתונים, רק מדת ענוה הוא שנטל רשות מן המלאכים:

אבל לפי דעתי אין דעת ב"ר רק כמו דברי תלמוד, שאין הקדוש ברוך הוא עושה דבר עד שנמלך בפמליא שלו כדי שיהיו מעשיו ודרכיו ישרים אצל כל הנמצאים, ואף על גב שלא נמצא זה רק באדם, ולא בשאר נבראים, היינו שכל שאר נבראים נמשכים אל האדם, ובשבילו נברא הכל:

9 **שקילות העליונים והתחתונים** (על "הרי יש קנאה") **יש קנאה וכו'.** ואם תאמר והלא לא שייך קנאה אלא בבעלי שכל, ובבלתי בעלי שכל אין שייך קנאה, ונראה שענין הקנאה הזאת שיהיו העליונים והתחתונים שקולים, ואם לא היה בתחתונים כדמותו לא יהיו העליונים והתחתונים שקולים ושוים, והכתוב

(כח) וַיְבָרֶךְ אֹתָם֮ אֱלֹהִים֒ וַיֹּ֣אמֶר לָהֶ֗ם אֱלֹהִים֙ פְּר֣וּ וּרְב֔וּ וּמִלְא֖וּ אֶת־הָאָ֑רֶץ וְכִבְשֻׁ֔הָ וּרְד֗וּ בִּדְגַ֤ת הַיָּם֙ וּבְע֣וֹף הַשָּׁמַ֔יִם
וּבְכָל־חַיָּ֖ה הָרֹמֶ֥שֶׂת עַל־הָאָֽרֶץ׃ (כט) וַיֹּאמֶר֮ אֱלֹהִים֒ הִנֵּ֤ה נָתַ֙תִּי֙ לָכֶ֔ם אֶת־כָּל־עֵ֥שֶׂב׀ זֹרֵ֣עַ זֶ֗רַע אֲשֶׁ֤ר עַל־פְּנֵי֙ כָּל־הָאָ֔רֶץ
וְאֶת־ כָּל־הָעֵ֛ץ אֲשֶׁר־בּ֥וֹ פְרִי־עֵ֖ץ זֹרֵ֣עַ זָ֑רַע לָכֶ֥ם יִהְיֶ֖ה לְאָכְלָֽה׃ (ל) וּלְכָל־חַיַּ֣ת הָאָ֗רֶץ וּלְכָל־עוֹף֙ הַשָּׁמַ֔יִם וּלְכֹ֖ל׀ רוֹמֵ֣שׂ
עַל־הָאָ֑רֶץ אֲשֶׁר־בּ֥וֹ נֶ֙פֶשׁ֙ חַיָּ֔ה אֶת־כָּל־ יֶ֥רֶק עֵ֖שֶׂב לְאָכְלָ֑ה וַיְהִי־כֵֽן׃ (לא) וַיַּ֣רְא אֱלֹהִים֮ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר֒ עָשָׂ֣ה וְהִנֵּה־טֹ֣וב
מְאֹ֔ד וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום הַשִּׁשִּֽׁי׃ {פ} **פרק ב** (א) וַיְכֻלּ֤וּ הַשָּׁמַ֙יִם֙ וְהָאָ֔רֶץ וְכָל־צְבָאָֽם׃ (ב) וַיְכַ֤ל אֱלֹהִים֙ בַּיֹּ֣ום
הַשְּׁבִיעִ֔י מְלַאכְתּ֖וֹ אֲשֶׁ֣ר עָשָׂ֑ה וַיִּשְׁבֹּת֙ בַּיֹּ֣ום הַשְּׁבִיעִ֔י מִכָּל־מְלַאכְתּ֖וֹ אֲשֶׁ֥ר עָשָֽׂה׃

**רש"י**

כפכה, נעשה בחותם כמטבע העשויה על ידי רושם שקורין קוי"ן בלע"ז [מטבע] וכן הוא אומר (איוב לח יד) תתהפך כחומר חותם:

**זכר ונקבה ברא אותם -** ולהלן הוא אומר (בראשית ב כא) ויקח אחת מצלעותיו וגו', מדרש אגדה שבראו שני פרצופין בבריאה ראשונה ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי ולא פירש לך כיצד ברייתן ופירש לך במקום אחר:[10]

**א:כח וכבשה -** חסר וי"ו, ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית, ועוד ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצווה על פריה ורביה ולא האשה:

**א:כט לכם יהיה לאכלה. ולכל חית הארץ -** השוה להם הכתוב בהמות וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם, וכשבאו בני נח התיר להם בשר, שנאמר (להלן ט ג) כל רמש אשר הוא חי וגו' כירק עשב שהתרתי לאדם הראשון, נתתי לכם את כל:

**א:לא יום הששי -** הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה. דבר אחר יום הששי כולם תלוים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון המוכן למתן תורה:

**ב:ב ויכל אלהים ביום השביעי -** רבי שמעון אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש, הקדוש ברוך הוא שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום. דבר אחר מה היה העולם חסר, מנוחה, באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה:

**רמב"ן**

**וירדו בדגת הים -** בעבור היותו זכר ונקבה אמר "וירדו" בדגת הים, לשון רבים:

ובבראשית רבה (ז ה) אמרו תוצא הארץ נפש חיה למינה, אמר רבי אלעזר נפש חיה זו רוחו של אדם הראשון. ולא יתכן שיאמר רבי אלעזר כי "תוצא הארץ" יתפרש בנפשו של אדם הראשון כלל, אלא שיתכוין למה שהזכרתי לומר כי יצירת האדם ברוחו, הוא הנפש אשר בדם נעשה מן הארץ כמאמר החיה והבהמה, כי כל נפשות התנועה נעשו יחד, ואחר כן ברא להם גופות, עשה תחילה גופי הבהמה והחיה, ואחר כך גוף האדם, ונתן בו הנפש הזו, ואחר כן נפח בו נשמה עליונית, כי הנפש הנפרדת אשר בו, היא שנתייחד בה מאמר אחר אל האלהים אשר נתנה, כדכתיב (להלן ב ז) ויפח באפיו נשמת חיים:

ודרך האמת בפסוק הזה יודע למשכיל בפסוק השני. ואפשר שנתכוין לו רבי אלעזר ודרש "בתוצא הארץ" ארץ החיים, שתוצא נפש חיה למינה לעולם עומדת. וכן מה שאמר זכר ונקבה (ברא אותם) [בראם] (להלן ה ב), כי היתה הבריאה מתחלה מזכר ונקבה ונשמתו כלולה בהם. אבל היצירה היתה יצירה לאדם ובנין צלע לאשה כאשר יספר בסוף, ולכן הזכיר כאן "בריאה" ובפרשה של מטה הזכיר "יצירה". והמשכיל יבין:

### א:כט איסור אכילת בשר לאדם הראשון וטעמו

**הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע -** לא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחדיו כלם, וכשבאו בני נח התיר להם בשר, שנאמר (להלן ט ג) כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל. כירק עשב שהתרתי לאדם הראשון התרתי לכם את כל, לשון רש"י. וכן פירש הרב במסכת סנהדרין (נט: ד"ה לא הותר) ולכל חית

**גור אריה**

מקדים לפעמים שמים לארץ (פסוק א), ופעמים ארץ לשמים (להלן ב, ה), ללמוד כי הם שקולים. ועיין לקמן אצל בריאת האדם ביום הו' (רש"י להלן ב, ז) שנברא מן העליונים והתחתונים שלא יהיה קנאה. ועוד נראה הקנאה הזאת הוא סוד מסתרי התורה, ורצה בזה שכל העולם צריך שיהיה מקושר עד שיהיו העליונים קשורים בתחתונים, וכבר ביאר זה הרמב"ם בספר מורה נבוכים (א, ע"ב), והאריך בענין הנפלא לבארו. והנה הקושר העולמות שעל ידו יתאחדו העליונים והתחתונים הוא האדם, ואם לא היה האדם היה קנאה במעשה בראשית. ופירוש הקנאה הזאת - החילוק וההתנגדות שהיו לנמצאות, שהרי העליונים הם בדמותו של הקדוש ברוך הוא, והתחתונים אינם בדמותו של הקדוש ברוך הוא, ואין כאן אחדות וקשור, ולפיכך ראוי להיות האדם נברא שבו יתקשרו הנמצאות, והוא עושה שלום וקשור בין עליונים והתחתונים, ומאחד הכל. וכאשר יש האדם בתחתונים הנה מקושרים כל הנמצאות, לפי שכל הנמצאים בתחתונים כלם בשביל האדם, והאדם יש בו דמות וצלם של הקדוש ברוך הוא, ולפיכך הם כולם אחד:

**10 המדרש והגמרא בבריאת האדם** (על "שבראו שני פרצופין") **שבראו ב' פרצופין בתחלה ואחר כך חלקו.** בב"ר (ח, א). אמנם בברכות בפרק הרואה (סא.) ובעירובין בפרק עושין פסין (יח.) לא אמרו כך, והכי איתא התם; כתיב "זכר ונקבה ברא אותם", וכתיב (ר' להלן ט, ו) "כי בצלם אלהים עשה האדם", ומשני בתחלה עלה במחשבה לבראתו שנים, ולבסוף לא ברא רק אחד. עד כאן. ויש להקשות איך הניח רש"י דברי תלמוד שלנו ותפס דברי ב"ר (קושית

(ג) וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת׃ {פ} (ד) אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְקֹוָק אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם׃ (ה) וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָּאָרֶץ וְכָל־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח כִּי לֹא הִמְטִיר יְקֹוָק אֱלֹהִים עַל־הָאָרֶץ וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה׃

**רש"י**

**ב:ג ויברך ויקדש -** ברכו במן שכל ימות השבת היה יורד להם עומר לגלגלת ובששי לחם משנה, וקדשו במן שלא ירד בו מן כלל והמקרא כתוב על שם העתיד׃

**ב:ד תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' -** למדך שכלם נבראו ביום ראשון. דבר אחר בהבראם, בה' בראם שנאמר (ישעיה כו ד) ביה ה' צור עולמים בשני אותיות הללו של השם יצר שני עולמים, ולמדך כאן שהעולם הזה נברא בה"א (רמז כמו שה"א פתוחה למטה, כך העולם פתוח לשבים בתשובה. ועולם הבא נברא ביו"ד לומר שצדיקים שבאותו זמן מועטים כמו י' שהיא קטנה באותיות). רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת כה"א זאת שסתומה מכל צדדים ופתוחה למטה לרדת דרך שם׃

**ב:ה כי לא המטיר -** ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו, וצמחו האילנות והדשאים׃

**ה' אלהים -** ה' הוא שמו, אלהים שהוא שופט ושליט על כל, וכן פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו, ה' שהוא אלהים׃

**רמב"ן (המשך)**

**ב:ג ברכת השבת וקדושתה – נשמה יתירה**

**ויברך. ויקדש -** ברכו במן וקדשו במן, והמקרא כתוב על העתיד. לשון רבינו שלמה מבראשית רבה (יא ב). ובשם הגאון רב סעדיה אמרו שהברכה והקידוש על השומרים, שיהיו מבורכים

**רמב"ן**

הארץ, לכם ולחיות נתתי העשבים ואת האילנות ואת כל ירק עשב לאכלה. ואם כך יהיה פירוש "את כל ירק עשב לאכלה" "ואת כל ירק עשב"׃

ואינו כן, אבל נתן לאדם ולאשתו כל עשב זורע זרע וכל פרי עץ. ולחית הארץ ולעוף השמים נתן כל ירק עשב, לא פרי העץ ולא הזרעים. ואין מאכלם יחד כלם בשוה, אך הבשר לא הורשו בו עד בני נח כדעת רבותינו. והוא פשוטו של מקרא׃

והיה זה, מפני שבעלי נפש התנועה יש להם קצת מעלה בנפשם, נדמו בה לבעלי הנפש המשכלת, ויש להם בחירה בטובתם ומזוניהם, ויברחו מן הצער והמיתה. והכתוב אומר מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ (קהלת ג כא)׃

וכאשר חטאו, והשחית כל בשר את דרכו על הארץ, ונגזר שימותו במבול, ובעבור נח הציל מהם לקיום המין, נתן להם רשות לשחוט ולאכול, כי קיומם בעבורו׃

ועם כל זה לא נתן להם הרשות בנפש ואסר להם אבר מן החי. והוסיף לנו במצות לאסור כל דם, מפני שהוא מעמד לנפש, כדכתיב (ויקרא יז יד) כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא ואמר לבני ישראל דם כל בשר לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו הוא, כי התיר הגוף בחי שאינו מדבר אחר המיתה, לא הנפש עצמה. וזה טעם השחיטה, ומה שאמרו (ב"מ לב ב) צער בעלי חיים דאורייתא. וזו ברכתנו שמברך "אשר קדשנו במצותיו וצונו על השחיטה". ועוד אדבר בענין המצוה בדם בהגיעי שם (ויקרא יז יא - יד), אם גומר השם עלי׃

**גור אריה**

הרא"ם), ויראה דבגמרא לא דייק רק מלת "אותם", דמשמע שהיו שני בריאות לגמרי, וכתיב התם "כי בצלם אלהים עשה את האדם" דמשמע בריאה אחת, ולכך משני התם שעלה במחשבה לבראות שנים - וזהו "אותם", ואחר כך בראו אחד. אבל רש"י הוקשה לו דכאן משמע שזכר ונקבה נבראו בתחילת בריאתן, דאין לומר דהא דכתיב "זכר ונקבה בראם" רוצה לומר כך היה במחשבה, דלא יתכן לומר דקרא נכתב על שם המחשבה, דאף על גב דנוכל לומר דכתיב "אותם" בלשון רבים על שם שבמחשבה היו שנים, אבל לומר שנבראו זכר ונקבה ולא היה זה רק במחשבה - זה אין לומר, ולפיכך צריך לומר שנבראו ב' פרצופין ואחר כך חלקם. ואפילו למאן דאמר זנב היה ולא היו ב' פרצופין (ברכות סא.), כתב "זכר ונקבה בראם" שהרי נברא הזנב שהיה לפי המחשבה נקבה גמורה, ושייך בזה "זכר ונקבה בראם", ומכל מקום אליבא דכולי עלמא "זכר ונקבה" דכתיב היינו שבבריאה היו נבראים זכר ונקבה, ולא קשיא מידי׃

ואם תאמר, ולמה נברא האדם דו פרצופין יותר מכל הנבראים, אמנם דבר זה דבר מופלא בחכמה מאד, שכמו האדם שהוא יחיד בתחתונים, שהרי לא נמצא בתחתונים בעל דעה והשכל, ולפיכך ראוי שתהיה בריאתו באחדות גמור, ואילו היה נברא הנקבה בעצמה - אין זה יחידי, שהרי כל אחד ואחד בפני עצמו, ולפיכך לפי סגולתו שמסוגל באחדות בתחתונים - נבראו דו פרצופין באחדות לגמרי׃

אמנם לפי מה שאמרו בגמרא (ברכות סא.) שמתחלה עלה במחשבה לבראתו שנים, ולבסוף נברא אחד, רצו בזה כי הזכר והנקבה מחולקים בצורתן, ולכך כאשר עלה במחשבה לבראתם היו שנים, כי כאשר הם מושכלים הם שנים, שצורת הזכר בלבד וצורת הנקבה בלבד, אבל כאשר נברא בפעל בגופו - היה החומר מקבל צורת שניהם, וזה למעלת צורת האדם השכלי, שהחומר אינו מוכן לקבל צורת הזכר בפני עצמו וצורת הנקבה בפני עצמו, רק שהחומר מוכן לקבל צורת האדם. כי החומר שהוא אינו מיוחד, אינו כל כך במעלה כמו החומר שהוא מיוחד. שאין ספק כי מעלת חומר האדם אינו כמו חומר הבעל חי, וחומר בעל חי אינו כמו חומר הצמח, ולפיכך לא היה חומר האדם כל כך במעלה שיקבל צורת האדם הזכר בפני עצמו, והנקבה בפני עצמה, רק היה מוכן לקבל צורת האדם הזכר והנקבה בכלל, עד שתקן אותו אחר כך, שעשה לזה זכר בפני עצמו ולזה נקבה בפני עצמו. ודבר זה הם דברים עמוקים מאד מסתרי החכמה, רק ראינו להראות לכל העמים כמו טפה מן חכמת חכמים׃

(ו) וְאֵד יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאֲדָמָה׃

**רמב״ן**

ומקודשים. ואין משמע הכתוב שידבר על העתיד. ורבי אברהם אמר כי הברכה תוספת טוב שיתחדש הגופות יתרון כח בתולדות, ובנשמה יתרון השכל, ויקדש אותו, שלא עשה בו מלאכה כשאר הימים. ודברו בזה נכון למאמינים בו, כי אין זה מושג בהרגש לאנשים׃

והאמת, כי הברכה ביום השבת היא מעין הברכות, והוא יסוד עולם. ויקדש אותו, כי ימשוך מן הקדש. ואם תבין דברי זה תדע מה שאמרו בבראשית רבה (יא ח) לפי שאין לו בן זוג, ומה שאמרו עוד כנסת ישראל תהא בן זוגך, ותשכיל כי בשבת נפש יתירה באמת׃

### ב:ג ששת ימי בראשית רומזים לששת אלפי שנות העולם

ודע, כי נכלל עוד במלת ״לעשות״, כי ששת ימי בראשית הם כל ימות עולם, כי קיומו יהיה ששת אלפים שנה (ר״ה לא א), שלכך אמרו (ב״ר יט ח) יומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנים. והנה בשני הימים הראשונים היה העולם כולו מים ולא נשלם בהם דבר, והם רמז לשני אלפים הראשונים שלא היה בהם קורא בשם ה׳, וכך אמרו (ע״ז ט א) שני אלפים תהו. אבל היתה הבריאה ביום הראשון האור, כנגד האלף של ימות אדם שהיה אורו של עולם מכיר את בוראו. ואולי לא עבד אנוש עבודה זרה עד שמת אדם הראשון׃

ביום השני יהי רקיע ויהי מבדיל, שבו היו מובדלין נח ובניו הצדיקים מן הרשעים שנדונו במים׃

ביום השלישי נראית היבשה והצמיחה ועשתה פירות, הוא האלף השלישי המתחיל בהיות אברהם בן מ״ח שנה (ב״ר סד ד), ואז החל לקרוא בשם ה׳ (להלן ד כו), וצמח צמח צדיק, כי משך רבים לדעת את ה׳, כמו שדרשו ואת הנפש אשר עשו בחרן (שם יב ה), וצוה את ביתו ואת בניו אחריו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט, ועלה הענין עד שקבלו זרעו את התורה בסיני, ונבנה הבית ביום ההוא, ואז נתקיימו כל המצות שהם פירות העולם. ודע, כי מעת היות בין השמשות יחשב כיום מחר, ועל כן יתחיל ענין כל יום קודם לו מעט, כאשר נולד אברהם באלף השני, וכן תראה בכל יום ויום׃

והיום הרביעי נבראו בו המאורות, הגדול והקטן, והכוכבים, יומו ירמוז באלף הד׳, הוא החל כאשר נבנה בית ראשון, ע״ב שנה אחרי בניינו, עד אחרי הבית השני קע״ב שנה. והנה ביום הזה לכל בני ישראל היה אור, כי מלא כבוד ה׳ את בית ה׳, והיה אור ישראל לאש על גבי המזבח, רבוץ שם כארי אוכל הקרבנות, ואחרי כן הקטין אורם וגלו, כאשר יעדר במולד הלבנה, וזרחה להם כל ימי בית שני, והאש על גבי המזבח רבוץ ככלב, ושקעו שני המאורים בערב היום וחרב הבית׃

ביום החמישי שרצו המים נפש חיה, ועוף יעופף על הארץ, רמז לאלף החמישי המתחיל קע״ב שנה אחר חרבן הבית, כי בו ימשלו האומות, ויעשה אדם כדגי הים, כרמש לא מושל בו, כלו

**רמב״ן (המשך)**

בחכה העלה, יגורהו בחרמו ויאספהו במכמרתו, ואין דורש את ה׳׃

ביום הששי בבקר ״תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה״, והיתה בריאתה קודם זרוח השמש, כענין שכתוב (תהלים קד כב) תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון, ואז נברא האדם בצלם אלהים, והוא זמן ממשלתו, שנאמר (שם כג) יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב, והוא האלף הששי, כי בתחלתו ימשלו בו החיות הם המלכיות אשר לא ידעו את ה׳, ואחרי עשיריתו כשעור הנץ החמה ליום (עיין פסחים צד א) יבא הגואל שנאמר בו (תהלים פט לז) וכסאו כשמש נגדי, זהו בן דוד הנעשה בצלם אלהים, כדכתיב (דניאל ז יג יד) וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתי הוה ועד עתיק יומיא מטא וקדמוהי הקרבוהי, וליה יהיב שלטן ויקר ומלכו, ויהיה זה קי״ח אחר חמשת אלפים לכלות דבר ה׳ מפי דניאל, (שם יב יא) ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף ומאתים ותשעים. ונראה משנוי הימים משרץ המים והעוף לחית הארץ, כי בתחלת האלף הששי תתחדש מלכות אומה שלטת ואימתני ותקיפא יתירא, ומתקרבת אל האמת יותר מן הראשונות׃

היום השביעי שבת, רמז לעולם הבא שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים. והאל ישמרנו בכל הימים, וישים חלקינו עם עבדיו התמימים׃

(ז) וַיִּיצֶר יְקֹוָק אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה׃ (ח) וַיִּטַּע יְקֹוָק אֱלֹהִים גַּן־בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר׃ (ט) וַיַּצְמַח יְקֹוָק אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־עֵץ נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע׃

**רש"י**

**ב:ז וייצר** - שתי יצירות, יצירה לעולם הזה ויצירה לתחיית המתים, אבל בבהמה שאינה עומדת לדין לא נכתב ביצירה שני יודי"ן׃

**עפר מן האדמה** - צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה[11] . דבר אחר נטל עפרו ממקום שנאמר בו (שמות כ כא) מזבח אדמה תעשה לי, אמר הלואי תהיה לו כפרה ויוכל לעמוד׃

**ויפח באפיו** - עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים, לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים, הוזקק הששי לבראות בו בעליונים ובתחתונים, ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד׃

**לנפש חיה** - אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם חיה שבכולן, שנתוסף בו דעה ודבור׃

**רמב"ן (המשך)**

והנפש אומרת למלאך. וכן רוחו ונשמתו אליו יאסוף (איוב לד יד), יורה כפי משמעו שהן שתים׃

**ואם כן יאמר הכתוב וייצר ה' אלהים את האדם** - יצירת תנועה שהיה האדם נוצר, כלומר בעל תנועה, כי היצירה היא החיות וההרגש, שבהם הוא אדם לא גבול העפר, וכמו שאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ויבא אל האדם (להלן ב יט), ואחרי שיצרו בהרגשה נפח באפיו נשמת חיים מפי עליון להוסיף הנפש הזאת על היצירה הנזכרת, ויהי האדם כולו לנפש חיה - כי בנשמה הזאת ישכיל וידבר, ובה יעשה כל מעשה, וכל הנפשות וכחותן לה תהיינה׃

והלמ"ד הזו למ"ד הקנין, כמו אדוני המלך לך אני וכל אשר לי (מ"א כ ד), לקונה אותו לדורותיו (ויקרא כה ל), לך אני הושיעני (תהלים קיט צד). או יאמר שחזר כולו נפש חיה, ונהפך לאיש אחר, כי כל יצירותיו היו עתה לנפש הזאת׃

**ב:ט עץ הדעת – ממעשה בטבע לבחירה ותאווה**

**ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע** - בעבור שאמר הכתוב ועץ החיים "בתוך" הגן, ולא אמר "בגן", ועוד, שאמר (להלן ג ג) ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו, שלא הזכירו

**רמב"ן**

**ב:ז מעלת נשמת האדם – "ויפח באפיו"**

**ויפח באפיו נשמת חיים** - ירמוז לנו הכתוב הזה מעלת הנפש יסודה וסודה, כי הזכיר בה שם מלא, ואמר כי הוא נפח באפיו נשמת חיים, להודיע כי לא באה בו מן היסודות כאשר רמז בנפש התנועה (לעיל א כ), גם לא בהשתלשלות מן השכלים הנבדלים, אבל היא רוח השם הגדול, מפיו דעת ותבונה, כי הנופח באפי אחר מנשמתו יתן בו. וזהו שנאמר (איוב לב ח) ונשמת שדי תבינם׃

כי היא מיסוד הבינה בדרך אמת ואמונה, והוא מאמרם בספרי (ריש פרשת מטות) נדרים כנשבע בחיי המלך, שבועות כנשבע במלך עצמו, אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר חי ה' וחי נפשך וגומר (מ"ב ד ל). ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות נז) מאי וינפש, מלמד שיום השבת מקיים כל הנפשות, שנאמר וינפש. ומכאן תבין דברת שבועת אלהים. והמשכיל יבין׃

ודע כי המתחכמים במחקר חלקו באדם. מהם יאמרו (ראב"ח הנשיא, ראב"ע שמות כג כה) כי באדם שלש נפשות, נפש הגדול כצומח, או תאמר בזו נפש הגדול, ובו עוד נפש התנועה שהזכירה הכתוב (לעיל א כ - כד) בדגים ובחיה ובכל רומש על הארץ, והשלישית הנפש המשכלת. ומהם יאמרו (שמונה פרקים להרמב"ם פ"א) כי זאת הנפש אשר באדם מפי עליון, בה ימצאו שלש הכחות האלה, ורק היא יחידה. והכתוב הזה כפי משמעו ירמוז כן, כי יאמר שיצר השם את האדם עפר מן האדמה והיה מוטל גולם כאבן דומם, והקב"ה נפח באפיו נשמת חיים, ואז חזר האדם להיות "נפש חיה" שיתנועע בה כמו החיות והדגים שאמר בהם (לעיל א כ, כד) "ישרצו המים שרץ נפש חיה" "ותוצא הארץ נפש חיה". וזה טעם "לנפש חיה", כלומר ששב האדם להיות נפש בה חיים, אחרי שהיה חרש את חרשי אדמה, כי הלמ"ד תבא בהפוכים, כמו והיו לדם ביבשת (שמות ד ט), ויהי לנחש (שם ד ג), וישם את הים לחרבה (שם יד כא)׃

אבל אונקלוס אמר והות באדם לרוח ממללא. נראה שדעתו כדברי האומרים שהם נפשות שונות וזאת הנפש המשכלת אשר נפחה השם באפיו היתה בו לנפש מדברת. וכן נראה לי מדעת רבותינו, ממה שאמרו (סנהדרין סה ב) רבא ברא גברא שדריה לקמיה דרבי זירא הוה מישתעיה ליה ולא אישתעי, אמר דמן דחבריא את תוב לעפרך. ובויקרא רבה (לב ב) אמר רבי אבין בשעה שאדם ישן הגוף אומר לנשמה, והנשמה אומרת לנפש,

---

**גור אריה**

**11 סוד קבורת האדם בעפר** (על "שכל מקום שימות שם") **שם תהא קולטתו וכו'.** אבל בהמה אף על גב דלא נבראה מכל העולם - האדמה קולט אותה, דאין קבורה שייך בבהמה, אבל באדם שייך קבורה, דכתיב (דברים כא, כג) "כי קבור תקברנו", ובסנהדרין ילפינן מזה דקבורת עפר מצוה, שנאמר (להלן ג, יט)

(י) וְנָהָר֙ יֹצֵ֣א מֵעֵ֔דֶן לְהַשְׁקוֹת֙ אֶת־הַגָּ֔ן וּמִשָּׁ֖ם יִפָּרֵ֑ד וְהָיָ֖ה לְאַרְבָּעָ֥ה רָאשִֽׁים׃ (יא) שֵׁ֚ם הָאֶחָ֔ד פִּישׁ֖וֹן הוּא֙ הַסֹּבֵ֔ב אֵ֖ת כָּל־אֶ֣רֶץ הַֽחֲוִילָ֑ה אֲשֶׁר־שָׁ֖ם הַזָּהָֽב׃ (יב) וּזְהַ֥ב הָאָ֖רֶץ הַהִ֑וא ט֚וֹב שָׁ֣ם הַבְּדֹלַ֔ח וְאֶ֖בֶן הַשֹּֽׁהַם׃ (יג) וְשֵׁם־הַנָּהָ֥ר הַשֵּׁנִ֖י גִּיחֹ֑ון הוּא֙ הַסּוֹבֵ֔ב אֵ֖ת כָּל־אֶ֥רֶץ כּֽוּשׁ׃ (יד) וְשֵׁם֙ הַנָּהָ֣ר הַשְּׁלִישִׁ֔י חִדֶּ֖קֶל הוּא֙ הַהֹלֵ֣ךְ קִדְמַ֔ת אַשּׁ֖וּר וְהַנָּהָ֥ר הָרְבִיעִ֖י הוּא֙ פְּרָֽת׃ (טו) וַיִּקַּ֣ח יְקֹוָ֣ק אֱלֹהִ֔ים אֶת־הָאָדָ֖ם וַיַּנִּחֵ֑הוּ בְּגַן־עֵ֖דֶן לְעָבְדָ֥הּ וּלְשָׁמְרָֽהּ׃ (טז) וַיְצַ֥ו יְקֹוָ֖ק אֱלֹהִ֑ים עַל־הָאָדָ֣ם לֵאמֹ֔ר מִכֹּ֛ל עֵ֥ץ־הַגָּ֖ן אָכֹ֥ל תֹּאכֵֽל׃

**רמב"ן**

ולא הודיעו בשם אחר, נאמר לפי פשוטו שהוא מקום ידוע בגן שהוא בתוך. ולכך תרגם אונקלוס "במציעות גנתא":

והנה לדבריו עץ החיים ועץ הדעת שניהם היו באמצע, ואם כן נאמר שהוא כאלו תעשה באמצע הגן ערוגה אחת סוגה, ובה שני האילנות האלה. ויהיה האמצע הזה אמצע רחב, כי אמצע הדק כבר אמרו שאין יודע בו אמתת הנקודה בלתי השם לבדו. ועץ החיים, אילן פריו נותן באוכליו חיים ארוכים:

**ועץ הדעת טוב ורע -** אמרו המפרשים כי היה פריו מוליד תאות המשגל, ולכן כסו מערומיהם אחרי אכלם ממנו. והביאו לו דומה בלשון זה מאמר ברזילי הגלעדי האדע בין טוב לרע (ש"ב יט לו), כי בטלה ממנו התאוה ההיא. ואיננו נכון אצלי בעבור שאמר והייתם כאלהים יודעי טוב ורע (להלן ג ה). ואם תאמר כחש לה, הנה ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע (להלן ג כב). וכבר אמרו (פירקא דרבינו הקדוש, בבא דשלשה טז) שלשה אמרו אמת ואבדו מן העולם ואלו הן נחש ומרגלים ודואג האדומי הבארותי:

והיפה בעיני, כי האדם היה עושה בטבעו מה שראוי לעשות כפי התולדת, כאשר יעשו השמים וכל צבאם, פועלי אמת שפעולתם אמת ולא ישנו את תפקידם, ואין להם במעשיהם אהבה או

**רמב"ן (המשך)**

שנאה. ופרי האילן הזה היה מוליד הרצון והחפץ שיבחרו אוכליו בדבר או בהפכו לטוב או לרע. ולכן נקרא "עץ הדעת טוב ורע", כי "הדעת" יאמר בלשוננו על הרצון, כלשונם (פסחים ו א) לא שנו אלא שדעתו לחזור, ושדעתו לפנותו. ובלשון הכתוב (תהלים קמד ג) מה אדם ותדעהו, תחפוץ ותרצה בו, ידעתיך בשם (שמות לג יב), בחרתיך מכל האדם, וכן מאמר ברזילי האדע בין טוב לרע, שאבד ממנו כח הרעיון, לא היה בוחר בדבר ולא קץ בו, והיה אוכל מבלי שיטעם ושומע מבלי שיתענג בשיר:

והנה בעת הזאת לא היה בין אדם ואשתו המשגל לתאוה, אבל בעת ההולדה יתחברו ויולידו, ולכן היו האיברים כלם בעיניהם כפנים והידים ולא יתבוששו בהם. והנה אחרי אכלו מן העץ היתה בידו הבחירה, וברצונו להרע או להטיב בין לו בין לאחרים, וזו מדה אלהית מצד אחד, ורעה לאדם בהיות לו בה יצר ותאוה:

ואפשר שנתכוון הכתוב לענין הזה כשאמר אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים (קהלת ז כט). "היושר" שיאחוז דרך אחת ישרה, "והבקשה בחשבונות רבים" שיבקש לו מעשים משתנים בבחירה ממנו. וכאשר צוהו הקדוש ברוך הוא על העץ שלא יאכל ממנו לא הודיעו כי בו המדה

**גור אריה**

"כי עפר אתה ואל עפר תשוב", ואם לא שנברא מן כל עולם - לא היה שב האדם אל אותה העפר להיות עמה דבר אחד, והוא דבר נפלא למבין סוד הקבורה לאדם. ואין הכוונה שתולה בקבורה דוקא, שהרי כמה שלא נקברו רק נטבעו, אבל הכונה ראוי לקבורה אמרינן, כי האדם ראוי לקבורה, כי ענין הקבורה - הטמנה לדבר שיהיה בעתיד, ומפני שהאדם הוא בכח להיות חי לעתיד - יש לו קבורה בעפר, כי הקבורה, שהוא הטמנה, מורה שהוא בכח לדבר העתיד כשיחיו המתים, כי הדבר הנגלה הוא בפעל, והדבר הנטמן הוא בכח:

וכדי שתבין דברי חכמים (תנחומא פקודי, ג) עוד, יש לדעת עוד כי מה שאמרו שבכל מקום האדמה קולטתו, שאין האדם כמו שאר הנמצאים, לפי ששאר הנמצאים הם פרטים, לכך יש להם הפסד, כי יש להם דבר מה שיפסדו אליו, כי האש שהוא חלק דבר - יכול להיות נפסד אל יסוד אחר מן היסודות, ואילו היה האש הכל אין לו דבר שיהיה נפסד אליו. ולפיכך אמרו שהאדם נברא מכל האדמה, שכל מקום תהא קולטתו. כי מפני שהאדם נברא מכל האדמה, אם כן הוא הכל, ואין לו דבר שיפסד אליו, ולפיכך אין לו הפסד. וענין זה שנברא מכל האדמה - רוצה לומר שאין האדם כמו שאר נמצאים, שהם נוטים ביצירתם אל דבר מה מיוחד שנתיחד כל נמצא ונמצא לפי טבעו, ויש לו טבע מיוחד, ולפיכך הוא נברא בחלק, ומאחר שהוא חלק מיוחד נפסד אל חלק אחר, אבל האדם אין לו טבע מיוחד, ויש בו כח כללי, ומפני שנברא מכל האדמה, [פירוש שהבעל חי במה שהם ממינים רבים מחולקים, ואין אחד הכל. אבל האדם שהוא יחיד, שהרי לא תמצא שני מינים ממנו, אין לומר שהוא חלק, ולכך הוא הכל. ונברא מכל האדמה רוצה לומר כי האדמה יש לה ב' בחינות; האחת - מצד החלק, והשני - מצד הכל זולת בחינת חלקיו, והאדם נברא בבחינת הכל מן האדמה, והבעל חי בבחינת החלק מן האדמה.] אין לו דבר מיוחד, לפיכך אין לו דבר יפסיד אליו, כי אל מה יהיה נפסד כאשר הוא כמו הכל. וזה שאמר שנברא מכל האדמה שתהא האדמה קולטתו, רוצה לומר כיון שנברא מכל האדמה - הוא הכל, ואינו דבר חלקי, ולכך כל מקום שמת האדמה קולטתו, ואין לו הפסד שהרי אינו חלקי, ואינו חוץ ממנו. וראוי הוא שיהיה נברא מכל האדמה בעבור השכל שבו, שאינו דבר פרטי, לכך האדם דבר כללי. והרי הוא נברא יחידי (סנהדרין לז.), שדבר זה מורה שהאדם אינו חלק, והוא הכל. לכך נברא מכל האדמה, ואין לו דבר שיפסד אליו, לפי שהוא הכל. והתבאר לך כי האדם שהיה בכח האדמה קודם בריאתו - ושוב נמצא בפעל כשנברא, ובעת מותו חוזר אל האדמה, לפי שהיה שם בתחלה קודם בריאתו בכח - שב להיות שם בכח עד זמן התחיה. וכח זה אין לו הפסד, כאשר אין כאן דבר יפסיד אליו, שהרי האדם נברא מכל האדמה. וכל כח בעולם הוא צריך אל נושא, לכך קולט אותו האדמה, שהוא היה בכח האדמה בבריאתו, ואחר מותו שם להיות שם בכח, עד זמן התחיה, ואז שב להיות בפועל. וזהו שאמרו שנברא מכל האדמה שתקלוט אותו בכל מקום, כי האדם הוא כללי - נברא מכל האדמה, מפני זה בכל מקום שמת אין לו העדר, כי אין הפסד לדבר שהוא כללי, וכל האדמה נושא שלו, והבן דברים אלו מאוד:

(יז) וּמֵעֵ֗ץ הַדַּ֙עַת֙ טֹ֣וב וָרָ֔ע לֹ֥א תֹאכַ֖ל מִמֶּ֑נּוּ כִּ֗י בְּיֹ֛ום אֲכָלְךָ֥ מִמֶּ֖נּוּ מֹ֥ות תָּמֽוּת׃ (יח) וַיֹּ֣אמֶר יְקֹוָ֔ק אֱלֹהִ֖ים לֹא־טֹ֣וב
הֱיֹ֑ות הָאָדָ֖ם לְבַדֹּ֔ו אֶֽעֱשֶׂה־לֹּ֥ו עֵ֖זֶר כְּנֶגְדֹּֽו׃ (יט) וַיִּצֶר֩ יְקֹוָ֨ק אֱלֹהִ֜ים מִן־הָאֲדָמָ֗ה כָּל־חַיַּ֤ת הַשָּׂדֶה֙ וְאֵת֙ כָּל־עֹ֣וף הַשָּׁמַ֔יִם
וַיָּבֵ֖א אֶל־הָאָדָ֑ם לִרְאֹ֣ות מַה־יִּקְרָא־לֹ֗ו וְכֹל֩ אֲשֶׁר֙ יִקְרָא־לֹ֜ו הָאָדָ֤ם נֶ֙פֶשׁ֙ חַיָּ֔ה הִ֖וא שְׁמֹֽו׃ (כ) וַיִּקְרָ֨א הָאָדָ֜ם שֵׁמֹ֗ות
לְכָל־הַבְּהֵמָה֙ וּלְעֹ֣וף הַשָּׁמַ֔יִם וּלְכֹ֖ל חַיַּ֣ת הַשָּׂדֶ֑ה וּלְאָדָ֗ם לֹא־מָצָ֥א עֵ֖זֶר כְּנֶגְדֹּֽו׃ (כא) וַיַּפֵּ֤ל יְקֹוָק֙ אֱלֹהִ֔ים תַּרְדֵּמָ֖ה עַל־
הָאָדָ֑ם וַיִּישָׁ֗ן וַיִּקַּ֤ח אַחַת֙ מִצַּלְעֹתָ֔יו וַיִּסְגֹּ֥ר בָּשָׂ֖ר תַּחְתֶּֽנָּה׃ (כב) וַיִּבֶן֩ יְקֹוָ֨ק אֱלֹהִ֜ים אֶת־הַצֵּלָ֗ע אֲשֶׁר־לָקַ֤ח מִן־הָאָדָם֙
לְאִשָּׁ֔ה וַיְבִאֶ֖הָ אֶל־הָאָדָֽם׃ (כג) וַיֹּ֣אמֶר הָאָדָ֗ם זֹ֚את הַפַּ֣עַם עֶ֔צֶם מֵעֲצָמַ֖י וּבָשָׂ֣ר מִבְּשָׂרִ֑י לְזֹאת֙ יִקָּרֵ֣א אִשָּׁ֔ה כִּ֥י מֵאִ֖ישׁ
לֻקְחָה־זֹּֽאת׃ (כד) עַל־כֵּ֗ן יַֽעֲזָב־אִ֙ישׁ֙ אֶת־אָבִ֔יו וְאֶת־אִמֹּ֖ו וְדָבַ֣ק בְּאִשְׁתֹּ֑ו וְהָיוּ֙ לְבָשָׂ֣ר אֶחָ֔ד׃ (כה) וַיִּהְי֤וּ שְׁנֵיהֶם֙ עֲרוּמִּ֔ים
הָאָדָ֖ם וְאִשְׁתֹּ֑ו וְלֹ֖א יִתְבֹּשָׁשֽׁוּ׃ **פרק ג** (א) וְהַנָּחָשׁ֙ הָיָ֣ה עָר֔וּם מִכֹּל֙ חַיַּ֣ת הַשָּׂדֶ֔ה אֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֖ה יְקֹוָ֣ק אֱלֹהִ֑ים וַיֹּ֣אמֶר אֶל־
הָאִשָּׁ֗ה אַ֚ף כִּֽי־אָמַ֣ר אֱלֹהִ֔ים לֹ֥א תֹאכְל֖וּ מִכֹּ֥ל עֵֽץ־הַגָּֽן׃ (ב) וַתֹּ֥אמֶר הָאִשָּׁ֖ה אֶל־הַנָּחָ֑שׁ מִפְּרִ֥י עֵֽץ־הַגָּ֖ן נֹאכֵֽל׃

**רש"י**

**ב:יח לא טוב היות וגו' -** שלא יאמרו שתי רשויות הן הקדוש ברוך הוא יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה יחיד בתחתונים ואין לו זוג׃

**עזר כנגדו -** זכה עזר, לא זכה כנגדו להלחם׃

**ב:יט וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו' -** סרסהו ופרשהו כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם הוא שמו לעולם׃

**ב:כא (כ) -** כא) ולאדם לא מצא עזר ויפל ה׳ אלהים תרדמה - כשהביאן הביאן לפניו כל מין ומין זכר ונקבה, אמר לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג, מיד ויפל׃

**ב:כג זאת הפעם -** מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו בהם עד שבא על חוה׃

**לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו' -** לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקדש׃

**ב:כד על כן יעזב איש -** רוח הקודש אומרת כן, לאסור על בני נח את העריות׃

**ב:כה ולא יתבוששו -** שלא היו יודעים דרך צניעות להבחין בין טוב לרע, ואף על פי שנתנה בו דעה לקרות שמות, לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע׃

**ג:א והנחש היה ערום -** מה ענין זה לכאן היה לו לסמוך (פסוק כא) ויעש לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. אלא למדך מאיזו עילה קפץ הנחש עליהם, ראה אותם ערומים ועוסקים בתשמיש לעין כל ונתאוה לה׃

**ערום מכל -** לפי ערמתו וגדולתו היתה מפלתו, ערום מכל, ארור מכל׃

**אף כי אמר וגו' -** שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וגו׳ - ואף על פי שראה אותם אוכליסא משאר פירות, הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ׃

**רמב"ן**

הזאת, רק אמר לו סתם "ומפרי העץ אשר בתוך הגן", כלומר הידוע באמצעותו לא תאכל ממנו, והוא מאמר האשה אל הנחש. והכתוב שאמר ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו (להלן פסוק יז), הזכירו הכתוב אלינו בשמו׃

**ב:יז "מות תמות" – האדם נברא לחיי נצח**

**ביום אכלך ממנו מות תמות -** בעת שתאכל ממנו תהיה בן מות. וכמוהו ביום צאתך והלכת אנה ואנה ידוע תדע כי מות תמות (מ"א ב מב), שאין הכוונה שימות מיד בו ביום, ואין הכוונה לידיעה בלבד שידע שימות, כי החיים יודעים שימותו כלם. אבל הכוונה כי בעת שיצא יהיה חייב מיתה למלך, והוא ימית אותו כאשר ירצה. ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו (במדבר ד כ), ולא ישאו עליו חטא ומתו בו כי יחללוהו (ויקרא כב ט), אין ענינם אלא שיהיו חייבים מיתה וימותו בחטאם זה׃

ועל דעת אנשי הטבע היה האדם מעותד למיתה מתחלת היצירה מפני היותו מורכב, אבל גזר עתה שאם יחטא ימות בחטאו כדרך חייבי מיתה בידי שמים בעבירות, כגון זר האוכל תרומה (ויקרא כב י), ושתוי יין (שם י ט), ומחוסר בגדים ששמשו (שמות כח מג), וזולתם, שהכונה בהם שימותו בחטאם טרם בא יומם. ולכך אמר בעונש עד שובך אל האדמה כי ממנה לוקחת כי עפר אתה ואל עפר תשוב בטבעך (להלן ג יט). וגם מתחילה היה אוכל מפרי העץ ומזרע הארץ, אם כן היתה בו התכה וסבת הויה והפסד׃

ועל דעת רבותינו (עיין שבת נה ב) אלמלא שחטא לא מת לעולם, כי הנשמה העליונית נותנת לו חיים לעד, והחפץ האלהי אשר בו בעת היצירה יהיה דבק בו תמיד, והוא יקיים אותו לעד, כמו שפירשתי במלת וירא אלהים כי טוב (לעיל א ד)׃

ודע כי אין ההרכבה מורה על ההפסד אלא לדעת קטני אמנה כי הבריאה היא בחיוב. אבל לדעת אנשי האמונה האומרים כי העולם מחודש בחפץ אלוהי פשוט, גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ. וזה אמת ברור׃

אם כן ביום אכלך ממנו מות תמות, שאז תהיה בן מות, לא תתקיים לעד בחפצי. והאכילה היתה לו מתחילה לענג. ויתכן

(ג) וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ־הַגָּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ פֶּן־תְּמֻתוּן׃ (ד) וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ אֶל־
הָאִשָּׁה לֹא־מוֹת תְּמֻתוּן׃ (ה) כִּי יֹדֵעַ אֱלֹהִים כִּי בְּיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב
וָרָע׃ (ו) וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה־הוּא לָעֵינַיִם וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל
וַתִּתֵּן גַּם־לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכַל׃ (ז) וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם
חֲגֹרֹת׃ (ח) וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל יְקֹוָק אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי יְקֹוָק אֱלֹהִים
בְּתוֹךְ עֵץ הַגָּן׃ (ט) וַיִּקְרָא יְקֹוָק אֱלֹהִים אֶל־הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה׃ (י) וַיֹּאמֶר אֶת־קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַּגָּן וָאִירָא כִּי־
עֵירֹם אָנֹכִי וָאֵחָבֵא׃ (יא) וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵירֹם אָתָּה הֲמִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבִלְתִּי אֲכָל־מִמֶּנּוּ אָכָלְתָּ׃ (יב)
וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הִוא נָתְנָה־לִּי מִן־הָעֵץ וָאֹכֵל׃ (יג) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֱלֹהִים לָאִשָּׁה מַה־זֹּאת
עָשִׂית וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי וָאֹכֵל׃ (יד) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֱלֹהִים| אֶל־הַנָּחָשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹּאת אָרוּר אַתָּה מִכָּל־
הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה עַל־גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכַל כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ׃ (טו) וְאֵיבָה| אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין
זַרְעֲךָ וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב׃ {ס}

**רש״י**

**ג:ג ולא תגעו בו -** הוסיפה על הצווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי ל ו) אל תוסף על דבריו׃

**ג:ד לא מות תמתון -** דחפה עד שנגעה בו, אמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה׃

**ג:ה כי יודע -** כל אומן שונא את בני אומנתו, מן העץ אכל וברא את העולם׃

**והייתם כאלהים -** יוצרי עולמות׃

**ג:ו ותרא האשה -** ראתה דבריו של נחשה והנאו לה והאמינתו׃

**כי טוב העץ -** להיותו כאלהים׃

**וכי תאוה הוא לעינים -** כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם׃

**ונחמד להשכיל -** כמו שאמר לה יודעי טוב ורע׃

**ותתן גם לאישה עמה -** שלא תמות היא ויחיה הוא, וישא אשה אחרת׃

**גם -** לרבות כל בהמה וחיה׃

**ג:ז ותפקחנה עיני שניהם -** לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראיה ממש, וסוף המקרא מוכיח׃

**וידעו כי ערומים הם -** אף הסומא יודע כשהוא ערום, אלא מהו וידעו כי עירומים הם, מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה׃

**עלה תאנה -** הוא העץ שאכלו ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו, אבל שאר העצים מנעום מליטול עליהם. ומפני מה לא נתפרסם העץ, שאין הקדוש ברוך הוא חפץ להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו זהו שלקה העולם על ידו. מדרש רבי תנחומא (וירא יד)׃

**ג:ח וישמעו -** יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם בבראשית רבה (יט ו) ובשאר מדרשות ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישבת דברי המקרא דבר

**רמב״ן**

שפירות גן עדן נבלעים באיברים כמן ומקיימים את אוכליהם, וכאשר גזר עליו ואכלת את עשב השדה, ובזעת אפיו יאכל לחם האדמה, היה זה סבה להפסד, כי עפר הוא, ועפר יאכל, ואל עפר ישוב׃

**רש״י (המשך)**

דבור על אופניו. ומשמעו, שמעו את קול הקדוש ברוך הוא שהיה מתהלך בגן׃

**ג:ט איכה -** יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עמו בדברים, שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום. וכן בקין (בראשית ד ט) אמר לו אי הבל אחיך, וכן בבלעם (במדבר כב ט) מי האנשים האלה עמך, ליכנס עמהם בדברים, וכן בחזקיה בשלוחי (אויל) מרודך בלאדן (ישעיה לט א)׃

**ג:יב אשר נתת עמדי -** כאן כפר בטובה׃

**ג:יד כי עשית זאת -** מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאילו שאלו למה עשית זאת, היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין׃

**על גחונך תלך -** רגלים היו לוק ונקצצו׃

**ג:טו ואיבה אשית -** אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם כשיאכל הואר תחלה ותשא את חוה, ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן, לפיכך ואיבה אשית׃

(טז) אֶל־הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ וְהֵרֹנֵךְ בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֶל־אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ וְהוּא יִמְשָׁל־בָּךְ׃ {ס} (יז)
וּלְאָדָם אָמַר כִּי־שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ וַתֹּאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה
בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃ (יח) וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה׃ (יט) בְּזֵעַת אַפֶּיךָ
תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוּבְךָ אֶל־הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לֻקָּחְתָּ כִּי־עָפָר אַתָּה וְאֶל־עָפָר תָּשׁוּב׃ (כ) וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ
חַוָּה כִּי הִוא הָיְתָה אֵם כָּל־חָי׃ (כא) וַיַּעַשׂ יְקֹוָק אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם׃ {פ} (כב) וַיֹּאמֶר
יְקֹוָק אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמֶּנּוּ לָדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה| פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וָחַי
לְעֹלָם׃ (כג) וַיְשַׁלְּחֵהוּ יְקֹוָק אֱלֹהִים מִגַּן־עֵדֶן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם׃ (כד) וַיְגָרֶשׁ אֶת־הָאָדָם וַיַּשְׁכֵּן
מִקֶּדֶם לְגַן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרֻבִים וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לִשְׁמֹר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים׃ {ס} פרק ד (א) וְהָאָדָם יָדַע
אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־יְקֹוָק׃ (ב) וַתֹּסֶף לָלֶדֶת אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל וַיְהִי־הֶבֶל
רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה׃ (ג) וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיקֹוָק׃ (ד) וְהֶבֶל הֵבִיא גַּם־
הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵהֶן וַיַּשַׁע יְקֹוָק אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ׃ (ה) וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד
וַיִּפְּלוּ פָּנָיו׃ (ו) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־קַיִן לָמָּה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ׃ (ז) הֲלוֹא אִם־תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב
לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל־בּוֹ׃ (ח) וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם
קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ׃ (ט) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי׃ (י)
וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה׃ (יא) וְעַתָּה אָרוּר אָתָּה מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־
פִּיהָ לָקַחַת אֶת־דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדֶךָ׃ (יב) כִּי תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה לֹא־תֹסֵף תֵּת־כֹּחָהּ לָךְ נָע וָנָד תִּהְיֶה בָּאָרֶץ׃ (יג) וַיֹּאמֶר
קַיִן אֶל־יְקֹוָק גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשֹׂא׃

**רש"י**

**ג:טז ואל אשך תשוקתך** - לתשמיש ואף על פי כן אין לך מצח לתובעו בפה אלא הוא ימשול בך, הכל ממנוד ולא ממך׃

**ג:כ חוה** - נופל על לשון חיה, שמחיה את ולדותיה, כאשר תאמר (קהלת ב כב) מה הוה לאדם, בלשון היה׃

**ג:כב היה כאחד ממנו** - הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים, ומה היא יחידתו, לדעת טוב ורע ומה שאין כן בבהמה ובחיה׃

**ועתה פן ישלח ידו** - ומשיחיה לעולם הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה, אבל אין מיושבין על פשוטו׃

**ד:א את קין, את אחיו את הבל** - שלש אתים ריבוים הם, מלמד שתאומה נולדה עם קין, ועם הבל נולדו שתים, לכך נאמר ותוסף׃

**ד:ז ואליך תשוקתו** - של חטאת, הוא יצר הרע, תמיד שוקק ומתאוה להכשילך׃

**ואתה תמשול בו** - אם תרצה תתגבר עליו׃

**ד:ט אי הבל אחיך** - להכנס עמו בדברי נחת, אולי ישוב ויאמר אני הרגתיו וחטאתי לך׃

**רמב"ן**

**ג:טז עונש חוה – מידה כנגד מידה**

**ואל אישך תשוקתך** - לתשמיש, ואף על פי כן אין לך מצח לתבעו בפה, אלא הוא ימשול בך, הכל ממנו ולא ממך, לשון רש"י. ואיננו נכון, כי זה שבח באשה, כמו שאמרו (עירובין ק ב) וזו מדה יפה בנשים. ורבי אברהם אמר ואל אישך תשוקתך, משמעתך. והטעם שתשמעי אל כל אשר יצוה עליך, כי את ברשותו לעשות חפצו. ולא מצאתי לשון תשוקה רק בחשק ותאוה׃

והנכון בעיני שהעניש אותה שתהיה נכספת מאד אל בעלה, ולא תחוש לצער ההריון והלידה, והוא יחזיק בה כשפחה, ואין המנהג להיות העבד משתוקק לקנות אדון לעצמו, אבל יברח ממנו ברצונו. והנה זו מדה כנגד מדה, כי היא נתנה גם לאישה ויאכל במצותה, וענשה שלא תהיה היא מצוה עליו עוד, והוא יצוה עליה כל רצונו׃

**רש"י (המשך)**

**ד:י דמי אחיך** - דמו ודם זרעיותיו. דבר אחר שעשה בו פצעים הרבהד שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה׃

**ד:יג גדול עוני מנשוא** - בתמיה, אתה טוען עליונים ותחתונים, ועוני אי אפשר לטעון׃

(יד) הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר וְהָיִיתִי נָע וָנָד בָּאָרֶץ וְהָיָה כָּל מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי: (טו) וַיֹּאמֶר לוֹ יְקֹוָק לָכֵן כָּל הֹרֵג קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם וַיָּשֶׂם יְקֹוָק לְקַיִן אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת אֹתוֹ כָּל מֹצְאוֹ: (טז) וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי יְקֹוָק וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נוֹד קִדְמַת עֵדֶן: (יז) וַיֵּדַע קַיִן אֶת אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת חֲנוֹךְ וַיְהִי בֹּנֶה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוֹךְ: (יח) וַיִּוָּלֶד לַחֲנוֹךְ אֶת עִירָד וְעִירָד יָלַד אֶת מְחוּיָאֵל וּמְחוּיָאֵל יָלַד אֶת מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל יָלַד אֶת לָמֶךְ: (יט) וַיִּקַּח לוֹ לֶמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאַחַת עָדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית צִלָּה: (כ) וַתֵּלֶד עָדָה אֶת יָבָל הוּא הָיָה אֲבִי יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה: (כא) וְשֵׁם אָחִיו יוּבָל הוּא הָיָה אֲבִי כָּל תֹּפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב: (כב) וְצִלָּה גַם הִוא יָלְדָה אֶת תּוּבַל קַיִן לֹטֵשׁ כָּל חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל וַאֲחוֹת תּוּבַל קַיִן נַעֲמָה: (כג) וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו עָדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קוֹלִי נְשֵׁי לֶמֶךְ הַאְזֵנָּה אִמְרָתִי כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְיֶלֶד לְחַבֻּרָתִי: (כד) כִּי שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם קָיִן וְלֶמֶךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה: (כה) וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שָׁת לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת הֶבֶל כִּי הָרָגוֹ קָיִן: (כו) וּלְשֵׁת גַּם הוּא יֻלַּד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֱנוֹשׁ אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם יְקֹוָק: {פ} **פרק ה** (א) זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בָּרְא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ: (ב) זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמָם אָדָם בְּיוֹם הִבָּרְאָם: {ס} (ג) וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת:

**רש"י**

**ד:טו וישם ה' לקין אות** - חקק לו אות משמו במצחו (כל מוצאי יהרגני הבהמות והחיות, אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם רק אביו ואמו, ומהם לא היה ירא שיהרגוהו. אלא אמר עד עכשיו היה פחדתי על כל החיות כמו שנאמר ומוראכם וגו', ועכשיו בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויהרגוני, מיד וישם ה' לקין אות, החזיר מוראו על הכל):

**ד:טז קדמת עדן** - שם גלה אביו כשגורש מגן עדן, שנאמר (לעיל ג כד) וישכן מקדם לגן עדן, את שמירת דרך מבוא הגן, שיש ללמוד שהיה אדם שם. ומצינו רוח מזרחית קולטת בכל מקום את הרוצחים, שנאמר (דברים ד מא) אז יבדיל משה וגו' מזרחה שמש. דבר אחר בארץ נוד, כל מקום [שהיה הולך] היתה הארץ מזדעזעה תחתיו והבריות אומרות סורו מעליו, זהו שהרג את אחיו:

**ד:יט שתי נשים** - כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקושטת ככלה ומאכילה מעדנים, וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה, וזהו שפירש איוב (איוב כד כא) רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב, כמו שמפורש באגדת חלק:

**ד:כד כי שבעתים יוקם קין** - קין שהרג מזיד נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שוגג לא כל שכן שיתלה לי שביעיות הרבה:

**שבעים ושבעה** - לשון רבוי שביעיות אחז לו. כך דרש רבי תנחומא (אות יא). ומדרש בראשית רבה (כג ד) לא הרג למך כלום ונשיו פורשות ממנו משקיימו פריה ורביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות, אמרו מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל. והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי, וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשנים, שיהא זרעי כלה באותו עון, ומה קין שהרג

**רש"י (המשך)**

נתלה לו שבעה דורות, אני שלא הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרבה. וזהו קל וחומר של שטות, אם כן אין הקדוש ברוך הוא גובה את חובו ומקיים את דברו:

**ד:כה וידע אדם וגו'** - בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נשיו, אמר להן וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום, אתם עשו מצותכם והוא יעשה את שלו. אמרו לו קשוט עצמך תחלה, והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלשים שנה משנקנסה מיתה על ידך, מיד וידע אדם עוד וגו'. מהו עוד, ללמדך שנתוספה לו תאוה על תאותו:

(ד) וַיִּהְיוּ יְמֵי־אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֵׁת שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (ה) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי אָדָם אֲשֶׁר־חַי
תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {ס} (ו) וַיְחִי־שֵׁת חָמֵשׁ שָׁנִים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־אֱנוֹשׁ׃ (ז) וַיְחִי־שֵׁת אַחֲרֵי
הוֹלִידוֹ אֶת־אֱנוֹשׁ שֶׁבַע שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (ח) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־שֵׁת שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה
וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {ס} (ט) וַיְחִי אֱנוֹשׁ תִּשְׁעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־קֵינָן׃ (י) וַיְחִי אֱנוֹשׁ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־קֵינָן
חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (יא) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי אֱנוֹשׁ חָמֵשׁ שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה
וַיָּמֹת׃ {ס} (יב) וַיְחִי קֵינָן שִׁבְעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־מַהֲלַלְאֵל׃ (יג) וַיְחִי קֵינָן אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־מַהֲלַלְאֵל אַרְבָּעִים
שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (יד) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי קֵינָן עֶשֶׂר שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {ס} (טו)
וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־יָרֶד׃ (טז) וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־יֶרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה
וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (יז) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃
{ס} (יח) וַיְחִי־יֶרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־חֲנוֹךְ׃ (יט) וַיְחִי־יֶרֶד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־חֲנוֹךְ שְׁמֹנֶה
מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (כ) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־יֶרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {פ} (כא) וַיְחִי
חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־מְתוּשָׁלַח׃ (כב) וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־מְתוּשָׁלַח שְׁלֹשׁ
מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (כג) וַיְהִי כָּל־יְמֵי חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה׃ (כד) וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ
אֶת־הָאֱלֹהִים וְאֵינֶנּוּ כִּי־לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים׃ {פ} (כה) וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח שֶׁבַע וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־לָמֶךְ׃
(כו) וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמוֹנִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ (כז) וַיִּהְיוּ
כָּל־יְמֵי מְתוּשֶׁלַח תֵּשַׁע וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {פ} (כח) וַיְחִי־לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמוֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בֵּן׃ (כט) וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֵרְרָהּ יְקֹוָק׃ (ל)
וַיְחִי־לֶמֶךְ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־נֹחַ חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃

**רש"י**

**ה:כד ויתהלך חנוך** - צדיק היה וקל בדעתו לשוב להרשיע, לפיכך מיהר הקדוש ברוך הוא וסילקו והמיתו קודם זמנו [וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואיננו בעולם למלאות שנותיו: כי לקח אותו - לפני זמנו] כמו (יחזקאל כד טז) הנני לוקח ממך את מחמד עיניך:

**ה:כט זה ינחמנו** - ינח ממנו את עצבון ידינו, עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה והוא הכין להם, והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים, מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו, ינח ממנו. ואם לא תפרשהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, ואתה צריך לקרות שמו מנחם:

**רמב"ן (המשך)**

בימי אבותיו, כמו שאמר ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם (להלן מז ט):

ולא יכשר בעיני מאמר הרב שכתב במורה הנבוכים (ב מז) כי לא היה אורך השנים רק ביחידים האלה הנזכרים, ושאר בני אדם בדורות ההם היו שנות חייהם השנים הטבעיים המורגלים.

**רמב"ן**

**ה:ד סיבת אריכות ימי הדורות הראשונים**

**ויהיו ימי אדם אחר הולידו את שת** - בעבור ארך חיי אלה הראשונים יפרוט ימיהם קודם הולידם וגם אחר כך, ויכלול כלם בסוף, עד הדורות שאחר המבול:

והסבה באריכות ימיהם, כי אדם הראשון, מעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא, נעשה בתכלית השלימות בנוי, בכח, בקומה. וגם אחרי שנקנס עליו שיהיה בן מות היה בטבעו לחיות זמן רב. וכאשר בא המבול על הארץ נתקלקל עליהם האויר, והלכו ימותם הלוך וחסור, כי עד המבול היו ימיהם בארך ההוא, ויש מהם שחיו יותר מאדם. ושם שנולד קודם המבול חיה שש מאות, הועיל לו החוזק שנולד בו, והזיק לו האויר שנתקלקל. ובניו הנולדים אחר המבול נתקצרו ימותם, ושבו לארבע מאות:

ותראה שהיה זה בהם עד הפלגה, וכאשר משל עליהם שנוי האוירות בהפלגה נתקצרו עוד ימיהם, כי פלג, אשר בימיו נפלגה הארץ, שב לחצי ימיהם למאתים שנה. ונראה כי בדורות אברהם יצחק ויעקב היו הימים בעם שבעים ושמנים שנה, כאשר הזכיר משה רבינו בתפלתו (תהלים צ י). אבל הצדיקים בדורותם יראת ה' תוסיף בהם ימים, כי פרעה תמה על יעקב, והוא הפליג לו

(לא) וַיְהִי כָּל־יְמֵי־לֶמֶךְ שֶׁבַע וְשִׁבְעִים שָׁנָה וַיָּמֹת׃ (לב) וַיְהִי־נֹחַ בֶּן־חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת־
שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יָפֶת׃ פרק ו (א) וַיְהִי כִּי־הֵחֵל הָאָדָם לָרֹב עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוֹת יֻלְּדוּ לָהֶם׃ (ב) וַיִּרְאוּ בְנֵי־
הָאֱלֹהִים אֶת־בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ׃ (ג) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק לֹא־יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם
לְעֹלָם בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה׃ (ד) הַנְּפִלִים הָיוּ בָאָרֶץ בַּיָּמִים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי־כֵן אֲשֶׁר
יָבֹאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל־בְּנוֹת הָאָדָם וְיָלְדוּ לָהֶם הֵמָּה הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אַנְשֵׁי הַשֵּׁם׃ {פ} (ה) וַיַּרְא יְקֹוָק כִּי
רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל־יֵצֶר מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל־הַיּוֹם׃

**רש"י**

**ה:לב בן חמש מאות שנה** - אמר רבי יודן מה טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות, אמר הקדוש ברוך הוא אם רשעים הם יאבדו במים ורע לצדיק זה, ואם צדיקים הם אטריח עליו לעשות תיבות הרבה, כבש את מעיינו ולא הוליד עד שהיה בן חמש מאות שנה, כדי שלא יהא יפת הגדול שבבניו ראוי לעונשין לפני המבול דכתיב (ישעיה סה כ) כי הנער בן מאה שנה ימות, וראוי לעונש לעתיד, וכן לפני מתן תורה׃

**את שם ואת חם ואת יפת** - והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש את שם שהוא צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושאברהם יצא ממנו וכו׳׃

**ו:ב בני האלהים** - בני השרים והשופטים. (דבר אחר בני האלהים הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום, אף הם היו מתערבים בהם). כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח (שמות ד טז) ואתה תהיה לו לאלהים, (שם ז א) ראה נתתיך אלהים׃

**ו:ג והיו ימיו וגו׳** - עד מאה ועשרים שנה אאריך להם אפי ואם לא ישובו אביא עליהם מבול. ואם תאמר משנולד יפת עד המבול אינו אלא מאה שנה, אין מוקדם ומאוחר בתורה, כבר היתה הגזירה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות, וכן מצינו בסדר עולם (פרק כח). יש מדרשי אגדה רבים בלא ידון, אבל זה הוא צחצוח פשוטו׃

**ו:ד הנפלים** - על שם שנפלוש והפילות את העולם, ובלשון עברית לשון ענקים הוא׃

**בימים ההם** - בימי דור אנוש ובני קין׃

**וגם אחרי כן** - אף על פי שראו באבדן של דור אנוש שעלה אוקיינוס והציף שליש העולם, לא נכנע דור המבול ללמוד מהם׃

**אשר יבאו** - היו יולדות ענקים כמותם׃

**הגבורים** - למרוד במקום׃

**אנשי השם** - אותן שנקבו בשמות עירד, מחויאל, מתושאל, שנקראו על שם אבדן שנמוחו והותשו. דבר אחר אנשי שממון, ששממו את העולם׃

**רמב"ן**

ואמר, כי היה החדוש הזה באיש ההוא בהנהגתו ומזונו, או על דרך נס׃

והנה אלה דברי רוח. ולמה יהיה הנס הזה בהם, והם אינם נביאים ולא צדיקים וטובים לעשות להם נס, אף כי דור אחר דור. ותיקון ההנהגה והמזון איך תאריך ימיהם כפלי כפלים מכל הדור ההוא. ויתכן שיהיו אחרים גם כן מתנהגים בטוב ההנהגה ההיא, ותאריך לכלם או לרובם. ואיך לא תגיע החכמה בהנהגה הטובה ההיא לאחד מכל בני נח אחר המבול. אבל היה בהם קצת מחכמת אבותם, והיא מתמעטת והולכת דור אחר דור׃

**ו:ג "בשגם הוא בשר" – האדם נמשך אחר הבשר**

**בשגם הוא בשר** - כמו בשגם בסגול. ופירש רש"י בשביל שגם זאת בו שהוא בשר, ואף על פי כן איננו נכנע מלפני. ומה אם יהיה אש או דבר קשה. ואין בפירוש הזה טעם או ריח. ורבי אברהם פירש כי יאמר לא יעמוד רוחי באדם לעולם בעבור החמס הזה, ועוד בעבור שהאדם בשר ויגיע עד עת ויחסר. והנה הוא כמו גם בשהוא בשר. ומה צורך לטענה הזאת. וידוע כי בשר המה ונגזר עליהם המיתה, כי עפר אתה ואל עפר תשוב (לעיל ג יט)׃

והנכון בעיני, כי יאמר לא יעמוד רוחי באדם לעולם, בעבור שגם האדם הוא בשר ככל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה, ואיננו ראוי להיות רוח אלהים בקרבו. והענין לומר, כי האלהים עשה את האדם ישר להיותו כמלאכי השרת בנפש שנתן בו, והנה נמשך אחרי הבשר ובתאוות הגופניות נמשל כבהמות נדמו, ולכן לא ידון עוד רוח אלהים בקרבו, כי הוא גופני לא אלהי, אבל יאריך להם אם ישובו. והנה זה כטעם ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב (תהלים עח לט)׃

**ו:ד זהות "בני האלהים" והנפילים**

**הנפלים** - לשון רש"י, על שם שנפלו והפילו את העולם. והוא בבראשית רבה (כו ז). ובעלי הלשון אמרו (הראב"ע, והרד"ק) שנקראו כן בעבור שיפול לב אדם עליו מפחדם, וכן האימים (להלן יד ה)׃

**בימים ההם** - לשון רש"י, בימי דור אנוש, וגם אחרי כן, שראו באבדן דור אנוש שעלה אוקינוס והציף שלישו של עולם ולא נכנעו ללמוד מהם. ורבי אברהם פירש גם אחרי המבול, כי בני ענק היו ממשפחת בני האלהים. ואם כן, או תהיינה נשי בני נח

(ו) וַיִּנָּחֶם יְקֹוָק כִּי־עָשָׂה אֶת־הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל־לִבּוֹ׃ (ז) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶמְחֶה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף הַשָּׁמָיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עֲשִׂיתִם׃ (ח) וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי יְקֹוָק׃ {פ}

**רש"י**

**ו:ו אל לבו -** של מקום, עלה במחשבתו של מקום להעציבו, זהו תרגום אונקלוס. דבר אחר וינחם, נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין, עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ, וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות (במדבר כג יט) ובן אדם ויתנחם, (דברים לב לו) ועל עבדיו יתנחם, (שמות לב יד) וינחם ה' על הרעה, (שמואל א' טו יא) נחמתי כי המלכתי, כולם לשון מחשבה אחרת הם׃

**ויתעצב אל לבו -** נתאבל על אבדן מעשה ידיו, כמו (ש"ב יט ג) נעצב המלך על בנו. וזו כתבתי לתשובת המינים, גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו אין אתם מודים שהקב"ה רואה את הנולד, אמר לו הן. אמר לו והא כתיב ויתעצב אל לבו, אמר לו נולד לך בן זכר מימיך, אמר לו הן. אמר לו ומה עשית, אמר לו שמחתי ושימחתי את הכל. אמר לו ולא היית יודע שסופו למות, אמר לו בשעת חדותא חדותא, בשעת אבלא אבלא. אמר לו כך מעשה הקדוש ברוך הוא, אף על פי שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן לא נמנע מלבראן בשביל הצדיקים העתידים לעמוד מהם׃

**ו:ז מאדם עד בהמה -** אף הם השחיתו דרכם. דבר אחר הכל נברא בשביל אדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו׃

**רמב"ן**

מזרעם וידמו להם, או שיודה במאמר (נדה סא א) הדורש בעוג שפלט מן המבול, ויוסיף הוא שנמלטו גם אחרים עמו׃

והנכון בעיני, כי אדם ואשתו יקראו בני האלהים בעבור שהיו מעשה ידיו והוא אביהם, אין להם אב זולתו, והוא הוליד בנים רבים, ככתוב (לעיל ה ד) ויולד בנים ובנות. והיו האנשים האלה הנולדים ראשונים מאב ואם בשלמות גדולה מן הגובה והחוזק, כי נולדו בדמות אביהם, ככתוב בשת (לעיל ה ג) ויולד בדמותו כצלמו. ויתכן שהיו כל בני הקדמונים אדם שת אנוש נקראים בני האלהים, כי היו ג' האנשים האלה בדמות אלהים ואז הוחל לעבוד עבודה זרה, והוחל לבא באנשים חולשה ורפיון. וכך אמרו בבראשית רבה (כד ו) זה ספר תולדות אדם, ואין הראשונים תולדות, ומה הן אלוהות, בעון קומי אבא כהן ברדלא אדם שת אנוש, ושתק. אמר לון, עד כאן בצלם ובדמות, מכאן ואילך קינן קנטרנין׃

וכאשר החל האדם לרוב ונולדו להם הבנות, היו אלה בני הראשונים בחזקם, ולרוב תאותם היו בוחרים הנשים הטובות בעלות הקומה והבריאות. וספר בתחלה (בפסוק ב) כי יקחו אותם לנשים דרך חמס, ואחר כך ספר כי יבאו דרך זנות אל בנות האדם שאינן באותה המעלה, ולא יודע הדבר עד שיולידו להם בנים ויכירו כי אינם מבני שאר האנשים, רק לבני האלהים האלה נולדו, שהם גדולים מאד, אבל הם נופלים מאבותם בגובה וכח, כלשון לא נופל אנכי מכם (איוב יב ג), והמה גבורים כנגד שאר בני האדם. ואמר שהיה זה בדורות הראשונים אשר היו נקראים "בני האלהים" בהיותם בתכלית השלימות שיולידו מבנות האדם נפילים, וגם אחרי כן, כי הנפילים עצמם יולידו נפילים מהם׃

ופירוש "אשר מעולם", כי האנשים אחרי המבול כאשר יראו גבורים, יזכירו אלה ויאמרו כבר היו גבורים מאלה לעולמים אשר היו לפנינו, והיו "אנשי השם" בכל הדורות אחרי כן. וזה פשט הגון בפרשה הזאת. אבל המדרש אשר לרבי אליעזר הגדול בפרקיו על המלאכים שנפלו ממקום קדושתן מן השמים, והוזכר בגמרא במסכת יומא (סז ב), הוא הנאות בלשון הכתוב יותר מן הכל, אלא שיש צורך להאריך בסוד הענין ההוא׃

**ו:ו "וינחם ה' ויתעצב" – דברה תורה כלשון בני אדם**

**וינחם ה'. ויתעצב אל לבו -** דברה תורה כלשון בני אדם. והענין, כי מרו ועצבו את רוח קדשו בפשעיהם. וענין "אל לבו", כי לא הגיד זה לנביא שלוח אליהם, וכן הלשון במחושב, כדרך לדבר אל לבי (להלן כד מה), וזולתו׃

ובבראשית רבה (כז ד) אמרו בזה ענין נכבד במשל שהביאו מן הסרסור והאדריכל, והוא סוד גדול לא ניתן ליכתב, והיודעו יתבונן למה אמר בכאן שם המיוחד, ובכל הפרשה וענין המבול שם אלהים׃

# פרשת נח

**פרק ו (ט)** אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו אֶת־הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ־נֹחַ׃ **(י)** וַיּוֹלֶד נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יָפֶת׃ **(יא)** וַתִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס׃ **(יב)** וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי־הִשְׁחִית כָּל־בָּשָׂר אֶת־דַּרְכּוֹ עַל־הָאָרֶץ׃ {ס}

**רש"י**

**ו:ט אלה תולדות נח נח איש צדיק -** הואיל והזכירו ספר בשבחו, שנאמר (משלי י ז) זכר צדיק לברכה. דבר אחר ללמדך, שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים:[12]

**בדורותיו -** יש מרבותינו דורשים אותו לשבח, כל שכן שאלו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר, ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק, ואלו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום:[13]

**את האלהים התהלך נח -** ובאברהם הוא אומר (יז א) התהלך לפני, (כד מ) אשר התהלכתי לפניו, נח היה צריך סעד לתומכו, אבל אברהם היה מתחזק ומהלך בצדקו מאליו:[14]

**ו:יב כי השחית כל בשר -** אפילו בהמה חיה ועוף נזקקין לשאינן מינן:

**רמב"ן (המשך)**

שהיה נח צדיק ואיננו ראוי ליענש, גם בניו וביתו ראוים להנצל בזכותו, כי היה עונש עליו אם יכרת זרעו. או יאמר, כי הוא צדיק שלם וגם בניו וביתו צדיקים, כי הוא למדם, כענין שכתוב (להלן יח יט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו:

**רמב"ן**

**ו:ט צדקתו ותמימותו של נח**

**איש צדיק תמים היה -** יזכיר הכתוב שהיה זכאי ושלם בצדקו, להודיע שראוי להנצל מן המבול שאין לו עונש כלל, כי הוא תמים בצדק, כי הצדיק הוא הזכאי בדין, הפך הרשע, כמו שאמר והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע (דברים כה א), וכן ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית (נחמיה ט לג), וכן בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט טו). אבל באברהם שאמר (להלן יח יט) לעשות צדקה ומשפט, שבח אותו בצדק שהוא המשפט, וברחמים שהיא הצדקה. ורבי אברהם אמר, צדיק במעשיו, תמים בלבו. וכתיב (יחזקאל כח טו) תמים אתה בדרכיך:

ואחר שאמר שהוא איש צדיק, כי איננו איש חמס ומשחית דרכו כבני דורו החייבים, אמר שהיה מתהלך את השם הנכבד ליראה אותו לבדו, איננו נפתה אחרי הוברי שמים ומנחש ועונן, וכל שכן אחרי עבודה זרה, ואיננו שומע להם כלל, רק בשם לבדו הוא דבק תמיד, והולך בדרך אשר בחר השם, או אשר יורה אותו, כי נביא היה. וזה כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו (דברים יג ה) הנאמר בהרחקת המתנבא לעבוד עבודה זרה ונותן אות ומופת, כאשר אפרש. ועוד אזכיר זה בפסוק התהלך לפני והיה תמים (להלן יז א), אם יהיה תמים דעות עמי. והנה אחר

**גור אריה**

**12 "זכר צדיק לברכה" אצל רשעים** (על "הואיל והזכירו ספר בשבחו") **(ט) הואיל והזכירו ספר בשבחו.** דאם לא כן פתח בתולדותיו וסיים בשבחו. ואם תאמר הלא כמה פעמים הזכיר אברהם ויעקב ולא הזכיר שבחם, ויש לתרץ שאינו מספר בשבחו אלא כאשר מזכיר אצלו רשעים, כי הרשעים גורמים שהשם יתברך מסתיר פניו מן העולם, ולפיכך צריך להזכיר את הצדיק לברכה. וכן לקמן (יח, יח) אצל "ואברהם היו יהיה וגו'" כתב רש"י 'הואיל והזכירו ספר בשבחו', היינו טעמא לפי שמזכיר שם רשעים, וכתיב (משלי י, ז) "זכר צדיק לברכה", ורוצה לומר כאשר בא לזכור אותו - ואין לשון זכירה רק אחר שכחה והסתר - אז יהא לברכה. וזה כאשר הרשעים מסלקין השכינה, ומסתיר פניו מן העולם, ואז כאשר מדבר מן הצדיק נקרא זה 'זכירה', ומזכיר אותו לברכה. אבל כשאין מדבר מן רשעים - "הנה עין ה' אל יראיו" (תהלים לג, יח) תמיד לא יסולק מהם, לא שייך בזה זכירה. ומהאי טעמא אין צריך לומר על צדיק 'זכר צדיק לברכה' רק כשהוא מזכיר אותו אחר מותו, שזהו נקרא 'זכירה' שנשכח כמת מלב (ע"פ תהלים לא, יג):

**13 שתי הדרשות אינן חולקות** (על "יש שדורשים לשבח ויש לגנאי") **יש מרבותינו ז"ל כו'.** אף על גב שאין הכרעה במלת "בדורותיו", שהרי יש לפרש שניהם, ואין לאחד יותר הכרעה, שיש לפרש לשבח כמו לגנאי. ואין לומר דבהא פליגי כי למאן דאמר 'לשבח' בשביל שהיה צדיק גדול אין לפרש לגנאי, ולמאן דאמר 'לגנאי' הוי איפכא, דזה אינו, דעל כרחך למאן דאמר 'לשבח' סבירא ליה נמי אילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום, שלא היה צדיק כמו אברהם, שהרי לקמן אמרינן (רש"י ז, ז) שהיה נח מקטני אמנה. וכן למאן דאמר 'לגנאי' פשיטא דסובר גם כן אילו היה בדור של צדיקים היה צדיק יותר, שהסברא נותן כן, שכן פרש"י לקמן (ר' כה, כ) אצל "אחות לבן מפדן ארם וגומר". אלא בזה פליגי - מפני שהכתוב בא ללמד במלת "בדורותיו" למה עשה הקדוש ברוך הוא נס עם נח והצילו מן המבול, וסבור מאן דאמר 'לגנאי' שהצלתו הוא מפני שבדורו היה צדיק, וכיון שלא היה צדיק יותר בדורו היה נקרא 'צדיק', והקב"ה עושה לו נס אף על גב שאילו היה בדור צדיקים לא היה צדקתו נחשב לכלום. וראיה שהקב"ה עושה הנס אחר שאין צדיק יותר ממנו - שכן פירש רש"י אצל לוט בפסוק "פן תדבקני הרעה" (להלן יט, יט) עיין שם, ולפיכך היה ניצול. ולאידך לישנא דאמר 'לשבח' - היה נצול מפני שאילו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר, ולפיכך היה הקדוש ברוך הוא מחשיב מעט צדקותיו לרב, והיה מצילו. והשתא יש מחלוקת בשביל מה היה ניצול נח. והשתא לא יקשה גם כן למה מספר הכתוב בגנותו של צדיק למאן דאמר לגנאי, אלא הכתוב מגיד לך בשביל מה היה ניצול נח, ללמוד מדת הקדוש ברוך הוא, כיון שהיה צדיק בדורו. והשתא לא יקשה מה שפירש למעלה 'הואיל והזכירו ספר בשבחו' משמע שבא הכתוב לספר שבחו, דלא פליגי אלא במלת "בדורותיו", ולא פליגי ב"איש צדיק", דודאי הכל מודים שנכתב זה בשביל שבחו, רק מלת "בדורותיו" למה נכתב, אי לשבח אי לגנאי:

**14 דבקות נח בשכינה לעומת אברהם** (על "נח היה צריך סעד") **נח היה צריך סעד לסומכו.** פירוש על דרך 'בא לטהר מסייעין לו' (שבת קד.), אבל אברהם לא היה צריך לסעד, אלא היה מתחזק בצדקו מאליו. אבל לישנא דקרא "את האלהים התהלך" אינו משמעותו שהקב"ה היה מסייע לו, דלא כתיב זה

(יג) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל־בָּשָׂר בָּא לְפָנַי כִּי־מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת־הָאָרֶץ׃ (יד) עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי־גֹפֶר קִנִּים תַּעֲשֶׂה אֶת־הַתֵּבָה וְכָפַרְתָּ אֹתָהּ מִבַּיִת וּמִחוּץ בַּכֹּפֶר׃ (טו) וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֹתָהּ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה אֹרֶךְ הַתֵּבָה חֲמִשִּׁים אַמָּה רָחְבָּהּ וּשְׁלֹשִׁים אַמָּה קוֹמָתָהּ׃ (טז) צֹהַר | תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה וְאֶל־אַמָּה תְּכַלֶּנָּה מִלְמַעְלָה וּפֶתַח הַתֵּבָה בְּצִדָּהּ תָּשִׂים תַּחְתִּיִּם שְׁנִיִּם וּשְׁלִשִׁים תַּעֲשֶׂהָ׃ (יז) וַאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת־הַמַּבּוּל מַיִם עַל־הָאָרֶץ לְשַׁחֵת כָּל־בָּשָׂר אֲשֶׁר־בּוֹ רוּחַ חַיִּים מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם כֹּל אֲשֶׁר־בָּאָרֶץ יִגְוָע׃ (יח) וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתָּךְ וּבָאתָ אֶל־הַתֵּבָה אַתָּה וּבָנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּנְשֵׁי־בָנֶיךָ אִתָּךְ׃ (יט) וּמִכָּל־הֶחָי מִכָּל־בָּשָׂר שְׁנַיִם מִכֹּל תָּבִיא אֶל־הַתֵּבָה לְהַחֲיֹת אִתְּךָ זָכָר וּנְקֵבָה יִהְיוּ׃ (כ) מֵהָעוֹף לְמִינֵהוּ וּמִן־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ מִכֹּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ שְׁנַיִם מִכֹּל יָבֹאוּ אֵלֶיךָ לְהַחֲיוֹת׃ (כא) וְאַתָּה קַח־לְךָ מִכָּל־מַאֲכָל אֲשֶׁר יֵאָכֵל וְאָסַפְתָּ אֵלֶיךָ וְהָיָה לְךָ וְלָהֶם לְאָכְלָה׃ (כב) וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים כֵּן עָשָׂה׃ {ס} **פרק ז** (א) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק לְנֹחַ בֹּא־אַתָּה וְכָל־בֵּיתְךָ אֶל־הַתֵּבָה כִּי־אֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה׃ (ב) מִכֹּל | הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח־לְךָ שִׁבְעָה שִׁבְעָה אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ וּמִן־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טְהֹרָה הִוא שְׁנַיִם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ׃ (ג) גַּם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם שִׁבְעָה שִׁבְעָה זָכָר וּנְקֵבָה לְחַיּוֹת זֶרַע עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ׃ (ד) כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה אָנֹכִי מַמְטִיר עַל־הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה וּמָחִיתִי אֶת־ כָּל־הַיְקוּם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה׃ (ה) וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר־צִוָּהוּ יְקֹוָק׃ (ו) וְנֹחַ בֶּן־שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְהַמַּבּוּל הָיָה מַיִם עַל־הָאָרֶץ׃

**רש"י**

**ו:יג כי מלאה הארץ חמס** - לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל׃

**ו:יד עשה לך תבת** - הרבה ריוח והצלה לפניו, ולמה הטריחו בבנין זה, כדי שיראוהו אנשי דור המבול עוסק בה מאה ועשרים שנה ושואלין אותו מה זאת לך, והוא אומר להם עתיד הקדוש ברוך הוא להביא מבול לעולם, אולי ישובו׃

**ו:יח והקמותי את בריתי** - ברית היה צריך על הפירות שלא ירקבו ויעפשו, ושלא יהרגוהו רשעים שבדור׃

**ו:כ מהעוף למינהו** - אותן שדבקו במיניהם ולא השחיתו דרכם, ומאליהם באו, וכל שהתיבה קולטתו הכניס בה׃

**ז:א כי אותך ראיתי צדיק** - ולא נאמר צדיק תמים. מכאן שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו׃

**ז:ב הטהורה** - העתידה להיות טהורה לישראל, למדנו שלמד נח תורה׃

**ז:ד כי לימים עוד שבעה** - אלו שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק שחס הקדוש ברוך הוא על כבודו ועכב את הפורענות.

**ארבעים יום** - כנגד יצירת הולד שקלקלו להטריח ליוצרם לצור צורת ממזרים׃

**רמב"ן**

בדורותיו. יש מרבותינו שדרשוהו לטובה, כל שכן אם היה בדור של צדיקים, ויש שדורשין לגנאי, לשון רש"י. והנכון בעיני לפי הפשט, כי טעמו לומר שהוא לבדו הצדיק בדורות ההם, אין בדורותיו צדיק ולא תמים זולתו. וכן כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה (להלן ז א), שאין אחר בדור ראוי להנצל. ואמר "בדורותיו", כי דורות רבים עברו מעת שהשחיתו, ואין צדיק בארץ בלתו. ואל יקשה עליך דבר רבותינו במתושלח, כי הכתוב לא יספר רק שאין צדיק ראוי להנצל מן המבול מכל הדורות ההם׃

**ו:יג חטא החמס – עליו נחתם גזר דין המבול**

**חמס** - הוא הגזל והעושק. ונתן לנח הטעם בחמס ולא הזכיר השחתת הדרך, כי החמס הוא החטא הידוע והמפורסם. ורבותינו אמרו (סנהדרין קח א) שעליו נתחתם גזר דינם. והטעם מפני שהוא מצוה מושכלת אין להם בה צורך לנביא מזהיר, ועוד שהוא רע לשמים ולבריות. והנה הודיע לנח החטא שעליו בא הקץ הגיע הצפירה׃

**ו:יט גודל התיבה – למעט בנס ולעורר לתשובה**

**מכל בשר וגו'** - ידוע כי החיות רבות מאד, ומהן גדולות מאד כפילים וכראמים וזולתם, והרמש הרומש על הארץ רב מאד. גם

**גור אריה**

בקרא, ונראה לי לפי שהיתה השכינה עמו, והיה נח דבק בשכינה, ולפיכך לא בא לידי חטא, וזהו הסעד שעשה לו הקדוש ברוך הוא, שמי שדבק באחד אי אפשר לו לזוז ממנו ולחטוא, וזה "את האלהים התהלך נח". אבל באברהם כתיב (להלן יז, א) "התהלך לפני" שהיה מהלך מעצמו בלא אותו דבוק שכינה שהיה עמו, כי אברהם היה מתגבר בצדקו בלא אותו דבוק, שהרי כמה פעמים היה מנסה אותו, ואז לא מסייע לו הדבוק כיון שהיה מנסה אותו, והבן זה היטב׃

(ז) וַיָּבֹא נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי־בָנָיו אִתּוֹ אֶל־הַתֵּבָה מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל׃ (ח) מִן־הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִן־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר
אֵינֶנָּה טְהֹרָה וּמִן־הָעוֹף וְכֹל אֲשֶׁר־רֹמֵשׂ עַל־הָאֲדָמָה׃ (ט) שְׁנַיִם שְׁנַיִם בָּאוּ אֶל־נֹחַ אֶל־הַתֵּבָה זָכָר וּנְקֵבָה כַּאֲשֶׁר
צִוָּה אֱלֹהִים אֶת־נֹחַ׃ (י) וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים וּמֵי הַמַּבּוּל הָיוּ עַל־הָאָרֶץ׃ (יא) בִּשְׁנַת שֵׁשׁ־מֵאוֹת שָׁנָה לְחַיֵּי־נֹחַ
בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּשִׁבְעָה־עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל־מַעְיְנוֹת תְּהוֹם רַבָּה וַאֲרֻבֹּת הַשָּׁמָיִם נִפְתָּחוּ׃ (יב) וַיְהִי
הַגֶּשֶׁם עַל־הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה׃ (יג) בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְשֵׁם־וְחָם וָיֶפֶת בְּנֵי־נֹחַ וְאֵשֶׁת נֹחַ
וּשְׁלֹשֶׁת נְשֵׁי־בָנָיו אִתָּם אֶל־הַתֵּבָה׃ (יד) הֵמָּה וְכָל־הַחַיָּה לְמִינָהּ וְכָל־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ
לְמִינֵהוּ וְכָל־הָעוֹף לְמִינֵהוּ כֹּל צִפּוֹר כָּל־כָּנָף׃ (טו) וַיָּבֹאוּ אֶל־נֹחַ אֶל־הַתֵּבָה שְׁנַיִם שְׁנַיִם מִכָּל־הַבָּשָׂר אֲשֶׁר־בּוֹ רוּחַ
חַיִּים׃ (טז) וְהַבָּאִים זָכָר וּנְקֵבָה מִכָּל־בָּשָׂר בָּאוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים וַיִּסְגֹּר יְקֹוָק בַּעֲדוֹ׃ (יז) וַיְהִי הַמַּבּוּל
אַרְבָּעִים יוֹם עַל־הָאָרֶץ וַיִּרְבּוּ הַמַּיִם וַיִּשְׂאוּ אֶת־הַתֵּבָה וַתָּרָם מֵעַל הָאָרֶץ׃ (יח) וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם וַיִּרְבּוּ מְאֹד עַל־הָאָרֶץ
וַתֵּלֶךְ הַתֵּבָה עַל־פְּנֵי הַמָּיִם׃ (יט) וְהַמַּיִם גָּבְרוּ מְאֹד מְאֹד עַל־הָאָרֶץ וַיְכֻסּוּ כָּל־הֶהָרִים הַגְּבֹהִים אֲשֶׁר־תַּחַת כָּל־
הַשָּׁמָיִם׃ (כ) חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְמַעְלָה גָּבְרוּ הַמָּיִם וַיְכֻסּוּ הֶהָרִים׃ (כא) וַיִּגְוַע כָּל־בָּשָׂר| הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ בָּעוֹף
וּבַבְּהֵמָה וּבַחַיָּה וּבְכָל־הַשֶּׁרֶץ הַשֹּׁרֵץ עַל־הָאָרֶץ וְכֹל הָאָדָם׃ (כב) כֹּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת־רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו מִכֹּל אֲשֶׁר
בֶּחָרָבָה מֵתוּ׃

**רש״י**

**ז:ז נח ובניו -** האנשים לבד והנשים לבד, לפי שנאסרו בתשמיש המטה, מפני שהעולם היה שרוי בצער׃[15]

**מפני מי המבול -** אף נח מקטני אמנה היה, מאמין ואינו מאמין שיבא המבול ולא נכנס לתיבה עד שדחקוהו המים׃

**ז:יב ויהי הגשם על הארץ -** ולהלן הוא אומר (פסוק יז) ויהי המבול, אלא כשהורידן, הורידן ברחמים שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה, וכשלא חזרו היו למבול׃

**ז:יג בעצם היום הזה -** למדך הכתוב שהיו בני דורו אומרים אילו אנו רואים אותו נכנס לתיבה אנו שוברין אותה והורגין אותו, אמר הקדוש ברוך הוא אני מכניסו לעיני כלם ונראה דבר מי יקום׃

**ז:טז ויסגור ה׳ בעדו -** הגין עליו שלא ישברוה, הקיף התיבה דובים ואריות והיו הורגים בהם

**רמב״ן**

מעוף השמים מינים רבים אין להם מספר, וכמו שאמרו רבותינו (חולין סג ב) מאה ועשרים מיני עופות טמאים יש במזרח וכלם מין איה הם, ולעופות טהורים אין מספר. והנה יצטרך להביא מכלם שיולידו כמותם. וכאשר תאסוף לכלם מאכל אשר יאכל לשנה תמימה, לא תכיל אותם התיבה הזאת, ולא עשר כיוצא בה. אבל הוא נס, החזיק מועט את המרובה׃

ואם תאמר יעשנה קטנה ויסמך על הנס הזה. ראה השם יתברך לעשותה גדולה כדי שיראו אותה בני דורו ויתמהו בה ויספרו עליה וידברו בענין המבול וכנוס הבהמה והחיה והעוף לתוכה, אולי יעשו תשובה. ועוד עשו אותה גדולה, למעט בנס, כי כן הדרך בכל הניסים שבתורה או בנביאים לעשות מה שביד אדם לעשות, והשאר יהיה בידי שמים. ואל תתפתה לאמר (ראה ראב״ע להלן פסוק טז) כי היו שלש מאות אמות באמות איש נח, והיה גדול, שאם כן היו גם האנשים גדולים, גם החיה והעופות בדורות ההם גדולים עד שלקה העולם במבול. ועוד כי האמות אמות התורה הנה׃

**תביא אל התיבה להחיות אתך -** צוהו שיתעסק ויעזור אותם הוא בכניסתם בתיבה, וישתדל בהם שיחיו, כאשר ישתדל בנפשו׃

**גור אריה**

**15 פרישות נח עד שבועת ה׳** (על ״שנאסרו בתשמיש המטה״) **(ז) לפי שנאסרו בתשמיש המטה.** דאם לא כן הוי למכתב ׳ויבא נח ואשתו׳ כדכתיב (להלן ח, טז) ״צא אתה ואשתך וגו׳״, אף על גב דאחר שיצא מן התיבה כתיב (שם שם יח) ״ויצא נח ובניו״, היינו טעמא אף על גב שאמר לו ״צא אתה ואשתך״ והתיר לו תשמיש המטה, מכל מקום לא היה עוסק בפריה ורביה, מפני שהיה דואג שיביא המבול, כדפירש רש״י לקמן (ט, ט), ולפיכך אסר עצמו בתשמיש המטה עד שנשבע לו הקדוש ברוך הוא שלא יביא המבול לעולם, ופירוש הרא״ם אינו נכון׃

(כג) וַיִּמַּח אֶת־כָּל־הַיְקוּם| אֲשֶׁר| עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיִּמָּחוּ מִן־הָאָרֶץ
וַיִּשָּׁאֶר אַךְ־נֹחַ וַאֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה׃ (כד) וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל־הָאָרֶץ חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם׃ פרק ח (א) וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־נֹחַ
וְאֵת כָּל־הַחַיָּה וְאֶת־כָּל־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל־הָאָרֶץ וַיָּשֹׁכּוּ הַמָּיִם׃ (ב) וַיִּסָּכְרוּ מַעְיְנֹת
תְּהוֹם וַאֲרֻבֹּת הַשָּׁמָיִם וַיִּכָּלֵא הַגֶּשֶׁם מִן־הַשָּׁמָיִם׃ (ג) וַיָּשֻׁבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ הָלוֹךְ וָשׁוֹב וַיַּחְסְרוּ הַמַּיִם מִקְצֵה
חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם׃ (ד) וַתָּנַח הַתֵּבָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּשִׁבְעָה־עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ עַל הָרֵי אֲרָרָט׃ (ה) וְהַמַּיִם הָיוּ הָלוֹךְ
וְחָסוֹר עַד הַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בָּעֲשִׂירִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ נִרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים׃ (ו) וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת־
חַלּוֹן הַתֵּבָה אֲשֶׁר עָשָׂה׃ (ז) וַיְשַׁלַּח אֶת־הָעֹרֵב וַיֵּצֵא יָצוֹא וָשׁוֹב עַד־יְבֹשֶׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ׃ (ח) וַיְשַׁלַּח אֶת־הַיּוֹנָה
מֵאִתּוֹ לִרְאוֹת הֲקַלּוּ הַמַּיִם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה׃ (ט) וְלֹא־מָצְאָה הַיּוֹנָה מָנוֹחַ לְכַף־רַגְלָהּ וַתָּשָׁב אֵלָיו אֶל־הַתֵּבָה כִּי־
מַיִם עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיִּקָּחֶהָ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו אֶל־הַתֵּבָה׃ (י) וַיָּחֶל עוֹד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיֹּסֶף
שַׁלַּח אֶת־הַיּוֹנָה מִן־הַתֵּבָה׃ (יא) וַתָּבֹא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרֶב וְהִנֵּה עֲלֵה־זַיִת טָרָף בְּפִיהָ וַיֵּדַע נֹחַ כִּי־קַלּוּ הַמַּיִם
מֵעַל הָאָרֶץ׃ (יב) וַיָּיָחֶל עוֹד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיְשַׁלַּח אֶת־הַיּוֹנָה וְלֹא יָסְפָה שׁוּב־אֵלָיו עוֹד׃ (יג) וַיְהִי בְּאַחַת
וְשֵׁשׁ־מֵאוֹת שָׁנָה בָּרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ חָרְבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ וַיָּסַר נֹחַ אֶת־מִכְסֵה הַתֵּבָה וַיַּרְא וְהִנֵּה חָרְבוּ פְּנֵי
הָאֲדָמָה׃

**רש"י**

**ז:כג אך נח** - לבד נח, זהו פשוטו. ומדרש אגדה היה גונח וכוהה דם מטורח הבהמות והחיות. ויש אומרים שאיחר מזונות לארי והכישו, ועליו נאמר (משלי יא לא) הן צדיק בארץ ישולם׃

**ח:א ויזכור אלהים** - זה השם מדת הדין הוא, ונהפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים, ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין, שנאמר (בראשית ו ה) וירא ה' כי רבה רעת האדם וגו' ויאמר ה' אמחה, והוא שם מדת רחמים׃

**ויזכור אלהים את נח וגו'** - מה זכר להם לבהמות, זכות שלא השחיתו דרכם קודם לכן ושלא שמשו בתיבה׃

**ח:יא טרף** - חטף, ומדרש אגדה לשון מזון, ודרשו בפיה, לשון מאמר, אמרה יהיו מזונותי מרורין כזית בידו של הקדוש ברוך הוא ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם׃

**רמב"ן (המשך)**

ומקצת השרץ, לאמר שלא נשאר בהם ביצים בכל עץ או תחת הארץ כי הכל נמוחו׃

ויתכן שיהא שיעור הכתוב וימח את כל היקום אשר על פני האדמה, כי מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים נמוחו מן הארץ, לא נשאר רק נח. ורבותינו דרשו (סנהדרין קח א) וימח בעולם הזה, וימחו מן הארץ, מן העולם הבא. עשו הארץ הנזכרת כאן ארץ החיים. וכבר רמזתי סודה (לעיל א כו, ו יג)׃

**ח:יא עלה זית – האילנות וארץ ישראל במבול**

**והנה עלה זית טרף בפיה** - מפשוטו של פסוק זה יראה שלא נעקרו האילנות ולא נמחו במבול, כי לא היה שם נחל שוטף, בעבור כי נתמלא כל העולם מים. אבל בבראשית רבה (לג ו)

**רמב"ן**

**ז:כג "וימח את כל היקום" – מחיית הגופות וגורל הדגים**

**וימח את כל היקום אשר על פני האדמה** - אחר שאמר ויגוע כל בשר, ואמר מכל אשר בחרבה מתו, הוסיף לאמר וימח, שנמחו הגופות ויהיו למים, כענין ומחה אל מי המרים (במדבר ה כג), כי היו המים רותחין כדברי רבותינו (סנהדרין קח ב). אבל אם כן יהיו הדגים מתים׃

ואולי היה כמו שאמרו בבראשית רבה (לב יא) מכל אשר בחרבה, ולא דגים שבים, ויש אומרים אף הן בכלל נאספין אלא שברחו לאוקינוס. ומכל מקום ניצולו הדגים. ושני הדעות האלו אפשריים, כי יתכן שמימי המבול הרותחים יתערבו בימים, ויחממו עליוני הים בלבד, והדגים יבאו בעמקי המצולות ויחיו שם, או כדברי יש אומרים שהיו דגי הימים שבתוך הארץ הקרובים מהם לאוקינוס בורחים שם בהרגישם רתיחת המים, וניצולין מהם שם׃

ואפילו אם ימותו כלם, הנה מרבית הדגה באוקינוס היא, ושם לא ירד מבול, כמו שנאמר (לעיל פסוק יב) ויהי הגשם על הארץ, ומשם יחזרו הדגים אחרי המבול, כי מן הים היו יוצאים כל הימים, ושם הם שבים ללכת. ועל הכלל ניצולו הדגים, שהרי לא נכנסו מהם בתיבה לחיות זרע, ונאמר בברית (להלן ט ט י) הנני מקים את בריתי אתכם ואת כל נפש החיה אשר אתכם בעוף ובבהמה ובכל חית הארץ אתכם מכל יוצאי התיבה, ולא הזכיר דגי הים׃

**וימחו מן הארץ** - פירשו הכפל, לומר כי נשכח זכרם שאין להם זרע. ומה צורך לאמר כן אחר שמתו הכל, אולי מפני העופות

(יד) וּבַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּשִׁבְעָה וְעֶשְׂרִים יוֹם לַחֹדֶשׁ יָבְשָׁה הָאָרֶץ׃ {ס} (טו) וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ לֵאמֹר׃ (טז) צֵא מִן־
הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ וּבָנֶיךָ וּנְשֵׁי־בָנֶיךָ אִתָּךְ׃ (יז) כָּל־הַחַיָּה אֲשֶׁר־אִתְּךָ מִכָּל־בָּשָׂר בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ
הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ הוצא הַיְצֵא אִתָּךְ וְשָׁרְצוּ בָאָרֶץ וּפָרוּ וְרָבוּ עַל־הָאָרֶץ׃ (יח) וַיֵּצֵא־נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי־בָנָיו אִתּוֹ׃
(יט) כָּל־הַחַיָּה כָּל־הָרֶמֶשׂ וְכָל־הָעוֹף כֹּל רוֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ לְמִשְׁפְּחֹתֵיהֶם יָצְאוּ מִן־הַתֵּבָה׃ (כ) וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַיקֹוָק
וַיִּקַּח מִכֹּל| הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִכֹּל הָעוֹף הַטָּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ׃ (כא) וַיָּרַח יְקֹוָק אֶת־רֵיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר יְקֹוָק
אֶל־לִבּוֹ לֹא־אֹסִף לְקַלֵּל עוֹד אֶת־הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו וְלֹא־אֹסִף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת־
כָּל־חַי כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי׃ (כב) עֹד כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקֹר וָחֹם וְקַיִץ וָחֹרֶף וְיוֹם וָלָיְלָה לֹא יִשְׁבֹּתוּ׃ פרק ט (א)
וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־נֹחַ וְאֶת־בָּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הָאָרֶץ׃ (ב) וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל־חַיַּת
הָאָרֶץ וְעַל כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם בְּכֹל| אֲשֶׁר תִּרְמֹשׂ הָאֲדָמָה וּבְכָל־דְּגֵי הַיָּם בְּיֶדְכֶם נִתָּנוּ׃ (ג) כָּל־רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא־חַי לָכֶם
יִהְיֶה לְאָכְלָה כְּיֶרֶק עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כֹּל׃ (ד) אַךְ־בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ׃ (ה) וְאַךְ אֶת־דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם
אֶדְרֹשׁ מִיַּד כָּל־חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ אָחִיו אֶדְרֹשׁ אֶת־נֶפֶשׁ הָאָדָם׃

**רש"י**

**ח:יד בשבעה ועשרים** - וירידתן בחדש השני ביו"ז, אלו אחד עשר ימים שהחמה יתירה על הלבנה, שמשפט דור המבול שנה תמימה היה׃

**ח:טז אתה ואשתך וגו'** - איש ואשתו, כאן התיר להם תשמיש המטה׃

**ח:יז ושרצו בארץ** - ולא בתיבה, מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש׃

**ח:כא מנעריו** - מנעריו כתיב משננער לצאת ממעי אמו ניתן בו יצר הרע׃

**ט:ג לכם יהיה לאכלה** - שלא הרשיתי לאדם הראשון לאכול בשר אלא ירק עשב, ולכם כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון, נתתי לכם את כל׃

**ט:ד בשר בנפשו** - אסר להם אבר מן החי, כלומר כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר׃

**ט:ה מיד איש אחיו** - מיד שהוא אוהב לו כאח והרגו שוגג, אני אדרוש, אם לא יגלה ויבקש על עונו לימחל, שאף השוגג צריך כפרה, ואם אין עדים לחייבו גלות והוא אינו נכנע, הקדוש ברוך הוא דורש ממנו. כמו שדרשו רבותינו ז"ל והאלהים אנה לידו במסכת מכות (י ב) הקדוש ברוך הוא מזמנן לפונדק אחד וכו׃

**רמב"ן (המשך)**

"בפיה" לשון מאמר, אמרה יהיו מזונותי מרורין כזית ובידו של הקדוש ברוך הוא ואל יהיו מתוקים כדבש ביד אדם׃

ואין כל זה נכון בעיני, כי חזרת זכר היונים מנקבה לזכר במקום אחד מן הפרשה אין בו טעם, ואם הלשון לקרוא כלם בשם הנקבות למה שינה בכאן. וכן מדרשם בהגדה, לא שיעשו "בפיה" לשון מאמר כלל, אבל מדרשם מפני שהביאה העלה הזה, כי אם נאמר שאירע כן, לא על חנם פירש אותו הכתוב, כי היה לו לומר

**רמב"ן**

אמרו מהיכן הביאה אותו, רבי לוי אמר, מהר המשחה הביאה אותו דלא טפת ארעא דישראל במיא דמבולא, הוא שהקדוש ברוך הוא אמר ליחזקאל בן אדם אמור לה את ארץ לא מטוהרה היא לא גושמה ביום זעם (יחזקאל כב כד). רבי ביריי אמר, נפתחו לה שערי גן עדן והביאה אותו׃

והנה כוונתם שנעקרו האילנות ונמחו במקומות המבול, ואף כי יהיה העלה נבל. וכן אמרו (ב"ר ל ח) אפילו איצטרובולין של ריחים נמוחו במבול, ודרשו בו אבנים שחקו מים (איוב יד יט)׃

ומאמרם "דלא טפת ארעא דישראל במיא דמבולא", שלא היה עליה גשם המבול, כדכתיב לא גושמה, ולא נפתחו בה מעינות תהום רבה, אבל המים נתפשטו בכל העולם וכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים, כמו שכתוב מפורש (לעיל ז יט), ואין סביב ארץ ישראל גדר לעכב המים שלא יבאו בה. וכך אמרו בפרקי רבי אליעזר (פרק כג), ארץ ישראל לא ירד עליה מי המבול מן השמים אלא נתגלגלו המים מן הארצות ונכנסו לתוכה, שנאמר בן אדם אמור לה. והנה לדעת רבי לוי, מפני שלא ירד בארץ ההיא הגשם השוטף ולא נפתחו עליה ארובות השמים, נשארו בה האילנות, ובכל העולם נשברו ונעקרו במבול ומטרות עזו׃

ואני תמה על מאמרם "מגן עדן", אם כן לא ידע נח שקלו המים מעל הארץ, כי שם לא נכנסו מי המבול. ואולי היו שעריו סגורים שלא יכנסו שם המים, וכאשר קלו המים נפתחו. ומדעתם זו אמרו שם (ב"ר לו ג) ויטע כרם (להלן ט כ), ומהיכן היה לו, אמר רבי אבא בר כהנא בכניסתו לתיבה הכניס עמו זמורות לנטיעות יחורים לתאנים גרופיות לזתים׃

**טרף בפיה** - כתב רש"י אומר אני שזכר היה ולכך קורא אותו פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה, לפי שכל יונה שבמקרא לשון נקבה הוא. טרף, חטף. ומדרש אגדה לשון "מזון", ודרשו

(ו) שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת־הָאָדָם׃ (ז) וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ שִׁרְצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ־בָהּ׃ {ס} (ח) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ וְאֶל־בָּנָיו אִתּוֹ לֵאמֹר׃ (ט) וַאֲנִי הִנְנִי מֵקִים אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת־זַרְעֲכֶם אַחֲרֵיכֶם׃ (י) וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם בָּעוֹף בַּבְּהֵמָה וּבְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם מִכֹּל יֹצְאֵי הַתֵּבָה לְכֹל חַיַּת הָאָרֶץ׃ (יא) וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא־יִכָּרֵת כָּל־בָּשָׂר עוֹד מִמֵּי הַמַּבּוּל וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל לְשַׁחֵת הָאָרֶץ׃ (יב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֹאת אוֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר־אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם לְדֹרֹת עוֹלָם׃ (יג) אֶת־קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן וְהָיְתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ׃ (יד) וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן עַל־הָאָרֶץ וְנִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן׃ (טו) וְזָכַרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל־בָּשָׂר וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד הַמַּיִם לְמַבּוּל לְשַׁחֵת כָּל־בָּשָׂר׃

**רש"י**

**ט:ז ואתם פרו ורבו** - לפי פשוטו הראשונה לברכה, וכאן לצווי. ולפי מדרשו להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים׃

**ט:יב לדרת עולם** - נכתב חסר, שיש דורות שלא הוצרכו לאות לפי שצדיקים גמורים היו, כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה, ודורו של רבי שמעון בן יוחאי׃[16]

**רמב"ן (המשך)**

עשב לאכלה, ואמר הכתוב (לעיל א ל) ויהי כן, כי הוא טבעם ומנהגם. ועתה כאשר אמר באדם שישחוט הבעלי החיים והושם בטבע או במנהג שיהיו בעלי החיים זה לזה לאכלה, הוצרך לצוות שיהיו שאר בעלי החיים לבני אדם טרף לשיניהם, והם יראו מהם ולא יטרופו בהם. ואמר ואך את דמכם לנפשותיכם, לרמוז כי לא ידרוש דם חיה מיד חברתה, אם כן נשאר בהם לטרוף זו את זו׃

וזה טעם הזכירו איסור שפיכת דמים בכאן מפני היתר השחיטה שהיה המנהג לשפוך דם, כי על דעת רבותינו (סנהדרין נו ב) כבר הזהיר אדם הראשון בזה, אבל מפני השחיטה הוצרך לומר התרתי לכם לשפוך דם כל חי זולתי דמכם שיהיה אסור לכם ולכל החיים שלא יהיה להם טבע לשפוך אותו׃

**ט:יב הקשת בענן – אות ברית מן הטבע**

**זאת אות הברית אשר אני נותן** - המשמע מן האות הזה שלא היה קשת בענן ממעשה בראשית, ועתה ברא ה' חדשה לעשות קשת בשמים ביום ענן. ואמרו בטעם האות הזה, כי הקשת לא עשאו שיהיו רגליו למעלה שיראה כאלו מן השמים מורים בו, וישלח חציו ויפיצם בארץ (תהלים יח טו), אבל עשאו בהפך מזה להראות שלא יורו בו מן השמים, וכן דרך הנלחמים להפוך אותו בידם ככה כאשר יקראו לשלום למי שכנגדם. ועוד שאין לקשת יתר לכונן חצים עליו׃

**רמב"ן**

והנה עלה טרף בפיה. והזית איננו בא מן האילנות הגבוהים מאד שישכנו בו העופות לארך דליותיו. ולכך אמרו כי היה בזה רמז שהעופות נוח להם להיות מזונותם מרים כלענה ביד הקדוש ברוך הוא ולא שיהיו טובים בידי אדם, וכל שכן בני האדם שאין רצונם להתפרנס זה מזה׃

ולשון בראשית רבה (לג ו) אמר רבי אבהו, אילו מגן עדן הביאה אותו לא היה לה להביא דבר מעולה או קנמון או פפולסמון, אלא רמז רמזה לו, נח מר מזה מתחת ידו של הקדוש ברוך הוא ולא מתוק מתחת ידך. אבל בגמרא (סנהדרין קח ב) הוסיפו מאי משמע דהאי טרף לישנא דמזוני הוא, דכתיב (משלי ל ח) הטריפני לחם חקי, כי מפני הטעם שאמרנו עשו לזה סמך, מלשון "הטריפני", ירמוז כאילו אמר והנה עלה זית טרף בפיה׃

ופשוטו של מקרא פרשו בו (אונקלוס, הראב"ע, והרד"ק) שהוא תאר לעלה, והנה עלה זית טרוף בפיה. וסמך לדבר שהוא קמוץ כי כן משפטו, אבל נמצא מהם בזרות, כי הוא טרף וירפאנו (הושע ו א), והשיב את הגזלה אשר גזל (ויקרא ה כג), על שגגתו אשר שגג (שם שם יח), וזולתם רבים׃

**ט:ו דרישת דם האדם ואיסור שפיכות דמים**

**ויהיה טעם שופך דם האדם** - כל שופך, בין חיה בין אדם, והנה דמו נדרש בבית דין ובידי שמים׃

ויתכן שיהיה טעם "מיד כל חיה", שתהיה הנקמה בשופך הדם מיד כל חיה, כמו כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה (ישעיה מ ב). ואמר, אך דמכם אדרוש ואנקום אותו ביד כל חיה, כי אשלח ברוצח כל חית הארץ ואשלח בו גם האדם ולא ינצל מידם, וכמוהו מכל צוררי הייתי חרפה (תהלים לא יב) מידם, זה חלק אדם רשע מאלהים ונחלת אמרו מאל (איוב כ כט)׃

ואולי הדרישה מיד החיה היא שלא תטרוף האדם, כי כן שם בטבעם. וסוד הענין, כי בעת היצירה נתן לאדם את כל עשב זורע זרע ואת כל העץ אשר בו פרי עץ לאכלה, ונתן לחיה את כל ירק

**גור אריה**

**16 הקשת בטבע ואות הברית** (על "לדרת – נכתב חסר") **(יב) נכתב חסר.** יש מחכמי הטבע שאומרים שהקשת הוא נעשה בטבע מן ניצוץ השמש, ולפיכך הוקשה באיזה ענין הקשת אות על שלא יבא המבול, אבל אין זה קשיא, כי קודם המבול לא היה כח בלהט השמש לפעול הקשת, ומפני זה אפשר לבא

(טז) וְהָיְתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל־בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ׃ (יז) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ זֹאת אוֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר הֲקִמֹתִי בֵּינִי וּבֵין כָּל־בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ׃ {פ} (יח) וַיִּהְיוּ בְנֵי־נֹחַ הַיֹּצְאִים מִן־הַתֵּבָה שֵׁם וְחָם וְיֶפֶת וְחָם הוּא אֲבִי כְנָעַן׃ (יט) שְׁלֹשָׁה אֵלֶּה בְּנֵי־נֹחַ וּמֵאֵלֶּה נָפְצָה כָּל־הָאָרֶץ׃ (כ) וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרֶם׃ (כא) וַיֵּשְׁתְּ מִן־הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה׃ (כב) וַיַּרְא חָם אֲבִי כְנַעַן אֵת עֶרְוַת אָבִיו וַיַּגֶּד לִשְׁנֵי־אֶחָיו בַּחוּץ׃ (כג) וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת־הַשִּׂמְלָה וַיָּשִׂימוּ עַל־שְׁכֶם שְׁנֵיהֶם וַיֵּלְכוּ אֲחֹרַנִּית וַיְכַסּוּ אֵת עֶרְוַת אֲבִיהֶם וּפְנֵיהֶם אֲחֹרַנִּית וְעֶרְוַת אֲבִיהֶם לֹא רָאוּ׃ (כד) וַיִּיקַץ נֹחַ מִיֵּינוֹ וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר־עָשָׂה־לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן׃ (כה) וַיֹּאמֶר אָרוּר כְּנָעַן עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו׃ (כו) וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יְקֹוָק אֱלֹהֵי שֵׁם וְיִהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ׃ (כז) יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת וְיִשְׁכֹּן בְּאָהֳלֵי־שֵׁם וְיִהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ׃ (כח) וַיְחִי־נֹחַ אַחַר הַמַּבּוּל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה׃ (כט) וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־נֹחַ תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {פ} **פרק י (א)** וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת בְּנֵי־נֹחַ שֵׁם חָם וָיֶפֶת וַיִּוָּלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחַר הַמַּבּוּל׃ (ב) בְּנֵי יֶפֶת גֹּמֶר וּמָגוֹג וּמָדַי וְיָוָן וְתֻבַל וּמֶשֶׁךְ וְתִירָס׃

**רש"י**

**ט:טז בין אלהים ובין כל נפש חיה -** בין מדת הדין של מעלה וביניכם שהיה לו לכתוב וביני ובין כל נפש חיה. אלא זהו מדרשו כשתבא מדת הדין לקטרג עליכם (לחייב אתכם) אני רואה את האות ונזכר׃

**ט:כ ויחל -** עשה עצמו חולין, שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת׃

**ט:כב וירא את ערות אביו -** יש אומרים סרסו ויש אומרים רבעו׃

**ט:כג ויקח שם ויפת -** אין כתיב כאן ויקחו אלא ויקח, לימד על שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו לטלית של ציצית, ויפת זכה לקבורה לבניו, שנאמר (יחזקאל לט יא) אתן לגוג מקום שם קבר. וחם שבזה את אביו נאמר בזרעו (ישעיה כ ד) כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת וגו׳׃[17]

**ט:כה ארור כנען -** אתה גרמת לי שלא אוליד בן רביעי אחר לשמשני, ארור בנך רביעי להיות משמש את זרעם של אלו הגדולים, שהוטל עליהם טורח עבודתי מעתה. ומה ראה חם שסרסו, אמר להם לאחיו אדם הראשון שני בנים היו לו, והרג זה את זה בשביל ירושת העולם ואבינו יש לו שלשה בנים ועודנו מבקש בן רביעי׃

**ט:כו ברוך ה׳ אלהי שם -** שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו לתת להם את ארץ כנען׃

**ט:כז וישכון באהלי שם -** ישרה שכינתו בישראל. ומדרש חכמים אף על פי שיפת אלהים ליפת, שבנה כורש שהיה מבני

**רמב"ן**

ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה, כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה הקשת, וכאשר נסתכל עוד בלשון הכתוב נבין כן, כי אמר את קשתי "נתתי" בענן, ולא אמר "אני נותן" בענן, כאשר אמר זאת אות הברית אשר "אני נותן". ומלת קשתי מורה שהיתה לו הקשת תחלה. ולכן נפרש הכתוב, הקשת אשר נתתי בענן מיום הבריאה תהיה מן היום הזה והלאה לאות ברית ביני וביניכם, שכל זמן שאראנה אזכיר כי ברית שלום ביני וביניכם׃

ואם תבקש מה טעם בקשת להיות אות, הנה הוא כטעם עד הגל הזה ועדה המצבה (להלן לא נב). וכן כי את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה (להלן כא ל), כי כל הדבר הנראה שיושם לפני שנים להזכירם ענין נדור ביניהם יקרא אות, וכל הסכמה ברית, וכן במילה אמר והיה לאות ברית ביני וביניכם (להלן יז יא) בעבור ההסכמה שימולו כל זרע אברהם לעבדו שכם אחד׃

ועוד, כי כאשר תראה בהפוך הנזכר יהיה זכר לשלום כאשר כתבנו. ובין שתהיה הקשת עתה בין שהיתה מעולם בטבע, הטעם באות שבה אחד הוא׃

אבל יש לרבותינו בפרשה הזאת סוד נעלם. אמרו בבראשית רבה (לה ג) את קשתי נתתי בענן, קשותי, דבר שהוא מוקש לי. אפשר כן, אלא קשין דפריא. והיה בענני ענן, רבי יודן בשם ר׳ יהודה בר׳ סימון אומר, משל לאחד שבידו סולת רותח ובקש ליתנו על בנו ונתנו על עבדו. ושם עוד והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכור ברית עולם בין אלהים, זו מדת הדין של מעלה ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על הארץ זו מדת הדין של מטה, מדת הדין של

**גור אריה**

המבול, אבל אחר המבול שכל כך גובר הלהט של שמש, ואין צריך לומר כי השמש בעצמו קבלה השתנות, אבל הלהט והניצוץ היה גובר אחר כך מחמת שהוסר דבר המונע את הלהט והניצוץ, והיה גובר הלהט עד שנעשה הקשת, והוא אות ברית׃

**17 מעשי האבות נמשכים לתולדותיהם** (על "וחם שבזה") **וחם שבזה וכו׳.** דע כי יש דבר נפלא במדרש (ב"ר לו, ו), כי התולדות נמשכים אחר היסודות - כמו שהאילן - ענפיו נמשכים אחר העיקר והיסודות. ואשמועינן הכתוב כי חם היה גלוי ערוה ובזוי הגוף בחלקו, שהיה מבזה את אביו, לכך נמשכו אחריו

(ג) וּבְנֵי גֹמֶר אַשְׁכְּנַז וְרִיפַת וְתֹגַרְמָה׃ (ד) וּבְנֵי יָוָן אֱלִישָׁה וְתַרְשִׁישׁ כִּתִּים וְדֹדָנִים׃ (ה) מֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ אִיֵּי הַגּוֹיִם
בְּאַרְצֹתָם אִישׁ לִלְשֹׁנוֹ לְמִשְׁפְּחֹתָם בְּגוֹיֵהֶם׃ (ו) וּבְנֵי חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן׃ (ז) וּבְנֵי כוּשׁ סְבָא וַחֲוִילָה
וְסַבְתָּה וְרַעְמָה וְסַבְתְּכָא וּבְנֵי רַעְמָה שְׁבָא וּדְדָן׃ (ח) וְכוּשׁ יָלַד אֶת־נִמְרֹד הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבֹּר בָּאָרֶץ׃ (ט) הוּא־
הָיָה גִבֹּר־צַיִד לִפְנֵי יְקֹוָק עַל־כֵּן יֵאָמַר כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צַיִד לִפְנֵי יְקֹוָק׃ (י) וַתְּהִי רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ בָּבֶל וְאֶרֶךְ וְאַכַּד
וְכַלְנֵה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר׃ (יא) מִן־הָאָרֶץ הַהִוא יָצָא אַשּׁוּר וַיִּבֶן אֶת־נִינְוֵה וְאֶת־רְחֹבֹת עִיר וְאֶת־כָּלַח׃ (יב) וְאֶת־רֶסֶן בֵּין
נִינְוֵה וּבֵין כָּלַח הִוא הָעִיר הַגְּדֹלָה׃ (יג) וּמִצְרַיִם יָלַד אֶת־לוּדִים וְאֶת־עֲנָמִים וְאֶת־לְהָבִים וְאֶת־נַפְתֻּחִים׃ (יד) וְאֶת־
פַּתְרֻסִים וְאֶת־כַּסְלֻחִים אֲשֶׁר יָצְאוּ מִשָּׁם פְּלִשְׁתִּים וְאֶת־כַּפְתֹּרִים׃ {ס} (טו) וּכְנַעַן יָלַד אֶת־צִידֹן בְּכֹרוֹ וְאֶת־חֵת׃ (טז)
וְאֶת־הַיְבוּסִי וְאֶת־הָאֱמֹרִי וְאֶת הַגִּרְגָּשִׁי׃ (יז) וְאֶת־הַחִוִּי וְאֶת־הָעַרְקִי וְאֶת־הַסִּינִי׃ (יח) וְאֶת־הָאַרְוָדִי וְאֶת־הַצְּמָרִי
וְאֶת־הַחֲמָתִי וְאַחַר נָפֹצוּ מִשְׁפְּחוֹת הַכְּנַעֲנִי׃ (יט) וַיְהִי גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֹן בֹּאֲכָה גְּרָרָה עַד־עַזָּה בֹּאֲכָה סְדֹמָה
וַעֲמֹרָה וְאַדְמָה וּצְבֹיִם עַד־לָשַׁע׃ (כ) אֵלֶּה בְּנֵי־חָם לְמִשְׁפְּחֹתָם לִלְשֹׁנֹתָם בְּאַרְצֹתָם בְּגוֹיֵהֶם׃ {ס} (כא) וּלְשֵׁם יֻלַּד גַּם־
הוּא אֲבִי כָּל־בְּנֵי־עֵבֶר אֲחִי יֶפֶת הַגָּדוֹל׃ (כב) בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשּׁוּר וְאַרְפַּכְשַׁד וְלוּד וַאֲרָם׃

**רש"י**

יפת בית שני, לא שרתה בו שכינה. והיכן שרתה, במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם׃

י:ח **להיות גבור** - להמריד כל העולם על הקדוש ברוך הוא בעצת דור הפלגה׃[18]

י:ט **גבור ציד** - צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום׃

**לפני ה'** - מתכוין להקניטו על פניו׃

**על כן יאמר כנמרד** - על כל אדם מרשיע בעזות פנים, יודע רבונו ומתכוין למרוד בו, יאמר זה כנמרוד גבור ציד׃

**רמב"ן**

מעלה קשה ומדת הדין של מטה רפה. וכבר ידעת מאמרם (חגיגה טז א) במסתכל בקשת כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם׃

ואם זכית להבין דבריהם תדע כי פירוש הכתוב כן, את קשתי שהיא מדת הדין הנתונה בענן בעת הדין תהיה לאות ברית׃

**י:ה תכלית פרשת התולדות – ייחוס אברהם וזכותו בארץ**

**וטעם מאלה נפרדו איי הגויים בארצותם** - כי בני יפת יושבי איי הים והם נפרדים, כל אחד מבניו באי אחר יושב לבדו, וארצותם רחוקות זו מזו, והיא ברכת אביהם שאמר יפת אלהים ליפת, שיהיו רבים במרחבי ארץ. אבל בני חם כלם קרובים יושבי

**גור אריה**

תולדותיו, והוא אשר הכתוב אומר (ר' ישעיה כ, ד), "כך ינהג שבי מצרים וגלות כוש וגומר", אמנם שם ויפת היו דבקים בכבוד, ומזה בניהם נמשכים אחר הכבוד. ובני שם זכו לטלית של ציצית, כי כבוד השם יתעלה (חופה) [חופף] אותם, וכבוד ה' עליהם. והפרש גדול יש בין שם ובין יפת, כי שם היה מכובד במצות ציצית - מפני שנתאמץ במצוה יותר זכה גופו ונפשו לכבוד, אבל יפת שלא נתאמץ ולא עשה בכוונת נפשו - זכה גופו לבד לכבוד, וחם שביזה יתבזה כל גופו ונפשו׃

ודבר מופלא הוא בסוד המדרש הזה, ואם תדע שלשה בנים אלו ומדריגתם; כי שם הוא הנכבד הוא המובחר, ויפת הוא הגדול, וחם הוא הקטון, תבין כל הדברים באמיתתם למה לא נתאמץ יפת במצוה הזאת כמו שם, כי יפת דומה לגוף אשר אין פעולתו בזריזות, ולפיכך לא זכה רק הגוף לקבורה, ובשביל זה נקרא "יפת", כי יופי שייך בגוף דוקא. וחם הוא כח הנפש, ונושא כח הנפש החיוני - הוא חום טבעי בלב אדם, לכך נקרא "חם". אבל שם הוא עיקר, והוא כמו עצם הצורה של אדם, לכך נקרא "שם", כי השם בא על העיקר ועל עצם הדבר. ומזה תבין סוד אלו ג' בנים - שהיו נגד חלקי האדם; יפת נגד הגוף, וכל ענין הגוף הוא בעצלות, וחם נגד הנפש החיוני, אבל שם הוא על דבר שהוא עצם ועיקר. ומפני כי נפש החיוני הזה הוא גופני, ולפיכך הוא ארור שיהיה עבד (פסוק כה), כמו דאת אמרת "שבו לכם פה עם החמור" (להלן כב, ה), "עם הדומה לחמור" (יבמות סב.). אבל יפת אף על גב שהוא נגד הגוף אין בזה חסרון, כי דבר שהוא כח והוא גופני זהו קללה וארור, כי תמצא כח שאינו גופני והוא נבדל, אבל דבר שהוא גוף אין בזה קללה, שכן ראוי להיות גוף. ויש בזה דבר מופלג, ואין כאן מקומו׃

ותמצא כי אלו ג' בנים הם כנגד ג' בני אדם, שכמו שאותם השלשה כוללים כל העולם, כן אלו ג' כוללים כל העולם. והנה יפת כנגד הבל, כי "שקר החן והבל היופי" (משלי לא, ל), ושניהם ענין גוף, ולכך הם הבל. וחם שהיה ארור - כנגד קין שהיה ארור (לעיל ד, יא). ושם שהוא עיקר כמו שנתבאר - כנגד שת שהוא יסוד ועיקר, ולכך נקראת "שת" שממנו הושתת העולם (במדב"ר יד, יב). ואין כאן מקום זה, רק היה הכוונה פה להודיע הדבר הנפלא אשר אמרו חכמים ז"ל (ב"ר לו, ו) כי יפת זכה לקבורה, כי כוונתם כי היה מעלת יפת דומה כבאדם הגוף, אשר ראוי לו הקבורה, שהוא ישוב אל העפר (לעיל ג, יט) ויתכסה בעפר. ושם זכה להיות עליו מלבוש מן המצות, שהיא כבוד ה', ובזה יהיה כבוד ה' חופף עליו כל היום (עפ"י דברים לג, יב)׃

18 **נמרוד שהחל למרוד בה'** (על "להמריד כל העולם") **(ח) להמריד כל העולם.** דאם לא כן "החל" למה לי, הוי למכתב "הוא היה גבור ציד הראשון", אלא דהוא התחיל להמריד כל העולם על הקדוש ברוך הוא, ובשביל שהיה כאן חלול כתב לשון "החל" לשון נופל על הלשון. ואם תאמר הרי כמה עובדי כוכבים

(כג) וּבְנֵי אֲרָם עוּץ וְחוּל וְגֶתֶר וָמַשׁ׃ (כד) וְאַרְפַּכְשַׁד יָלַד אֶת־שָׁלַח וְשֶׁלַח יָלַד אֶת־עֵבֶר׃ (כה) וּלְעֵבֶר יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים שֵׁם הָאֶחָד פֶּלֶג כִּי בְיָמָיו נִפְלְגָה הָאָרֶץ וְשֵׁם אָחִיו יָקְטָן׃ (כו) וְיָקְטָן יָלַד אֶת־אַלְמוֹדָד וְאֶת־שָׁלֶף וְאֶת־חֲצַרְמָוֶת וְאֶת־יָרַח׃ (כז) וְאֶת־הֲדוֹרָם וְאֶת־אוּזָל וְאֶת־דִּקְלָה׃ (כח) וְאֶת־עוֹבָל וְאֶת־אֲבִימָאֵל וְאֶת־שְׁבָא׃ (כט) וְאֶת־חֲוִילָה וְאֶת־יוֹבָב כָּל־אֵלֶּה בְּנֵי יָקְטָן׃ (ל) וַיְהִי מוֹשָׁבָם מִמֵּשָׁא בֹּאֲכָה סְפָרָה הַר הַקֶּדֶם׃ (לא) אֵלֶּה בְנֵי־שֵׁם לְמִשְׁפְּחֹתָם לִלְשֹׁנֹתָם בְּאַרְצֹתָם לְגוֹיֵהֶם׃ (לב) אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת בְּנֵי־נֹחַ לְתוֹלְדֹתָם בְּגוֹיֵהֶם וּמֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ הַגּוֹיִם בָּאָרֶץ אַחַר הַמַּבּוּל׃ {פ} **פרק יא** (א) וַיְהִי כָל־הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים׃ (ב) וַיְהִי בְּנָסְעָם מִקֶּדֶם וַיִּמְצְאוּ בִקְעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם׃ (ג) וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ הָבָה נִלְבְּנָה לְבֵנִים וְנִשְׂרְפָה לִשְׂרֵפָה וַתְּהִי לָהֶם הַלְּבֵנָה לְאָבֶן וְהַחֵמָר הָיָה לָהֶם לַחֹמֶר׃ (ד) וַיֹּאמְרוּ הָבָה| נִבְנֶה־לָּנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה־לָּנוּ שֵׁם פֶּן־נָפוּץ עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ׃ (ה) וַיֵּרֶד יְקֹוָק לִרְאֹת אֶת־הָעִיר וְאֶת־הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם׃ (ו) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק הֵן עַם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת לְכֻלָּם וְזֶה הַחִלָּם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא־יִבָּצֵר מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יָזְמוּ לַעֲשׂוֹת׃

**רש"י**

**י:כה נפלגה -** נתבלבלו הלשונות, ונפוצו מן הבקעה, ונתפלגו בכל העולם. למדנו שהיה עבר נביא שקראו שם בנו על שם העתיד.

**יקטן -** שהיה עניו ומקטין עצמו, לכך זכה להעמיד כל המשפחות הללו׃

**יא:א שפה אחת -** לשון הקודש׃[19]

**ודברים אחדים -** באו בעצה אחת ואמרו לא כל הימנו שיבור לו את העליונים, נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה. דבר אחר על יחידו של עולם. דבר אחר ודברים אחדים, אמרו אחת לאלף ושש מאות חמשים ושש שנים הרקיע מתמוטט כשם שעשה בימי המבול, בואו ונעשה לו סמוכות׃[20]

**יא:ה וירד ה' לראות -** לא הוצרך לכך, אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנדון עד שיראו ויבינו. במדרש רבי תנחומא (אות יח)׃

**רמב"ן**

הארצות, ולכן אמר ויהי גבול הכנעני מצידון וגו׳ (להלן פסוק יט), ואמר בארצותם בגויהם (פסוק כ). וכן בבני שם׃

וספר הכתוב כל אלה, כי רצה להודיע יחוס אברהם משם, ותולדות חם, להודיע העמים שזכה אברהם בארצם בעון אבותם. ולכן ספר גם ביפת והפלגה להודיע סבת שנוי הלשונות ופזורם בקצוי הארץ לזמן מועט אחרי אדם הראשון. ועוד להודיע חסדי השם ושמרו הברית לנח כי לא כלה אותם׃

והרב אמר במורה הנבוכים (ג נ) כי זה יאמת לשומעים חדוש העולם. וגם זה אמת, כי אברהם אבינו יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ויעיד להם על נח ובניו שראו המבול והיו בתיבה, והנה הוא עד מפי עד בענין כל המבול, ועד רביעי על יצירה, כי נח ראה אביו שראה אדם הראשון, ויצחק ויעקב ראו שם העד במבול, ויעקב מגיד כל זה ליורדי מצרים, גם לפרעה ואנשי דורו. והאנשים בכל דור יודעים מאבותם ארבעה וחמשה דורות, מגידים מעשיהם ותולדותיהם׃

**גור אריה**

היה לפני זה, ואיך יאמר בזה שהוא החל, אין זה קשיא, כי "החל להיות" גבור ציד, שצד דעתן של בריות (רש"י פסוק ט). ואין להקשות על דברי רז"ל (ב"ר כג, ז) - מאחר שדרך הכתוב שלא לכסות פשע הרשעים והחוטאים, למה לא כתב בפירוש שהיה רשע, דע לך כי כל מקום הכתוב מדבר בעבודה זרה סתם, ולא כתב בפירוש, מפני כי אין עבודה זרה דבר נגלה בימיהם, כי לא נודע עבודת השם יתברך לכל עד שלא היה נקרא עבודה זרה, ולכך לא כתב גם כן בפירוש, וכתב "הוא היה גבור ציד", כלומר שבחו של נמרוד להיות גבור ציד לפני ה׳. ופשוטו של מקרא הוא שהיה מלך תקיף, וכן תרגם אונקלוס, מכל מקום בזה שמזכיר הכתוב תקפו וכחו לפני ה׳ תלמוד שהיה ממריד בהקב"ה, שאין שייך גבורה לפני ה׳, והוא החל להיות גבור לפני ה׳ במקום שראוי לו ההכנעה, זה רמז על שתוקף שלו תוקף המרד וענין מענין עבודה זרה, וכי בזה היה ממריד על הקדוש ברוך הוא, ולפיכך נקרא "גבור ציד", שהגבור ציד הוא בעל תחבולה וערמה, ואינו הולך דרך תם וישר, וזה היה גם כן אומנתו, ומדכתיב "לפני ה'" בא לומר שלא היה בלבד גבור ציד כמו שאר אנשי ציד, רק גם כן היה בעל תחבולה וערמה בדברים אלקיים עד שהיה ממריד הבריות בו יתברך. וכן בעשו כתיב (ר׳ להלן כה, כז) "איש ציד" נגד יעקב שהיה "תם" (שם), מזה תדע כי הציד הוא בעל תחבולות וערמה, יוצא מן היושר. והוא היה מלך הראשון, וסתם מלכות הארץ מתנגד למלכות שמים, ולכך לא היה חפץ הוא יתברך שימליכו ישראל עליהם מלך, וזה היה מלך הראשון אין ספק שהיה ממריד העולם עליו, ונאמנו דברי חכמים׃

**19 השפה שבה נברא העולם** (על "לשון הקודש") **(א) לשון הקודש.** דהא בלשון הקדש נברא העולם, כדלעיל (ב, כג) מהא דכתיב "כי מאיש לקחה זאת" (רש"י שם), ומכיון שהיה הארץ שפה אחת, אם כן לשון הקדש היה (כ"ה בראי"ם)׃

**20 מטרת בוני המגדל** (על "בואו ונעשה עמו מלחמה") **לאו כל הימנו וכו׳ בואו ונעשה עמו מלחמה.** פירוש כי זה המגדל היו בונים להיות דבקים עם מערכות עליונים, שהיו עושים בפעולות הידוע להם לבנין ההוא, ובבנין ההוא נכנסו למעלה להיות עם המערכות העליונים, וזהו המלחמה שעושים עם

(ז) הָבָה נֵרְדָּה וְנָבְלָה שָׁם שְׂפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ׃ (ח) וַיָּפֶץ יְקֹוָק אֹתָם מִשָּׁם עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ
וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר׃ (ט) עַל־כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בָּבֶל כִּי־שָׁם בָּלַל יְקֹוָק שְׂפַת כָּל־הָאָרֶץ וּמִשָּׁם הֱפִיצָם יְקֹוָק עַל־פְּנֵי כָּל־
הָאָרֶץ׃ {פ} (י) אֵלֶּה תּוֹלְדֹת שֵׁם שֵׁם בֶּן־מְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־אַרְפַּכְשַׁד שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל׃ (יא) וַיְחִי־שֵׁם אַחֲרֵי
הוֹלִידוֹ אֶת־אַרְפַּכְשָׁד חָמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ {ס} (יב) וְאַרְפַּכְשַׁד חַי חָמֵשׁ וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־
שָׁלַח׃ (יג) וַיְחִי אַרְפַּכְשַׁד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֶׁלַח שָׁלֹשׁ שָׁנִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ {ס} (יד) וְשֶׁלַח
חַי שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־עֵבֶר׃ (טו) וַיְחִי־שֶׁלַח אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־עֵבֶר שָׁלֹשׁ שָׁנִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת׃ {ס} (טז) וַיְחִי־עֵבֶר אַרְבַּע וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־פָּלֶג׃ (יז) וַיְחִי־עֵבֶר אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־פֶּלֶג שְׁלֹשִׁים שָׁנָה
וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ {ס} (יח) וַיְחִי־פֶלֶג שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־רְעוּ׃ (יט) וַיְחִי־פֶלֶג אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־רְעוּ תֵּשַׁע שָׁנִים וּמָאתַיִם שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ {ס} (כ) וַיְחִי רְעוּ שְׁתַּיִם וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־שְׂרוּג׃ (כא)
וַיְחִי רְעוּ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שְׂרוּג שֶׁבַע שָׁנִים וּמָאתַיִם שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ {ס} (כב) וַיְחִי שְׂרוּג שְׁלֹשִׁים שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־נָחוֹר׃ (כג) וַיְחִי שְׂרוּג אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־נָחוֹר מָאתַיִם שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ {ס} (כד) וַיְחִי נָחוֹר תֵּשַׁע
וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־תָּרַח׃ (כה) וַיְחִי נָחוֹר אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־תָּרַח תְּשַׁע־עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת׃ {ס} (כו) וַיְחִי־תֶרַח שִׁבְעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־אַבְרָם אֶת־נָחוֹר וְאֶת־הָרָן׃ (כז) וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת תֶּרַח תֶּרַח הוֹלִיד
אֶת־אַבְרָם אֶת־נָחוֹר וְאֶת־הָרָן וְהָרָן הוֹלִיד אֶת־לוֹט׃

**רש״י**

**בני האדם -** אלא בני מי, שמא בני חמורים וגמלים, אלא בני אדם הראשון שכפר את הטובה ואמר (ג יב) האשה אשר נתתה עמדי, אף אלו כפרו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול׃

**יא:ז הבה נרדה -** בבית דינו נמלך, מענותנותו היתירה׃

**הבה -** מדה כנגד מדה, הם אמרו הבה נבנה, והוא כנגדם מדד ואמרי הבה נרדה׃

**לא ישמעו -** זה שואל לבנה וזה מביא טיט, וזה עומד עליו ופוצע את מוחו׃

**יא:ט ומשם הפיצם -** למד שאין להם חלק לעולם הבא. וכי אי זו קשה, של דור המבול או של דור הפלגה, אלו לא פשטו יד

**רש״י (המשך)**

בעיקר, ואלו פשטו יד בעיקר כביכול להלחם בו, ואלו נשטפו, ואלו לא נאבדו מן העולם. אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם לכך נאבדו, ואלו היו נוהגים אהבה וריעות ביניהם, שנאמר שפה אחת ודברים אחדים. למדת ששנוי המחלוקת וגדול השלום׃

**גור אריה**

העליונים, כי היה כל פעולתם לבטל כמה דברים הבאים בגזירות ה׳, וזה שהיו אומרים לא די שיבור לו העליונים להיות גזירתו על התחתונים גזירות, בואו ונעלה השמים בפעולתנו להתחבר עם מערכות השמים ונעשה עמו מלחמה לבטל מעלינו הגזירות שהם באים על התחתונים׃

ותימה דבפרק חלק (סנהדרין קט.) תנא דבי ר׳ שילא דור הפלגה אמרו נעלה לרקיע ונכה אותו בקרדומות ויזובו מימיו, מחכו עליו במערבא אם כן יבנו אותו בחד טורא, עד כאן. הרי דסבר היה ר׳ שילא כי המגדל הזה היו עושים בפעולה הידוע אצלם להביא המטר, אף על גב שלא היו עולים לרקיע ממש, מכל מקום היו צריכין לעשות דוגמא ודמיון ועל ידי זה נשלם פעל שלהם הידוע אצלם, ומחכו עליה במערבא, כי לפי זה לא היה המגדל רק לעלות בו, ואם כן יבנו אותו בהר. ואם כן הכי נמי קשיא לרש״י, דכיון שאמרו ׳נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה׳ משמע מדבריו גם כן שהיה המגדל הזה לעלות בו, ואם כן יבנו אותו בהר, ואפשר כי רש״י לקח זה מבראשית רבה (לח, ו) שאמרו שבני דור הפלגה אמרו ׳לא די שיבור לו העליונים באו ונעשה עמו מלחמה׳, משמע שהם סוברים כי רצו לעלות בשמים, ולא חשו למחכו עליה דמערבא דיבנו אותו בהר׃

אמנם אין ראייה מזה, כי אין צריך לפרש כי על ידי מגדל היו רוצים לעלות השמים, אלא מפני כי המגדל הזה במה שהיה ״ראשו בשמים״ (פסוק ד) - הוא דוגמא משמים, שהמגדל הוא נבדל מן הארץ בגבהותו כמו השמים - להיות רוצים להתנגד אל השם יתברך, כי האדם ראוי שיהיה למטה והוא יתברך למעלה, וכאשר עשו להם מגדל לדוגמא - היו רוצים בפעולתם הזרות לכנוס בדברים השייכים לעליונים בהוראות המגדל הזה שהוא נבדל מן המטה, ודבר זה הוא התנגדות אל השם יתברך, והוא המלחמה׃

(כח) וַיָּמָת הָרָן עַל־פְּנֵי תֶּרַח אָבִיו בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ בְּאוּר כַּשְׂדִּים׃ (כט) וַיִּקַּח אַבְרָם וְנָחוֹר לָהֶם נָשִׁים שֵׁם אֵשֶׁת־אַבְרָם שָׂרָי וְשֵׁם אֵשֶׁת־נָחוֹר מִלְכָּה בַּת־הָרָן אֲבִי־מִלְכָּה וַאֲבִי יִסְכָּה׃ (ל) וַתְּהִי שָׂרַי עֲקָרָה אֵין לָהּ וָלָד׃ (לא) וַיִּקַּח תֶּרַח אֶת־אַבְרָם בְּנוֹ וְאֶת־לוֹט בֶּן־הָרָן בֶּן־בְּנוֹ וְאֵת שָׂרַי כַּלָּתוֹ אֵשֶׁת אַבְרָם בְּנוֹ וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ עַד־חָרָן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם׃

**רש"י**

**יא:כח על פני תרח אביו -** בחיי אביו. ומדרש אגדה יש אומרים שעל ידי אביו מת, שקבל תרח על אברם בנו לפני נמרוד על שכתת את צלמיו והשליכו לכבשן האש, והרן יושב ואומר בלבו אם אברם נוצח, אני משלו, ואם נמרוד נוצח, אני משלו. וכשניצל אברם אמרו לו להרן משל מי אתה, אמר להם הרן משל אברם אני. השליכוהו לכבשן האש ונשרף, וזהו אור כשדים.

**יא:כט יסכה -** זו שרה, על שם שסוכה ברוח הקודש, ושהכל סוכין ביפיה. ועוד יסכה לשון נסיכות, כמו שרה לשון שררה׃[21]

**רמב"ן (המשך)**

בבל, ובינה ובין חרן כמו ששה ימים, אבל היא נכללת בעבר הנהר בעבור היותה בין ארם נהרים ובין נהר פרת גבול ארץ ישראל, ובין חדקל ההולך קדמת אשור. והנה תרח הוליד בניו הגדולים אברהם ונחור בעבר הנהר ארץ אבותיו, והלך לו עם אברהם בנו אל ארץ כשדים ושם נולד לו בנו הקטן הרן, ונשאר נחור בנו בעבר הנהר בעיר חרן, או שנולד בעיר ההיא או שנתישב בה מכותא. וזה טעם בארץ מולדתו באור כשדים - כי שם מולדתו של הרן לבדו׃

והענין המקובל הזה נמצא גם כן בספר קדמוני הגוים כמו שכתב הרב במורה הנבוכים (ג כט), כי הזכירו בספר "עבודת האכרים המצרים" כי אברם אשר נולד בכותא חלק על דעת ההמון שהיו עובדים השמש, ונתן המלך אותו בבית הסוהר והיה עמהם בתוכחות ימים רבים שם, אחר כך פחד המלך שישחית עליו ארצו ויסיר בני האדם מאמונתם וגרש אותו אל קצה ארץ כנען אחר שלקח כל הונו. והנה על כל פנים במקום ההוא בארץ כשדים נעשה נס לאברהם אבינו, או נס נסתר, שנתן בלב אותו המלך להצילו ושלא ימיתנו והוציא אותו מבית הסוהר שילך לנפשו, או נס מפורסם שהשליכו לכבשן האש וניצל כדברי רבותינו׃

ואל יפתה אותך רבי אברהם בקושיותיו שאומר שלא ספר הכתוב זה הפלא, כי עוד אתן לך טעם וראיה בזה ובכיוצא בו (להלן מו טו). אבל הגוים ההם לא הזכירו זה בספרם לפי שהם חולקים על דעתו, והיו חושבים בנסו שהוא מעשה כשפים כענין

**רמב"ן**

**יא:כח אור כשדים – נס הצלת אברהם מכבשן האש**

**על פני תרח אביו בארץ מולדתו -** כתב רש"י, כדרך דברי רבותינו (בב"ר לח יג) תרח קבל על אברם בנו לפני נמרוד על שבירת צלמיו והשליכהו לכבשן, והרן ישב ואמר אם אברם נוצח אני שלו, ואם נמרוד נוצח אני שלו, וכשניצל אברם אמרו לו משל מי אתה, אמר להם משל אברם אני, השליכוהו לכבשן ונשרף, וזהו אור כשדים. ומנחם פירש אור, בקעה, וכן על כן באורים כבדו ה' (ישעיה כד טו), וכן מאורת צפעוני (שם יא ח), כל חור ובקע עמוק יקרא אור׃

והענין שקבלו רבותינו בזה הוא האמת, ואני מבאר אותו. אברהם אבינו לא נולד בארץ כשדים, כי אבותיו בני שם היו, וכשדים וכל ארץ שנער ארצות בני חם. והכתוב אמר ויגד לאברם העברי (להלן יד יג), לא הכשדי, וכתיב (יהושע כד ב) בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור. ומלת מעולם תורה כי משם תולדותיו מאז, וכתיב (שם ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר. וראיה לדבר, כי נחור בחרן היה, ואם היה מקום תרח אור כשדים בארץ שנער, והכתוב ספר כי בצאתו מאור כשדים לא לקח אתו רק אברם בנו ולוט בן הרן בן בנו ושרי כלתו, אם כן היה נחור נשאר בארץ כשדים׃

אבל באמת ארץ מולדתם ארץ ארם היא בעבר הנהר, והיא מנחלת אבותיו מעולם, והכתוב אומר בבני שם (לעיל י ל) ויהי מושבם ממשא בואכה ספרה הר הקדם, והוא שם כולל, כדכתיב (שם לא) בארצותם לגוייהם. וכתוב (במדבר כג ז) מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם, והנה הוא ואבותיו מן הארץ ההיא מעולם׃

ומצינו בתלמוד (ב"ב צא א) כי אברהם נחבש בכותא, וזאת העיר איננה בארץ כשדים, דכתיב (מ"ב יז כד) ויבא מלך אשור מבבל ומכותא ומעוה ומחמת, וכתוב (שם ל) ואנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כות עשו את נרגל, אבל יראה כי היא עיר בעבר הנהר בארץ ארם נהרים, כי חרן שם עיר בארץ ארם נהרים, דכתיב (להלן כד י) וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור שהיא חרן׃

ועוד חקרנו וידענו על פי תלמידים רבים שהיו יושבי הארץ ההיא, כי כותא עיר גדולה בין חרן ובין אשור רחוקה ממדינת

**גור אריה**

והשתא לא יקשה קושיא יבנו אותו בהר, שזה היה קשיא כאשר נפרש שלא היה המגדל הזה רק לעלות בו, ואם כן יבנו אותו בהר, אבל עתה המגדל היה כמו השמים עצמו, ודבר זה לא יתכן בהר, שאין ההר - שהוא מן הארץ - יש לו דמיון לזה. כלל הדבר הזה שהמגדל הזה היה בנין על ידי פעולות זרות הידוע להם לאותו דור, עד שהיה בנין זה מתנגד אל רצון השם יתברך, וסדור העולם אשר סדרו השם יתברך, ודי בזה ואין כאן מקום להאריך׃

**21 התורה מדברת לכל אחד כפי כחו** (על "יסכה זו שרה") **(כט) זו שרה וכו'.** דאם לא כן "יסכה" מאן דכר שמה שאמר "אבי מלכה ואבי יסכה", אלא זו שרה. וקשיא דלמה קרא כאן על שם הנביאות, יותר היה לכתוב זה בפרשת וירא, דשם לא מצי למטעי לומר דהיא אשה אחרת, ולכתוב 'כל אשר תאמר

**רמב"ן**

משה רבינו עם המצרים בתחילת מעשיו. ומפני זה לא הזכיר עוד הכתוב הנס הזה כי היה צריך להזכיר דברי החולקים עליו כאשר הזכיר דברי חרטומי מצרים, ולא נתבארו דברי אברהם עמהם כאשר נתבארו דברי משה רבינו בסוף:

וזהו שאמר הכתוב (להלן טו ז) אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, כי מלת "הוצאתיך" תלמד על נס, כי לא אמר "אשר לקחתיך מאור כשדים", אבל אמר "הוצאתיך", שהוציא ממסגר אסיר, כמו אשר הוצאתיך מארץ מצרים (שמות כ ב). ואמר לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, כי מעת הוציאו אותו מאור כשדים היה הרצון לפניו יתעלה שיגדלנו ויתן לו את הארץ ההיא, ותרח אביו ואברהם היה בלבם מן היום ההוא שנצל שילכו אל ארץ כנען להתרחק מארץ כשדים מפחד המלך, כי חרן קרוב להם, ועם אחד ושפה אחת לכלם, כי לשון ארמית לשניהם, ורצו ללכת אל עם אשר לא ישמע לשונו המלך ההוא ועמו:

וזהו טעם ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען ויבאו עד חרן, אשר שם משפחותיהם ואבותיהם מעולם, וישבו ביניהם ונתעכבו שם ימים רבים. ושם נצטוה אברהם לעשות מה שעלה בדעתו ללכת ארצה כנען ועזב את אביו, ומת שם בחרן ארצו, והוא הלך עם אשתו ולוט בן אחיו ארצה כנען. וזהו שאמר הכתוב (יהושע כד ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען, כי בעבר הנהר נצטוה בזה, ומשם לקחו והוליכו בכל ארץ כנען:

והנה על דעת רבותינו יהיה אור כשדים כפשוטו, מלשון חמותי ראיתי אור (ישעיה מד טז). ואמרו ויצאו אתם מאור כשדים, ותרח לא יצא מן הכבשן, אבל אברם הוא עיקר. או המקום נקרא כן בעבור הנס. כמו ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה (דברים ט כב), וזולתם. וירמוז הכתוב כי בצאת אברם מן הכבשן ברחו להם כלם משם:

ופירוש באורים כבדו ה' (ישעיה כד טו) על דעתי כדבריהם כי הם ההרים הגבוהים ששם עושים אורות ומשיאין משואות להודיע החדשות מהר במרחקים, כאשר אמר (שם) באיי הים שם ה' אלהי ישראל, והענין, שיודיעו בכל העולם הנס והפלא הנעשה להם לכבוד השם. וכן מאורת צפעוני (ישעיה יא ח), החור שלו, ששם אורו וחמימותו הגדול, כמו שקורא אותו "שרף". וראיתי במדרש "קומי אורי" (פסקתא דר"כ פסקא כא) על כן באורים

**רמב"ן (המשך)**

כבדו ה', במה מכבדין אותו, ר' אבא בר כהנא אמר באילין פנסיא, הן כגון העששיות שמדליקין בבתי כנסיות, בכל מקום, אפילו באיי הים, לכבוד השם. הרי שעושין "באורים" מלשון אש כפשוטו:

---

**גור אריה**

יסכה שמע בקולה', ומיהא אין זה קשיא, שהתורה נכתבת כך למי שאינו יודע להבין - יודע קצת כפי שכלו, ומי שיבין יותר - יהיה יודע יותר, דלכל אחד ואחד כפי כחו התורה מדברת עמו, ומפני כך אם אינו כחו להבין כי "יסכה" על שם שסכה ברוח הקדש - יבין הוא שהיא אשה אחרת, אבל למי שכחו להשיג יפה, והוקשה לו דאחר שלא נזכר יסכה בקרא מאי בא לומר דהוא "אבי יסכה", יכול לפרש שהיא שרה, ונקראת "יסכה" על שם רוח הקודש שהיתה סוכה בו, אבל לקמן (כא, יב) אין לומר שהיא אחרת:

אמנם דבר זה הוא נפלא מאד למבין, שהוא אשר אמרו חכמים ז"ל 'כל הנושא אשה לשם שמים כאילו ילדה', בפרק קמא דסוטה (ריש יב.), ולפיכך יש לאשה ב' בחינות, והם ב' לידות; האחד לאישה, ואחד לאביה. וכל אחד ואחד כאילו ילדה, אבל הוא מצד ב' בחינות; כי הבעל נותן לאשה (שהיא) מציאות שלם, כמו שהצורה נותן לחומר, ולפיכך הוי כאילו ילדה מי שנושא אשה לשם שמים. ולפיכך הא דכתיב "ואת שרה כלתו אשת אברהם בנו" כתב לה שם מיוחד, כי שם זה היה לשרה בשביל אברהם, כי לעולם היה שם שרי נמשך אחר שם אברהם, שכשהוסיף ה' לאברהם (להלן יז, ה) - הוסיף ה' לשרי (שם שם טו), ולפיכך שם שרי מפני אברהם, אבל שם "יסכה" לא היה לה מפני אברהם, שהרי אברהם היה טפל לשרה בנביאות (רש"י להלן כא, יב), ולפיכך מזכיר שם "יסכה" אצל אביה, והוא עניין נפלא למבין:

(לב) וַיִּהְיוּ יְמֵי־תֶּרַח חָמֵשׁ שָׁנִים וּמָאתַיִם שָׁנָה וַיָּמָת תֶּרַח בְּחָרָן׃ {ס}

**רש"י**

**יא:לב וימת תרח בחרן -** לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען והיה שם יותר ששים שנה, שהרי כתוב (יב ד) ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, (פסוק כו) ותרח בן שבעים שנה היה כשנולד אברם, הרי מאה ארבעים וחמש לתרח כשיצא אברם מחרן, עדיין נשארו משנותיו הרבה. ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם, שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קיים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו[22] , לפיכך קראו הכתוב מת, שהרשעים אף בחייהם קרוים מתים, והצדיקים אף במיתתן קרוים חיים, שנאמר (שמואל ב' כג כ) ובניהו בן יהוידע בן איש חי׃[23]

**בחרן -** הנו"ן הפוכה, לומר לך עד אברם היה חרון אף של מקום בעולם׃

**רמב"ן (המשך)**

שיצא עם אביו מאור כשדים ללכת ארצה כנען, יקשה בעיניהם כשלא סדר חייו ומיתתו על הסדר ויכתוב אותה בזמנה׃

ואשר אמרו עוד (בב"ר שם) בתחילה אתה דורש שהרשעים בחייהם קרויין מתים, גם כן תמה הוא בעיני, שכבר דרשו (בב"ר

**רמב"ן**

**יא:לב הקדמת מיתת תרח ליציאת אברם**

**וימת תרח בחרן -** כשיצא אברם נשארו משנות תרח הרבה, ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם, שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קיים אברם כבוד אב ואם שהניחו זקן והלך לו, לפיכך קראו מת, ועוד שאף הרשעים בחייהם קרואים מתים. לשון רש"י, ובבראשית רבה (לט ז) הוא. ואני תמה על דבריהם, שזה מנהג כל הכתוב לספר חיי האב והולידו הבן ומיתתו, ואחר כך מתחיל בענין הבן, בכל הדורות כך נהגו הכתובים. ונח עצמו הנה בימיו של אברם עודנו חי, ושם בנו כל ימי אברהם היה חי׃

ויתכן שבאו למדרש הזה מפני ששינה הכתוב בתרח סדר הפרשה כולה, כי בשם ותולדותיו כולם לא הזכיר הכתוב מיתה, ולא חזר וכלל השנים, ובכאן חזר ותפש הסדר הראשון שבבעלי השנים הרבים מאדם ועד נח, וכלל ויהיו כל ימי תרח וימת, והוסיף להזכיר עוד מקום המיתה שהיה בחרן, המקום שהזכיר לאברהם. ולכך דרשו שכל זה כדי שיראה מבלי עיון שהיה אברהם שם עמו. ועוד כי מפני שכבר התחיל בענין אברהם וספר

**גור אריה**

**22 הקדמת מיתת תרח וכיבוד אב** (על "שלא יהא הדבר מפורסם") אך מה שכתב 'שלא יהיה הדבר מפורסם' קשיא, וכי נתנה התורה לשוטים שלא יחשבו שני הדורות, שהרי תרח קיים כשיצא אברהם מחרן, אבל בב"ר (לט, ז) לא אמר 'שלא יהיה מפורסם לכל', אלא כך איתא התם; 'אמר ר' יצחק אם לענין החשבון מתבקש לו עוד ששים וחמש שנים, אלא מתחלה אתה דורש שהרשעים קרוים מתים בחייהם, לפי שהיה אברהם מפחד ואומר אצא ויהיו מחללים בי שם שמים ויאמרו הניח אביו לעת זקנתו ויצא, אמר לו הקדוש ברוך הוא - לך אני פוטרך מכבוד אב ואם, ואין אני פוטר אחר, ולא עוד אלא שאני מקדים מיתתו ליציאתך' עד כאן. ומה שאמר שהקדים מיתתו כדי שלא יאמרו שהניח אביו לזקנתו, והלא פסוק מלא "ויאמר ה' אל אברם לך לך" (להלן יב, א) שציוה לו שילך מבית אביו, אלא דמכל מקום היה גנאי לאברהם שלא קיים מצות כבוד אביו אף על גב שפטר אותו, שהרי הנשים שהם פטורות גם כן מכמה מצות, ואין ספק שאין שבח להן בזה רק גנאי להם, וכמו שיתבאר לקמן בפרשת בהעלותך בפסוק (במדבר ט, ב) "ויעשו בני ישראל את הפסח"׃

ויש בזה ענין נפלא מאוד רמזו רז"ל במה שאמרו כי הכתוב מקדים מיתתו של תרח לומר שלא הניח אביו ויצא, והוא דבר נפלא מאד - לומר כי אין כאן כבוד אביו, דכבוד אביו שייך כאשר הבן שייך ומתייחס אל אביו, וכאן לא היה אברהם נקשר עם תרח כאשר הבן מתייחס אל אביו, והיה אברהם התחלה, ומפני זה מקדים הכתוב מיתתו של תרח לומר כי ענין אברהם אינו נקשר עם אביו תרח כלל, רק היה תרח וכל חייו וסלוקו - קודם לאברהם, ולפיכך הוצרך להקדים מיתתו לענין אברהם לומר לך שאינם מתקשרים זה עם זה, וזהו שאמר 'לך אני פוטר ואין אני פוטר אחר', פירוש 'לך' שאין לך התקשרות עם אביך, ואין אחר בעולם שהוא פטור. 'ולא עוד אלא שאני מקדים' - פירוש קודם לכן נזכר מיתת תרח להודיע כי לא די שאין התייחסות אברהם אל אביו להיות חייב בכבוד אביו, אבל יותר מזה - כאשר יזכור ענין אברהם מזכיר לפני זה מיתת אביו, שזה ראיה כי ענין אברהם הוא מתחבר אל מיתתו של תרח, כי מפני שהוציא הקדוש ברוך הוא את אברהם מתרח, וכל הדורות מנח עד אברהם לא נבראו אלא כדי להוציא את אברהם, שהוא עיקר בנין העולם, ולכן פטר הקדוש ברוך הוא את אברהם מכבוד אב ואם, שאין לו התייחסות אל האב כלל, בעבור שהוא בריאה אחרת, ולא שאין לו ייחוס אל אביו, אלא שכאשר רוצה להזכיר ענין אברהם מזכיר תחילה מיתתו, וזה בשביל כי ענין אברהם לא ישותף כלל עם הדורות הראשונים, כי הראשונים היו תוהו, והוא התחלת הבנין, וכאשר האור בא יסולק החושך, ולפיכך שייך לפניו מיתת תרח. ובשביל כך לא היה גנאי לאברהם אם יניח כך אביו, לכך אמר לו הקדוש ברוך הוא לא די שאני פוטרך מכבוד אב - מפני שאין לך יחוס אל אביך, אלא כי ענין זה שהוא "לך לך מארצך" מתחבר אל מיתת תרח, כמו שנזכר למעלה, לכך אין לך גנאי אם אתה מניח אביך. ואין דבר ריק בדברי חכמים, ואם ריק - הוא ממנו (ירושלמי פאה פ"א ה"א)׃

**23 החיים האמיתיים שאין להם הפסק** (על "הרשעים קרויים מתים") **שהרשעים קרויים מתים.** זה דבר נפלא מאד מדברי חכמים (ב"ר לט, ז), כי החיות הוא דבר שאין לו הפסק כלל, כמו "מים חיים" (במדבר יט, יז) - אשר לא יכזבו מימיו (עפ"י ישעיה נח, יא), שהוא נובע בלי הפסק, ומפני כי יש לרשע מיתה בסוף - הוא נקרא מת, כי יש לחיותו שלו הפסק, והרי אין זה חיים. והצדיקים אף במיתה שלהם נקראו חיים (ברכות סוף יח.), מפני כי אף במיתה שלהם לא פסק החיים מה שהם מוכנים לו להיות חוזרים לחיות בתחיה, ודבר זה ארוך מאד.

**רמב"ן**

לד ד) מפסוק ואתה תבוא אל אבותיך בשלום (להלן טו טו), בשרו שיש לאביו חלק לעולם הבא. ואולי כוונתם שעשה תשובה בשעת מיתה, אבל ימיו היו כלם ברשע והיה קרוי מת. ולשון רש"י, למדך שעשה תרח תשובה בשעת מיתה:

או שמא יש לו חלק לעולם הבא שאמרו חז"ל בזכות בנו. והיא הבשורה, שהוא לא היה יודע עד שנתבשר בכך בעת שאמר לו ואתה תבא אל אבותיך בשלום. וכן מצאתי במדרש (לק"ט, ויקרא ד ב) כל העצים כשרין חוץ משל זית ושל גפן, שהשמן והיין קרבין לגבי מזבח. הצילו הפירות האילנות. וכן מצינו באברהם שהציל את תרח, שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום:

# פרשת לך לך

**פרק יב (א)** וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־אַבְרָם לֶךְ־לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ׃ **(ב)** וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וֶהְיֵה בְּרָכָה׃ **(ג)** וַאֲבָרְכָה מְבָרֲכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה׃ **(ד)** וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו יְקֹוָק וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן־חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן׃

### רש"י

**יב:א לך לך -** להנאתך ולטובתך, ושם אעשך לגוי גדול, וכאן אי אתה זוכה לבנים. ועוד שאודיע טבעך בעולם:

**יב:ב והיה ברכה -** הברכות נתונות בידך, עד עכשיו היו בידי, ברכתי את אדם ואת נח ואותך, ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ. דבר אחר ואעשך לגוי גדול זהו שאומרים אלהי אברהם, ואברכך זהו שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך זהו שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, בך חותמין ולא בהם:

**מארצך -** והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד לחרן, אלא כך אמר לו התרחק עוד משם וצא מבית אביך:

**אל הארץ אשר אראך -** לא גלה לו הארץ מיד, כדי לחבבה בעיניו, ולתת לו שכר על כל דבור ודבור. כיוצא בו (בראשית כב ב) את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק, כיוצא בו (כב ב) על אחד ההרים אשר אומר אליך, כיוצא בו (יונה ג ב) וקרא עליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך:

**יב:ג ונברכו בך כל משפחות האדמה -** יש אגדות רבות, וזהו פשוטו אדם אומר לבנו תהא כאברהם, וכן כל ונברכו בך שבמקרא, וזה מוכיח (בראשית מח כ) בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה:

### רמב"ן (המשך)

בצאתם מאור כשדים. ומפני זה אמר ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי (להלן כ יג), כי היה תועה כשה אובד:

ויתכן לומר כי אברהם מבראשונה ידע כי ארץ כנען היא נחלת ה' ובה יתן ה' חלקו, והאמין כי "אל הארץ אשר אראך" ירמוז לו על ארץ כנען, או על כולה, או על אחת מכל הארצות האל, ושם פניו אל כלל ארץ כנען, כי שם הארץ אשר יראנו באמת:

### יב:ב מדוע לא פירשה התורה את זכויות אברהם

**והיה ברכה -** אתה תהיה הברכה, אשר יתברכו בך לאמר "ישימך אלהים כאברהם". והוסיף עוד כי כל משפחות האדמה יתברכו בו, לא אנשי ארצו בלבד. או ונברכו בך, שיהיו מבורכים בעבורו:

והנה זאת הפרשה לא בארה כל הענין, כי מה טעם שיאמר לו הקדוש ברוך הוא עזוב ארצך ואיטיבה עמך טובה שלא היתה כמוהו בעולם, מבלי שיקדים שהיה אברהם עובד אלהים או צדיק תמים, או שיאמר טעם לעזיבת הארץ, שיהיה בהליכתו אל ארץ אחרת קרבת אלהים. ומנהג הכתוב לאמר התהלך לפני ותשמע בקולי ואיטיבה עמך כאשר בדוד ובשלמה, וכענין התורה

### רמב"ן

### יב:א היכן נצטווה אברם "לך לך" – חרן או אור כשדים

**מארצך וממולדתך -** כתב רש"י והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד חרן, אלא כך אמר לו הקדוש ברוך הוא, התרחק עוד מבית אביך. ורבי אברהם פירש וכבר אמר השם אל אברם לך לך מארצך, כי הדבור הזה היה בעודנו באור כשדים, ושם צוהו לעזוב ארצו ומולדתו ובית אביו אשר שם. ואיננו נכון, כי אם היה כן היה אברם עיקר הנסיעה מבית אביו במצות האלהים, ותרח אביו ברצון נפשו הלך עמו, והכתוב אמר (לעיל יא לא) ויקח תרח את אברם בנו, יורה כי אברם אחרי אביו ובעצתו יצא מאור כשדים ללכת ארצה כנען, ועוד כי הכתוב שאמר (יהושע כד ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען, היה ראוי שיאמר "ואקח את אביכם את אברהם מאור כשדים ואולך אותו בכל ארץ כנען", כי משם לוקח ושם נצטוה בזה:

ועוד יקשה עליהם, כי אברהם בצוותו את אליעזר לקחת אשה לבנו אמר לו כי אל ארצי ואל מולדתי תלך (להלן כד ד), והוא הלך אל ארם נהרים אל עיר נחור (שם כד י), אם כן היא ארצו ומולדתו, ושם נאמר (בפסוק לח) אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי, כי שם בית אביו ומשפחתו שהיא מולדתו, לא כאשר השתבש רבי אברהם לומר אל ארצי חרן, ומולדתי אור כשדים. והנה הוא האומר כאן כי באור כשדים נאמר לו לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך, והנה לו ארצות רבות:

אבל העיקר כבר ידעת אותו ממה שכתבנו בסדר שלפני זה (יא כח), כי חרן היא ארצו, ושם מולדתו, והיא ארץ אבותיו מעולם, ושם נצטוה לעזוב אותם. וכך אמרו בבראשית רבה (לט ח) לך לך, אחת מארם נהרים ואחת מארם נחור:

וטעם להזכיר "ארצך וממולדתך ובית אביך", כי יקשה על האדם לעזוב ארצו אשר הוא יושב בה ושם אוהביו ורעיו וכל שכן כשהוא ארץ מולדתו ששם נולד, וכל שכן כשיש שם כל בית אביו, ולכך הוצרך לומר לו שיעזוב הכל לאהבתו של הקדוש ברוך הוא:

**אל הארץ אשר אראך -** היה נודד והולך מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, עד שבא אל ארץ כנען ואמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת, אז נתקיים "אל הארץ אשר אראך", ואז נתעכב וישב בה. ומה שאמר ויצאו ללכת ארצה כנען, לא להתישב בה, כי עדיין לא ידע כי על הארץ ההיא נצטוה, אלא שאחז צדיק דרכו דרך ארץ כנען, כי כן היה בדעתו ובדעת אביו גם מתחלה

(ה) וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת־לוֹט בֶּן־אָחִיו וְאֶת־כָּל־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ וְאֶת־הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר־עָשׂוּ בְחָרָן וַיֵּצְאוּ
לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן׃ (ו) וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ׃
(ז) וַיֵּרָא יְקוָק אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיקוָק הַנִּרְאֶה אֵלָיו׃ (ח) וַיַּעְתֵּק
מִשָּׁם הָהָרָה מִקֶּדֶם לְבֵית־אֵל וַיֵּט אָהֳלָה בֵּית־אֵל מִיָּם וְהָעַי מִקֶּדֶם וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַיקוָק וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְקוָק׃
(ט) וַיִּסַּע אַבְרָם הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה׃ {פ} (י) וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה לָגוּר שָׁם כִּי־כָבֵד הָרָעָב בָּאָרֶץ׃

### רש"י

**יב:ה אשר עשו בחרן** - שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאלו עשאום. ופשוטו של מקרא עבדים ושפחות שקנו להם, כמו (שם לא א) עשה את כל הכבוד הזה, (במדבר כד יח) וישראל עושה חיל, לשון קונה וכונס׃

**יב:ו עד מקום שכם** - להתפלל על בני יעקב כשיבאו להלחם בשכם׃

**יב:ח אהלו** - אהלה כתיב, בתחלה נטה את אהל אשתו ואחר כך את שלו׃

**יב:י רעב בארץ** - באותה ארץ לבדה, לנסותו אם יהרהר אחר דבריו של הקדוש ברוך הוא שאמר לו ללכת אל ארץ כנען, ועכשיו משיאו לצאת ממנה׃

### רמב"ן (המשך)

השדה עצבים. ונכון הוא. ואני מוסיף כי החזיק אברהם במקום ההוא תחלה, וקודם שנתן לו את הארץ, נרמז לו מזה כי בניו יכבשו המקום ההוא תחלה קודם היותם זוכים בו, וקודם היות עון יושב הארץ שלם להגלותם משם. ולכן אמר והכנעני אז בארץ - וכאשר נתן לו הקדוש ברוך הוא הארץ במאמר, אז נסע משם ונטע אהל בין בית אל ובין העי, כי הוא המקום אשר כבש יהושע בתחלה׃

**ויתכן שהזכיר הכתוב והכנעני אז בארץ** - להורות על ענין הפרשה, לומר, כי אברם בא בארץ כנען ולא הראהו השם הארץ אשר יעדו, ועבר עד מקום שכם, והכנעני הגוי המר והנמהר אז בארץ, ואברם ירא ממנו ולכן לא בנה מזבח לה׳, ובבואו במקום שכם באלון מורה נראה אליו השם ונתן לו הארץ, וסרה יראתו כי כבר הובטח בארץ אשר אראך, ואז בנה מזבח לה׳ לעבדו בפרהסיא׃

### יב:י ירידת אברהם למצרים – רמז לגלות, וחטאו בשגגה

**ויהי רעב בארץ** - הנה אברהם ירד למצרים מפני הרעב לגור שם להחיות נפשו בימי הבצורת, והמצרים עשקו אותו חנם לקחת את אשתו, והקב״ה נקם נקמתם בנגעים גדולים, והוציאו משם במקנה בכסף ובזהב, וגם צוה עליו פרעה אנשים לשלחם׃

ורמז אליו כי בניו ירדו מצרים מפני הרעב לגור שם בארץ, והמצרים ירעו להם ויקחו מהם הנשים כאשר אמר (שמות א כב) וכל הבת תחיון, והקב״ה ינקום נקמתם בנגעים גדולים עד שיוציאם בכסף וזהב וצאן ובקר מקנה כבד מאד, והחזיקו בהם

### רמב"ן

כולה אם בחוקותי תלכו (ויקרא כו ג), אם שמע תשמע בקול ה׳ אלהיך (דברים כח א). וביצחק אמר בעבור אברהם עבדי (להלן כו כד). אבל להבטיחו בעבור יציאת הארץ אין בו טעם׃

אבל הטעם, מפני שעשו אנשי אור כשדים עמו רעות רבות על אמונתו בהקב״ה, והוא ברח מהם ללכת ארצה כנען ונתעכב בחרן, אמר לו לעזוב גם אלו ולעשות כאשר חשב מתחלה, שתהיה עבודתו לו וקריאת בני האדם לשם ה׳ בארץ הנבחרת, ושם יגדל שמו ויתברכו בו הגוים ההם, לא כאשר עשו עמו באור כשדים שהיו מבזין ומקללים אותו, ושמו אותו בבור או בכבשן האש. ואמר לו שיברך מברכיו ואם יחיד מקללו יואר, וזה טעם הפרשה. אבל התורה לא תרצה להאריך בדעות עובדי עבודה זרה ולפרש הענין שהיה בינו ובין הכשדים באמונה, כאשר קצרה בענין דור אנוש וסברתם בעבודה זרה שחדשו׃

### יב:ו "מעשה אבות סימן לבנים" – יסוד פרשיות האבות

**ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם** - אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בענין אברהם יצחק ויעקב, והוא ענין גדול, הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה, ואמרו (תנחומא ט) כל מה שאירע לאבות סימן לבנים, ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים, ויחשוב החושב בהם כאלו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת, וכולם באים ללמד על העתיד, כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלשת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבא לזרעו׃

ודע כי כל גזירת עירין כאשר תצא מכח גזירה אל פועל דמיון, תהיה הגזרה מתקיימת על כל פנים. ולכן יעשו הנביאים מעשה בנבואות כמאמר ירמיהו שצוה לברוך והיה ככלותך לקרוא את דברי הספר הזה תקשור עליו אבן והשלכתו אל תוך פרת ואמרת ככה תשקע בבל וגו׳ (ירמיה נא סג סד). וכן ענין אלישע בהניחו זרועו על הקשת (מ״ב יג טז - יז), ויאמר אלישע ירה ויור ויאמר חץ תשועה לה׳ וחץ תשועה בארם. ונאמר שם (פסוק יט) ויקצוף עליו איש האלהים ויאמר להכות חמש או שש פעמים אז הכית את ארם עד כלה ועתה שלש פעמים תכה את ארם׃

ולפיכך החזיק הקדוש ברוך הוא את אברהם בארץ ועשה לו דמיונות בכל העתיד להעשות בזרעו, והבן זה. ואני מתחיל לפרש הענינים בפרט בפסוקים בעזרת השם׃

**ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם** - היא עיר שכם, כן זה שם המקום ההוא. ושכם בן חמור על שם עירו נקרא. וכתב רש״י נכנס לתוכה עד מקום שכם להתפלל על בני יעקב כשיבואו מן

(יא) וַיְהִי֙ כַּאֲשֶׁ֣ר הִקְרִ֔יב לָבֹ֖וא מִצְרָ֑יְמָה וַיֹּ֨אמֶר֙ אֶל־שָׂרַ֣י אִשְׁתֹּ֔ו הִנֵּה־נָ֥א יָדַ֖עְתִּי כִּ֣י אִשָּׁ֣ה יְפַת־מַרְאֶ֑ה אָֽתְּ׃ (יב) וְהָיָ֗ה
כִּֽי־יִרְא֤וּ אֹתָךְ֙ הַמִּצְרִ֔ים וְאָמְר֖וּ אִשְׁתֹּ֣ו זֹ֑את וְהָרְג֥וּ אֹתִ֖י וְאֹתָ֥ךְ יְחַיּֽוּ׃ (יג) אִמְרִי־נָ֥א אֲחֹתִ֖י אָ֑תְּ לְמַ֨עַן֙ יִֽיטַב־לִ֣י
בַעֲבוּרֵ֔ךְ וְחָיְתָ֥ה נַפְשִׁ֖י בִּגְלָלֵֽךְ׃ (יד) וַיְהִ֗י כְּבֹוא֙ אַבְרָ֣ם מִצְרַ֔יְמָה וַיִּרְא֥וּ הַמִּצְרִ֖ים אֶת־הָאִשָּׁ֣ה כִּֽי־יָפָ֥ה הִ֖וא מְאֹֽד׃ (טו)
וַיִּרְא֤וּ אֹתָהּ֙ שָׂרֵ֣י פַרְעֹ֔ה וַיְהַלְל֥וּ אֹתָ֖הּ אֶל־פַּרְעֹ֑ה וַתֻּקַּ֥ח הָאִשָּׁ֖ה בֵּ֥ית פַּרְעֹֽה׃ (טז) וּלְאַבְרָ֥ם הֵיִ֖יטִיב בַּעֲבוּרָ֑הּ וַיְהִי־לֹ֣ו
צֹאן־וּבָקָר֩ וַחֲמֹרִ֨ים וַעֲבָדִ֜ים וּשְׁפָחֹ֗ת וַאֲתֹנֹ֥ת וּגְמַלִּֽים׃ (יז) וַיְנַגַּ֤ע יְקֹוָק֙ אֶת־פַּרְעֹ֔ה נְגָעִ֥ים גְּדֹלִ֖ים וְאֶת־בֵּיתֹ֑ו עַל־דְּבַ֖ר
שָׂרַ֥י אֵֽשֶׁת־אַבְרָֽם׃ (יח) וַיִּקְרָ֣א פַרְעֹ֔ה לְאַבְרָ֖ם וַיֹּ֣אמֶר מַה־זֹּ֣את עָשִׂ֣יתָ לִּ֑י לָמָ֣ה לֹא־הִגַּ֥דְתָּ לִּ֖י כִּ֥י אִשְׁתְּךָ֖ הִֽוא׃ (יט)
לָמָ֤ה אָמַ֙רְתָּ֙ אֲחֹ֣תִי הִ֔וא וָאֶקַּ֥ח אֹתָ֖הּ לִ֣י לְאִשָּׁ֑ה וְעַתָּ֕ה הִנֵּ֥ה אִשְׁתְּךָ֖ קַ֥ח וָלֵֽךְ׃ (כ) וַיְצַ֤ו עָלָיו֙ פַּרְעֹ֔ה אֲנָשִׁ֖ים וַיְשַׁלְּח֣וּ
אֹתֹ֑ו וְאֶת־אִשְׁתֹּ֖ו וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לֹֽו׃ פרק יג (א) וַיַּ֤עַל֙ אַבְרָ֣ם מִמִּצְרַ֔יִם ה֥וּא וְאִשְׁתֹּ֖ו וְכָל־אֲשֶׁר־לֹ֑ו וְלֹ֖וט עִמֹּ֥ו הַנֶּֽגְבָּה׃ (ב)
וְאַבְרָ֕ם כָּבֵ֥ד מְאֹ֖ד בַּמִּקְנֶ֑ה בַּכֶּ֖סֶף וּבַזָּהָֽב׃ (ג) וַיֵּ֣לֶךְ֮ לְמַסָּעָיו֒ מִנֶּ֣גֶב וְעַד־בֵּֽית־אֵ֔ל עַד־הַמָּקֹ֕ום אֲשֶׁר־הָיָ֥ה שָׁ֖ם אָהֳלֹ֑ה
בַּתְּחִלָּ֖ה בֵּ֥ין בֵּֽית־אֵ֛ל וּבֵ֥ין הָעָֽי׃ (ד) אֶל־מְקֹ֣ום הַמִּזְבֵּ֔חַ אֲשֶׁר־עָשָׂ֥ה שָׁ֖ם בָּרִאשֹׁנָ֑ה וַיִּקְרָ֥א שָׁ֛ם אַבְרָ֖ם בְּשֵׁ֥ם יְקֹוָֽק׃ (ה)
וְגַם־לְלֹ֕וט הַהֹלֵ֖ךְ אֶת־אַבְרָ֑ם הָיָ֥ה צֹאן־וּבָקָ֖ר וְאֹהָלִֽים׃ (ו) וְלֹא־נָשָׂ֥א אֹתָ֖ם הָאָ֑רֶץ לָשֶׁ֣בֶת יַחְדָּ֔ו כִּֽי־הָיָ֥ה רְכוּשָׁ֖ם רָ֑ב
וְלֹ֥א יָכְל֖וּ לָשֶׁ֥בֶת יַחְדָּֽו׃ (ז) וַיְהִי־רִ֗יב בֵּ֚ין רֹעֵ֣י מִקְנֵה־אַבְרָ֔ם וּבֵ֖ין רֹעֵ֣י מִקְנֵה־לֹ֑וט וְהַֽכְּנַעֲנִ֣י וְהַפְּרִזִּ֔י אָ֖ז יֹשֵׁ֥ב בָּאָֽרֶץ׃ (ח)
וַיֹּ֤אמֶר אַבְרָם֙ אֶל־לֹ֔וט אַל־נָ֥א תְהִ֛י מְרִיבָ֖ה בֵּינִ֣י וּבֵינֶ֑ךָ וּבֵ֤ין רֹעַי֙ וּבֵ֣ין רֹעֶ֔יךָ כִּֽי־אֲנָשִׁ֥ים אַחִ֖ים אֲנָֽחְנוּ׃ (ט) הֲלֹ֥א כָל־
הָאָ֖רֶץ לְפָנֶ֑יךָ הִפָּ֣רֶד נָ֔א מֵעָלָ֖י אִם־הַשְּׂמֹ֣אל וְאֵימְנָ֑ה וְאִם־הַיָּמִ֖ין וְאַשְׂמְאִילָֽה׃ (י) וַיִּשָּׂא־לֹ֣וט אֶת־עֵינָ֗יו וַיַּרְא֙ אֶת־כָּל־
כִּכַּ֣ר הַיַּרְדֵּ֔ן כִּ֥י כֻלָּ֖הּ מַשְׁקֶ֑ה לִפְנֵ֤י׀ שַׁחֵת֙ יְקֹוָ֔ק אֶת־סְדֹ֖ם וְאֶת־עֲמֹרָ֑ה כְּגַן־יְקֹוָ֕ק כְּאֶ֖רֶץ מִצְרַ֥יִם בֹּאֲכָ֖ה צֹֽעַר׃

**רש"י**

**יב:יא הנה נא ידעתי -** מדרש אגדה עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם, ועכשיו על ידי מעשה הכיר בה. דבר אחר מנהג העולם שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה, וזאת עמדה ביופיה. ופשוטו של מקרא הנהר נא הגיע השעה שיש לדאוג על יפיך, ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את, ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים, אחיהם של כושים, ולא הורגלו באשה יפה. ודומה לו (בראשית יט ב) הנה נא אדוני סורו נא:

**יב:יד ויהי כבוא אברם מצרימה -** היה לו לומר כבואם מצרימה, אלא למד שהטמין אותה בתיבה ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה:

**יב:יז על דבר שרי -** על פי דבורה, אומרת למלאך הד והוא מכה:

**יג:ג וילך למסעיו -** כשחזר ממצרים לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים. למדך דרך ארץ שלא ישנה אדם מאכסניא שלו. דבר אחר בחזרתו פרע הקפותיו:

**יג:ז ויהי ריב -** לפי שהיו רועים של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים נתנה הארץ לאברם, ולו אין יורש, ולוט יורשו, ואין זה גזל, והכתוב אומר והכנעני והפרזי אז יושב בארץ ולא זכה בהל אברם עדיין:

**רמב"ן**

לשלחם מן הארץ. לא נפל דבר מכל מאורע האב שלא יהיה בבנים. והענין הזה פרשוהו בבראשית רבה (מ ו) רבי פנחס בשם רבי אושעיא אמר, אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם צא וכבוש את הדרך לפני בניך, ואתה מוצא כל מה שכתוב באברהם כתוב בבניו, באברהם כתוב ויהי רעב בארץ, בישראל כתיב (להלן מה ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ:

ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטווה עליה בתחילה, מפני הרעב, עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא:

**רש"י (המשך)**

**יג:ט אם השמאל ואימנה -** בכל אשר תשב, לא אתרחק ממך ואעמוד לך למגן ולעזר. וסוף דבר הוצרך לו שנאמר (יד יד) וישמע אברם כי נשבה אחיו וגו':

**יג:י באכה צער -** עד צער. ומדרש אגדה דורשה לגנאי, על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט בשכונתם במסכת הוריות (י ב):

(יא) וַיִּבְחַר־לוֹ לוֹט אֵת כָּל־כִּכַּר הַיַּרְדֵּן וַיִּסַּע לוֹט מִקֶּדֶם וַיִּפָּרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו׃ (יב) אַבְרָם יָשַׁב בְּאֶרֶץ־כְּנָעַן וְלוֹט
יָשַׁב בְּעָרֵי הַכִּכָּר וַיֶּאֱהַל עַד־סְדֹם׃ (יג) וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לַיקֹוָק מְאֹד׃ (יד) וַיקֹוָק אָמַר אֶל־אַבְרָם אַחֲרֵי
הִפָּרֶד־לוֹט מֵעִמּוֹ שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אַתָּה שָׁם צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה׃ (טו) כִּי אֶת־כָּל־
הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד־עוֹלָם׃ (טז) וְשַׂמְתִּי אֶת־זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר| אִם־יוּכַל אִישׁ
לִמְנוֹת אֶת־עֲפַר הָאָרֶץ גַּם־זַרְעֲךָ יִמָּנֶה׃ (יז) קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה׃ (יח) וַיְאֶהַל אַבְרָם
וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַיקֹוָק׃ {פ} פרק יד (א) וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ־שִׁנְעָר אַרְיוֹךְ
מֶלֶךְ אֶלָּסָר כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם׃ (ב) עָשׂוּ מִלְחָמָה אֶת־בֶּרַע מֶלֶךְ סְדֹם וְאֶת־בִּרְשַׁע מֶלֶךְ עֲמֹרָה
שִׁנְאָב| מֶלֶךְ אַדְמָה וְשֶׁמְאֵבֶר מֶלֶךְ צביים צְבוֹיִם וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִיא־צֹעַר׃ (ג) כָּל־אֵלֶּה חָבְרוּ אֶל־עֵמֶק הַשִּׂדִּים הוּא
יָם הַמֶּלַח׃ (ד) שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה עָבְדוּ אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר וּשְׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָרָדוּ׃ (ה) וּבְאַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בָּא
כְדָרְלָעֹמֶר וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיַּכּוּ אֶת־רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם וְאֶת־הַזּוּזִים בְּהָם וְאֶת הָאֵימִים בְּשָׁוֵה
קִרְיָתָיִם׃ (ו) וְאֶת־הַחֹרִי בְּהַרְרָם שֵׂעִיר עַד אֵיל פָּארָן אֲשֶׁר עַל־הַמִּדְבָּר׃ (ז) וַיָּשֻׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל־עֵין מִשְׁפָּט הִוא קָדֵשׁ
וַיַּכּוּ אֶת־כָּל־שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי וְגַם אֶת־הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּחַצְצֹן תָּמָר׃ (ח) וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם וּמֶלֶךְ עֲמֹרָה וּמֶלֶךְ אַדְמָה
וּמֶלֶךְ צביים צְבוֹיִם וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִוא־צֹעַר וַיַּעַרְכוּ אִתָּם מִלְחָמָה בְּעֵמֶק הַשִּׂדִּים׃ (ט) אֶת כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם
וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם וְאַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר וְאַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָּסָר אַרְבָּעָה מְלָכִים אֶת־הַחֲמִשָּׁה׃ (י) וְעֵמֶק הַשִּׂדִּים בֶּאֱרֹת
בֶּאֱרֹת חֵמָר וַיָּנֻסוּ מֶלֶךְ־סְדֹם וַעֲמֹרָה וַיִּפְּלוּ־שָׁמָּה וְהַנִּשְׁאָרִים הֶרָה נָסוּ׃ (יא) וַיִּקְחוּ אֶת־כָּל־רְכֻשׁ סְדֹם וַעֲמֹרָה וְאֶת־
כָּל־אָכְלָם וַיֵּלֵכוּ׃ (יב) וַיִּקְחוּ אֶת־לוֹט וְאֶת־רְכֻשׁוֹ בֶּן־אֲחִי אַבְרָם וַיֵּלֵכוּ וְהוּא יֹשֵׁב בִּסְדֹם׃

**רש"י**

**יג:יא מקדם** - נסע מאצל אברם והלך לו למערבו של אברם, נמצא נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה הסיע עצמו מקדמונו של עולם אמר אי אפשי לא באברם ולא באלהיו׃

**יג:יג ואנשי סדום רעים** - ואף על פי כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו למדור מכאן (משלי י ז) שם רשעים ירקב׃

**רעים** - בגופם׃

**וחטאים** - בממונם׃

**לה' מאוד** - יודעים רבונם ומתכוונים למרוד בו׃

**יג:יד אחרי הפרד לוט** - כל זמן שהרשע עמו היה הדבור פורש ממנות׃

**יד:י בארת בארת חמר** - בארות הרבה היו שם שנוטלין משם אדמה לטיט של בנין. ומדרש אגדה שהיה הטיט מוגבל בהם, ונעשה נס למלך סדום שיצא משם, לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינין שניצל אברהם מאור כשדים מכבשן האש, וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברהם למפרע׃[24]

**רמב"ן**

**יד:א מלחמת המלכים – רמז לארבע המלכויות**

**ויהי בימי אמרפל מלך שנער** - המעשה הזה אירע לאברהם להורות כי ארבע מלכיות תעמודנה למשול בעולם ובסוף יתגברו בניו עליהם ויפלו כלם בידם, וישיבו כל שבותם ורכושם. והיה הראשון מהם מלך בבל, כי כן העתיד, כדכתיב (דניאל ב לח) אנת הוא רישא די דהבא. ואולי "אלסר" שם עיר במדי או בפרס. "ועילם", בעיר ההיא המלך מלך יון, הוא המלך הראשון, ומשם נתפשט מלכותו כשנצח דריוש. וכבר הזכירו זה רבותינו (ע"ז י א) רבי יוסי אומר שש שנים מלכו בעילם, ואחר כך נתפשטה מלכותם בכל העולם כולו. "ומלך גוים" המלך על עמים שונים אשר שמוהו עליהם לראש ולקצין, רמז למלך רומי אשר המלך על עיר מקובצת מעמים רבים, כיתים ואדום ויתר גוים׃

וכך אמרו בבראשית רבה (מב ב) אמר רבי אבין, כשם שפתח בארבע מלכיות, כך אינו חותם אלא בארבע מלכיות וכו'. ושם עוד (מב ד, בשינוי לשון) ויהי בימי אמרפל מלך שנער, זו בבל. אריוך מלך אלסר, זו מדי, כדרלעומר מלך עילם, זו יון, ותדעל

**גור אריה**

24 **נס מלך סדום לכבוד אברהם** (על "האמינו באברהם למפרע") **ומדרש אגדה כו'.** דאם לא כן מאי נפקא מיניה אם היה בארות של טיט לבנין או למידי אחריני, אלא שהיה הטיט בהן וכו'. והקשה הרמב"ן דאין זה חיזוק לניסו של אברהם, כיון שיראו עובדי עבודה זרה שנעשה נס למלך סדום שהיה עובד עבודה זרה אדרבה - יחזיקו אמונתם, או שיאמרו בכל הניסים שהיו דרך כשפים, ותירץ הרמב"ן כי כאשר שב אברהם מהכות המלכים הביט בבור ההוא, כי חפץ להציל המלכים ולהשיב להם רכושם, ונעשה נס למלך סדום שיצא לקראתו, ונעשה הנס לכבוד אברהם, עד כאן לשונו. והרא"ם תירץ דעובדי עבודה

(יג) וַיָּבֹא הַפָּלִיט וַיַּגֶּד לְאַבְרָם הָעִבְרִי וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר וְהֵם בַּעֲלֵי בְרִית־
אַבְרָם׃ (יד) וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וַיָּרֶק אֶת־חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד־דָּן׃ (טו)
וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם׀ לַיְלָה הוּא וַעֲבָדָיו וַיַּכֵּם וַיִּרְדְּפֵם עַד־חוֹבָה אֲשֶׁר מִשְּׂמֹאל לְדַמָּשֶׂק׃ (טז) וַיָּשֶׁב אֵת כָּל־הָרְכֻשׁ וְגַם
אֶת־לוֹט אָחִיו וּרְכֻשׁוֹ הֵשִׁיב וְגַם אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הָעָם׃

**רש"י**

**יד:יג ויבא הפליט -** [מדרשו] לפי פשוטו זה עוגג שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב (דברים ג יא) כי רק עוג נשאר מיתר הרפאים, וזהו נשאר שלא הרגוהו אמרפל וחבריו כשהכו את הרפאים בעשתרות קרנים, תנחומא (חקת כה). ומדרש בראשית רבה (מב ח) זה עוג שפלט מדור המבול, וזהו מיתר הרפאים שנאמר (ו ד) הנפלים היו בארץ וגו' ומתכוין שיהרג אברהם וישא את שרה׃[25]

**העברי -** שבא מעבר הנהר׃

**רמב"ן**

מלך גוים, זו מלכות אדום שהיא מכתבת טירוניא מכל אומות העולם׃

**רש"י (המשך)**

**יד:יד חניכיו -** חנכו כתיב זה אליעזר שחנכו למצות והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה, וכן (משלי כב ו) חנוך לנער, (במדבר ז יא) חנכת המזבח, (תהלים ל א) חנכת הבית ובלע"ז קורין לו איניציי"ר [לחנוך]׃

**גור אריה**

זרה לא היו מאמינים כלל בניסים שהם חוץ מטבע של עולם, שהיו אומרים עולם כמנהגו נוהג (ראה ע"ז נד ע"ב), ואין כאן שנוי הטבע, ולא היו מאמינים בניסו של אברהם לפי שהוא יוצא חוץ לטבע, וכאשר ראו הנס נעשה שלא בטבע ובמנהגו של עולם - האמינו בניסים בכלל, ולא היה נס חיזוק על אמונת היחוד, אבל מה שמחזק אמונת היחוד זה היה מה שלא היה רוצה אברהם לעבוד אלילים, ועל ידי זה השליכו אותו לכבשן האש ונצל (ב"ר לח, יג), וזהו חיזוק לאמונת היחוד, כן פירש הרא"ם׃

ואני אומר כיון שראו כי מלך סדום ועמורה היו חמשה מלכים, ונצחו אותם ד' מלכים, ואם כן הד' מלכים גבורים היו (רש"י פסוק ט), וכאשר רדף אברהם לבד אחריהם ונצח אותם, ידעו שהשם יתברך הוא שלוחם מלחמתו, והוא יתברך עמו ולא עם מלך סדום, שאם היה עם מלך סדום לא מסר אותם ביד שונאיהם, ולפיכך האמינו שכל מה שנעשה במלחמה הוא כי השם יתברך עם אברהם, ו"רצון יראיו יעשה" (תהלים קמה, יט), וכאשר אברהם היה רוצה להציל המלכים הציל אותם, ואף זה שהיה בבור שחת, יצא בשביל שאברהם רדף להצילם. וכן אמר מלכי צדק "ברוך אברהם לאל עליון אשר מגן צריך וגו'" (ר' להלן יד, כ), היו מודים כי השם יתברך הוא שפעל זה, ולא תלו דבר הזה רק באברהם, וידעו כי בזכותו היה זה. ודבר הזה לא יתכן שלא היה מציל אותו מן אויבו בשעת מלחמה להגביר אותם על אויביהם, כמו שנתן כח לאברהם לרדוף אותם, ולהם לא עשה - עד שנפלו לבאר שחת ואחר כך יעשה לו נס בשינוי מנהגו של עולם, והקב"ה מושיע קודם שנפל, ולמה היה צריך לנס בחינם, ולפיכך אי אפשר לתלות הנס - אלא בזכות אברהם הוא ניצול׃

25 **עוג ויתר הרפאים** (על "שפלט מדור המבול") **שפלט מדור המבול כו'.** כך דרשו רז"ל, והשתא נמי "הפליט" פירושו הידוע והמיוחד, ואין זה אלא עוג שפלט מדור המבול, כדכתיב (ר' דברים ג, יא) "רק עוג נשאר מיתר הרפאים", רצה לומר שנשאר מיתר הרפאים שהיו קודם דור המבול (לעיל ו, ד). ומה שדרשו "הפליט" זה עוג שנשאר מיתר הרפאים שנשאר מדור המבול, ולא דרשו שנשאר מיתר הרפאים שהרג אמרפל (פסוק ה), מפני ד"הפליט" בה"א משמע שכבר פלט פעם אחר, שלא נקרא "הפליט" בה"א אלא אם כן כבר פלט, ולפיכך צריך לומר שפלט מדור המבול. והא דהוצרך לפרש "רק עוג נשאר מיתר הרפאים" שנשאר מדור המבול, ולא כפשוטו שנשאר מיתר הרפאים שהכה אמרפל וחביריו, דזה אינו, שהרי לפי זה אין "הפליט" משמע כלל שלא נשאר רק זה שבא לבשר את אברהם, שהרי "הפליט" פירושו שפלט מדור המבול, ולפיכך צריך לפרש "מיתר הרפאים" שהיו קודם המבול׃

ואולי אם יתמה האדם שיהיה הרשע כל כך חי, שהרי המבול היה בשנת אלף ותרנ"ו שנה לבריאת עולם (רש"י לעיל יא, א), ומלחמות עוג היה קרוב לשני אלפים וחמש מאות, קושיא זאת קושיא של כלום, שכבר היו תמהים גם כן על חילוק הדורות שהיו קודם המבול - ואחר המבול, ואשר הם בזמן הזה, כי זה המחלוקת אשר יש לי עם אותם האנשים, כי הם יביטו אל הטבע בלבד, מעיינים במורכב, וכל מה אשר יגזורו על המורכב יגזרו על נשואו - והוא הצורה והנפש, שהצורה נתלה בנושא, וכאשר נגזר על המורכב מיתה והפסד - יגזרו על הצורה גם כן. ואני אומר ההפך, כי כל אשר נגזר על נשואו - והוא הנפש לפי עניינו - נגזר על החומר שהוא טפל אצלו, ולפי ענין הצורה בערך זה ויחוס זה מתחבר חומר אליו בטבע, שאם הצורה ראויה מצד עצמה להמשך המציאות יתחבר לה דומה, הוא החומר שראוי לזה גם כן. כלל הדבר - כפי אשר ראוי לצורה יש לה חבור חומר׃

ומפני שיש חילוק והבדל בין הדורות כמו שהתבאר, [פירוש העולם יש לו התחלה ויש לו סוף, בכל הדברים אין התחלה וסוף שוים, וזהו שגורם שנוי בנמצאים, לפי קרבתם אל התחלה ואל הסוף, וזהו הראיה הגדולה שיש על חידוש העולם מה שהעינים רואות, כמו שיתבאר במקומו בעזהשי"ת. מסגולת ההתחלה שהוא יותר ראוי למציאות מדבר שהוא קרוב אל הסוף, שהרי ההתחלה נמצא ראשון, וההתחלה תנאי במציאות הסוף, שלא ימצא הסוף אלא אם קודם נמצא ההתחלה, ואין להתחלה שום תנאי, ודבר שנמצא בלי תנאי מציאותו יותר מדבר שיש למציאותו תנאי. ודבר זה בעולם אחד ויש בו התחלה וסוף, אבל לעתיד בריאה חדשה יברא, והתחלה חדשה תהיה בעולם. ומפני שינוי הראש והסוף יש שינוי לכלל צורת העולם, ומזה הגיע שינוי לצורת הנמצאים בעולם בהתחלה ובסוף, כמו שהתבאר.] [ו] נתחבר אל כל אחד ואחד חומר לפי עניינו הראוי לו; והדברים הקרובים אל הבריאה קרובים אל המציאות יותר, שהרי הם קודמים בבריאה, ודבר זה שהם נבראו קודם מורה שהם קרובים אל המציאות, וקדימת מציאתן - נמשך אחריו צורתו, והבדל שלהן - מצד צורתן, ולפיכך קדימת בריאתן נמשך אחריו הצורה, וזה שגורם אריכות מציאתן גם כן, והכל ימשך אחר הצורה. ואל תאמר חלילה כי המשך מציאתן יורה על עילוי צורתן, כי דבר זה אינו כך, כי עלוי הצורה ומעלתה בפני עצמה, וקדימת המציאות בפני עצמה׃

(יז) וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם לִקְרָאתוֹ אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר וְאֶת־הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ אֶל־עֵמֶק שָׁוֵה הִוא עֵמֶק
הַמֶּלֶךְ׃ (יח) וּמַלְכִּי־צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לֶחֶם וְיַיִן וְהוּא כֹהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן׃ (יט) וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמַר בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל
עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ׃ (כ) וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר־מִגֵּן צָרֶיךָ בְּיָדֶךָ וַיִּתֶּן־לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל׃ (כא) וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ־סְדֹם אֶל־
אַבְרָם תֶּן־לִי הַנֶּפֶשׁ וְהָרְכ�ush קַח־לָךְ׃

**רש"י**

**שמונה עשר ושלש מאות -** רבותינו אמרו אליעזר לבדו היה, והוא מנין גימטריא של שמו׃[26]

**עד דן -** שם תשש כחו, שראה שעתידין בניו להעמיד שם עגל׃

**יד:יז עמק המלך -** בית ריסא דמלכא, בית ריס אחד שהוא שלשים קנים, שהיה מיוחד למלך לשחק שם. ומדרש אגדה עמק שהושוו שם כל האומות והמליכו את אברהם עליהם לנשיא אלהים ולקציו׃

**יד:יח ומלכי צדק -** מדרש אגדה הוא שם בן נח׃[27]

**רמב"ן**

**יד:יח מלכי צדק וירושלים – מעשר לכהן לאל עליון**

**ומלכי צדק מלך שלם -** היא ירושלים, כענין שנאמר (תהלים עו ג) ויהי בשלם סוכו. ומלכה יקרא גם בימי יהושע "אדני צדק" (יהושע י א), כי מאז ידעו הגוים כי המקום ההוא מבחר המקומות באמצע הישוב, או שידעו מעלתו בקבלה שהוא מכוון כנגד בית המקדש של מעלה ששם שכינתו של הקדוש ברוך הוא שנקרא "צדק". ובבראשית רבה (מג ו) המקום הזה מצדיק את יושביו, ומלכי צדק אדוני צדק, נקראת ירושלם צדק, שנאמר (ישעיה א כא) צדק ילין בה׃

**גור אריה**

ולפיכך הנולדים קודם המבול היה חייהם ארוכים הרבה ביותר, כי היה להם קדימה לגמרי, שאחר המבול היה עולם חדש, ואותן שהיו קודם המבול היו קודמים, שהיו בעולם שעבר, ולפיכך היה חייהם ארוכים הרבה מאוד, ודבר זה מבואר. ולפיכך אין ראיה מדורות האלו, כי היו מחולקים לגמרי, ואפילו אם היה חי כל כך עוג אין תמיה׃

ואם לבך עוד מפקפק, אף על גב שאין פקפוק, הלא קושיא זאת לאו כלום הוא, שאין אתה צריך לומר שהוא בעצמו פלט מדור המבול, אלא אם האב הראשון פליט מדור המבול - שפיר הוא דנקרא "פליט". ואף על גב שתמצא בפרק פרת חטאת (זבחים קיג ע"ב) כי עוג הוא שפלט מן דור המבול, אין זה קושיא, דהא מצאנו שנקרא האב ובנו ובן בנו וכן כולם בשם אחד, ובפרט כאשר הם נבדלים בעניין מה מן הכלל, ויש בהם דבר מיוחד שנתיחד כמו שהיה בעוג, שיקרא האב ובנו ובן בנו בשם אחד, כי בא השם על אותו דבר שנתיחדו בו ואותו דבר גורם שנחשבו כאיש אחד, שהרי הם מיוחדים בדבר מה. ודבר זה מבואר מאוד, כמו שיקרא כל מין אדם בשם אחד בעבור שנתיחדו בעניין אחד. ואם כן קושיא זאת של כלום׃

ואם יקשה לך דהא כתיב (לעיל ז, כג) "וישאר אך נח ואשר אתו בתיבה" (קושית הרא"ם), אמרו בזבחים פרק פרת חטאת (קיג ע"ב) דאף עוג היה בתיבה, כדאיתא התם. ואף על גב דלא כתב זה בפירוש בתורה, לא חשיב בתורה בפירוש אלא אותן שנשאר להם זרע עד סוף כל הדורות, אבל עוג הוא וזרעו נאבדו (במדבר כא, לה), ולא היה להם קיום. ואם תאמר למה פלטו לעוג מן המבול, דאין לומר שהיה ראוי להנצל בשביל צדקותיו, דהא רשע גמור היה, ועוד דבפרשת וירא (להלן יח, לב) פירש רש"י שלא היה אברהם מתפלל על פחות מי' - ועל ידי צירוף, משום שאמר נח ואשתו ובניו ונשיהם הרי שמנה, ועל ידי צירוף הרי ט' לא הצילו את דורם, אם כן קשיא הרי ט' היו עם עוג, והשם יתברך מצטרף עליהם, ואין לומר בשביל שלא הגיע לעונשים, דאם כן בני דורם ינצלו כל אשר הם פחות מבן ק', אלא על כרחך כל אותם שלא הגיעו לק' מתו במבול בשביל אבותם, דבעון אבות בנים מתים (ראה שבת לב ע"ב), וגבי נח שהיה צדיק אמרו (ב"ר כו, ב) שבניו נצולו בשביל שלא הגיעו לעונשין, ואפשר לומר כי השאירו השם כדי שיבא משה ויהרג אותו (ברכות נד ע"ב), ויראה בזה חסדי הקדוש ברוך הוא עם הצדיקים ואשר עשה להם, ולפיכך אמר דוד "לסיחון האמורי ולעוג מלך הבשן", ואלו שניהם אחים היו (נדה סא.), ופלטן מן המבול להראות בהם חסדי הקדוש ברוך הוא׃

אמנם לי נראה כי פלטו מן המבול שהיו מבני שמחזי, כדאיתא בפרק פרת חטאת, והיה בו ענין אלקית ביותר, אין ראוי מצד עצמו למות על ידי המים כי אם על ידי משה איש האלהים (דברים לג, א), שהיה גובר עליו בצד מעלתו האלהית, כי המים הם פחותי המדריגה, ואין ראוים מצד עצמם לאבד בהם כח עוג, והדבר הזה הוא ענין מופלג בחכמה מאוד, ואין להאריך במקום הזה׃

**26 ביאור הגימטריא ומעלת אליעזר** (על "אליעזר לבדו היה") **חניכו כתיב כו'.** "שמנה עשר ושלש מאות" זה גמטריא שלו. ויש מקשים (רבנו בחיי) על דברי רז"ל (ב"ר מג, ב) מה טעם לדבר בלשון גימטריא, ואומר אני כי דברי רז"ל אמת, כי לא לחנם היה מספר הנערים כמספר שם אליעזר, וכתב לך בתורה מספר הנערים לדקדק עליהם שהוא מנין אליעזר, אבל דע כי מה שרדף אברהם את המלכים האלה ונצח אותם - הכל היה בשביל מעלת אברהם, אשר היה אברהם מיוחד בו, ובשביל זה רדפם ונצח אותם, ואל מעלת אברהם לא היה מיוחד להיות עבד לו כי אם אליעזר, שלפי גודל מעלת העבד הזה היה מיוחד לאברהם, ולפיכך אל נצוח המלכים האלה לא היה מיוחד רק אברהם ועבדו אליעזר, שיש להם לגבר ולנצח האויבים. אמנם לא רצה שיהיה לבד עם אליעזר לרדוף המלכים, כדי לעשות לנס דבר טבעי, גם כן כדי שיהיו נבהלים המלכים האלו, ואם אברהם ואליעזר לבד רודפים יהיו מתחזקים בנצוח שלהם, וכן תמצא בכל הניסים אשר היה לנס התחזקות מן הטבע, לכך לקח עבדיו עמו, אבל לקח אותם במנין 'אליעזרי' שי"ח, כדי שיהיה בהם ענין אליעזר גימטריא של שמו, שהכל בשביל אליעזר, כמו שהתבאר - כדי שלא יהיה רודף אברהם לבד עם עבדו, שאם היה רודף אברהם עם עבדו היו מתחזקים בנצוח, שאין בטבע שירדפו כמה רבבות. ודברי חכמה גדולה הוא זה, כי אלו הנערים - אליעזר הוא צורתן, כי לא לקחם רק בשביל שיהא בהן אליעזר, ולא יהיה כל כך נס נגלה, ומפני שאליעזר הוא צורתן - לכך מנין שם אליעזר, שהשם הוא מורה על עצם צורתו - נסתר באלו נערים׃

**27 מדוע מלכי צדק הוא שם הכהן** (על "שם בן נח") **(יח) ומדרש אגדה הוא שם בן נח.** דכתיב "והוא כהן לאל עליון", ואי אפשר להיות כהן רק שם, דהא נח כשיצא מן התיבה נעשה בעל מום, כמו שדרשו רז"ל (תנחומא נח, ט) מדכתיב "אך נח" (לעיל ז, כג) שהכישו ארי שאיחר מזונותיו, ואין ספק שלא היה כהן רק המובחר, וזהו שם, שהרי מקדים אותו הכתוב תחלה "שם חם ויפת" (לעיל י, א), ומאחר שנעשה שם כהן לא ירד מכהונה כל ימי חייו, דאין מורידין

(כב) וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲ־דֹנָי יְהוִה מָה־תִּתֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן־מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר: (ג) וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע וְהִנֵּה בֶן־בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי: (ד) וְהִנֵּה דְבַר־יְקֹוָק אֵלָיו לֵאמֹר לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי־אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ:

**רש"י**

**יד:כד הנערים** - עבדי אשר הלכו אתי, ועוד ענר אשכול וממרא וגו'. ואף על פי שעבדי נכנסו למלחמה, שנאמר לעיל (פסוק טו) הוא ועבדיו ויכם, וענר וחבריו ישבו על הכלים לשמור, אפילו הכי הם יקחו חלקם. וממנו למד דוד שאמר (ש"א ל כד) כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו. ולכך נאמר (שם פסוק כה) ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחוק ולמשפט, ולא נאמר והלאה לפי שכבר ניתן החוק בימי אברהם:

**טו:א** אחר שנעשה לו נס זה שהרג את המלכים והיה דואג ואומר שמא קבלתי שכר על כל צדקותי, לכך אמר לו המקום אל תירא אברם אנכי מגן לך מן העונש שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת, ומה שאתה דואג על קבול שכרך, שכרך הרבה מאד:[28]

**טו:ב דמשק** - לפי התרגום מדמשק היה, ולפי מדרש אגדה שרדף המלכים עד דמשק. ובתלמוד דרשו נוטריקון דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים:

**רמב"ן (המשך)**

ומלכי צדק לא הזכיר השם, אבל אברהם אמר ה' אל עליון (להלן פסוק כב):

**טו:ב "מה תתן לי" – שכר בעולם הזה וזרע לאברהם**

**ויאמר אברם ה' אלהים מה תתן לי** - הנה הצלתני מן המלכים אבל מן הכרת לא הבטחת אותי, רק אמרת שתרבה לי שכר הרבה ומה יהיה שכרי בלא בנים. והנה לא עלה בדעתו שיהיה

**רמב"ן**

**והזכיר והוא כהן לאל עליון** - להודיע כי אברהם לא היה נותן מעשר לכהן לאלהים אחרים, אבל מפני שידע בו שהוא כהן לאל עליון נתן לו המעשר לכבוד השם. והרמז לאברהם מזה, כי שם יהיה בית אלהים, ושם יוציא זרעו המעשר והתרומה, ושם יברכו את ה':

ועל דעת רבותינו (נדרים לב ב) שאומרים כי מלכי צדק הוא שם בן נח, הלך מארצו לירושלם לעבוד שם את ה', והיה להם לכהן לאל עליון, כי הוא אחי אביהם הנכבד, כי ירושלים מגבול הכנעני היא מעולם:

ורש"י כתב למעלה (יב ו) והכנעני אז בארץ, היה הולך וכובש את ארץ ישראל, מזרעו של שם זקנו של אברהם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח לבניו את הארץ (ספרא קכו), שנאמר ומלכי צדק מלך שלם. ואין זה נכון, כי "גבול הכנעני מצידון" (לעיל י יט) יכלול כל ארץ ישראל, וגבול בני שם במזרח ממשא רחוק מארץ ישראל:

אבל אם חלק נח לבניו הארצות ונתן לשם ארץ ישראל היה זה "כמחלק נכסיו על פיו", וישבו בה בני כנען עד אשר ינחיל אותה השם לזרע אוהבו, כאשר הזכרתי כבר (לעיל י טו):

**והוא כהן לאל עליון** - בעבור היות בכל העמים כהנים משרתים למלאכים הנקראים "אלים", כענין שנאמר (שמות טו יא) מי כמוכה באלים, יקרא הקדוש ברוך הוא "אל עליון", וענינו התקיף הגבוה על כל גבוהים, כמו יש לאל ידי (להלן לא כט).

**גור אריה**

בקדושה (יומא יב ע"ב). ועוד הרי כתיב "מלך שלם", ו"שלם" הוא ירושלים (ב"ר נו, י), וירושלים נפלה בחלקו של שם (רש"י לעיל יב, ו), ומי יהיה מלך אם לא מי שהוא חלק נחלתו. ויש בזה רמז, כי כתיב "ומלכי צדק" היו"ד נוסף, דהוי למכתב 'ומלך צדק', אלא שמלך י' דורות משם עד אברהם, ועד בכלל י' דורות:

**34 אברהם חס על כבוד שמים** (על "הקב"ה הבטיחני לעשרני") **כי הקדוש ברוך הוא הבטיחני וכו'.** פירוש לא שהיה אברהם מקפיד על כבודו ולא היה רוצה שיאמרו "אני העשרתי את אברהם", דזה אינו, שלא היה אברהם חס על כבודו, רק שהיה מקפיד על כבוד השם יתברך, שיהיה נראה כבודו יתברך שהוא יעשיר אותו. ואם תאמר ומה בכך שהקב"ה הבטיח אותו לעשרו, שמא זה הוא העושר שיתן אליו הקדוש ברוך הוא, דאם לא כן הרי קבל מתנות מפרעה (לעיל יב, טז) ולא אמר כי הקדוש ברוך הוא הבטיח אותו לעשרו, אלא על כרחך זהו העושר שהקב"ה הבטיחו לעשרו, ואם כן למה לא רצה לקבל אותו ממלך סדום, ויש לומר דהכא מפני שלא נתן לו מלך סדום רק מפני שנשבה, ומכח הפסד שהגיע לו - לא הוי זה בכלל "ואברכך" (לעיל יב, ב), ד'ברכה' אינו רק דבר שבא מכח ברכה ולא מכח צרה, אבל פרעה שנתן לו לכבודו - זהו הברכה שהבטיחו הקדוש ברוך הוא שיהיה מכובד עד שיתנו הכל אליו מתנות, והוא בכלל "ואברכך". ואף על גב דגם פרעה נתן לו בשביל המכות שבאו עליו, זה לא יחשב קללה, כי היה בשביל כפרתו, אבל באלו מלכים שנשבו במלחמה לא נקרא זה 'ברכה' אם היה מקבל מהם:

**28 פחד אברהם אחר המלחמה** (על "אנכי מגן לך מן העונש") **(א) אנכי מגן לך וכו'.** ומה שלא פירש כן "אל תירא" שהיה מתיירא מן העונש - והיה אומר לו הקדוש ברוך הוא "אל תירא", משום דאם כן למה הרג אותם מתחלה אם ירא היה מן העונש, על כרחך צריך לומר שלא היה ירא אברהם כלל מן העונש.

(ה) וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הַבֶּט־נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם־תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ׃

**רש"י**

**טו:ה ויוצא אתו החוצה** - לפי פשוטו הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים, ולפי מדרשו אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן, אברם אין לו בן, אבל אברהם יש לו בן. וכן שרי לא תלד, אבל שרה תלד, אני קורא לכם שם אחר וישתנה המזל. דבר אחר הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים, וזהו לשון הבטה מלמעלה למטה׃

**רמב"ן**

השכר הגדול הזה עולם הבא, כי זה אין צורך להבטחה, כי כל עובד אלהים ימצא חיים לפניו, אך בעולם הזה יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים, על כן צריכים בטחון. ועוד, כי הרבה מאד - לאמר שיזכה לשתי שולחנות בכל הטוב הראוי לצדיקים הגמורים מאין עונש כלל. ועוד, כי ההבטחה למה שהיה מתירא ממנו. וחזר ופירש לו הבטחתו שלא יפחד גם מזה, כי ישים זרעו ככוכבי השמים לרוב׃

ויש עליך לשאול, שכבר נאמר לו לאברהם (לעיל יג טו) כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם ושמתי את זרעך כעפר הארץ, ואיך יאמר עתה ואנכי הולך ערירי, והנה בן ביתי יורש אותי - ולמה לא האמין בנבואה הראשונה כאשר יאמין בזאת. והתשובה, כי הצדיקים לא יאמינו בעצמם בחטאם בשגגה, וכתוב (ירמיה יח ט) רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ושב הגוי ההוא ועשה הרע לפני ונחמתי על הטובה. והנה ראה עצמו בא בימים ולא נתקיימה נבואתו וחשב כי חטאיו מנעו הטוב. ואולי חשש עתה פן יענש על הנפשות שהרג כדברי רבותינו (ב"ר מד ה). וכלשון הזה אמרו בבראשית רבה (עו ב) ויירא יעקב מאד ויצר לו (להלן לב ח), מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה וכו׳׃

**מה תתן לי ואנכי הולך ערירי** - פירשו בו (יב"ע) אני מת בלא בנים, כטעם כי הולך האדם אל בית עולמו (קהלת יב ה)׃

והנכון בעיני, כי מתחלה יתאונן, מה יהיה שכרי אחרי שאין לי בנים ואנכי הולך נע ונד בארץ נכריה, יחידי כערער בערבה, אין יוצא ואין בא בביתי זולתי אליעזר איש נכרי אשר לקחתי לי מדמשק, לא מבית אבי ולא מארצי. ואחר כך אמר הן לי לא נתתה זרע - כאשר הבטחתני, והנה בן ביתי - הנזכר יורש אותי - כי זקנתי ויבא עתי בלא זרע. והנה אני ענוש, ואבד שכרי אשר הבטחתני בו בראשונה׃

**גור אריה**

אך קשה אם כן שלא היה ירא אברהם כלל מן העונש - למה הוצרך לומר "אנכי מגן לך", ויש לומר שאברהם היה סובר שודאי רשעים גמורים היו כיון שנעשה לו נס שיהרוג אותם, אם היו צדיקים לא היה עושה לו הקדוש ברוך הוא נס שיהרוג צדיקים, ובודאי אין כאן עונש מה שהרג המלכים האלו, והיה מתייירא שקבל שכרו כיון שהקב"ה עשה נס אליו שהרג כל המלכים אלו, ובשביל כך קבל שכרו, וכשאמר לו הקדוש ברוך הוא "אל תירא" שלא קבל שכרו במה שהרג המלכים, יחשוב אברהם כי לכך לא קבל שכרו שלא היה נס, והיה דרך מקרה שהרג המלכים, ואם כן שמא צדיקים היו, והוצרך לומר שאינו כך, "אנכי מגן לך" מן העונש׃

(ו) וְהֶאֱמַן בַּיקֹוָק וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה׃

**רש"י**

**טו:ו והאמין בה' -** לא שאל לו אות על זאת, אבל על ירושת הארץ שאל לו אות ואמר לו במה אדע׃[29]

**ויחשבה לו צדקה -** הקדוש ברוך הוא חשבה לאברם לזכות ולצדקה על האמונה שהאמין בו. דבר אחר במה אדע, לא שאל לו אות אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, אמר לו הקדוש ברוך הוא בזכות הקרבנות׃[30]

**רמב"ן (המשך)**

זרע, האמין כי נכון הדבר מעם האלהים, אמת לא ישוב ממנה, כי צדקת ה' היא ואין לה הפסק, כענין שכתוב (ישעיה מה כג) בי נשבעתי (נאם ה') יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב׃

**רמב"ן**

**טו:ו "והאמן בה'" – ביטחון אברהם בצדקת ה'**

**והאמן בה' ויחשבה לו צדקה -** פירש רש"י הקדוש ברוך הוא חשב לו צדקה וזכות על האמונה שהאמין בו. ואיני מבין מה הזכות הזאת, למה לא יאמין באלהי אמן, והוא הנביא בעצמו, ולא איש אל ויכזב. ומי שהאמין לשחוט את בנו היחיד האהוב ושאר הנסיונות איך לא יאמין בבשורה טובה׃

והנכון בעיני כי יאמר שהאמין בה' וחשב כי בצדקו של הקדוש ברוך הוא יתן לו זרע על כל פנים, לא בצדקת אברם ובשכרו, אף על פי שאמר לו "שכרך הרבה מאד". ומעתה לא ייראּ פן יגרום החטא. ואף על פי שבנבואה הראשונה חשב שתהיה על תנאי כפי שכר מעשיו, עתה כיון שהבטיחו שלא ייראּ מן החטא ויתן לו

**גור אריה**

**29 אמונה וביטחון מול חשש החטא** (על "לא שאל לו אות על זאת") **(ו) ולא שאל לו אות על זאת.** פירוש אבל אין האמנה הזאת שיאמין שכך יהיה הדבר, דאיך סלקא דעתך שלא יאמין הנביא לדברי השם יתברך, אלא שלא שאל לו אות כמו ששאל על ירושת הארץ, וזה היה האמנה בה' ובוטח לגמרי והולך בתומו ובאמונתו (כ"ה ברא"ם). שאין לומר שעדין יקשה למה צריך לו אות, אחר שהוא מאמין בה', דודאי האות - שלא יגרום החטא שלא תתקיים ההבטחה, כי החטא בודאי גורם שלא תתקיים (ברכות סף ד.). והקשה הרמב"ן מי שהציל אותו מכבשן האש (ב"ר לח, יג) לא יאמין בדבר זה שיתן לו השם יתברך בנים, ואין זה קשיא, דודאי אף על גב שהיה שואל אות - אין זה שלא יאמין, רק שלא יגרום החטא, ומכל מקום יש בזה קצת בלתי מאמין׃

והקשה הרמב"ן (פסוק ז) למה שאל אות בירושת הארץ ובנתינת זרע לא שאל אות, ותירץ משום דירושת הארץ תולה בדעת אחרים, דשמא ישובו הכנעניים בתשובה ויקוים בהם "רגע אדבר על גוי להרוס ולעקר ושב אותו הגוי ונחמתי" (ראה ירמיה יח, ז - ח), ושמא גם כן כאן ישובו, או שיגרום חטא זרעו, אבל דבר זה שהוא נתינת הזרע לא שאל אות, דהוא תולה בעצמו, ולפיכך לא שאל אות. והקשה הרא"ם לדברי הרמב"ן למה לא שאל אות כשאמר למעלה (יב, ז) "לזרעך אתן את הארץ הזאת" וכאן שאל אות, ולפיכך פירש הרא"ם דכאן היה מסופק בנתינת הארץ, דשמא אחר כל הניסים שנעשו לו וניצול מן הרעב (לעיל יב, י), והציל את אשתו מתוך בית פרעה (שם שם כ), שמא קבל שכרו, ולא יבא לו ההבטחה שאמר לו הקדוש ברוך הוא בתחלה "לזרעך אתן את הארץ", דהשתא לא הבטיחו רק שאמר "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך הארץ הזה" (ראה פסוק ז), ספור דברים בעלמא, כלומר מתחלה הוצאתיך כדי ליתן לך את הארץ, ועתה לא הבטיחו, לכך שאל לו אות. אבל בנים - הבטיחו עתה, שאמר לו "כה יהיה זרעך" (פסוק ה), ולפיכך לא שאל לו אות, כך תירץ הרא"ם. וכל זה אין בו ממש, דאם כן למה הוצרך לשאל אות, ישאל הקדוש ברוך הוא אם יתן לו הארץ, ולא יהיה צריך לאות. ועוד שהקב"ה אמר לו "שכרך הרבה מאוד" (פסוק א), אם כן לא קבל שכרו. ומה שהקשה למה לא שאל אות על זה כאשר אמר לו "לזרעך אתן את הארץ הזאת", אין זה קשיא, שכאשר ראה שעה רצוייה אצל הקדוש ברוך הוא שאמר "שכרך הרבה מאד", שזה לא נאמר לו מעולם, לפיכך אמר להקב"ה "במה אדע", ושאל אות׃

אך אשר הוקשה לי על דברי הרמב"ן, דפירש ששאל אות מפני שהדבר תולה באחר שמא יעשו תשובה הכנעניים, אם כן היה אברהם מבקש אות ואף אם יעשו תשובה ישאל את הארץ, וזה דבר פלא איך היה חפץ שיעשה לו אות ליתן לזרעו הארץ אף אם יעשו הכנעניים תשובה, וכי עביד הקדוש ברוך הוא דינא בלא דינא (ברכות ה ע"ב)׃

אך הנראה שהאות הוא שעל כל פנים תתקיים ההבטחה ואין צריך לירא שמא יגרום החטא, כי האות הוא שכך יהיה בודאי. ולא שאל אות על נתינת הזרע, מפני שחילוק גדול יש ביניהם, דבזרע אין חידוש שיהיה לו זרע, ואין כאן דבר מעשה כלל רק חדוש המזל (רש"י פסוק ה), והקב"ה אמר לו שיהיה לו זרע - והאמין בה' שכך יהיה לו לעתיד, אבל בנתינת הארץ, דהוא מעשה שהקב"ה יבטיח אותו שיתן מתנה כזאת לבניו, וסבור היה שמא לא יבא המעשה על כל פנים אלא על תנאי הבטיח לו, כי כל מעשה כל זמן שלא יצא לפועל יכול להשתנות. אבל מה שהבטיחו על הבנים, שאין כאן מעשה, בודאי הבטחתו תתקיים, כיון שלא נתן לו דבר שאין לשאר בני אדם, שאף אנשים רשעים יש להם בנים, כדאמרינן (מועד קטן כח.) 'בני חיי ומזוני לא בזכותא תליא אלא במזלא תליא', ובזה לא היה ירא שמא יגרום החטא, ולא שאל אות. אבל נתינת הארץ - מתנה כזאת היה ירא בודאי שמא יגרום החטא, וחשב אברהם כיון שלא אמר רק "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך וגו'" (פסוק ז), חשב דאין זה רק ליתן, ואין כאן רק הבטחה על הנתינה, והבטחה על הנתינה אינה נתינה ממש, כמו שאין אדם קונה כשיאמר לו 'אתן לך מתנה' (ב"מ מט.), כך לא נקנה לאברהם המתנה, ואם הוא צדיק בודאי "לא איש אל ויכזב" (במדבר כג, יט), אבל אם יגרום החטא תשתנה ההבטחה, ולפיכך שאל אות, אבל בזרע לא שאל אות דאין כאן מתנה, והיה בוטח בה'. ולפיכך אחר כריתות הברית נאמר (פסוק יח) "לזרעך נתתי", דבברית בין הבתרים כבר נתן לו הארץ, ואינו עוד הבטחה על הנתינה, ואין צריך לירא שמא יגרום החטא, שכבר זכה אברהם בארץ, ודברים ברורים הם אלו למבין׃

ואני תמה על דברי הרא"ם שהקשה למה לא שאל אות על זה מיד שאמר "לזרעך אתן את הארץ" (לעיל יב, ז), הלא לדברי רז"ל היה ברית בין הבתרים קודם שאמר "לזרעך אתן את הארץ", כמו שפירשו בסדר עולם (פי"א), והביאו הרמב"ן פרשת בא (שמות יב, יח), אבל לפי סברתו השבנו. וזו פלא מדברי הרמב"ן, כי יסוד הכל הוא האמונה, ואיך היתה בעיניו מלתא זוטרתא, והנה במשה נאמר (במדבר כ, יב) "יען אשר לא האמנתם בי להקדישני", ואין ספק כי משה אדון הנביאים לא היה מסופק בו יתברך׃

**30 כפרה על חטאי ישראל בארץ** (על "בזכות הקרבנות") **באיזה זכות יתקיימו בה.** ואם תאמר למה בזכות הקרבנות, והלא "לא על דבר זבח ועולה צוותי אבותיכם" (ראה ירמיה ז, כב), ויש לומר כי ראה אברהם את הכנעניים גולים ממנה, אמר "אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז, כ),

(ז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְקֹוָק אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ׃ (ח) וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יֱקֹוִק בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה׃ (ט) וַיֹּאמֶר אֵלָיו קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל׃ (י) וַיִּקַּח־לוֹ אֶת־כָּל־אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ וַיִּתֵּן אִישׁ־בִּתְרוֹ לִקְרַאת רֵעֵהוּ וְאֶת־הַצִּפֹּר לֹא בָתָר׃ (יא) וַיֵּרֶד הָעַיִט עַל־הַפְּגָרִים וַיַּשֵּׁב אֹתָם אַבְרָם׃ (יב) וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל־אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת עָלָיו׃ (יג) וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי־גֵר| יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה׃

**רש"י**

**טו:י ויבתר אותם** - חלק כל אחד לשני חלקים, ואין המקרא יוצא מידי פשוטו לפי שהיה כורת עמו ברית לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב (פסוק יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר וגו', ודרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמה שנאמר להלן (ירמיה לד יט) העוברים בין בתרי העגל, אף כאן תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים הוא שלוחו של שכינה שהוא אש׃

**ואת הצפור לא בתר** - לפי שהאומות נמשלו לפרים ואילים ושעירים, שנאמר (תהלים כב יג) סבבוני פרים רבים וגו', ואומר (דניאל ח כ) והאיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס. ואומר (שם כא) והצפיר והשעיר מלך יון, וישראל נמשלו לבני יונה שנאמר (שה"ש ב יד) יונתי בחגוי הסלע, לפיכך בתר הבהמות רמז על האומות שיהיו כלין והולכין, ואת הצפור לא בתר רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם׃

**טו:יא וישב** - לשון נשיבה והפרחה, כמו (תהלים קמז יח) ישב רוחו, רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם, ואין מניחין אותו מן השמים עד שיבא מלך המשיח׃

**טו:יב והנה אימה וגו'** - רמז לצרות וחשך של גליות׃

**טו:יג כי גר יהיה זרעך** - משנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה. כיצד, יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב. ויעקב כשירד למצרים אמר (להלן מז ט) ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, הרי מאה ותשעים, ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רדו, הרי ארבע מאות שנה. ואם תאמר במצרים היו ארבע מאות, הרי קהת מיורדי מצרים היה, צא וחשוב שנותיו של קהת, ושל עמרם, ושמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים, אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים, ואתה צריך להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם, ושחי עמרם אחר לידת משה׃

**רמב"ן**

או יאמר כי אברהם האמין שיהיה לו זרע יורש על כל פנים, והקב"ה עוד חשב לו ההבטחה הזו שהבטיחו צדקה, כי בצדקת ה' יעשה כן, כמו אלהים חשבה לטובה (להלן נ כ), וכן ותחשב לו לצדקה (תהלים קו לא) דפנחס, שחשב לו הבטחתו זו שבטח בשם במעשה ההוא לצדקה לדור ודור, כי לעולם ישמור לו האל בעבורה צדקתו וחסדו, כדרך לעולם אשמור לו חסדי (שם פט כט)׃

**טו:ז "במה אדע" – החשש שירושת הארץ תלויה במעשים**

**אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה** - כבר פירשתי זה (לעיל יא כח) כי יאמר מעת שהוצאתיך מאור כשדים ועשיתי לך נס היה הרצון לפני לתת לך הארץ הזאת. והנה עתה לא גזר שיתננה לו, אבל אמר שהוציאו מאור כשדים על דעת שיתננו לו, ולכן חשש אברהם פן יהיה בירושת הארץ תנאי המעשים אף על פי שאמר לו פעמים (לעיל יב ז, יג טו) לזרעך אתן את הארץ הזאת, כי עתה לא יגזור המתנה כאשר גזר לו זרע, ולכן אמר במה אדע כי אירשנה׃

ואינו כשאלת "מה אות" (מ"ב כ ח), וגם הקדוש ברוך הוא לא עשה עמו כשאר האותות להראות לו אות או מופת בדבר נפלא, אבל בקש אברהם שידע ידיעה אמיתית שיירשנה ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם, או שמא יעשו הכנענים תשובה ויקיים בהם רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ להאביד ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתי על הרעה (ירמיה יח ז). והקדוש ברוך הוא כרת עמו ברית שיירשנה על כל פנים׃

**טו:יב "אימה חשכה גדולה" – רמז לארבע הגלויות**

**והנה אימה חשכה גדולה נופלת** - דרשו בו רמז לשעבוד ארבע גליות, כי מצא הנביא בנפשו אימה, ואחר כך בא בחשכה, ואחר כך גדלה החשכה, ואחר כך הרגיש כאלו היא נופלת עליו, כמשא כבד תכבד ממנו. אמרו (ב"ר מד יז) אימה זו בבל. חשכה זו מדי, שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה זו מלכות אנטיוכס, נופלת עליו זו אדום׃

והיה הענין הזה לאברהם, כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת הארץ לזרעו לאחזת עולם אמר לו כמשייר במתנתו, שארבע

**גור אריה**

ושמא ישראל יהיו גם כן גולים ממנה בשביל חטא, אמר הקדוש ברוך הוא בזכות הקרבנות, שהם כפרת ישראל על חטאתיהם - יתקיימו. ואף על גב דהרבה חטאים יש שאין להם כפרה בקרבן, לא היה ירא אברהם אלא מעבירות שוגגים ועבירות קלות, מפני "כי אדם אין צדיק בארץ", אבל בעבירות זדונות - דין הוא שיגלם אם יחטאו, לכך אמר עבירות שוגגים יש להם כפרה. אי נמי כיון שהקב"ה מכפר לישראל, אם כן רוצה בכפרתן של ישראל, ומכפר להם גם כן בכפרות אחרות; יום הכפורים, ותשובה, ותפילה. ועיין בפרק בני העיר במגילה. ואין כאן מקום להאריך, ובספר גבורות ה' (פרק ח) התבאר באריכות׃

(יד) וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל׃

**רש"י**

**טו:יד וגם את הגוי -** וגם לרבות ארבע מלכיות, שאף הם כלים על ששיעבדו את ישראל׃

**דן אנכי -** בעשר מכות׃

**ברכוש גדול -** בממון גדול, כמו שנאמר (שמות יב לו) וינצלו את מצרים׃

**רמב"ן (המשך)**

מלבד מה שהוסיפו בענוי עצמו, וימררו את חייהם בעבודה קשה וגו'. והוא מה שאמר הכתוב (דברים כו ז) וירא את עניינו ואת עמלינו ואת לחצנו׃

ודע והבן כי האיש שנכתב ונחתם בראש השנה להריגה לא ינקה הליסטים ההורג אותו בעבור שעשה מה שנגזר עליו, הוא רשע בעונו ימות ודמו מיד הרוצח יבוקש׃

אבל כאשר תצא הגזירה על פי נביא, יש בעושה אותה דינים, כי אם שמע אותה ורצה לעשות רצון בוראו כנגזר אין עליו חטא אבל יש לו זכות בו, כאשר אמר ביהוא (מ"ב י ל) יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בנים רבעים ישבו לך על כסא ישראל. אבל אם שמע המצוה והרג אותו לשנאה או לשלול אותו, יש עליו העונש כי הוא לחטא נתכוון, ועבירה הוא לו׃

וכן הכתוב אומר בסנחריב (ישעיה י ה) הוי אשור שבט אפי וגו' בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו. ואמר הכתוב והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב כי להשמיד בלבבו, ועל כן הענישו בסוף, כמו שנאמר (שם י יב) והיה כי יבצע ה' את כל מעשהו אפקוד על פרי גודל לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו וגו'. ואמר בו שה פזורה ישראל אריות הדיחו הראשון אכלו מלך אשור וזה האחרון עצמו נבוכדראצר מלך בבל, לכן כה אמר ה' [וגו'] הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור (ירמיה נ יז). והנה זו ראיה שנענש מלך אשור על הרעה שעשה לישראל׃

והנה נבוכדראצר שמע כי הנביאים פה אחד קוראים אותו להחריב ירושלים, והוא וכל עמו נצטוו על כך מפי הנביא, כמו שכתוב (ירמיה כה ט) הנני שולח לך ולקחתי את כל משפחות צפון נאם ה' ואל נבוכדראצר מלך בבל עבדי והביאותים על הארץ הזאת ועל יושביה והחרמתים, וכתיב (שם לב כח) הנני נותן את העיר הזאת ביד הכשדים וביד נבוכדראצר מלך בבל והציתו את העיר באש, ואף על בית המקדש עצמו אמר (שם כו ו) ונתתי את הבית הזה כשילה. והם יודעים כי מצות השם היא, כמו שאמר נבוזראדן לירמיהו (שם מ ב) ה' אלהיך דבר את הרעה הזאת אל המקום הזה ויבא ויעש ה' כאשר דבר כי חטאתם לה', ואף על פי כן נענשו הכשדים כולם בסוף׃

והיה זה מפני שני טעמים, האחד שגם הוא נתכון להשמיד כל הארץ להגדיל ממשלתו, כמו שכתוב בו (ישעיה יג יא) והשבתי

**רמב"ן**

גליות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם, וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו. ואחרי כן הודיעו בבאור גלות אחרת שיגלו תחלה, שהוא גלות מצרים, שכבר נענש בו כאשר פירשתי (לעיל יב י)׃

**טו:יד מדוע נענשו המצרים אף שקיימו את גזירת ה'**

**וגם את הגוי אשר יעבודו -** וגם לרבות ד' גליות על ששעבדו את ישראל, לשון רש"י. ועל דרך הפשט יאמר, כאשר דנתי את בניך בגלות וענוי על עון, גם את הגוי אשר יעבודו אדין על החמס אשר יעשו להם׃

והנכון בעיני, כי טעם וגם, אף על פי שאני גזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם ועבדום וענו אותם, אף על פי כן אשפוט את הגוי אשר יעבודו על אשר יעשו להם, ולא יפטרו בעבור שעשו גזרתי׃

והטעם כמו שאמר הכתוב (זכריה א יד) וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, ואומר (ישעיה מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי וגו'. וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור, וימררו את חייהם וחשבו למחות את שמם, וזה טעם דן אנכי - שאביא אותם במשפט, אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע להם. וזהו מה שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא), כי הזדון הוא שהביא עליהם העונש הגדול שאבדם מן העולם. וכן כי ידעת כי הזידו עליהם (נחמיה ט י)׃

והרב נתן טעם בספר המדע (הלכות תשובה ו ה) לפי שלא גזר על איש ידוע, וכל אותם המריעים לישראל אלו לא רצה כל אחד מהם הרשות בידו, לפי שלא נגזר על איש ידוע. ולא נתכנו דבריו אצלי, שאפילו גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך, וקדם זה ועשה גזרתו של הקדוש ברוך הוא זכה בדבר מצוה, ומה טעם בדבריו, כאשר יצוה המלך שיעשו בני מדינה פלונית מעשה מן המעשים, המתרשל ומטיל הדבר על האחרים חומס וחוטא נפשו, והעושה יפיק רצון ממנו, וכל שכן שהכתוב אמר וגם את הגוי אשר יעבודו, שיעבדו הגוי כולו, והם הלכו מעצמם למצרים. אבל הטעם כאשר כתבתי׃

וכבר הזכירו רבותינו הענין הזה, אמרו בואלה שמות רבה (ל טו) משל לאדון שאמר לבנו "יעשה עם פלוני ולא יצערנו", הלך ועשה, אף על פי שעשה עמו חנם לא הניח שלא היה מצערו. כשנתרצה האדון לבנו גזר על מצעריו הריגה. כך גזר הקדוש ברוך הוא שיהיו ישראל משועבדין במצרים, עמדו עליהם ושעבדום בחוזק. אמר הקדוש ברוך הוא היה לכם לנהוג בם כעבדים ויעשו צרכיכם, אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א טו). עד כאן לשונם׃

ודבר ברור הוא כי השלכת בניהם ליאור אינה בכלל "ועבדום וענו אותם", אבל היא עקירתם לגמרי, וכן מה שאמרו תחלה הבה נתחכמה לו פן ירבה (שמות א י), אינו בכלל עבדות וענוי,

(טו) וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל־אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה׃ (טז) וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא־שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד־
הֵנָּה׃ (יז) וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וַעֲלָטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה׃ (יח) בַּיּוֹם הַהוּא
כָּרַת יְקֹוָק אֶת־אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת׃ (יט)
אֶת־הַקֵּינִי וְאֶת־הַקְּנִזִּי וְאֶת הַקַּדְמֹנִי׃ (כ) וְאֶת־הַחִתִּי וְאֶת־הַפְּרִזִּי וְאֶת־הָרְפָאִים׃ (כא) וְאֶת־הָאֱמֹרִי וְאֶת־הַכְּנַעֲנִי
וְאֶת־הַגִּרְגָּשִׁי וְאֶת־הַיְבוּסִי׃ {ס} פרק טז (א) וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית וּשְׁמָהּ הָגָר׃ (ב)
וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל־אַבְרָם הִנֵּה־נָּא עֲצָרַנִי יְקֹוָק מִלֶּדֶת בֹּא־נָא אֶל־שִׁפְחָתִי אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל
שָׂרָי׃

**רש"י**

**טו:טו ואתה תבוא** - ולא תראה כל אלה׃

**אל אבותיך** - אביו עובד עבודה זרה והוא מבשרו שיבא אליו, אלא למדך שעשה תרח תשובה׃

**תקבר בשיבה טובה** - בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו, ולפיכך מת חמש שנים קודם זמנו ובו ביום מרד עשו׃

**טו:טז ודור רביעי** - לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלשה דורות, והרביעי ישובו לארץ הזאת, לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכרת ברית זו, כדכתיב (פסוק ז) לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, וכן היה, יעקב ירד למצרים, צא וחשוב דורותיו יהודה, פרץ, חצרון, וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה׃

**כי לא שלם עון האמורי** - להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקדוש ברוך הוא נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה, שנאמר (ישעיה כז ח) בסאסאה בשלחה תריבנה׃

**טו:יז והנה תנור עשן וגו'** - רמז לו שיפלו המלכיות בגיהנם.

**טו:יח לזרעך נתתי** - אמירתו של הקדוש ברוך הוא כאילו היא עשויה׃

**הנהר הגדול נהר פרת** - לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו גדול אף על פי שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן, שנאמר והנהר הרביעי הוא פרת. משל הדיוט עבד מלך מלך, הדבק לשחוור וישתחוו לך׃

**טו:יט את הקיני** - עשר אומות יש כאן ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון, והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא יד) אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם׃

**טז:א שפחה מצרית** - בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשה לשרה אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר׃

**טז:ב אולי אבנה ממנה** - לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס׃

**אבנה ממנה** - בזכות שאכניס צרתי לתוך ביתי׃

**לקול שרי** - לרוחה הקודש שבה׃

**רמב"ן**

גאון זדים וגאות עריצים אשפיל, וכתיב (שם יד יג) ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגו', וכתוב אעלה על במתי עב אדמה לעליון, וכתיב באומתו (שם מז ח) האומרת בלבבה אני ואפסי עוד. ואמר בו חבקוק (חבקוק ב ט) הוי בוצע בצע רע לביתו לשום במרום קנו וגו', והנה זה כענשו של סנחריב, ולכך אמר הכתוב (ירמיה נ יח) לכן כה אמר ה' הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור׃

אבל היה במלך בבל עונש אחר שהוסיף על הגזרה והרע לישראל יותר מאד, כמו שאמר בו (ישעיה מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עולך מאד, ועל כן בא עליהם עונש כפול ומכופל שנשמד זרעו לגמרי, ולא יהיה לבבל שם ושאר נין ונכד (ישעיה יד כב), ונשמדה עירו לעולמים, שנאמר (שם יג יט) והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור ורבצו שם ציים ושעירים ירקדו שם, ואמר בו הכתוב (ירמיה נא יא) כי נקמת ה' היא נקמת היכלו, וכתיב (שם נא לה לו) חמסי ושארי על בבל תאמר יושבת ציון ודמי אל יושבי כשדים תאמר ירושלים, לכן כה אמר ה' הנני רב את ריבך ונקמתי את נקמתך. ופסוקים רבים כאלה׃

**טו:טו "תבוא אל אבותיך בשלום" – אברהם אינו בכלל העונש**

**ואתה תבא אל אבותיך בשלום** - ולא תראה כל אלה, לשון רש"י. ואינו נכון כפי פירושו שאמר (בפסוק יג) "כי גר יהיה זרעך" משיהיה לך זרע, ומשנולד יצחק נאמר בו ויגר אברהם בארץ פלשתים (להלן כא לד), ויגר יצחק בגרר, אם כן גם הוא בכלל הגזירה. אבל טעמו ואתה תבא אל אבותיך בשלום, שלא יגיעך שום עונש דבר מאתי אף על פי שאני גוזר על בניך עונשים בעבדות וענוי׃

(ג) וַתִּקַּ֗ח שָׂרַ֤י אֵֽשֶׁת־אַבְרָם֙ אֶת־הָגָ֣ר הַמִּצְרִ֔ית שִׁפְחָתָ֖הּ מִקֵּ֣ץ עֶשֶׂר֑ שָׁנִים֙ לְשֶׁ֣בֶת אַבְרָ֔ם בְּאֶ֖רֶץ כְּנָ֑עַן וַתִּתֵּ֣ן אֹתָ֗הּ לְאַבְרָם֙ אִישָׁ֣הּ לֹ֔ו לְאִשָּׁ֖ה׃ (ד) וַיָּבֹ֣א אֶל־הָגָ֔ר וַתַּ֖הַר וַתֵּ֣רֶא כִּ֤י הָרָתָה֙ וַתֵּקַ֣ל גְּבִרְתָּ֔הּ בְּעֵינֶ֖יהָ׃ (ה) וַתֹּ֤אמֶר שָׂרַי֙ אֶל־אַבְרָ֔ם חֲמָסִ֥י עָלֶ֖יךָ אָנֹכִ֣י נָתַ֗תִּי שִׁפְחָתִי֙ בְּחֵיקֶ֔ךָ וַתֵּ֣רֶא כִּ֤י הָרָתָה֙ וָאֵקַ֣ל בְּעֵינֶ֔יהָ יִשְׁפֹּ֥ט יְקֹוָ֖ק בֵּינִ֥י וּבֵינֶֽיךָ׃ (ו) וַיֹּ֤אמֶר אַבְרָם֙ אֶל־שָׂרַ֔י הִנֵּ֥ה שִׁפְחָתֵ֖ךְ בְּיָדֵ֑ךְ עֲשִׂי־לָ֖הּ הַטֹּ֣וב בְּעֵינָ֔יִךְ וַתְּעַנֶּ֥הָ שָׂרַ֖י וַתִּבְרַ֥ח מִפָּנֶֽיהָ׃ (ז) וַיִּמְצָאָ֣הּ מַלְאַ֣ךְ יְקֹוָ֔ק עַל־עֵ֥ין הַמַּ֖יִם בַּמִּדְבָּ֑ר עַל־הָעַ֥יִן בְּדֶ֖רֶךְ שֻֽׁור׃ (ח) וַיֹּ֗אמֶר הָגָ֤ר שִׁפְחַת֙ שָׂרַ֣י אֵי־מִזֶּ֣ה בָּ֔את וְאָנָ֖ה תֵּלֵ֑כִי וַתֹּ֣אמֶר מִפְּנֵ֥י שָׂרַ֛י גְּבִרְתִּ֖י אָנֹכִ֥י בֹרַ֖חַת׃ (ט) וַיֹּ֤אמֶר לָהּ֙ מַלְאַ֣ךְ יְקֹוָ֔ק שׁ֥וּבִי אֶל־גְּבִרְתֵּ֖ךְ וְהִתְעַנִּ֥י תַּחַ֖ת יָדֶֽיהָ׃ (י) וַיֹּ֤אמֶר לָהּ֙ מַלְאַ֣ךְ יְקֹוָ֔ק הַרְבָּ֥ה אַרְבֶּ֖ה אֶת־זַרְעֵ֑ךְ וְלֹ֥א יִסָּפֵ֖ר מֵרֹֽב׃ (יא) וַיֹּ֤אמֶר לָהּ֙ מַלְאַ֣ךְ יְקֹוָ֔ק הִנָּ֥ךְ הָרָ֖ה וְיֹלַ֣דְתְּ בֵּ֑ן וְקָרָ֣את שְׁמֹ֔ו יִשְׁמָעֵ֖אל כִּֽי־שָׁמַ֥ע יְקֹוָ֖ק אֶל־עָנְיֵֽךְ׃ (יב) וְה֣וּא יִהְיֶ֤ה פֶּ֨רֶא֙ אָדָ֔ם יָדֹ֥ו בַּכֹּ֖ל וְיַ֣ד כֹּ֑ל בֹּ֗ו וְעַל־פְּנֵ֛י כָּל־אֶחָ֥יו יִשְׁכֹּֽן׃ (יג) וַתִּקְרָ֞א שֵׁם־יְקֹוָ֣ק הַדֹּבֵ֣ר אֵלֶ֗יהָ אַתָּ֤ה אֵל֙ רֳאִ֔י כִּ֣י אָמְרָ֔ה הֲגַ֥ם הֲלֹ֖ם רָאִ֑יתִי אַחֲרֵ֖י רֹאִֽי׃ (יד) עַל־כֵּ֗ן קָרָ֤א לַבְּאֵר֙ בְּאֵ֣ר לַחַ֣י רֹאִ֔י הִנֵּ֥ה בֵֽין־קָדֵ֖שׁ וּבֵ֥ין בָּֽרֶד׃

**רש"י**

**טז:ג ותקח שרי** - לקחתה בדברים אשריך שזכית לידבק בגוף קדוש כזה:

**מקץ עשר שנים** - מועד הקבוע לאשה ששהתה עשר שנים ולא ילדה לבעלה חייב לישא אחרת:

**לשבת אברם וגו'** - מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו (לעיל יב ב) ואעשך לגוי גדול, עד שיבא לארץ ישראל:[31]

**טז:ד ותקל גברתה בעיניה** - אמרה שרי זו אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאלו היא צדקת ואינה צדקת, שלא זכתה להריון כל השנים הללו, ואני נתעברתי מביאה ראשונה:

**טז:ה חמסי עליך** - חמס העשוי לי, עליך אני מטיל העונש, כשהתפללת להקב"ה מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, לא התפללת אלא עליך, והיה לך להתפלל על שנינו והייתי אני נפקדת עמך. ועוד, דבריך אתה חומס ממני שאתה שומע בזיוני ושותק:

**אנכי נתתי שפחתי וגו' ביני וביניך** - כל ביני ובינך שבמקרא חסר, וזה מלא, קרי ביה ובינך שהכניסה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברה, הוא שהמלאך אומר להגר הנך הרה, והלא כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר, אלא מלמד שהפילה הריון הראשון:

**טז:יב פרא אדם** - אוהב מדברות לצוד חיות, כמו שכתוב (כא כ - כא) ויהי רובה קשת וישב במדבר פארן:

**ידו בכל** - לסטים:

**ויד כל בו** - הכל שונאין אותו ומתגרין בו:

**ועל פני כל אחיו ישכן** - שיהיה זרעו גדול:

**רמב"ן**

**טז:ג עשר שנים בלי ילדים וישיבת חוץ לארץ**

**מקץ עשר שנים** - מועד הקבוע לאשה ששהתה עם בעלה י' שנים ולא ילדה חייב לישא אחרת. לשבת אברם בארץ כנען, מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שבא לארץ ישראל, לשון רש"י. והטעם הזה איננו יפה שישיבת חוצה לארץ הלכה פסוקה היא שאינה עולה לשום אדם בעולם, ומשנה ששנינו בה (יבמות סד א) בכל אדם היא. ואם היה מפני ההבטחה הזו לאברם היתה עולה לשאר האנשים:

וכבר טעו בה גם כן מן המפרשים טעות אחרת, שאמרו שאין דין היושב בחוצה לארץ להוציא האשה ששהתה עמו עשר שנים ולא ילדה ולא שישא אחרת. ואין הענין כן, אבל הכוונה לומר שאם היה אדם עם אשתו בחוצה לארץ חמש או עשר שנים ובאו לארץ ישראל, שנותנין להם זמן עשר שנים מעת ביאתם לארץ אולי בזכות הארץ יבנו. וכן עשו אברהם ושרה, מנו מעת בואם שם:

**טז:ו חטא שרה בעינוי הגר והשלכותיו לדורות**

**ותענה שרי ותברח מפניה** - חטאה אמנו בענוי הזה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי:

**רש"י (המשך)**

**טז:יג הגם הלום** - לשון תימה, וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום אחרי רואי אותם בביתו של אברהם, ששם הייתי רגילה לראות מלאכים. ותדע שהיתה רגילה לראותם שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר

**גור אריה**

31 **למה תלה רש"י ב"ואעשך לגוי גדול"** (על "אין ישיבת חוץ לארץ עולה") **מגיד שאין ישיבת חוץ לארץ עולים לו לפי שלא נאמר כו'.** פירוש דאם לא כן למה לא נשאה קודם זה הרבה, שהרי בחוצה לארץ היה הרבה עם שרה בלא בנים, אלא שלא עלתה ישיבת חוצה לארץ קודם שבא לארץ. והקשה הרמב"ן על פירוש זה, דהא מה שאין עולה ישיבת חוץ לארץ הוא מהלכה לכל אדם אף על גב שאינו אברהם, דכך קיימא לן במסכת יבמות (סד.), ואף על גב דלא

(טו) וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָם בֵּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם־בְּנוֹ אֲשֶׁר־יָלְדָה הָגָר יִשְׁמָעֵאל׃ (טז) וְאַבְרָם בֶּן־שְׁמֹנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלֶדֶת־הָגָר אֶת־יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם׃ {ס} פרק יז (א) וַיְהִי אַבְרָם בֶּן־תִּשְׁעִים שָׁנָה וְתֵשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא יְקֹוָק אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי־אֵל שַׁדַּי הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים׃ (ב) וְאֶתְּנָה בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבֶּה אוֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד׃ (ג) וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל־פָּנָיו וַיְדַבֵּר אִתּוֹ אֱלֹהִים לֵאמֹר׃ (ד) אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ וְהָיִיתָ לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם׃

**רש"י**

(שופטים יג כב) מות נמות, וזו ראתה ארבעה פעמים זה אחר זה ולא חרדה׃

**טז:טו ויקרא אברם שם וגו' -** אף על פי שלא שמע אברם דברי המלאך שאמר (פסוק יא) וקראת שמו ישמעאל, שרתה רוח הקודש עליו וקראו ישמעאל׃

**טז:טז ואברם בן שמנים שנה וגו' -** לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע שהיה בן שלש עשרה שנה כשנימול ולא עכב׃

**יז:א אני אל שדי -** אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה, לפיכך התהלך לפני ואהיה לך לאלוה ולפטרון, וכן כל מקום שהוא במקרא פירושו די יש לו, והכל לפי הענין׃

**התהלך לפני -** כתרגומו פלח קדמי, הדבק בעבודתי׃

**והיה תמים -** אף זה צווי אחר צווי, היה שלם בכל נסיונותי. ולפי מדרשו התהלך לפני במצות מילה, ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן שהערלה בך אתה בעל מום לפני. דבר אחר והיה תמים, עכשיו אתה חסר חמשה אברים שתי עינים, שתי אזנים, וראש הגויה שאוסיף לך אות על שמך ויהיו מנין אותיותיך מאתיים ארבעים ושמונה כמנין אבריך׃

**יז:ב ואתנה בריתי -** ברית של אהבה וברית הארץ להורישה לך על ידי מצוה זו׃

**יז:ג ויפול אברם על פניו -** ממורא השכינה, שעד שלא מל לא היה בו כחג לעמוד ורוח הקודש נצבת עליו, וזהו שנאמר בבלעם (במדבר כד ד) נופל וגלוי עינים. בברייתא דרבי אליעזר מצאתי כן׃

**רמב"ן**

**יז:א שם "א-ל שדי" – הנהגת הנסים הנסתרים**

**אל שדי -** שני שמות כל אחד תאר לעצמו ופירוש "אל" תקיף, מלשון אלי מואב (שמות טו טו). ופירוש "שדי" אמר רש"י שיש די באלהותי לכל בריה. ובספר מורה הנבוכים (א סג) פירש הרב כלומר, שאינו צריך במציאות מה שנמצא, ולא בקיום מציאותו, לזולתו, אבל מציאותו תספיק בעצמה׃

ורבי אברהם פירשו בשם הנגיד ז"ל מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. וזהו הנכון, כי היא מדת הגבורה מנהגת העולם שיאמרו בה החכמים (ב"ר לה ג) "מדת הדין של מטה"׃

וטעם להזכיר עתה זה השם, כי בו יעשו הנסים הנסתרים לצדיקים, להציל ממות נפשם, ולחיותם ברעב, ולפדותם במלחמה מיד חרב, ככל הנסים הנעשים לאברהם ולאבות, וככל הבאים בתורה בפרשת אם בחקותי (ויקרא כו ג - מו) ובפרשת והיה כי תבא (דברים כח א - סח) בברכות ובקללות שכולם נסים הם, כי אין מן הטבע שיבואו הגשמים בעתם בעבדנו האלהים, ולא שיהיו השמים כברזל כאשר נזרע בשנה השביעית, וכן כל היעודים שבתורה, אבל כולם נסים ובכולם תתנצח מערכת המזלות, אלא שאין בהם שנוי ממנהגו של עולם כנסים הנעשים על ידי משה רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר וזולתם, שהם מופתים משנים הטבע בפירסום, והם שיעשו בשם המיוחד אשר הגיד לו׃

**גור אריה**

שייך טעמא ד"ואעשך לגוי גדול" (לעיל יב, ב), ואם כן למה תלה רש"י טעמא ב"ואעשך לגוי גדול", ונראה לי דרש"י הוקשה לו כי אצל אברהם - שעדיין לא נצטווה על ישיבת הארץ - אם כן למה לא יעלה לו ישיבת חוצה לארץ, ולפיכך אמרו שלא נאמר "ואעשך לגוי גדול" רק בארץ ישראל. ואין להקשות מנא לן למילף מיניה שאר אדם דאין ישיבת חוץ לארץ עולה לו, שמא שאני אברהם בשביל שלא נאמר "ואעשך לגוי גדול" עד שיבא לארץ, אבל באדם אחר ישיבת חוץ לארץ עולה, ואין זה קשיא, דשפיר ילפינן דכמו גבי אברהם אין עולה לו ישיבת חוץ לארץ לפי שלא נאמר לו "ואעשך" עד שבא לארץ, שיותר ראוי להבנות בארץ מבחוצה לארץ, הכי נמי בכל אדם אין ישיבת חוץ לארץ עולה לו. ובודאי טעמא שלא נאמר "ואעשך לגוי גדול" רק בארץ ישראל מפני כי ראוי שיהיה כל האדם מיישב את הארץ שראוי לו, לכך לא נאמר "ואעשך לגוי גדול" רק בארץ ישראל, והכי נמי כל אדם אין ראוי ליישב רק הארץ שלו - שהוא ארץ ישראל, ולפיכך תלינן בעון חוץ לארץ׃

ואם תאמר אם כן נילף גם כן שאם שהה הרבה מאד בחוצה לארץ כמו שעשה אברהם לא יהיה צריך להוציא, וזה אינו, דלא אמרינן רק שאינו עולה לו וכגון ששהה בחוצה לארץ ובא לארץ אינו עולה לו, אבל אם שהה בחוצה לארץ יותר מי' שנים לא, ויראה דשאני אברהם מה שלא הוציא בחוצה לארץ שלא היה ראוי להוליד כלל בחוץ לארץ, ולפיכך לא הוציא בחוצה לארץ, אבל שאר אדם אף על גב דתלינן בחוץ לארץ, היינו שתולין בזה, אבל בודאי - אינו כן, ולפיכך בודאי אם שהה י' שנים ובא לארץ כיון דעתה הוא בא לארץ תלינן בעון חוץ לארץ ליתן לו י' שנים, אבל לבטל פריה ורביה - לא אמרינן שיהיה בחוצה לארץ לבטל פריה ורביה, וברור הוא ענין זה בלא חלוק כלל, וניחא השתא הכל, ופירש רש"י אתי שפיר׃

ואם תאמר והלא אברהם עקור היה כדאיתא בפרק הבא על יבמתו (יבמות סד.), דאמרינן התם אברהם ושרה טומטומים היו, ואין זה קשיא, כי אם מטעם שהוא עקור - "מקץ י' שנים" למה לי, ועל כרחך מדכתיב "מקץ י' שנים" לדרשא אתא למילף מיניה דאסור לשהות יותר עם אשתו, ואף על גב שהיה עקור - אפשר על ידי רחמים שיתרפא, וכיון שראתה שרה שלא זכתה להבנות נתנה לו הגר, שמא ממנה תזכה להבנות, ולא יהיה עקר עוד. והרא"ם האריך בדבריו, וזה עיקר פירוש הגמרא, ואין בזה קשיא׃

(ה) וְלֹא־יִקָּרֵא עוֹד אֶת־שִׁמְךָ אַבְרָם וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם כִּי אַב־הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ׃ (ו) וְהִפְרֵתִי אֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד
וּנְתַתִּיךָ לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמְּךָ יֵצֵאוּ׃ (ז) וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם לִבְרִית עוֹלָם
לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ׃ (ח) וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת | אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ אֵת כָּל־אֶרֶץ כְּנַעַן לַאֲחֻזַּת
עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים׃ (ט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת־בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ
לְדֹרֹתָם׃ (י) זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ הִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר׃ (יא) וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר
עָרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם׃ (יב) וּבֶן־שְׁמֹנַת יָמִים יִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר לְדֹרֹתֵיכֶם יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־
כֶּסֶף מִכֹּל בֶּן־נֵכָר אֲשֶׁר לֹא מִזַּרְעֲךָ הוּא׃ (יג) הִמּוֹל יִמּוֹל | יְלִיד בֵּיתְךָ וּמִקְנַת כַּסְפֶּךָ וְהָיְתָה בְרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם
לִבְרִית עוֹלָם׃ (יד) וְעָרֵל | זָכָר אֲשֶׁר לֹא־יִמּוֹל אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתוֹ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעַמֶּיהָ אֶת־בְּרִיתִי הֵפַר׃ {ס}
(טו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם שָׂרַי אִשְׁתְּךָ לֹא־תִקְרָא אֶת־שְׁמָהּ שָׂרָי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ׃

**רש"י**

**יז:ה כי אב המון גוים -** לשון נוטריקון של שמו. ורי"ש שהיתה בו בתחלה, שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו ועכשיו אב לכל העולם, לא זזה ממקומה, שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה עד שנתוספה ליהושע, שנאמר (במדבר יג טז) ויקרא משה להושע בן נון יהושע׃

**יז:ז והקמותי את בריתי -** ומה הוא הברית, להיות לך לאלהים׃

**יז:ח לאחוזת עולם -** ושם אהיה להם לאלהים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה׃[32]

**יז:טו לא תקרא את שמה שרי -** דמשמע שרי לי ולא לאחרים כי שרה סתם שמה, שתהא שרה על כל׃

**רמב"ן (המשך)**

רעה בהיות המזל טוב ויפה, כפי שיתהלך האדם לפניו, מפר אותות בדים וקוסמים יהולל (ישעיה מד כה). וזהו שאמרו (שבת קנו א) צא מאצטגנינות שלך וכו׃

ורש"י פירש והיה תמים, היה שלם בכל הנסיונות. ורבי אברהם אמר שלא ישאל על המילה למה. והוא כטעם יהי לבי תמים בחקיך למען לא אבוש (תהלים קיט פ). והנכון מה שפרשתי׃

**יז:ט ברית המילה – טעמה ואות הברית**

**ואתה את בריתי תשמור -** כתב רש"י ו' מוסיף על ענין ראשון, אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמרו, ומה שמירתו, זאת בריתי אשר תשמרו, אתם של עכשיו ובין זרעך אחריך העתידים להולד. וצדק הרב בפשוטו. ואמרו (הרד"ק) בטעם המילה, ששם זכרון באבר התאוה רב המהומה והחטא לבל ישתמשו בו רק במצוה ובמותר. ועל דרך האמת טעם "הנה בריתי אתך" כטעם "הנה אנכי עמך" (להלן כח טו), "ויאמר כי אהיה עמך" (שמות ג

**רמב"ן**

ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה חלק ה' עמו, וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל׃

ודע וראה כי אברהם אבינו לא הזכיר בדבריו שם יו"ד ה' רק בצירוף השם הכתוב באל"ף דל"ת או בצירוף אל עליון עמו ויזכיר בענייניו "אלהים". וכן יאמר ה' אלהי השמים (להלן כד ז), ואמר ה' יראה (להלן כב יד) על מקום המקדש העתיד. ויעקב הזכיר תמיד "אל שדי" (להלן מג יד, מח ג), ומשה רבינו לא יזכיר כן לעולם. ואם תזכה תבין זה כולו ממה שאמרו במסכת יבמות (מט ב) כל הנביאים נסתכלו באיספקלריא שאינה מאירה, ולפיכך אמר ישעיה וארא את ה' (ישעיה ו א), ומשה נסתכל באיספקלריא המאירה, ולפיכך אמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), וארא את ה', כתוב באל"ף דל"ת. ועוד אזכיר זה בפרשת וארא (שמות ו ב) אם יראה אלהים בעניי׃

**התהלך לפני -** ללכת בדרך אשר אורה אותך, כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו (דברים יג ה), כי המצוה לאחוז דרכו קודם שיורנו יאמר "התהלך לפני", והבא אחרי הצואה יאמר "אחרי ה' תלכו". והענין בשניהם ללכת אחרי השם, לירא ממנו לבדו, ולעשות מה שיצוה׃

**והיה תמים -** מצוה אחרת עוד בענין הזה כטעם תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג) אחרי אזהרת השם לא ימצא בך קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וגו' (שם יח י), והענין בשניהם שיאמין בלבו כי הקדוש ברוך הוא לבדו הוא בעל היכולת בתחילה ובסוף, הוא היכול לעשות ולבטל, ולא ישמעו אל מעוננים ואל קוסמים או למנחש ומכשף, ולא יאמין שיבאו דבריהם על כל פנים, אבל יגזור בלבו שהכל ביד עליון העליונים, שהוא "אל" והוא "אל שדי", עושה טובה שלא היה במזל ומביא

**גור אריה**

**32 השגחת ה' המיוחדת בארץ ישראל** (על "כמי שאין לו אלוה") **אבל הדר בחוצה לארץ הוא כמי שאין לו אלוה.** פירוש שאין לו אלוה' לעזרו ולסייעו שזה מעשה אלוה, כי ארץ ישראל היא שדורש אותה בפרט, ושאר ארצות חלק למלאכים, ומי שהוא דר בחוצה לארץ הרי הוא כאילו יוצא מרשות הקדוש ברוך הוא חס ושלום׃

(טז) וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן וּבֵרַכְתִּיהָ וְהָיְתָה לְגוֹיִם מַלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ׃ (יז) וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל־
פָּנָיו וַיִּצְחָק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הַלְבֶן מֵאָה־שָׁנָה יִוָּלֵד וְאִם־שָׂרָה הֲבַת־תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד׃ (יח) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־
הָאֱלֹהִים לוּ יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ׃ (יט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת־שְׁמוֹ יִצְחָק
וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתּוֹ לִבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו׃ (כ) וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה| בֵּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ
וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ בִּמְאֹד מְאֹד שְׁנֵים־עָשָׂר נְשִׂיאִם יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל׃ (כא) וְאֶת־בְּרִיתִי אָקִים אֶת־יִצְחָק אֲשֶׁר
תֵּלֶד לְךָ שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת׃ (כב) וַיְכַל לְדַבֵּר אִתּוֹ וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם׃ (כג) וַיִּקַּח אַבְרָהָם
אֶת־יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְאֵת כָּל־יְלִידֵי בֵיתוֹ וְאֵת כָּל־מִקְנַת כַּסְפּוֹ כָּל־זָכָר בְּאַנְשֵׁי בֵּית אַבְרָהָם וַיָּמָל אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתָם
בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ אֱלֹהִים׃ (כד) וְאַבְרָהָם בֶּן־תִּשְׁעִים וָתֵשַׁע שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ בְּשַׂר עָרְלָתוֹ׃ (כה)
וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ בֶּן־שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ אֵת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ׃ (כו) בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ׃
(כז) וְכָל־אַנְשֵׁי בֵיתוֹ יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן־נֵכָר נִמְּלוּ אִתּוֹ׃ {פ}

**רש״י**

**יז:טז ובֵרכתי אותה -** ומה הוא הברכה, שחזרה לנערותה, שנאמר (לקמן יח יב) אחרי בלותי היתה לי עדנה׃

**וברכתיה -** בהנקת שדים, כשנצרכה לכך ביום משתה של יצחק, שהיו מרננים עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא, והביאה כל אחת בנה עמה ומניקתה לא הביאה, והיא היניקה את כולם, הוא שנאמר (כא ז) היניקה בנים שרה. בראשית רבה (נג ט) רמזו במקצת׃

**יז:יז ויפל אברהם על פניו ויצחק -** זה תירגם אנקלוס וחדי, לשון שמחה, ושל שרה לשון מחוך. למדת שאברהם האמין ושמח, ושרה לא האמינה ולגלגה. וזהו שהקפיד הקדוש ברוך הוא על שרה ולא הקפיד על אברהם׃

**ואם שרה הבת תשעים שנה -** היתה כדאי לילד. ואף על פי שדורות הראשונים היו מולידין בני חמש מאות שנה, בימי אברהם נתמעטו השנים כבר ובא תשות כח לעולם, וצא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמיהרו תולדותיהן בני ששים ובני שבעים׃

**יז:יח לו ישמעאל יחיה -** הלואי שיחיה ישמעאל, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה׃

**יחיה לפניך -** יחיה ביראתך, כמו (פסוק א) התהלך לפני, פלח קדמי׃

**רמב״ן**

יב), ״יהי ה׳ אלהינו עמנו״ (מ״א ח נז). יאמר כי הברית יהיה עמו ולכן יפרה וירבה. ואחר כך צוה שישמור אברהם הברית הזאת, ותהיה המילה לאות ברית, והנה האות הזה אות כשבת, ולכן ידחה אותו. והבן זה (עי׳ זהר לך לך פט א)׃

**רש״י (המשך)**

**יז:יט וקראת את שמו יצחק -** על שם הצחוק. ויש אומרים על שם י׳ נסיונות, וצ׳ שנה של שרה, וח׳ ימים שנימול, וק׳ שנה של אברהם. והקימותי את בריתי למה נאמר, והרי כבר כתיב (פסוק ט) ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך וגו׳ אלא לפי שאומר (פסוק ז) והקמותי וגו׳, יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום, תלמוד לומר והקמותי את בריתי אתו, ולא עם אחרים. ואת בריתי אקים את יצחק, למה נאמר, [אלא למד שהיה קדוש מבטן]. דבר אחר אמר ר׳ אבא מכאן למד קל וחומר בן הגבירה מבן האמה, כתיב (פסוק כ) כי הנה ברכתי אותו והפריתי אותו והרביתי אותו, זה ישמעאל וקל וחומר ואת בריתי אקים את יצחק׃

**את בריתי -** ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק׃

**יז:כב מעל אברהם -** לשון נקיה הוא כלפי שכינה, ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של מקום׃[33]

**גור אריה**

**33 האבות כמרכבה שלמה** (על ״הצדיקים מרכבתו של מקום״) **ולפי מדרשו שהצדיקים הם מרכבתו של הקדוש ברוך הוא.** וטעמא דמילתא כי על ידם השכינה שורה בארץ, והשכינה היא עליהם, ולפיכך הם כסא לשכינה ומרכבתו. אבל בב״ר (מז, ו) לא אמרו רק שהאבות הן הן המרכבה שלימה, ורש״י כתב שהצדיקים הן הן מרכבתו (קושית הרמב״ן), ויראה דטעמא דרש״י שהאבות הן הן המרכבה שלימה, כי אחר שהיו שלשה אבות - והן אבות העולם - הן הן המרכבה שלימה בכלל, אבל שאר צדיקים הם פרטים ואינם מרכבה שלימה, וכל אחד יש לו ענין מה מן המרכבה. אך יראה שאין שייך לומר מרכבה רק באבות מטעם זה עצמו, לפי שהם אבות העולם בכלל, וראוי שיהיו מרכבה, אבל פרטי הצדיקים מפני שהם פרטים - לא שייך בהם מרכבה, ובזה דברי רז״ל במדרש (ב״ר מז, ו) ׳האבות הן הן המרכבה׳, דוקא אבות מטעם שאמרנו׃

# פרשת וירא

**פרק יח (א)** וַיֵּרָא אֵלָיו יְקֹוָק בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח־הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם׃ **(ב)** וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו וַיַּרְא וַיָּרָץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֹהֶל וַיִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה׃

**רש"י**

**יח:א וירא אליו -** לבקר את החולה. אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה, ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בשלומו׃

**ישב -** ישב כתיב, בקש לעמוד, אמר לו הקדוש ברוך הוא שב ואני אעמוד, ואתה סימן לבניך[35] , שעתיד אני להתיצב בעדת הדיינין והן יושבין, שנאמר (תהלים פב א) אלהים נצב בעדת אל׃

**פתח האהל -** לראות אם יש עובר ושבו ויכניסם בביתו׃

**כחום היום -** הוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה שלא להטריחו באורחים, ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים, הביא המלאכים עליו בדמות אנשים׃

**יח:ב והנה שלשה אנשים -** אחד לבשר את שרה ואחד להפוך את סדום ואחד לרפאות את אברהם, שאין מלאך אחד עושה שתי שליחיות[36] . תדע לך שכן כל הפרשה הוא מזכירן בלשון רבים (פסוק ח) ויאכלו, (פסוק ט) ויאמרו אליו, ובבשורה נאמר (שם י) ויאמר שוב אשוב אליך, ובהפיכת סדום הוא אומר (יט כב) כי לא אוכל לעשות דבר, (שם כא), לבלתי הפכי. ורפאל שרפא את אברהם הלך משם להציל את לוט[37] , הוא שנאמר (שם יז) ויהי כהוציאם אותם החוצה ויאמר המלט על נפשך, למדת שהאחד היה מציל׃

**וירא -** מהו וירא וירא שני פעמים, הראשון כמשמעו והשני לשון הבנה, נסתכל שהיו נצבים במקום אחד והבין שלא היו רוצים להטריחו ואף על פי שיודעים היו שיצא לקראתם, עמדו במקומם לכבודו ולהראותו שלא רצו להטריחו, וקדם הוא ורץ לקראתם. בבבא מציעא (פו ב) כתיב נצבים עליו, וכתיב וירץ לקראתם, כד חזיוה דהוה שרי ואסר פירשו הימנו, מיד וירץ לקראתם׃

**רמב"ן**

**יח:א בעניין ראיית מלאכים ומחלוקותו עם הרמב"ם**

**וירא אליו -** לשון רש"י, לבקר את החולה, אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בו. והנה שלשה אנשים, המלאכים שבאו אליו בדמות אנשים. שלשה, אחד לבשר את שרה ואחד לרפאות את אברהם ואחד להפוך את סדום, ורפאל שריפא את אברהם הלך משם להציל את לוט, שאין זה שתי שליחות, כי היה במקום אחר ונצטווה בו אחר כן, או ששתיהן להצלה. ויאכלו, נראו כמי שאכלו׃

ובספר מורה הנבוכים (ב מב) נאמר כי הפרשה כלל ופרט. אמר הכתוב תחלה כי נראה אליו השם במראות הנבואה, ואיך היתה המראה הזאת, כי נשא עיניו במראה והנה ג' אנשים נצבים עליו. ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך, זה ספור מה שאמר במראה הנבואה לאחד מהם הגדול שבהם. ואם במראה, לא נראו אליו רק אנשים אוכלים בשר, איך אמר "ויירא אליו ה'", כי הנה לא נראה לו השם לא במראה ולא במחשבה, וככה לא נמצא בכל הנבואות, והנה לדבריו לא לשה שרה עוגות, ולא עשה אברהם בן בקר, וגם לא צחקה שרה, רק הכל מראה, ואם כן בא החלום הזה ברוב ענין כחלומות השקר, כי מה תועלת להראות לו כל זה׃

וכן אמר (שם) בענין "ויאבק איש עמו" (להלן לב כה) שהכל מראה הנבואה. ולא ידעתי למה היה צולע על ירכו בהקיץ, ולמה אמר (להלן לב לא) כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי, כי הנביאים לא יפחדו שימותו מפני מראות הנבואה. וכבר ראה מראה גדולה ונכבדת מזאת, כי גם את השם הנכבד ראה פעמים רבות במראה הנבואה (עיין להלן כח יג, לא ג)׃

**גור אריה**

**35 ה' ניצב בעדת הדיינים בזכות המילה** (על "ואתה סימן לבניך") **ואתה סימן לבניך וכו'.** ומה שהודיע לו זה עתה דווקא - מפני כי מצות המילה גורם שהשכינה עם ישראל, מפני שהיא הברית והחבור בין ישראל לאביהם שבשמים. ויש בזה דבר נפלא למה הקדוש ברוך הוא ניצב עם דיינים, לפי שאין כאן ישיבה של הקדוש ברוך הוא בעולם הזה השפל, ולפיכך הוא עומד, והדיינים ישיבתם במקום הזה. וכל זה מפני שנתן לישראל המילה, שהיא הברית, וכל ברית בין שני אוהבים - שהאוהב מראה אהבה כאשר הוא בא למקום ששם אוהבו, [ו] אינו מקפיד אם אוהבו יושב במקומו והוא עומד. ויש לפרש גם כן מפני ש"המשפט לאלהים הוא" (דברים א, יז), ומסר המשפט לדיינים, והמשפט ברשות הדיינין להימין ולהשמאיל, אם כן כאילו הקדוש ברוך הוא כביכול תולה בדיינים, שהרי משפטו בידם, ומי שהוא תולה באחר - יש לו לעמוד, ואותו שהאחר תולה בו - הוא יושב, ולפיכך הדיינים בישיבה והקב"ה ניצב בעדת אל. ופירוש ראשון הוא הנכון׃

**36 מהות המלאך היא שליחותו** (על "אין מלאך אחד עושה שתי שליחויות") **(ב) דאין מלאך אחד כו'.** פירוש טעם הדבר שענין המלאך הוא השליחות, ולכך נקרא 'מלאך' לשון שליחות, ושמות המלאכים הוא לפי השליחות שנשתלחו, לכך אם מלאך אחד עושה שתי שליחות היה מלאך אחד שני מלאכים. וכן בעצמו אם שני מלאכים עושים שליחות אחד - יהיו שני מלאכים מלאך אחד, אחרי שעיקר עצמות המלאכים השליחות, שלזה הם נבראים לעשות שליחות בוראם. ויש מפרשים מפני שאין זה כבודו של מקום שיהיה משתמש במלאך אחד שני דברים - כאילו היה חסר שלוחים, ונאמר (איוב כה, ג) "היש מספר לגדודיו". ואין שני מלאכים עושים שליחות אחד - שהיה זה נראה כאילו מבלתי יכולת שיהיה מלאך אחד עושה וגומר השליחות׃

**37 שלושה מיני שליחות** (על "רפאל הלך להציל את לוט") **הלך להציל את לוט.** וקשה והלא אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ויש אומרים דלאחר שגמר שליחותו יכול לעשות שליחות אחרת. וזה אינו, דאם כן בתרי סגי - לרפאות אברהם וילכו משם לעשות שניהם שליחות אחרת. ויש מתרצין דרפואה והצלה חדא מלתא היא. וקשה דבגמרא דידן אמרינן (ב"מ פו ע"ב) שמיכאל שבישר את שרה היה הולך להציל את לוט, ולא שייך למימר כי בשורה והצלה חדא

(ג) וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אַל־נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדֶּךָ׃ (ד) יֻקַּח־נָא מְעַט־מַיִם וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ׃

**רש"י**

**יח:ג ויאמר אדני אם נא וגו' -** לגדול שבהם אמר, וקראם כולם אדונים ולגדול אמר אל נא תעבור, וכיון שלא יעבור הוא, יעמדו חבריו עמו, ובלשון זה הוא חול. דבר אחר קודש הוא, והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שירוץ ויכניס את האורחים. ואף על פי שכתוב אחר (פסוק ב) וירץ לקראתם, האמירה קודם לכן היתה, ודרך המקראות לדבר כן, כמו שפירשתי אצל (ו ג) לא ידון רוחי באדם, שנכתב אחר (ה לב) ויולד נח, ואי אפשר לומר אלא אם כן קודם גזירת מאה עשרים שנה, ושתי הלשונות בבראשית רבה (מח י)׃

**יח:ד יקח נא -** על ידי שליח[38] , והקב"ה שלם לבניו על ידי שליח שנאמר (במדבר כ יא) וירם משה את ידו ויך את הסלע׃

**ורחצו רגליכם -** כסבור שהם ערביים[39] שמשתחוים לאבק רגליהם והקפיד שלא להכניס עבודה זרה לביתו. אבל לוט שלא

**רמב"ן**

והנה לפי דעתו זאת יצטרך לומר כן בענין לוט, כי לא באו המלאכים אל ביתו, ולא אפה להם מצות ויאכלו, אבל הכל היה מראה. ואם יעלה את לוט למעלת מראה הנבואה איך יהיו אנשי סדום הרעים והחטאים נביאים, כי מי הגיד להם שבאו אנשים אל ביתו. ואם הכל מראות נבואתו של לוט, יהיה "ויאיצו המלאכים וגו' קום קח את אשתך", "ויאמר המלט על נפשך" (להלן יט טו יז), "והנה נשאתי פניך" (שם כא), וכל הפרשה כלה מראה, וישאר לוט בסדום. אבל יחשוב שהיו המעשים נעשים מאליהם, והמאמרים בכל דבר ודבר מראה, ואלה דברים סותרים הכתוב, אסור לשומעם אף כי להאמין בהם׃

ובאמת כי כל מקום שהוזכר בכתוב ראיית מלאך או דבור מלאך הוא במראה או בחלום, כי ההרגשים לא ישיגו המלאכים, אבל לא מראות הנבואה, כי המשיג לראות מלאך או דיבורו איננו נביא, שאין הדבר כמו שהרב גוזר (במו"נ ב לד), (ובהלכות

**גור אריה**

מילתא. ונראה כי מיני השליחות הם ג', שלא יוכל האחד לעשות שליחות חבירו; האחד - הוא טובה גמורה לעשות חסד, והשני - לעשות דין ורעה גמורה לאבד ולהשמיד, והשלישי - כמו ממוצע בין שניהם, ולקיים כל דבר שיהיה מקוים כמו שהוא דרך הנהגת העולם. והשתא לבשר את שרה ליתן לה בן - שהוא חסד גמור ליתן לעקרה (לעיל יא, ל) בן - היה מלאך אחד. ולהפוך את סדום - היה מלאך אחר, שהוא אבוד וכליון לגמרי. ולרפאות את אברהם שיוכל לחיות - הוא מלאך אחר, שזה אין טובה ואין רעה, רק שיהיה עומד קיים כמו דרך העולם. ומפני שאלו דברים אינם זה כמו זה, ולפיכך אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, שאין זה שייך לשליחתו של זה. ולפיכך המלאך שריפא את אברהם הלך להציל את לוט, מפני שהצלה גם כן היא עמידת האדם בחייו, ואינו חסד ואינו גם כן אבוד וכליון׃

וגמרא דידן סובר שמיכאל הלך להציל את לוט, וכן ראוי לומר, מפני שלוט היה ניצול בשביל זכות של אברהם, כדכתיב (ר' להלן יט, כט) "ויזכור את אברהם וכו'", וגבי אברהם היה חסד ומתנה להציל את לוט בשבילו, שהרי לא נחשב לו הצלת לוט - קיום. ועוד נראה לומר דלעולם נקרא חסד מה שהציל את לוט, דסבירא לן דלוט כיון דלא היה ראוי להיות ניצול - וכל שאר המקומות נהפכו והוא לבד ניצול בזכות אברהם - וכן אמר לוט בעצמו "ותגדל חסדך עלי להחיות נפשי" (ר' להלן יט, יט), שהרי כל שאר מקומות נהפכו, אין זה רק חסד גמור. וכן מה שבשר את שרה להיות לה ולד גם כן - אין ראוי שיהיה לזקינה וזקן חסד כזה, ולפיכך חסד גמור, ומיכאל שבישר את שרה, שהוא מלאך של חסד, הלך להציל את לוט, מפני שלוט היה רשע רק בזכות אברהם ניצול, ולפיכך חסד גמור הוא גם כן. אבל רפאל שריפא אין זה מקרי חסד, כיון שראוי להיות נרפא׃

אבל הב"ר (נ, יא) תולה הדבר כמו שאמרנו, מפני שהצלה דומה לרפואה, לפי שהצלה הוא להציל מן הפורענות גם כן, לפיכך אמר שרפאל הציל את לוט, לאפוקי מיכאל שבישר את שרה הוא ליתן בן במתנה, ובהא פליגי׃

**38 שכר אברהם מידה כנגד מידה** (על "יקח נא – על ידי שליח") **(ד) יוקח נא על ידי שליח.** דאם לא כן 'ואקחו' מבעי ליה. ולפי שקשה הרי אין התורה מדבר בגנות של צדיק (ב"ב קכג.), וכאן כתב לך שעשה זה על ידי שליח ולא על ידי עצמו, ותירץ שבא להגיד לך הכתוב מדת הקדוש ברוך הוא, שהוא מדקדק עם סביביו כחוט השערה (ב"ק סוף נ.), ולומר כי מה שעשה אברהם על ידי שליח - שלם הקדוש ברוך הוא לבניו על ידי שליח, וכל מה שעשה אברהם על ידי עצמו - כגון הלחם ושאר דברים - מצינו ששלם הקדוש ברוך הוא לבניו על ידי עצמו כדאיתא בב"מ (פו ע"ב), להודיעך כי כל דרכיו אמת׃

ואם תאמר למה כל הדברים עשה על ידי עצמו חוץ מן המים שעשה על ידי שליח, ונראה לומר דאי אפשר לטרוח בשני דברים כאחת - ליקח פת לחם ולהביא מים, לכך עשה אחד בעצמו ואחד על ידי שליח. ומכל מקום מה שעשה על ידי עצמו שלם הקדוש ברוך הוא בעצמו, ומה שעשה על ידי שליח שלם על ידי שליח. ואם תאמר אם כן ראוי להיות לקיחת המים על ידי עצמו, שהוא ראשון, ויראה שכל דבר שיש בו חסרון כיס יותר טוב לעשות על ידי עצמו כדי שיראו שבפנים יפות הוא עושה, אבל המים שאין בו חסרון כיס, אין כל כך צריך לעשות על ידי עצמו. אי נמי, דבר שהוא לכבוד הסעודה עשה אברהם בעצמו, אבל לקיחת המים לרחיצת הרגלים - שאין זה צריך לסעודה - שהוא לכבוד האורח, עשה על ידי שליח. ובזה שילם הקדוש ברוך הוא לישראל; כי מה שהוא צורך סעודה עצמו - כגון נתינת ירידת המן והגיז להם השליו על ידי עצמו, אבל המים אין שם הסעודה עליהם, לפיכך היה זה על ידי שליח׃

ואם תאמר למה דווקא במצוה זאת מה שעשה אברהם על ידי עצמו שלם הקדוש ברוך הוא לבניו בעצמו, ויראה לי מה שדווקא במצוה זאת שעשה לאורחים דקדק השם יתברך עם אברהם לשלם כפי מה שעשה, ולא תמצא זה בכל שאר דברים שעשה, כי מצות גמילות חסדים מסוגל ביה, כדמוכח במסכת מועד קטן (כח ע"ב) דקאמר 'דיקבור יקברונה וכולו' כדאיתא התם, והטעם הוא שגמילות חסדים בפרט מן הדברים שאוכל פירות בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא (פאה פ"א מ"א) - מוכרח הוא שיעשה פרי דומה למה שעשה, שאפילו פירות שלא נטע הוא עושה מכל שכן אותו פרי עצמו שנטע שיעשה, ולפיכך כל חסד שעשה אברהם למלאכים - שלם הקדוש ברוך הוא לבניו, שעשה להם כמו שהוא היה עושה, כי פרי שנטע היה עושה פרי גם כן׃

**39 טעות עובדי אבק רגליהם** (על "כסבור שהם ערביים") **כסבור שהם ערביים.** יש מקשים איך היו עושים אלהות אבק שברגליהם, ואין זה קשיא, דאם כן יקשה לך "זבוב אלהי עקרון" (מ"ב א, ג) שהיו משתחוים לזבוב, ומאי ממש יש בזבוב שיהיה מתירא מן הזבוב, אבל בעלי עבודה זרה היה סכלות דעתם כי

(ה) וְאֶקְחָה פַת־לֶחֶם וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם אַחַר תַּעֲבֹרוּ כִּי־עַל־כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל־עַבְדְּכֶם וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ׃ (ו) וַיְמַהֵר אַבְרָהָם הָאֹהֱלָה אֶל־שָׂרָה וַיֹּאמֶר מַהֲרִי שְׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח סֹלֶת לוּשִׁי וַעֲשִׂי עֻגוֹת׃ (ז) וְאֶל־הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם וַיִּקַּח בֶּן־בָּקָר רַךְ וָטוֹב וַיִּתֵּן אֶל־הַנַּעַר וַיְמַהֵר לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ׃ (ח) וַיִּקַּח חֶמְאָה וְחָלָב וּבֶן־הַבָּקָר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם וְהוּא־עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכֵלוּ׃ (ט) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וַיֹּאמֶר הִנֵּה בָאֹהֶל׃ (י) וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וְהִנֵּה־בֵן לְשָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל וְהִוא אַחֲרָיו׃ (יא) וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זְקֵנִים בָּאִים בַּיָּמִים חָדַל לִהְיוֹת לְשָׂרָה אֹרַח כַּנָּשִׁים׃

**רש"י**

הקפידק הקדים לינה לרחיצה, שנאמר (יט ב) ולינו ורחצו רגליכם׃

**יח:ה וסעדו לבכם -** בתורה בנביאים ובכתובים מצינו דפתא סעדתא דלבא. בתורה סעדו לבכם. בנביאים (שופטים יט ה) סעד לבך פת לחם. בכתובים (תהלים קד טו) ולחם לבב אנוש יסעד. אמר רבי חמא לבבכם אין כתיב כאן אלא לבכם, מגיד שאין יצר הרע שולט במלאכים׃

**יח:ז אל הנער -** זה ישמעאל לחנכו במצות׃

**יח:ח ויקח חמאה וגו' -** ולחם לא הביאו לפי שפירסה שרה נדה, שחזר לה אורח כנשים אותו היום, ונטמאת העיסה׃

**ויאכלו -** נראו כמו שאכלו, מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג׃

**יח:ט ויאמרו אליו -** נקוד על אי"ו שבאליו, ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר כל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב וכו', וכאן הנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה, שאף לשרה שאלו[40] איו אברהם, למדנו שישאל אדם באכסניא שלו לאיש על האשה ולאשה על האיש. בבבא מציעא (פז א) אומרים יודעים היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. אמר רבי יוסי בר חנינא כדי לשגר לה כוס של ברכה׃

**הנה באהל -** צנועה היא׃

**יח:י כעת חיה -** כעת הזאת לשנה הבאה, ופסח היה, ולפסח הבא נולד יצחק, מדלא קרינן כעת אלא כעת.

**יח:יא חדל להיות -** פסק ממנה׃

**רמב"ן**

יסוה"ת ז ו) כי כל נביא זולת משה רבינו נבואתו על ידי מלאך. וכבר אמרו (מגילה ג א) בדניאל אינהו עדיפי מיניה דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא, וכן לא נכתב ספרו עם ספר הנביאים מפני שהיה עניינו עם גבריאל, אף על פי שהיה נראה אליו ומדבר עמו בהקיץ, כמו שנאמר במראה של בית שני ועוד אני מדבר בתפלה והאיש גבריאל (דניאל ט כא). וכן המראה של קץ הגאולה (שם י ד) בהקיץ היתה בלכתו עם חביריו על יד הנהר. ואין הגר המצרית מכלל הנביאות, וברור הוא גם כן שלא היה ענינה בת קול כמו שאמר הרב (במו"נ שם)׃

והכתוב חלק נבואת משה רבינו מנבואת האבות כמה שנאמר (שמות ו ג) וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי, וזה שם משמות הקדש לבורא, איננו כנוי למלאך. ורבותינו עוד למדו על החילוק שביניהם ואמרו (ויק"ר א יד) מה בין משה לכל הנביאים, רבנן אמרי כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא שאינה מצוחצחת, הדא הוא דכתיב (הושע יב יא) ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה, ומשה ראה מתוך אספקלריא מצוחצחת, הדא הוא דכתיב (במדבר יב ח) ותמונת ה' יביט, כמו שהוא מפורש בויקרא רבה (שם) ומקומות אחרים (יבמות מט ב), ולא נתנו בשום מקום נבואתם למלאך. ואל תשומם בעבור שכתוב (מ"א יג יח) גם אני נביא כמוך ומלאך דבר אלי בדבר ה' לאמר, כי פירושו גם אני נביא כמוך ויודע אני שהמלאך שדבר אלי בדבר ה' הוא. וזו מדרגה ממדרגות הנבואה כאשר אמר איש האלהים כי כן צוה אותי בדבר ה' (שם יג ט), ואמר כי דבר אלי בדבר ה' (שם יג יז)׃

**גור אריה**

השם יתברך ברוך הוא - אלהים קדושים הוא, אי אפשר לעבוד לו, ובחרו בכוחות שהם אינם קדושים, והם ממונים על דברים פחותים, ובעבור שאינם קדושים הם קרובים אל האדם הפחות, ולפיכך בחר זה בזבוב וזה באבק, כי היו עובדים לכחות של אלו דברים אשר הם בחלקם, כי האבק שברגל - דבר פחות ושפל מאד הוא, והיו הערבים סבורים כי האדם אשר הוא במעלה גדולה - ואין לך בתחתונים יותר גדול מן האדם במדריגה - והוא תחת המדריגה השפלה אשר בעליונים, ולפיכך היו עובדים לאבק שברגליהם, לאותו שהוא ממונה עליו למעלה. וידוע הוא כי אין דבר שפל כמו האבק שברגל, ואין דבר ממונה עליו רק הכח אשר הוא קטון יותר בכחות העליונים, והיו אומרים כי האדם הוא נכנע למדריגה השפלה שבעליונים, והאבק דרכים הוא דמות למדריגה השפלה יותר, והאבק בחלקו, כי כל התחתונים בחלקו של עליונים הם׃

ועוד דע כי הערביים הם נוסעים ממקום למקום, ואין להם חנייה וישוב רק הם יושבי אוהלים, ולפיכך הם הולכי דרכים ויש להם אבק ברגליהם תמיד, ולפיכך הם משתחוים לאבק, שהערביים היו אומרים שהם נתונים תחת שר הדרך, שהרי הם הולכי דרכים תמיד, ולפיכך היו הערביים משתחוים לאבק שברגליהם - שהוא אבק דרכים. וכמו שהעובדים למזל טלה היו עובדים לבהמות, מפני שהבהמות במזל טלה, כך הערביים מפני שהיו עובדים למזל הדרך - לכך היו משתחוים לאבק דרכים שברגליהם׃

**40 דרך ארץ בשאלת שלום** (על "ישאף לשרה שאלו") **(ט) שאף לשרה שאלו כו'.** ואם תאמר מנא לן דבא ללמוד דרך ארץ, שמא שאלו לשרה שלא ידעו היכן הוא, וזה לא קשיא, דהא לאברהם באו המלאכים תחלה, ואם כן ידעו היכן הוא, אלא לא שאלו רק משום דרך ארץ. והא דלא נקוד על למ"ד שבאליו,

(יב) וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה־לִּי עֶדְנָה וַאדֹנִי זָקֵן׃ (יג) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־אַבְרָהָם לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר הַאַף אֱמְנָם אֵלֵד וַאֲנִי זָקַנְתִּי׃ (יד) הֲיִפָּלֵא מֵיְקֹוָק דָּבָר לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וּלְשָׂרָה בֵּן׃ (טו) וַתְּכַחֵשׁ שָׂרָה| לֵאמֹר לֹא צָחַקְתִּי כִּי| יָרֵאָה וַיֹּאמֶר| לֹא כִּי צָחָקְתְּ׃ (טז) וַיָּקֻמוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיַּשְׁקִפוּ עַל־פְּנֵי סְדֹם וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם׃ (יז) וַיקֹוָק אָמָר הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה׃ (יח) וְאַבְרָהָם הָיוֹ יִהְיֶה לְגוֹי גָּדוֹל וְעָצוּם וְנִבְרְכוּ־בוֹ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ׃ (יט) כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת־בָּנָיו וְאֶת־בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ יְקֹוָק לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא יְקֹוָק עַל־אַבְרָהָם אֵת אֲשֶׁר־דִּבֶּר עָלָיו׃

**רש"י**

**ארח כנשים -** אורח נדות:[41]

**יח:יג ואני זקנתי -** שינה הכתוב מפני השלום[42], שהרי היא אמרה ואדוני זקן:

**יח:יז אשר אני עושה -** בסדום, לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת, וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר (י יט) גבול הכנעני מצידון וגו' בואכה סדומה ועמורה וגו'. קראתי אותו אברהם, אב המון גוים, ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי:

**יח:יח ואברהם היו יהיה -** מדרש אגדה (משלי י ז) זכר צדיק לברכה, הואיל והזכירו ברכו. ופשוטו וכי ממנו אני מעלים, והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול ולהתברך בו כל גויי הארץ:

**יח:יט למען הביא -** כך הוא מצוה לבניו שמרו דרך ה' כדי שיביא ה' על אברהם וגו'. על בית אברהם לא נאמר, אלא על אברהם, למדנו כל המעמיד בן צדיק כאלו אינו מת:

**רמב"ן**

וכבר אמרו רבותינו (במד"ר כ ג) בענין בלעם שאמר ועתה אם רע בעיניך אשובה לי (במדבר כב לד), אני לא הלכתי עד שאמר לי הקדוש ברוך הוא קום לך אתם (שם שם כ), ואתה אומר שאחזור, כך הוא אומנותו, לא כך אמר לאברהם להקריב את בנו ואחר כך ויקרא מלאך ה' אל אברהם, ויאמר אל תשלח ידך אל הנער (להלן כב יב), למוד הוא לומר דבר ומלאך מחזירו וכו'. הנה החכמים מתעוררים לומר שאין הנבואה בדבור הראשון שהזכיר בו השם שוה לדיבור השני שאמר בו שהוא על ידי מלאך, אלא שהוא דרך בנביאים שיצוה בנבואה ויבטל הצואה במלאך, כי הנביא יודע כי דבר ה' הוא:

ובתחלת ויקרא רבה (א ט) אמרו ויקרא אל משה, לא כאברהם, באברהם כתוב ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים (להלן כב טו), המלאך קורא והדבור מדבר, ברם הכא אמר הקדוש ברוך הוא אני הוא הקורא ואני הוא המדבר. כלומר שלא היה אברהם משיג הנבואה עד הכינו נפשו בתחלה להשגת מלאך,

**גור אריה**

והשתא היו דורשין הכתב, דזה לא קשיא, דכל נקודה עוקרת הכתוב לומר שאין כאן מקומו, וכאן נמי הנקודה עוקר הכתוב למדרש אי"ו, אבל אין כאן מקומו, שהרי כאן היו מדברים עם אברהם ושאלו "איה שרה אשתך", ולא היו שואלין על אברהם, אלא בעת שהיה אברהם עוסק בסעודה ולא היה עם המלאכים - אז שאלו לשרה איה אברהם. אך קשה דאם כן מאי מסיק 'ולאיש על אשה', מנא לן שיש לשאול לאיש על אשה, דאין לומר דילף ליה מדשאלו לשרה איה [אברהם] הכי נמי יש לשאול לאיש על האשה, דשמא אין שואלים בשלום אשה כלל, ואין לומר דילפינן מדשאלו לאברהם "איה שרה" (פסוק ט) שמע מינה שהוא מותר, דאם כן לא לכתוב כלל נקוד 'איו' לשאול לאשה על איש - ונילף בקל וחומר, שהרי שאלו לאיש על האשה כל שכן שיש לשאול לאשה על האיש, אלא על כרחך דלא ילפינן מהך דכתיב "איה שרה אשתך" משום שהיו צריכין לשאול, אי משום לחבבה על בעלה, או משום לשגר לה כוס של ברכה (רש"י כאן), ואם כן קשיא עדיין מנא לן למילף, שמא הא שאני משום דאסור לשאול בשלום אשה, מיהא יש לומר דהכא איירי לפי מסקנא דהתם בפרק השוכר את הפועלים (ב"מ פז.) דמסיק דעל ידי בעלה מותר לשאול בשלומה, לפיכך כמו דשואל (לאיש על האשה) [לאשה על האיש] משום דרך ארץ, שואל גם כן לאיש על האשה משום דרך ארץ, אבל מגופיה דקרא דהיו שואלים "איה שרה" לא מצינו למילף, דההיא כדי לשגר לה כוס של ברכה שאלו, אי נמי לחבבה על בעלה, אבל מנקוד על איו שב"אליו" יש למילף. ולפיכך פירש"י בגמרא 'יודעין היו וכו'', שבא לתרץ למה לי נקודת 'איו', דבלאו הכי יש למילף דרך ארץ, דהא ודאי מלאכי השרת יודעים היכן שרה היתה, ושאלו בודאי משום דרך ארץ, אלמא דרך ארץ לשאול לאיש על האשה ומכל שכן לאשה על האיש, ולפיכך תירץ דלא בשביל זה שאלו אלא לחבבה כו'. והרא"ם הקשה דהא אמרינן בפרק קמא דברכות קול באשה ערוה, ואם כן אין לשאול לאשה על האיש, ודבר זה אין קשיא כלל, [ד] דוקא כי מכוין להשמעת קול אז אסור, אבל היכי דלא מכוין להשמעת קול, וכן האשה אינו מכוונת להשמעת קול, אין אסור כאן כלל. ולא אמרו חכמים ז"ל (אבות פ"א מ"ה) רק 'אל תרבה שיחה עם האשה', ולא בשמע קול דבריה, (וזה) [דזה] לא אמרו חכמים ז"ל שיהיה אסור לדבר עם האשה. [ו] הא דסוף קדושין (סוף ע.) (והא) דקאמר רב נחמן לרב יהודה לישדר שלמא לילתא, ואמר הכי אמר שמואל קול באשה ערוה, דמשמע משום כך אסור לשאול בשלומה, התם הכי פירושו - דירחק האדם שלא ידבר עם האשה במקום שאין צריך לו, אבל במקום שהוא מן הראוי לעשות, כגון זה, דדרך ארץ לשאול בשלום האיש, אינו אסור, דשלא לצורך אל יעשה:

41 **פירוש "אורח כנשים"** (על "אורח נדות") **(יא) פסק ממנה דרך נשים נידות.** רוצה לומר כי "אורח" פירושו - דרך נשים פסק ממנה, ומפני דודאי הוה לה דרך שאר נשים הוסיף 'דרך נשים נידות', רוצה לומר ד"נשים" דקאמר היינו נשים נידות. אף על גב דלעיל פירש (פסוק ח) שפרסה שרה נדה ולכך לא הביא לחם, מכל מקום לא היה לה דרך נשים, שיש להם אורח לראות בזמן קבוע להם (נידה טו.), וזה נקרא "אורח":

42 **"ואני זקנתי" במקום "ואדוני זקן"** (על "שינה הכתוב מפני השלום") **(יג) שינה הכתוב מפני דרכי שלום.** בפרק השוכר את הפועלים (ב"מ פז.). ופירשו - דהוי למכתב 'ואדוני זקן', דכן אמרה "ואדוני זקן" (פסוק יב), אלא שינה מפני דרכי שלום, דהוי משמע שאמרה שאברהם הוא זקן בעיני שרה, והוא מתבזה עליה בענין הזקנה, לכך אמר "ואני זקנתי". וקשה דשמא אינו שינוי, דהא היא אמרה "אחרי בלותי היתה לי עדנה" (שם), ואם כן זקינה היתה, ועל זה אמר

(כ) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי־רָבָּה וְחַטָּאתָם כִּי כָבְדָה מְאֹד׃ (כא) אֵרְדָה־נָּא וְאֶרְאֶה הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי עָשׂוּ כָּלָה וְאִם־לֹא אֵדָעָה׃ (כב) וַיִּפְנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיֵּלְכוּ סְדֹמָה וְאַבְרָהָם עוֹדֶנּוּ עֹמֵד לִפְנֵי יְקֹוָק׃ (כג) וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם־רָשָׁע׃ (כד) אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר הַאַף תִּסְפֶּה וְלֹא־תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ׃ (כה) חָלִלָה לְךָ מֵעֲשֹׂת כַּדָּבָר הַזֶּה לְהָמִית צַדִּיק עִם־רָשָׁע וְהָיָה כַצַּדִּיק כָּרָשָׁע חָלִלָה לָּךְ הֲשֹׁפֵט כָּל־הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט׃ (כו) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אִם־אֶמְצָא בִסְדֹם חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר וְנָשָׂאתִי לְכָל־הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם׃

**רש״י**

**יח:כא ארדה נא ואראה -** למד לדיינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה, הכל כמו שפירשתי בפרשת הפלגה (לעיל יא ז). דבר אחר ארדה נא לסוף מעשיהם׃

**יח:כב ואברהם עודנו עומד לפני ה׳ -** והלא לא הלך לעמוד לפניו אלא הקדוש ברוך הוא בא אצלו ואמר לו (פסוק כ) זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב והי׳ עודנו עומד לפני אברהם, אלא תיקון סופרים הוא זה[43] (אשר הפכוהו ז״ל לכתוב כן)׃

**יח:כג ויגש אברהם -** מצינו הגשה[44] למלחמה (ש״ב י יג) ויגש יואב וגו׳, הגשה לפיוס (להלן מד יח) ויגש אליו יהודה, והגשה לתפלה (מלכים א׳ יח לו) ויגש אליהו הנביא, ולכל אלה נכנס אברהם, לדבר קשות, ולפיוס ולתפלה׃

**יח:כה חלילה לך -** ואם תאמר לא יצילו הצדיקים את הרשעים, למה תמית הצדיקים׃

**חלילה לך -** חולין הוא לך, יאמרו כך הוא אומנתו, שוטף הכל, צדיקים ורשעים, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה׃

**רמב״ן (המשך)**

**יח:כג הקב״ה התנהג עם אנשי סדום במידת הרחמים**

**ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע -** אפו של הקדוש ברוך הוא היא מדת דינו, וחשב אברהם שהיא תספה צדיק עם רשע, לא ידע מחשבות ה׳ אשר חשב עליהם ברחמיו כאשר פירשתי. ולכן אמר כי הגון וטוב הוא שישא לכל המקום למען חמשים הצדיקים, אבל לא יתכן גם במדת הדין להמית צדיק עם רשע, שאם כן יהיה כצדיק כרשע, ויאמרו שוא עבוד

**רמב״ן**

ויעלה מן המדרגה ההיא למעלת דבור הנבואה, אבל משה מוכן לנבואה בכל עת׃

הנה בכל מקום יתעוררו החכמים להודיענו כי ראיית המלאך איננה נבואה ואין הרואים מלאכים והמדברים עמם מכלל הנביאים כאשר הזכרתי בדניאל, אבל היא מראה, תקרא ״גלוי עינים״, כמו ויגל השם את עיני בלעם וירא את מלאך ה׳ (במדבר כב לא), וכן ויתפלל אלישע ויאמר ה׳ פקח נא את עיניו ויראה (מ״ב ו יז)׃

אבל במקום אשר יזכיר המלאכים בשם ״אנשים״ כענין הפרשה הזאת ופרשת לוט, וכן ויאבק איש עמו (להלן לב כה), וכן וימצאהו איש (שם לז טו), על דעת רבותינו (תנחומא וישב ב) הוא כבוד נברא במלאכים, יקרא אצל היודעים ״מלבוש״, יושג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידים ובני הנביאים. ולא אוכל לפרש. והמקום אשר תמצא בו ראיית ה׳ ודבור מלאך, או ראיית מלאך ודבור ה׳, ככתוב בדברי משה בתחילת נבואתו (שמות ג ב - ד), ובדברי זכריה (ג א - ב), עוד אגלה בו דברי אלהים חיים ברמיזות (עיין שמות ג ב). וענין ויאכלו - אמרו חכמים (ב״ר מח יד) ראשון ראשון מסתלק. וענין ההסתלקות תבין אותו מדבר מנוח אם תזכה אליו. והנה פירוש הפרשה הזאת, אחרי שאמר כי בעצם היום הזה נמול אברהם (לעיל יז כו), אמר שנראה אליו השם בהיותו חולה במילתו, יושב ומתקרר בפתח אהלו מפני חום היום אשר יחלישנו, והזכיר זה להודיע שלא היה מתכוין לנבואה לא נופל על פניו ולא מתפלל, ואף על פי כן באה אליו המראה הזאת׃

**גור אריה**

״ואני זקנתי״, ואין לומר דסוף סוף שרה ״ואדוני זקן״ נמי אמרה, ולמה אמר הקדוש ברוך הוא דבריה במה שאמרה ״ואני זקנתי״, ולא אמר דבריה ״ואדוני זקן״ - וזהו מפני דרכי שלום, זה אינו, דהא לאו שינוי מקרי, רק שהסתיר דבריה מה שאמרה ״ואדוני זקן״, אבל לא הוי שינוי כלל (קושית הרא״ם), ויראה דלא קשה, (ושרה) [דשרה] לא צחקה רק בשביל ב׳ דברים יחד; דהיינו ״אחרי בלותי היתה לי עדנה״ ״ואדוני זקן״, כלומר שתי סבות הם יחד, דאחרי בלותי היתה לי עדנה גם אדוני זקן, שאילו הייתי זקינה ואברהם אינו זקן לא היה חידוש כל כך, אם היה הוא זקן ואני לא זקנתי לא היה חידוש כל כך, אבל כאשר שניהם זקנים זהו חדוש גדול, והשתא הקדוש ברוך הוא דקאמר כי שרה צחקה במה שהיא זקינה בלבד - זה שינוי, וזה לא אמרה׃

**43 התורה כתבה דרך כבוד כלפי מעלה** (על ״תיקון סופרים״) **תיקון סופרים.** אין הפירוש חס ושלום שהסופר כתב כך בתורה, חלילה לומר כך, אלא פירוש שהתורה כתבה דרך כבוד כלפי מעלה כמו שדרך הסופרים לכתוב דרך כבוד, וכמו שהתורה שהיא מדברת בלשון בני אדם (ברכות לא ע״ב) - כך כתבה לך גם כן כמו שדרך הסופרים לכתוב ולדבר, ולפיכך אמרו (ב״ר מט, ז) ׳תיקון סופרים הוא׳, רוצה לומר ענין זה הוא תקון סופרים - כמו שדרך הסופרים לעשות - כתב בתורה׃

**44 שלוש כוונות בתפילת אברהם** (על ״מצינו הגשה למלחמה, לפיוס ולתפילה״) **(כג) מצינו הגשה וכו׳.** דכאן נמי כתיב מלחמה - ״האף תספה צדיק עם רשע״, פיוס - ״ואנוכי עפר ואפר״ (פסוק כז), תפלה - ״אל נא יחר וגו׳״ (פסוק ל), וזהו תפילה, דכן משמע - אל נא יחר אפך. ולי יראה דכל שלשתן הם בענין

(כז) וַיַּעַן אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה־נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל־אֲדֹנָי וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר׃ (כח) אוּלַי יַחְסְרוּן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם חֲמִשָּׁה הֲתַשְׁחֵית בַּחֲמִשָּׁה אֶת־כָּל־הָעִיר וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית אִם־אֶמְצָא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה׃ (כט) וַיֹּסֶף עוֹד לְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאמֶר אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם אַרְבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים׃ (ל) וַיֹּאמֶר אַל־נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבֵּרָה אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם שְׁלֹשִׁים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה אִם־אֶמְצָא שָׁם שְׁלֹשִׁים׃ (לא) וַיֹּאמֶר הִנֵּה־נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל־אֲדֹנָי אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם עֶשְׂרִים וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֶשְׂרִים׃ (לב) וַיֹּאמֶר אַל־נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבְּרָה אַךְ־הַפַּעַם אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם עֲשָׂרָה וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרָה׃ (לג) וַיֵּלֶךְ יְקֹוָק כַּאֲשֶׁר כִּלָּה לְדַבֵּר אֶל־אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם שָׁב לִמְקֹמוֹ׃ **פרק יט** (א) וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה בָּעֶרֶב וְלוֹט יֹשֵׁב בְּשַׁעַר־סְדֹם וַיַּרְא־לוֹט וַיָּקָם לִקְרָאתָם וַיִּשְׁתַּחוּ אַפַּיִם אָרְצָה׃ (ב) וַיֹּאמֶר הִנֶּה נָא־אֲדֹנַי סוּרוּ נָא אֶל־בֵּית עַבְדְּכֶם וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁכַּמְתֶּם וַהֲלַכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם וַיֹּאמְרוּ לֹּא כִּי בָרְחוֹב נָלִין׃ (ג) וַיִּפְצַר־בָּם מְאֹד וַיָּסֻרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ אֶל־בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמַצּוֹת אָפָה וַיֹּאכֵלוּ׃

**רש"י**

**יח:כז ואנכי עפר ואפר** - וכבר הייתי ראוי להיות עפר על ידי המלכים, ואפר על ידי נמרוד, לולי רחמיך אשר עמדו לי׃

**יח:לב אולי ימצאון שם עשרה** - על פחות לא בקש. אמר דור המבול היו שמונה, נח ובניו ונשיהם ולא הצילו על דורם, ועל תשעה על ידי צירוף כבר בקש ולא מצא׃

**יח:לג וילך ה' וגו'** - כיון שנשתתק הסניגור הלך לו הדיין׃

**ואברהם שב למקומו** - נסתלק הדיין נסתלק הסניגור והקטיגור מקטרג, ולפיכך (יט א) ויבאו שני המלאכים סדומה [בערב] להשחית. אחד להשחית את סדום ואחד להציל את לוט, והוא אותו שבא לרפאות את אברהם. והשלישי שבא לבשר את שרה, כיון שעשה שליחותו נסתלק לו׃

**יט:א המלאכים** - ולהלן קראם אנשים, כשהיתה שכינה עמהם קראם אנשים. דבר אחר אצל אברהם שכחו גדול והיו המלאכים תדירין אצלו כאנשים קראם אנשים, ואצל לוט קראם מלאכים׃

**בערב** - וכי כל כך שהו המלאכים מחברון לסדום, אלא מלאכי רחמים היו, וממתינים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם סניגוריא׃

**ולוט ישב בשער סדום** - ישב כתיב אותו היום מינוהו שופט עליהם׃

**וירא לוט וגו'** - מבית אברהם למד לחזור על האורחים׃

**רמב"ן**

אלהים, וכל שכן במדת רחמים שהוא שופט כל הארץ, והוא העושה משפט, כענין ויגבה ה' צבאות במשפט (ישעיה ה טז), ואמרנו (ברכות יב ב) המלך המשפט. וזהו ענין הכפל חלילה לך. והקב"ה הודה שישא לכל המקום בעבורם, כי במדת רחמים יתנהג עמהם. ומה שיודיע אליך כל הענין, היות ויאמר ה' כתוב יו"ד ה"א, וכל אשר הזכיר אברהם אל"ף דל"ת. והנה זה מבואר׃

**רש"י (המשך)**

**יט:ב הנה נא אדני** - הנה נא אתם אדונים לי אחר שעברתם עלי. דבר אחר הנה נא צריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו שלא יכירו בכם. וזו היא עצה נכונה׃

**סורו נא** - עקמו את הדרך לביתי דרך עקלתון, שלא יכירו שאתם נכנסין שם לכך נאמר סורו, בבראשית רבה (נ ז)׃

**ולינו ורחצו רגליכם** - וכי דרכן של בני אדם ללון תחלה ואחר כך לרחוץ, ועוד שהרי אברהם אמר להם תחלה (יח ד) ורחצו רגליכם. אלא כך אמר לוט אם כשיבאו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם, יעלילו עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו, לפיכך אמר מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם שיהיו נראין כמו שבאו עכשיו, לפיכך אמר לינו תחלה ואחר כך רחצו׃

**גור אריה**

אחד, שג' כוונות היו לו בדברים אלו; כי הדברים אשר דבר אברהם היו קצת קשים, והם עם זה פיוס, שהיה מפייס אותו שאמר "אולי יש חמשים צדיקים" (פסוק כד), וזה פיוס להקב"ה שיעשה בשביל הצדיקים, וגם היה מכוין בתפילה, שהיה מתפלל שיעשה זה הקדוש ברוך הוא דרך תפילה, וזה ברור. ודע כי רז"ל במדרש הזה (ב"ר מט, ח) רמזו דבר נעלם מאד, כי כיון אברהם נגד שלשה שמות 'אל' 'אלהים' 'ה'". כי נגד שם 'אלהים' שהוא מדת הדין דבר קשות - מלחמה, ונגד שם 'אל' הוא מדת החסד - דבר פיוס. ונגד ה' המיוחד אליו התפלה והרחמים. והוא נגד "הגדול הגבור והנורא" (דברים י, יז), כי המלחמה כנגד "הגיבור", ונגד "הגדול" הוא מדבר פיוס, כי מצד גדולתו יש לדבר אליו פיוס, ומצד גדולתו עושה חסד. ונגד "הנורא" יש להתפלל דרך תפילה, והבן זה׃

(ד) טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ וְאַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי סְדֹם נָסַבּוּ עַל־הַבַּיִת מִנַּעַר וְעַד־זָקֵן כָּל־הָעָם מִקָּצֶה׃ (ה) וַיִּקְרְאוּ אֶל־לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אַיֵּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלָּיְלָה הוֹצִיאֵם אֵלֵינוּ וְנֵדְעָה אֹתָם׃ (ו) וַיֵּצֵא אֲלֵהֶם לוֹט הַפֶּתְחָה וְהַדֶּלֶת סָגַר אַחֲרָיו׃ (ז) וַיֹּאמֶר אַל־נָא אַחַי תָּרֵעוּ׃ (ח) הִנֵּה־נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ אִישׁ אוֹצִיאָה־נָּא אֹתָהֶן אֲלֵיכֶם וַעֲשׂוּ לָהֶן כַּטּוֹב בְּעֵינֵיכֶם רַק לָאֲנָשִׁים הָאֵל אַל־תַּעֲשׂוּ דָבָר כִּי־עַל־כֵּן בָּאוּ בְּצֵל קֹרָתִי׃ (ט) וַיֹּאמְרוּ| גֶּשׁ־הָלְאָה וַיֹּאמְרוּ הָאֶחָד בָּא־לָגוּר וַיִּשְׁפֹּט שָׁפוֹט עַתָּה נָרַע לְךָ מֵהֶם וַיִּפְצְרוּ בָאִישׁ בְּלוֹט מְאֹד וַיִּגְּשׁוּ לִשְׁבֹּר הַדָּלֶת׃ (י) וַיִּשְׁלְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת־יָדָם וַיָּבִיאוּ אֶת־לוֹט אֲלֵיהֶם הַבָּיְתָה וְאֶת־הַדֶּלֶת סָגָרוּ׃ (יא) וְאֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־פֶּתַח הַבַּיִת הִכּוּ בַּסַּנְוֵרִים מִקָּטָן וְעַד־גָּדוֹל וַיִּלְאוּ לִמְצֹא הַפָּתַח׃ (יב) וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים אֶל־לוֹט עֹד מִי־לְךָ פֹּה חָתָן וּבָנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ וְכֹל אֲשֶׁר־לְךָ בָּעִיר הוֹצֵא מִן־הַמָּקוֹם׃ (יג) כִּי־מַשְׁחִתִים אֲנַחְנוּ אֶת־הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי־גָדְלָה צַעֲקָתָם אֶת־פְּנֵי יְקֹוָק וַיְשַׁלְּחֵנוּ יְקֹוָק לְשַׁחֲתָהּ׃ (יד) וַיֵּצֵא לוֹט וַיְדַבֵּר| אֶל־חֹתָנָיו| לֹקְחֵי בְנֹתָיו וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִן־הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי־מַשְׁחִית יְקֹוָק אֶת־הָעִיר וַיְהִי כִמְצַחֵק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו׃ (טו) וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה וַיָּאִיצוּ הַמַּלְאָכִים בְּלוֹט לֵאמֹר קוּם| קַח אֶת־אִשְׁתְּךָ וְאֶת־שְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ הַנִּמְצָאֹת פֶּן־תִּסָּפֶה בַּעֲוֹן הָעִיר׃ (טז) וַיִּתְמַהְמָהּ| וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד־אִשְׁתּוֹ וּבְיַד שְׁתֵּי בְנֹתָיו בְּחֶמְלַת יְקֹוָק עָלָיו וַיּוֹצִאֻהוּ וַיַּנִּחֵהוּ מִחוּץ לָעִיר׃ (יז) וַיְהִי כְהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִמָּלֵט עַל־נַפְשֶׁךָ אַל־תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ וְאַל־תַּעֲמֹד בְּכָל־הַכִּכָּר הָהָרָה הִמָּלֵט פֶּן־תִּסָּפֶה׃ (יח) וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אַל־נָא אֲדֹנָי׃

**רש"י**

**יט:ד כל העם מקצה** - מקצה העיר עד הקצה, שאין אחד מהם מוחה בידם, שאפילו צדיק אחד אין בהם׃

**יט:ה ונדעה אתם** - במשכב זכר, כמו (פסוק ח) אשר לא ידעו איש׃

**יט:טז ויתמהמה** - כדי להציל את ממונו׃

**יט:יז המלט על נפשך** - דייך להציל נפשות, אל תחוס על הממון׃

**אל תביט אחריך** - אתה הרשעת עמהם, ובזכות אברהם אתה ניצול, אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול׃

**ההרה המלט** - אצל אברהם ברח, שהוא יושב בהר,

**רמב"ן**

**יט:ה ההכרח שהביא להפיכת סדום**

**ונדעה אותם** - כוונתם לכלות את הרגל מביניהם, כדברי רבותינו (סנהדרין קט א), כי חשבו שבעבור טובת ארצם שהיא כגן ה' יבאו שם רבים, והם היו מואסי הצדקה, אבל לוט בעשרו וממונו בא אליהם, או שבקש מהם רשות או שקבלוהו לכבוד אברהם, והכתוב מעיד שזאת כוונתם, שנאמר (יחזקאל טז מט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה. ומה שאמר (לעיל יג יג) רעים וחטאים להי' מאד, שהיו מכעיסים ומורדים בשלותם ובענוי האביונים, והוא שאמר (יחזקאל טז נ) ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי׃

ועל דעת רבותינו (עיין סנהדרין קט א) היו בהם כל מדות רעות, אבל נגמר דינם על אותו העון מפני שלא החזיקו יד עני ואביון, כי היו תדירים באותו עון יותר מכולם, וגם כי כל העמים עושים צדקות עם ריעיהם ועם ענייהם, לא היה בכל הגוים כסדום לאכזריות׃

ודע, כי משפט סדום היה למעלת ארץ ישראל, כי היא מכלל נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות, וכאשר תקיא את הגוי כלו מפני תועבותם הקדימה וקאתה את העם הזה שהיו רעים מכולם לשמים ולבריות. ושממו עליהם השמים והארץ והושחתה הארץ בלא רפואה לעולם, מפני שבעבור טובה נתגאו, וראה הקדוש ברוך הוא שיהיה לאות לבני מרי לישראל העתידים לירשה כאשר התרה בהן גפרית ומלח שרפה כל ארצה

**רמב"ן (המשך)**

כמהפכת סדום ועמורה אדמה וצבויים אשר הפך ה' באפו ובחמתו (דברים כט כב)׃

כי יש באומות רעים וחטאים מאד ולא עשה בהם ככה, אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל, כי שם היכל ה'. ועוד אני עתיד לבאר זה בסדר אחרי מות (ויקרא יח כד), אם יחייני הממית והמחיה׃

**יט:ח ההבדל בין המעשה הזה ובין פלגש בגבעה**

**אוציאה נא אתהן אליכם** - מתוך שבחו של האיש הזה באנו לידי גנותו, שהיה טורח מאד על אכסניא שלו להציל אותם מפני שבאו בצל קורתו, אבל שיפייס אנשי העיר בהפקר בנותיו אין זה

(יט) הִנֵּה־נָ֣א מָצָ֤א עַבְדְּךָ֙ חֵ֣ן בְּעֵינֶ֔יךָ וַתַּגְדֵּ֣ל חַסְדְּךָ֔ אֲשֶׁ֥ר עָשִׂ֖יתָ עִמָּדִ֑י לְהַחֲיֹ֣ות אֶת־נַפְשִׁ֗י וְאָנֹכִ֤י לֹא־אוּכַל֙ לְהִמָּלֵ֣ט הָהָ֔רָה פֶּן־תִּדְבָּקַ֥נִי הָרָעָ֖ה וָמַ֥תִּי׃ (כ) הִנֵּה־נָ֣א הָעִ֤יר הַזֹּאת֙ קְרֹבָ֣ה לָנ֔וּס וְשָׁמָּ֖ה וְהִ֣וא מִצְעָ֑ר אִמָּלְטָ֥ה נָּ֛א שָׁמָּ֖ה הֲלֹ֣א מִצְעָ֑ר וְתִחְיֶ֖ינָה נַפְשִֽׁי׃ (כא) וַיֹּ֥אמֶר אֵלָ֖יו הִנֵּה֙ נָשָׂ֣אתִי פָנֶ֔יךָ גַּם֙ לַדָּבָ֣ר הַזֶּ֔ה לְבִלְתִּ֥י הָפְכִּ֖י אֶת־הָעִ֥יר אֲשֶׁר־דִּבַּ֥רְתָּ׃ (כב) מַהֵ֣ר הִמָּלֵ֔ט שָׁ֥מָּה כִּ֛י לֹא־אוּכַ֥ל לַעֲשֹׂ֖ות דָּבָ֑ר עַד־בֹּאֲךָ֥ שָׁמָּ֖ה עַל־כֵּ֥ן קָרָ֛א שֵׁם־הָעִ֖יר צֹֽוַעַר׃ (כג) הַשֶּׁ֥מֶשׁ יָצָ֖א עַל־הָאָ֑רֶץ וְלוֹט֙ בָּ֣א צֹ֔עַרָה׃ (כד) וַיקֹ֤וָק הִמְטִיר֙ עַל־סְדֹ֣ם וְעַל־עֲמֹרָ֔ה גָּפְרִ֖ית וָאֵ֑שׁ מֵאֵ֥ת יְקֹוָ֖ק מִן־הַשָּׁמָֽיִם׃ (כה) וַיַּהֲפֹ֗ךְ אֶת־הֶעָרִ֤ים הָאֵל֙ וְאֵ֣ת כָּל־הַכִּכָּ֔ר וְאֵת֙ כָּל־יֹשְׁבֵ֣י הֶעָרִ֔ים וְצֶ֖מַח הָאֲדָמָֽה׃ (כו) וַתַּבֵּ֥ט אִשְׁתֹּ֖ו מֵאַחֲרָ֑יו וַתְּהִ֖י נְצִ֥יב מֶֽלַח׃ (כז) וַיַּשְׁכֵּ֤ם אַבְרָהָם֙ בַּבֹּ֔קֶר אֶל־הַמָּקֹ֕ום אֲשֶׁר־עָמַ֥ד שָׁ֖ם אֶת־פְּנֵ֥י יְקֹוָֽק׃ (כח) וַיַּשְׁקֵ֖ף עַל־פְּנֵ֣י סְדֹ֑ם וְעַ֨ל־כָּל־פְּנֵ֤י אֶֽרֶץ֙ הַכִּכָּ֔ר וַיַּ֕רְא וְהִנֵּ֥ה עָלָ֖ה קִיטֹ֥ר הָאָ֑רֶץ כְּקִיטֹ֖ר הַכִּבְשָֽׁן׃ (כט) וַיְהִ֗י בְּשַׁחֵ֤ת אֱלֹהִים֙ אֶת־עָרֵ֣י הַכִּכָּ֔ר וַיִּזְכֹּ֣ר אֱלֹהִ֔ים אֶת־אַבְרָהָ֑ם וַיְשַׁלַּ֤ח אֶת־לוֹט֙ מִתֹּ֣וךְ הַהֲפֵכָ֔ה בַּהֲפֹ֖ךְ אֶת־הֶעָרִ֥ים אֲשֶׁר־יָשַׁ֖ב בָּהֶ֥ן לוֹֽט׃

**רש"י**

**יט:יט פן תדבקני הרעה** - כשהייתי אצל אנשי סדום היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי בני העיר, והייתי נראה צדיק וכדאי להנצל, וכשאבא אצל צדיק אני כרשע. וכן אמרה הצרפית לאליהו (מ"א יז יח) כי באת אלי להזכיר את עוני, עד שלא באת אצלי היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי עמי ואני צדקת ביניהם, ומשבאת אצלי לפי מעשיך אני רשעה:

**יט:כא גם לדבר הזה** - לא דייך שאתה ניצול, אלא אף כל העיר אציל בגללך:

**יט:כב כי לא אוכל לעשות** - זהו עונשן של מלאכים, על שאמרו (פסוק יג) כי משחיתים אנחנו, ותלו הדבר בעצמן, לפיכך לא זזו משם עד שהוזקקו לומר שאין הדבר ברשותן:

**כי לא אוכל** - לשון יחיד, מכאן אתה למד שהאחד הופך והאחד מציל, שאין שני מלאכים נשלחים לדבר אחד:

**יט:כד וה' המטיר** - כל מקום שנאמר וה' הוא וביתא דינו:

**המטיר על סדום** - בעלות השחר, כמו שנאמר לעיל (פסוק טו) וכמו השחר עלה, שעה שהלבנה עומדת ברקיע עם החמה, לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם ללבנה, אמר הקדוש ברוך הוא אם אפרע מהם ביום יהיו עובדי לבנה אומרים אילו היה בלילה כשהלבנה מושלת לא היינו חרבין, ואם אפרע מהם בלילה יהיו עובדי החמה אומרים אילו היה ביום כשהחמה מושלת לא היינו חרבים, לכך כתיב וכמו השחר עלה ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלים:

**מן השמים** - והוא שאמר הכתוב (איוב לו לא) כי בם ידין עמים וגו', כשבא ליסר הבריות מביא עליהם אש מן השמים כמו שעשה לסדום, וכשבא להוריד המן מן השמים לישראל (שמות טז ד) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים:

**יט:כו ותהי נציב מלח** - במלח חטאה ובמלח לקתה. אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו, אמרה לו אף המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה:

**יט:כט ויזכור אלהים את אברהם** - מהו זכירתו של אברהם על לוט, נזכר שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם, ושמע

**רמב"ן**

כי אם רוע לב, שלא היה ענין הזמה בנשים מרוחק בעיניו, ולא היה עושה לבנותיו חמס גדול כפי דעתו:

לכך אמרו רבותינו (תנחומא וירא יב) בנוהג שבעולם אדם מוסר עצמו על בנותיו ועל אשתו והורג או נהרג, וזה מוסר בנותיו להתעולל בהן, אמר לו הקדוש ברוך הוא לעצמך אתה משמרן. והנה לוט היה מתירא עליהם כי היה חושב שהם אנשים, אבל כאשר הכו בסנורים את אנשי העיר ואמרו לו כי משחיתים אנחנו את המקום הזה וישלחנו ה' לשחתה, אז הכיר בהם והאמין לעשות כל אשר צוו:

ודע והבן כי ענין פילגש בגבעה (שופטים יט) אף על פי שהוא נדמה לענין הזה איננו כמוהו לרוע, כי הרשעים ההם לא היה דעתם לכלות הרגל ממקומם, אבל היו שטופי זמה ורצונם במשכב האיש האורח, וכאשר הוציאו אליהם פילגשו נתפייסו בה. והאיש הזקן שאמר להם הנה בתי הבתולה ופילגשהו אוציאה נא אותם ועשו להם הטוב בעיניכם (שם יט כד), יודע היה שלא יחפצו בבתו ולא יעשו עמה רעה, ועל כן לא אבו לשמוע לו, וכאשר הוציא את פילגשו לבדה שתקו ממנו. והאיש בעל הבית גם האורח כולם היו חפצים להציל את האיש בפילגשו, כי פילגש היתה לא אשת איש, וכבר זנתה עליו:

ובפרץ ההוא עוד לא היו בו כל אנשי העיר כאשר בסדום שנאמר בו "מנער ועד זקן כל העם מקצה", אבל בגבעה נאמר והנה אנשי העיר "אנשי בני בליעל" (שם יט כב), מקצתם שהיו שרים ותקיפים בעיר, כמו שאמר האיש (שם כ ה) ויקומו עלי בעלי הגבעה, ועל כן לא מיחו האחרים בידם:

והנה פנות כל העם מכל שבטי ישראל רצו לעשות גדר גדול בדבר להמית אותם, שנאמר (שם כ יג) ועתה תנו את האנשים בני בליעל אשר בגבעה ונמיתם. ודבר ברור הוא שלא היו חייבין מיתה בדין תורה, שלא עשו מעשה זולתי ענוי הפילגש הזונה, ולא נתכוונו למיתה שלה, וגם לא מתה בידם, וישלחוה מאתם כעלות השחר, והלכה מאתם לבית אדוניה ואחר כך מתה, אולי נחלשה מרוב הביאות ונתקררה בפתח עד האור ומתה שם. אבל

(לא) וַיַּעַל לוֹט מִצֹּוַעַר וַיֵּשֶׁב בָּהָר וּשְׁתֵּי בְנֹתָיו עִמּוֹ כִּי יָרֵא לָשֶׁבֶת בְּצֹוַעַר וַיֵּשֶׁב בַּמְּעָרָה הוּא וּשְׁתֵּי בְנֹתָיו: (לב) וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל־הַצְּעִירָה אָבִינוּ זָקֵן וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ לָבוֹא עָלֵינוּ כְּדֶרֶךְ כָּל־הָאָרֶץ: (לג) לְכָה נַשְׁקֶה אֶת־אָבִינוּ יַיִן וְנִשְׁכְּבָה עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע:

**רש"י**

שאמר אברהם במצרים על שרה (יב יט) אחותי היא, ולא גילה הדבר, שהיה חס עליו, לפיכך חס הקדוש ברוך הוא עליו:

**יט:לא ואיש אין בארץ** - סבורות היו שכל העולם נחרב כמו בדור המבול:

**רמב"ן (המשך)**

שלמי תודה כי ראו עצמם כאלו כלם פלטים מחרב בנימין, וזה משפט כל הנמלטים להקריב תודה, כענין שנאמר (תהלים קז כב) ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה, וכתוב (שם כז ו) ועתה ירום ראשי על אויבי סביבותי ואזבחה באהלו זבחי תרועה אשירה ואזמרה לה':

והנה היו בשני הימים המתים מישראל ארבעים אלף, ומבנימן נפלו בסוף כ"ה אלפים אנשי חיל (שופטים כ לה), ומעיר מתום עד כל הנמצא (שם כ מח), רבים. ויתכן שיהיו ט"ו אלפים בין אנשים ונשים והטף, והיה עונש שתי הכתות בשוה:

ומה נכבדו דברי רבותינו (סנהדרין קג ב) שהיה הקצף בפסלו של מיכה, אמר הקדוש ברוך הוא בכבודי לא מחיתם, בכבוד בשר ודם מחיתם. לומר, בכבודי לא מחיתם במחוייבי מיתה ופושטים ידיהם בעיקר, בכבוד בשר ודם מחיתם יותר משורת הדין. ועל כן סכל עצת שתי הכתות ואמץ את לבבם ולא זכרו ברית אחים:

ואחר המעשה נתחרטו, כמו שנאמר (שופטים כא ב) ויבא העם בית אל וישבו שם עד הערב לפני האלהים ויבכו בכי גדול ויאמרו למה ה' אלהי ישראל היתה זאת בישראל להפקד היום מישראל שבט אחד. כי הכירו טעותם ועונשם. והנה בדרך גרא פירשנו ענין מהותם ואינו מבואר, והזכרנו סיבותיו:

**יט:לב למה הסתירו בנותיו של לוט את מעשיהן**

**וטעם ונחיה מאבינו זרע** - באולי כי אמרו נעשה אנחנו המעשה הראוי לנו, כי ירחם האלהים ונוליד זכר ונקבה ויתקיים העולם מהם, כי עולם חסד יבנה (תהלים פט ג), ולא לחנם הצילנו ה'. והנה היו צנועות ולא רצו לאמר לאביהם שישא אותן, כי בן נח מותר בבתו (סנהדרין נח ב). או שהיה הדבר מכוער מאד בעיני הדורות ההם ולא נעשה כן מעולם, וכן רבותינו בהגדות מגנים את לוט מאד (נזיר כג א):

**רמב"ן**

מפני שהיו חפצים ואומרים לעשות נבלה כאנשי סדום ראו השבטים לעשות סייג לתורה שלא יעשה ולא יאמר כן בישראל, כמו שאמרו ונבערה רעה מישראל (שם). וזה הדין הוא ממה שאמרו רבותינו (סנהדרין מו א) בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה:

ושבט בנימין לא הסכימו בדבר זה שלא היה בהם חיוב מיתה בענוי הפלגש. ואולי הקפידו עוד בני בנימין על אשר לא שלחו להם מתחילה, ועשו ההסכמה שלא מדעתם. ולפי דעתי שזה ענשם של ישראל להנגף בתחילה, מפני שלא היתה המלחמה נעשית מן הדין, והגדר עצמו על שבט בנימין היה מוטל לעשותו, ולא עליהם, שמצוה על השבט לדון את שבטו (ספרי קמד):

והנה שתי הכתות ראויות להענש, כי בנימין מרשיע שאינו חושש ליסר הרעים ולא לגעור בהם כלל, וישראל עושין מלחמה שלא מן הדין, וגם את פי ה' לא שאלו בזה. אבל אמרו מי יעלה לנו בתחלה למלחמה על בני בנימין (שופטים כ יח), כי מעצמם הסכימו למלחמה על כל פנים. וכן לא שאלו בענין הנצוח "אם תתנם בידי", כי בטחו בזרוע בשר שהיו רבים מאד, כי עתה כמוהם עשרה פעמים ויותר. ולא שאלו אלא "מי יעלה לנו בתחלה", והוא כמו גורל ביניהם. אולי היה כל שבט אומר "לא אעלה אני תחלה", או אומר "אני ראשון", והקב"ה השיב כפי שאלתם יהודה בתחלה, לאמור כי יהודה הוא בראש לעולם, כי ביהודה בחר ה' לנגיד (דהי"א כח ד), ולכך לא אמר "יהודה יעלה" כשאר המקומות (עיין שופטים א ב), כי לא הרשה אותם, אבל לא מנעם, ולא אמר להם "לא תעלו ולא תלחמו" מפני ענשו של בנימין:

והנה הלך השם עם שניהם בקרי והניחם למקרים. ובני בנימין היו גבורים, ועריהם בצורות, והשחיתו בישראל הבוטחים בזרוע בשר, והוסיפו עונש על ענשם, כי די היה להם להבריח ישראל מן הגבעה, והם הכו בהם למשחית איבת עולם והפילו מהם עם רב ועצום כ"ב אלפים. והנה ישראל כאשר הכו מכה רבה נודעה להם שגגתם, כי עשו מלחמה עם אחיהם שלא ברשות גבוה ושלא כדין תורה, ועל כן שאלו ביום השני האוסיף לגשת למלחמה עם בני בנימין אחי (שם כ כג). והזכירו עתה האחוה, לשאול אם הוא אוסר עליהם המלחמה, והשם הרשה אותם עתה ביום השני, ואמר עלו אליו, כי עתה מותר להם לדרוש דם אחיהם השפוך. והם לא שאלו הנצוח, כי עדיין היו בוטחים ברובם לנצח על כל פנים, והשם לא באר להם רק כי המלחמה מותרת להם. ומפני שעדיין לא נתכפר ענשם הראשון נפלו מהם גם ביום השני י"ח אלפים:

וביום השלישי גזרו תענית ויצומו ויבכו לפני ה', והקריבו עולות לכפר על הרהורי הלב אשר בטחו בזרועם והקריבו שלמים והם

(לג) וַתַּשְׁקֶיןָ אֶת־אֲבִיהֶן יַיִן בַּלַּיְלָה הוּא וַתָּבֹא הַבְּכִירָה וַתִּשְׁכַּב אֶת־אָבִיהָ וְלֹא־יָדַע בְּשִׁכְבָהּ וּבְקוּמָהּ׃ (לד) וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל־הַצְּעִירָה הֵן שָׁכַבְתִּי אֶמֶשׁ אֶת־אָבִי נַשְׁקֶנּוּ יַיִן גַּם־ הַלַּיְלָה וּבֹאִי שִׁכְבִי עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע׃ (לה) וַתַּשְׁקֶיןָ גַּם בַּלַּיְלָה הַהוּא אֶת־אֲבִיהֶן יָיִן וַתָּקָם הַצְּעִירָה וַתִּשְׁכַּב עִמּוֹ וְלֹא־יָדַע בְּשִׁכְבָהּ וּבְקוּמָהּ׃ (לו) וַתַּהֲרֶיןָ שְׁתֵּי בְנוֹת־לוֹט מֵאֲבִיהֶן׃ (לז) וַתֵּלֶד הַבְּכִירָה בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מוֹאָב הוּא אֲבִי־מוֹאָב עַד־ הַיּוֹם׃ (לח) וְהַצְּעִירָה גַּם־הִוא יָלְדָה בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן־עַמִּי הוּא אֲבִי בְנֵי־עַמּוֹן עַד־הַיּוֹם׃ {ס} **פרק כ** (א) וַיִּסַּע מִשָּׁם אַבְרָהָם אַרְצָה הַנֶּגֶב וַיֵּשֶׁב בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר וַיָּגָר בִּגְרָר׃ (ב) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֲחֹתִי הִוא וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גְּרָר וַיִּקַּח אֶת־שָׂרָה׃ (ג) וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל־אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הִנְּךָ מֵת עַל־הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־לָקַחְתָּ וְהִוא בְּעֻלַת בָּעַל׃ (ד) וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ וַיֹּאמַר אֲדֹנָי הֲגוֹי גַּם־צַדִּיק תַּהֲרֹג׃ (ה) הֲלֹא הוּא אָמַר־ לִי אֲחֹתִי הִוא וְהִיא־גַם־הִוא אָמְרָה אָחִי הוּא בְּתָם־לְבָבִי וּבְנִקְיֹן כַּפַּי עָשִׂיתִי זֹאת׃ (ו) וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחֲלֹם גַּם אָנֹכִי יָדַעְתִּי כִּי בְתָם־לְבָבְךָ עָשִׂיתָ זֹּאת וָאֶחְשָׂךְ גַּם־אָנֹכִי אוֹתְךָ מֵחֲטוֹ־לִי עַל־כֵּן לֹא־נְתַתִּיךָ לִנְגֹּעַ אֵלֶיהָ׃ (ז) וְעַתָּה הָשֵׁב אֵשֶׁת־הָאִישׁ כִּי־נָבִיא הוּא וְיִתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ וֶחְיֵה וְאִם־אֵינְךָ מֵשִׁיב דַּע כִּי־מוֹת תָּמוּת אַתָּה וְכָל־אֲשֶׁר־ לָךְ׃ (ח) וַיַּשְׁכֵּם אֲבִימֶלֶךְ בַּבֹּקֶר וַיִּקְרָא לְכָל־עֲבָדָיו וַיְדַבֵּר אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאָזְנֵיהֶם וַיִּירְאוּ הָאֲנָשִׁים מְאֹד׃ (ט) וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ מֶה־עָשִׂיתָ לָּנוּ וּמֶה־חָטָאתִי לָךְ כִּי־הֵבֵאתָ עָלַי וְעַל־ מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדֹלָה מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא־יֵעָשׂוּ עָשִׂיתָ עִמָּדִי׃ (י) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל־אַבְרָהָם מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה׃ (יא) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין־יִרְאַת אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה וַהֲרָגוּנִי עַל־דְּבַר אִשְׁתִּי׃ (יב) וְגַם־אָמְנָה אֲחֹתִי בַת־ אָבִי הִוא אַךְ לֹא בַת־אִמִּי וַתְּהִי־לִי לְאִשָּׁה׃

**רש״י**

**יט:לג ותשקין וגו׳** - יין נזדמן להן במערה להוציא מהן שני אומות׃

**ותשכב את אביה** - ובצעירה כתיב (פסוק לה) ותשכב עמו, צעירה לפי שלא פתחה בזנות אלא אחותה למדתה, חיסד עליה הכתוב ולא פירש גנותה. אבל בכירה שפתחה בזנות פרסמה הכתוב במפורש׃

**ובקומה** - של בכירה נקוד, לומר הרי הוא כאילו לא נכתב, לומר שבקומה ידע ואף על פי כן לא נשמר ליל שני מלשתות (אמר רבי לוי כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות לסוף מאכילים אותו מבשרו)׃

**יט:לו ותהרין וגו׳** - אף על פי שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה, אלו שלטו בעצמן והוציאו ערותן לחוץ ונתעברו מביאה ראשונה׃

**יט:לז מואב** - זו שלא היתה צנועה פירשה שמאביה הוא, אבל צעירה קראתו בלשון נקיה, וקבלה שכר בימי משה, שנאמר בבני עמון (דברים ב יט) אל תתגר בם כלל, ובמואב לא הזהיר אלא שלא ילחם בם, אבל לצערן התיר לו׃

**כ:א ויסע משם אברהם** - כשראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים והשבים נסע לו משם. דבר אחר להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו׃

**רש״י (המשך)**

**כ:ד לא קרב אליה** - המלאך מנעו, כמו שנאמר (פסוק ו) לא נתתיך לנגוע אליה׃

**הגוי גם צדיק תהרג** - אף אם הוא צדיק תהרגנו. שמא כך דרכך לאבד האומות חנם, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, אף אני אומר שהרגתם על לא דבר, כשם שאתה אומר להרגני׃

**כ:ו ידעתי כי בתם לבבך וגו׳** - אמת שלא דמית מתחלה לחטוא אבל נקיון כפים אין כאן׃

**לא נתתיך** - לא ממך היה שלא נגעת בה אלא חשכתי אני אותך מחטוא, ולא נתתי לך כח, וכן (לקמן לא ז) ולא נתנו אלהים, וכן (שופטים טו א) ולא נתנו אביה לבוא׃

**כ:ט מעשים אשר לא יעשו** - מכה אשר לא הורגלה לבא על בריה באה לנו על ידך, עצירת כל נקבים, של זרע ושל קטנים ורעי ואזנים וחוטם׃

**כ:יא רק אין יראת אלהים** - אכסנאי שבא לעיר, על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו או על עסקי אשתו שואלין אותו אשתך היא או אחותך היא׃

**כ:יב אחותי בת אבי היא** - ובת אב מותרת לבן נח, שאין אבות לגוי. וכדי לאמת דבריו השיבם כן. ואם תאמר והלא בת אחיו היתה, בני בנים הרי הן כבנים והרי היא בתו של תרח, וכן הוא אומר ללוט (יג ח) כי אנשים אחים אנחנו׃

(יג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי וָאֹמַר לָהּ זֶה חַסְדֵּךְ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל־ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נָבוֹא שָׁמָּה אִמְרִי־לִי אָתְחִי הוּא׃ (יד) וַיִּקַּח אֲבִימֶלֶךְ צֹאן וּבָקָר וַעֲבָדִים וּשְׁפָחֹת וַיִּתֵּן לְאַבְרָהָם וַיָּשֶׁב לוֹ אֵת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ׃ (טו) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ הִנֵּה אַרְצִי לְפָנֶיךָ בַּטּוֹב בְּעֵינֶיךָ שֵׁב׃ (טז) וּלְשָׂרָה אָמַר הִנֵּה נָתַתִּי אֶלֶף כֶּסֶף לְאָחִיךְ הִנֵּה הוּא־ לָךְ כְּסוּת עֵינַיִם לְכֹל אֲשֶׁר אִתָּךְ וְאֵת כֹּל וְנֹכָחַת׃ (יז) וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל־הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת־אֲבִימֶלֶךְ וְאֶת־אִשְׁתּוֹ וְאַמְהֹתָיו וַיֵּלֵדוּ׃ (יח) כִּי־עָצֹר עָצַר יְקֹוָק בְּעַד כָּל־רֶחֶם לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ עַל־דְּבַר שָׂרָה אֵשֶׁת אַבְרָהָם׃

{ס} **פרק כא** (א) וַיקֹוָק פָּקַד אֶת־שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ יְקֹוָק לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר׃ (ב) וַתַּהַר וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן לִזְקֻנָיו לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים׃ (ג) וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת־שֵׁם־בְּנוֹ הַנּוֹלַד־לוֹ אֲשֶׁר־יָלְדָה־לּוֹ שָׂרָה יִצְחָק׃ (ד) וַיָּמָל אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן־שְׁמֹנַת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים׃ (ה) וְאַבְרָהָם בֶּן־מְאַת שָׁנָה בְּהִוָּלֶד לוֹ אֶת יִצְחָק בְּנוֹ׃ (ו) וַתֹּאמֶר שָׂרָה צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל־הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק־לִי׃ (ז) וַתֹּאמֶר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה כִּי־יָלַדְתִּי בֵן לְזִקֻנָיו׃ (ח) וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת־יִצְחָק׃ (ט) וַתֵּרֶא שָׂרָה אֶת־בֶּן־הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר־יָלְדָה לְאַבְרָהָם מְצַחֵק׃ (י) וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גָּרֵשׁ הָאָמָה הַזֹּאת וְאֶת־בְּנָהּ כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן־הָאָמָה הַזֹּאת עִם־בְּנִי עִם־יִצְחָק׃ (יא) וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אוֹדֹת בְּנוֹ׃ (יב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם אַל־יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל־הַנַּעַר וְעַל־אֲמָתֶךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע׃ (יג) וְגַם אֶת־בֶּן־הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ כִּי זַרְעֲךָ הוּא׃ (יד) וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם| בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח־לֶחֶם וְחֵמַת מַיִם וַיִּתֵּן אֶל־הָגָר שָׂם עַל־שִׁכְמָהּ וְאֶת־הַיֶּלֶד וַיְשַׁלְּחֶהָ וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע בְּמִדְבַּר בְּאֵר שָׁבַע׃ (טו) וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן־הַחֵמֶת וַתַּשְׁלֶךְ אֶת־הַיֶּלֶד תַּחַת אַחַד הַשִּׂיחִם׃

**רש״י**

**אך לא בת אמי** - הרן מאם אחרת היה׃

**כ:יד ויתן לאברהם** - כדי שיתפייס ויתפלל עליו׃

**כ:טו הנה ארצי לפניך** - אבל פרעה אמר לו (לעיל יב יט) הנה אשתך קח ולך, לפי שנתיירא שהמצריים שטופי זמה׃

**כ:טז ולשרה אמר** - אבימלך, לכבודה כדי לפייסה הנה עשיתי לך כבוד זה, נתתי ממון לאחיך שאמרת עליו אחי הוא, הנה הממון והכבוד הזה לך כסות עינים׃

**לכל אשר אתך** - יכסו עיניהם שלא יקילוך, שאלו השיבותיך ריקנית יש להם לומר לאחר שנתעלל בה החזירה, עכשיו שהוצרכתי לבזבז ממון ולפייסך, יודעים יהיו שעל כרחי השיבותיך ועל ידי נס׃

**כא:א וה׳ פקד את שרה וגו׳** - סמך פרשה זו לכאן ללמדך שכל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה, שנאמר (לעיל כ יז) ויתפלל וגו׳ וסמיך ליה וה׳ פקד את שרה שפקד כבר קודם שרפא את אבימלך׃

**כא:ו יצחק לי** - ישמח עלי. ומדרש אגדה הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו בו ביום, הרבה תפלות נענו עמה, ורב שחוק היה בעולם׃

**רש״י (המשך)**

**כא:ז היניקה בנים שרה** - ומהו בנים לשון רבים, ביום המשתה הביאו השרות את בניהן עמהן והיניקה אותם שהיו אומרות לא ילדה שרה אלא אסופי הביאה מן השוק׃

**כא:ט מצחק** - לשון עבודה זרה, כמו שנאמר (שמות לב ו) ויקומו לצחק. דבר אחר לשון גילוי עריות, כמה דתימא (להלן לט יז) לצחק בי. דבר אחר לשון רציחה כמו (ש״ב ב יד) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו וגו׳׃

**כא:י עם בני וגו׳** - מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני אתה למד שהיה מריב עם יצחק על הירושה ואומר אני בכור ונוטל פי שנים, ויוצאים בשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים, כדאת אמר (משלי כו יח - יט) כמתלהלה היורה זקים וגו׳ ואמר הלא משחק אני׃

**עם בני עם יצחק** - מכיון שהוא בני אפילו אם אינו הגון כיצחק, או הגון כיצחק אפילו אם אינו בני, אין זה כדאי לירש עמו, קל וחומר עם בני עם יצחק ששתיהן בו׃

**כא:יא על אודות בנו** - ששמע שיצא לתרבות רעה. ופשוטו על שאמרה לו לשלחו׃

**כא:יב שמע בקולה** - למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות׃

**כא:יד לחם וחמת מים** - ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו על שיצא לתרבות רעה׃

(טז) וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנֶּגֶד הַרְחֵק כְּמִטַחֲוֵי קֶשֶׁת כִּי אָמְרָה אַל־אֶרְאֶה בְּמוֹת הַיָּלֶד וַתֵּשֶׁב מִנֶּגֶד וַתִּשָּׂא אֶת־קֹלָהּ
וַתֵּבְךְּ׃ (יז) וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת־קוֹל הַנַּעַר וַיִּקְרָא מַלְאַךְ אֱלֹהִים| אֶל־הָגָר מִן־הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה־ לָּךְ הָגָר אַל־
תִּירְאִי כִּי־שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל־קוֹל הַנַּעַר בַּאֲשֶׁר הוּא־שָׁם׃ (יח) קוּמִי שְׂאִי אֶת־הַנַּעַר וְהַחֲזִיקִי אֶת־יָדֵךְ בּוֹ כִּי־לְגוֹי
גָּדוֹל אֲשִׂימֶנּוּ׃ (יט) וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֶת־עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא בְּאֵר מָיִם וַתֵּלֶךְ וַתְּמַלֵּא אֶת־הַחֵמֶת מַיִם וַתַּשְׁקְ אֶת־ הַנָּעַר׃
(כ) וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת־הַנַּעַר וַיִּגְדָּל וַיֵּשֶׁב בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת׃ (כא) וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר פָּארָן וַתִּקַּח־לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה
מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ {פ} (כב) וַיְהִי בָּעֵת הַהִוא וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ אֶל־אַבְרָהָם לֵאמֹר אֱלֹהִים עִמְּךָ בְּכֹל
אֲשֶׁר־אַתָּה עֹשֶׂה׃ (כג) וְעַתָּה הִשָּׁבְעָה לִּי בֵאלֹהִים הֵנָּה אִם־תִּשְׁקֹר לִי וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי כַּחֶסֶד אֲשֶׁר־עָשִׂיתִי עִמְּךָ
תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי וְעִם־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־גַּרְתָּה בָּהּ׃ (כד) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אָנֹכִי אִשָּׁבֵעַ׃ (כה) וְהוֹכַח אַבְרָהָם אֶת־אֲבִימֶלֶךְ עַל־
אֹדוֹת בְּאֵר הַמַּיִם אֲשֶׁר גָּזְלוּ עַבְדֵי אֲבִימֶלֶךְ׃ (כו) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ לֹא יָדַעְתִּי מִי עָשָׂה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְגַם־אַתָּה
לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי וְגַם אָנֹכִי לֹא שָׁמַעְתִּי בִּלְתִּי הַיּוֹם׃ (כז) וַיִּקַּח אַבְרָהָם צֹאן וּבָקָר וַיִּתֵּן לַאֲבִימֶלֶךְ וַיִּכְרְתוּ שְׁנֵיהֶם
בְּרִית׃ (כח) וַיַּצֶּב אַבְרָהָם אֶת־שֶׁבַע כִּבְשֹׂת הַצֹּאן לְבַדָּהֶן׃ (כט) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל־אַבְרָהָם מָה הֵנָּה שֶׁבַע כְּבָשֹׂת
הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הִצַּבְתָּ לְבַדָּנָה׃ (ל) וַיֹּאמֶר כִּי אֶת־שֶׁבַע כְּבָשֹׂת תִּקַּח מִיָּדִי בַּעֲבוּר תִּהְיֶה־לִּי לְעֵדָה כִּי חָפַרְתִּי אֶת־הַבְּאֵר
הַזֹּאת׃ (לא) עַל־כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא בְּאֵר שָׁבַע כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם׃ (לב) וַיִּכְרְתוּ בְרִית בִּבְאֵר שָׁבַע וַיָּקָם
אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ וַיָּשֻׁבוּ אֶל־אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים׃

**רש״י**

**כא:יז את קול הנער -** מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל׃

**באשר הוא שם -** לפי מעשים שהוא עושה עכשיו[45] הוא נדון ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות, לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים רבונו של עולם, מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר. והוא משיבם עכשיו מה הוא, צדיק או רשע, אמרו לו צדיק, אמר להם לפי מעשיו של עכשיו אני דנו וזהו באשר הוא שם. והיכן המית את ישראל בצמא, כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר (ישעיה כא יג - יד) משא בערב וגו׳ לקראת צמא התיו מים וגו׳ כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים היו ישראל אומרים לשוביהם בבקשה מכם, הוליכונו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר (שם שם) אורחות דודנים [אל תקרי דודנים אלא דודים] ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח ונודות נפוחים, כסבורים ישראל שמלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו, הרוח נכנס בגופו ומת׃

**כא:כב אלהים עמך -** לפי שראו שיצא משכונת סדום לשלום, ועם המלכים נלחם ונפלו בידו, ונפקדה אשתו לזקוניו׃

**כא:ל כי חפרתי את הבאר -** מריבים היו עליה רועי אבימלך ואומרים אנחנו חפרנוה, אמרו ביניהם כל מי שיתראה על הבאר ויעלו המים לקראתו שלו הוא, ועלו לקראת אברהם׃

**גור אריה**

45 **דין שמים לעומת דין בית דין** (על ״לפי מעשים שהוא עושה עכשיו״) **לפי אותה שעה.** ולא קשה מבן סורר ומורה שהוא נדון על שם סופו, דהתם כבר התחיל בעבירה, מאחר שכבר התחיל בעבירה - הרי יש לו דין של אותו שעה, כך תירץ הרא״ם. ולא יתכן זה, דאמרינן בגמרא בפרק קמא דר״ה (טז ע״ב)

(לג) וַיִּטַּע אֶשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא־שָׁם בְּשֵׁם יְקֹוָק אֵל עוֹלָם׃ (לד) וַיָּגָר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים׃ {פ}

**רש"י**

**כא:לג אשל -** רב ושמואל, חד אמר פרדס[46] להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה, וחד אמר פונדק לאכסניא ובו כל מיני פירות[47] . ומצינו לשון נטיעה באהלים, שנאמר (דניאל יא מה) ויטע אהלי אפדנו׃

**ויקרא שם וגו' -** על ידי אותו אשל נקרא שמו של הקדוש ברוך הוא אלוה לכל העולם. לאחר שאוכלים ושותים אומר להם ברכו למי שאכלתם משלו, סבורים אתם שמשלי אכלתם, משל מי שאמר והיה העולם אכלתם׃

**רמב"ן**

**כא:לג הכוונה במה שאברהם קרא בשם ה'**

**ויקרא שם בשם ה' אל עולם -** פי' הכתוב שקרא בשם ה' המנהיג בכחו הזמן. או שיקראו השמים והארץ "עולם", כלשון הבא תמיד בדברי רבותינו. והודיע בזה שקרא אברהם והודיע לבריות סוד הנהגת העולם בכללו שהוא בשם ה' החסין בכח שיש לו אילות בכולם׃

והרב אמר במורה הנבוכים (ב יג) שהוא רומז לקדמות האל, כי הודיע היותו קודם לזמן. אבל אונקלוס אמר "בויקרא" שהוא תפלה׃

---

**גור אריה**

אין דינו של אדם אלא לפי מעשיו, וילפינן מקרא דהכא דכתיב "באשר הוא שם", ומדקאמר 'אין האדם נידון אלא לפי מעשיו' משמע מעשים שעשה, ולא על שם העתיד כלל׃

אבל יראה דשאני דין בית דין התחתון מדין בית דין העליון, כי בית דין התחתון דנין את האדם על פי החכמה של תורה, ולפיכך דנין את האדם 'מוטב שימות זכאי ואל ימות חייב' (סנהדרין עב.), וכל ד' מיתות אינה רק לנקותם מן עונש שלמעלה, שכל המומתים מתכפרים, ולפיכך בית דין של מעלה דוקא אין דנין אותו אלא לפי מעשיו, אבל בית דין התחתון דנין כדי לסלק מאתו רשעתו שיהיה צדיק, וזה בעצמו דין בית דין התחתון׃

ועוד שבית דין התחתון דנין על פי התורה שנתן לנו השם יתברך, וזהו דין בית דין התחתון שדנין שעבר דברי תורה, ועל פי התורה חייב בן סורר ומורה, והרי אנו דן אותו בדין של עכשיו, ואין חלוק בן דין סורר ומורה ובין דין אחר שחלל שבת, שזה עבר על דברי תורה ונידון עליו, וזה גם כן עבר על דברי תורה ונידון עליו עכשיו. וזה לא קשיא למה ציוה התורה לדון אותו על שם סופו, דודאי אין זה קשיא, שהתורה תיקון לכל דבר על שם סופו, כי היא החכמה והדעת שנתן לנו, והוא עבר על דברי תורה ונדון שעבר על דברי תורה, והתורה כדי להיישר ולתקן ציותה שלא יהיה בן סורר ומורה, והוא עבר, הרי נידון על שם עכשיו. ולא שייך שאין דנין את האדם רק על פי מעשיו של אותה שעה, כיון שהדין דן לפי מעשיו של אותה שעה, רק שהדין הוא על פי התורה, והתורה חייבה אותו על שם הסוף, ופשוט הוא׃

**46 אברהם – הנטיעה הראשונה בעולם** (על "חד אמר פרדס") **(לג) חד אמר פרדס.** ויש לתמוה מה נפקא לי מיניה אם פרדס היה או היה פונדק, ולפי דעתי יש רמז מופלא לכל אחד מאלו שתי דעות; כי למאן דאמר שנטע אברהם פרדס - רוצה לומר כי ראוי לאברהם נטיעת הפרדס במה שאברהם הוא דומה ומתיחס לפרדס, מפני שהפרדס יש בו אילנות נטועות, כך אברהם הוא הנטיעה הראשונה, שהרי בשביל אברהם נברא העולם, מפני שהיו שני אלפים תוהו, ולא היה מציאות להם עד שבא אברהם, אם כן אברהם היה הנטיעה הראשונה שנטע השם יתברך בעולמו. ולפיכך ראוי לו שיטע פרדס, שהיה דומה אברהם לעולם כמו הנטיעה, וכך היה אברהם בעולם, והיה נטיעה מתברכת - ממנו נהנים הכל, בכל אשר ישאל׃

ולמאן דאמר 'פונדק', פירוש כי ראוי אברהם לנטיעת פונדק, כי היה אברהם מתיחס אל פונדק - שבו נכנסים כל עוברים ושבים ומתאספים שם, כך היה אברהם נקרא "אב המון [גוים]" (לעיל יז, ה), מאסף כל בני אדם בעולם. ודבר זה מבואר מכמה מקומות כי אברהם נקרא "אב המון" מאסף הכל, ובשביל כך נטע פונדק לכל העולם - מאחר שהוא מאחד ומאסף הכל, והוא נותן להם קיום פרנסתם, שעל ידו מתפרנס הכל, כמו הפונדק הזה שבו נמצא הפרנסה - כך המשכת הפרנסה באה לעולם על ידי אברהם, שהוא פונדק העולם׃

כלל מחלוקותיהם בזה - כי למאן דאמר 'פרדס' היה העולם מתברך על ידי אברהם, ונמשכים הכל אליו בשביל שהוא היה הנטיעה שנטע השם יתברך בראשונה, והוא יסוד לכל, ולפיכך נטע אברהם פרדס. ולמאן דאמר 'פונדק' היה הכל מתברך על ידו מפני שהוא אב המון בני אדם, מאחד הכל והאסיף אותם, ובשביל כך על ידו מתפרנס העולם, ולפיכך נטע פונדק. וכל אלו דברים הם דברי אמת, דברים ברורים מי שיודע להבין דברי אמת ודברי חכמים. ולפי הכל נטע אברהם דבר דומה ומתיחס אליו, ועל ידי זה קרא בשם ה', כי בין למאן דאמר 'פונדק' ובין למאן דאמר 'פרדס' היה אברהם מורה על מציאות השם יתברך במה שהיה אברהם הפרדס או הפונדק אשר נטע ה', והבן הדברים האלו׃

ויש לפרש כי יסוד נטיעת החכמה נקרא 'פרדס' (ר' חגיגה יד ע"ב), כי כמו שהפרדס יש בו נטיעות, והנטיעות מוציאים פרי, כך היה אברהם נוטע נטיעות המושכלות שראוי לקרותן 'נטיעה', כי כמו שנטיעה היא נטיעה חזקה בארץ - כך מושכל המציאות הם נטועים חזקים, שהם קיימים אמתים. ומן מושכל הנמצאות אשר הם נטיעות חזקות ראשונות לשכל - הם עושים פרי להוציא מושכלות שניות ממנו, וזהו שנטע אברהם, שהיה עורך ומסדר סדר החכמה - שרשים אמתים בהקדמות חזקות, שהכל היו מודים בהן, וממנו היה מוציא פירות. [ו] כאשר היה אחד רוצה לדעת שום השגה - היה מביא לו מן הפרדס הזה, שהיו בו שרשי חכמות. והפרי הוא התולדה המתחייב מן החכמות, ולפיכך קאמר במדרש רבות (ב"ר נד, ו) שנטע פרדס שקרא "אשל", כלומר 'שאל מה שתשאל, ענבים תאנים רימונים'. והכוונה בזה - כל המושכל וכל השגה שהיה רוצה - היה מביא לו מן הפרדס הזה, והוא מן שרשי החכמות אשר נטע׃

ומאן דאמר 'פונדק' רוצה לומר כי לא היה עיקר אברהם ללמוד חכמות לבני אדם, אלא היה מלמד להם המעשים הרצוים אצל השם יתברך והיה מגייר אותם והכניסם תחת כנפי השכינה (רש"י לעיל יב, ה), והכניס כל עוברים ושבים בעולם (סוטה י ע"ב), והיה מלמד אותם דרכיהם. כי לדעת הראשון לא היה מלמד אברהם רק לחכמים, וזה סובר לא כן, אלא כל עוברים - גדולים וקטנים - היה מקבל, ומכניסם תחת כנפי השכינה, והיה מלמד אותם המעשים אשר יעשו׃

**47 "בשר ויין" – משל למעשים טובים** (על "פונדק לאכסניא") **וזהו שאמר 'שאל מה תשאל בשר חמרא וכו'.** ונקראו 'בשר ויין', שהמעשים הטובים אשר יעשה האדם הוא חיות וקיום הנפש, כמו שהבשר והיין הוא פרנסת וקיום הגוף. ודוקא נקט 'בשר ויין' לפי שהבשר והיין נעשים על ידי מעשה, לא כמו התאנים והענבים שגדלו מעצמם ואין בם מעשה, כך החכמות - כאשר יש לו הקדמות אמיתות מתחייבים לו גם כן תולדות אמיתות, שהם פרי הקדמות,

**פרק כב** (א) וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת־אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי׃ (ב) וַיֹּאמֶר קַח־נָא אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידְךָ אֲשֶׁר־אָהַבְתָּ אֶת־יִצְחָק וְלֶךְ־לְךָ אֶל־אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ׃ (ג) וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת־חֲמֹרוֹ וַיִּקַּח אֶת־שְׁנֵי נְעָרָיו אִתּוֹ וְאֶת יִצְחָק בְּנוֹ וַיְבַקַּע עֲצֵי עֹלָה וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אָמַר־לוֹ הָאֱלֹהִים׃ (ד) בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא אֶת־הַמָּקוֹם מֵרָחֹק׃ (ה) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־נְעָרָיו שְׁבוּ־לָכֶם פֹּה עִם־הַחֲמוֹר וַאֲנִי וְהַנַּעַר נֵלְכָה עַד־כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם׃ (ו) וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת־עֲצֵי הָעֹלָה וַיָּשֶׂם עַל־יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ אֶת־הָאֵשׁ וְאֶת־הַמַּאֲכֶלֶת וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו׃ (ז) וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל־אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי בְנִי וַיֹּאמֶר הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאַיֵּה הַשֶּׂה לְעֹלָה׃

**רש"י**

**כב:א אחר הדברים האלה** - יש מרבותינו אומרים אחר דבריו של שטן, שהיה מקטרג ואומר מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד, אמר לו כלום עשה אלא בשביל בנו, אילו הייתי אומר לו זבח אותו לפני לא היה מעכב. ויש אומרים אחר דבריו של ישמעאל שהיה מתפאר על יצחק שמל בן שלש עשרה שנה ולא מיחה, אמר לו יצחק באבר אחד אתה מיראני, אילו אמר לי הקדוש ברוך הוא זבח עצמך לפני לא הייתי מעכב׃

**הנני** - כך היא ענייתם של חסידים, לשון ענוה הוא ולשון זימון׃

**כב:ב קח נא** - אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזה הנסיון, שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש׃

**את בנך** - אמר לו שני בנים יש לי, אמר לו את יחידך, אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו אשר אהבת, אמר לו שניהם אני אוהב, אמר לו את יצחק. ולמה לא גילה לו מתחלה, שלא לערבבו פתאום, ותזוח דעתו עליו ותטרף, וכדי לחבב עליו את המצוה וליתן לו שכר על כל דבור ודבור׃

**ארץ המוריה** - ירושלים, וכן בדברי הימים (ב' ג א) לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה. ורבותינו פירשו על שם שמשם הוראה יוצאה לישראל. ואונקלוס תרגמו על שם עבודת הקטורת שיש בו מור נרד ושאר בשמים׃

**והעלהו** - לא אמר לו שחטהו, לפי שלא היה חפץ הקדוש ברוך הוא לשחטו אלא שיעלהו להר לעשותו עולה, ומשהעלהו אמר לו הורידהו׃

**רמב"ן**

**כב:א יסוד ניסיון העקידה**

**והאלהים נסה את אברהם** - ענין הנסיון הוא לדעתי, בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו, אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה, יקרא "נסיון" מצד המנוסה, אבל המנסה יתברך יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד. ודע כי השם צדיק יבחן (תהלים יא ה), כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו יצוה אותו בנסיון, ולא יבחן את הרשעים אשר לא ישמעו. והנה כל הנסיונות שבתורה לטובת המנוסה׃

**רש"י (המשך)**

**אחד ההרים** - הקדוש ברוך הוא מתהא הצדיקים ואחר כך מגלה להם, וכל זה כדי להרבות שכרן, וכן (לעיל יב א) אל הארץ אשר אראך, וכן ביונה (ג ב) וקרא אליה את הקריאה׃

**כב:ג וישכם** - נזדרז למצוה׃

**ויחבש** - הוא בעצמו ולא צוה לאחד מעבדיו, שהאהבה מקלקלת השורה׃

**את שני נעריו** - ישמעאל ואליעזר, שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים, שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה השני עמו׃

**כב:ד ביום השלישי** - למה איחר מלהראותו מיד, כדי שלא יאמרו הממו וערבבו פתאום וטרד דעתו, ואילו היה לו שהות להמלך אל לבו לא היה עושה׃

**כב:ו וילכו שניהם יחדיו** - אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה כיצחק שלא היה מרגיש בדבר׃

**גור אריה**

לכך נקראו 'תאנים וענבים'. אבל המעשים הטובים נקראים 'בשר ויין', שאלו מפרנסים הגוף על ידי מעשה, שצריך לתקן בידי אדם. ועוד ראוי להיות המעשים נקראים 'בשר ויין' שהם מפרנסים הגוף ונותנים לו פרנסה, וכן המעשים הם אשר יעשה האדם וחי בהם (ר' ויקרא יח, ה), אבל התאנים והענבים שהם באים לקנוח סעודה ואינם עיקר סעודת האדם אשר יחיה עליו, כך החכמות שהם טובים אבל אינם אשר יחיה בהם, כי אם על ידי המעשים הטובים שבהם יחיה לעולם. ובהך סברא פליגי; למאן דאמר 'פרדס' יותר סברא לומר שהיה מלמד לגדולים ולמי שיש בו חכמה עיקר יסוד החכמה, עד שהם היו עומדים על אמיתת השם יתברך, וזהו יותר עיקר וגדול מאוד. ולדעת מי שאמר 'פונדק' היה מלמד לרבים גדולים וקטנים, וזה יותר עדיף. והבן הפירוש הזה גם כן, ועם שהפירוש האמתי אשר הוא נבחר פירוש הראשון, מכל מקום גם פירוש זה נכון ואמת. ואם תשכיל ותבין - כי שורש אחד אמת וגזע צדק לשניהם׃

(ח) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֱלֹהִים יִרְאֶה־לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו׃ (ט) וַיָּבֹאוּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר־לוֹ
הָאֱלֹהִים וַיִּבֶן שָׁם אַבְרָהָם אֶת־הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲרֹךְ אֶת־הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ וַיָּשֶׂם אֹתוֹ עַל־הַמִּזְבֵּחַ מִמַּעַל
לָעֵצִים׃ (י) וַיִּשְׁלַח אַבְרָהָם אֶת־יָדוֹ וַיִּקַּח אֶת־הַמַּאֲכֶלֶת לִשְׁחֹט אֶת־בְּנוֹ׃ (יא) וַיִּקְרָא אֵלָיו מַלְאַךְ יְקֹוָק מִן־הַשָּׁמַיִם
וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם| אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי׃ (יב) וַיֹּאמֶר אַל־תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל־הַנַּעַר וְאַל־תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה כִּי| עַתָּה יָדַעְתִּי
כִּי־יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידְךָ מִמֶּנִּי׃ (יג) וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה־אַיִל אַחַר
נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת־הָאַיִל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַּחַת בְּנוֹ׃ (יד) וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם־הַמָּקוֹם
הַהוּא יְקֹוָק| יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם בְּהַר יְקֹוָק יֵרָאֶה׃ (טו) וַיִּקְרָא מַלְאַךְ יְקֹוָק אֶל־אַבְרָהָם שֵׁנִית מִן־הַשָּׁמָיִם׃
(טז) וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם־יְקֹוָק כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידֶךָ׃ (יז) כִּי־בָרֵךְ
אֲבָרֶכְךָ וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת־זַרְעֲךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת הַיָּם וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו׃ (יח)
וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקֹלִי׃ (יט) וַיָּשָׁב אַבְרָהָם אֶל־נְעָרָיו וַיָּקֻמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל־בְּאֵר
שָׁבַע וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם בִּבְאֵר שָׁבַע׃ {פ} (כ) וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֻּגַּד לְאַבְרָהָם לֵאמֹר הִנֵּה יָלְדָה מִלְכָּה גַּם־
הִוא בָּנִים לְנָחוֹר אָחִיךָ׃ (כא) אֶת־עוּץ בְּכֹרוֹ וְאֶת־בּוּז אָחִיו וְאֶת־קְמוּאֵל אֲבִי אֲרָם׃ (כב) וְאֶת־כֶּשֶׂד וְאֶת־חֲזוֹ וְאֶת־
פִּלְדָּשׁ וְאֶת־יִדְלָף וְאֵת בְּתוּאֵל׃ (כג) וּבְתוּאֵל יָלַד אֶת־רִבְקָה שְׁמֹנָה אֵלֶּה יָלְדָה מִלְכָּה לְנָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם׃ (כד)
וּפִילַגְשׁוֹ וּשְׁמָהּ רְאוּמָה וַתֵּלֶד גַּם־הִוא אֶת־טֶבַח וְאֶת־גַּחַם וְאֶת־תַּחַשׁ וְאֶת־מַעֲכָה׃ {ס}

**רש"י**

**כב:ח יראה לו השה** - כלומר יראה ויבחר לו השה, ואם אין שה, לעולה בני. ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך לישחט, וילכו שניהם יחדו בלב שוה׃

**כב:יא אברהם אברהם** - לשון חבה הוא שכופל את שמו׃

**כב:יב אל תשלח** - לשחוט, אמר לו אם כן לחנם באתי לכאן, אעשה בו חבלה ואוציא ממנו מעט דם, אמר לו אל תעש לו מאומה, אל תעש בו מום׃

**כי עתה ידעתי** - אמר רבי אבא אמר לו אברהם אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי (לעיל כא יב) כי ביצחק יקרא לך זרע, וחזרת ואמרת (שם כב ב) קח נא את בנך, עכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך אל הנער. אמר לו הקדוש ברוך הוא (תהלים פט לה) לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך קח מוצא שפתי לא אשנה, לא אמרתי לך שחטהו אלא העלהו, אסקתיה אחתיה׃

**כי עתה ידעתי** - מעתה יש לי מה להשיב לשטן ולאומות התמהים מה היא חבתי אצלך, יש לי פתחון פה עכשיו שרואים כי ירא אלהים אתה׃

**כב:יג והנה איל** - מוכן היה לכך משעת ימי בראשית׃

**אחר** - אחרי שאמר לו המלאך (לעיל פסוק יב) אל תשלח ידך, ראהו כשהוא נאחז, והוא שמתרגמינן וזקף אברהם עינוהי בתר אלין׃

**בקרניו** - שהיה רץ אצל אברהם והשטן סובכו ומערבבו באילנות כדי לעכבו׃

**רמב"ן**

**כב:יב ההישג הרוחני של אברהם בעקידת בנו**

**כי עתה ידעתי** - מתחילה היתה יראתו בכח, לא יצא לפועל במעשה הגדול הזה, ועתה נודעה במעשה, והיה זכותו שלם, ותהי משכורתו שלימה מעם ה׳ אלהי ישראל׃

ודעת הפרשה "שהאלהים" הוא המנסה ומצוה בעקידה, "ומלאך ה׳" הוא המונע והמבטיח, יתברר בפסוק המלאך הגואל אותי (להלן מח טז)׃

**כב:טז הבטיח הקב"ה שלא יכלה זרעו של אברהם ע"י חטא**

**יען אשר עשית את הדבר הזה** - גם מתחילה (לעיל יג טז, טו ה) הבטיחו כי ירבה את זרעו ככוכבי השמים וכעפר הארץ, אבל עתה הוסיף לו יען אשר עשית המעשה הגדול הזה, שנשבע בשמו הגדול, ושיירש זרעו את שער אויביו׃

והנה הובטח שלא יגרום שום חטא שיכלה זרעו, או שיפול ביד אויביו ולא יקום. והנה זו הבטחה שלימה בגאולה העתידה לנו׃

**רש"י (המשך)**

**תחת בנו** - מאחר שכתוב ויעלהו לעולה, לא חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשויה בבני, כאלו בני שחוט, כאלו דמו זרוק, כאלו הוא מופשט, כאלו הוא נקטר ונעשה דשן׃

**כב:יד ה׳ יראה** - פשוטו כתרגומו, ה׳ יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות׃

**אשר יאמר היום** - שיאמרו לימי הדורות עליו בהר זה יראה הקדוש ברוך הוא לעמו׃

**רש״י**

**היום -** הימים העתידין, כמו עד היום הזה שבכל המקרא, שכל הדורות הבאים הקוראים את המקרא הזה אומרים עד היום הזה על היום שעומדים בו. ומדרש אגדה ה׳ יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורענות, כדי שיאמר היום הזה בכל הדורות הבאים בהר ה׳ יראה, אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה:

~YESODOT~
Foundations of Emuna

# פרשת חיי שרה

**פרק כג** (א) וַיִּהְיוּ֙ חַיֵּ֣י שָׂרָ֔ה מֵאָ֥ה שָׁנָ֖ה וְעֶשְׂרִ֣ים שָׁנָ֑ה וְשֶׁ֥בַע שָׁנִ֛ים שְׁנֵ֥י חַיֵּ֖י שָׂרָֽה׃ (ב) וַתָּ֤מָת שָׂרָה֙ בְּקִרְיַ֣ת אַרְבַּ֔ע הִ֥וא חֶבְר֖וֹן בְּאֶ֣רֶץ כְּנָ֑עַן וַיָּבֹ֣א אַבְרָהָ֔ם לִסְפֹּ֥ד לְשָׂרָ֖ה וְלִבְכֹּתָֽהּ׃ (ג) וַיָּ֕קָם אַבְרָהָ֖ם מֵעַ֣ל פְּנֵ֣י מֵתֹ֑ו וַיְדַבֵּ֥ר אֶל־בְּנֵי־חֵ֖ת לֵאמֹֽר׃ (ד) גֵּר־וְתוֹשָׁ֥ב אָנֹכִ֖י עִמָּכֶ֑ם תְּנ֨וּ לִ֜י אֲחֻזַּת־קֶ֣בֶר עִמָּכֶ֗ם וְאֶקְבְּרָ֥ה מֵתִ֛י מִלְּפָנָֽי׃ (ה) וַיַּעֲנ֥וּ בְנֵי־חֵ֖ת אֶת־אַבְרָהָ֥ם לֵאמֹ֖ר לֹֽו׃ (ו) שְׁמָעֵ֣נוּ אֲדֹנִ֔י נְשִׂ֥יא אֱלֹהִ֖ים אַתָּ֣ה בְתוֹכֵ֑נוּ בְּמִבְחַ֤ר קְבָרֵ֙ינוּ֙ קְבֹ֣ר אֶת־מֵתֶ֔ךָ אִ֥ישׁ מִמֶּ֖נּוּ אֶת־קִבְרֹ֥ו לְא־יִכְלֶ֛ה מִמְּךָ֥ מֵקְבֹ֖ר מֵתֶֽךָ׃ (ז) וַיָּ֕קָם אַבְרָהָ֖ם וַיִּשְׁתַּ֣חוּ לְעַם־הָאָ֑רֶץ לִבְנֵי־חֵֽת׃ (ח) וַיְדַבֵּ֥ר אִתָּ֖ם לֵאמֹ֑ר אִם־יֶ֣שׁ אֶת־נַפְשְׁכֶ֗ם לִקְבֹּ֤ר אֶת־מֵתִי֙ מִלְּפָנַ֔י שִׁמְעֻ֖ונִי וּפִגְעוּ־לִ֣י בְּעֶפְרֹ֣ון בֶּן־צֹ֑חַר׃ (ט) וְיִתֶּן־לִ֨י אֶת־מְעָרַ֤ת הַמַּכְפֵּלָה֙ אֲשֶׁר־לֹ֣ו אֲשֶׁ֔ר בִּקְצֵ֥ה שָׂדֵ֖הוּ בְּכֶ֣סֶף מָלֵ֗א יִתְּנֶ֥נָּה לִ֛י בְּתֹוכְכֶ֖ם לַאֲחֻזַּת־קָֽבֶר׃ (י) וְעֶפְרֹ֣ון יֹשֵׁ֔ב בְּתֹוךְ֙ בְּנֵי־חֵ֔ת וַיַּ֣עַן עֶפְרֹ֔ון הַחִתִּ֖י אֶת־אַבְרָהָ֑ם בְּאָזְנֵ֣י בְנֵי־חֵ֗ת לְכֹ֛ל בָּאֵ֥י שַׁעַר־עִירֹ֖ו לֵאמֹֽר׃ (יא) לֹ֣א אֲדֹנִ֔י שְׁמָעֵ֖נִי הַשָּׂדֶ֣ה נָתַ֣תִּי לָ֔ךְ וְהַמְּעָרָ֥ה אֲשֶׁר־בֹּ֖ו לְךָ֣ נְתַתִּ֑יהָ לְעֵינֵ֣י בְנֵי־עַמִּ֔י נְתַתִּ֖יהָ לָ֑ךְ קְבֹ֖ר מֵתֶֽךָ׃ (יב) וַיִּשְׁתַּ֣חוּ אַבְרָהָ֔ם לִפְנֵ֖י עַ֥ם הָאָֽרֶץ׃ (יג) וַיְדַבֵּ֥ר אֶל־עֶפְרֹ֖ון בְּאָזְנֵ֣י עַם־הָאָ֑רֶץ לֵאמֹ֗ר אַךְ֙ אִם־אַתָּ֣ה לֻ֔ו שְׁמָעֵ֖נִי נָתַ֣תִּי כֶ֣סֶף הַשָּׂדֶ֔ה קַ֖ח מִמֶּ֑נִּי וְאֶקְבְּרָ֥ה אֶת־מֵתִ֖י שָׁמָּֽה׃ (יד) וַיַּ֥עַן עֶפְרֹ֖ון אֶת־אַבְרָהָ֥ם לֵאמֹ֖ר לֹֽו׃ (טו) אֲדֹנִ֕י שְׁמָעֵ֖נִי אֶ֣רֶץ אַרְבַּ֤ע מֵאֹת֙ שֶׁ֣קֶל־כֶּ֔סֶף בֵּינִ֥י וּבֵינְךָ֖ מַה־הִ֑וא וְאֶת־מֵתְךָ֖ קְבֹֽר׃

**רש"י**

**כג:א ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים** - לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו, בת מאה כבת עשרים לחטא, מה בת עשרים לא חטאה, שהרי אינה בת עונשין, אף בת מאה בלא חטא, ובת עשרים כבת שבע ליופי[48]:

**שני חיי שרה** - כלן שוין לטובה:

**כג:ב בקרית ארבע**[49] - על שם ארבע ענקים שהיו שם אחימן ששי ותלמי ואביהם. דבר אחר על שם ארבעה זוגות שנקברו שם איש ואשתו אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה:

**ויבא אברהם** - מבאר שבע:

**רש"י (המשך)**

**לספוד לשרה ולבכתה** - ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחה נשמתה ממנה ומתה:

**כג:ד גר ותושב אנכי עמכם** - גר מארץ אחרת ונתישבתי עמכם. ומדרש[50] אגדה אם תרצו הריני גר, ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין שאמר לי הקדוש ברוך הוא (לעיל יב ז) לזרעך אתן אתי הארץ הזאת:

**כג:ט המכפלה** - בית ועליה על גביו. דבר אחר שכפולה בזוגות:

**כג:י ועפרון ישב** - כתיב חסר, אותו היום מנוהו שוטר עליהם, מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו עלה לגדולה:

**גור אריה**

**48 שלמות הגוף והנפש של שרה** (על "בת עשרים כבת שבע ליופי") **בת עשרים כבת שבע ליופי וכו'.** ואם תאמר למה משבח אותה הכתוב ביופי, והלא כתיב (משלי לא, ל) "שקר החן וגו'", ונראה לומר דקרא לא איירי ביופי, רק מפני שהאדם הוא מחובר מב' חלקים - מגוף ונפש, והגיד לך הכתוב ששרה היתה שלימה בכל אלו הב' חלקים, ולא היה בה חסרון - אם שלימות הגוף, ואם שלימות הנפש, היתה שלימה בכל אלו השני חלקים, ולא היה בה חסרון. אם שלימות הגוף - דהא בת ד' היתה כבת ז' ליופי, והיופי הזה שהוא אינו לפי הטבע ולפי המנהג יורה על שהגוף הוא נקי והוא בהיר מבלי סיג, וכמו שתמצא אצל משה רבינו "לא כהתה עינו ולא נס ליחה" (דברים לד, ז), שגם זה מורה בהירות הגוף. ומה שהיתה בת ק' כבת ד', יורה על מעלת הנפש, והנה היתה שלימה בכל:

**49 מעלת המקום וארבעת הקבורים בו** (על "בקרית ארבע") וקשה דלמה הוצרך לכתוב כאן "קרית ארבע" ולא כתב כן למעלה, דכתב שם האדון לחוד, ואין שם אחר עמו, ויראה לומר שהכתוב מגיד על שם חשיבות המקום ומעלתו ששם מתה שרה - שהיו בה ד' ענקים, ולפי ענין ומדריגת הארץ היא מגדלת אנשים, יש מקום מגדלת גבורים (רש"י במדבר יג, יח), ולפיכך מה שהיו שם ד' ענקים מפני שהארץ ההיא גורמת. ובודאי מעלת המקום בעולם הזה מעיד על מעלת המקום שהוא כנגדו בעולם הבא, וכמו שהמקום בעולם הזה היה מיוחד לארבע ענקים שהם גבורים בכח הגוף - כך המקום הוא מיוחד לאחר מיתה לד' אנשים גבורים במעשיהם בנשמה, והם ד' זוגות שנקברו שם. ולפיכך פירש אחריו 'דבר אחר על שם ד' זוגות וכו'", וזה שרמזו רז"ל במדרש הזה (ב"ר נח, ד). וענין מספר ד' הוא מגלה לנו טעם הזה, כי המקום מיוחד לארבע, לפי שהמקום הזה היה דבק בעולם העליון אשר הוא מתפשט לד', כדכתיב (ר' בראשית ב, י) "ונהר יוצא מעדן ומשם יפרד לארבע ראשים":

**50 זכות אברהם בארץ לקבורה** (על "ומדרשו – אם תרצו הריני גר") **ומדרשו וכו'.** ואם תאמר והלא פירש רש"י גבי "ויהי ריב" (לעיל יג, ז) שעדיין לא זכה בה אברהם (קושית הרא"ם), ויראה לומר דהכי קאמר - כי מאחר שהקב"ה עתיד ליתן לי הארץ לגמרי - לכל הפחות יש לי זכות בה עתה לקבור את המת,

(טז) וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם אֶל־עֶפְרוֹן וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן אֶת־הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּאָזְנֵי בְנֵי־חֵת אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף עֹבֵר לַסֹּחֵר׃ (יז) וַיָּקָם| שְׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בַּמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר לִפְנֵי מַמְרֵא הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ וְכָל־הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה אֲשֶׁר בְּכָל־גְּבֻלוֹ סָבִיב׃ (יח) לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה לְעֵינֵי בְנֵי־חֵת בְּכֹל בָּאֵי שַׁעַר־עִירוֹ׃ (יט) וְאַחֲרֵי־כֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל־מְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה עַל־פְּנֵי מַמְרֵא הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן׃ (כ) וַיָּקָם הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ לְאַבְרָהָם לַאֲחֻזַּת־קָבֶר מֵאֵת בְּנֵי־חֵת׃ {ס} **פרק כד (א)** וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים וַיקֹוָק בֵּרַךְ אֶת־אַבְרָהָם בַּכֹּל׃

**רש"י**

**לכל באי שער עירו -** שכולן בטלו ממלאכתן ובאו לגמול חסד לשרה׃

**כג:טז וישקל אברהם לעפרן -** חסר וי"ו[51] , לפי שאמר הרבה ואפילו מעט לא עשה, שנטל ממנו שקלים גדולים שהן קנטרין, שנאמר (פסוק טז) עובר לסוחר, שמתקבלים בשקל בכל מקום ויש מקום ששקליהן גדולים שהן קנטרין, צינטיניי"ש [מטבעות של מאה] בלע"ז׃

**כד:א ברך את אברהם בכל -** בכל עולה בגימטריא בן, ומאחר שהיה לו בן היה צריך להשיאו אשה׃

**רמב"ן (המשך)**

**כד:א "ברך את אברהם בכל" – ומדרש "בת היתה לו"**

**ברך את אברהם בכל -** בעושר ונכסים וכבוד אורך ימים ובנים, וזאת כל חמדת האדם (אבן עזרא). והזכיר הכתוב זה לאמר כי היה שלם בכל, לא חסר דבר זולתי שיראה בנים לבנו שינחלו מעלתו וכבודו, ולכן התאוה לזה׃

ולרבותינו בזה ענין נפלא. אמרו (ב"ב טז ב) וה' ברך את אברהם בכל, רבי מאיר אומר שלא היתה לו בת, רבי יהודה אומר בת היתה לו, אחרים אומרים בת היתה לו ובכל שמה. דרש רבי מאיר שלא היתה לו בת לאברהם, וזו לו לברכה כי לא היה יכול להשיאה רק לבני כנען הארורים, ואם ישלחנה לארצו גם כן תעבוד שם עבודה זרה כמותם, כי האשה ברשות בעלה, ואברהם לא יחפוץ שיצא זרעו הכשר משרה אשתו חוצה לארץ, ואף כי יעבוד עבודה זרה. ורבי יהודה דרש כי בת היתה לו, דאפילו ברתא לא חסריה רחמנא (שם קמא א), והיא הברכה בכל, כי היה לו כל אשר יחמדו האנשים לא חסר דבר. ובאו אחרים והזכירו שם הבת׃

**רמב"ן**

**כג:יט קבורת שרה בארץ כנען ולא בארץ פלשתים**

**וטעם ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה וגו' היא חברון בארץ כנען -** כי שב לבאר השדה והמקום והארץ בעבור כי כל הפרשה הזכירה בני חת ועפרון החתי, לפיכך הזכיר בסוף כי הוא בארץ כנען אשר היא ארץ ישראל, וכן אמר בתחילת הפרשה בקרית ארבע היא חברון בארץ כנען, וכל זה לבאר כי הצדקת מתה בארץ ישראל ושם נקברה, כי החתים ממשפחות כנען׃

ולפי דעתי כי טעם הכתובים אינו אלא להזכיר כי היא ארץ כנען לא ארץ פלשתים, כי מפני שאמר ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים (לעיל כא לד), וכל מגוריו בארץ ההיא בגרר ונחל גרר ובאר שבע ומשם לחברון ומחברון לשם, על כן הזכיר כי חברון הוא בארץ הכנעני היושב בהר ההוא, לא בארץ פלשתים הנזכרת לאברהם. והוסיף בסוף להודיע המערה שהיא בשדה המכפלה על פני ממרא, שזה השם הנודע אליה׃

ונכתבה זאת הפרשה להודיע חסדי השם עם אברהם שהיה נשיא אלהים בארץ אשר בא לגור שם, והיחיד וכל העם היו קוראין לו "אדוני", והוא לא אמר להם כן שהיה שר וגדול, וגם בחייו קיים לו ואגדלה שמך והיה ברכה, ואשתו מתה ונקברה בנחלת ה'. ועוד כי רצה להודיענו מקום קבורת האבות באשר אנחנו חייבים לכבד מקום קבורת אבותינו הקדושים. ורבותינו אמרו (ב"ב טז א) שגם זה מן הנסיונות של אברהם שבקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה אותו׃

ולא ידעתי טעם לדברי רבי אברהם שאומר להודיע מעלת ארץ ישראל לחיים ולמתים, ועוד לקיים לו דבר השם להיות לו נחלה, כי מה מעלה לארץ בזה כי לא יוליכנה אל ארץ אחרת לקברה, ודבר השם לאברהם על כל הארץ היה ונתקיים רק בזרעו׃

**גור אריה**

וכיון שאתם אין רוצים למכור - אקח אותה כך מצד הדין, שהקב"ה אמר "לזרעך אתן את הארץ" (לעיל יב, ז). ועוד יש לפרש דכך אמר אברהם 'אם תרצו הריני גר', כלומר אם תרצו למכור לי הקרקע - הריני גר ואקח אותה בדמים, ואם לאו, שאתם אומרים שאין ראוי למכור לי אחוזה בעבור שאני כמו גר, ואף אם אני היום כאן דרך גירות אין ראוי למכור לי אחוזה שהיא אחוזת עולם לאדם, 'אטלנה מן הדין' בחינם, שהרי לי נתנה הארץ לאחוזת עולם. אבל בודאי אין ראוי לומר כן, כיון שעתה אתם דרים בארץ, אין ראוי ליקח אותה מאתכם לפי שעה - שאתם בה, אם כן היה ראוי למכור לי קרקע אף על גב שאני גר ראוי למכור לי קרקע, לפי שאני עתה בארץ. אבל לפי סברתם שאין נותנים אחוזה לגר אלא למי שהארץ היא לו לאחוזה ואינו בה דרך גירות - אם כן כל הארץ שלי, ואטלנו מן הדין בלא דמים׃

**51 עפרון רע עין** (על "וישקל – חסר וי"ו) **(טז) חסר וי"ו.** כלומר שהיה חסר מפני שהיה מדקדק עמו כל כך, ומתחלה אמר לעשות הרבה - ומעט לא עשה, זה יורה שהוא חסר. ועוד עפרון חסר בגימטריא 'רע עין', שהיה רע עין, ולא היה רוצה לקבל רק משקל גדול. ומה שנקרא זה 'מעט', לפי שאין חילוק בין

(ב) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־עַבְדּוֹ זְקַן בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל בְּכָל־אֲשֶׁר־לוֹ שִׂים־נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי׃

**רש"י**

**כד:ב תחת ירכי -** לפי שהנשבע[52] צריך שיטול בידו חפץ של מצוה, כגון ספר תורה או תפילין, והמילה היתה מצוה ראשונה לו ובאה לו על ידי צער והיתה חביבה עליו ונטלה׃

**רמב"ן (המשך)**

רבי שמעון בן יוחאי ונשקו על ראשו, אמר לו אילו לא באתי אלא לשמוע זה הדבר מפיך די׃

ומבואר זה במדרשו של ר' נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר כב). אמרו בפסוק אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי רוקע הארץ מאתי (ישעיה מד כד), אני כשנטעתי אילן זה להשתעשע בו כל העולם ורקעתי בו הכל וקראתי שמו כל, שהכל תלוי בו והכל ממנו יוצא, והכל צריכין לו ובו צופין ולו מחכים, ומשם פורחים נשמות, לבדי הייתי כשעשיתי אותו ולא יגדל עליו מלאך לאמר אני קדמתי לך. גם בעת שרקעתי ארצי שבה נטעתי ושרשתי אילן זה ושמחתים ביחד ושמחתי בהם, מי אתי שגליתי לו סודי זה, עד כאן׃

ועוד שם מבואר מאי ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג ב), אמר בעת שחטאו לך בניך ותכעס עליהם רחם תזכור, ומאי רחם תזכור, זכור אותו שאמר ארחמך ה' חזקי (תהלים יח ב), ונתת לו המדה הזאת שהיא שכינתן של ישראל, וזכור בנו שירשה ונתת לו המדה הזאת, שהיא שכינתו של ישראל דכתיב (מ"א ה כו) וה' נתן חכמה לשלמה, וזכור אביהם אברהם דכתיב זרע אברהם אוהבי (ישעיה מא ח), ובקרב שנים תודיע (חבקוק ג ב). ומהיכן היתה בת לאברהם, הן, דכתיב וה' ברך את אברהם בכל, וכתיב (ישעיה מג ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, ההיא ברכה היתה בתו, או לא היתה אלא אמו, הן בתו היתה, משל לאדון שהיה לו עבד שלם תמים לפניו ונסהו בכמה נסיונות ועמד בכולן, אמר האדון מה אתן לעבד זה או מה אעשה לו, אלא אצונו לאחי הגדול ליעצו ולשמרו ולכבדו, חזר העבד עם אחיו הגדול ולמד מדותיו, אהבו האח וקראו אוהבי דכתיב זרע אברהם אוהבי, אמר מה אתן לו או מה אעשה לו, הנה כלי נאה עשיתי ובו מרגליות נאות ואין כמותן והם סגולת מלכים, אתננה לו ויזכה במקומי, הדא הוא דכתיב וה' ברך את אברהם בכל, עד כאן׃

**רמב"ן**

ובאמת שאין הכוונה לאחרים והמחלוקת להם עם רבי יהודה להודיע אותנו שם הבת הזאת בלבד, וחלילה להם שיוציאו ברכתו של אברהם שהיא גדולה וכללית לענין זה, שיאמר הכתוב כי ברך אתו השם בבת אחת ששמה כך׃

אבל אחרים חדשו בפירוש הכתוב הזה ענין עמוק מאד ודרשו בזה סוד מסודות התורה, ואמרו כי "בכל" תרמוז על ענין גדול, והוא שיש להקב"ה מדה תקרא "כל", מפני שהיא יסוד הכל, ובה נאמר (ישעיה מד כד) אנכי ה' עושה כל, והוא שנאמר (קהלת ה ח) ויתרון ארץ בכל הוא, יאמר כי יתרון הארץ וטובה הגדולה השופע על כל באי עולם בעבור כי בכל היא, והיא המדה השמינית מי"ג מדות, ומדה אחרת תקרא בת נאצלת ממנה, ובה הוא מנהיג את הכל, והיא בית דינו של הקדוש ברוך הוא הנרמז במלת וה' בכל מקום (ב"ר נא ב), והיא שנקראת כלה בספר שיר השירים, בעבור שהיא כלולה מן הכל, והיא שחכמים מכנים שמה כנסת ישראל במקומות רבים בעבור שהיא כנוסת הכל. והמדה הזאת היתה לאברהם כבת, כי הוא איש החסד ויתנהג בזו, ולכך אמרו אחרים כי אין הברכה הזאת שנתברך בכל רומזת על שהוליד בת משרה אשתו, או שלא הוליד, אבל היא רומזת ענין גדול שברך אותו במדה שהיא בתוך מדת הכל ולכן תקרא גם היא כל, כלשון כי שמי בקרבו (שמות כג כא). והנה הוא מבורך בשמים ובארץ, ולכך אמר בה' אלהי השמים ואלהי הארץ׃

והענין הזה נמצא לרבותינו רמוז בהגדות במקומות רבים, כענין שאמרו במדרש חזית (שהש"ר ג כא) שאל רבי שמעון בן יוחאי את רבי אליעזר ברבי יוסי אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו (שה"ש ג יא), אמר לו הן, אמר לו היאך, אמר לו משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה יותר מדאי והיה קורא אותה בתי, לא זז מחבבה עד שקרא אותה אחותי, ולא זז מחבבה עד שקרא אותה אמי, כך בתחילה חבב הקדוש ברוך הוא את ישראל וקראן בתי, הדא הוא דכתיב (תהלים מה יא) שמעי בת וראי, ולא זז מחבבן עד שקראן אחותי, שנאמר (שה"ש ה ב) פתחי לי אחותי רעיתי, ולא זז מחבבן עד שקראן אמי, שנאמר (ישעיה נא ד) הקשיבו אלי עמי ולאומי, לאמי כתיב. עמד

**גור אריה**

משקל גדול למשקל קטון, רק שמוציא המשקל הגדול יותר בריוח, ולפיכך אמרינן בבבא מציעא (ר' נב ע"ב) המעמיד על זוזי נקרא רע עין, פירוש מי שאינו רוצה לקבל רק מעות שהם טובים מאד הוא רע, שמדקדק כל כך עם חבירו. וכן היה עפרון גם כן, מעמיד עצמו על זוזי לתת לו קינטרין גדולים, ולפיכך כתב חסר - שיורה על שהוא חסר, והוא 'רע עין' במספר. ואם תאמר אחר שאברהם נתן הכסף במשקל גדול לעפרון מה לו לעשות, וכי יאמר תן לי שקלים קטנים, ונראה לומר מפני שאמר עפרון "ד' מאות שקל כסף", ולא הוי ליה לומר רק 'ד' מאות שקלים' כדכתיב (שמות כא, לב) "שלשים שקלים יתן לאדוניו", אלא שאמר שהם כסף מלא במשקל שלהם, ולפיכך כתיב "וישקול אברהם לעפרון את הכסף אשר דבר באזני בני חת", כלומר ייתור לשון "כסף" שדבר באזני בני חת, שיובן מדבריו שקלים גדולים שכספם מלא, לכך נתן לו שקלים גדולים. ועוד כיון שהמת היה מונח, ואברהם היה שוהה לשקול השקלים, ובודאי אם רצה עפרון לקבל כל שקלים לא היה אברהם עושה זה לעשות עכוב בחנם, אלא על כרחך לא היה רוצה עפרון רק בשקלים גדולים׃

52 **שבועה בברית המילה** (על "תחת ירכי – מצוה ראשונה") **(ב) שישבע וכו'.** ואין להקשות שישבע אליעזר במילה שלו, דזה אין קשיא, דכיון דצריך ליקח חפץ - אין לקיחת חפץ דבר שהוא גופו, ולפיכך נשבע במילה של אברהם. ומה שאמר 'שהיא מצוה ראשונה', לא שנתן טעם שהיה לו ליקח מצוה אחרת, שהרי אין מצוה אחרת שישבע בה, שלא נצטווה אברהם רק במצוה זאת (לעיל יז, י) ומצות העקידה (לעיל כב, ב), אלא הכי פירושו אף על גב דודאי דבר של

(ג) וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּיקֹוָק אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב
בְּקִרְבּוֹ׃ (ד) כִּי אֶל־אַרְצִי וְאֶל־מוֹלַדְתִּי תֵּלֵךְ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לְיִצְחָק׃ (ה) וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָעֶבֶד אוּלַי לֹא־תאבֶה
הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרַי אֶל־הָאָרֶץ הַזֹּאת הֶהָשֵׁב אָשִׁיב אֶת־בִּנְךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יָצָאתָ מִשָּׁם׃ (ו) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם
הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תָּשִׁיב אֶת־בְּנִי שָׁמָּה׃ (ז) יְקֹוָק| אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי וַאֲשֶׁר דִּבֶּר־
לִי וַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע־ לִי לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנֶיךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם׃ (ח)
וְאִם־לֹא תאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרֶיךָ וְנִקֵּיתָ מִשְּׁבֻעָתִי זֹאת רַק אֶת־בְּנִי לֹא תָשֵׁב שָׁמָּה׃ (ט) וַיָּשֶׂם הָעֶבֶד אֶת־יָדוֹ
תַּחַת יֶרֶךְ אַבְרָהָם אֲדֹנָיו וַיִּשָּׁבַע לוֹ עַל־הַדָּבָר הַזֶּה׃ (י) וַיִּקַּח הָעֶבֶד עֲשָׂרָה גְמַלִּים מִגְּמַלֵּי אֲדֹנָיו וַיֵּלֶךְ וְכָל־טוּב
אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל־אֲרַם נַהֲרַיִם אֶל־עִיר נָחוֹר׃ (יא) וַיַּבְרֵךְ הַגְמַלִּים מִחוּץ לָעִיר אֶל־בְּאֵר הַמָּיִם לְעֵת עֶרֶב
לְעֵת צֵאת הַשֹּׁאֲבֹת׃ (יב) וַיֹּאמַר| יְקֹוָק אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם הַקְרֵה־נָא לְפָנַי הַיּוֹם וַעֲשֵׂה־חֶסֶד עִם אֲדֹנִי אַבְרָהָם׃

**רש"י**

**כד:ז ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי -** ולא אמר ואלהי הארץ, ולמעלה אמרב (פסוק ג) ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ. אמר לו עכשיו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ, שהרגלתיו בפי הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שלא היו באי עולם מכירים בו, ושמו לא היה רגיל בארץ׃

**כד:ח ונקית משבועתי וגו' -** וקח לו[53] אשה מבנות ענר אשכול וממרא׃

**כד:י מגמלי אדוניו -** נכרין היו[54] משאר גמלים, שהיו יוצאין זמומין מפני הגזל שלא ירעו בשדות אחרים׃

**רמב"ן**

ואם תבין מה שכתבתי תדע מאמר הנשים הארורות שאמרו ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל (ירמיה מד יח), ולמה נכתבה המלה חסרת האל"ף, ותשכיל דברים רבים סתומים בתורה ומקרא. ואילו ידע זה המתהדר בסודותיו תאלמנה שפתיו מהלעיג על דברי רבותינו, ולכן כתבתי זה לסכור פי הדוברים על הצדיקים עתק׃

**כד:ג "אלהי הארץ" – מעלת ארץ ישראל**

**אלהי השמים ואלהי הארץ -** הקדוש ברוך הוא יקרא אלהי ארץ ישראל, כדכתיב (מ"ב יז כו) לא ידעו את משפט אלהי הארץ, וכתוב (דהי"ב לב יט) וידברו אל אלהי ירושלים כעל אלהי עמי הארץ. ויש בזה סוד עוד אכתבנו בעזרת השם (עיין ויקרא יח

**גור אריה**

קדושה כגון תפילין יותר עדיף, ועל זה אמר 'שהיא מצוה ראשונה', שאחר כך נצטוה בעקידה, ולפיכך בחר במצוה זאת ולא בתפילין. אך קשה מיעקב שהשביע ליוסף נמי תחת יריכו (להלן מז, כט), ושם לא שייך הני טעמא, ודוחק לומר כיון דאברהם עשה זה הוחזק להישבע בכך, ונראה לומר דודאי מנהג באותו זמן להיות נשבע כך לשום היד תחת הירך של מי שהוא נשבע לו, כמו שכתב הראב"ע (כאן) שכך היה דרך האומות שישים הנשבע ידו תחת ירך המשביע, שיהיה הנשבע ברשות אותו שנשבע לו לעשות כמו שיצוה אותו, ולפיכך גבי יעקב הוצרך להשביעו כפי מנהג האומות, כדי שלא יאמר פרעה - אביך אשר השביעך להעלותו לארץ כנען לא השביעך כפי הדת, ואין כאן שבועה, ולפיכך השביע אותו כפי המנהג. וכאן שהוצרך לתת טעם מפני מצות המילה, לפי שקשה לרש"י דמה לאברהם כפי מנהג האומות, היה לו להשביעו בנקיטת חפץ, ותירץ שיש כאן נמי המילה, שהיא נקיטת חפץ שהיה משביעו בה׃

**53 היקף שבועת אליעזר** (על "וקח לו מבנות ענר אשכול וממרא") **(ח) וקח לי אשה מבנות ענר וכו'.** כי אחר שהשבועה היתה עליה כדכתיב (פסוק ג) "לא תקח אשה מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו", ולא היה צריך לומר "בקרבו", אלא זהו ענר אשכול וממרא אשר היה אברהם יושב בקרבו, וגם עליהם השביעו שלא יקח אשה לבנו אף על גב שהם כשרים, ולא הוצרך לומר "בקרבו", כי מאחר שאמר "מבנות הכנעני" (פסוק ג) כל כנען במשמע, אלא לומר שעליהם קאי "ונקית משבועתי זאת", דהיינו שלא ליקח אשה מבנות ענר, וקח אשה מן ענר אשכול וממרא. ועוד מדאמר "ונקית משבועתי זאת" משמע שבועה אחרונה שהשביעו גם על בנות ענר אשכול וממרא, וזה "אשר אנכי יושב בקרבו", ועל שבועה אחרונה אמר "ונקית משבועתי זאת" - וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא, אבל שבועה שלא יקח אשה משאר בנות כנען - כדקאי קאי׃

ואם תאמר והא רש"י פירש לקמן (פסוק מט) "ואפנה על ימין או על שמאל" - לקח מבנות לוט או ישמעאל, ונראה לומר כי מפני שאמר למעלה שיקח לו אשה ממולדתו (פסוק ד), וישמעאל ולוט גם כן ממולדתו, ואמנם ילך תחלה אל נחור מפני שאמר "כי אם אל ארצי וממולדתי", ומשפחת נחור 'ארצו ומולדתו', אבל אם לא יתן לו אז יפנה על ימין או על שמאל, דהא איכא חדא, דהיינו מולדתו. ומה שפירש כאן מבנות ענר אשכול וממרא וכו', היינו מפני שכתב "ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך וגו'", שכולל כל שהוא ממשפחתו, ועל זה אמר "ואם לא תאבה" - 'ולקחת אשה מבנות ענר אשכול וממרא'׃

ומה שהורשה ליקח מבנות כנען ולא מבנות אליעזר עצמו, שהוא היה צדיק יותר, נראה כי בבנות ענר אשכול וממרא אין כל כך קללה לפי שהיו בעלי ברית אברהם (לעיל יד, יג), ונאמר (לעיל יב, ג) "ואברכה מברכך" ושייך בהם ברכה, אבל אליעזר סוף שגם הוא היה משרת את אברהם והיה זקן ביתו (פסוק ב) - מפני שעיקר הקללה שהם עבדים (לעיל ט, כה), ועדיין אותה קללה בו שהיה עבד, ולפיכך לא רצה שיקח את בתו׃

**54 אין סומכין על הנס** (על "גמליו נכרין היו") **(י) ניכרין היו וכו'.** אף על גב דחמור דר' פנחס בן יאיר לא היה אוכל מן הגזל (חולין ז.), מכל מקום אסור לסמוך על הנס (פסחים סד:)׃

(יג) הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל־עֵין הַמָּיִם וּבְנוֹת אַנְשֵׁי הָעִיר יֹצְאֹת לִשְׁאֹב מָיִם׃ (יד) וְהָיָה הַנַּעֲרָ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ הַטִּי־נָא
כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה וְאָמְרָה שְׁתֵּה וְגַם־גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה אֹתָהּ הֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וּבָהּ אֵדַע כִּי־עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם־אֲדֹנִי׃ (טו)
וַיְהִי־הוּא טֶרֶם כִּלָּה לְדַבֵּר וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת אֲשֶׁר יָלְדָה לִבְתוּאֵל בֶּן־מִלְכָּה אֵשֶׁת נָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם וְכַדָּהּ עַל־
שִׁכְמָהּ׃ (טז) וְהַנַּעֲרָ טֹבַת מַרְאֶה מְאֹד בְּתוּלָה וְאִישׁ לֹא יְדָעָהּ וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתָּעַל׃ (יז) וַיָּרָץ הָעֶבֶד
לִקְרָאתָהּ וַיֹּאמֶר הַגְמִיאִינִי נָא מְעַט־מַיִם מִכַּדֵּךְ׃ (יח) וַתֹּאמֶר שְׁתֵּה אֲדֹנִי וַתְּמַהֵר וַתֹּרֶד כַּדָּהּ עַל־יָדָהּ וַתַּשְׁקֵהוּ׃
(יט) וַתְּכַל לְהַשְׁקֹתוֹ וַתֹּאמֶר גַּם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב עַד אִם־כִּלּוּ לִשְׁתֹּת׃ (כ) וַתְּמַהֵר וַתְּעַר כַּדָּהּ אֶל־הַשֹּׁקֶת וַתָּרָץ עוֹד
אֶל־הַבְּאֵר לִשְׁאֹב וַתִּשְׁאַב לְכָל־גְּמַלָּיו׃ (כא) וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאֵה לָהּ מַחֲרִישׁ לָדַעַת הַהִצְלִיחַ יְקֹוָק דַּרְכּוֹ אִם־לֹא׃ (כב)
וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ הַגְּמַלִּים לִשְׁתּוֹת וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל־יָדֶיהָ עֲשָׂרָה זָהָב
מִשְׁקָלָם׃ (כג) וַיֹּאמֶר בַּת־מִי אַתְּ הַגִּידִי נָא לִי הֵיֵשׁ בֵּית־אָבִיךְ מָקוֹם לָנוּ לָלִין׃ (כד) וַתֹּאמֶר אֵלָיו בַּת־בְּתוּאֵל אָנֹכִי
בֶּן־מִלְכָּה אֲשֶׁר יָלְדָה לְנָחוֹר׃ (כה) וַתֹּאמֶר אֵלָיו גַּם־תֶּבֶן גַּם־מִסְפּוֹא רַב עִמָּנוּ גַּם־מָקוֹם לָלוּן׃ (כו) וַיִּקֹּד הָאִישׁ
וַיִּשְׁתַּחוּ לַיקֹוָק׃ (כז) וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יְקֹוָק אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא־עָזַב חַסְדּוֹ וַאֲמִתּוֹ מֵעִם אֲדֹנִי אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ
נָחַנִי יְקֹוָק בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי׃ (כח) וַתָּרָץ הַנַּעֲרָ וַתַּגֶּד לְבֵית אִמָּהּ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ (כט) וּלְרִבְקָה אָח וּשְׁמוֹ לָבָן וַיָּרָץ
לָבָן אֶל־הָאִישׁ הַחוּצָה אֶל־הָעָיִן׃ (ל) וַיְהִי֩ כִּרְאֹת אֶת־הַנֶּזֶם וְאֶת־הַצְּמִדִים֩ עַל־יְדֵי אֲחֹתוֹ וּכְשָׁמְעוֹ אֶת־דִּבְרֵי רִבְקָה
אֲחֹתוֹ לֵאמֹר כֹּה־דִבֶּר אֵלַי הָאִישׁ וַיָּבֹא אֶל־הָאִישׁ וְהִנֵּה עֹמֵד עַל־הַגְּמַלִּים עַל־הָעָיִן׃ (לא) וַיֹּאמֶר בּוֹא בְּרוּךְ יְקֹוָק
לָמָּה תַעֲמֹד בַּחוּץ וְאָנֹכִי פִּנִּיתִי הַבַּיִת וּמָקוֹם לַגְּמַלִּים׃

**רש"י**

**כד:יד אותה הכחת** - ראויה היא לו שתהא גומלת חסדים וכדאי ליכנס בביתו של אברהם. ולשון הוכחת ביררת[55] , אפרוביש"ט בלע"ז [להראות בבירור]:

**כד:טז ואיש לא ידעה** - שלא כדרכה, לפי שבנות הגוים היו משמרות מקום בתוליהן ומפקירות עצמן ממקום אחר, העיד על זו שנקיה מכל:

**כד:יז וירץ העבד לקראתה** - לפי שראה שעלו המים לקראתה:

**כד:כב בקע** - רמז לשקלי ישראל[56] בקע לגלגלת:

**ושני צמידים** - רמז לשני לוחות מצומדות:

**רמב"ן**

כה). אבל בפסוק (ז) לקחני מבית אבי לא נאמר בו אלהי הארץ כי היה בחרן או באור כשדים. וכן אמרו (כתובות קי ב) הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר (ש"א כו יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים:

**רש"י (המשך)**

**עשרה זהב משקלם** - רמז לעשרת הדברות שבהן:

**כד:כג ויאמר בת מי את** - לאחר שנתן לה שאלה, לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקדוש ברוך הוא דרכו:

**גור אריה**

**55 האם ניחש אליעזר** (על "אותה הכחת") **(יד) ביררת.** ואם תאמר היאך ניחש אליעזר עבד אברהם, ותרצו התוספות (חולין צה:) שלא נתן הנזמים תחלה, אלא שאל תחלה ואחר כך נתן הנזמים, ולא ידעתי מה הועילו התוספות בתירוץ זה, דסוף סוף היה סומך על ניחוש שלו שהאשה אשר תשקה אותו יקח אותה ליצחק, ואם לא רצתה להשקותו לא לקח אותה, הרי על ניחוש שלו היה סומך, ולא היה הניחוש בשביל הצמידים שיתן, אבל הניחוש היה בשביל שיקח אותה אשר תשקה אותו, ואין לומר דדעתו היה שאף אם לא תשקה אותו שיקח אותה - שזה דבר אינו כלל, דאם כן למה עשה הניחוש, ונראה אלי דלא הוי כהאי גוונא ניחוש, דהא אפילו בלא ניחוש שלו ראוי שיקח אליעזר אשה זאת - כיון שהיא גומלת חסד ראויה לביתו של אברהם (רש"י כאן), וכן גבי יונתן בלא ניחוש שלו ראוי הדבר, שאם יאמרו הם "עלו עלינו" (ש"א יד, ט) - מאחר שאומרים עלו אלינו אם כן יראים הם ולכך לא ירצו לבא אליהם, ואם כן אפילו סומך עליו לגמרי - אין זה ניחוש, כיון שבלא ניתוש ראוי הדבר בעצמו. ואין אסור הניחוש רק כאשר בלא ניחוש אין כאן שום טעם לדבר ההוא, ובודאי כהאי גוונא ניחוש הוא. ומה שאמרו (חולין צה:) 'כל ניחוש שאינו כניחוש של אליעזר עבד אברהם אינו ניחוש' - לא שהיה זה ניחוש, אלא שכך אומר - שכל מי שאינו סומך עליו כמו שסמך עליו אליעזר - אינו ניחוש כלל. העולה - לא היה זה ניחוש. ודבר זה נראה לי ברור שלא היה זה הוכחה לניחוש. ועוד נראה דשאני הכא מפני שהיה לדבר מצוה; גבי יונתן - מצוה היה להציל את ישראל, ואליעזר עבד אברהם - מצוה להביא אשה הגונה ליצחק, ולפיכך לא נאסר לו:

**56 מדוע רמז לה מצוה זו** (על "בקע – רמז לשקלי ישראל") **(כב) רמז לשקלי ישראל.** דאם לא כן מאי בא הכתוב לאשמועינן, שלא היה כל כך דבר גדול בקע משקל, שהכתוב משמע שנתן דבר גדול (כ"ה בראב"ם) - רמז לשקלים וכו', פירוש שצריכים לעבודה. ואם תאמר למה לה הרמז כאשר לא הבינה היא הרמז,

(לב) וַיָּבֹא הָאִישׁ הַבַּיְתָה וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים וַיִּתֵּן תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא לַגְּמַלִּים וּמַיִם לִרְחֹץ רַגְלָיו וְרַגְלֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ׃ (לג) וַיּוּשֶׂם לְפָנָיו לֶאֱכֹל וַיֹּאמֶר לֹא אֹכַל עַד אִם־דִּבַּרְתִּי דְּבָרָי וַיֹּאמֶר דַּבֵּר׃ (לד) וַיֹּאמֶר עֶבֶד אַבְרָהָם אָנֹכִי׃ (לה) וַיקֹוָק בֵּרַךְ אֶת־אֲדֹנִי מְאֹד וַיִּגְדָּל וַיִּתֶּן־לוֹ צֹאן וּבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וַעֲבָדִם וּשְׁפָחֹת וּגְמַלִּים וַחֲמֹרִים׃ (לו) וַתֵּלֶד שָׂרָה אֵשֶׁת אֲדֹנִי בֵן לַאדֹנִי אַחֲרֵי זְקֻנָתָהּ וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ׃ (לז) וַיַּשְׁבִּעֵנִי אֲדֹנִי לֵאמֹר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ׃ (לח) אִם־לֹא אֶל־בֵּית־אָבִי תֵּלֵךְ וְאֶל־מִשְׁפַּחְתִּי וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי׃ (לט) וָאֹמַר אֶל־אֲדֹנִי אֻלַי לֹא־תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי׃ (מ) וַיֹּאמֶר אֵלַי יְקֹוָק אֲשֶׁר־הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ אִתָּךְ וְהִצְלִיחַ דַּרְכֶּךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אָבִי׃ (מא) אָז תִּנָּקֶה מֵאָלָתִי כִּי תָבוֹא אֶל־מִשְׁפַּחְתִּי וְאִם־לֹא יִתְּנוּ לָךְ וְהָיִיתָ נָקִי מֵאָלָתִי׃ (מב) וָאָבֹא הַיּוֹם אֶל־הָעָיִן וָאֹמַר יְקֹוָק אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אִם־יֶשְׁךָ־נָא מַצְלִיחַ דַּרְכִּי אֲשֶׁר אָנֹכִי הֹלֵךְ עָלֶיהָ׃ (מג) הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל־עֵין הַמָּיִם וְהָיָה הָעַלְמָה הַיֹּצֵאת לִשְׁאֹב וְאָמַרְתִּי אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי־נָא מְעַט־מַיִם מִכַּדֵּךְ׃ (מד) וְאָמְרָה אֵלַי גַּם־אַתָּה שְׁתֵה וְגַם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב הִוא הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־הֹכִיחַ יְקֹוָק לְבֶן־ אֲדֹנִי׃ (מה) אֲנִי טֶרֶם אֲכַלֶּה לְדַבֵּר אֶל־לִבִּי וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת וְכַדָּהּ עַל־שִׁכְמָהּ וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתִּשְׁאָב וָאֹמַר אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי נָא׃ (מו) וַתְּמַהֵר וַתּוֹרֶד כַּדָּהּ מֵעָלֶיהָ וַתֹּאמֶר שְׁתֵה וְגַם־גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה וָאֶשְׁתְּ וְגַם הַגְּמַלִּים הִשְׁקָתָה׃ (מז) וָאֶשְׁאַל אֹתָהּ וָאֹמַר בַּת־מִי אַתְּ וַתֹּאמֶר בַּת־בְּתוּאֵל בֶּן־נָחוֹר אֲשֶׁר יָלְדָה־לּוֹ מִלְכָּה וָאָשִׂם הַנֶּזֶם עַל־אַפָּהּ וְהַצְּמִידִים עַל־יָדֶיהָ׃ (מח) וָאֶקֹּד וָאֶשְׁתַּחֲוֶה לַיקֹוָק וָאֲבָרֵךְ אֶת־יְקֹוָק אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר הִנְחַנִי בְּדֶרֶךְ אֱמֶת לָקַחַת אֶת־בַּת־אֲחִי אֲדֹנִי לִבְנוֹ׃ (מט) וְעַתָּה אִם־יֶשְׁכֶם עֹשִׂים חֶסֶד וֶאֱמֶת אֶת־אֲדֹנִי הַגִּידוּ לִי וְאִם־לֹא הַגִּידוּ לִי וְאֶפְנֶה עַל־יָמִין אוֹ עַל־שְׂמֹאל׃

**רש״י**

**כד:לט אלי לא תלך האשה** - אלי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו, אמר לו אברהם בני ברוך ואתה ארור, ואין ארור מדבק בברוך׃

**כד:מב ואבא היום** - היום יצאתי והיום באתי, מכאן שקפצה לו הארץ. אמר רבי אחא יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה, והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה׃

**כד:מט על ימין** - מבנות ישמעאל׃

**רמב״ן**

**כד:לב גמלי אברהם – אין ה׳ מביא תקלה על ידי צדיקים**

**וענין ויפתח הגמלים** - שפתח מוסרי צוארם כי המנהג להוליכם קשורים, או שהיו הולכים חגורים במושב המרכבה אשר עליהם, כלשון אל יתהלל חוגר כמפתח (מ״א כ יא), התפתחי מוסרי צוארך (ישעיה נב ב)׃

ורש״י כתב התיר זמם שלהם שהיה סותם פיהם שלא ירעו בשדות אחרים. ולשון בראשית רבה (ס ח) התיר זממיהם, רבי הונא ורבי ירמיה שאל לרבי חייא ברבי אבא, לא היו גמליו של אברהם אבינו דומים לחמורו של רבי פנחס בן יאיר וכו׳. וזו שאלה לסתור פתוח הזמם, כי אי אפשר שיהיה החסידות בביתו

**גור אריה**

ואין זה קשיא, אף על גב דאיהי לא ידעה מזלה ידעה (מגילה ג.), ולפיכך רמז לה. ואם תאמר למה רמז לה זאת המצוה יותר משאר מצות, אלא נראה שראה אותה גומלת חסד (רש״י פסוק יד) ורמז לה עוד העבודה והתורה בשני צמידים על ידיה, כמו שמסיק, והשתא תהא לה שלשה דברים, שעל שלשתן העולם עומד ; התורה, והעבודה, וגמילות חסדים (אבות פ״א, מ״ב), ורמז לה מאחר שיש לה עמוד אחד - שיהיה לה כל שלשתן׃

ועוד כי אלו ג׳ דברים תמצא בישראל, תורה בישראל, עבודה בישראל, גומלי חסדים בישראל, שכן אמרו ז״ל כל מי שאינו גומל חסד אינו מישראל. והטעם שבישראל דוקא הם אלו דברים, כי אלו שלשה דברים הם עמודי עולם שהעולם עומד עליהם, ולכן אלו ג׳ דברים נתנו לאבות, שהם יסוד ועמודי עולם. גמילות חסד לאברהם, עבודה ליצחק שנעקד על גבי מזבח, תורה ליעקב יושב אוהלים (להלן כה, כז). ומן האבות בא לישראל. ורמז לה כיון שהיא גומלת חסדים - ראוי היא שיבא ממנה הזרע המבורך אשר להם אלו ג׳ דברים, אשר הם עמודי עולם׃

ויש לפרש כי בקע משקלו, שרמז לה בו שקלי הקרבנות - רמז לה טהרות נפשותיהן של ישראל, אשר הם קונים שלימות הנפשי, שנתן הקדוש ברוך הוא להם מצוה זאת בקע משקלו לכפר על נפשותיהן ולטהרם, וזהו מורה על זכוך הנפש שלהם. וכן בקע משקלו בעצמו - הוא הנפש, ועיין לקמן בפרשת תרומה (שמות כה, ב), שם תמצא מבואר דבר זה, כי בקע משקלו הוא עצם הנפשי. ותורה הוא שלימות השכל. וזאת המעלה הגדולה לישראל אשר להם שלימות

(נ) וַיַּעַן לָבָן וּבְתוּאֵל וַיֹּאמְרוּ מֵיְקֹוָק יָצָא הַדָּבָר לֹא נוּכַל דַּבֵּר אֵלֶיךָ רַע אוֹ־טוֹב׃ (נא) הִנֵּה־רִבְקָה לְפָנֶיךָ קַח וָלֵךְ
וּתְהִי אִשָּׁה לְבֶן־אֲדֹנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְקֹוָק׃ (נב) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע עֶבֶד אַבְרָהָם אֶת־דִּבְרֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה
לַיקֹוָק׃ (נג) וַיּוֹצֵא הָעֶבֶד כְּלֵי־כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּבְגָדִים וַיִּתֵּן לְרִבְקָה וּמִגְדָּנֹת נָתַן לְאָחִיהָ וּלְאִמָּהּ׃ (נד) וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ
הוּא וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־עִמּוֹ וַיָּלִינוּ וַיָּקוּמוּ בַבֹּקֶר וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי לַאדֹנִי׃ (נה) וַיֹּאמֶר אָחִיהָ וְאִמָּהּ תֵּשֶׁב הַנַּעֲרָ אִתָּנוּ
יָמִים אוֹ עָשׂוֹר אַחַר תֵּלֵךְ׃ (נו) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַל־תְּאַחֲרוּ אֹתִי וַיקֹוָק הִצְלִיחַ דַּרְכִּי שַׁלְּחוּנִי וְאֵלְכָה לַאדֹנִי׃ (נז)
וַיֹּאמְרוּ נִקְרָא לַנַּעֲרָ וְנִשְׁאֲלָה אֶת־פִּיהָ׃ (נח) וַיִּקְרְאוּ לְרִבְקָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ הֲתֵלְכִי עִם־הָאִישׁ הַזֶּה וַתֹּאמֶר אֵלֵךְ׃
(נט) וַיְשַׁלְּחוּ אֶת־רִבְקָה אֲחֹתָם וְאֶת־מֵנִקְתָּהּ וְאֶת־עֶבֶד אַבְרָהָם וְאֶת־אֲנָשָׁיו׃ (ס) וַיְבָרְכוּ אֶת־רִבְקָה וַיֹּאמְרוּ לָהּ
אֲחֹתֵנוּ אַתְּ הֱיִי לְאַלְפֵי רְבָבָה וְיִירַשׁ זַרְעֵךְ אֵת שַׁעַר שֹׂנְאָיו׃ (סא) וַתָּקָם רִבְקָה וְנַעֲרֹתֶיהָ וַתִּרְכַּבְנָה עַל־הַגְּמַלִּים
וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת־ רִבְקָה וַיֵּלֶךְ׃ (סב) וְיִצְחָק בָּא מִבּוֹא בְּאֵר לַחַי רֹאִי וְהוּא יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב׃
(סג) וַיֵּצֵא יִצְחָק לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה לִפְנוֹת עָרֶב וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה גְמַלִּים בָּאִים׃ (סד) וַתִּשָּׂא רִבְקָה אֶת־עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא
אֶת־יִצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל׃ (סה) וַתֹּאמֶר אֶל־הָעֶבֶד מִי־הָאִישׁ הַלָּזֶה הַהֹלֵךְ בַּשָּׂדֶה לִקְרָאתֵנוּ וַיֹּאמֶר הָעֶבֶד הוּא
אֲדֹנִי וַתִּקַּח הַצָּעִיף וַתִּתְכָּס׃ (סו) וַיְסַפֵּר הָעֶבֶד לְיִצְחָק אֵת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה׃ (סז) וַיְבִאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה
שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת־רִבְקָה וַתְּהִי־לוֹ לְאִשָּׁה וַיֶּאֱהָבֶהָ וַיִּנָּחֶם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ׃ {פ} **פרק כה** (א) וַיֹּסֶף אַבְרָהָם וַיִּקַּח
אִשָּׁה וּשְׁמָהּ קְטוּרָה׃ (ב) וַתֵּלֶד לוֹ אֶת־זִמְרָן וְאֶת־יָקְשָׁן וְאֶת־מְדָן וְאֶת־מִדְיָן וְאֶת־יִשְׁבָּק וְאֶת־שׁוּחַ׃ (ג) וְיָקְשָׁן יָלַד
אֶת־שְׁבָא וְאֶת־דְּדָן וּבְנֵי דְדָן הָיוּ אַשּׁוּרִם וּלְטוּשִׁם וּלְאֻמִּים׃ (ד) וּבְנֵי מִדְיָן עֵיפָה וָעֵפֶר וַחֲנֹךְ וַאֲבִידָע וְאֶלְדָּעָה כָּל־
אֵלֶּה בְּנֵי קְטוּרָה׃

**רש״י**

**על שמאל -** מבנות לוט שהיה יושב לשמאלו של אברהם׃

**כד:נ ויען לבן ובתואל -** רשע היה וקפץ להשיב לפני אביו׃

**כד:נה ויאמר אחיה ואמה -** ובתואל היכן היה, הוא היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו׃

**כד:נז ונשאלה את פיה -** מכאן שאין משיאין את האשה אלא מדעתה׃

**כד:נח ותאמר אלך -** מעצמי, ואף אם אינכם רוצים׃

**כד:ס את היי לאלפי רבבה -** את וזרעך תקבלו אותה ברכה שנאמר לאברהם בהר המוריה (לעיל כב יז) הרבה ארבה את זרעך וגו׳. יהי רצון שיהא אותו הזרע ממך ולא מאשה אחרת׃

**כד:סג לשוח -** לשון תפלה, כמו (תהלים קב א) ישפוך שיחו׃

**כד:סד ותרא את יצחק -** ראתה אותו הדור ותוהא מפניו׃

**כד:סז האהלה שרה אמו -** ויביאה האהלה ונעשית דוגמת שרה אמו, כלומר והרי היא שרה אמו, שכל זמן ששרה קיימת[57] היה

**רמב״ן**

של רבי פנחס בן יאיר גדול יותר מביתו של אברהם אבינו, וכאשר חמורו של רבי פנחס בן יאיר איננו צריך להשתמר מן הדברים האסורים לבעליו להאכילו, כל שכן גמליו של אברהם אבינו, ואין צריך לזממם, כי לא יאונה לצדיק כל און׃

**רש״י (המשך)**

נר דלוק מערב שבת לערב שבת, וברכה מצויה בעיסה, וענן קשור על האהל, ומשמתה פסקו, וכשבאת רבקה חזרו׃

**אחרי אמו -** דרך ארץ כל זמן שאמו של אדם קיימת כרוך הוא אצלה, ומשמתה הוא מתנחם באשתו׃

**כה:א קטורה -** זו הגר, ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה כקטרת ושקשרה פתחה שלא נזדווגה לאדם מיום שפרשה מאברהם׃

**גור אריה**

הנפש והשכל יותר מן האומות, כי נפשם של ישראל זכה וטהורה, וכן יש להם שלימות השכל. והנה רמז לה עצם ישראל קדושתן ומעלתן, ואמר לה אשרי מי שמזדווג בקדושים, כמו שאמרה שרה להגר (רש״י לעיל טז, ג) אשריך שזכית (ה) להדבק בגוף קדוש׃

57 **נר, ברכה בעיסה וענן – כנגד שלוש מצוות** (על ״כל זמן ששרה קיימת״) **כל זמן ששרה קיימת וכו׳.** נגד ג׳ מצות ; ברכה מצויה - נגד חלה. ונר דלוק - נגד הדלקה. וענן קשור על האהל - כי הענן הכבוד הוא שכינת הכבוד יתברך, וזהו לכבוד הקדושה והטהרה, כי הטהרה מביא לידי רוח הקודש כדאמרינן

(ה) וַיִּתֵּן אַבְרָהָם אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ לְיִצְחָק׃ (ו) וְלִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם נָתַן אַבְרָהָם מַתָּנֹת וַיְשַׁלְּחֵם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדֶנּוּ חַי קֵדְמָה אֶל־אֶרֶץ קֶדֶם׃ (ז) וְאֵלֶּה יְמֵי שְׁנֵי־חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר־חָי מְאַת שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחָמֵשׁ שָׁנִים׃ (ח) וַיִּגְוַע וַיָּמָת אַבְרָהָם בְּשֵׂיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשָׂבֵעַ וַיֵּאָסֶף אֶל־עַמָּיו׃ (ט) וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל בָּנָיו אֶל־מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה אֶל־שְׂדֵה עֶפְרֹן בֶּן־צֹחַר הַחִתִּי אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי מַמְרֵא׃ (י) הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר־קָנָה אַבְרָהָם מֵאֵת בְּנֵי־חֵת שָׁמָּה קֻבַּר אַבְרָהָם וְשָׂרָה אִשְׁתּוֹ׃ (יא) וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם־בְּאֵר לַחַי רֹאִי׃ {ס} (יב) וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִשְׁמָעֵאל בֶּן־אַבְרָהָם אֲשֶׁר יָלְדָה הָגָר הַמִּצְרִית שִׁפְחַת שָׂרָה לְאַבְרָהָם׃

**רש"י**

**כה:ה ויתן אברהם וגו' -** אמר ר' נחמיה ברכה דיאתיקי[58], שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם (לעיל יב ב) והיה ברכה, הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה, ואברהם מסרם ליצחק׃

**כה:ו הפילגשים -** חסר כתיב, שלא היתה אלא פלגש אחת, היא הגר היא קטורה. נשים בכתובה, פילגשים בלא כתובה, כדאמרינן בסנהדרין (כא א) בנשים ופילגשים דדוד׃

**נתן אברהם מתנות -** פירשו רבותינו שם טומאה[59] מסרת להם. דבר אחר מה שניתן לו על אודות שרה ושאר מתנות שנתנו לו, הכל נתן להם שלא רצה ליהנות מהם׃

**כה:ז מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים -** בן מאה כבן שבעים, ובן שבעים כבן חמש בלא חטא׃

**כה:ט יצחק וישמעאל -** מכאן שעשה ישמעאל תשובה והוליך את יצחק לפניו, והיא שיבה טובה שנאמר באברהם׃

**כה:יא ויהי אחרי מות אברהם ויברך וגו' -** נחמו תנחומי אבלים. דבר אחר אף על פי שמסר הקדוש ברוך הוא את

**רמב"ן**

**כה:ח "זקן ושבע" – שביעת רצון הצדיקים**

**זקן ושבע -** שראה כל משאלות לבו ושבע כל טובה, וכן ושבע ימים (להלן לה כט), ששבעה נפשו בימים, ולא יתאוה שיחדשו בו הימים דבר, וכענין שנאמר בדוד וימת בשיבה טובה שבע ימים ועושר וכבוד (דברי הימים א כט כח). והוא ספור חסדי השם בצדיקים, ומדה טובה בהם שלא יתאוו במותרות, כענין שנאמר בהם תאות לבו נתת לו (תהלים כא ג), ולא כמו שנאמר בשאר האנשים אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה ט), ואמרו בו (קהלת רבה א יג) אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותיו בידו, יש בידו מנה מתאוה מאתים, השיגה ידו למאתים מתאוה לעשות ארבע מאות, שנאמר אוהב כסף לא ישבע כסף׃

ובבראשית רבה (סב ב) אמרו הקדוש ברוך הוא מראה להם לצדיקים מתן שכרן שהוא עתיד ליתן להם לעולם הבא, ונפשם שבעה והם ישנים. נתעוררו החכמים בזה ופירשו הכתוב שאומר "ושבע" במראה הזו׃

**גור אריה**

במסכת ע"ז, ולפיכך שרה שהיתה שומרת הטהרה מן הנדות - זכתה שיהיה ענן הכבוד שורה על האהל. אמנם בב"ר (ס, טז) אמרו עוד אחד, והוא שאמרו 'כל זמן ששרה היתה חיה היה ביתה פתוח לרווחה'. וד' דברים זכרו רז"ל במדרש, ורש"י השמיט אחד וקיצר דבריהם, ואולי עשה זה מפני כי לשלשה שזכר יש טעם כמו שנתבאר למעלה, אבל 'כל זמן שהיתה שרה חיה היה ביתה פתוחה לרווחה' אין טעם׃

אמנם מי שרוצה לעמוד על דברי רז"ל יש לו לדעת כי אלו הדברים נפלאים מורה על מעלת שרה, שהיתה מתברכת בכל הברכות. כי מה שהיה ענן קשור על האהל - הוא למדת אברהם, ודבר זה מבואר. וברכה מצויה בעיסה - כמו שאמרנו למעלה בתחלת לך לך (יב, ב, אות ה) "ואברכך" - 'זה שאומרים אלהי יצחק' (רש"י שם), ומשם הברכה, ולפיכך ברכה מצויה. ודלתותיה פתוחים לרווחה - הוא רמז לברכות יעקב, כי משם הרווחה באה לעולם, והוא ידוע. ונר דלוק מליל שבת לליל שבת - הוא ענין רביעי, והבן זה היטב׃

ואם אתה רוצה לומר כי הוא נגד ארבעה דברים שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם - נתקיים כל זמן ששרה היתה חיה, להודיע כי עמה יזכה. כי "ואעשך לגוי גדול" (לעיל יב, ב) - כבר נתבאר למעלה (גו"א שם אות ד) כי מפני שהוא לגוי גדול - הקדוש ברוך הוא מיחד שמו עליו כמו על אומה שלימה, לכך היה הענן של שכינה על האוהל, שזהו יחוד שמו עליו, כי ענן הכבוד היה על האוהל, אם כן השכינה על האוהל. וכנגד "ואברכך" (שם) ברכה מצויה בעיסה. וכנגד "ואגדלה שמך" דלתותיה היו פתוחות לרווחה לכל העולם, ובשביל כך היה שמו מתגדל בשביל הבאים בביתו, והיה יוצא טבעו בכל העולם (ראה רש"י שם פסוק א). ברכה בנר מערב שבת לערב שבת, ולא היה פוסק ברכתו עד ערב שבת אחר - נגד "והיה ברכה" (שם, שם ב), שרוצה לומר שהיה ברכה עד שיהיה מברך אחרים (רש"י שם), ומי שבירך את אחר - הוא עצמו ברכה שאינו פוסק. וזה הפירוש עם הראשון, הכל ענין אחד׃

אמרתי זה להגיד לך שאין ראוי לחסר מכוונת רז"ל (ב"ר ס, טז), כי כל דבריהם בחכמה ובשיעור, לא הוסיפו ולא גרעו. והנה רש"י רצה לחסר מדברי רז"ל, כי הם אמרו ד' והוא הביא רק ג', והנה זה חסרון מן הכוונה אשר רצו רז"ל׃

58 **כח הברכה שנמסר ליצחק** (על "ברכה דייתיקי") **(ה) ברכות דייתיקי וכו'.** שהרי כבר נתן כל אשר לו ליצחק (לעיל כד, לו, ורש"י שם), ומאי יתן לו עוד (כ"ה בראי"ם), אלא מה שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם "והיה ברכה" (לעיל יב, יב) שהוא יברך את מי שירצה (רש"י שם), אותה מתנה נתן ליצחק לברך את מי שירצה׃

59 **מה מסר אברהם לבני הפילגשים** (על "שם טומאה") **שמות הטומאה מסר להם וכו'.** בפרק חלק (סנהדרין צא.), ופירושו מעשה שדים וכשפים (רש"י שם). ולא שרוצה לומר שנתן להם להשתמש בכשפים, אלא לסלק כשפים ושד שנכנס באדם לסלקו, ודבר זה נתן להם, אבל שיהיו משתמשים בכשפים - אין

(יג) וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל בִּשְׁמֹתָם לְתוֹלְדֹתָם בְּכֹר יִשְׁמָעֵאל נְבָיֹת וְקֵדָר וְאַדְבְּאֵל וּמִבְשָׂם׃ (יד) וּמִשְׁמָע וְדוּמָה
וּמַשָּׂא׃ (טו) חֲדַד וְתֵימָא יְטוּר נָפִישׁ וָקֶדְמָה׃ (טז) אֵלֶּה הֵם בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וְאֵלֶּה שְׁמוֹתָם בְּחַצְרֵיהֶם וּבְטִירֹתָם
שְׁנֵים־עָשָׂר נְשִׂיאִם לְאֻמֹּתָם׃ (יז) וְאֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל מְאַת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים וַיִּגְוַע וַיָּמָת וַיֵּאָסֶף
אֶל־עַמָּיו׃ (יח) וַיִּשְׁכְּנוּ מֵחֲוִילָה עַד־שׁוּר אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי מִצְרַיִם בֹּאֲכָה אַשּׁוּרָה עַל־פְּנֵי כָל־אֶחָיו נָפָל׃ {פ}

**רש"י**

הברכות לאברהם, נתיירא לברך את יצחק מפני שצפה את עשו יוצא ממנו, אמר יבא בעל הברכות ויברך את אשר ייטב בעיניו ובא הקדוש ברוך הוא וברכו׃

**כה:יז ואלה שני חיי ישמעאל וגו' -** אמר רבי חייא בר אבא למה נמנו שנותיו של ישמעאל, כדי לייחס בהם שנותיו של יעקב. מן שנותיו של ישמעאל למדנו ששמש יעקב בבית עבר ארבע עשרה שנה כשפירש מאביו קודם שבא אצל לבן, שהרי כשפירש יעקב מאביו מת ישמעאל, שנאמר (להלן כח ט) וילך עשו אל ישמעאל וגו', כמו שמפורש בסוף מגילה נקראת (מגילה יז א)׃

**ויגוע -** לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים׃[60]

**גור אריה**

נראה לומר כלל, שהרי התורה (שמות כב, יז) חייבה מיתה מי שהוא מתעסק בכשפים. ומעשה שדים - זהו אפשר דמותר, דהרבה דברים מעשה שדים, כגון לשאול בשדים וכיוצא בזה להשביעם, והוא מותר, אבל כשפים אין נראה דהוא מותר למסור להם להשתמש בהם, כי אם לסלק הכשפים. ומה שהכריח לומר ד'שמות הטומאה מסר להם', דלא יתכן לפרש שנתן להם נכסים, דהא נתן הכל ליצחק בנו, דכתיב (פסוק ה) "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק"׃

60 **התפשטות הנפש מן הגוף** (על "לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים") **לא נאמר גויעה רק בצדיקים.** בסוף פרק קמא דבבא בתרא (טז ע"ב), ושם הקשה והלא דור המבול נאמר בו גויעה (לעיל ז, כא), ומתרץ התם 'גויעה ואסיפה' קאמר. ונראה דהכי פירושו כי לשון 'גויעה' היא אפיסה לגמרי, כמו "גועגו ואבדנו" (ר' במדבר יז, כז), נמצא כי לשון גויעה הוא אפיסה, והצדיק נתפשט מן הגוף וכוחות הגופנים פסו תמו ממנו לגמרי, עד שנפשו שכלית, ונקרא 'גויעה' על הגוף, שיקנה מדריגת הרוחנית. אבל הרשעים - בעבור כי נפשם אינה זכה וטהורה, ונפשם נוטה אל הגוף, הרי בנפשם לא שייך 'גויעה', שלא נסתלק הגוף מהם. ומקשה והא בדור המבול נמי כתיב (לעיל ז, כא) לשון 'גויעה', ומתרץ 'גויעה ואסיפה' [קאמרינן]. פירוש דודאי בדור המבול דכתיב 'גויעה' מפני שנתמו ונאבדו לגמרי, ולא נשאר נפשם וגופם, ושייך בזה גויעה בודאי. אבל 'גויעה ואסיפה' שייך דוקא בצדיק, כיון דכתיב (פסוק ח, יז) 'אסיפה', הרי מורה על השארות שיש לו, שהרי נאמר שאסף נפשו, ונאמר 'גויעה' דהוא לא נאמר רק על סלוק הגוף ממנו, עד שנסתלק הגוף לגמרי, לפיכך במקום שנאמר 'גויעה ואסיפה' אי אפשר לפרש רק על הצדיק. והנה פירושו כי מפני הסתלקות הגוף - נאסף הנפש אל עמיו, כי הגויעה היא הסתלקות הגוף, וזהו שייך גבי צדיקים דוקא, כי להם יש התפשטות הגוף, ולא לרשעים. והוא יתעלה שמו יצרף אותנו אל הצדיקים, ויתן חלקנו בחיים, אמן׃

# פרשת תולדות

**פרק כה (יט)** וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן־אַבְרָהָם אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת־יִצְחָק׃ **(כ)** וַיְהִי יִצְחָק בֶּן־אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקַחְתּוֹ אֶת־רִבְקָה בַּת־בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי מִפַּדַּן אֲרָם אֲחוֹת לָבָן הָאֲרַמִּי לוֹ לְאִשָּׁה׃ **(כא)** וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַיקֹוָק לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָה הִוא וַיֵּעָתֶר לוֹ יקוָק וַתַּהַר רִבְקָה אִשְׁתּוֹ׃

**רש״י**

**כה:יט אברהם הוליד את יצחק** - על ידי שכתב הכתוב יצחק בן אברהם הוזקק לומר אברהם הוליד את יצחק, לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה, שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא נתעברה הימנו, מה עשה הקדוש ברוך הוא, צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק, וזהו שכתב כאן יצחק בן אברהם היה, שהרי עדות יש שאברהם הוליד את יצחק׃

**כה:כ בן ארבעים שנה**[61] - שהרי כשבא אברהם מהר המוריה נתבשר שנולדה רבקה, ויצחק היה בן שלשים ושבע שנה, שהרי בו בפרק מתה שרה, ומשנולד יצחק עד העקידה שמתה שרה שלושים ושבע שנה, ובת תשעים היתה כשנולד יצחק, ובת מאה עשרים ושבע כשמתה, שנאמר (כג א) ויהיו חיי שרה וגו׳, הרי ליצחק שלושים ושבע שנים ובו בפרק נולדה רבקה, המתין לה עד שתהא ראויה לביאה שלש שנים ונשאה[62] ׃

**בת בתואל מפדן ארם אחות לבן** - וכי עדיין לא נכתב שהיא בת בתואל ואחות לבן ומפדן ארם, אלא להגיד שבחה[63] שהיתה בת רשעו ואחות רשע ומקומה אנשי רשע, ולא למדה ממעשיהם׃

**כה:כא לנכח אשתו** - זה עומד בזוית זו ומתפלל, וזו עומדת בזוית זו ומתפללת׃

**ויעתר לו** - לו ולא לה, שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע לפיכך לו ולא לה׃

**גור אריה**

**61 מדוע נשא יצחק בגיל ארבעים** (על ״בן ארבעים שנה״) **(כ) בן ארבעים שנה שהרי וכו׳.** רוצה לומר אמאי המתין יצחק כל כך מלישא אשה, ולא נשא אשה קודם ד׳ שנה, ותירץ ׳שהרי וכו׳׳, ולא היה יכול לישא קודם, שבן ל״ז שנה היה כשנתבשר שנולדה בת זוגו וכו׳. ויעקב שנשא בן פ״ד (רש״י להלן כט, כא), שהיה יושב אוהלים (פסוק כז) ועסק בתורה, וקיימא לן לישא אשה וללמוד תורה ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה, אבל יצחק בביתו למד׃

**62 גיל רבקה בנישואיה** (על ״המתין לה עד שתהא ראויה״) **בת ג׳ וכו׳.** והא דכתיב בקרא (לעיל כד, טז) ״נערה״ דמשמע נערה היתה, ולא תקרא בת ג׳ ״נערה״, ויש לומר דהיו אבריה וגידול שלה כנערה, כמו שאמרו ז״ל (סוטה יב ע״ב) ׳קולו כנער׳, והיו אבריה גדולים כמו נערה. ומה שהעיד הכתוב עליה שהיתה ״בתולה ואיש לא ידעה״ (לעיל כד, טז), אף על גב דפחותה מג׳ ודאי בתולה היא (נדה מד ע״ב), אין זה קשיא כמו שנתבאר לעיל פרשת חיי שרה, עיין שם. והא דנשא יצחק קטנה, ואמרינן המשמשין בקטנות מעכבין את הגאולה, שאני יצחק דעקר היה (יבמות סד.), ולא היה ראוי להוליד, ולא היה בכלל איסור זה כלל. ועוד לעיל פרשנו בפרשת חיי שרה (כד, נז, אות לה) כי אחר ש״מה׳ יצא הדבר״ (לעיל כד, נ) הותר לו על פי ה׳ שרצה בזה, ומאתו היתה. ואם תאמר מנא ליה לומר דהיתה בת ג׳ שנים, אי משום דכתיב (לעיל כב, כ) ״ויהי אחר הדברים האלה ויגד וכו׳״, הרי כל אותן התולדות הכתובים בקרא (שם) ״הנה ילדה מלכה וגו׳״ לאו באותו הפרק נולדו, ויש לומר דלשון ״ויגד״ (שם) לא בא רק על דבר חדש שנתחדש, ואף על גב שכתובים גם כן תולדות שהיו מקודם, אין זה קשיא, דכך אמרו (ב״ר נז, ג) שכל אלו תולדות ילדה מלכה - שהשווה תולדותה לתולדות אברהם; ח׳ בני גבירות, וד׳ בני שפחות, ומאחר שהשווה תולדותיהם מזה נראה שיש התייחסות ודמיון בין תולדות אברהם ובין תולדות נחור, לכך רבקה היא בת זוגו של יצחק גם כן, והכל הוא להגיד תולדות רבקה שהיא בת זוג ליצחק, ואם כן ״ויגד״ בא שפיר שהוגד לו עתה שנולד זיווג יצחק׃

**63 שבח רבקה – שלוש דרכי השפעה רעה** (על ״בת בתואל... אחות לבן״) ואם תאמר אחר שהכתוב אומר שהיתה ׳בת רשע׳ מה הוסיף בזה שהיתה ׳אחות רשע׳, וכי יותר תלמוד מן האח ממה שתלמוד מן האב, ויראה כי הנמשך אחר המעשים שהם רעים כגון עבודה זרה וכיוצא בו הוא על ג׳ דברים; כי יש מהם שהוא עשה מכח יראה, שהוא יירא מפלוני וצריך לעשות כמעשיו. והשני שהוא עשה מאהבתו ומחבתו, כמו שאמרו (סנהדרין סא ע״ב) בענין עבודה זרה העובד מאהבת אדם או מיראת אדם. ויש מהם שאינו עובד לא מאהבת אדם ולא מיראת אדם אלא מחמת מנהג שנהגו כך, כמו שאמרו רז״ל (חולין יג ע״ב) ׳גוים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה הם אלא מנהג אבותיהם בידיהם׳. והנה רבקה מפני שאביה היה רשע היה לה ללמוד מכח מורא של אב (ויקרא

(כב) וַיִּתְרֹצֲצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ וַתֹּאמֶר אִם־כֵּן לָמָּה זֶּה אָנֹכִי וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת־יְקֹוָק׃ (כג) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק לָהּ שְׁנֵי גיים גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ וּשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֵּעַיִךְ יִפָּרֵדוּ וּלְאֹם מִלְאֹם יֵאֱמָץ וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר׃

**רש"י**

**כה:כב ויתרוצצו -** על כרחך המקרא הזה אומר דורשני, שסתם מה היא רציצה זו וכתב אם כן למה זה אנכי[64] . רבותינו דרשוהו לשון ריצה, כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי עבודה זרה עשו מפרכס לצאת. דבר אחר מתרוצצים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות[65] :

**ותאמר אם כן -** גדול צער העבור :

**למה זה אנכי -** מתאוה ומתפללת על הריון :

**רש"י (המשך)**

**ותלך לדרוש -** לבית מדרשו של שם[66] :

**לדרוש את ה' -** שיגיד לה מה תהא בסופה :

**כה:כג ויאמר ה' לה -** על ידי שליח, לשם נאמר ברוח הקודש והוא אמר לה :

**שני גוים בבטנך -** גיים כתיב, אלו אנטונינוס[67] ורבי, שלא פסקו מעל שולחנם לא צנון ולא חזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים :

**גור אריה**

יט, ג), ואף על פי כן לא למדה. ומפני שהיה אחיה רשע, וידוע כי האחים אוהבים זה את זה בתכלית, ונמשך האחד אחר מעשה השני מחמת האהבה, והיא לא עשתה ולא חששה אל האהבה. ומפני שכל העיר היו רשעים, והיה לה להיות נמשך אחר מנהג העיר שהיו כולם רשעים, ולא הלכה אחר המנהג, וזה בודאי הוראה על גודל צדקתה וזכות נפשה. ויש בזה עוד באלו ג' דברים - כי לא למדה מאביה ומאחיה ומאנשי המקום - כי לשלשה אלו יש לאדם ייחוס והצטרפות; כי האב הוא סבה לתולדה - שממנו יצא. והאח הוא חצי בשרו שהרי הם כאילו הם דבר אחד, כמו שפירשו רבותינו ז"ל (ספרי במדבר יב, יב) בפרשת בהעלותך (במדבר יב, יב) אצל "ויאכל חצי בשרו", והביאו רש"י לשם. והמקום המקבל את האדם, יקרא האדם גם כן על שמו. והיא פירשה מכולם, רוצה לומר מן הפועל אשר יש לכל דבר התיחסות, וגם מן אשר היא חלק ממנו פרשה, וגם מן המקבל שהוא המקום. ולכל אחד יש התיחסות מיוחד וצירוף בפני עצמה, והיא פרשה מכולם :

**64 למה צריך לדרוש "ויתרוצצו"** (על "המקרא הזה אומר דורשני") **(כב) שסתם רציצה וכתב אם כן למה זה אנכי.** פירוש כיון שכתב הרציצה סתם, צריך למדרש מהו הרציצה, דאם לא כן מה היה ענין הרציצה הזאת שהיה בבנים אלו. ועוד צריך לדרוש גם כן שכתב "אם כן למה זה אנכי", דאין ענין זה לכאן מה שאמרה "אם כן למה זה אנכי", ולפיכך צריך לדרוש כמו שדרשו ז"ל (ב"ר סג, ו) ענין הרציצה כמו שמפרש. והא דכתיב "אם כן למה זה אנכי" פירוש אם כן שהצער העבור כל כך גדול - למה התפללתי. והרא"ם פירש דברי רש"י שלכך צריך לדרוש, שכיון שסתם הרציצה משמע רציצה הנהוגה בשאר נשים, ואחר כך כתב "למה זה אנכי" משמע רציצה משונה משאר נשים. וזה לא יתכן, דאין רציצה נהוגה בנשים כלל, ושפיר כתב "אם כן למה זה אנכי", ואם יש רציצה בנשים אין צריך לשון דרשה רק שהיה כאן רציצה יתירה. והרמב"ן הקשה על רש"י דאין משמע מלשון "אנכי" - למה התפללתי על הריון, ולפיכך פירש "אם כן למה זה אנכי" - בעולם. וגם פירוש זה לא נראה, כי איך תאמר למה היא בעולם, שהקב"ה בראה שתהיה בעולם, אבל נראה פירושו "אם כן למה זה אנכי" יושב [ת] בטל ואין אני חוקר [ת] אחר זה, אין עלי רק לדרוש אחר זה, "ותלך לדרוש את ה'", וזה נכון :

**65 יעקב ועשו מנוגדים במהותם** (על "מריבים בנחלת שני עולמות") **מריבים בנחלת שני עולמות.** יש מקשים למה היו עתה מריבים בתוך הבטן בשני עולמות, ועוד אם האחד נצח השני - וכי יקח בבטן העולם ממנו, ועוד עולם הבא - אשר יחפוץ ויבחר בו השם הוא הקדוש ויקרב אותו לו (עפ"י במדבר טו, ח), ויש לך לדעת כי יעקב ועשו אינם משותפים יחד בעולם, לפי שהם מציאות מצד עצמם מתנגדים יחד, ולכך לא היו יכולים לעמוד יחד בבטן אמם, כי בטן אמם הוא דבר אחד משותף לשני דברים שהם מתנגדים זה לזה, ולפיכך אף שעדיין היו בבטן אמם היו מתנגדים זה לזה, כי מאחר שבעצם מציאות הם מתנגדים - אין להם שתוף ביחד, כמו אש ומים, שאף על גב שאין דעת ורצון בהם הם מתנגדים בצד עצמם, ואין עמידה להם, כך יעקב ועשו. אם כי מצד הטבע היו אפשר להיות יחד אין עיקר האדם הטבע, ולפיכך אף בבטן אמם היו מתרוצצים ומתנגדים זה לזה. ולא שהתנגדות הוא להם מצד עצם מציאתם בעולם הזה, שאם כן כל זמן שאין להם מציאות בעולם הזה ויצאו לאויר העולם - לא היה ראוי שיהיה נמצא התנגדות הזה, אבל מצד שם מציאות מה הם מתנגדים :

ולפיכך אמרו (ילקו"ש תולדות רמז קי) כי ההתנגדות בבטן אמם קודם מציאותם בעולם הזה - מורה על המריבה בעולם הזה ובעולם הבא. וכאשר היו בבטן אמם, המורה על השתוף ביניהם שהרי בטן אמם כולל אותם, ואין שתוף ביניהם, לכך היו מתרוצצים, כי עצם מציאות יעקב מצד מציאות מה שיש לו - לא מצד המציאות שיש לו בעולם הזה, רק מצד שם מציאות מה - מתנגד לעשו, וכן עצם מציאות עשו, לא מצד המציאות שיש לו בעולם בשלימות, רק במה שיש לו מציאות מה - מתנגד ליעקב, ולפיכך כאשר היו בבטן אמם קודם שלימות המציאות בעולם הזה היו מתרוצצים. ודבר זה - מה שהם מתנגדים מצד מציאות מה - (ו) הוא המריבה בשתי עולמות. שכל התנגדות שיש לשני דברים היינו שכל אחד רוצה לדחות את השני בעבור שהוא מתנגד אל מציאותו, ויעקב ועשו שהיו מתנגדים בבטן אמם טרם יצאו לאויר עולם המציאות - אם כן כל אחד ואחד רוצה שיהיה לו כלל המציאות, שהוא עולם הזה והעולם הבא, וידחה המתנגד לו. הארכנו לבאר זה להראות הפלגת דברי חכמים. ומכל מקום יש לך רמז כי עשו הגיע לחלקו מן המריבה - עולם שיש בו גנאי וחרפה, ולפיכך הוא ראשון לרחם, שהוא יצא ראשונה, ואליו הוא קרוב. ויעקב רחוק ממנו מצד שהוא מסולק מן הטנופת, וקרוב לעולם הנכבד, והוא יצא אחרונה :

**66 מדוע לא שאלה את אברהם ויצחק** (על "לבית מדרשו של שם") **לבית מדרשו של שם.** והא דלא שאלה את יצחק או את אברהם, יש לומר דהיתה רבקה סבורה דשמא בשביל חטא יש לה צער העבור כל כך, שאמרו רבותינו ז"ל כי הנשים הצדקניות לא היו בפתקא של חוה, כדאיתא בפרק קמא דסוטה (יב.), דהם יולדות בלא צער עבור ולידה, והיתה מתיירא שתתגנה בעיני בעלה, או שיאמר אברהם ליצחק שאינה הגונה לו, וישא אחרת או יגרשנה :

**67 רמז לכללות שתי האומות** (על "אנטונינוס ורבי") **אנטונינוס ורבי.** ונראה לא שהיה זה מרמז על אנטונינוס ורבי בלבד, אלא על כללות שתי האומות מרמז, כי כמה וכמה מלכים עמדו מעשו (ר' להלן לו, לא - לט), ומה בא לומר במלך זה בלבד יותר מכל המלכים, רק כי רבי ואנטונינוס היו ביחד דומה

(כד) וַיִּמְלְאוּ יָמֶיהָ לָלֶדֶת וְהִנֵּה תוֹמִם בִּבְטְנָהּ׃ (כה) וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אַדְמוֹנִי כֻּלּוֹ כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר וַיִּקְרְאוּ שְׁמוֹ עֵשָׂו׃ (כו) וְאַחֲרֵי־כֵן יָצָא אָחִיו וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעְקֵב עֵשָׂו וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וְיִצְחָק בֶּן־שִׁשִּׁים שָׁנָה בְּלֶדֶת אֹתָם׃ (כז) וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים וַיְהִי עֵשָׂו אִישׁ יֹדֵעַ צַיִד אִישׁ שָׂדֶה וְיַעֲקֹב אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֹהָלִים׃ (כח) וַיֶּאֱהַב יִצְחָק אֶת־עֵשָׂו כִּי־צַיִד בְּפִיו וְרִבְקָה אֹהֶבֶת אֶת־יַעֲקֹב׃ (כט) וַיָּזֶד יַעֲקֹב נָזִיד וַיָּבֹא עֵשָׂו מִן־הַשָּׂדֶה וְהוּא עָיֵף׃ (ל) וַיֹּאמֶר עֵשָׂו אֶל־יַעֲקֹב הַלְעִיטֵנִי נָא מִן־הָאָדֹם הָאָדֹם הַזֶּה כִּי עָיֵף אָנֹכִי עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ אֱדוֹם׃

### רש"י

**ושני לאמים** - אין לאום אלא מלכות׃

**ממעיך יפרדו** - מן המעים הם נפרדים, זה לרשעו וזה לתומו׃

**מלאם יאמץ** - לא ישוו בגדולה, כשזה קם זה נופל, וכן הוא אומר (יחזקאל כו ב) אמלאה החרבה, לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים׃

**כה:כד והנה תומם** - חסר, ובתמר תאומים מלא לפי ששניהם צדיקים, אבל כאן אחד צדיק ואחד רשע׃

**כה:כה אדמוני** - סימן הוא שיהא שופך דמים׃

**ויקראו שמו עשו** - הכל קראו לו כן, לפי שהיה נעשה ונגמר בשערו כבן שנים הרבה׃

**כה:כו ואחרי כן יצא אחיו וגו'** - שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו, בדין היה אוחז בו לעכבו, יעקב נוצר מטיפה ראשונה ועשו מן השניה, צא ולמד משפופרת שפיה קצרה, תן לה שתי אבנים זו תחת זו, הנכנסת ראשונה תצא אחרונה, והנכנסת אחרונה תצא ראשונה, נמצא עשו הנוצר באחרונה יצא ראשון, ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון, ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה, ויפטור את רחמה, ויטול את הבכורה מן הדין׃

**בעקב עשו** - סימן שאין זה מספיק לגמור מלכותו עד שזה עומד ונוטלה הימנו׃

**ויקרא שמו יעקב** - הקדוש ברוך הוא. דבר אחר אביו קרא לו יעקב על שם אחיזת העקב׃

### רש"י (המשך)

**בן ששים שנה** - עשר שנים משנשאה עד שנעשית בת שלש עשרה שנה וראויה להריון ועשר שנים הללו צפה והמתין להד כמו שעשה אביו לשרה, כיון שלא נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה. ושפחה לא רצה לישא[68] , לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה׃

**כה:כז ויגדלו הנערים ויהי עשו** - כל זמן שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם, כיון שנעשו בני שלש עשרה שנה זה פירש לבתי מדרשות וזה פירש לעבודה זרה׃

**יודע ציד** - לצוד ולרמות את אביו בפיו, ושואלו אבא היאך מעשרין את המלח ואת התבן, כסבור אביו שהוא מדקדק במצות׃

**איש שדה** - כמשמעו אדם בטל וצודה בקשתו חיות ועופות׃

**תם** - אינו בקי בכל אלה, אלא כלבו כן פיו. מי שאינו חריף לרמות קרוי תם׃

**ישב אהלים** - אהלו של שם ואהלו של עבר׃

**כה:כח בפיו** - כתרגומו בפיו של יצחק. ומדרשו בפיו של עשו שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו׃

**כה:כט והוא עיף** - ברציחה, כמה דתימא (ירמיה ד לא) כי עיפה נפשי להורגים׃

**כה:ל מן האדם האדם** - עדשים אדומות, ואותו היום מת אברהם שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה, ואין זו שיבה טובה שהבטיחו הקדוש ברוך הוא, לפיכך קצר הקדוש

### גור אריה

ליעקב ועשו, זה נשיא ישראל וזה מלך אדום (ב"ר עה, ו), והיו בזמן אחד שנראה זה יותר בהם, שהם היו ראש לאומתם, והחשוב שבאומה ראוי להיות נראה חשיבות זה יותר, ובשאר אומה לפי מדריגה כל אחד ואחד נראה בו חשיבות זה. סוף סוף יש בשתי אומות דבר זה שהם מיוחדים בחשיבות. אף על גב דהיו כמה וכמה קסריים באדום שהיו גם כן חשובים, כיון שאמר "שני גוים בבטנך" אם כן פירוש הכתוב שני גאים שהיו ביחד, כי כך משמע לשון "שני גאים", וזהו רבי ואנטונינוס שהיו ביחד כמו יעקב ועשו, והיה נראה בהם חשיבות זה יותר, ובשאר - לפי מדריגת כל אחד ואחד. ומרמז על כלל ישראל ואדום שיש להם ענין מיוחד, שהם גיים, ורוצה לומר כי נפש חשוב יש להם, ונוהגים במאכל שלהם בחשיבות, וזהו שאמרו כי 'לא פסקו מעל שלחנם לא צנון ולא חזרת'. ורוצה בזה כי יש אוכל אכילתו כבהמה ואינו מחשיב עצמו, אבל ישראל ועשו אין נוהגין כך, רק מתקנין תקון הראוי לאדם להחשיב עצמו. וכן יש במסכת עבודה זרה (ב ע"ב) שאמרו אדום הרבה שווקים תקנינו, הרבה מרחצאות תקננו, והכל לעדן את נפשם. וכן אדום נוהגין עד היום במלבושיהם להתכבד מאד יותר משאר אומות, וגם בבניינים נאים, לא כמו ישמעאל שאינם מקפידים על מאכלם ועל מלבושם ועל מרחצאותיהם. וכן היו ישראל נמשכים אחר זה מפני מעלתם וחשיבותם בעצמם. לכך אמר 'שני גאים בבטנך', ורוצה בזה כי אומות חשובות שיש להם חשיבות נפש׃

והשתא נראה מה שאמר רבי בשעת פטירתו שלא נהנה מן העולם הזה אפילו באצבע קטנה, זה אין דומה לזה, דצנון וחזרת אין זה הנאה כלל, אלא שהיה בוחר בזה להחשיב את עצמו, והוא דרך החשובים כאשר ראוי לפי חשיבות הנפש שלהם, אבל שיהיה נוטה אחר הנאתו ותאותו - לא נטה. אבל התוס' תרצו בפרק קמא דעבודה זרה (יא. ד"ה צנון) בענין אחר, ולפי הנראה לא קשיא כמו שאמרנו, דזה לא נחשב מן התאוות כלל, רק מן הגאות שמחשב עצמו׃

**68 רבקה בת זוגו מאת ה'** (על "ושפחה לא רצה לישא") **ושפחה לא רצה ליקח וכו'.** וקשה למה לא ישא אשה אחרת (קושית הרא"ם) כמו שעשה יעקב (להלן כט, כח), ונראה דאין זה קשיא, שראה יצחק אחר כל הניסים שנעשו לאליעזר כי זאת היא בת זוגו מה', ולא אחרת, ולכן לא רצה לבטל מה שנגזר לו

(לא) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מְכָרָה כַּיּוֹם אֶת־בְּכֹרָתְךָ לִי׃ (לב) וַיֹּאמֶר עֵשָׂו הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת וְלָמָּה־זֶּה לִי בְּכֹרָה׃ (לג) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב הִשָּׁבְעָה לִי כַּיּוֹם וַיִּשָּׁבַע לוֹ וַיִּמְכֹּר אֶת־בְּכֹרָתוֹ לְיַעֲקֹב׃ (לד) וְיַעֲקֹב נָתַן לְעֵשָׂו לֶחֶם וּנְזִיד עֲדָשִׁים וַיֹּאכַל וַיֵּשְׁתְּ וַיָּקָם וַיֵּלַךְ וַיִּבֶז עֵשָׂו אֶת־הַבְּכֹרָה׃ {ס}

**רש"י**

ברוך הוא חמש שנים משנותיו, שיצחק חי מאה ושמונים שנה וזה מאה שבעים וחמש שנה, ובישל יעקב עדשים להברות את האבל. ולמה עדשים, שדומות לגלגל שהאבלות גלגל החוזר בעולם

**כה:לא בכרתך -** לפי שהעבודה בבכורות, אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב"ה:[69]

**כה:לב הנה אנכי הולך למות -** (מתנודדת והולכת היא הבכורה שלא תהא כל עת העבודה בבכורות כי שבט לוי יטול אותה ועוד) אמר עשו מה טיבה של עבודה זו, אמר לו כמה אזהרות ועונשין ומיתות תלוין בה, כאותה ששנינו אלו הן שבמיתה שתויי יין, ופרועי ראש. אמר אני הולך למות על ידה, אם כן מה חפץ לי בה:

**כה:לד ויבז עשו -** העיד הכתוב על רשעו שביזה עבודתו של מקום:

**רמב"ן (המשך)**

אבל היו האבות כלם כמלכים, ומלכי גוים באים לפניהם וכורתים עמהם ברית, וכתוב (להלן כו לא) וישבעו איש לאחיו, ואם היה יצחק רע המזל מאבד נכסי אביו, איכה אמרו ראו ראינו כי היה ה' עמך (שם כח), וכבר היה בעוכריו. אבל בזוי הבכורה לעשו לאכזריות לבו:

ויתכן כי פי השנים בבכורה ממשפטי התורה לא היה כן לפנים, רק לנחול מעלת האב ושררתו, שיהיה לו כבוד ומעלה על צעירו. ולכן היה אומר ליצחק אני בנך בכורך (להלן כז לב), לומר כי הוא הבכור הראוי להתברך, וכן כי זה הבכור שים ימינך על ראשו (להלן מח יח), להקדימו בברכה, ואולי היה נוטל גם בנחלה יותר מעט כי דין פי שנים מחדוש משפט התורה:

והציד אשר היה בפיו, כן יעשו השרים והמלכים, בוחרים בציד מכל מאכל, וכל העמים יובילו מהם שי למורא. והיה עשו מחניף את אביו להביא כל צידו אל פיו לאכול ממנו כרצונו תמיד. ואהבת האב לבנו הבכור קלה להבין:

ומה שאמר לברך אותו אחר עשות לו המטעמים איננו שכר האכילה ושחד בהם, אבל רצה ליהנות ממנו שתהיה נפשו קשורה בנפשו בעת ההנאה, ויברך אותו בחפץ מלא ורצון שלם. או שהיה יודע בנפשו כי אחר האכילה היתה מתענגת ושמחה

**רמב"ן**

**כה:לד בזיון הבכורה – אופיו של עשו**

**ויבז עשו את הבכורה -** בז לדבר יחבל לו (משלי יג יג). אבל כבר אמר הטעם שבעבורו נאות למכירה מפני שהיה הולך למות בצודו החיות, וקרוב הוא שימות בחיי אביו, ואין לבכורה שום מעלה רק אחרי האב ומה תועיל לו הבכורה. ואמר ויאכל וישת ויקם וילך ויבז - כי אחר שאכל ושתה חזר השדה אל צידו, וזו סיבת בזוי הבכורה, כי אין חפץ בכסילים רק שיאכלו וישתו ויעשו חפצם בעתם, ולא יחושו ליום מחר:

ורבי אברהם משתבש בכאן מאד, שאמר כי בזה הבכורה בעבור שראה שאין ממון לאביו. ורבים יתמהו כי עזב לו אברהם ממון רב, וכאלו לא ראו בימיהם עשיר גדול בנעוריו, בא לידי עוני בזקוניו. והעד, שהיה יצחק אוהב את עשו בעבור צידו, ואלו היה לחם רב בבית אביו, והוא נכבד בעיניו, לא מכר את בכורתו בעבור נזיד. ואם היה אביו בכל יום אוכל מטעמים מה טעם יאמר אליו הביאה לי ציד. ולמה לא היו ליעקב בגדים חמודות, ולא נתנה לו אמו כסף וזהב לדרך, שאמר (להלן כח כ) ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש. למה לא שלחה לו הון, והיא אוהבת אותו, כי הוצרך לשמור הצאן. והפסוק שאמר (להלן כו יג) ויגדל האיש, קודם זקנתו. ועורי לב יחשבו כי העושר מעלה גדולה לצדיקים, והנה אליהו יוכיח. ועוד ישאלו, למה חסר השם ממון ליצחק. אולי יודיעונו למה חסר מאור עיניו, ואל ידחונו בקנה של דרש, כי יש לו סוד, ואין לנו לחפש כי עמקו מחשבות השם ואין כח באדם להבינם. כל אלו דבריו:

ואני תמה מי עור עיני שכלו בזה, כי הנה אברהם הניח לו הון רב, ואבד העושר ההוא מיד קודם הענין הזה, ומפני זה בזה את הבכורה, כי הדבר הזה היה בנעוריהם קודם היות לעשו נשים כאשר יספר הכתוב, ואחרי כן חזר והעשיר בארץ פלשתים עד כי גדל מאד ויקנאו בו שרי פלשתים, ואחרי כן חזר לעניו והתאוה לציד בנו והמטעמים, ואין אלו רק דברי שחוק. ועוד, כי הכתוב אמר (לעיל כה יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, והברכה תוספת בעושר ובנכסים וכבוד, ואיה ברכתו שאבד הון אביו והעני, ואחרי כן (להלן כו ג) ואהיה עמך ואברכך, העשיר והעני אחרי כן. ואם יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים בענין העושר אין זה באותם שנתברכו מפי הקדוש ברוך הוא, כי ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי י כב):

**גור אריה**

מאת ה', שתהיה לו זאת לזוג. אבל שפחה לא היה מבטל בזה הגזירה מאת ה', כי שפחתה היא, והרי היא תחת ידיה, שהרי שרה עצמה נתנה שפחתה לאברהם (לעיל טז, ג), וכן רחל ליעקב (להלן ל, ד), וכן לאה (שם שם ט):

**69 מכירת הבכורה קודם מתן תורה** (על "לפי שהעבודה בבכורות") **(לא) לפי שהעבודה בבכורות.** וקשה מאי שייך מכירה בבכורה, וכי אם כהן רוצה למכור כהונתו לישראל יכול לעשות, ותירץ הרא"ם שכוונת יעקב היתה למנוע את עשו מן הבכורה, רק שהוא לא יעבוד כדין הבכור, מפני שרשע היה אינו כדאי,

**פרק כו (א)** וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ מִלְּבַד הָרָעָב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם וַיֵּלֶךְ יִצְחָק אֶל־אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ־פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה׃ **(ב)** וַיֵּרָא אֵלָיו יְקֹוָק וַיֹּאמֶר אַל־תֵּרֵד מִצְרַיְמָה שְׁכֹן בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ׃

**רש"י**

**כו:ב אל תרד מצרימה -** שהיה דעתו לרדת מצרימה כמו שירד אביו[70] בימי הרעב, אמר לו אל תרד מצרימה שאתה עולה תמימה, ואין חוצה לארץ כדאי לך׃

**רמב"ן (המשך)**

גלות אברהם אל מצרים מפני הרעב רמז שיגלו בניו שם, ולכתו אל אבימלך לא היה גלות כי שם היה יושב ברצונו, אבל ירידתו של יצחק שם מפני הרעב ירמוז לגלות, כי גלה ממקומו בעל כרחו והלך אל ארץ אחרת, והנה היה גלותו ממקומו אל ארץ פלשתים שהיא ארץ מגורי אביו, וירמוז לגלות בבל שהוא מקום מגורי אבותם שהיו באור כשדים׃

ודע כי הגלות הנזכר ירמוז למעשה יצחק, כאשר לא לקחו אשתו, ולא היה לו שם רק הגלות והפחד, ומתחילה אמר הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת - ולימים חזר בו ואמר לך מעמנו - ואחרי כן חזרו אליו בברית, וכן גלות בבל גלו שם מפני זלעפות רעב, ומעת היותם שם לא עבדום ולא ענו אותם, אבל היו גדוליהם שרים במלכות, ואחרי כן אמרו מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל (עזרא א ג), והזהירו עליהם שרי עבר הנהר והפחות ואחרי כן בטלו הבנין והות בטלא עד זמן ועידן אחרי כן חזרו ונתנו רשות בבנין והזהירו ואמרו די להון מהקרבין ניחוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי (שם ו י)׃

**אל אבימלך מלך פלשתים -** לא נודע אם הוא אבימלך אשר היה בימי אברהם, או שכל מלך פלשתים בעת ההיא יקרא כן, כי גם בימי דוד יקרא אבימלך. ודעת אונקלוס שהיה בנו׃

**וטעם וילך יצחק אל אבימלך -** כי היה בדעתו לרדת מצרימה והלך אל אבימלך בעל ברית אביו, אולי ייטיב עמו בימי הבצורת ולא יצטרך לירד למצרים. והנה אבימלך מפני בריתו של אברהם לא נגע בו ולא בביתו כלל, אבל אנשי המקום המה בקשו ממנו דרך שאלה על אשתו והוא אמר אחותי היא, ואף על פי כן לא נגע בה המלך ולא איש מאנשיו, כי היו נזכרים בענין אברהם, ולכך אמר כמעט שכב "אחד העם", יאמר, אני לא נגעתי בה

**רמב"ן**

ויחול עליה רוח הקודש, כענין ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' (מ"ב ג טו)׃

ולא נתנו ביד יעקב הון כי ברוח היה, ובלא ידיעת אחיו יצא מן הארץ לבדו, ואלו נתנו לו הון ועבדים וגמלים היו מוסיפים בו קנאה לארוב לו ולהרגו. ורבותינו אמרו (ב"ר סח ב) שגזלוהו ממנו׃

ומי אמר לו שלא היו ליעקב בגדים חמודות שש ומשי ורקמה, אבל הכתוב אמר כי עשו בלכתו השדה לצוד היה מחליפם בבגדי הציד, ומפני שיצחק ממשש תמיד בבנו ובבגדיו הלבישה אותם את יעקב פן יכירנו בהם, והלא אתה רואה שעשה כן וירח את ריח בגדיו (להלן כז כז), כי היה משים אותם בתוך נרד וכרכום, כענין שכתוב (תהלים מה ט) מור ואהלות קציעות כל בגדותיך, והיו הבשמים צומחים בארץ ישראל. ועל כן אמר "כריח שדה", כי בעבור היותו איש שדה הריחו בגדיו מהם. או ריח ציצי האילנות, כמו שאמרו רבותינו (תענית כט ב) כריח השדה של תפוחים׃

והשאלה על מאור עיניו שאלת עורי לב, כי אם היתה סבה מאת השם, הנה היא כדי שיברך את יעקב, והוא ספור הכתוב (להלן כז א) ותכהין עיניו מראות ויקרא את עשו. ועל דרך הפשט איננו רק ענין הזקנה, וטעמו ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו בזקנתו קרא את עשו, והנה ביעקב (להלן מח י) ועיני ישראל כבדו מזוקן לא יוכל לראות, וכתוב באחיה השילוני (מ"א יד ד) כי קמו עיניו משיבו, ויספר במשה רבינו פלא (דברים לד ז) לא כהתה עינו׃

### כו:א ירידת יצחק לגרר – רמז לגלות

**מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם -** אולי לא היה רעב בעולם עד ימי אברהם (פרקי דר"א כו), ועל כן ימנה הכתוב ממנו, כי מה צורך להזכיר זה. והנכון בעיני כי זה להגיד כי היו זוכרים אותו הרעב הראשון ומספרים עליו שבעבורו ירד אברהם למצרים, ושם עשה לו השם כבוד גדול. ולכן היה יצחק חפץ ללכת בדרך אבותיו לירד שם עד שנאמר לו אל תרד מצרימה׃

וטעם המניעה אמרו רבותינו (ב"ר סד ג) אתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדי לך. ולדעתי נכלל עוד בענין רמיזה בעתיד, כי

**גור אריה**

כמו שכתב רש"י. אבל קשה על מה שפירש רש"י (להלן כז, לו) גבי "גם ברוך יהיה" (שם שם, לד) שאמר יצחק אם כן לבכור ברכתי, משמע שהיה מוכר הבכורה ליעקב, דאם לא כן מאי קאמר 'לבכור ברכתי', ונראה לי דווקא גבי כהונה שזכתה לו התורה, וישראל זר הוא נחשב (רש"י ויקרא כב, יב), אבל קודם מתן תורה שהיתה העבודה בבכורות (זבחים קיב ע"ב) מפני שהוא ראוי לכבוד, ולא מצאנו שזכתה לו מדין התורה, אלא שכך הוא מן הסברא והמשפט שיהיה הבכור הגדול והחשוב - עובד, ולפיכך יכול למכור, דהא שלו הוא הכבוד, ויכול למחול. ודמיא להא דאמרינן (קידושין לב.) חכם שמחל על כבודו [כבודו] מחול, וטעם הוי משום שהתורה שלו ויכול למחול על כבודו, ויכול ליתן רשות לאחר לברך לפניו, והוא הדין גבי בכורה נמי יוכל למכור, שהוא יעבוד במקומו. אך קשה דלא שייך מכירה בדבר שאין בו ממש (רמב"ם הל' מכירה פכ"ב, הי"ג), ולא יפול עליו קנין, וצריך לומר שהיה מקנה עשו גופו ליעקב לענין הבכורה ולכל זכות הבכורה, והוי קנינו קנין׃

**70 יצחק ביקש ללכת בדרך אברהם** (על "כמו שירד אביו") **כמו שירד אברהם.** ואם תאמר למה תלה באברהם, שמא מעצמו היה רוצה לצאת חוץ לארץ, ונראה שהכתוב מוכח כן, שהרי אמר "מלבד הרעב הראשון", ולמה הוצרך לומר כן, אלא להגיד לך שיצחק היה רוצה לצאת חוץ לארץ כמו שיצא אברהם

(ג) גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת וְאֶהְיֶה עִמְּךָ וַאֲבָרְכֶךָּ כִּי־לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־כָּל־הָאֲרָצֹת הָאֵל וַהֲקִמֹתִי אֶת־הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר
נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ: (ד) וְהִרְבֵּיתִי אֶת־זַרְעֲךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמָיִם וְנָתַתִּי לְזַרְעֲךָ אֵת כָּל־הָאֲרָצֹת הָאֵל וְהִתְבָּרְכוּ
בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ: (ה) עֵקֶב אֲשֶׁר־שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי: (ו) וַיֵּשֶׁב יִצְחָק
בִּגְרָר: (ז) וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ וַיֹּאמֶר אֲחֹתִי הִוא כִּי יָרֵא לֵאמֹר אִשְׁתִּי פֶּן־יַהַרְגֻנִי אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם עַל־
רִבְקָה כִּי־טוֹבַת מַרְאֶה הִוא: (ח) וַיְהִי כִּי אָרְכוּ־לוֹ שָׁם הַיָּמִים וַיַּשְׁקֵף אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים בְּעַד הַחַלּוֹן וַיַּרְא
וְהִנֵּה יִצְחָק מְצַחֵק אֵת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ: (ט) וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְיִצְחָק וַיֹּאמֶר אַךְ הִנֵּה אִשְׁתְּךָ הִוא וְאֵיךְ אָמַרְתָּ
אֲחֹתִי הִוא וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק כִּי אָמַרְתִּי פֶּן־אָמוּת עָלֶיהָ: (י) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ מַה־זֹּאת עָשִׂיתָ לָּנוּ כִּמְעַט שָׁכַב
אַחַד הָעָם אֶת־אִשְׁתֶּךָ וְהֵבֵאתָ עָלֵינוּ אָשָׁם: (יא) וַיְצַו אֲבִימֶלֶךְ אֶת־כָּל־הָעָם לֵאמֹר הַנֹּגֵעַ בָּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת
יוּמָת: (יב) וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִוא וַיִּמְצָא בַּשָּׁנָה הַהִוא מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ יְקֹוָק: (יג) וַיִּגְדַּל הָאִישׁ וַיֵּלֶךְ
הָלוֹךְ וְגָדֵל עַד כִּי־גָדַל מְאֹד: (יד) וַיְהִי־לוֹ מִקְנֵה־צֹאן וּמִקְנֵה בָקָר וַעֲבֻדָּה רַבָּה וַיְקַנְאוּ אֹתוֹ פְּלִשְׁתִּים:

**רש"י**

**כו:ד והתברכו בזרעך** - אדם אומר לבנו יהא זרעך כזרעו של יצחק,

**כו:ה שמע אברהם בקולי** - כשנסיתי אותו:

**וישמר משמרתי** - גזרות להרחקה על אזהרות שבתורה, כגון שניות לעריות ושבות לשבת:

**מצותי** - דברים שאילו לא נכתבו ראויין הם להצטוות כגון גזל ושפיכות דמים:

**חקותי** - דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא גזירת המלך וחקותיו על עבדיו:

**ותורתי** - להביא תורה שבעל פה, הלכה למשה מסיני:

**כו:י אחד העם** - המיוחד בעם זה המלך:

**כו:יב בארץ ההיא** - אף על פי שאינה חשובה כארץ ישראל עצמה, כארץ שבעה גויים:

**כו:יג כי גדל מאד** - שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך:

**רמב"ן (המשך)**

**כו:ה קיום התורה על ידי האבות קודם מתן תורה**

**וישמור משמרתי** - לשון רש"י בקולי, כשנסיתי אותו. משמרתי - גזירות להרחקה כגון שניות לעריות שבות לשבת. מצותי - מצות שאלו לא נכתבו דין הוא שיכתבו כגון גזל ושפיכות דמים. חקותי - דברים שיצר הרע ועו"ג משיבין עליהם כגון אכילת

**רמב"ן**

ונשמרתי ממנה, אבל קרוב היה שיכשל בה אחד מאנשי הארץ, והיית מביא עלינו אשם כאשר היה עלינו חטא בענין אביך:

**כו:ג השבועה ליצחק – ברית עם כל אחד מן האבות**

**והקמותי את השבועה** - אין צריך שיבטיח הקדוש ברוך הוא את יצחק שלא יעבור השבועה שנשבע לאביו, כי לא אדם הוא להנחם (ש"א טו כט), ואברהם אין לו זרע אחר בעל ברית לאלהים, והשבועה איננה על תנאי. כי ביעקב הוצרך מפני עשו אחיו לומר שבו יתקיים הברית ובזרעו (להלן לה יב), לא בעשו:

ונראה שזה המאמר "והקמותי את השבועה" יחשב שבועה, ולכך תמיד יאמר בתורה (שמות לג א) הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב, אשר נשבעת להם בך (שם לב יג), כי לא מצאנו שבועה ליצחק בלתי זאת:

ורצה הקדוש ברוך הוא להשבע לכל אחד מן האבות, להודיע שראוי כל אחד לכרות עמו ברית, ושתהיה זכות כל אחד עומדת לפניו עם זרעם, כי אף על פי שהראשונה תספיק, תוספת זכות וכבוד הוא להם, ולכן אמר (ויקרא כו מב) וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור, כי כלם בעלי ברית לאלהים:

ויתכן שהוסיף לו ליצחק בשבועה הזאת שיקיים בו בעצמו השבועה אשר נשבע לאברהם אביו, שיהיה הוא ברכה בעמים כאשר אמר לאברהם אביו והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. ויהיה פירוש הכתוב והקמותי בך את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, כי אתה ברכה בעמים, וכן אמר עוד ביעקב (להלן כח יד) ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך:

**גור אריה**

ברעב הראשון (כ"ה ברמב"ן). וכדי שלא יקשה מנא ליה ללמוד מאברהם, שמא הרעב בימי אברהם היה יותר גדול, לכך אמר "מלבד הרעב הראשון", אם כן הוא דומה לרעב הראשון, מדאמר "מלבד הרעב הראשון", ושפיר יליף יצחק מאברהם. ואם תאמר אברהם מי התיר לו לצאת אחר שצווה אותו השם יתברך להיות בארץ (לעיל יב, א), ונראה מפני שכן המדה 'רעב בעיר פזר רגליך', כך אמרו בפרק הכונס (ב"ק ס ע"ב), ואם כן מן הדין הוא עושה שהיה יוצא. ואם רצון הקדוש ברוך הוא שלא יצא - יזהיר אותו הקדוש ברוך הוא שלא יצא, כיון שהדין שמותר לצאת.

(טו) וְכָל־הַבְּאֵרֹת אֲשֶׁר חָפְרוּ עַבְדֵי אָבִיו בִּימֵי אַבְרָהָם אָבִיו סִתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים וַיְמַלְאוּם עָפָר׃ (טז) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל־יִצְחָק לֵךְ מֵעִמָּנוּ כִּי־עָצַמְתָּ מִמֶּנּוּ מְאֹד׃ (יז) וַיֵּלֶךְ מִשָּׁם יִצְחָק וַיִּחַן בְּנַחַל־גְּרָר וַיֵּשֶׁב שָׁם׃ (יח) וַיָּשָׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר| אֶת־בְּאֵרֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בִּימֵי אַבְרָהָם אָבִיו וַיְסַתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שֵׁמוֹת כַּשֵּׁמוֹת אֲשֶׁר־קָרָא לָהֶן אָבִיו׃ (יט) וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי־יִצְחָק בַּנָּחַל וַיִּמְצְאוּ־שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים׃ (כ) וַיָּרִיבוּ רֹעֵי גְרָר עִם־רֹעֵי יִצְחָק לֵאמֹר לָנוּ הַמָּיִם וַיִּקְרָא שֵׁם־הַבְּאֵר עֵשֶׂק כִּי הִתְעַשְּׂקוּ עִמּוֹ׃ (כא) וַיַּחְפְּרוּ בְּאֵר אַחֶרֶת וַיָּרִיבוּ גַּם־עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ שִׂטְנָה׃ (כב) וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם וַיַּחְפֹּר בְּאֵר אַחֶרֶת וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחֹבוֹת וַיֹּאמֶר כִּי־עַתָּה הִרְחִיב יְקֹוָק לָנוּ וּפָרִינוּ בָּאָרֶץ׃ (כג) וַיַּעַל מִשָּׁם בְּאֵר שָׁבַע׃ (כד) וַיֵּרָא אֵלָיו יְקֹוָק בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ אַל־תִּירָא כִּי־אִתְּךָ אָנֹכִי וּבֵרַכְתִּיךָ וְהִרְבֵּיתִי אֶת־זַרְעֲךָ בַּעֲבוּר אַבְרָהָם עַבְדִּי׃ (כה) וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְקֹוָק וַיֵּט־שָׁם אָהֳלוֹ וַיִּכְרוּ־שָׁם עַבְדֵי־יִצְחָק בְּאֵר׃ (כו) וַאֲבִימֶלֶךְ הָלַךְ אֵלָיו מִגְּרָר וַאֲחֻזַּת מֵרֵעֵהוּ וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ׃ (כז) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יִצְחָק מַדּוּעַ בָּאתֶם אֵלָי וְאַתֶּם שְׂנֵאתֶם אֹתִי וַתְּשַׁלְּחוּנִי מֵאִתְּכֶם׃ (כח) וַיֹּאמְרוּ רָאוֹ רָאִינוּ כִּי־הָיָה יְקֹוָק| עִמָּךְ וַנֹּאמֶר תְּהִי נָא אָלָה בֵּינוֹתֵינוּ בֵּינֵינוּ וּבֵינֶךָ וְנִכְרְתָה בְרִית עִמָּךְ׃ (כט) אִם־תַּעֲשֶׂה עִמָּנוּ רָעָה כַּאֲשֶׁר לֹא נְגַעֲנוּךָ וְכַאֲשֶׁר עָשִׂינוּ עִמְּךָ רַק־טוֹב וַנְּשַׁלֵּחֲךָ בְּשָׁלוֹם אַתָּה עַתָּה בְּרוּךְ יְקֹוָק׃

**רמב"ן**

חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא המלך גזר חקו על עבדיו. ותורתי - להביא תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני:

ואם כן יהיה כל זה בנוי על דעת שהיה אברהם מקיים ומשמר את התורה עד שלא נתנה, וכך אמרו (ב"ר צד ג) בפסוק ויתן להם יוסף עגלות (להלן מה כא), שפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה שהיה עוסק בתורה כשם שהיו אבותיו, ועד עכשו לא נתנה תורה, והרי כתוב וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי. ושם אמרו שהיה משמר אפילו דקדוקי תורה והיה מלמד לבניו וכו':

ויש לשאול, אם כן איך הקים יעקב מצבה (להלן כח יח) ונשא שתי אחיות, וכדעת רבותינו (ב"ר עד יא) ארבע, ועמרם נשא דודתו (שמות ו כ), ומשה רבינו הקים שתים עשרה מצבה (שם כד ד), והאיך אפשר שיהיו נוהגים היתר בתורה במה שאסר אברהם אביהם על עצמו וקבע לו השם שכר על הדבר, והוא יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ללכת בדרכיו. וביעקב דרשו (ב"ר עט ו) ששמר את השבת וקבע תחומין. ואפשר שיהיה זה בשבת מפני שהיא שקולה ככל התורה כולה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה), שהיא מעידה על מעשה בראשית:

**ואולי נאמר, משמרתי** - שניות לעריות של בני נח, ומצותי - גזל ושפיכות דמים, חקותי - אבר מן החי וכלאים של הרבעת בהמה והרכבת אילן, ותורותי - דינין ואסורי עבודה זרה, שאלו כולן נצטוו בהן בני נח, והוא השומר והעושה רצון בוראו ומשמר אפילו דקדוקין וחומרות במצות שלהן, וכמו שהזכירו ע"ז של אברהם אבינו ארבע מאה פרקי הוות (ע"ז יד ב). ודרשו "במאה שערים" שמדדוה למעשרות (ב"ר סד ו), כי היו האבות נדיבי עמים לתת מעשרות לעניים, או לכהני ה', כגון שם ועבר ותלמידיהם, כענין והוא כהן לאל עליון (לעיל יד יח):

**רמב"ן (המשך)**

והנראה אלי מדעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כלה ברוח הקדש ועסק בה ובטעמי מצותיה וסודותיה, ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה, ושמירתו אותה היה בארץ בלבד, ויעקב בחוצה לארץ נשא האחיות, וכן עמרם, כי המצות משפט אלהי הארץ הן, אף על פי שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום (קדושין לו ב). וכבר רמזו רבותינו הסוד הזה (בספרי דברים פסקא מג), ואני אעירך בו בעזרת השם (ויקרא יח כה, דברים יא יח). והמצבה מצוה שנתחדשה בזמן ידוע היא, כמו שדרשו (בספרי) באשר שנא ה' אלהיך (דברים טז כב), ששנאה אחר היותה אהובה בימי האבות:

וביוסף דרשו (ב"ר צב ד) שהיה משמר את השבת אפילו במצרים, מפני שהיא שקולה כנגד כל המצות, לפי שהיא עדות על חדוש העולם, והיה עושה כן ללמד את בניו אמונת בריאת העולם להוציא מלבם כונת עבודה זרה ודעות המצרים, וזאת כונתם:

**ועל דרך הפשט נאמר שיהא משמרתי** - אמונת האלהות שהאמין בשם המיוחד ושמר משמרת זו בלבו, וחלק בה על עובדי העבודה זרה, וקרא בשם ה' להשיב רבים לעבודתו. מצותי - ככל אשר צוהו בלך לך מארצך, ועולת בנו, וגרישת האמה ואת בנה. חקותי - ללכת בדרכי השם להיות חנון ורחום ועושה צדקה ומשפט ולצות את בניו ואת ביתו בהם. ותורותי - המילה בעצמו ובניו ועבדיו ומצות בני נח כלן, שהן תורה להם:

### כו:כ שלוש הבארות – רמז לשלושת בתי המקדש

**ויקרא שם הבאר עשק** - יספר הכתוב ויאריך בענין הבארות, ואין בפשוטי הספור תועלת ולא כבוד גדול ליצחק, והוא ואביו עשו אותם בשוה, אבל יש בדבר ענין נסתר בתוכו, כי בא להודיע דבר עתיד. כי "באר מים חיים" ירמוז לבית אלהים אשר יעשו

(כ) וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ׃ (כא) וַיַּשְׁכִּימוּ בַבֹּקֶר וַיִּשָּׁבְעוּ אִישׁ לְאָחִיו וַיְשַׁלְּחֵם יִצְחָק וַיֵּלְכוּ מֵאִתּוֹ בְּשָׁלוֹם׃ (כב) וַיְהִי| בַּיּוֹם הַהוּא וַיָּבֹאוּ עַבְדֵי יִצְחָק וַיַּגִּדוּ לוֹ עַל־אֹדוֹת הַבְּאֵר אֲשֶׁר חָפָרוּ וַיֹּאמְרוּ לוֹ מָצָאנוּ מָיִם׃ (כג) וַיִּקְרָא אֹתָהּ שִׁבְעָה עַל־כֵּן שֵׁם־הָעִיר בְּאֵר שָׁבַע עַד הַיּוֹם הַזֶּה׃ {ס} (כד) וַיְהִי עֵשָׂו בֶּן־אַרְבָּעִים שָׁנָה וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת־יְהוּדִית בַּת־בְּאֵרִי הַחִתִּי וְאֶת־בָּשְׂמַת בַּת־אֵילֹן הַחִתִּי׃ (כה) וַתִּהְיֶיןָ מֹרַת רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרִבְקָה׃ {ס} **פרק כז** (א) וַיְהִי כִּי־זָקֵן יִצְחָק וַתִּכְהֶיָן עֵינָיו מֵרְאֹת וַיִּקְרָא אֶת־עֵשָׂו| בְּנוֹ הַגָּדֹל וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנִי וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּנִי׃

**רש"י**

**כו:לד בן ארבעים שנה -** עשו היה נמשל לחזיר, שנאמר (תהלים פ יד) יכרסמנה חזיר מיער, החזיר הזה כשהוא שוכב פושט טלפיו לומר ראו שאני טהור, כך אלו [אלופי עשו] גוזלים וחומסים ומראים עצמם כשרים. כל ארבעים שנה היה עשו צד נשים מתחת בעליהן ומענה אותם, כשהיה בן ארבעים אמר אבא בן ארבעים שנה[71] נשא אשה, אף אני כן׃

**כז:א ותכהין -** בעשנן של אלו. דבר אחר כשנעקד על גבי המזבח והיה אביו רוצה לשחטו, באותה שעה נפתחו השמים וראו מלאכי השרת והיו בוכים וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו, לפיכך כהו עיניו. דבר אחר כדי שיטול יעקב את הברכות׃

**רמב"ן**

בניו של יצחק, ולכן הזכיר באר מים חיים, כמו שאמר (ירמיה יז יג) מקור מים חיים את ה'. וקרא הראשון עשק, ירמוז לבית הראשון אשר התעשקו עמנו ועשו אותנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו. והשני קרא שמה שטנה, שם קשה מן הראשון, והוא הבית השני שקרא אותו כשמו שכתוב בו (עזרא ד ו) ובמלכות אחשורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם, וכל ימיו היו לנו לשטנה עד שהחריבוהו וגלו ממנו גלות רעה. והשלישי קרא רחובות, הוא הבית העתיד שיבנה במהרה בימינו והוא יעשה בלא ריב ומצה, והאל ירחיב את גבולנו, כמו שנאמר (דברים יט ח) ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר וגו' שהוא לעתיד. וכתיב בבית השלישי (יחזקאל מא ז) ורחבה ונסבה למעלה למעלה, ופרינו בארץ, שכל העמים יעבדוהו שכם אחד׃

**כו:לב באר שבע – רמז למשכן שילה**

**ויבואו עבדי יצחק ויגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו -** הוא האמור בו למעלה (בפסוק כה) ויכרו שם עבדי יצחק באר, כי החלו לחפור אותו, ובא אבימלך אליו בימים ההם, וביום הברית בלכתם ממנו בשרוהו כי מצאו מים׃

וקרוב לי שהוא הבאר שכרה אברהם ונתן לו שבע כבשות לעדה (לעיל כא ל), כי סתמוהו פלשתים עם האחרים, וישב יצחק ויחפור אותו ויקרא לו גם הוא שם כשם אשר קרא לו אביו, ועל כן שם העיר באר שבע על שם הבאר אשר קראוהו כן האב והבן, כי שם נשבעו שניהם. והבאר הזאת להם תרמז על משכן שילה. ופלשתים סתמוהו בהלקח הארון (ש"א ד יא), וחזר וחפרו בו, כי כן השיבו הארון עם הדורון לאלהים (שם ו יא)׃

**גור אריה**

**71 צביעות עשו** (על "אבא נשא בן ארבעים") **(לד) אבא נשא בן מ'.** דאם לא כן למה הוצרך לכתוב בן כמה שנים היה כאשר נשא, כי אף ביעקב לא כתב (להלן כט, כג), ואף על גב דגבי יצחק טעמא שנולדה בת זוגו כשהיה בן ל"ז (רש"י לעיל כה, יט), ולא היה אפשר לישא קודם, מכל מקום אם לא שראוי לישא בן ארבעים לא נתן בת זוג בן ארבעים דוקא, אם כן בן מ' ראוי לישא. ואפשר כי ארבעים שנה הוא רביעית ימי חיי האדם שהיו באותו זמן, שהרי יצחק חי ק"פ שנים (להלן לה, כח), והשם יתברך נתן לו שיבה יותר, שהרי ישמעאל חי קל"ז שנה (לעיל כה, יז), וכאשר נשער במצוע של שניהם יהיה המצוע ביניהם קנ"ח שנה, שהוא סתם בני אדם שאין להם כל כך שיבה ולא קיצור, ורביעית קנ"ח הוא ארבעים שנה [פחות] (ו) חצי שנה. ודבר זה הוא כמו שאמרו רז"ל במסכת אבות (פ"ה מכ"א) 'בן שמונה עשר לחופה', והוא רביעית שבעים שנה [פחות] (ו) חצי שנה, שכן שערו חכמים כי עד רביעית שניו אין צריך שיהיה לו זוג. אבל כאשר עברו רביעית שניו, שהם חלק א' מארבע חלקים שלו, צריך שיהיה לו זוג, שכן ימי האדם מתחלקים לארבע רביעיות, והם ידועים בפי הכל, והם כנגד ימי החמה. וידוע כי החמה היא מתחלת מן תקופת טבת לקרב אלינו ולגדל הצמחים עד תקופת ניסן, ואז נותנים הצמחים פרי. הרי כי רביעית ימי החמה אינם מולידים עד אחר רביעית, ולפיכך יש לישא גם כן אחר רביעית ימי חייו. ולפיכך אמרו 'בן י"ח לחופה', וכל ענין תולדות האדם נמשך בערך ויחוס שנות החמה כאשר תדקדק, ולפיכך חלקו גם כן ימי האדם לד' חלקים הידועים נגד ארבע תקופות השנה. ולפיכך אמר עשו 'אבא נשא בן ארבעים וכו'"׃

ויש בזה עוד דבר מופלג מאוד למה נשא יצחק בן ארבעים, כי מספר זה מספר שלם בעבור שיש בו ארבע צדדין, ואז ראוי להיות שלם עם זוג שלו, כי פחות מכאן אין כאן שלימות מספר, וכאשר אין כאן שלימות מספר - אין מוכרח השלימות בזוג. וזה היה בחיי הראשונים שהיו ארוכים. ולפיכך הוליד בן ס' שנה,

(ב) וַיֹּאמֶר הִנֵּה־נָא זָקַנְתִּי לֹא יָדַעְתִּי יוֹם מוֹתִי׃ (ג) וְעַתָּה שָׂא־נָא כֵלֶיךָ תֶּלְיְךָ וְקַשְׁתֶּךָ וְצֵא הַשָּׂדֶה וְצוּדָה לִי צֵידָה
צָיִד׃ (ד) וַעֲשֵׂה־לִי מַטְעַמִּים כַּאֲשֶׁר אָהַבְתִּי וְהָבִיאָה לִי וְאֹכֵלָה בַּעֲבוּר תְּבָרֶכְךָ נַפְשִׁי בְּטֶרֶם אָמוּת׃ (ה) וְרִבְקָה
שֹׁמַעַת בְּדַבֵּר יִצְחָק אֶל־עֵשָׂו בְּנוֹ וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו הַשָּׂדֶה לָצוּד צַיִד לְהָבִיא׃ (ו) וְרִבְקָה אָמְרָה אֶל־יַעֲקֹב בְּנָהּ לֵאמֹר הִנֵּה
שָׁמַעְתִּי אֶת־אָבִיךָ מְדַבֵּר אֶל־עֵשָׂו אָחִיךָ לֵאמֹר׃ (ז) הָבִיאָה לִי צַיִד וַעֲשֵׂה־לִי מַטְעַמִּים וְאֹכֵלָה וַאֲבָרֶכְכָה לִפְנֵי
יְקֹוָק לִפְנֵי מוֹתִי׃ (ח) וְעַתָּה בְנִי שְׁמַע בְּקֹלִי לַאֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֹתָךְ׃ (ט) לֶךְ־נָא אֶל־הַצֹּאן וְקַח־לִי מִשָּׁם שְׁנֵי גְדָיֵי
עִזִּים טֹבִים וְאֶעֱשֶׂה אֹתָם מַטְעַמִּים לְאָבִיךָ כַּאֲשֶׁר אָהֵב׃ (י) וְהֵבֵאתָ לְאָבִיךָ וְאָכָל בַּעֲבוּר אֲשֶׁר יְבָרֶכְךָ לִפְנֵי מוֹתוֹ׃
(יא) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־רִבְקָה אִמּוֹ הֵן עֵשָׂו אָחִי אִישׁ שָׂעִר וְאָנֹכִי אִישׁ חָלָק׃ (יב) אוּלַי יְמֻשֵּׁנִי אָבִי וְהָיִיתִי בְעֵינָיו
כִּמְתַעְתֵּעַ וְהֵבֵאתִי עָלַי קְלָלָה וְלֹא בְרָכָה׃ (יג) וַתֹּאמֶר לוֹ אִמּוֹ עָלַי קִלְלָתְךָ בְּנִי אַךְ שְׁמַע בְּקֹלִי וְלֵךְ קַח־לִי׃ (יד)
וַיֵּלֶךְ וַיִּקַּח וַיָּבֵא לְאִמּוֹ וַתַּעַשׂ אִמּוֹ מַטְעַמִּים כַּאֲשֶׁר אָהֵב אָבִיו׃ (טו) וַתִּקַּח רִבְקָה אֶת־בִּגְדֵי עֵשָׂו בְּנָהּ הַגָּדֹל
הַחֲמֻדֹת אֲשֶׁר אִתָּהּ בַּבָּיִת וַתַּלְבֵּשׁ אֶת־יַעֲקֹב בְּנָהּ הַקָּטֹן׃ (טז) וְאֵת עֹרֹת גְּדָיֵי הָעִזִּים הִלְבִּישָׁה עַל־יָדָיו וְעַל חֶלְקַת
צַוָּארָיו׃ (יז) וַתִּתֵּן אֶת־הַמַּטְעַמִּים וְאֶת־הַלֶּחֶם אֲשֶׁר עָשָׂתָה בְּיַד יַעֲקֹב בְּנָהּ׃ (יח) וַיָּבֹא אֶל־אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר
הִנֻּנִי מִי אַתָּה בְּנִי׃ (יט) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־אָבִיו אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ עָשִׂיתִי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלָי קוּם־נָא שְׁבָה וְאָכְלָה
מִצֵּידִי בַּעֲבוּר תְּבָרֲכַנִי נַפְשֶׁךָ׃ (כ) וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל־בְּנוֹ מַה־זֶּה מִהַרְתָּ לִמְצֹא בְנִי וַיֹּאמֶר כִּי הִקְרָה יְקֹוָק אֱלֹהֶיךָ
לְפָנָי׃

**רש״י**

**כז:ב לא ידעתי יום מותי -** אמר רבי יהושע בן קרחה אם מגיע אדם לפרק אבותיו ידאג חמש שנים לפניהם וחמש לאחר כן[72], ויצחק היה בן מאה עשרים ושלש, אמר שמא לפרק אמי אני מגיע, והיא מתה בת מאה עשרים ושבע והריני בן חמש שנים סמוך לפרקה, לפיכך לא ידעתי יום מותי, שמא לפרק אמי, שמא לפרק אבא׃

**כז:ג תליך -** חרבך שדרך לתלותה׃

**שא נא -** לשון השחזה כאותה ששנינו (ביצה כח א) אין משחיזין את הסכין אבל משיאה על גבי חברתה, חדד סכינך ושחוט יפה, שלא תאכילני נבלה׃

**וצודה לי -** מן ההפקר ולא מן הגזל׃[73]

**רמב״ן**

**כז:ז ״לפני ה׳״ – ברכה ברוח הקודש**

**ואברככה לפני ה׳ לפני מותי -** לא נזכר בכל הפרשה לפני ה׳, רק במקום הזה, כי אמרה לו אמו הברכה לפני ה׳ תהיה, ברוח הקדש, ואם יתברך בה עשו אחיך תתקיים בו בזרעו לעולם, ואין לך עמידה לפניו׃

**רש״י (המשך)**

**כז:ט וקח לי -** משלי הם ואינם גזל, שכך כתב לה יצחק בכתובתה ליטול שני גדיי עזים בכל יום׃

**כז:יט אנכי עשו בכורך -** אנכי המביא לך, ועשו הוא בכורך׃

**עשיתי -** כמה דברים כאשר דברת אלי׃

**גור אריה**

שאז הוא שלם לגמרי, כי כמו שארבעים הם שלימות בעבור שהוא מספר מרובע נגד ארבע צדדין, כך מספר ששים הוא שלם בעבור שיש בו מספר ששה נגד ו׳ קצות; ארבע צדדין, והמעלה והמטה. וכאשר היה בן ארבעים היה ראוי לשלימות הזוג, וכאשר היה בן ששים היה ראוי לשלימות התולדות להוליד אחרים. ולפיכך כתב לך הכתוב בן כמה שנה היה יצחק כשנשא (לעיל כה, כ), ובן כמה היה כשהוליד (שם שם כו). ודוקא ביצחק מגלה לך הכתוב, מפני שזה נמשך אחר מדתו במה שכל מעשיו בדין, והדין יש בו שלימות, שלכך הוא דין, לכך כתב זה אצלו. ומפני שעשו תולדות יצחק, פושט טלפיו כאילו נמשך אחר דין, ואין זה אלא גוזל וחומס וצד נשים תחת בעליהן, לפיכך נשא בן מ׳ כמו יצחק. והבן הדברים מאוד כי הם סתרי החכמה, רמזו אותו חכמים (ב״ר סה, א) במה שאמרו ׳אבא נשא בן ארבעים׳׃

**72 עשר שנים כזמן אחד** (על ״ידאג חמש שנים לפניהם״) **(ב) חמש שנים וכו׳.** פירוש לפי דעתי שכל עשר שנים האדם משתנה, וראיה לזה שמצאנו (אבות פ״ה מכ״א) ׳בן עשר שנים למשנה בן עשרים לרדוף בן ל׳ לכח בן ארבעים לבינה כו״, הרי שנות האדם משתנים מעשר לעשר. אבל כל עשר שנים הם כמו זמן אחד ושעה אחת. ובאותן עשר שנים שהיתה מיתה - ידאג, דהיינו חמשה לפני מיתת אבותיו וחמשה לאחריה, דכל אלו עשר שנים הם זמן אחד ושעה אחת׃

**73 זהירות בשעת כיבוד אב** (על ״מן ההפקר ולא מן הגזל״) **שאל תאכילני נבילות.** ואף על גב שהיה עשו בחזקת כשרות, היה צריך יצחק להזהירו, שהיה מתייירא שמא ימהר לכיבוד אב ואם, ומתוך זה ימהר בבדיקה ולא יבדוק בכוונת הלב ובמתון. לפיכך הזהירו שיבדוק הסכין יפה במתינות, ולא יחוש על כבודו׃

(כא) וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל־יַעֲקֹב גְּשָׁה־נָּא וַאֲמֻשְׁךָ בְּנִי הַאַתָּה זֶה בְּנִי עֵשָׂו אִם־לֹא׃ (כב) וַיִּגַּשׁ יַעֲקֹב אֶל־יִצְחָק אָבִיו
וַיְמֻשֵּׁהוּ וַיֹּאמֶר הַקֹּל קוֹל יַעֲקֹב וְהַיָּדַיִם יְדֵי עֵשָׂו׃ (כג) וְלֹא הִכִּירוֹ כִּי־הָיוּ יָדָיו כִּידֵי עֵשָׂו אָחִיו שְׂעִרֹת וַיְבָרְכֵהוּ׃
(כד) וַיֹּאמֶר אַתָּה זֶה בְּנִי עֵשָׂו וַיֹּאמֶר אֲנִי׃ (כה) וַיֹּאמֶר הַגִּשָׁה לִי וְאֹכְלָה מִצֵּיד בְּנִי לְמַעַן תְּבָרֶכְךָ נַפְשִׁי וַיַּגֶּשׁ־לוֹ
וַיֹּאכַל וַיָּבֵא לוֹ יַיִן וַיֵּשְׁתְּ׃ (כו) וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק אָבִיו גְּשָׁה־נָּא וּשְׁקָה־לִּי בְּנִי׃ (כז) וַיִּגַּשׁ וַיִּשַּׁק־לוֹ וַיָּרַח אֶת־רֵיחַ
בְּגָדָיו וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר רְאֵה רֵיחַ בְּנִי כְּרֵיחַ שָׂדֶה אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ יְקֹוָק׃ (כח) וְיִתֶּן־לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי
הָאָרֶץ וְרֹב דָּגָן וְתִירֹשׁ׃ (כט) יַעַבְדוּךָ עַמִּים וישתחו וְיִשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ לְאֻמִּים הֱוֵה גְבִיר לְאַחֶיךָ וְיִשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אִמֶּךָ
אֹרְרֶיךָ אָרוּר וּמְבָרֲכֶיךָ בָּרוּךְ׃ (ל) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלָּה יִצְחָק לְבָרֵךְ אֶת־יַעֲקֹב וַיְהִי אַךְ יָצֹא יָצָא יַעֲקֹב מֵאֵת פְּנֵי יִצְחָק
אָבִיו וְעֵשָׂו אָחִיו בָּא מְצֵידוֹ׃ (לא) וַיַּעַשׂ גַּם־הוּא מַטְעַמִּים וַיָּבֵא לְאָבִיו וַיֹּאמֶר לְאָבִיו יָקֻם אָבִי וְיֹאכַל מְצֵיד בְּנוֹ
בַּעֲבֻר תְּבָרֲכַנִי נַפְשֶׁךָ׃ (לב) וַיֹּאמֶר לוֹ יִצְחָק אָבִיו מִי־אֶתָּה וַיֹּאמֶר אֲנִי בִּנְךָ בְכֹרְךָ עֵשָׂו׃

**רש"י**

**כז:כא גשה נא ואמשך** - אמר יצחק בלבו אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו, וזה אמר (פסוק כ) כי הקרה ה' אלהיך:[74]

**כז:כב קול יעקב** - שמדבר בלשון תחנונים (פסוק יט) קום נא, אבל עשו בלשון קנטוריא דבר (פסוק לא) יקום אבי:[75]

**כז:כח האלהים** - מהו האלהים בדין, אם ראוי לך יתן לך, ואם לאו לא יתן לך, אבל לעשו אמר משמני הארץ יהיה מושבך, בין צדיק בין רשע יתן לך, וממנו למד שלמה כשעשה הבית וסידר תפלתו, ישראל שהוא בעל אמונה ומצדיק עליו את הדין לא יקרא עליך תגר, לפיכך (מ"א ח לט) ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו, אבל נכרי מחוסר אמנה, לפיכך אמר (שם שם מג) ואתה תשמע השמים וגו' ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי, בין ראוי בין שאינו ראוי תן לו, כדי שלא יקרא עליך תגר:

**כז:כט ארריך ארור ומברכיך ברוך** - ובבלעם הוא אומר (במדבר כד ט) מברכיך ברוך ואורריך ארור. הצדיקים תחלתם יסורים וסופן שלוה, ואורריהם ומצעריהם קודמים למברכיהם, לפיכך יצחק הקדים קללת אוררים לברכת מברכים. והרשעים תחלתן שלוה וסופן יסורין, לפיכך בלעם הקדים ברכה לקללה:

**גור אריה**

**מן ההפקר.** ואף על גב שהיה עשו בחזקת כשרות, היה צריך להזהירו שלא יצוד חיות ועופות בסמוך לעיר, כההיא דתנן מרחיקין מן העיר, דלאו ודאי גזל הוא, והיה יצחק סבור שמא יעלה על דעתו שכבוד אב ואם דוחה אסור דרבנן, דהיינו ספק גזל - דדבריהם, ולפיכך הזהירו שגם זה לא יעשה, אלא ירחיק מן העיר. אי נמי דהכא הוצרך להזהירו טפי באזהרה יתירה על השחיטה ועל הגזל, מפני שאם יהיה חוטא בשגגה לא תבא הברכה, כי אין הקדוש ברוך הוא עם החוטא אף על גב שהוא בשגגה, ולכן היה מזהירו, אף כי היה בחזקת כשרות אצלו, הזהירו שלא יטעה שיהיה סבור שהוא הפקר ולא יהיה הפקר, וכן על השחיטה לבדוק יפה הסכין ולא יטעה:

74 **יראת יצחק ומידתו של עשו** (על "יאין שם שמים שגור בפיו") **(כא) אין שם שמים שגור בפיו.** ואף על גב שהיה עשו בחזקת כשרות ליצחק (קושית הרמב"ן), מכל מקום היה יצחק דן את עשו לכף זכות - שהיה עשו נזהר שלא להזכיר שם שמים (כ"ה ברמב"ן). כי העובד מיראה את הקדוש ברוך הוא אינו מזכיר את שמו לעולם, כי הוא מתיירא מפני שמו הגדול, ונבהל מפניו. ומפני שמדת יצחק היה כן, דכתיב (להלן לא, מב) "ופחד יצחק היה לי", והיה מפחד תמיד מפני הקדוש ברוך הוא, והוא מדה גדולה למאוד, היה אוהב את עשו. ויעקב שהיה מזכיר את שמו, היה סובר שהוא עובר מאהבה, ולפיכך מי שהוא אוהב את אחד תמיד הוא מזכירו, והוא בפיו, ואין זכרו נשכח ממנו. ומכל מקום היה יצחק נוטה אחר עשו, שהיה בעיניו עובד מיראה:

75 **קולות יעקב ועשו בעיני יצחק** (על "לשון תחנונים") **מדבר בלשון תחנונים.** ואף על גב שהיה עשו בחזקת כשרות ליצחק (קושית הרא"ם), סבור היה יצחק שיעקב כמו רש, ו"תחנונים ידבר רש" (משלי יח, כג), ועשו כמו עשיר, "ועשיר יענה עזות" (שם), וסימן הוא בו שיהיה גביר ואדון, ויש לברכו:

(לג) וַיֶּחֱרַד יִצְחָק חֲרָדָה גְּדֹלָה עַד־מְאֹד וַיֹּאמֶר מִי־אֵפוֹא הוּא הַצָּד־צַיִד וַיָּבֵא לִי וָאֹכַל מִכֹּל בְּטֶרֶם תָּבוֹא וָאֲבָרֲכֵהוּ
גַּם־בָּרוּךְ יִהְיֶה: (לד) כִּשְׁמֹעַ עֵשָׂו אֶת־דִּבְרֵי אָבִיו וַיִּצְעַק צְעָקָה גְּדֹלָה וּמָרָה עַד־מְאֹד וַיֹּאמֶר לְאָבִיו בָּרְכֵנִי גַם־אָנִי
אָבִי: (לה) וַיֹּאמֶר בָּא אָחִיךָ בְּמִרְמָה וַיִּקַּח בִּרְכָתֶךָ: (לו) וַיֹּאמֶר הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַּעֲמַיִם אֶת־
בְּכֹרָתִי לָקָח וְהִנֵּה עַתָּה לָקַח בִּרְכָתִי וַיֹּאמֶר הֲלֹא־אָצַלְתָּ לִּי בְּרָכָה: (לז) וַיַּעַן יִצְחָק וַיֹּאמֶר לְעֵשָׂו הֵן גְּבִיר שַׂמְתִּיו
לָךְ וְאֶת־כָּל־אֶחָיו נָתַתִּי לוֹ לַעֲבָדִים וְדָגָן וְתִירֹשׁ סְמַכְתִּיו וּלְכָה אֵפוֹא מָה אֶעֱשֶׂה בְּנִי: (לח) וַיֹּאמֶר עֵשָׂו אֶל־אָבִיו
הַבְרָכָה אַחַת הִוא־לְךָ אָבִי בָּרְכֵנִי גַם־אָנִי אָבִי וַיִּשָּׂא עֵשָׂו קֹלוֹ וַיֵּבְךְּ: (לט) וַיַּעַן יִצְחָק אָבִיו וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה
מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ וּמִטַּל הַשָּׁמַיִם מֵעָל: (מ) וְעַל־חַרְבְּךָ תִּחְיֶה וְאֶת־אָחִיךָ תַּעֲבֹד וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד
וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארֶךָ: (מא) וַיִּשְׂטֹם עֵשָׂו אֶת־יַעֲקֹב עַל־הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ אָבִיו וַיֹּאמֶר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ יִקְרְבוּ יְמֵי
אֵבֶל אָבִי וְאַהַרְגָה אֶת־יַעֲקֹב אָחִי: (מב) וַיֻּגַּד לְרִבְקָה אֶת־דִּבְרֵי עֵשָׂו בְּנָהּ הַגָּדֹל וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא לְיַעֲקֹב בְּנָהּ הַקָּטָן
וַתֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה עֵשָׂו אָחִיךָ מִתְנַחֵם לְךָ לְהָרְגֶךָ: (מג) וְעַתָּה בְנִי שְׁמַע בְּקֹלִי וְקוּם בְּרַח־לְךָ אֶל־לָבָן אָחִי חָרָנָה:
(מד) וְיָשַׁבְתָּ עִמּוֹ יָמִים אֲחָדִים עַד אֲשֶׁר־תָּשׁוּב חֲמַת אָחִיךָ: (מה) עַד־שׁוּב אַף־אָחִיךָ מִמְּךָ וְשָׁכַח אֵת אֲשֶׁר־עָשִׂיתָ לּוֹ
וְשָׁלַחְתִּי וּלְקַחְתִּיךָ מִשָּׁם לָמָּה אֶשְׁכַּל גַּם־שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד: (מו) וַתֹּאמֶר רִבְקָה אֶל־יִצְחָק קַצְתִּי בְחַיַּי מִפְּנֵי בְּנוֹת
חֵת אִם־לֹקֵחַ יַעֲקֹב אִשָּׁה מִבְּנוֹת־חֵת כָּאֵלֶּה מִבְּנוֹת הָאָרֶץ לָמָּה לִי חַיִּים: פרק כח (א) וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל־יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ
אֹתוֹ וַיְצַוֵּהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ לֹא־תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן:

**רש"י**

**כז:לג ויחרד** - כתרגומו ותוה לשון תימה. ומדרשו ראה גיהנם פתוחה מתחתיו[76].

**גם ברוך יהיה** - שלא תאמר אילולי שרימה יעקב לאביו לא נטל אתל הברכות, לכך הסכים וברכו מדעתו.

**כז:לו** תנחומא (תנחומא ישן כג) למה חרד יצחק, אמר שמא עון יש בי שברכתי הקטן לפני הגדול, ושניתי סדר היחס. התחיל עשו מצעק ויעקבני זה פעמים, אמר לו אביו מה עשה לך, אמר לו את בכורתי לקח, אמר בכך הייתי מצר וחרד שמא עברתי על שורת הדין, עכשיו לבכור ברכתי, גם ברוך יהיה.

**כז:מ והיה כאשר תריד** - לשון צער, כמו (תהלים נה ג) אריד בשיחי, כלומר כשיעברו ישראל את התורה, ויהיה לך פתחון פה להצטער על הברכות שנטל, ופרקת עלו וגו'.

**כז:מא יקרבו ימי אבל אבי** - כמשמעו, שלא אצער את אבא. ומדרש אגדה לכמה פנים יש.

**כז:מב ויגד לרבקה** - ברוח הקודש הוגד לה מה שעשו מהרהר בלבו.

**כז:מה גם שניכם** - אם יקום עליך ואתה תהרגנו יעמדו בניו ויהרגוך, ורוח הקדש נזרקה בה ונתנבאה שביום אחד ימותו, כמו שמפורש בפרק המקנא לאשתו (סוטה יג א).

**רמב"ן**

**כז:לג "גם ברוך יהיה" – חרדת יצחק והכרתו בברכה**

**בטרם תבא ואברכהו גם ברוך יהיה** - אין דרך החרד חרדה גדולה עד מאד וצועק "מי הוא אשר רמני לברך אותו" שישלים צעקתו לאמר מיד "גם ברוך יהיה", אבל היה ראוי שיקללהו, ועוד, כי היה עשו צועק עליו לאמר "ולמה תברכהו עתה אבי", ואיך יאמין עשו כי במרמה היה מתחלה, בראותו כי עתה יברך אותו ברצונו.

והנכון בעיני שהוא לשון הווה, יאמר, מי איפוא הוא הצד ציד אשר היה יכול לרמותי שאברכהו, וגם שיהיה ברוך על כל פנים, כי ידעתי כי ברוך הוא. או טעמו וגם ברוך יהיה על כרחי, שאי אפשר לי להעביר הברכה ממנו, כי מאז שברך אותו ידע ברוח הקדש שחלה ברכתו עליו.

וזהו טעם החרדה הגדולה אשר חרד, כי ידע שאבד בנו האהוב לו ברכתו לעולם. וזה טעם בא אחיך במרמה - כי אחר שאמר מי איפוא, נתן דעתו שהבא אליו היה יעקב, שאי אפשר שתחול הברכה רק בזרעו.

**גור אריה**

**76 חרדת יצחק לעומת גן עדן עם יעקב** (על "ראה גיהנם פתוחה") **שראה גיהנם פתוחה תחתיו.** רוצה לומר תחת עשו, כי עם יעקב נכנס גן עדן (רש"י פסוק כז), ועם זה גיהנם.

(ב) קוּם לֵךְ פַּדֶּנָה אֲרָם בֵּיתָה בְתוּאֵל אֲבִי אִמֶּךָ וְקַח־לְךָ מִשָּׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לָבָן אֲחִי אִמֶּךָ׃ (ג) וְאֵל שַׁדַּי יְבָרֵךְ
אֹתְךָ וְיַפְרְךָ וְיַרְבֶּךָ וְהָיִיתָ לִקְהַל עַמִּים׃ (ד) וְיִתֶּן־לְךָ אֶת־בִּרְכַּת אַבְרָהָם לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אִתָּךְ לְרִשְׁתְּךָ אֶת־אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ
אֲשֶׁר־נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם׃ (ה) וַיִּשְׁלַח יִצְחָק אֶת־יַעֲקֹב וַיֵּלֶךְ פַּדֶּנָה אֲרָם אֶל־לָבָן בֶּן־בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי אֲחִי רִבְקָה
אֵם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו׃ (ו) וַיַּרְא עֵשָׂו כִּי־בֵרַךְ יִצְחָק אֶת־יַעֲקֹב וְשַׁלַּח אֹתוֹ פַּדֶּנָה אֲרָם לָקַחַת־לוֹ מִשָּׁם אִשָּׁה בְּבָרְכוֹ אֹתוֹ
וַיְצַו עָלָיו לֵאמֹר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן׃ (ז) וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל־אָבִיו וְאֶל־אִמּוֹ וַיֵּלֶךְ פַּדֶּנָה אֲרָם׃ (ח) וַיַּרְא עֵשָׂו
כִּי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינֵי יִצְחָק אָבִיו׃ (ט) וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו אֶל־יִשְׁמָעֵאל וַיִּקַּח אֶת־מָח�ַת| בַּת־יִשְׁמָעֵאל בֶּן־אַבְרָהָם
אֲחוֹת נְבָיוֹת עַל־נָשָׁיו לוֹ לְאִשָּׁה׃ {ס}

**רש"י**

**כח:ג ואל שדי -** מי שדי בברכותיו למתברכין מפיו יברך אותך׃

**כח:ד את ברכת אברהם -** שאמר לו (לעיל יב ב) ואעשך לגוי גדול, (שם כב יח) והתברכו בזרעך. יהיו אותן ברכות האמורות בשבילך, ממך יצא אותו הגוי ואותו הזרע המבורך׃

**כח:ה אם יעקב ועשו -** איני יודע מה מלמדנו׃[77]

**כח:ט אחות נביות -** ממשמע שנאמר בת ישמעאל איני יודע שהיא אחות נביות, אלא למדנו שמת ישמעאל משיעדה לעשו קודם נשואיה והשיאה נביות אחיה. ולמדנו שהיה יעקב באותו הפרק בן ששים ושלש שנים, שהרי ישמעאל בן שבעים וארבע שנים היה כשנולד יעקב, ארבע עשרה שנה היה גדול ישמעאל מיצחק, ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם הרי שבעים וארבע, ושנותיו היו מאה שלושים ושבע, שנאמר (לעיל כה יז) ואלה שני חיי ישמעאל וגו', נמצא יעקב כשמת ישמעאל בן ששים ושלש שנים היה, ולמדנו מכאן שנטמן בבית עבר ארבע עשרה שנהב ואחר כך הלך לחרן, שהרי לא שהה בבית לבן לפני לידתו של יוסף אלא ארבע עשרה שנה, שנאמר (שם לא מא) עבדתיך ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך ושכר הצאן משנולד יוסף היה, שנאמר (שם ל כה) ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו', ויוסף בן שלשים שנה היה כשמלך, ומשם עד שירד יעקב למצרים תשע שנים, שבע של שובע ושתיים של רעב, ויעקב אמר לפרעה (שם מז ט) ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה. צא וחשוב ארבע עשרה שלפני לידת יוסף, ושלשים של יוסף, ותשע משמלך עד שבא יעקב הרי חמשים ושלש, וכשפירש מאביו היה בן ששים ושלש הרי מאה ושש עשרה, והוא אומר שלשים ומאת שנה, הרי חסרים ארבע עשרה שנים הא למדת שאחר שקבל הברכות נטמן בבית עבר ארבע עשרה שנים. (אבל לא נענש עליהם בזכות

**רש"י (המשך)**

התורה, שהרי לא פירש יוסף מאביו אלא עשרים ושתים שנה דהיינו משבע עשרה עד שלשים ותשע כנגד עשרים ושתים שפירש יעקב מאביו ולא כבדו, והם עשרים שנים בבית לבן, ושתי שנים ששהה בדרך, כדכתיב (להלן לג יז) ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות, ופירשו רבותינו ז"ל מזה הפסוק ששהה שמונה עשר חדשים בדרך, דבית הוה בימות הגשמים וסכות הוה בימות החמה, ולחשבון הפסוקים שחשבנו לעיל משפירש מאביו עד שירד למצרים שהיה בן מאה שלשים שנים, שם אנו מוצאים עוד ארבע עשרה שנים, אלא ודאי נטמן בבית עבר בהליכתו לבית לבן ללמוד תורה ממנו, ובשביל זכות התורה לא נענש עליהם ולא פירש יוסף ממנו אלא עשרים ושתים שנה, מדה כנגד מדה)׃

**גור אריה**

**77 "אם יעקב ועשו" – זרע ללא פסולת** (על "איני יודע מה מלמדנו") **(ה) לא ידעתי מה מלמדינו.** ונראה דבא ללמדנו כי רבקה היתה אם יעקב ועשיו שהיו אחים אינם מתחברים יחד, וכדכתיב בקרא, וידע יצחק שצריך לצאת זרע כשר אחד שאין בו פסולות, ולפיכך אמר יצחק מאחר שרבקה היא "אם יעקב ועשו" בנים מחולקים, אם כן לא די בזה - רק שאני צריך לשלוח את יעקב לבית לבן אחי רבקה שהיא אם יעקב ועשיו, וישא יעקב מבנותיו, ומהם יצא הזרע המבורך - שיהיה אחד, ואין בהם פסולת. ועוד שפירש הכתוב "וילך אל לבן בן בתואל אחי רבקה אם יעקב ועשו", שהולידה שני בני אדם שהכתוב אמר עליהם "שני גוים בבטנך" (לעיל כה, כג), ולפיכך ראה כי בית בתואל מוכן הוא שיעמדו משם לאמים, ולפיכך שלח את יעקב לשם שיקח את בת לבן גם כן, כדי שיבא משם הזרע המבורך והקדוש, כי משם ראוי לבא׃

# פרשת ויצא

**פרק כח (י)** וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָנָה׃ **(יא)** וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּלֶן שָׁם כִּי־בָא הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם וַיָּשֶׂם מְרַאֲשֹׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא׃ **(יב)** וַיַּחֲלֹם וְהִנֵּה סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ׃

**רש"י**

**כח:י ויצא יעקב מבאר שבע -** לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב חרנה, ולמה הזכיר יציאתו, אלא מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, שבזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה, יצא משם פנה הודה[78] פנה זיוה פנה הדרה וכן (רות א ז) ותצא מן המקום, האמור בנעמי ורות׃

**כח:יא ויפגע במקום -** לא הזכיר הכתוב באיזה מקום אלא במקום הנזכר במקום אחר, הוא הר המוריה שנאמר בו (לעיל כב ד) וירא את המקום מרחוק׃

**ויפגע -** כמו (יהושע טז ז) ופגע ביריחו, (שם יט יא) ופגע בדבשת. ורבותינו פירשו לשון תפלה כמו (ירמיה ז טז) ואל תפגע בי, ולמדנו שתקן תפלת ערבית. ושנה הכתוב ולא כתב ויתפלל, ללמדך שקפצה לו הארץ, כמו שמפורש בפרק גיד הנשה (חולין צא ב)׃

**כי בא השמש -** היה לו לכתוב ויבא השמש. כי בא השמש, משמע ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה כדי שילין שם׃

**וישם מראשותיו -** עשאן כמין מרזב סביב לראשו שהיה ירא מפני חיות רעות. התחילו מריבות זו עם זו, זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו[79] , וזאת אומרת עלי יניח, מיד עשאן הקדוש ברוך הוא אבן אחת, וזהו שנאמר (פסוק יח) ויקח את האבן אשר שם מראשותיו׃

**וישכב במקום ההוא -** לשון מיעוט באותו מקום שכב, אבל ארבע עשרה שנים ששמש בבית עבר לא שכב בלילה, שהיה עוסק בתורה׃

**כח:יב עולים ויורדים -** עולים תחלה ואחר כך יורדים, מלאכים שליוהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע, וירדו מלאכי חוצה לארץ ללותו׃

**רמב"ן**

**כח:יב חלום הסולם – השגחת ה' על יעקב שלא ביד המלאכים**

**והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו -** הראהו בחלום הנבואה כי כל הנעשה בארץ נעשה על ידי המלאכים והכל בגזרת עליון עליהם, כי מלאכי אלהים אשר שלח ה' להתהלך בארץ לא יעשו קטנה או גדולה עד שובם להתיצב על אדון כל הארץ לאמר לפניו התהלכנו בארץ והנה יושבת בשלוה או מלאה חרב ודם, והוא יצוה עליהם לשוב לרדת בארץ ולעשות דברו׃

והראהו כי הוא יתברך נצב על הסלם ומבטיחו ליעקב בהבטחה גדולה, להודיע שהוא לא יהיה ביד המלאכים אבל יהיה חלק ה' ויהיה עמו תמיד, כמו שאמר והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך, כי מעלתו גדולה משאר הצדיקים שנאמר בהם (תהלים צא יא) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך׃

ועל דעת רבי אליעזר הגדול (פרקי דר"א לה) היתה זאת המראה כענין בין הבתרים לאברם, כי הראהו ממשלת ארבע מלכיות ומעלתם וירידתם, וזה טעם "מלאכי אלהים" כמו שנאמר בדניאל (י כ, יג) שר מלכות יון, ושר מלכות פרס, והבטיחו כי הוא יתעלה יהיה עמו בכל אשר ילך ביניהם וישמרנו ויצילנו מידם. אמרו (שם בפדר"א) הראה לו הקדוש ברוך הוא ארבע מלכיות מושלן ואבדן, הראהו שר מלכות בבל עולה שבעים עוקים ויורד, והראהו שר מלכות מדי עולה חמישים ושנים עוקים ויורד, והראהו שר מלכות יון עולה מאה ושמונים עוקים ויורד, והראהו שר מלכות אדום עולה ואינו יורד, אמר לו יעקב אך אל שאול תורד (ישעיה יד טו), אמר לו הקדוש ברוך הוא אם תגביה כנשר וגו' (עובדיה א ד)׃

**גור אריה**

**78 שלוש השפעות הצדיק על עירו** (על "פנה הודה, זיוה והדרה") **פנה הודה וכו'.** ונראה שמזכיר ג' דברים לפי שהצדיק בעיר מדריך האנשים בקרבה ביראת שמים, שהוא מצות עשה ולא תעשה, והם מצות השם יתברך. והשני - שהוא משכיל אותם בחכמה. והשלישי - ללמד אותם מדות טובות והגונות הנזכרים במסכת אבות, והדומים לאלו המדות טובות והישרות. וכנגד הראשון אומר 'פנה הודה', כי ההוד הוא לשון שבח, כמו "הודו לה'" (תהלים קלו, א), ועל האיש שהוא ירא אלהים נאמר עליו שראוי לשבח אותו, כמו שנאמר (משלי לא, ל) "יראת ה' היא תתהלל", ויראת ה' הוא לו שבח בודאי. וכנגד החכמה שהוא מלמד אותם נאמר 'פנה זיוה' הנאמר על החכמה שהיא זיו, כדאמרינן בפרק מי שהחשיך (שבת קנו.) 'מאן דאתילד בד' בשבת יהא גבר חכים ונהיר', ופירש"י 'גבר זיותנא'. וכן "חכמת אדם תאיר פניו" (קהלת ח, א). 'הדרה' הוא רמז על המדות המשובחות שהם תפארת לעושיה, כדאמרינן (אבות פ"ב מ"א) 'איזה דרך יבחר לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה'׃

**79 מריבת האבנים ומעלת יעקב** (על "עלי יניח צדיק את ראשו") **עלי יניח צדיק את ראשו.** אף על גב דהיה עושה אותם כמין מרזב לשמור אותו מן חיות רעות, מכל מקום היה סומך ראשו על אחת מן האבנים. ואם תאמר מה ריב היה לאבנים שאין בהם דעת, כך שואלים בני אדם, ולא ידעו אלו בני אדם דעת חכמים (חולין צא ע"ב), ואכתוב אלו דברים. והנה אם היה המריבה לאלו האבנים בלי ענין ובלי סבה - היה קשה מה ענין המריבה, אבל המריבה היתה לסבה גדולה, כמו שאמרנו ; דע כי מעלת יעקב מעלה נפרדת ומיוחדת מאוד, ידוע לחכמים ולמשכילים בחכמה שהיה קדוש ונבדל מכל עניני העולם, ולפיכך נאמר אצלו (ישעיה כט, כג) "והקדישו את קדוש יעקב", נקרא השם יתברך "קדוש יעקב" על שם שהיה יעקב הקדוש והנבדל, ודבר זה ידוע למשכילים

(יג) וְהִנֵּה יְקֹוָק נִצָּב עָלָיו וַיֹּאמַר אֲנִי יְקֹוָק אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֶךָ׃ (יד) וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה וְצָפֹנָה וָנֶגְבָּה וְנִבְרְכוּ בְךָ כָּל־מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה וּבְזַרְעֶךָ׃ (טו) וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר־תֵּלֵךְ וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל־הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֶזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם־עָשִׂיתִי אֵת אֲשֶׁר־דִּבַּרְתִּי לָךְ׃ (טז) וַיִּיקַץ יַעֲקֹב מִשְּׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אָכֵן יֵשׁ יְקֹוָק בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְאָנֹכִי לֹא יָדָעְתִּי׃

**רש"י**

**כח:יג ואלהי יצחק -** אף על פי שלא מצינו במקרא שייחד הקדוש ברוך הוא שמו על הצדיקים בחייהם לכתוב אלהי פלוני, משום שנאמר (איוב טו טו) הן בקדושיו לא יאמין, כאן ייחד שמו על יצחק לפי שכהו עיניו וכלוא היה בבית, והרי הוא כמת, ויצר הרע פסק ממנו׃

**שכב עליה -** קיפל הקדוש ברוך הוא כל ארץ ישראל תחתיו, רמז לו שתהא נוחה ליכבש לבניו׃

**כח:טו דברתי לך -** לצרכך ועליך, מה שהבטחתי לאברהם על זרעו, לך הבטחתיו ולא לעשו, שלא אמרתי לו כי יצחק יקרא לך זרע, אלא כי ביצחק, ולא כל יצחק. וכן כל לי ולך ולו ולהם הסמוכים אצל דיבור, משמשים לשון על, וזה יוכיח, שהרי עם יעקב לא דיבר קודם לכן׃

**כח:טז ואנכי לא ידעתי -** שאילו ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה׃

**גור אריה**

בענין יעקב. ודבר שהוא קדוש ונבדל הוא דבר שלא יתחלק, והוא אחד, כאשר ידוע לחכמים. וידוע כי יעקב עיקר האחדות, ולפיכך אמרו בני יעקב אל יעקב 'כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבבינו אלא אחד' (פסחים נו.). ומפני זה היה המחלוקת של האבנים, כי דבר שהוא נבדל הוא אחד מכל צד, ולא יצטרף אליו רבוי כלל רק אחדות, לכך היה המריבה 'עלי יניח צדיק את ראשו'׃

והבן למה היה רוצים שיניח הצדיק את הראש, כי שם הנשמה של יעקב קדושה ונבדלת, ואין ראוי לה רק דבר אחד כמו שראוי לדבר שהוא שכלי, והשכלי הוא מתייחס ומצטרף אל כל החלקים הפרטים בענין אחד, שאינו מחולק השכלי להיות מתייחס אל זה במקצת ואל זה בקצת, שאם כן היה מתחלק, ואין חלוק ורבוי בשכלי, רק אחדות גמור, ולכך מצטרף אל אחד, ולא אל רבוי. ובשביל כך היה מריבה, כי היה כאן רבוי גשמיים - הם האבנים - אשר הניח תחת מראשותיו, שזה אמר 'עלי יניח צדיק את ראשו' כי הדבר השכלי יש בו אחדות ואין בו רבוי, וכאן מפני רבוי האבנים היה מחלוקת. אבל בדבר שהוא גשמי שייך שפיר רבוי, כי הגשם מתרבה. ולפיכך עשאן הקדוש ברוך הוא אחד, כי השכל מצטרף אל רבוי הפרטים במה שהם דבר אחד, לכך נבלעו כאחד, ואז היו מצטרפים תחת ראש יעקב. ובין שתאמר כי כך היה בפועל שנעשו כל האבנים אבן אחד, ודבר זה אין פלא ואין ראוי להפליא על זה, ובין שנאמר שבעת המראה היו אבן אחד כאשר עלה יעקב במעלתו, ואחר כך חזר להיות [כמו] (כמ) בראשונה, כמו הרבה נסים שהיה המטה לנחש (שמות ד, ג) שחזר לקדמותו (שם שם ד), אין הפרש. ואף על גב כי מה שכתב "ויקח האבן" אחר שהקיץ משנתו, מפני שהיו אבן אחת כשהיו מראשותיו - קרא אותם על שם זה׃

[ומעתה אל יקשה לך שאין דעת באבנים לומר 'עלי יניח צדיק ראשו', שאם היה הדבר הזה שהיו חולקים מצד הבחירה על ידי שכל בלבד - היה זה קשיא הרי אין דעת וחכמה באבנים, אבל אין הדבר כך, רק מה שהיו האבנים אומרים 'עלי יניח צדיק ראשו' בשביל ריבוי האבנים מצד עצמם, שאמר כל אחד 'עלי יניח צדיק ראשו', ודבר כזה נעשה אף בדבר שהוא בלתי בעל שכל, כמו כל הדברים הטבעים פועלים לפי טבעם, אף אם אין בהם דעת. וכך תאמר גם כן שהיו פועלים אלו אבנים, אחר שכך ראוי לפי הענין אשר ראוי ליעקב, ואין חילוק בזה - שהדברים הטבעים פועלים בטבע מה שראוי להם, ופעולה זאת הוא שלא בטבע, כי באותו לילה כל מעשיו ופעולותיו היו למעלה מן הטבע, לכך היו האבנים פועלים באשר ראוי בפעולה בלתי טבעית, כי כן היה ענין יעקב באותו לילה ענין בלתי טבעי׃

ודע, כי יעקב מיוחד מכל האבות נבדל מן החומר ומן הגוף, שלכך נקרא "קדוש", ולפיכך באותה לילה כאשר הגיע יעקב אל מעלתו זאת, כאשר הניח אבנים תחת מראשותיו, אשר שם הנשמה הנבדלת, הנה כל אבן אומר 'עלי יניח צדיק ראשו', כי מאחר שיעקב מעלתו אלקית נבדלת בלתי מתחלקת, לא יצטרף אליו דבר מחולק. ולומר לך, כי דברים שמצטרף יעקב עליהם עד ששמו חל עליהם, והם נושאים לו, מפני שיעקב קדוש, אי אפשר שיהיו מצטרפין לו בדרך חילוק. וגם אין לומר שיהיה מצטרף אליו דבר אחר, שאין דבר שהוא אחד בעולם הזה, רק ליעקב היה מעלה זאת בפרט, ולפיכך בני יעקב שהם מצטרפים אל יעקב, ושם יעקב חל עליהם, הם גם כן אחד, שאין חילוק בהם׃

כלל הדבר, כל מה ששם יעקב מצטרף לו - נעשה אחד, וזהו שהאבנים אשר הם מצטרפים אל יעקב, והם נושאים את ראשו, ויעקב מצטרף להם - היה כל אחד אומר 'עלי יניח צדיק ראשו', כי הדבר הנבדל אין בו חילוק, וכל החלקים יש להם צירוף אליו [ב] ראש, ולפיכך היה מריבה ביניהם עד שנבלעו כאחד, ואז מצטרפין תחת יעקב, וכל אשר שמו נקרא עליו הוא אחד. ופירוש זה ברור, ועוד יש להעמיק בזה]׃

וזהו שדרשו רבותינו ז"ל (חולין צא ע"ב) כתיב "ויקח מאבני המקום", ולבסוף כתיב (פסוק יח) "ויקח את האבן", אלא התחילו מריבות וכו'. ויש מפרשים (ראב"ע, רד"ק) מאי "מאבני המקום" 'אחד מאבני המקום'. ואלו האנשים מצאו תורה של הפקר לפרש בה כרצונם, כי אף הדיוט אינו מדבר כדברים האלו,

(יז) וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מַה־נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם־בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם׃ (יח) וַיַּשְׁכֵּם יַעֲקֹב בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח אֶת־הָאֶבֶן אֲשֶׁר־שָׂם מְרַאֲשֹׁתָיו וַיָּשֶׂם אֹתָהּ מַצֵּבָה וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל־רֹאשָׁהּ׃ (יט) וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית־אֵל וְאוּלָם לוּז שֵׁם־הָעִיר לָרִאשֹׁנָה׃

**רש"י**

**כח:יז כי אם בית אלהים**[80] **-** אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא הסולם הזה עומד בבאר שבע ואמצע שיפועו מגיע כנגד בית המקדש, שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה, וירושלים בצפונה בגבול שבין יהודה ובנימין, ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף, נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע אמצע שיפועו נגד ירושלים. וכלפי שאמרו רבותינו שאמר הקדוש ברוך הוא צדיק זה בא

**רמב"ן**

**כח:יז "שער השמים" – מקום המקדש ובית אל**

**כי אם בית אלהים וזה שער השמים -** הוא בית המקדש שהוא שער לעלות משם התפלות והקרבנות לשמים. וכתב רש"י אמר רבי אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא (ב"ר סט ה), הסולם הזה עומד בבאר שבע, ושיפועו מגיע עד בית המקדש, שבאר שבע עומד בדרומו של יהודה, וירושלם בצפונו בגבול שבין יהודה ובנימין,

**גור אריה**

דמאחר שלא לקח רק אבן אחד - לא הוי ליה למכתב רק 'ויקח אבן', כי אחר שלקח אבן יחידי - מה לו לכתוב ולהשתתף אותו עם שאר אבני המקום לכתוב "מאבני", אבל אם רבים לקח, מרבים - שייך בו "מאבני המקום", כי לקח מקצת אבנים, כי רבים מרבים הם "מאבני המקום", אבל אבן יחידי - אין זה מקצת, ודבר זה ברור למשכיל, רק מפני שרדפו אחר פשט הכתוב נהגו בתורה הפקר׃

אבל חכמי האמת פירשו האמת, כי ר' יצחק פירש כן כי נתקבצו כל האבנים אל מקום אחד, זה אומר 'עלי יניח צדיק את ראשו', ולפי פירוש רבי יצחק "ויקח את האבן אשר שם מראשותיו" - כי כל אחת ואחת היה תחת מראשותיו, וכאילו לא היה רק אחד מראשותיו, שהרי כל אחד ואחד היה רוצה להיות תחת מראשותיו, כי כבר ידעת מה שרמזנו כי כלם הם פונים אליו, ולפיכך כל אחת אומרת 'עלי יניח צדיק את ראשו' כי הוא משותף לכל, וזהו "האבן אשר שם מראשותיו". והברייתא מסיק כי 'נבלעו באחת', ושתיהן אמת למבין דבר זה כמו שפרשנו, כי מצד אחדותו של יעקב אין מצרף אליו רק אחדות, ולפיכך האבנים נעשים אליו אחד, אף על גב שאין דעת בהם, כיון שאין ראוי הרבוי מצד עצמו ליעקב, לכך היה המריבה אף על גב שאין דעת בהם, ונעשו אחד׃

הוכרחתי לכתוב דברים אלו להראות לאנשים עורי לב, אשר שמים דברים אשר הם כבשונו של עולם - לדברי תוהו, כאילו אין בהם ממש, ודבריהם אשר הם תפל בלי טעם וריח - לדברים אשר הם ברומו של עולם, כי איך לא יביטו אל המראה הגדול שהתורה פירשה כי לקח "מאבני המקום", כי מה לנו בזה, רק כל דבור ודבור במראה הזה הוא דבר מופלא. ואל תחשוב כי הדברים אשר נתבארו למעלה הם שורש ועיקר הדבר, רק הם התחלה למבין קצת מעט מה שאפשר למתחילים, כענין ברוך הנותן חכמה לחכימין. ודיין האמת אשר היינו כעורים ממשמשים בצהרים (ר' דברים כח, כט)׃

עוד דע אתה אם תחפש דברי חכמים כמטמוניות אז תמצא אוצר כלי חמדה אשר אצרו במטמוניהם, ואיש הפתי חושב אך דברי דרשה הם, לא אמרו כך אלא להרחבת הלשון, ואתה לא תחשוב כן, רק כי כל דבר מדבריהם שורש התורה. ומפני כי ידעו רז"ל במעלת יעקב כאשר הוא שורש החבור והתאחדות, והנה הוא דומה יעקב ל"בריח התיכון המבריח מן הקצה אל הקצה" (ר' שמות כו, כח) לעשות הכל אחד. והוא שרמזו רז"ל (תנחומא תרומה, ט) הבריח התיכון ירד עם יעקב למצרים. ולפיכך מעלת יעקב הוא התאחדות באחדות, לכך האבנים אשר לקח נבלעו כאחת ונעשה אחד, כי הוא המאחד אותם בעבור הטעם אשר רמזנו לך למעלה, כי יעקב קדוש נבדל במעלתו, והנבדל הוא אחד בודאי, לפי שהוא שכל בלבד. ומפני כי מראה שראה יעקב מראה אלהים היה, ולפיכך היה מורה על עצם מעלתו ורוממתו אשר יש ביעקב, ולפיכך האבנים אשר מראשותיו נבלעו באחת להורות על עצם מעלת יעקב, כמו שאמרנו לך. ומתחלה היה המריבה, כי אין דבר שהוא אחד מצטרף לשני דברים, שאינו מתחלק כהחלק הגשם, ולפיכך היה המריבה - עלי יניח צדיק ראש הקדוש הנבדל הזה׃

**80 הסולם ו"בית אלהים"** (על "שיפועו מגיע עד בית המקדש") **(יז) אמר ר' אליעזר וכו'.** פירוש כי "בית אלהים" אינו נאמר אלא על בית המקדש, והכא מאי "בית אלהים" איכא, ותירץ 'אמר ר' אליעזר וכו'', ויהיה "בית אלהים" על השיפוע, שהוא מכוון נגד בית אלהים, שהוא בית המקדש. ומה שאמר 'רגליו היו עומדות בבאר שבע וכו'', זה מוכח מן הכתוב (פסוק ו) "ויצא יעקב מבאר שבע", "ויפגע במקום" הוא בית המקדש (רש"י פסוק יא), "וילן שם" הוא בית אל ששם לן (פסוק יט). וקשה מאי קדושתו של אמצע הסולם שהיה הבית המקדש מכוון כנגדו, בשלמא ראש הסולם או רגלי הסולם במקום שהסולם שם עומד - יש קדושה, אבל במקום אמצע הסולם מאי חשיבות איכא (קושית הרמב"ן), ויראה כי דעת רש"י ז"ל שהוא סובר כי ראוי להיות בית המקדש תחת אמצע הסולם נגד בית המקדש שלמעלה, כי בזה האופן היה הסולם נתון בשוה בין בית המקדש שלמעלה ובין בית המקדש שלמטה, שאם היה ראש הסולם נגד בית המקדש היה עומד התחלת הסולם למטה - רחוק מן בית המקדש. ואם היה רגלי הסולם בבית המקדש, היה רחוק הסולם למעלה ממקום בית המקדש שלמעלה, וראוי שיהיה הסולם בין שניהם, שיהיה מן בית המקדש עד הסולם למטה כמו למעלה, ולמעלה כמו למטה, וזה לא יתכן אלא אם נאמר כי אמצע הסולם היה נגד בית המקדש, והשתא היה רחוק בין למעלה ובין למטה כמו חצי הסולם, והשתא הסולם בין שניהם בשוה כמו שראוי. כי הסולם היה לעלות מן בית המקדש של מטה לבית המקדש של מעלה, ומן בית המקדש של מעלה לרדת למטה, וראוי שיהיה הסולם עומד בין שניהם בשוה, כך הוא דעת הרש"י. ועוד יש לומר שדעת רש"י שראוי שיהיה בית המקדש תחת אמצע הסולם - והוא שפוע הסולם, וזה כי הסולם היה עומד בארץ וראשו בשמים (פסוק יב) לומר כי העולם התחתון קשור בעליונים, ועולים השמימה כסולם הזה שיש מדריגות בה, כן יש מדריגות מן הארץ עד השמים. והנה לא היתה הסולם עומד בשוה להודיע לך דבר עמוק מאוד, וזה כי העליונים הם יותר במעלה ובמדריגה מן התחתונים, לכך היתה הסולם במדריגות עולה מן התחתונים לעליונים. והעליונים שהם מתרוממים מן התחתונים - היינו מצד ההבדל שביניהם, ואינם מתדמים במין אבל הם נבדלים זה מזה, לכך היתה עליות הסולם אינו עולה בשוה רק מצד לצד, יורה זה על חלוף הצדדים, כי התרוממות [העליונים מן התחתונים] (התחתונים מן העליונים) במה שהם מחולקים נבדלים. אמנם בית המקדש במה שהוא בית וועד השכינה, ושם יבא האדם לעבוד את ה' (דברים יב, יא), יש בו שני הצדדים - מתיחס לעליונים ותחתונים, והכל שוים בו, ולא יאמרו העליונים 'לנו הוא זה' במה שרשות בני אדם בו, ולא יאמרו בני אדם 'לנו הוא זה' במה שהוא

**גור אריה**

מקדש ה', ולכך ראוי שיהיה בית המקדש עומד תחת אמצע שפוע הסולם, שהסולם הוא התחלפות בין עליונים לתחתונים הולך מצד אל צד, ובית המקדש כלול משניהם תחת אמצע הסולם, ולפיכך ראוי ונכון שיהיה בית המקדש תחת אמצע הסולם:

ומסתייעא לן דבר זה ממאמר קדישין עליונים (עפ"י דניאל ד, יד), מאן מלאכי אלהים רבנן (נדרים כ ע"ב), דבפרק קמא דכתובות (ה.) אמרו גדול מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאילו שמים וארץ נברא ביד אחת, שנאמר (ישעיה מח, יג) "אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים", ואילו במקדש כתיב (שמות טו, יז) "מקדש ה' כוננו ידיך". והנה הורו בזה כי העליונים [והתחתונים] נבדלים זה מזה ומתחלקים זה מזה, ובשביל שהם נבדלים זה מזה, אין אחד הכל, ולפיכך נברא שמים ביד ימין וארץ נבראת ביד שמאל, כי סתם יד הוא שמאל (מנחות לז.), וכמו שיש חלוף צד בין ימין ושמאל, והימין יותר משובח במה שיש לה כח ימין, כך העליונים נבדלים מן התחתונים, והבדל שלהם שיש להם יותר מעלה ומדריגה. ואילו בית המקדש נברא בשתי ידים במה שהוא כולל הכל, והוא החבור בין עליונים ותחתונים, ראוי שיהיה נברא בשתי ידים, שהידים הם מורים על חלוק והבדל צד, ואילו בית המקדש יש בו כח הכל כמו שנתבאר, שהוא הוועד בין עליונים ותחתונים, והיה ראוי שיהיה בית המקדש תחת אמצע השפוע:

ומה שרגלי הסולם היו עומדים בבאר שבע והראש בבית אל, זהו מפני כי באר שבע הוא מקום משובח בארץ לקבל ברכה, כמו שראוי לתחתונים שהם מקבלים ברכה, והיתה שם ברכה רובצת תחת (עפ"י בראשית מט, כה), ולפיכך היה שם ברכה של בארות, שהיה התהום והמקור מתברך, וזהו ברכה רובצת תחת, ולפיכך נקרא 'באר שבע'. ולפיכך שם רגלי הסולם להתעלות מלמטה למעלה. ובית אל היה שם ענין אלהי, ולפיכך נקרא 'בית אל', וכמו שאמרו על בית אל שלא שלט שם מלאך המות, שמלאך [המוות] הוא בתחתונים, ואין להאריך בזה. ובית המקדש שכלול מהכל - הוא תחת אמצע הסולם. הנה התבאר לך דברים גדולים ועמוקים, והם דברים אמיתיים בצד עצמם:

ומכל מקום דברי ב"ר לא יסבול זה, כי כך שם המדרש (סט, ז); אמר ר' יוסי בן זמרא הסולם הזה עומד בבאר שבע ושיפועו מגיע עד בית המקדש, מאי טעמא "ויצא יעקב מבאר שבע ויחלום ויאמר מה נורא המקום הזה". ואמר ר' יהודה בר סימן הסולם הזה עומד בבית המקדש ושיפועו מגיע עד בית אל, טעמיה דר' יהודה "מה נורא המקום הזה - ויקרא שם המקום הזה בית אל", ולא אמרו שיהא הסולם הולך מן באר שבע עד בית אל, רק שנאמר שהתחלת הסולם הוא בבאר שבע וסופה בבית המקדש, או התחלה בבית המקדש וסופה בבית אל, והטעם כיון שהתחתונים נבדלים מן העליונים, אין ראוי שתהיה סולם אחת מן התחתונים לעליונים לגמרי, בעבור שלא ישתתפו, ולפיכך או שרגלי הסולם עומדים בבאר שבע וראש הסולם בבית המקדש כדעת ר' יוסי, ולדעת ר' יוסי ראה יעקב ההתעלות מן התחתונים עד בית המקדש שהוא המקום הכלול משתיהן, הוא רשות הגבוה, ויותר לא ראה. ולדעת ר' יהודה היו רגלי הסולם עומדים בבית המקדש שהוא המקום המשותף, וראש הסולם הוא בית אל, ורצה לומר שראה הכל עד תכלית מעלת מדריגות העליונים. אבל בדבר זה הכל שוים; שאין לתת הסולם מן באר שבע עד בית אל מטעם אשר התבאר למעלה, כי הם מתחלפים במדריגתם, ואין המדרגות משתתפים מתחברים יחד. ורש"י שפירש כי רגלי הסולם בבאר שבע ועובר על בית המקדש וראש הסולם בבית אל - דבר שאין הדעת נותן כן, כמו שנתבאר למעלה. ועוד כי ראוי שיהיה מקום בית המקדש מסויים, ואמצע הסולם אינו מסויים, לכן פירוש הנכון הוא דעת רבותינו ז"ל, וכמו שאמרנו למעלה:

**וכלפי שאמרו רז"ל וכו'.** פירוש מדברי רז"ל (חולין צא ע"ב) שאמרו 'צדיק זה בא וכו" שהיה יעקב במקום בית המקדש, ולא שהיה מכוון שפועה נגד בית המקדש בית אלהים, אלא שהוא עצמו היה במקום בית המקדש, שהרי אמרו 'צדיק זה בא לבית מלוני', שהוא בית המקדש:

**ועוד וכו'.** כלומר עוד קשה, שהרי אמרו רז"ל (פסחים פח.) כי יעקב קרא לירושלים 'בית אל', וזו לוז היא מה שקרא יעקב 'בית אל', כדכתיב (פסוק יט) "ואולם לוז שם העיר לראשונה", ומהיכן למדו רבותינו ז"ל כי קרא לירושלים 'בית אל', לכך 'אמר אני', והשתא יתורץ מה שאמרו רז"ל כי קרא לירושלים 'בית אל', היינו בשעת הקפיצה שהיה לשם ירושלים. וכן 'צדיק זה בא לבית מלוני' היינו בזמן הקפיצה, שהיה לשם ירושלים. והשתא גם כן יתורץ מה שקרא יעקב שם המקום "אין זה כי אם בית אלהים", היינו על מקום ששכב יעקב, שהיה במקום בית המקדש:

**וקפצה לו הארץ.** והקשה הרמב"ן למה לא קפצה לו הארץ אלא עד אחר שבא לבית אל, ולא קודם ביאתו לבית אל, ותירץ הרא"ם שהיה זה כדי שיתפלל בשני מקומות יחד, שהם שניהם חשובים; ירושלים ובית אל, ומה טוב ומה נעים שבתם יחד. ולי יראה דלא יתכן בענין אחר, כי איך יתכן כי תקפץ בית המקדש לאדמה טמאה בחוצה לארץ, לפיכך הוצרך לחזור עד בית אל שהוא מקום נכבד גם כן מאד, ושם בא בית המקדש. וקשה לי מי דחק רש"י לפרש דחזר עד בית אל, הוי ליה לפרש דקפצה לו הארץ עד בית אל, והוא בא בקפיצה עד בית אל, ושם בא בית המקדש לקראתו עד שם, והשתא היה מתורץ כל קושיות הרמב"ן, שהקשה למה תקפוץ לו הארץ אחר שחזר אל בית אל, ועוד הקשה דהרי משמע דהך קפיצה היתה כמו קפיצה של אליעזר עבד אברהם ואבישי בן צרויה שאמרו (סנהדרין צה.) שקפצה להם הארץ, לא שתבא בית המקדש אליו, ואם היה רש"י מפרש שקפצה לו הארץ עד שבא ברגע אחת לבית אל, אז לא הוי קשה מידי, דהרי היה קפיצה זו כמו שאר קפיצות, ואולי רש"י נדחק לזה מפני שהוקשה לו דאם קפצה לו הארץ לבא ברגע אחת - למה לא בא ברגע אחת לגמרי אל הר המוריה. בשלמא אם נפרש שבית המקדש בא לקראתו, לא היה בא רק עד בית אל ולא לחוץ לארץ, מפני שהיה אדמה טמאה. אבל לפירוש הרא"ם דפירש טעמיה דמילתא מפני שמה טוב ומה נעים להתפלל בשני מקומות כאחד, הוי מצי לפרש שפיר כך, שקפצה לו הארץ - שבא לבית אל, ושם בא לו הר המוריה גם כן, שיתפלל בשניהם כאחד. ומכל מקום לפרוש שני אתי שפיר, ולא קשיא מידי. אלא שכל זה הוא נראה בעיני רחוק הד קפיצה שבא לשם הר המוריה, כי הוי ליה לתלמודא לפרש דבר זה, אך הפירוש שנראה בענין זה כמו שאמרנו למעלה, כי קפצה לו הארץ עד בית אל, ושם בא בית המקדש לקראתו, כי בית המקדש ובית אל שניהם מקומות קדושות בארץ, והשתא יתורץ הכל:

**וקפצה לו הארץ.** וקשה ויעקב מתחילה כאשר היה שם למה לא היה מתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ונראה שבדרך היה מתיירא מעשו שלא ירדוף אחריו, ולפיכך לא היה רוצה להתפלל שהיה טרוד ולא יוכל לכוין, וכשבא עד חרן אמר בוודאי אינו רודף אחרי עוד, שהרי עשו לא יהיה רודף אחרי יותר אלא כשיעור שיש לילך עד חרן, ולפיכך כשהגיע לחרן חזר להתפלל בבית המקדש:

**דחילו שם דבר.** ואינו לשון עבר לרבים שיהיה פירושו כמה היו יראים זה המקום. ומפני שהוקשה הוי"ו של 'דחילו' שהוא משמע לשון רבים, אמר כמו 'סוכלתנו' שהוא שם דבר. אבל הא ליכא למימר שהוא שם דבר לרבים, דהא בודאי אין לומר, דהא המקום לשון יחיד הוא. אבל אי איכא למימר לשון רבים - היינו שפירושו שבני אדם היו יראים את המקום הזה, ולשון עבר הוא, וזה אינו. ומה שפירש שהוא 'שם דבר' רצה לומר שם התואר למקום, ונקרא 'שם דבר' אף שם התואר, כיון שאינו פעל עבר. והרא"ם פירש שהוא שם דבר, ואינו נכון:

**ומדרשו שבית המקדש וכו'.** "וזה שער השמים" קאי על בית המקדש של מעלה, והכי קאמר - זה שבארץ "הוא בית אלהים", וזה שכנגדו הוא "שער השמים":

**רש"י**

לבית מלוני ויפטר בלא לינה, ועוד[81] אמרו יעקב קראה לירושלים בית אל וזו לוז היא ולא ירושלים ומהיכן למדו לומר כן. אומר אני שנעקר הר המוריה ובא לכאן, וזהו היא קפיצת הארץ האמורה בשחיטת חולין (חולין צא ב), שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל, וזהו ויפגע במקום. [ואם תאמר וכשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו שם, איהו לא יהיב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו, איהו עד חרן אזל כדאמרינן בפרק גיד הנשה (חולין צא ב), וקרא מוכיח וילך חרנה, כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו, יהב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ[82] ]:

**וזה שער השמים -** מקום תפלה לעלות תפלתם השמימה. ומדרשו שבית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה[83]:

**רמב"ן (המשך)**

הנה בפירוש אומרים שכיון שעלה בלבו בחרן לחזור קפצה לו הארץ ופגע במקום שהתפללו בו אבותיו, לא שחזר לבית אל ולא שקפץ הר המוריה ובא לשם. ובבראשית רבה (נט יא) עוד עשו שניהם שוים בקפיצה, אמרו ויקם וילך אל ארם נהרים (לעיל כד י), בר יומו, ואבא היום אל העין, היום יצאתי והיום באתי. וביעקב דרשו (ב"ר סח ח) כן, וילך חרנה, רבנין אמרין בר יומו:

ומה טעם שיקפוץ הר המוריה ויבא עד בית אל אחר שטרח יעקב לחזור מחרן ועד בית אל מהלך כמה ימים. ועוד, כי בית אל איננו סוף גבול ארץ ישראל מפאת חרן, כי חרן ארץ קדם הוא.

**רמב"ן**

ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין, בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף, נמצא סולם רגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע שפועו כנגד ירושלם:

ושאמרו רבותינו (חולין צא ב) צדיק זה בא לבית מלוני, ועוד אמרו (פסחים פח א) יעקב קראו בית אל, וזו לוז היא ולא ירושלם, ומהיכן למדו לומר כן, אני אומר שנעקר הר המוריה ובא לכאן וזו היא קפיצת הארץ האמורה בשחיטת חולין (חולין צא ב) שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל, וזהו ויפגע במקום:

ואם תאמר, כשעבר יעקב אבינו על בית המקדש מדוע לא עכבוהו שם, איהו לא יהב דעתיה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו, איהו עד חרן אזל, כדאמרינן בפרק גיד הנשה (שם), וקרא מסייע לן וילך חרנה, כי מטא לחרן אמר אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ולא התפללתי בו, יהב דעתיה למהדר, וחזר עד בית אל, קפצה ליה ארעא עד בית אל. כל אלו דברי הרב:

ולא נראה לי כלל, שאין קפיצת הארץ שהזכירו ביעקב אלא כאותה שאמרו באליעזר עבד אברהם שבא ביום אחד לחרן, כמו שאמרו בסנהדרין (צה א) שלשה קפצה להם הארץ, אליעזר עבד אברהם, ויעקב אבינו, ואבישי בן צרויה. ופירשו אליעזר עבד אברהם, דכתיב (לעיל כד מב) ואבא היום אל העין, למימרא דההוא יומא נפק. יעקב, דכתיב ויפגע במקום. כי מטא לחרן אמר, אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו, כיון דהרהר בדעתיה למהדר קפצה ליה ארעא, מיד ויפגע במקום:

---

**גור אריה**

**81 יישוב דברי חז"ל על ידי הקפיצה** (על "בית אל וירושלים") **ועוד וכו'.** כלומר עוד קשה, שהרי אמרו רז"ל (פסחים פח.) כי יעקב קרא לירושלים 'בית אל', וזו לוז היא מה שקרא יעקב 'בית אל', כדכתיב (פסוק יט) "ואולם לוז שם העיר לראשונה", ומהיכן למדו רבותינו ז"ל כי קרא לירושלים 'בית אל', לכך 'אמר אני', והשתא יתורץ מה שאמרו רז"ל כי קרא לירושלים 'בית אל', היינו בשעת הקפיצה שהיה לשם ירושלים. וכן 'צדיק זה בא לבית מלוני' היינו בזמן הקפיצה, שהיה לשם ירושלים. והשתא גם כן יתורץ מה שקרא יעקב שם המקום "אין זה כי אם בית אלהים", היינו על מקום ששכב יעקב, שהיה במקום בית המקדש:

**82 למה חזר יעקב עד בית אל** (על "וקפצה לו הארץ") **וקפצה לו הארץ.** והקשה הרמב"ן למה לא קפצה לו הארץ אלא עד אחר שבא לבית אל, ולא קודם ביאתו לבית אל, ותירץ הרא"ם שהיה זה כדי שיתפלל בשני מקומות יחד, שהם שניהם חשובים; ירושלים ובית אל, ומה טוב ומה נעים שבתם יחד. ולי יראה דלא יתכן בענין אחר, כי איך יתכן כי תקפץ בית המקדש לאדמה טמאה בחוצה לארץ, לפיכך הוצרך לחזור עד בית אל שהוא מקום נכבד גם כן מאד, ושם בא בית המקדש. וקשה לי מי דחק רש"י לפרש דחזר עד בית אל, הוי ליה לפרש דקפצה לו הארץ עד בית אל, והוא בא בקפיצה עד בית אל, ושם בא בית המקדש לקראתו עד שם, והשתא היה מתורץ כל קושיות הרמב"ן, שהקשה למה תקפוץ לו הארץ אחר שחזר אל בית אל, ועוד הקשה דהרי משמע דהך קפיצה היתה כמו קפיצה של אליעזר עבד אברהם ואבישי בן צרויה שאמרו (סנהדרין צה.) שקפצה להם הארץ, לא שתבא בית המקדש אליו, ואם היה רש"י מפרש שקפצה לו הארץ עד שבא ברגע אחת לבית אל, אז לא הוי קשה מידי, דהרי היה קפיצה זו כמו שאר קפיצות, ואולי רש"י נדחק לזה מפני שהוקשה לו דאם קפצה לו הארץ לבא ברגע אחת - למה לא בא ברגע אחת לגמרי אל הר המוריה. בשלמא אם נפרש שבית המקדש בא לקראתו, לא היה בא רק עד בית אל ולא לחוץ לארץ, מפני שהיה אדמה טמאה. אבל לפירוש הרא"ם דפירש טעמיה דמילתא מפני שמה טוב ומה נעים להתפלל בשני מקומות כאחד, הוי מצי לפרש שפיר כך, שקפצה לו הארץ - שבא לבית אל, ושם בא לו הר המוריה גם כן, שיתפלל בשניהם כאחד. ומכל מקום לפרוש שני אתי שפיר, ולא קשיא מידי. אלא שכל זה הוא נראה בעיני רחוק הך קפיצה שבא לשם הר המוריה, כי הוי ליה לתלמודא לפרש דבר זה, אך הפירוש שנראה בענין זה כמו שאמרנו למעלה, כי קפצה לו הארץ עד בית אל, ושם בא בית המקדש לקראתו, כי בית המקדש ובית אל שניהם מקומות קדושות בארץ, והשתא יתורץ הכל:

**וקפצה לו הארץ.** וקשה ויעקב מתחילה כאשר היה שם למה לא היה מתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ונראה שבדרך היה מתיירא מעשו שלא ירדוף אחריו, ולפיכך לא היה רוצה להתפלל שהיה טרוד ולא יוכל לכוין, וכשבא עד חרן אמר בוודאי אינו רודף אחרי עוד, שהרי עשו לא יהיה רודף אחרי יותר אלא כשיעור שיש לילך עד חרן, ולפיכך כשהגיע לחרן חזר להתפלל בבית המקדש:

**83 "שער השמים" כנגד המקדש** (על "בית המקדש של מעלה") **ומדרשו שבית המקדש וכו'.** "וזה שער השמים" קאי על בית המקדש של מעלה, והכי קאמר - זה שבארץ "הוא בית אלהים", וזה שכנגדו הוא "שער השמים":

**רמב"ן**

ועוד, שאין האמצעות נקרא שפוע הסולם. ועוד, מה טעם להיותו כנגד בית אל, והאמצע איננו מורה על דבר יותר מכולו:

אבל מדרשים הללו ענין אחר להם. אמרו שם בבראשית רבה (סח ה) אמר רבי הושעיה, כבר כתיב (לעיל כח ז) וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם, ומה תלמוד לומר ויצא יעקב מבאר שבע, אלא אמר, אבא בשעה שבקש לצאת לחוצה לארץ מהיכן הורשה לו, לא מבאר שבע, אף אני הריני הולך לבאר שבע, אם נותן לי רשות הריני יוצא ואם לאו איני יוצא, לפיכך הוצרך הכתוב לומר ויצא יעקב מבאר שבע:

וכוונת המדרש הזה כי הם סבורים שיעקב בחברון נתברך שהוא ארץ מגורי אביו, ולשם חזר אליו, שנאמר (להלן לה כז) ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע היא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק. ואם כן הכתוב שאמר ויצא יעקב מבאר שבע, כי כאשר צוהו אביו ללכת אל לבן הלך שם ליטול רשות, והוא המקום שלן בו וראה מראות אלהים ונתן לו הרשות לצאת, כמו שאמר ושמרתיך בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת:

והסולם שראה, לדעת רבי יוסי בן זימרא ראה שרגליו בבאר שבע במקום אשר הוא שוכב שם, וסוף שיפועו שהוא ראש הסולם מגיע עד כנגד בית המקדש, נסמך בשמים בפתח שהמלאכים נכנסים ויוצאים בו, והשם הנכבד נצב עליו, ולכן ידע שבאר שבע הוא שער השמים טוב לתפלה, ובית המקדש בית אלהים. ובבקר נשא יעקב רגליו מבאר שבע וילך חרנה בן יומו, והיא קפיצת הדרך שלו. זהו דעת רבי יוסי בן זימרא שאמר בבראשית רבה (סט ז) הסולם הזה עומד בבאר שבע ושיפועו מגיע עד בית המקדש, שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע, ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה:

והאבן אשר שם מצבה לא במקום שכיבתו הקים אותם, שהרי באר שבע איננו בית אל, והוא בבית אל העמיד אותה ולשם חזר בשובו, שנאמר (להלן לה א) קום עלה בית אל ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך וגו', אבל הקים אותה כנגד השיפוע במקום שראש הסולם עומד שקרא אותו בית אלהים, והיא עיר לוז. ולדעתו של רבי יוסי בן זמרא לוז היא ירושלים שקראו בית אל. ואפשר שיהיה כן לפי המקראות שבספר יהושע. ובאמת שאיננו בית אל הסמוך לעי, כי כן שם העיר ההיא לראשונה בימי אברהם וקודם לכן:

ורבי יהודה ברבי סימון חלק שם (בב"ר סט ז) על רבי יוסי בן זימרא ואמר הסולם הזה עומד בבית המקדש, ושיפועו מגיע עד בית אל, מאי טעמיה, ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה וגו' ויקרא שם המקום ההוא בית אל. ודעת רבי יהודה ברבי סימון כי "ויפגע במקום" הוא הר המוריה. וילן שם כי בא השמש לו בלא עתו, שאמרו צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה, וראה הסולם רגליו במקום ההוא ושיפועו שהוא ראשו מגיע עד כנגד בית אל זה, והיא עיר לוז. ואמר כי זה המקום בית אלהים, ושיפוע הסולם שער השמים. והנה הר המוריה טוב לתפלה, וגם

**רמב"ן (המשך)**

בית אל מקום ראוי לעבוד שם האלהים והקים המצבה בבית אל, כי לדעת כולם כנגד השיפוע הקים אותה:

ויסכים דעתו של רבי יהודה ברבי סימון עם המדרש שבגמרא בפרק גיד הנשה (חולין צא ב) ובפרק חלק (סנהדרין צה ב) שיעקב יצא מבאר שבע והלך לחרן וכשנמלך לחזור ולהתפלל במקום שהתפללו אבותיו בהר המוריה, אז קפצה לו הארץ ויפגע מיד בהר המוריה. ושמא דעתם שקפצה לו בהליכה ובחזרה כדברי האומר (בב"ר סח ח) וילך חרנה בן יומו, ויפגע במקום מיד בפתע פתאום:

ומצאתי עוד מפורש בפרקי רבי אליעזר הגדול (פרק לה), אמר בן שבעים ושבע שנה היה יעקב בצאתו מבית אביו, והיתה הבאר מהלכת לפניו מבאר שבע ועד הר המוריה מהלך שני ימים, והגיע לשם בחצי היום וכו', אמר לו הקדוש ברוך הוא, יעקב, הלחם בצקלונך והבאר לפניך לאכול ולשתות ולשכב במקום הזה, אמר לפניו, רבון כל העולמים, עד עכשיו יש לשמש ירידות מעלות חמשים ואני שוכב במקום הזה, ובלא עתו בא השמש ממערב, והביט יעקב וראה את השמש בא במערב, וילן שם כי בא השמש, לקח יעקב שתים עשרה אבנים מאבני המזבח שנעקד עליו יצחק אביו ושם אותם מראשותיו, להודיעו שעתידין לעמוד ממנו שנים עשר שבטים. ונעשו כלן אבן אחת, להודיעו שכלן עתידים להיות גוי אחד בארץ, שנאמר (ש"ב ז כג) ומי כעמך ישראל גוי אחד:

השכים יעקב בבקר בפחד גדול ואמר ביתו של הקדוש ברוך הוא במקום הזה, שנאמר ויירא ויאמר מה נורא המקום, מכאן אתה למד שכל המתפלל בירושלם כאלו מתפלל לפני כסא הכבוד, ששער שמים הוא פתוח לשמוע תפלתן של ישראל, שנאמר וזה שער השמים. ושב יעקב ללקט האבנים ומצא אותן כלן אבן אחת, ושם אותה מצבה בתוך המקום, וירד לו שמן מן השמים ויצק עליה, שנאמר ויצוק שמן על ראשה. מה עשה הקדוש ברוך הוא, נטל רגל ימינו וטבע את האבן עד עמקי תהומות ועשה אותה סניף לארץ כאדם שהוא נותן סניף לכיפה, לפיכך נקראת אבן שתיה ששם הוא טבור הארץ, ומשם נפתחה הארץ, ועליה היכל ה' עומד, שנאמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים, ומשם נשא רגליו וכהרף עין בא לחרן, עד כאן:

והנה המדרשים כולם, אף על פי שיש ביניהם חלוף במקצת, אבל כלם מודים שקפיצת הארץ היתה ליעקב שהלך מהלך כמה ימים כהרף עין. ויתכן שכלם מודים זה לזה ובכל הליכותיו קפצה לו, בלכתו מבאר שבע לחרן, וברצותו לשוב להר המוריה, ובצאתו משם לחרן. ואין אחד מכל המדרשים שיאמר כדברי רש"י:

(כ) וַיִּדַּר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר אִם־יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וּשְׁמָרַנִי בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן־לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבֶגֶד
לִלְבֹּשׁ׃ (כא) וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל־בֵּית אָבִי וְהָיָה יְקֹוָק לִי לֵאלֹהִים׃ (כב) וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר־שַׂמְתִּי מַצֵּבָה יִהְיֶה בֵּית
אֱלֹהִים וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן־לִי עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ׃ **פרק כט** (א) וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו וַיֵּלֶךְ אַרְצָה בְּנֵי־קֶדֶם׃ (ב) וַיַּרְא וְהִנֵּה
בְאֵר בַּשָּׂדֶה וְהִנֵּה־שָׁם שְׁלֹשָׁה עֲדְרֵי־צֹאן רֹבְצִים עָלֶיהָ כִּי מִן־הַבְּאֵר הַהִוא יַשְׁקוּ הָעֲדָרִים וְהָאֶבֶן גְּדֹלָה עַל־פִּי
הַבְּאֵר׃ (ג) וְנֶאֶסְפוּ־שָׁמָּה כָּל־הָעֲדָרִים וְגָלְלוּ אֶת־הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר וְהִשְׁקוּ אֶת־הַצֹּאן וְהֵשִׁיבוּ אֶת־הָאֶבֶן עַל־פִּי
הַבְּאֵר לִמְקֹמָהּ׃ (ד) וַיֹּאמֶר לָהֶם יַעֲקֹב אַחַי מֵאַיִן אַתֶּם וַיֹּאמְרוּ מֵחָרָן אֲנָחְנוּ׃ (ה) וַיֹּאמֶר לָהֶם הַיְדַעְתֶּם אֶת־לָבָן
בֶּן־נָחוֹר וַיֹּאמְרוּ יָדָעְנוּ׃ (ו) וַיֹּאמֶר לָהֶם הֲשָׁלוֹם לוֹ וַיֹּאמְרוּ שָׁלוֹם וְהִנֵּה רָחֵל בִּתּוֹ בָּאָה עִם־הַצֹּאן׃ (ז) וַיֹּאמֶר הֵן
עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל לֹא־עֵת הֵאָסֵף הַמִּקְנֶה הַשְׁקוּ הַצֹּאן וּלְכוּ רְעוּ׃ (ח) וַיֹּאמְרוּ לֹא נוּכַל עַד אֲשֶׁר יֵאָסְפוּ כָּל־הָעֲדָרִים
וְגָלֲלוּ אֶת־הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר וְהִשְׁקֵינוּ הַצֹּאן׃ (ט) עוֹדֶנּוּ מְדַבֵּר עִמָּם וְרָחֵל בָּאָה עִם־הַצֹּאן אֲשֶׁר לְאָבִיהָ כִּי רֹעָה
הִוא׃ (י) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב אֶת־רָחֵל בַּת־לָבָן אֲחִי אִמּוֹ וְאֶת־צֹאן לָבָן אֲחִי אִמּוֹ וַיִּגַּשׁ יַעֲקֹב וַיָּגֶל אֶת־הָאֶבֶן
מֵעַל פִּי הַבְּאֵר וַיַּשְׁקְ אֶת־צֹאן לָבָן אֲחִי אִמּוֹ׃ (יא) וַיִּשַּׁק יַעֲקֹב לְרָחֵל וַיִּשָּׂא אֶת־קֹלוֹ וַיֵּבְךְּ׃ (יב) וַיַּגֶּד יַעֲקֹב לְרָחֵל כִּי
אֲחִי אָבִיהָ הוּא וְכִי בֶן־רִבְקָה הוּא וַתָּרָץ וַתַּגֶּד לְאָבִיהָ׃

**רש"י**

**כח:כ אם יהיה אלהים עמדי** - אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני להיותה עמדי, כמו שאמר לי (פסוק טו) והנה אנכי עמך:[84]

**כח:כב והיה ה' לי לאלהים** - שיחול שמו עלי מתחלה ועד סוף, שלא ימצא פסול בזרעי, כמו שנאמר (פסוק טו) אשר דברתי לך, והבטחה זו הבטיח לאברהם, שנאמר (שם יז ז) להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך:

**כט:יא ויבך** - לפי שצפה ברוח הקודש שאינה נכנסת עמוס לקבורה. דבר אחר לפי שבא בידים ריקניות, אמר אליעזר עבד אבי אבא היו בידיו נזמים וצמידים ומגדנות, ואני אין בידי כלום. לפי שרדף אליפז בן עשו במצות אביו אחריו להורגו והשיגו, ולפי שגדל אליפז בחיקו של יצחק משך ידו. אמר לו מה אעשה לציווי של אבא, אמר לו יעקב טול מה שבידי, והעני חשוב כמת[85]:

**כט:יב כי אחי אביה הוא** - קרוב לאביה, כמו (לעיל יג ח) אנשים אחים אנחנו. ומדרשו אם לרמאות הוא בא גם אני אחיו ברמאות, ואם אדם כשר הוא, גם אני בן רבקה אחותו הכשרה:

**רמב"ן**

**כח:כ "אם יהיה אלהים עמדי" – שמא יגרום החטא**

**אם יהיה אלהים עמדי** - לשון רש"י, אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני. וטעם התנאי, שלא יגרום החטא. וכך אמרו בבראשית רבה (עו ב) רב הונא בשם ר' אחא, הנה אנכי עמך, וכתיב אם יהיה אלהים עמדי, אלא מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה:

ויתכן עוד על דרך הפשט שאין הספק בדבר, אבל בכל העתיד יאמר הכתוב כן, כמו עד אשר אם עשיתי, וכן ואם יהיה היובל לבני ישראל (במדבר לו ד), אם יבא העת שיהיה התנאי אז יתקיים המעשה, כלומר בבואו:

**כט:ב הבאר ושלושת העדרים – כח ה' ביעקב ורמז למקדש**

**וירא והנה באר בשדה והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים עליה** - יאריך הכתוב בספור הזה להודיענו כי קווי ה' יחליפו כח, ויראתו תתן עוז, כי הנה יעקב אבינו בא מן הדרך והוא עיף, ויגל לבדו האבן אשר היו צריכים אליה כל הרועים, ושלשה עדרי צאן אשר להם רועים רבים ושומרים כלם רובצים עליה אינם יכולים להניעה כלל:

ולרבותינו בבראשית רבה (ע ח) גם בזה להם סוד רמז לעתיד, כי נזדמן לו ככה שנכנס בדרך הבאר, ולא נאספו כל העדרים רק

**גור אריה**

84 **שמא יגרום החטא** (על "אם ישמור לי הבטחות") **(כ) אם ישמור כו'.** שקשה הרי הבטיח אותו הקדוש ברוך הוא "והנה אנכי עמך וכו'" (פסוק טו), ולפיכך על כרחך צריך לפרש אם ישמור ההבטחה וכו', ומאחר שפירושו אם ישמור הבטחה הזאת שהיא "אנכי עמך" צריך לומר שהזכיר יעקב גם שאר הבטחות, דאם לא כן מאי שנא הבטחה הזאת, ולפיכך פירש רש"י כל אחד ואחד על שמירת הבטחה. ואל יקשה לך אחר שכבר הבטיח אותו הקדוש ברוך הוא אם כן מאי מספקא ליה, שיש לומר שהיה מתירא שמא יגרום החטא או נתמעט זכיותיו, כמו שאמר "קטונתי מכל החסדים", ולפיכך אמר שאם על כל פנים יקיים השם יתברך הבטחתו ולא יגרום החטא, ועל זה היה נודר (כ"ה בראי"ם):

85 **חיים מעצמו ולא מאחרים** (על "העני חשוב כמת") **(יא) והעני חשוב כמת.** לפי שאין לו חיות מצד עצמו, שכל החיים יש להם קיום מצד עצמם בלבד ואינם צריכים לזולתם, והעני אין לו חיות מצד עצמו רק מצד אחרים, לכך מצד עצמו הוא חשוב כמת. ולפיכך כתיב (ויקרא כה, לו) "וחי אחיך עמך",

(יג) וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ לָבָן אֶת־שֵׁמַע יַעֲקֹב בֶּן־אֲחֹתוֹ וַיָּרָץ לִקְרָאתוֹ וַיְחַבֵּק־לוֹ וַיְנַשֶּׁק־לוֹ וַיְבִיאֵהוּ אֶל־בֵּיתוֹ וַיְסַפֵּר לְלָבָן
אֵת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ (יד) וַיֹּאמֶר לוֹ לָבָן אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה וַיֵּשֶׁב עִמּוֹ חֹדֶשׁ יָמִים׃ (טו) וַיֹּאמֶר לָבָן לְיַעֲקֹב
הֲכִי־אָחִי אַתָּה וַעֲבַדְתַּנִי חִנָּם הַגִּידָה לִּי מַה־מַּשְׂכֻּרְתֶּךָ׃ (טז) וּלְלָבָן שְׁתֵּי בָנוֹת שֵׁם הַגְּדֹלָה לֵאָה וְשֵׁם הַקְּטַנָּה רָחֵל׃
(יז) וְעֵינֵי לֵאָה רַכּוֹת וְרָחֵל הָיְתָה יְפַת־תֹּאַר וִיפַת מַרְאֶה׃ (יח) וַיֶּאֱהַב יַעֲקֹב אֶת־רָחֵל וַיֹּאמֶר אֶעֱבָדְךָ שֶׁבַע שָׁנִים
בְּרָחֵל בִּתְּךָ הַקְּטַנָּה׃ (יט) וַיֹּאמֶר לָבָן טוֹב תִּתִּי אֹתָהּ לָךְ מִתִּתִּי אֹתָהּ לְאִישׁ אַחֵר שְׁבָה עִמָּדִי׃ (כ) וַיַּעֲבֹד יַעֲקֹב
בְּרָחֵל שֶׁבַע שָׁנִים וַיִּהְיוּ בְעֵינָיו כְּיָמִים אֲחָדִים בְּאַהֲבָתוֹ אֹתָהּ׃ (כא) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־לָבָן הָבָה אֶת־אִשְׁתִּי כִּי
מָלְאוּ יָמָי וְאָבוֹאָה אֵלֶיהָ׃ (כב) וַיֶּאֱסֹף לָבָן אֶת־כָּל־אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם וַיַּעַשׂ מִשְׁתֶּה׃ (כג) וַיְהִי בָעֶרֶב וַיִּקַּח אֶת־לֵאָה בִתּוֹ
וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו וַיָּבֹא אֵלֶיהָ׃ (כד) וַיִּתֵּן לָבָן לָהּ אֶת־זilpָּה שִׁפְחָתוֹ לְלֵאָה בִתּוֹ שִׁפְחָה׃ (כה) וַיְהִי בַבֹּקֶר וְהִנֵּה־הִוא
לֵאָה וַיֹּאמֶר אֶל־לָבָן מַה־זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי הֲלֹא בְרָחֵל עָבַדְתִּי עִמָּךְ וְלָמָּה רִמִּיתָנִי׃ (כו) וַיֹּאמֶר לָבָן לֹא־יֵעָשֶׂה כֵן
בִּמְקוֹמֵנוּ לָתֵת הַצְּעִירָה לִפְנֵי הַבְּכִירָה׃ (כז) מַלֵּא שְׁבֻעַ זֹאת וְנִתְּנָה לְךָ גַּם־אֶת־זֹאת בַּעֲבֹדָה אֲשֶׁר תַּעֲבֹד עִמָּדִי עוֹד
שֶׁבַע־שָׁנִים אֲחֵרוֹת׃ (כח) וַיַּעַשׂ יַעֲקֹב כֵּן וַיְמַלֵּא שְׁבֻעַ זֹאת וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־רָחֵל בִּתּוֹ לוֹ לְאִשָּׁה׃ (כט) וַיִּתֵּן לָבָן לְרָחֵל
בִּתּוֹ אֶת־בִּלְהָה שִׁפְחָתוֹ לָהּ לְשִׁפְחָה׃ (ל) וַיָּבֹא גַּם אֶל־רָחֵל וַיֶּאֱהַב גַּם־אֶת־רָחֵל מִלֵּאָה וַיַּעֲבֹד עִמּוֹ עוֹד שֶׁבַע־שָׁנִים
אֲחֵרוֹת׃ (לא) וַיַּרְא יְקֹוָק כִּי־שְׂנוּאָה לֵאָה וַיִּפְתַּח אֶת־רַחְמָהּ וְרָחֵל עֲקָרָה׃ (לב) וַתַּהַר לֵאָה וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ
רְאוּבֵן כִּי אָמְרָה כִּי־רָאָה יְקֹוָק בְּעָנְיִי כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי׃

**רש"י**

**כט:יג וירץ לקראתו** - כסבור ממון הוא טעון, שהרי עבד הבית בא לכאן בעשרה גמלים טעונים׃

**ויחבק** - כשלא ראה עמו כלום אמר שמא זהובים הביא והנם בחיקו׃

**וינשק לו** - אמר שמא מרגליות הביא והם בפיו׃

**ויספר ללבן** - שלא בא אלא מתוך אונס אחיו, ושנטלו ממונו ממנו׃

**כט:יז ועיני לאה רכות** - שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו ובוכה שהיו הכל אומרים שני בנים לרבקה ושתי בנות ללבן, הגדולה לגדול והקטנה לקטן׃

**כט:יח ברחל בתך הקטנה** - כל הסימנים הללו למה, לפי שיודע בו שהוא רמאי אמר לו אעבדך ברחל, ושמא תאמר רחל אחרת מן השוק, תלמוד לומר בתך, ושמא תאמר אחליף ללאה שמה ואקרא שמה רחל, תלמוד לומר הקטנה ואף על פי כן לא הועיל לו שהרי רמהו׃

**כט:כא מלאו ימי** - שאמרה לי אמי. ועוד מלאו ימי, שהרי אני בן שמונים וארבע שנה ואימתי אעמיד שנים עשר שבטים, וזהו שאמר ואבואה אליה, והלא קל שבקלים אינו אומר כן, אלא להוליד תולדות אמר כן׃

**רמב"ן**

שלשה מהם, ובא בזמן שהאבן על פי הבאר והעדרים שומרים לה, וכל הענין המסופר כאן, להודיעו שיצליח בדרך הזה ויצא ממנו זרע זוכה לרמז הזה, כי הבאר ירמוז לבית המקדש, וג׳ עדרי צאן עולי שלשה רגלים, כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, שמשם היו שואבין רוח הקדש, או שירמוז כי מציון תצא תורה (ישעיה ב ג) שנמשלה למים (ב״ק יז א), ודבר ה׳ מירושלם. ונאספו שמה כל העדרים, באים מלבא חמת עד נחל מצרים (מ״א ח סה). וגללו את האבן והשקו, שמשם היו שואבין רוח הקודש. והשיבו את האבן, מונח לרגל הבא׃

**רש"י (המשך)**

**כט:כה ויהי בבקר והנה היא לאה** - אבל בלילה לא היתה לאה, לפי שמסר יעקב לרחל סימנים, וכשראתה רחל שמכניסין לו לאה אמרה עכשיו תכלם אחותי, עמדה ומסרה לה אותן סימנים׃

**כט:ל ויעבוד עמו עוד שבע שנים אחרות** - הקישן לראשונות, מה ראשונות באמונה אף האחרונות באמונה, ואף על פי שברמאות בא עליו׃

**גור אריה**

שאחרים מחיים אותו. וזהו שאמר (משלי טו, כז) ״ושונא מתנות יחיה״, כי אחר שהוא שונא להיות חי מאחרים - אם כן יש לו חיות מעצמו, לפי שאינו מקבל החיות מאחרים. שאין ענין החיות רק החיות מעצמו, שלכך נקרא המעין שהוא נובע מעצמו ואין מקבל מאחר ״מעיין חיים״ (ר׳ שיה״ש ד, טו), מפני שהוא מעצמו נובע, וזהו החיים׃

(לג) וַתַּהַר עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר כִּי־שָׁמַע יְקֹוָק כִּי־שְׂנוּאָה אָנֹכִי וַיִּתֶּן־לִי גַּם־אֶת־זֶה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ שִׁמְעוֹן׃ (לד) וַתַּהַר עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר עַתָּה הַפַּעַם יִלָּוֶה אִישִׁי אֵלַי כִּי־יָלַדְתִּי לוֹ שְׁלֹשָׁה בָנִים עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ לֵוִי׃ (לה) וַתַּהַר עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר הַפַּעַם אוֹדֶה אֶת־יְקֹוָק עַל־כֵּן קָרְאָה שְׁמוֹ יְהוּדָה וַתַּעֲמֹד מִלֶּדֶת׃ **פרק ל** (א) וַתֵּרֶא רָחֵל כִּי לֹא יָלְדָה לְיַעֲקֹב וַתְּקַנֵּא רָחֵל בַּאֲחֹתָהּ וַתֹּאמֶר אֶל־יַעֲקֹב הָבָה־לִּי בָנִים וְאִם־אַיִן מֵתָה אָנֹכִי׃ (ב) וַיִּחַר־אַף יַעֲקֹב בְּרָחֵל וַיֹּאמֶר הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי אֲשֶׁר־מָנַע מִמֵּךְ פְּרִי־בָטֶן׃ (ג) וַתֹּאמֶר הִנֵּה אֲמָתִי בִלְהָה ב�ֹּא אֵלֶיהָ וְתֵלֶד עַל־בִּרְכַּי וְאִבָּנֶה גַּם־אָנֹכִי מִמֶּנָּה׃ (ד) וַתִּתֶּן־לוֹ אֶת־בִּלְהָה שִׁפְחָתָהּ לְאִשָּׁה וַיָּבֹא אֵלֶיהָ יַעֲקֹב׃ (ה) וַתַּהַר בִּלְהָה וַתֵּלֶד לְיַעֲקֹב בֵּן׃ (ו) וַתֹּאמֶר רָחֵל דָּנַנִי אֱלֹהִים וְגַם שָׁמַע בְּקֹלִי וַיִּתֶּן־לִי בֵּן עַל־כֵּן קָרְאָה שְׁמוֹ דָּן׃ (ז) וַתַּהַר עוֹד וַתֵּלֶד בִּלְהָה שִׁפְחַת רָחֵל בֵּן שֵׁנִי לְיַעֲקֹב׃ (ח) וַתֹּאמֶר רָחֵל נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים נִפְתַּלְתִּי עִם־אֲחֹתִי גַּם־יָכֹלְתִּי וַתִּקְרָא שְׁמוֹ נַפְתָּלִי׃ (ט) וַתֵּרֶא לֵאָה כִּי עָמְדָה מִלֶּדֶת וַתִּקַּח אֶת־זִלְפָּה שִׁפְחָתָהּ וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְיַעֲקֹב לְאִשָּׁה׃

**רש"י**

**כט:לד הפעם ילוה אשי** - לפי שהאמהות נביאות היו[86] ויודעות ששנים עשר שבטים יוצאים מיעקב וארבע נשים ישא, אמרה מעתה אין לו פתחון פה עלי, שהרי נטלתי כל חלקי בבנים׃

**על כן** - כל מי שנאמר בו על כן מרובה באוכלוסין, חוץ מלוי שהארון היה מכלה בהם׃

**קרא שמו לוי** - תמהתי שבכולם כתיב ותקרא, וזה כתב בו קרא, ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה ששלח הקדוש ברוך הוא גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה ונתן לו עשרים וארבע מתנות כהונה, ועל שם שלוהו במתנות קראו לוי׃

**כט:לה הפעם אודה** - שנטלתי יותר מחלקי, מעתה יש לי להודות׃

**ל:א ותקנא רחל באחותה** - קנאה במעשיה הטובים, אמרה אלולי שצדקה ממני לא זכתה לבנים׃

**הבה לי** - וכי כך עשה אביך לאמך, והלא התפלל עליה׃

**מתה אנכי** - מכאן למי שאין לו בנים שחשוב כמת[87] ׃

**ל:ב התחת אלהים אנכי** - וכי במקומו אני׃

**אשר מנע ממך** - את אמרת שאעשה כאבא, אני איני כאבא, אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים, ממך מנע ולא ממני׃

**ל:ו דנני אלהים** - דנני וחייבני וזכני׃

**ל:ח נפתולי אלהים** - מנחם בן סרוק פירשו במחברת (במדבר יט טו) צמיד פתיל, חבורים, מאת המקום נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרשו לשון (דברים לב ה) עקש ופתלתול,

**רמב"ן**

**ל:א "הבה לי בנים" – טענת רחל ותגובת יעקב**

**הבה לי בנים** - אמרו המפרשים (רש"י, וראב"ע) שתתפלל עלי. ואם אין מתה אנכי - לשון רש"י שמי שאין לו בנים חשוב כמת, והוא מדרש רבותינו (ב"ר עא ו). ואני תמה, אם כן למה חרה אפו ולמה אמר התחת אלהים אנכי, ושומע אל צדיקים ה'. ומה שאמר, אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים, ממך מנע ממני לא מנע, וכי הצדיקים אינן מתפללים בעד אחרים, והנה אליהו ואלישע התפללו בעד נשים נכריות (מ"א יז כא, ושם ב ד טז). ונראה שבשביל זה תפסוהו רבותינו, אמרו בבראשית רבה (עא ז) אמר לו הקדוש ברוך הוא כך עונין את המעיקות, חייך שבניך עתידין לעמוד לפני בנה׃

ועל דרך הפשט אמרה רחל ליעקב שיתן לה בנים, ובאמת דעתה לאמר שיתפלל עליה, אבל שיתפלל עליה עד שיתן לה בנים על כל פנים, ואם אין שתמית עצמה בצער. דברה שלא כהוגן בקנאתה, וחשבה כי באהבתו אותה יתענה יעקב וילבש שק ואפר ויתפלל עד שיהיו לה בנים שלא תמות בצערה. ויחר אף יעקב - שאין תפלת הצדיקים בידם שתשמע ותענה על כל פנים. ובעבור שדברה דרך געגועי הנשים האהובות להפחידו במיתתה חרה אפו, ולכך אמר לה שאינו במקום אלהים שיפקוד העקרות על כל פנים, ואיננו חושש בדבר, כי ממנה נמנע פרי הבטן ולא ממנו, וזה ליסר אותה ולהכלימה. והנה הצדקת בראותה שלא תוכל להסמך על תפלת יעקב, שבה להתפלל על עצמה, אל שומע צעקה, וזהו וישמע אליה אלהים (להלן פסוק כב)׃

**גור אריה**

86 **מדוע אינן במנין הנביאות** (על "האמהות נביאות היו") **(לד) לפי שהאמהות נביאות היו.** ובפרק קמא דמגילה (יד.) דחשיב ז' נביאות ולא חשיב לאה ורחל (קושית הרא"ם), התם לא חשיב רק אותם שנבואתם מפורש בכתוב, שהרי שרה נקראת "יסכה" (לעיל יא, כט) שהיתה סוכה ברוח הקודש (רש"י שם), ועוד נאמר (לעיל כא, יב) "כל אשר תאמר לך שרה שמע בקולה", ומזה למדנו (מגילה יד.) שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות, אבל נבואת רחל ולאה לא נכתב בתורה. ואף על גב דמוכרח לומר מכח דקדוק הכתוב שהיו נביאות, מכל מקום אין הכתוב מדבר בנביאות שלהם, שאין הכתוב מדבר רק שקראה שמו לוי, אבל אין הכתוב מדבר בנבואתם. אבל כל הנביאות הכתוב מדבר בנבואתם. והכי נמי מתרץ התם על מ"ח נביאים שעמדו לישראל כי האי גוונא׃

87 **חיים כמקור נובע ללא הפסק** (על "מי שאין לו בנים חשוב כמת") **שחשוב כמת.** ונראה הטעם כי החיים אין להם הפסק כמו "באר מים חיים" (שיה"ש ד, טו), שנקרא "באר מים חיים" מפני כי המקור הזה תמיד נובע, והמיתה היא העדר הדבר והפסקו. ולפיכך מי שאין לו בנים - שיש הפסק לתולדתו - נקרא

(י) וַתֵּלֶד זִלְפָּה שִׁפְחַת לֵאָה לְיַעֲקֹב בֵּן׃ (יא) וַתֹּאמֶר לֵאָה בגד בָּא גָּד וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ גָּד׃ (יב) וַתֵּלֶד זִלְפָּה שִׁפְחַת
לֵאָה בֵּן שֵׁנִי לְיַעֲקֹב׃ (יג) וַתֹּאמֶר לֵאָה בְּאָשְׁרִי כִּי אִשְּׁרוּנִי בָּנוֹת וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אָשֵׁר׃ (יד) וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן בִּימֵי
קְצִיר־חִטִּים וַיִּמְצָא דוּדָאִים בַּשָּׂדֶה וַיָּבֵא אֹתָם אֶל־לֵאָה אִמּוֹ וַתֹּאמֶר רָחֵל אֶל־לֵאָה תְּנִי־נָא לִי מִדּוּדָאֵי בְּנֵךְ׃ (טו)
וַתֹּאמֶר לָהּ הַמְעַט קַחְתֵּךְ אֶת־אִישִׁי וְלָקַחַת גַּם אֶת־דּוּדָאֵי בְּנִי וַתֹּאמֶר רָחֵל לָכֵן יִשְׁכַּב עִמָּךְ הַלַּיְלָה תַּחַת דּוּדָאֵי
בְנֵךְ׃ (טז) וַיָּבֹא יַעֲקֹב מִן־הַשָּׂדֶה בָּעֶרֶב וַתֵּצֵא לֵאָה לִקְרָאתוֹ וַתֹּאמֶר אֵלַי תָּבוֹא כִּי שָׂכֹר שְׂכַרְתִּיךְ בְּדוּדָאֵי בְּנִי
וַיִּשְׁכַּב עִמָּהּ בַּלַּיְלָה הוּא׃ (יז) וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶל־לֵאָה וַתַּהַר וַתֵּלֶד לְיַעֲקֹב בֵּן חֲמִישִׁי׃ (יח) וַתֹּאמֶר לֵאָה נָתַן
אֱלֹהִים שְׂכָרִי אֲשֶׁר־נָתַתִּי שִׁפְחָתִי לְאִישִׁי וַתִּקְרָא שְׁמוֹ יִשָּׂשכָר׃ (יט) וַתַּהַר עוֹד לֵאָה וַתֵּלֶד בֵּן־שִׁשִּׁי לְיַעֲקֹב׃ (כ)
וַתֹּאמֶר לֵאָה זְבָדַנִי אֱלֹהִים| אֹתִי זֶבֶד טוֹב הַפַּעַם יִזְבְּלֵנִי אִישִׁי כִּי־יָלַדְתִּי לוֹ שִׁשָּׁה בָנִים וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ זְבֻלוּן׃
(כא) וְאַחַר יָלְדָה בַּת וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמָהּ דִּינָה׃ (כב) וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־רָחֵל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת־רַחְמָהּ׃
(כג) וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אָסַף אֱלֹהִים אֶת־חֶרְפָּתִי׃ (כד) וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יוֹסֵף לֵאמֹר יֹסֵף יְקֹוָק לִי בֵּן אַחֵר׃

**רש״י**

נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי׃

**גם יכלתי -** הסכים על ידי. ואונקלוס תרגם לשון תפילה, כמו נפתולי אלהים, נתפללתי בקשות החביבות לפניו, נתקבלתי ונעתרתי כאחותי׃

**נפתלתי -** נתקבלה תפלתי. ומדרש אגדה יש רבים בלשון נוטריקון׃

**ל:י ותלד זלפה -** בכולן נאמר הריון חוץ מזלפה לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקת בשנים ואין הריון ניכר בה, וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה שלא יבין שמכניסין לו את לאה, שכך מנהג ליתן שפחה גדולה לגדולה וקטנה לקטנה׃

**ל:יא בא גד -** בא מזל טוב, כמו (שבת סז ב) גד גדי וסנוק לא, ודומה לו (ישעיה סה יא) העורכים לגד שלחן. ומדרש אגדה שנולדצ מהול, כמו (דניאל ד כ) גדו אילנא, ולא ידעתי על מה נכתבה תיבה אחת. דבר אחר למה נקראת תיבה אחת בגד, כמו בגדת בי כשבאת אל שפחתי, כאיש שבגד באשת נעורים׃

**ל:טו לכן ישכב עמך הלילה -** שלי היתה שכיבת לילה זו ואני נותנה לך תחת דודאי בנך. ולפי שזלזלה במשכב הצדיק לא זכתה להקבר עמו׃

**ל:יז וישמע אלהים אל לאה -** שהיתה מתאוה ומחזרת להרבות שבטים׃

**ל:כ זבד טוב -** כתרגומו׃

**יזבלני -** לשון (מלכים א׳ ח יג) בית זבול הירבירייריא״ה בלע״ז [לינה] ביתא מדור. מעתה לא תהא עיקר דירתו אלא עמי שיש לי בנים כנגד כל נשיו׃

**רמב״ן**

ואולי נתקן על דעת רבותינו, כי יעקב אי אפשר שלא נתפלל על אשתו האהובה כי עקרה היא, אלא שלא נתקבלה תפלתו, ובאה עתה רחל להתעולל עליו לאמר שיתן לה בנים על כל פנים בתפלתו כי לא נופל הוא מאביו שעשה כן, ויחר אפו ואמר לה כי הדבר ביד אלהים ולא בידו, ואביו נשמעה תפלתו שהוא צדיק, ועתיד להיות לו זרע, אבל היא נמנע ממנה פרי בטן. ונכון הוא׃

**רש״י (המשך)**

**ל:כא דינה -** פירשו רבותינו שדנה לאה דין בעצמה אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות, והתפללה עליו ונהפך לנקבה׃

**ל:כב ויזכר אלהים את רחל -** זכר לה שמסרה סימניה לאחותה, ושהיתה מצירה שלא תעלה בגורלו של עשו שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים. הוא שייסד הפייטה (קרובות דר״ה שחרית) האדמון כבט שלא חלה, צבה לקחתה לו ונתבהלה׃

**ל:כג אסף -** הכניסה במקום שלא תראהו וכן (ישעיה ד א) אסף חרפתנו, (שמות ט יט) ולא יאסף הביתה, (יואל ד טו) אספו נגהם, (ישעיה ס כ) וירחך לא יאסף, לא יטמן׃

**חרפתי -** שהייתי לחרפה שאני עקרה, והיו אומרים עלי שאעלה לחלקו של עשו הרשע. ומדרש אגדה כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה, משיש לה בן תולה בו. מי שבר כלי זה, בנך, מי אכל תאנים אלו, בנך׃

**ל:כד יוסף ה׳ לי בן אחר -** יודעת היתה בנבואה שאין יעקב עתיד להעמיד אלא שנים עשר שבטים, אמרה יהי רצון שאותו שהוא עתיד להעמיד יהא ממני, לכך לא נתפללה אלא על בן אחר׃

**גור אריה**

מת, ולא נקרא חיים אלא מי שהוא כמו באר שנקרא חיים, שתמיד הולך ונובע, וכן מי שיש לו תולדות פרה ורבה ויש לו מקור נובע - בזה נקרא חיים, אבל מי שיש לו הפסק הוא כמו מת׃

(כה) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת־יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־לָבָן שַׁלְּחֵנִי וְאֵלְכָה אֶל־מְקוֹמִי וּלְאַרְצִי׃ (כו) תְּנָה אֶת־נָשַׁי
וְאֶת־יְלָדַי אֲשֶׁר עָבַדְתִּי אֹתְךָ בָּהֶן וְאֵלֵכָה כִּי אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת־עֲבֹדָתִי אֲשֶׁר עֲבַדְתִּיךָ׃ (כז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו לָבָן אִם־נָא
מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ נִחַשְׁתִּי וַיְבָרְכֵנִי יְקֹוָק בִּגְלָלֶךָ׃ (כח) וַיֹּאמֶר נָקְבָה שְׂכָרְךָ עָלַי וְאֶתֵּנָה׃ (כט) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַתָּה
יָדַעְתָּ אֵת אֲשֶׁר עָבַדְתִּיךָ וְאֵת אֲשֶׁר־הָיָה מִקְנְךָ אִתִּי׃ (ל) כִּי מְעַט אֲשֶׁר־הָיָה לְךָ לְפָנַי וַיִּפְרֹץ לָרֹב וַיְבָרֶךְ יְקֹוָק אֹתְךָ
לְרַגְלִי וְעַתָּה מָתַי אֶעֱשֶׂה גַם־אָנֹכִי לְבֵיתִי׃ (לא) וַיֹּאמֶר מָה אֶתֶּן־לָךְ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לֹא־תִתֶּן־לִי מְאוּמָה אִם־תַּעֲשֶׂה־
לִי הַדָּבָר הַזֶּה אָשׁוּבָה אֶרְעֶה צֹאנְךָ אֶשְׁמֹר׃ (לב) אֶעֱבֹר בְּכָל־צֹאנְךָ הַיּוֹם הָסֵר מִשָּׁם כָּל־שֶׂה| נָקֹד וְטָלוּא וְכָל־שֶׂה־
חוּם בַּכְּשָׂבִים וְטָלוּא וְנָקֹד בָּעִזִּים וְהָיָה שְׂכָרִי׃ (לג) וְעָנְתָה־בִּי צִדְקָתִי בְּיוֹם מָחָר כִּי־תָבוֹא עַל־שְׂכָרִי לְפָנֶיךָ כֹּל
אֲשֶׁר־אֵינֶנּוּ נָקֹד וְטָלוּא בָּעִזִּים וְחוּם בַּכְּשָׂבִים גָּנוּב הוּא אִתִּי׃ (לד) וַיֹּאמֶר לָבָן הֵן לוּ יְהִי כִדְבָרֶךָ׃ (לה) וַיָּסַר בַּיּוֹם
הַהוּא אֶת־הַתְּיָשִׁים הֶעָקֻדִּים וְהַטְלַאִים וְאֵת כָּל־הָעִזִּים הַנְּקֻדּוֹת וְהַטְלָאֹת כֹּל אֲשֶׁר־לָבָן בּוֹ וְכָל־חוּם בַּכְּשָׂבִים
וַיִּתֵּן בְּיַד־בָּנָיו׃ (לו) וַיָּשֶׂם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בֵּינוֹ וּבֵין יַעֲקֹב וְיַעֲקֹב רֹעֶה אֶת־צֹאן לָבָן הַנּוֹתָרֹת׃ (לז) וַיִּקַּח־לוֹ יַעֲקֹב
מַקַּל לִבְנֶה לַח וְלוּז וְעַרְמוֹן וַיְפַצֵּל בָּהֶן פְּצָלוֹת לְבָנוֹת מַחְשֹׂף הַלְּבָנֹת אֲשֶׁר עַל־הַמַּקְלוֹת׃ (לח) וַיַּצֵּג אֶת־הַמַּקְלוֹת
אֲשֶׁר פִּצֵּל בָּרָהָטִים בְּשִׁקַּתוֹת הַמָּיִם אֲשֶׁר תָּבֹאן הַצֹּאן לִשְׁתּוֹת לְנֹכַח הַצֹּאן וַיֵּחַמְנָה בְּבֹאָן לִשְׁתּוֹת׃ (לט) וַיֶּחֱמוּ
הַצֹּאן אֶל־הַמַּקְלוֹת וַתֵּלַדְן הַצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּטְלֻאִים׃ (מ) וְהַכְּשָׂבִים הִפְרִיד יַעֲקֹב וַיִּתֵּן פְּנֵי הַצֹּאן אֶל־עָקֹד
וְכָל־חוּם בְּצֹאן לָבָן וַיָּשֶׁת־לוֹ עֲדָרִים לְבַדּוֹ וְלֹא שָׁתָם עַל־צֹאן לָבָן׃ (מא) וְהָיָה בְּכָל־יַחֵם הַצֹּאן הַמְקֻשָּׁרוֹת וְשָׂם
יַעֲקֹב אֶת־הַמַּקְלוֹת לְעֵינֵי הַצֹּאן בָּרָהָטִים לְיַחֲמֵנָּה בַּמַּקְלוֹת׃ (מב) וּבְהַעֲטִיף הַצֹּאן לֹא יָשִׂים וְהָיָה הָעֲטֻפִים לְלָבָן
וְהַקְשֻׁרִים לְיַעֲקֹב׃ (מג) וַיִּפְרֹץ הָאִישׁ מְאֹד מְאֹד וַיְהִי־לוֹ צֹאן רַבּוֹת וּשְׁפָחוֹת וַעֲבָדִים וּגְמַלִּים וַחֲמֹרִים׃ פרק לא (א)
וַיִּשְׁמַע אֶת־דִּבְרֵי בְנֵי־לָבָן לֵאמֹר לָקַח יַעֲקֹב אֵת כָּל־אֲשֶׁר לְאָבִינוּ וּמֵאֲשֶׁר לְאָבִינוּ עָשָׂה אֵת כָּל־הַכָּבֹד הַזֶּה׃ (ב)
וַיַּרְא יַעֲקֹב אֶת־פְּנֵי לָבָן וְהִנֵּה אֵינֶנּוּ עִמּוֹ כִּתְמוֹל שִׁלְשׁוֹם׃ (ג) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־יַעֲקֹב שׁוּב אֶל־אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ
וּלְמוֹלַדְתֶּךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ׃

---

**רש״י**

**ל:כה כאשר ילדה רחל את יוסף -** משנולד שטנו של עשו, שנאמר (עובדיה א יח) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש, אש בלא להבה אינו שולט למרחוק, משנולד יוסף בטח יעקב בהקב״ה ורצה לשוב׃

**לא:ג שוב אל ארץ אבותיך -** ושם אהיה עמך, אבל בעודך מחובר לטמא אי אפשר להשרות שכינתי עליך׃

(ד) וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב וַיִּקְרָא לְרָחֵל וּלְלֵאָה הַשָּׂדֶה אֶל־צֹאנוֹ׃ (ה) וַיֹּאמֶר לָהֶן רֹאֶה אָנֹכִי אֶת־פְּנֵי אֲבִיכֶן כִּי־אֵינֶנּוּ אֵלַי כִּתְמֹל שִׁלְשֹׁם וֵאלֹהֵי אָבִי הָיָה עִמָּדִי׃ (ו) וְאַתֵּנָה יְדַעְתֶּן כִּי בְּכָל־כֹּחִי עָבַדְתִּי אֶת־אֲבִיכֶן׃ (ז) וַאֲבִיכֶן הֵתַל בִּי וְהֶחֱלֵף אֶת־מַשְׂכֻּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מֹנִים וְלֹא־נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע עִמָּדִי׃ (ח) אִם־כֹּה יֹאמַר נְקֻדִּים יִהְיֶה שְׂכָרֶךָ וְיָלְדוּ כָל־הַצֹּאן נְקֻדִּים וְאִם־כֹּה יֹאמַר עֲקֻדִּים יִהְיֶה שְׂכָרֶךָ וְיָלְדוּ כָל־הַצֹּאן עֲקֻדִּים׃ (ט) וַיַּצֵּל אֱלֹהִים אֶת־מִקְנֵה אֲבִיכֶם וַיִּתֶּן־לִי׃ (י) וַיְהִי בְּעֵת יַחֵם הַצֹּאן וָאֶשָּׂא עֵינַי וָאֵרֶא בַּחֲלוֹם וְהִנֵּה הָעַתֻּדִים הָעֹלִים עַל־הַצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּבְרֻדִּים׃ (יא) וַיֹּאמֶר אֵלַי מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים בַּחֲלוֹם יַעֲקֹב וָאֹמַר הִנֵּנִי׃ (יב) וַיֹּאמֶר שָׂא־נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה כָּל־הָעַתֻּדִים הָעֹלִים עַל־הַצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּבְרֻדִּים כִּי רָאִיתִי אֵת כָּל־אֲשֶׁר לָבָן עֹשֶׂה לָךְ׃ (יג) אָנֹכִי הָאֵל בֵּית־אֵל אֲשֶׁר מָשַׁחְתָּ שָּׁם מַצֵּבָה אֲשֶׁר נָדַרְתָּ לִּי שָׁם נֶדֶר עַתָּה קוּם צֵא מִן־הָאָרֶץ הַזֹּאת וְשׁוּב אֶל־אֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ׃ (יד) וַתַּעַן רָחֵל וְלֵאָה וַתֹּאמַרְנָה לוֹ הַעוֹד לָנוּ חֵלֶק וְנַחֲלָה בְּבֵית אָבִינוּ׃ (טו) הֲלוֹא נָכְרִיּוֹת נֶחְשַׁבְנוּ לוֹ כִּי מְכָרֵנוּ וַיֹּאכַל גַּם־אָכוֹל אֶת־כַּסְפֵּנוּ׃ (טז) כִּי כָל־הָעֹשֶׁר אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאָבִינוּ לָנוּ הוּא וּלְבָנֵינוּ וְעַתָּה כֹּל אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים אֵלֶיךָ עֲשֵׂה׃ (יז) וַיָּקָם יַעֲקֹב וַיִּשָּׂא אֶת־בָּנָיו וְאֶת־נָשָׁיו עַל־הַגְּמַלִּים׃ (יח) וַיִּנְהַג אֶת־כָּל־מִקְנֵהוּ וְאֶת־כָּל־רְכֻשׁוֹ אֲשֶׁר רָכָשׁ מִקְנֵה קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּפַדַּן אֲרָם לָבוֹא אֶל־יִצְחָק אָבִיו אַרְצָה כְּנָעַן׃ (יט) וְלָבָן הָלַךְ לִגְזֹז אֶת־צֹאנוֹ וַתִּגְנֹב רָחֵל אֶת־הַתְּרָפִים אֲשֶׁר לְאָבִיהָ׃ (כ) וַיִּגְנֹב יַעֲקֹב אֶת־לֵב לָבָן הָאֲרַמִּי עַל־בְּלִי הַגִּיד לוֹ כִּי בֹרֵחַ הוּא׃ (כא) וַיִּבְרַח הוּא וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ וַיָּקָם וַיַּעֲבֹר אֶת־הַנָּהָר וַיָּשֶׂם אֶת־פָּנָיו הַר הַגִּלְעָד׃ (כב) וַיַּגֶּד לְלָבָן בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי בָרַח יַעֲקֹב׃ (כג) וַיִּקַּח אֶת־אֶחָיו עִמּוֹ וַיִּרְדֹּף אַחֲרָיו דֶּרֶךְ שִׁבְעַת יָמִים וַיַּדְבֵּק אֹתוֹ בְּהַר הַגִּלְעָד׃ (כד) וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל־לָבָן הָאֲרַמִּי בַּחֲלֹם הַלָּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תְּדַבֵּר עִם־יַעֲקֹב מִטּוֹב עַד־רָע׃ (כה) וַיַּשֵּׂג לָבָן אֶת־יַעֲקֹב וְיַעֲקֹב תָּקַע אֶת־אָהֳלוֹ בָּהָר וְלָבָן תָּקַע אֶת־אֶחָיו בְּהַר הַגִּלְעָד׃ (כו) וַיֹּאמֶר לָבָן לְיַעֲקֹב מֶה עָשִׂיתָ וַתִּגְנֹב אֶת־לִבָּבִי וַתְּנַהֵג אֶת־בְּנֹתַי כִּשְׁבֻיוֹת חָרֶב׃ (כז) לָמָּה נַחְבֵּאתָ לִבְרֹחַ וַתִּגְנֹב אֹתִי וְלֹא־הִגַּדְתָּ לִּי וָאֲשַׁלֵּחֲךָ בְּשִׂמְחָה וּבְשִׁרִים בְּתֹף וּבְכִנּוֹר׃

**רש"י**

**לא:ד ויקרא לרחל וללאה** - לרחל תחלה ואחר כך ללאה שהיא היתה עיקר הבית, שבשבילה נזדווג יעקב עם לבן, ואף בניה של לאה מודים בדבר, שהרי בועז ובית דינו משבט יהודה אומרים (רות ד יא) כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם וגו', הקדימו רחל ללאה׃

**לא:יז את בניו ואת נשיו** - הקדים זכרים לנקבות, ועשו הקדים נקבות לזכרים,[88] שנאמר (לקמן לו ו) ויקח עשו את נשיו ואת בניו וגו'׃

**לא:כד מטוב ועד רע** - כל טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים׃

**לא:כז ותגנב אתי** - גנבת את דעתי׃

**גור אריה**

88 **יעקב ועשו – מה עיקר ומה טפל** (על "הקדים זכרים לנקבות") **(יז) עשו הקדים כו'.** וטעם הדבר כי עשו היו לו נשיו עיקר, כי נשאן לשם זנות, ולכך היה מקדים נשיו קודם בניו, דנשיו היו עיקר דעתו, רק כי הבנים יצאו ממנו בסבת תאות נשיו. אבל יעקב לא נשא נשיו רק בשביל להעמיד תולדות י"ב שבטים (רש"י לעיל כט, כא), ובניו היו גורמים לישא אשה, לכך בניו קודמים, שהם הסבה לנשיו. ועשו - הנשים הם סבה לבניו, כדלעיל. ועוד כי תולדות יעקב - השם יתברך היה חפץ בהם קודם שנבראו, והם היו גורמים שישא יעקב נשיו כדי שיולדו אלו הבנים, לפיכך ראוי להקדים הבנים ואחר כך הנשים. אבל עשו מפני שנשא נשים - הוליד תולדות מהם, ולפיכך מקדים הנשים לתולדות. ובמשה דכתיב (ר' שמות ד, כ) "וירכב אשתו ובניו על החמור" דמקדים אשתו תחילה, התם בניו קטנים היו, שהיו צריכין לאמן, ואי אפשר להם בלא אם, לכך מקדים הכתוב אשתו תחילה. אך קשה מהא דכתיב בפרשת וישלח (ר' להלן

(כח) וְלָא נְטַשְׁתַּנִי לְנַשֵּׁק לְבָנַי וְלִבְנֹתָי עַתָּה הִסְכַּלְתָּ עָשׂוֹ׃ (כט) יֶשׁ־לְאֵל יָדִי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רָע וֵאלֹהֵי אֲבִיכֶם אֶמֶשׁ
אָמַר אֵלַי לֵאמֹר הִשָּׁמֶר לְךָ מִדַּבֵּר עִם־יַעֲקֹב מִטּוֹב עַד־רָע׃ (ל) וְעַתָּה הָלֹךְ הָלַכְתָּ כִּי־נִכְסֹף נִכְסַפְתָּה לְבֵית אָבִיךָ
לָמָּה גָנַבְתָּ אֶת־אֱלֹהָי׃ (לא) וַיַּעַן יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר לְלָבָן כִּי יָרֵאתִי כִּי אָמַרְתִּי פֶּן־תִּגְזֹל אֶת־בְּנוֹתֶיךָ מֵעִמִּי׃ (לב) עִם אֲשֶׁר
תִּמְצָא אֶת־אֱלֹהֶיךָ לֹא יִחְיֶה נֶגֶד אַחֵינוּ הַכֶּר־לְךָ מָה עִמָּדִי וְקַח־לָךְ וְלֹא־יָדַע יַעֲקֹב כִּי רָחֵל גְּנָבַתַם׃ (לג) וַיָּבֹא לָבָן
בְּאֹהֶל יַעֲקֹב וּבְאֹהֶל לֵאָה וּבְאֹהֶל שְׁתֵּי הָאֲמָהֹת וְלֹא מָצָא וַיֵּצֵא מֵאֹהֶל לֵאָה וַיָּבֹא בְּאֹהֶל רָחֵל׃ (לד) וְרָחֵל לָקְחָה
אֶת־הַתְּרָפִים וַתְּשִׂמֵם בְּכַר הַגָּמָל וַתֵּשֶׁב עֲלֵיהֶם וַיְמַשֵּׁשׁ לָבָן אֶת־כָּל־הָאֹהֶל וְלֹא מָצָא׃ (לה) וַתֹּאמֶר אֶל־אָבִיהָ אַל־
יִחַר בְּעֵינֵי אֲדֹנִי כִּי לוֹא אוּכַל מִפָּנֶיךָ כִּי דֶרֶךְ נָשִׁים לִי וַיְחַפֵּשׂ וְלֹא מָצָא אֶת־הַתְּרָפִים׃ (לו) וַיִּחַר לְיַעֲקֹב
וַיָּרֶב בְּלָבָן וַיַּעַן יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר לְלָבָן מַה־פִּשְׁעִי מַה חַטָּאתִי כִּי דָלַקְתָּ אַחֲרָי׃ (לז) כִּי־מִשַּׁשְׁתָּ אֶת־כָּל־כֵּלַי מַה־מָּצָאתָ
מִכֹּל כְּלֵי־בֵיתֶךָ שִׂים כֹּה נֶגֶד אַחַי וְאַחֶיךָ וְיוֹכִיחוּ בֵּין שְׁנֵינוּ׃ (לח) זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עִמָּךְ רְחֵלֶיךָ וְעִזֶּיךָ לֹא
שִׁכֵּלוּ וְאֵילֵי צֹאנְךָ לֹא אָכָלְתִּי׃ (לט) טְרֵפָה לֹא־הֵבֵאתִי אֵלֶיךָ אָנֹכִי אֲחַטֶּנָּה מִיָּדִי תְּבַקְּשֶׁנָּה גְּנֻבְתִּי יוֹם וּגְנֻבְתִּי
לָיְלָה׃ (מ) הָיִיתִי בַיּוֹם אֲכָלַנִי חֹרֶב וְקֶרַח בַּלָּיְלָה וַתִּדַּד שְׁנָתִי מֵעֵינָי׃ (מא) זֶה־לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ עֲבַדְתִּיךָ
אַרְבַּע־עֶשְׂרֵה שָׁנָה בִּשְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנֶךָ וַתַּחֲלֵף אֶת־מַשְׂכֻּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מֹנִים׃ (מב) לוּלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי
אַבְרָהָם וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי כִּי עַתָּה רֵיקָם שִׁלַּחְתָּנִי אֶת־עָנְיִי וְאֶת־יְגִיעַ כַּפַּי רָאָה אֱלֹהִים וַיּוֹכַח אָמֶשׁ׃ (מג) וַיַּעַן
לָבָן וַיֹּאמֶר אֶל־יַעֲקֹב הַבָּנוֹת בְּנֹתַי וְהַבָּנִים בָּנַי וְהַצֹּאן צֹאנִי וְכֹל אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה לִי־הוּא וְלִבְנֹתַי מֶה־אֶעֱשֶׂה
לָאֵלֶּה הַיּוֹם אוֹ לִבְנֵיהֶן אֲשֶׁר יָלָדוּ׃ (מד) וְעַתָּה לְכָה נִכְרְתָה בְרִית אֲנִי וָאָתָּה וְהָיָה לְעֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ׃ (מה) וַיִּקַּח
יַעֲקֹב אֶבֶן וַיְרִימֶהָ מַצֵּבָה׃ (מו) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאֶחָיו לִקְטוּ אֲבָנִים וַיִּקְחוּ אֲבָנִים וַיַּעֲשׂוּ־גָל וַיֹּאכְלוּ שָׁם עַל־הַגָּל׃ (מז)
וַיִּקְרָא־לוֹ לָבָן יְגַר שָׂהֲדוּתָא וְיַעֲקֹב קָרָא לוֹ גַּלְעֵד׃ (מח) וַיֹּאמֶר לָבָן הַגַּל הַזֶּה עֵד בֵּינִי וּבֵינְךָ הַיּוֹם עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ
גַּלְעֵד׃ (מט) וְהַמִּצְפָּה אֲשֶׁר אָמַר יִצֶף יְקֹוָק בֵּינִי וּבֵינֶךָ כִּי נִסָּתֵר אִישׁ מֵרֵעֵהוּ׃ (נ) אִם־תְּעַנֶּה אֶת־בְּנֹתַי וְאִם־תִּקַּח
נָשִׁים עַל־בְּנֹתַי אֵין אִישׁ עִמָּנוּ רְאֵה אֱלֹהִים עֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ׃

**רש״י**

**לא:לב לא יחיה -** ומאותה קללה מתה[89] רחל בדרך׃

**לא:לג באהל יעקב -** הוא אהל רחל, שהיה יעקב תדיר אצלה, וכן הוא אומר (להלן מו יט) בני רחל אשת יעקב, ובכולן לא נאמר אשת יעקב׃

**ויבא באהל רחל -** כשיצא מאהל לאה חזר לו לאהל רחלת קודם שחיפש באהל האמהות. וכל כך למה, לפי שהיה מכיר בה שהיא משמשנית׃

**לא:מב ופחד יצחק -** לא רצה לומר אלהי יצחק, שאין הקדוש ברוך הוא מייחד שמו על הצדיקים בחייהם, ואף על פי שאמר לו

**רש״י (המשך)**

בצאתו מבאר שבע (לעיל כח יג) אני ה׳ אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, בשביל שכהו עיניו והרי הוא כמת, יעקב נתיירא לומר אלהי ואמר ופחד׃

**גור אריה**

לב, כב) ״ויקח יעקב את נשיו ואת אחד עשר ילדיו״ אם כן מקדים ״נשיו״ אצל ״ילדיו״, ויראה דאין זה קשיא, כי הכתוב מספר שם איך העביר אותם הנחל, ודרך להקדים תמיד דבר שלא היה כל כך טורח אליו להעביר את הנחל, ובניו קטנים יותר טורח מנשים, לכך מקדים הנשים תחלה. אמנם נראה לי דאין חלוק זה רק כשהוא מדבר שהביא בניו אל ארץ שמתיישב שם, כי האשה היא ישוב העולם, גם הבנים הם ישוב העולם. וביעקב מקדים הבנים שהם קודמים, ובעשו הנשים - לטעם שנתבאר למעלה, אבל כשאינו מדבר רק שהעביר אותם הנחל - לא שייך חלוק זה כלל׃

89 **קללת צדיק מתקיימת** (על ״ומאותה קללה מתה״) **(לב) ומאותה קללה מתה וכו׳.** דאם לא כן היכן מקויים קללת צדיק, דאין לפרש ״לא יחיה״ אלא תומת בידים, הוי ליה למכתב ׳את אשר תמצא אלהיך יומת׳, מה ״לא יחיה״, אלא קללה היא זאת. ומה שאמר ״לא יחיה״ ולא אמר ״ימות׳, משום דהוי

(נא) וַיֹּאמֶר לָבָן לְיַעֲקֹב הִנֵּה֩ הַגֶּל הַזֶּ֨ה וְהִנֵּ֜ה הַמַּצֵּבָ֗ה אֲשֶׁ֤ר יָרִ֙יתִי֙ בֵּינִ֣י וּבֵינֶ֔ךָ׃ (נב) עֵ֤ד הַגֶּל֙ הַזֶּ֔ה וְעֵדָ֖ה הַמַּצֵּבָ֑ה אִם־ אָנִי֙ לֹא־אֶעֱבָ֣ר אֵלֶ֔יךָ אֶת־הַגֶּ֥ל הַזֶּ֖ה וְאִם־אַתָּ֣ה לֹא־ תַעֲבֹ֣ר אֵלַ֗י אֶת־הַגֶּ֤ל הַזֶּה֙ וְאֶת־הַמַּצֵּבָ֣ה הַזֹּ֔את לְרָעָ֖ה׃ (נג) אֱלֹהֵ֣י אַבְרָהָ֗ם וֵאלֹהֵי֙ נָח֣וֹר יִשְׁפְּט֔וּ בֵּינֵ֖ינוּ אֱלֹהֵ֣י אֲבִיהֶ֑ם וַיִּשָּׁבַ֥ע יַעֲקֹ֖ב בְּפַ֥חַד אָבִ֖יו יִצְחָֽק׃ (נד) וַיִּזְבַּ֥ח יַעֲקֹ֖ב זֶ֣בַח בָּהָ֑ר וַיִּקְרָ֥א לְאֶחָ֛יו לֶאֱכָל־לֶ֖חֶם וַיֹּאכְל֣וּ לֶ֔חֶם וַיָּלִ֖ינוּ בָּהָֽר׃ **פרק לב** (א) וַיַּשְׁכֵּ֤ם לָבָן֙ בַּבֹּ֔קֶר וַיְנַשֵּׁ֖ק לְבָנָ֑יו וְלִבְנוֹתָ֔יו וַיְבָ֥רֶךְ אֹתָ֖ם וַיֵּ֣לֶךְ וַיָּ֥שָׁב לָבָ֖ן לִמְקֹמֽוֹ׃ (ב) וְיַעֲקֹ֖ב הָלַ֣ךְ לְדַרְכּ֑וֹ וַיִּפְגְּעוּ־בֹ֖ו מַלְאֲכֵ֥י אֱלֹהִֽים׃ (ג) וַיֹּ֥אמֶר יַעֲקֹ֛ב כַּאֲשֶׁ֥ר רָאָ֖ם מַחֲנֵ֣ה אֱלֹהִ֑ים זֶ֔ה וַיִּקְרָ֛א שֵׁ֥ם־הַמָּק֖וֹם הַה֥וּא מַחֲנָֽיִם׃ {פ}

---

**רש"י**

**לב:ב ויפגעו בו מלאכי אלהים -** מלאכים של ארץ ישראל[90] באו לקראתו ללוותו לארץ:

---

**גור אריה**

לשון נקיה יותר שלא להזכיר מיתה. והשתא איך נתקיים הקללה של יעקב, לפיכך אומר דמאותה קללה מתה בדרך. ואבן עזרא הקשה על דברי חכמים (ב"ר עד, ד) כי אם מאותה קללה מתה, מי המית אשת פנחס, כלתו של עלי, שמתה בהקשותה ללדת (ש"א ד, יט), ודברי הבאי הן אלו, כי אינה דומה רחל, שהיא אחת מן האמהות (ברכות טז ע"ב), והכתוב מדבר בצדקתה דכתיב בקרא (לעיל ל, כב) "ויזכר אלהים את רחל", ואיך יספר הכתוב מיתתה בדרך בלידתה, ואיך לא תהיה נשמרת מן הרע. ומשלימות התורה שתהיה שלימה, וכאשר נכתב בתורה "ויזכר אלהים את רחל" שזכרה לטובה, ומיד יהיה נזכר הפך זה - שמתה בלידתה, ולכך הוצרך להיות נזכר הסיבה בתורה, ומצאו חכמים מה שאמר יעקב "לא יחיה", ואם ברכת יצחק חשובה שעל כל פנים היא באה, איך לא נחשבת קללת יעקב בחור שבאבות:

**90 שמירה ליעקב בדרכו לארץ** (על "מלאכים של ארץ ישראל") **(ב) מלאכי אלהים מלאכים של ארץ ישראל וכו'.** מפורש כך בבראשית רבה (עד, יז) ובתנחומא (וישלח, ג). והקשה הרמב"ן על זה דאיך באו המלאכים נגדו והוא רחוק מארץ ישראל, דהרי לא כתיב שבא לארץ כנען עד שכם, דכתיב (להלן לג, יח) "ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען", ולפי דעתי אין זה שום קושיא, דכיון דהיה הולך ובא לארץ ישראל - באו המלאכים של ארץ ישראל לקראתו לשמור אותו, דכיון דצורך ארץ ישראל הוא, והוא הולך לארץ ישראל, הדין נותן שיהיו לו שומרים מלאכי ארץ ישראל, לכל הפחות השמירה דבר שהוא תולה בהליכה, שלא יהיה לו מונע לבא לארץ ישראל, וזה מוטל על מלאכי ארץ ישראל, ומלאכי חוצה לארץ לשמור אותו שלא יגיע לו נזק אחר. ואין להקשות דאם כן מיד שיצא מבית לבן היה ראוי להיות באים כנגדו, דאין זה קשיא, דכיון דלא היה פטור מלבן עד שהקב"ה בא אל לבן ואמר לו "השמר לך" (לעיל לא, כד), ועדיין לא היה זה, לא נקרא שהיה הולך לארצו, כי שמא יהיה לו מניעה מלבן שלא יניח אותו לבא אל הארץ, עד שבא הקדוש ברוך הוא אליו ואמר לו "השמר לך" ויצא בשלום מן לבן ללכת אל הארץ - אז היה נקרא שבא לארץ, ואז באו מלאכי ארץ ישראל לקראתו, ולא קשיא מידי:

והשתא יתורץ נמי מה שקרא שם המקום "מחנים" (פסוק ב) על שם שתי מחנות, והרי בבוא (ו) מחנה אחת של ארץ - הסתלקה של חוצה לארץ, ועוד דלעיל אמרנו (כח, יג, אות יט) שאין מלכות נוגעת בחבירתה (יומא לח ע"ב), ומשום כך היו עולים המלאכים תחלה שליווהו עד כאן, וירדו מלאכים אחרים, וכאן היו שניהם ביחד, אלא דכאן שלא היה בארץ, אלא הולך לארץ, הוצרכו לו שניהם. ואין זה כל כך ראיה, כי למעלה היה הקדוש ברוך הוא נצב עליו לשמרו (רש"י לעיל כח, יג) - שם עלו תחלה, שהרי לא יהיה בלא שמירה, אבל כאן אם היו עולים תחלה יהיה יעקב בלא שמירה:

ולא קשיא גם כן דלמה לא באו לקראתו גם כן מלאכים של חוצה לארץ מיד שיצא מבאר שבע (לעיל כח, י), דכאן כשהיה בא לארץ דהוא יותר מעולה מחוצה לארץ (כלים פ"א מ"ו) - היו המלאכים באים לקראתו להעלותו אל הארץ, אבל כשיצא מארץ לחוצה לארץ לא היה יוצא בשביל חוצה לארץ רק מפני הכרח, לא יתכן שיבואו לקראתו מלאכים של חוצה לארץ כלל, כי דיה לצרה בשעתה (ברכות ט ע"ב), ולמה יבואו לקראתו מלאכי חוצה לארץ:

אך קשיא מה שפירש למעלה (רש"י לעיל כח, יב) כי "עולים ויורדים" כי מלאכים של ארץ היו עולים וכו', והרי עדיין לא יצא מן הארץ, כי אין בית אל סוף הארץ, ונראה לומר כי רש"י סובר כיון דהכל מעלים לירושלים ואין הכל מוציאין, כדאמרינן בכתובות בפרק בתרא, ועכשיו יצא יעקב מהר המוריה שהוא ירושלים, הרי כאילו יצא לגמרי, דגם זה יציאה מקרי, דהא ירושלים יותר קדוש מן שאר הארץ (כלים פ"א מ"ח), הרי התחיל לצאת, ומכיון דהתחיל לצאת עלו מלאכים של הארץ, דקדושת הארץ הוא ירושלים, והוא יצא ממנה. והוא יזכינו להעלותינו שמה, ולראות בבניינה ובתפארתה:

# פרשת וישלח

**פרק לב (ד)** וַיִּשְׁלַ֨ח יַעֲקֹ֜ב מַלְאָכִ֣ים׀ לְפָנָ֗יו אֶל־עֵשָׂ֛ו אָחִ֖יו אַ֣רְצָה שֵׂעִ֑יר שְׂדֵ֖ה אֱדֽוֹם׃ **(ה)** וַיְצַ֣ו אֹתָ֔ם לֵאמֹ֖ר כֹּ֣ה תֹאמְר֑וּן לַאדֹנִ֣י לְעֵשָׂ֗ו כֹּ֚ה אָמַ֣ר עַבְדְּךָ֣ יַעֲקֹ֔ב עִם־לָבָ֥ן גַּ֖רְתִּי וָאֵחַ֣ר עַד־עָֽתָּה׃

**רש"י**

**לב:ד וישלח יעקב מלאכים -** מלאכים ממש[91] :

**לב:ה גרתי -** לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר, אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני (לעיל כז כט) הוה גביר לאחיך, שהרי לא נתקיימה בי. דבר אחר גרתי בגימטריא תרי"ג, כלומר

**רמב"ן**

**לב:ד יעקב ועשו – סימן לבנים בגלות אדום**

נכתבה הפרשה הזאת להודיע כי הציל הקדוש ברוך הוא את עבדו וגאלו מיד חזק ממנו, וישלח מלאך ויצילהו. וללמדנו עוד שהוא לא בטח בצדקתו והשתדל בהצלה בכל יכלתו. ויש בה עוד רמז לדורות כי כל אשר אירע לאבינו עם עשו אחיו יארע לנו תמיד עם בני עשו, וראוי לנו לאחז בדרכו של צדיק שנזמין

**גור אריה**

**91 מלאכי חוץ לארץ שנשלחו לעשו** (על "מלאכים ממש") **(ד) וישלח יעקב מלאכים ממש.** בב"ר (עה, ד) רבנן אמרי מלאכים ממש, ולא כמאן דאמר שלוחי בשר ודם. ויש מפרשים טעמייהו דרבנן - דלעיל אמרינן (כח, יב) "עולים ויורדים" 'עולים תחלה ואחר כך יורדים, מלאכים שליווהו בארץ היו עולים, ואחר כך ירדו מלאכי חוצה לארץ' (רש"י שם), וכאן היו שני מחנות המלאכים של ארץ ישראל ושל חוצה לארץ ביחד, והווי ליה גם כן לעלות תחלה של חוצה לארץ ואחר כך לירד של ארץ ישראל, ותירץ 'מלאכים ממש', פירוש דכאן שאני, דהוצרכו עדיין לו המלאכים של חוצה לארץ לשלוח אותם אל עשו אחיו. ומזה מדקדק דהוי 'מלאכים ממש'. ויש מפרשים דקשה לו למה באו מלאכי ארץ [ישראל] לחוצה לארץ נגדו (רש"י פסוק א), והרי עדיין רחוק מארץ ישראל, ובאו מלאכים של ארץ ישראל נגדו, ותירץ 'מלאכים ממש', רוצה לומר מאותן מלאכים של ארץ ישראל נטל מלאכים לשלוח אל עשו אחיו, מפני כי עשו היה רוצה למנוע אותו שלא יבא לארץ שנתן לו אביו, ועל מלאכים של ארץ [ישראל] לעשות שליחותו אל עשו, כדי שלא יבא לו מניעה מלבא אל הארץ :

ועל פירוש ראשון קשה דמה שפירש 'עולים תחלה ואחר כך יורדים' הוא בשביל שהקב"ה נצב עליו ולא היה בלא שמירה, אבל כאן למה היה למלאכים לעלות תחלה, דאם כן היה בלא שמירה, לפיכך היו שניהם יחד. מיהא יש לתרץ מדקרי ליה "מחנים" (פסוק ב) על שם שתי מחנות (רש"י שם), על כרחך אף כאשר היתה מחנה של ארץ [ישראל] לא נסתלקה אותם של חוצה לארץ, דאם נסתלקו של חוצה לארץ מיד, וזה נכנס וזה יוצא, לא שייך כאן 'שתי מחנות'. ולפי זה משמע שלכך באו המלאכים שישלח אותם יעקב, ולפי זה בודאי יפה עשה יעקב ששלח מלאכים, ואינו מוכח בב"ר (עה, ג) כך, אדרבה משמע שלא היה לו לשלוח מלאכים, שלא ידע עשו בהליכתו, ואמרו שם "מחזיק באזני כלב מתעבר על ריב לא לו" (ר' משלי כו, יז) מה ששלח מלאכים אל עשו :

ולפיכך נראה לי מה שפירש 'מלאכים ממש' מפני דהוי למכתב תחלה הטעם מפני מה שלח יעקב מלאכים, והוי ליה למכתב 'ויירא יעקב מפני עשו אחיו וישלח מלאכים' כדכתיב אחר כך (ר' פסוק ז) "וירא ויצר לו ויחץ הילדים", שנתן טעם למה חלק אותם לשתי מחנות, הכי נמי הוי למכתב כך 'וירא יעקב מפני עשו אחיו וישלח וגו'", אבל למכתב "וישלח יעקב" בלא טעם לא הוי למכתב, אלא מפני דקאי אדלעיל (ר' פסוק ב) "ויהי כאשר ראם ויאמר מחנה אלהים זה וישלח יעקב וגו'", ולכך סמך "וישלח יעקב" למעלה משום דאלעיל קאי. וכן משמע בב"ר, דקאמר בב"ר (עה, י) 'דבר אחר וישלח יעקב מלאכים מה כתיב למעלה מן הענין ויהי כאשר ראם וכו'', משמע מדסמך ליה לקרא של מעלה דרשו 'מלאכים ממש' :

ועוד אמרו שם בב"ר (עה, ד) 'אמר רבי חנינא בר חמא הגר שפחת שרה נזדמנה לה חמשה מלאכים (ר' רש"י טז, יג), זה שהוא אהובו של מקום על אחת כמה וכמה'. והקשה הרא"ם על זה שמזה אין ללמוד דהיו מלאכים ממש, דאם כן גבי משה דכתיב (במדבר כ, יד) "וישלח משה מלאכים" נמי נימא הכי דהוי מלאכים ממש, ועוד דגבי יהושע שאמרו (ב"ב עה.) 'פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה', וכתיב (ר' יהושע ב, א) "וישלח יהושע שני אנשים מרגלים", ותירץ הרא"ם דהכי פירושו - דמדסמך הך פרשה לפרשה של מעלה יש ללמוד שהיו מלאכים ממש. ואל תתמה איך שלח מלאכים ממש, על זה אמר דהא הגר שפחת שרה נזדמנה לה חמשה מלאכים, כך פירש הרא"ם. ואין מוכח כן מדברי ב"ר, אלא דבעי ללמוד מזה דהיו מלאכים ממש, דאם כן הוי ליה לסדר מלתא דרבי חנינא אהא דאמר "וישלח יעקב מלאכים" - 'מה כתיב למעלה מן הענין וכו'', ומדלא סדר דברי רבי חנינא אהא - שמע מינה דלא מהא ילף רבי חנינא שהיו מלאכים ממש, רק שהיה ראוי לזה יעקב שיהיו שלוחיו מלאכים ממש :

ומה שהקשה הרא"ם דהא מצינו "וישלח משה מלאכים וכו'", אין זה קשיא, דהא אמרינן למעלה בפרשת חיי שרה (רש"י כד, מב) 'אמר רבי אחא יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בנים, דאילו פרשה של אליעזר כפולה בתורה', אף על גב ד"תורת משה" אקרי (מלאכי ג, כב), דהוא "עבד ה'" (דברים לד, ה), ולמה לא היה תורתו גם כן כמו שיחתן של עבדי אבות, אלא על כרחך לפני המקום חשוב ענין אבות יותר ויותר, לפי שהאבות הם התחלה ותולדה לבנים. וטעם זה ידוע למבין כי הוא דבר נפלא, כי האבות הם יסוד העולם בעבור שהם עיקר לכל ישראל, וגם השבטים הם אבות כל שבט ושבט לשבטו, כי ראובן - בני ראובן נקראו על שמו (במדבר א, כ), והם עיקר צורת העולם, כי כל אחד נחשב בפני עצמו עד שהוא עיקר הבריאה. והמלאכים אשר הם ניתנים לשמור העולם וממונים עליו - הם נמצאים עם האבות, שהם יסודות הבריאה. אבל משה רבנו עליו השלום אף על גב דפניו כפני החמה - אינו מן האבות בעבור שאינו התחלה, שאין אבות העולם רק אותם שהם התחלה, ומהם נתייסד העולם. לזה תמצא במדרש רבות בפרשת בראשית (א, ד) שקודם שנברא העולם - האבות היו במחשבה להיות נבראים, והיינו הטעם כי האבות הם עיקר העולם שממנו נתייסדו ישראל, וזה הטעם היו המלאכים נמצאים עם האבות :

וראה איך הבדל גדול יש בין האבות ובין משה רבנו עליו השלום, שהרי במדרש רבות פרשת יתרו (שמו"ר כח, א) 'כשעלה משה רבינו למרום בקשו מלאכי השרת לדחותו, מה עשה הקדוש ברוך הוא צר קסלתר פניו של משה רבינו עליו השלום כדמות אברהם, אמר להם לא זהו שירדתם אצלו'. ראה כי לא היה ראוי משה רבנו עליו השלום להתקיים בין המלאכים עד שנדמה פניו קלסתר פניו של אברהם :

(ו) וַיְהִי־לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר צֹאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה וָאֶשְׁלְחָה לְהַגִּיד לַאדֹנִי לִמְצֹא־חֵן בְּעֵינֶיךָ׃ (ז) וַיָּשֻׁבוּ הַמַּלְאָכִים אֶל־יַעֲקֹב לֵאמֹר בָּאנוּ אֶל־אָחִיךָ אֶל־עֵשָׂו וְגַם הֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ וְאַרְבַּע־מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ׃ (ח) וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֶר לוֹ וַיַּחַץ אֶת־הָעָם אֲשֶׁר־אִתּוֹ וְאֶת־הַצֹּאן וְאֶת־הַבָּקָר וְהַגְּמַלִּים לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת׃ (ט) וַיֹּאמֶר אִם־יָבוֹא עֵשָׂו אֶל־הַמַּחֲנֶה הָאַחַת וְהִכֵּהוּ וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לִפְלֵיטָה׃ (י) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם וֵאלֹהֵי אָבִי יִצְחָק יְקֹוָק הָאֹמֵר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ וּלְמוֹלַדְתְּךָ וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ׃

**רש"י**

עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי[92] ולא למדתי ממעשיו הרעים׃

**לב:ו ואשלחה להגיד לאדוני -** להודיעה שאני בא אליך׃

**למצא חן בעיניך -** שאני שלם עמך ומבקש אהבתך׃

**לב:ז באנו אל אחיך אל עשו -** שהיית אומר אחי הוא, אבל הוא נוהג עמך כעשו הרשע, עודנו בשנאתו׃

**לב:ח ויירא ויצר -** ויירא שמאז יהרג, ויצר לו אם יהרוג הוא את אחרים׃[93]

**לב:ט והיה המחנה הנשאר לפליטה -** על כרחו כי אלחם עמו. התקין עצמו לשלשה דברים לדורון, לתפלה ולמלחמה. לדורון להלן (פסוק כב) ותעבור המנחה על פניו. לתפלה (פסוק י) אלהי אבי אברהם. למלחמה והיה המחנה הנשאר לפליטה׃

**רמב"ן (המשך)**

וגם זה ירמוז שלא יגזרו עלינו בני עשו למחות את שמנו, אבל יעשו רעות עם קצתנו בקצת הארצות שלהם, מלך אחד מהם גוזר בארצו על ממוננו או על גופנו, ומלך אחר מרחם במקומו ומציל הפלטים. וכך אמרו בבראשית רבה (עו ג) אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו, אלו אחינו שבדרום, והיה המחנה הנשאר לפלטה, אלו אחינו שבגולה. ראו כי גם לדורות תרמוז זאת הפרשה׃

**רמב"ן**

עצמנו לשלשת הדברים שהזמין הוא את עצמו, לתפלה ולדורון ולהצלה בדרך מלחמה, לברוח ולהנצל, וכבר ראו רבותינו הרמז הזה מן הפרשה הזאת כאשר אזכיר (להלן לב ט, לג טו)׃

**אל עשו אחיו ארצה שעיר -** בעבור היות נגב ארץ ישראל על ידי אדום ואביו יושב בארץ הנגב, יש לו לעבור דרך אדום או קרוב משם, על כן פחד אולי ישמע עשו והקדים לשלוח אליו מלאכים לארצו. וכבר תפסוהו החכמים על זה. אמרו בבראשית רבה (עה ג) מחזיק באזני כלב וגו' (משלי כו יז). אמר לו הקדוש ברוך הוא, לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב׃

ועל דעתי גם זה ירמוז כי אנחנו התחלנו נפילתנו ביד אדום, כי מלכי בית שני באו בברית עם הרומיים (ספר החשמונאים א ח) ומהם שבאו ברומה (כך כותב רבינו בויקרא כו טז), והיא היתה סבת נפילתם בידם, וזה מוזכר בדברי רבותינו ומפורסם בספרים (יוסיפון פרק סה)׃

**לב:ט "והיה המחנה הנשאר לפליטה" – זרע יעקב לא יכלה בגלות**

**והיה המחנה הנשאר לפליטה -** על דרך הפשט אמר זה באולי, כי אמר אולי ינצל המחנה האחד, כי בהכותו האחד יברחו האחרים, או תשוב חמתו, או תבא להם הצלה מאת השם. וכן אמרו בבראשית רבה (עו ג) למדתך תורה דרך ארץ לא יניח אדם כל ממונו בזוית אחת׃

ורש"י כתב, והיה המחנה הנשאר לפליטה, על כרחו כי אלחם עמו, התקין עצמו לשלשה דברים, לתפלה ולדורון ולמלחמה. וראיתי במדרש (קה"ר ט יח) מה עשה, זיינם מבפנים והלבישם בגדים לבנים מבחוץ, והתקין עצמו לשלשה דברים. וכן עיקר. והכונה בזה, כי יעקב יודע שאין זרעו כלו נופל ביד עשו, אם כן ינצל המחנה האחד על כל פנים׃

**גור אריה**

וזהו שהוקשה להם כי אחר שראינו שכל עניני האבות לצרכם באו המלאכים, כי צרכיהם לא היו צרכי אדם פרטי, אלא ענין כלל העולם, בעבור שהם יסודות העולם שהמלאכים ממונים עליהם, ואיך יתכן לומר כי מלאכים בשר ודם, בפרט ענין כזה שהוא צורך יעקב לשוב אל ארץ כנען אשר נתנה לו הארץ (לעיל כח, יג), ואיך נאמר 'מלאכי בשר ודם היו', ומפני זה סבר רבי חנינא כי מלאכים ממש היו. ודעת רבי חנינא דעת בפני עצמו, דלא למד מסמיכות הפרשיות׃

92 **נישואי שתי אחיות ברוח הקודש** (על "ותרי"ג מצות שמרתי") **תרי"ג מצות שמרתי.** ואם תאמר והא נשא שתי אחיות (פסחים קיט ע"ב), ויש לומר דזה היה על פי רוח הקודש, ומכל מקום תרי"ג מצות קיים שהרי לא נשא אחרות, רק אלו שנשא על פי רוח הקודש, וזה נקרא שקיים תרי"ג מצות. ועיין לקמן בפרשת ויגש (מו, י, אות ה)׃

93 **פחד יעקב שמא יגרום החטא** (על "ויירא ויצר") ויש מקשים למה היה ירא יעקב, והלא הבטיחו הקדוש ברוך הוא שנאמר (לעיל כח, טו) "והנה אנכי עמך ושמרתיך", ועכשיו היה מתירא, ובגמרא מתרץ בפרק קמא דברכות (ד.) ובפרק חלק (סנהדרין צח ע"ב) וכן פירש"י בסמוך (פסוק י) דלכך היה ירא - שמא יגרום החטא. ומקשים על זה מהא דבפרק קמא דברכות (ז.) כל דבור שיוצא מפי הקדוש ברוך הוא לטובה - אפילו על תנאי אינו חוזר, ואם כן למה

(יא) קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל־הָאֱמֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־עַבְדֶּךָ כִּי בְמַקְלִי עָבַרְתִּי אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה וְעַתָּה הָיִיתִי לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת׃ (יב) הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו כִּי־יָרֵא אָנֹכִי אֹתוֹ פֶּן־יָבוֹא וְהִכַּנִי אֵם עַל־בָּנִים׃

**רש"י**

**לב:יא קטנתי מכל החסדים** - נתמעטו זכיותי על ידי החסדים והאמת שעשית עמי, לכך אני ירא, שמא משהבטחתני נתלכלכתי בחטא ויגרום לי להמסר ביד עשו׃

**ומכל האמת** - אמיתת דבריך, ששמרת לי כל ההבטחות שהבטחתני׃

**כי במקלי** - לא היה עמי לא כסף ולא זהב ולא מקנה אלא מקלי לבדו. ומדרש אגדה נתן מקלו בירדן ונבקע הירדן׃

**רמב"ן (המשך)**

ולא הבינותי דעת אונקלוס שתרגם מכל חסדין ומכל טבון, והוא רגיל לתרגם חסד ואמת "טיבו וקשוט" (לעיל כד מט, להלן מז כט). ואולי עושה חסדים, הצלתו, אשר הצילו פעמים רבות מכל צרותיו. ועשה אמת, כל הטוב הזה שהיה לו, כי נתן לו בנים ובנות ועושר ונכסים וכבוד׃

והנכון בעיני כי החסדים הקיימים יקראו אמת, כי היא מגזרת אמנה, כטעם ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם (ש"ב ז טז), ענין קיום, לחמו נתן מימיו נאמנים (ישעיה לג טז), כאשר אמר היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו (ירמיה טו יח)׃

**רמב"ן**

**לב:יא "קטנתי מכל החסדים" – ענוות יעקב**

**קטנתי מכל החסדים ומכל האמת** - נתמעטו זכיותי על ידי חסדים ואמת שעשית עמי, לכך אני ירא שמא משהבטחתני נתקלקלתי בחטא ויגרום לי להמסר ביד עשו, לשון רש"י. ואיננו נכון בלשון הכתוב. ועוד, כי אמר אחרי כן ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים, ומה יועיל הבטחון ההוא אם גרם החטא אחר כך. ועוד, כי יעקב הזכיר שתי הבטחות שהבטיחו הקדוש ברוך הוא בבית אל ובחרן, ואמר תחלה מה שנאמר לו בחרן, ה' האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך, והוא שנאמר לו בצאתו מבית לבן (לעיל לא ג) שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. והנה אחרי כן לא היטיב לו בכל החסדים ובכל האמת האלה שיתמעטו זכיותיו על ידיהם׃

אבל "קטונתי" לומר כי קטון הוא מהיותו ראוי לכל החסדים שעשה עמו, וכן מי יקום יעקב כי קטון הוא (עמוס ז ב), מהיותו יכול לסבול כל הנגזר עליו. וכן אמרו בבראשית רבה (עו ה) קטונתי, רבי אבא אמר איני כדאי. והחסדים הם הטובות שעשה עמו בלא נדר, והאמת הטובה אשר הבטיחו ואימת לו הבטחתו. יאמר שאיננו ראוי שיבטיחנו ויעשה לו אותן טובות שהבטיחו בהן, ולא לטובות אחרות רבות שעשה עמו׃

---

**גור אריה**

היה ייראּ, ואין לומר ד'נתלכלך בחטא' שאני כשהוא נתלכלך אחר ההבטחה, דהא ירמיה אמר לחנניה בן עזור (ר' ירמיה כח, ז, ט) "שמע נא הנביא אשר ידבר לשלום בבא דבר הנביא יוודע אשר שלחו ה'", ומוכח בזה כי הנביא אשר הוא לטובה - אי אפשר שישתנה אפילו בחטא, דאם לא כן איך יוודע בזה, שמא חטאו (כ"ה בראי"ם). ולא קשיא מהא דירמיה (יח, ט) "רגע אדבר וגו' לנטוע ולבנות ושב הגוי ההוא וכו'", התם בשכך דבר הקדוש ברוך הוא עם לבו, ולא יצא מפי הקדוש ברוך הוא לנביא, שאין בחלופו הכזבה, אבל כששלח הקדוש ברוך הוא הנביא להתנבאות לא ישתנה. וכך תירץ הרמב"ם ז"ל. וקשה על זה מהא דתניא (ברכות ד.) "עד יעבור עמך ה' עד יעבור וכו'" (שמות טו, טז) 'ראוים היו ישראל להיות נעשית להם נס בביאה שניה כמו בביאה ראשונה, אלא שגרם החטא', ואם כן איך יתכן כזה הבטחה שיצאה מפי הקדוש ברוך הוא וישתנה - והנביא ניבא בזה, וירץ הרד"ק ז"ל (ירמיה כח, ז) דהתם אם לא נתקיימה כולה - נתקיים מקצתה, אבל היכא שלא נתקיימה הנבואה כלל, כמו שהיה אצל ירמיה, בזה נראה שלא שלחו ה'. וכל אלו הדברים אין להם שורש ויסוד וענף׃

העיקר הוא כי חילוק יש בין הבטחה ובין נבואה, כי הדבר שלא נאמר אלא לשם הבטחה להבטיח את האדם - אין זה נבואה, שלא בא רק להבטיח את הצדיק לעשות עמו טוב, ובדין הוא שתבא לה שנוי מפאת המקבל, כי אחר שלא היתה רק מפני זכות אשר הובטח - ואותו המקבל אפשר שישתנה, וישתנה ההבטחה אשר הבטיח אותו הקדוש ברוך הוא. אמנם יבחן הנביא כאשר לא היה מתנבא להבטיח, רק שהוא אומר שכך שלחו להתנבאות שיהיה בעתיד, לא להבטיח. ולפיכך רוב דברי הנבואה הם בלשון עבר כאילו כבר נעשה, כלומר שכך נגזרה הגזירה לטובה מאת ה', לא כמו ההבטחה שהוא מבטיח את האדם לעתיד. וכל הבטחה היא אינה רק למקבל הבטחה, וכאשר ישתנה - משתנה, לאפוקי נבואה שהוא תולה הדבר בעצמו, לא בשום מקבל, רק בענין עצמו שכך יהיה. ומפני כי חנניא בן עזור אמר נבואתו כדכתיב בקרא (ר' ירמיה כח, ב) "הנה שברתי את עול מלך נבוכדנצר", כאילו כבר נעשה, ואין זה הבטחה, ובדבר הזה אמר לו ירמיה "שמע נא חנניא וגו'" (ר' שם, שם ז). וזה לשונם בב"ר בפרשה זאת (עו, ב) 'מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה', פירוש מפני כי בעולם הזה הם, ואפשר שישתנה מפאת המקבל. והרי מוכח בדברים אלו דבמקום הבטחה שאני׃

ועוד בב"ר (שם) - "ויען בניה בן יהודע אמן כן יאמר ה' וגו'" (ר' מ"א א, לו), והלא כבר נאמר (ר' דה"א כב, ט) "הנה בן נולד הוא יהיה איש מנוחה וגו'", אלא הרבה מקטרגין יעמדו מכאן'. הרי לך שבענין הזה שכבר שלח הקדוש ברוך הוא לדוד להתנבאות על שלמה המלך כדכתיב בקרא, ולא תוכל לתרץ כאחד מן הפירושים הנזכרים למעלה, שהרי שלחו להתנבאות ואפילו הכי היה ירא שמא לא תתקיים הנבואה, וכל זה מפני שאמרנו כי לא היה רק הבטחה לדוד, ולא היתה נבואה כמו שאר נבואות. ומה שהקשה (הרא"ם) מזה "עד יעבור עמך ה' וגו'" (שמות טו, טז), נבואה זאת לא נאמרה, אלא שכך ראוי לעשות ניסים בביאה שניה, דלא נזכר בפירוש, שאילו נזכר בפירוש שיהיו ניסים בביאה שניה - היה בודאי קשיא דהא לאו נתקיימה הנבואה, אלא התם לא בא רק להקיש, וההקש הזה שפיר הוא, דכך פירוש הכתוב - שקול לפני הקדוש ברוך הוא ביאה שניה כמו ביאה ראשונה, ואם כן בזה משמע כיון דשקול הוא ביאה שניה כמו ביאה ראשונה - לכל דבר הוא שקול, [גם] לעשות להם נס, דאין היקש למחצה (כריתות כב ע"ב), אלא שגרמה החטא לבטל שלא נעשה להם נס מפני החטא, ומכל מקום דבר הנביא יקום, שאמר כי שקולים הם לפניו בשוה, והיה ראוי בענין הנסים שיעשה להם נסים גם כן, אלא שגרם החטא.

(יג) וַאֲנִי אָמַרְתִּי הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשַׂמְתִּי אֶת־זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא־יִסָּפֵר מֵרֹב׃ (יד) וַיָּלֶן שָׁם בַּלַּיְלָה הַהוּא
וַיִּקַּח מִן־הַבָּא בְיָדוֹ מִנְחָה לְעֵשָׂו אָחִיו׃ (טו) עִזִּים מָאתַיִם וּתְיָשִׁים עֶשְׂרִים רְחֵלִים מָאתַיִם וְאֵילִים עֶשְׂרִים׃ (טז)
גְּמַלִּים מֵינִיקוֹת וּבְנֵיהֶם שְׁלֹשִׁים פָּרוֹת אַרְבָּעִים וּפָרִים עֲשָׂרָה אֲתֹנֹת עֶשְׂרִים וַעְיָרִם עֲשָׂרָה׃ (יז) וַיִּתֵּן בְּיַד־עֲבָדָיו
עֵדֶר עֵדֶר לְבַדּוֹ וַיֹּאמֶר אֶל־עֲבָדָיו עִבְרוּ לְפָנַי וְרֶוַח תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר וּבֵין עֵדֶר׃ (יח) וַיְצַו אֶת־הָרִאשׁוֹן לֵאמֹר כִּי
יִפְגָּשְׁךָ עֵשָׂו אָחִי וּשְׁאֵלְךָ לֵאמֹר לְמִי־אַתָּה וְאָנָה תֵלֵךְ וּלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ׃ (יט) וְאָמַרְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב מִנְחָה הִוא
שְׁלוּחָה לַאדֹנִי לְעֵשָׂו וְהִנֵּה גַם־הוּא אַחֲרֵינוּ׃ (כ) וַיְצַו גַּם אֶת־הַשֵּׁנִי גַּם אֶת־הַשְּׁלִישִׁי גַּם אֶת־כָּל־הַהֹלְכִים אַחֲרֵי
הָעֲדָרִים לֵאמֹר כַּדָּבָר הַזֶּה תְּדַבְּרוּן אֶל־עֵשָׂו בְּמֹצַאֲכֶם אֹתוֹ׃ (כא) וַאֲמַרְתֶּם גַּם הִנֵּה עַבְדְּךָ יַעֲקֹב אַחֲרֵינוּ כִּי־אָמַר
אֲכַפְּרָה פָנָיו בַּמִּנְחָה הַהֹלֶכֶת לְפָנָי וְאַחֲרֵי־כֵן אֶרְאֶה פָנָיו אוּלַי יִשָּׂא פָנָי׃ (כב) וַתַּעֲבֹר הַמִּנְחָה עַל־פָּנָיו וְהוּא לָן
בַּלַּיְלָה־הַהוּא בַּמַּחֲנֶה׃

**רש"י**

**לב:יג היטב איטיב**[94] **-** היטב בזכותך, איטיב בזכות אבותיך׃

**ושמתי את זרעך כחול הים -** והיכן אמר לו כן, והלא לא אמר לו אלא (שם כח יד) והיה זרעך כעפר הארץ. אלא שאמר לו (כח טו) כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך, ולאברהם אמר[95] (כב יז) הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים׃

**רמב"ן (המשך)**

**לב:יז "ורוח תשימו" – רמז להפוגה בין צרות הגלות**

**ורוח תשימו בין עדר -** כדי להשביע עינו של אותו הרשע ולתוהו על הדורון. וסברו בבראשית רבה (עה יג) שיש בזה רמז, אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם אם יהיו צרות באות על בני לא תביא אותן זו אחר זו אלא הרוח להם מצרותיהם. עשה רמז שיהיו המסים והארנוניות שיגבו בני עשו מזרעו ברוח והפרש בין זו לזו׃

**רמב"ן**

**לב:יג הבטחת ה' בחסד ולא בזכות המעשים**

**ואתה אמרת היטב איטיב עמך -** אף על פי שהיתה פחדתו פן יגרום החטא, אמר עשית עמדי חסדים גדולים שלא הייתי ראוי להם, כל שכן שיש לעשות עמי חנם החסד הזה אשר הבטחתני עליו שתיטיב לי ותרבה את זרעי, ואין חטאי ראוי למנוע ממני הטובה אשר הבטחתני בה, כי גם מתחילה לא הייתי ראוי לה אם עונות תשמור לי, ולא הבטחתני עליה בעבור מעשי, רק בחסדיך הרבים׃

ויש אומרים כי יעקב היה חומל על בניו ועל ביתו פן יכה אותם עשו, כי לא היה יודע בהבטחת והיה זרעך כעפר הארץ, אם על אלה או על אחרים, כי יתכן שימלט הוא לבדו וירבה עוד זרעו. ואיננו נכון בעיני, כי אם היתה זאת מחשבתו, איך אמר בתפלתו, ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך. ועוד, כי שם נאמר לו והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת כי לא אעזבך, ואם יהיו בניו נופלים בחרב אחיו אין ההבטחה הזאת קיימת, ולזה ירמוז באמרו היטב איטיב עמך, וכן ואיטיבה עמך, כי כל זה ממה שנאמר לו (לעיל לא ג) ואהיה עמך׃

אבל הכל מיראת חטא, כי דרך הצדיקים לירא תמיד, והיה מתירא אולי אפילו משיצא משם חטא בבואו בברית עם לבן עובד עבודה זרה או בדבר אחר. ושגיאות מי יבין׃

**גור אריה**

ועוד דהא "עד יעבור עמך ה'" הוא בעצמו גם כן הבטחה, דקאמר כי "עמך ה'" מפני שהם עמך אתה עושה להם ניסים תמיד, ובביאה שניה יש לך לעשות להם נסים כמו בביאה ראשונה, והרי היא הבטחה מפני שהם "עמך", ואם יגרום החטא - כיון שלא היה רק הבטחה בשביל שהם "עמך" - אין זה שינוי. וכאשר תדקדק בזה לא תמצא עוד קשיא. ועיין בפרשת שופטים (גו"א דברים יח, כב), ובספר גבורת ה' (פ"ז) שם בארנו יותר באורך, מכל מקום דברים אלו ברורים ולית בהו ספיקא׃

94 **זכות עצמו וזכות אבות** (על "היטב בזכותך, איטיב בזכות אבותיך") **(יג) היטב איטב היטב בזכותך איטב בזכות אבותיך וכו'.** ולא אמרינן 'דברה תורה כלשון בני אדם' (קידושין יז ע"ב), דפירשו התוספות בפרק אלו מציאות (לא ע"ב ד"ה דברה) דאפילו למאן דאמר 'דברה תורה כלשון בני אדם' - היכי דמוכח קרא דרשינן. והכי נמי מוכח קרא, דהא בודאי יש לו זכות אבות וזכות דידיה כדלעיל (רש"י פסוק ט) - שתי הבטחות הבטיחו הקדוש ברוך הוא; בצאתו מחרן הבטיחו בזכות אבות, שהזכיר לו האבות, ובצאתו מבית לבן - לא נאמר זכות אבות, וזכות עצמו הוא׃

95 **שלוש ברכות הזרע – כוכבים, חול ועפר** (על "ולאברהם אמר") **ולאברהם אמר כו'.** וקשה למה לא זכר הבטחת עצמו בפירוש "והיה זרעך כעפר הארץ" (לעיל כח, יד), ויש לומר דזכות אבות יותר גדול מזכות עצמו, דלא שייך בזה 'נתלכלך בחטא' כל כך, שהשם יתברך זוכר חסדי אבות לבנים אף על גב שאינם

(כג) וַיָּקָם֩ בַּלַּ֨יְלָה הוּא֜ וַיִּקַּ֣ח אֶת־שְׁתֵּ֣י נָשָׁיו֮ וְאֶת־שְׁתֵּ֣י שִׁפְחֹתָיו֒ וְאֶת־אַחַ֣ד עָשָׂ֗ר יְלָדָיו֙ וַיַּעֲבֹ֔ר אֵ֖ת מַעֲבַ֣ר יַבֹּֽק׃ (כד) וַיִּקָּחֵ֖ם וַיַּעֲבִרֵ֣ם אֶת־הַנָּ֑חַל וַיַּעֲבֵ֖ר אֶת־אֲשֶׁר־לֽוֹ׃ (כה) וַיִּוָּתֵ֥ר יַעֲקֹ֖ב לְבַדּ֑וֹ וַיֵּאָבֵ֥ק אִישׁ֙ עִמּ֔וֹ עַ֖ד עֲלֽוֹת הַשָּֽׁחַר׃ (כו) וַיַּ֕רְא כִּ֥י לֹא־יָכֹ֖ל ל֑וֹ וַיִּגַּ֛ע בְּכַף־יְרֵכ֖וֹ וַתֵּ֣קַע כַּף־יֶ֧רֶךְ יַעֲקֹ֛ב בְּהֵאָבְקֽוֹ עִמּֽוֹ׃ (כז) וַיֹּ֣אמֶר שַׁלְּחֵ֔נִי כִּ֥י עָלָ֖ה הַשָּׁ֑חַר וַיֹּ֙אמֶר֙ לֹ֣א אֲשַׁלֵּחֲךָ֔ כִּ֥י אִם־בֵּרַכְתָּ֖נִי׃ (כח) וַיֹּ֥אמֶר אֵלָ֖יו מַה־שְּׁמֶ֑ךָ וַיֹּ֖אמֶר יַעֲקֹֽב׃ (כט) וַיֹּ֗אמֶר לֹ֤א יַעֲקֹב֙ יֵאָמֵ֣ר עוֹד֔ שִׁמְךָ֖ כִּ֣י אִם־יִשְׂרָאֵ֑ל כִּֽי־שָׂרִ֣יתָ עִם־אֱלֹהִ֔ים וְעִם־אֲנָשִׁ֖ים וַתּוּכָֽל׃

**רש"י**

**לב:כג ואת אחד עשר ילדיו -** ודינה היכן היתה, נתנה בתיבה ונעל בפניה שלא יתן בה עשו עיניו, ולכך נענש יעקב[96] שמנעה מאחיו שמא תחזירנו למוטב, ונפלה ביד שכם׃

**לב:כה ויותר יעקב -** שכח פכים קטנים וחזר עליהם׃

ופירשו רבותינו ז"ל שהוא שרו של עשו׃

**לב:כז כי עלה השחר -** וצריך אני לומר שירה ביום׃

**ברכתני -** הודה לי על הברכות שברכני אבי, שעשו מערער עליהם׃

**לב:כט לא יעקב -** לא יאמר עוד שהברכות באו לך בעקבה וברמיה כי אם בשררה ובגלוי פנים, וסופך שהקב"ה נגלה עליך בבית אל ומחליף את שמך, ושם הוא מברכך, ואני שם אהיה ואודה לך עליהן, וזהו שכתוב (הושע יב ה) וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו, בכה המלאך ויתחנן לו, ומה נתחנן לו (שם) בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו, המתן לי עד שידבר עמנו שם, ולא רצה יעקב, ועל כרחו הודה לו עליהן, וזהו (פסוק ל) ויברך אותו שם, שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה׃

**ועם אנשים -** עשו ולבן׃

**רמב"ן**

**לב:כו המאבק עם המלאך – רמז לדור השמד**

**וירא כי לא יכל לו -** מלאכיו גבורי כח עושי דברו, ועל כן לא יכול לו המלאך להזיקו, כי לא הורשה רק במה שעשה עמו להקע כף ירכו. ואמרו בבראשית רבה (עז ג) נגע בכל הצדיקים שעתידין להיות ממנו, זה דורו של שמד. והענין כי המאורע כלו רמז לדורותיו שיהיה דור בזרעו של יעקב יתגבר עשו עליהם עד שיהיה קרוב לקעקע ביצתן, והיה זה דור אחד בימי חכמי המשנה כדור של רבי יהודה בן בבא וחביריו, כמו שאמרו (שהש"ר ב ז) אמר רבי חייא בר אבא אם יאמר לי אדם תן נפשך על קדושת שמו של הקדוש ברוך הוא אני נותן ובלבד שיהרגוני מיד, אבל בדורו של שמד איני יכול לסבול, ומה היו עושים בדורו של שמד, היו מביאין כדוריות של ברזל ומלבנין אותן באור ונותנין אותן תחת שיחיהן ומשיאין נפשותיהן מהן. ויש דורות אחרים שעשו עמנו כזה ויותר רע מזה, והכל סבלנו ועבר עלינו, כמו שרמז ויבא יעקב שלם׃

**גור אריה**

ראוים. אבל קשיא דמכל מקום היה ליעקב להזכיר ברכת "והיה זרעך כעפר הארץ" שזאת הברכה הוא כוללת אברהם ויעקב, כי לשניהם נאמר זה, אמנם נראה כי דבר זה דבר מופלג בחכמה, כי ישראל נתברכו בג' ברכות; ככוכבי השמים, וכחול אשר על שפת הים (לעיל כב, יז), וכעפר הארץ. ככוכבי השמים - כי רבוי כוכבי השמים כל אחד ואחד יש לו שם בפני עצמו והוא נספר, כדכתיב (ישעיה מ, כו) "המוציא במספר צבאם". כחול אשר על שפת הים - שאין מספר לו, ולא בא במספר. ואלו שני דברים לא היו בפעם אחד; כי בימי משה שהיו נספרים נמשלו ככוכבי השמים, כמו שאמר משה "והנכם היום ככוכבי השמים לרוב" (דברים א, י). ובימי שלמה - היו יהודה וישראל "כחול אשר על שפת הים" (ר' מ"א ד, כ). וכל אחד מעלה בפני עצמו; הראשון יותר חשוב מצד החשיבות, וזה יותר חשוב מצד הרבוי׃

אמנם רבוי "והיה זרעך כעפר הארץ" אין זה נאמר רק על התרבות בלבד, שהוא יוצא תמיד אל הפעל כמו המעיין שהוא מוסיף מים ונובע תמיד, ואין צריך שיהיה נמצא כלל רבוי מים, אף על גב שיקח הכל - סוף סוף הוא נובע ומתפשט. ולפיכך אמר "והיה זרעך כעפר הארץ", כי הארץ לרוב דקות חלקיה אין מספר להם, וברכה כזאת אין דבר בפעל, רק כאשר תמיד הוא מוסיף והולך - כאשר יקח חלק אחד עוד יש חלק בו אחר, ואין גבול ותכלית להם. ודבר זה אינו מצד התפשטות הרבוי, רק מצד ההתרבות, כמו המעיין הנובע תמיד מוסיף והולך, וברכה כזאת לא ימנע אף אם לא ישאר רק קצת - שמהם יבאו אחרים ויוסיף תמיד, שהרי אין ברכה זו רק כי אין גבול להם, ולא יבא לגבול וקצה, לאפוקי "והיה זרעך כחול אשר על שפת הים" (לעיל כב, יז) שברכה זאת מכח רבוי יש לו הרחבה, ובשביל כך אם ימעט - הרי אין כאן הרחבה. ולא כן הברכה "כעפר הארץ", שאין כאן הרחבה רק מצד הדקות, שדבר זה אינו רק שאין תכלית וסוף להם לדקות החלקים. ועיין בפרשת בלק אצל "מי מנה עפר יעקב" (במדבר כג, י) שם מבואר פירוש זה. ומה שלא הזכיר "ככוכבי השמים", מפני שאותה ברכה לא שייכא כאן, שהרי בא לומר מפני שנתברך ברבוי כחול אשר על שפת הים יהיה הוא וזרעו נשמרים מן החסרון, והבטחת "ככוכבי השמים" הוא נאמר על המעלה הגדולה שיהיה להם, לא על הרבוי, כי חול הים יותר, דכתיב (ר' הושע ב, א) "והיו בני ישראל כחול אשר על שפת הים"׃

**96 אין לומר שצדיק נענש בלא חטא** (על "נתנה בתיבה – ולכך נענש") **ולכך נענש יעקב.** דכבר אמרנו למעלה (לא, לב, אות יג) כי התורה אשר מדברת תמיד בצדקת הצדיק ומגלה צדקתו - אי אפשר לומר שיארע לו דבר רע ומכשול אלא אם תפרש באיזה מקום חטא, דאיך יתכן זה שמדבר בצדקת הצדיק - אם כן אין לנו לומר שעשה שום חטא אלא אם נכתב בפירוש - ואם כן איך בא מקרה לידו בזה, ולכך צריך להיות נכתב בתורה מה שחטא שבא לידו עונש, אבל מעצמינו אין לומר בשום פנים, לכך צריך לומר דכאן נכתב חטא של יעקב. ואין לומר שחטא הצדיק אין צריך להיות נזכר בתורה, שדבר זה אינו בודאי, כי

(לא) וַיִּשְׁאַל יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַגִּידָה־נָּא שְׁמֶךָ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שָׁם׃ (לא) וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמָּקוֹם פְּנִיאֵל כִּי־רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל־פָּנִים וַתִּנָּצֵל נַפְשִׁי׃ (לב) וַיִּזְרַח־לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ כַּאֲשֶׁר עָבַר אֶת־פְּנוּאֵל וְהוּא צֹלֵעַ עַל־יְרֵכוֹ׃ (לג) עַל־כֵּן לֹא־יֹאכְלוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־גִּיד הַנָּשֶׁה אֲשֶׁר עַל־כַּף הַיָּרֵךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה כִּי נָגַע בְּכַף־יֶרֶךְ יַעֲקֹב בְּגִיד הַנָּשֶׁה׃ פרק לג (א) וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה עֵשָׂו בָּא וְעִמּוֹ אַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ וַיַּחַץ אֶת־הַיְלָדִים עַל־לֵאָה וְעַל־רָחֵל וְעַל שְׁתֵּי הַשְּׁפָחוֹת׃ (ב) וַיָּשֶׂם אֶת־הַשְּׁפָחוֹת וְאֶת־יַלְדֵיהֶן רִאשֹׁנָה וְאֶת־לֵאָה וְיַלְדֶיהָ אַחֲרֹנִים וְאֶת־רָחֵל וְאֶת־יוֹסֵף אַחֲרֹנִים׃ (ג) וְהוּא עָבַר לִפְנֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה שֶׁבַע פְּעָמִים עַד־גִּשְׁתּוֹ עַד־אָחִיו׃ (ד) וַיָּרָץ עֵשָׂו לִקְרָאתוֹ וַיְחַבְּקֵהוּ וַיִּפֹּל עַל־צַוָּארָו וַיִּשָּׁקֵהוּ וַיִּבְכּוּ׃ (ה) וַיִּשָּׂא אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הַיְלָדִים וַיֹּאמֶר מִי־אֵלֶּה לָךְ וַיֹּאמֶר הַיְלָדִים אֲשֶׁר־חָנַן אֱלֹהִים אֶת־עַבְדֶּךָ׃ (ו) וַתִּגַּשְׁן הַשְּׁפָחוֹת הֵנָּה וְיַלְדֵיהֶן וַתִּשְׁתַּחֲוֶיןָ׃ (ז) וַתִּגַּשׁ גַּם־לֵאָה וְילָדֶיהָ וַיִּשְׁתַּחֲווּ וְאַחַר נִגַּשׁ יוֹסֵף וְרָחֵל וַיִּשְׁתַּחֲווּ׃ (ח) וַיֹּאמֶר מִי לְךָ כָּל־הַמַּחֲנֶה הַזֶּה אֲשֶׁר פָּגָשְׁתִּי וַיֹּאמֶר לִמְצֹא־חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי׃ (ט) וַיֹּאמֶר עֵשָׂו יֶשׁ־לִי רָב אָחִי יְהִי לְךָ אֲשֶׁר־לָךְ׃ (י) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אַל־נָא אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְלָקַחְתָּ מִנְחָתִי מִיָּדִי כִּי עַל־כֵּן רָאִיתִי פָנֶיךָ כִּרְאֹת פְּנֵי אֱלֹהִים וַתִּרְצֵנִי׃ (יא) קַח־נָא אֶת־בִּרְכָתִי אֲשֶׁר הֻבָאת לָךְ כִּי־חַנַּנִי אֱלֹהִים וְכִי יֶשׁ־לִי־כֹל וַיִּפְצַר־בּוֹ וַיִּקָּח׃ (יב) וַיֹּאמֶר נִסְעָה וְנֵלֵכָה וְאֵלְכָה לְנֶגְדֶּךָ׃ (יג) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲדֹנִי יֹדֵעַ כִּי־הַיְלָדִים רַכִּים וְהַצֹּאן וְהַבָּקָר עָלוֹת עָלָי וּדְפָקוּם יוֹם אֶחָד וָמֵתוּ כָּל־הַצֹּאן׃ (יד) יַעֲבָר־נָא אֲדֹנִי לִפְנֵי עַבְדּוֹ וַאֲנִי אֶתְנַהֲלָה לְאִטִּי לְרֶגֶל הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר־לְפָנַי וּלְרֶגֶל הַיְלָדִים עַד אֲשֶׁר־אָבֹא אֶל־אֲדֹנִי שֵׂעִירָה׃

**רש״י**

**לב:ל למה זה תשאל** - אין לנו שם קבוע, משתנין שמותינו, הכל לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים:

**לב:לב ויזרח לו השמש** - לשון בני אדם הוא, כשהגענו למקום פלוני האיר לנו השחר, זהו פשוטו. ומדרש אגדה ויזרח לו לצרכו, לרפאות את צלעתו, כמה דתימא (מלאכי ג כ) שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ואותן שעות שמיהרה לשקוע בשבילו כשיצא מבאר שבע, מיהרה לזרוח בשבילו:

**לג:ב ואת לאה וילדיה אחרונים** - אחרון אחרון חביב:

**לג:ג עבר לפניהם** - אמר אם יבא אותו רשע להלחם, ילחם בי תחילה:

**לג:ד ויחבקהו** - נתגלגלו רחמיו כשראהו משתחוה כל השתחוואות הללו:

**וישקהו** - נקוד עליו, ויש חולקין בדבר הזה בברייתא דספרי (בהעלותך סט), יש שדרשו נקודה זו לומר שלא נשקו בכל לבו. אמר ר׳ שמעון בן יוחאי הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו:

**לג:ז נגש יוסף ורחל** - בכלן האמהות נגשות לפני הבנים, אבל ברחל יוסף נגש לפניה, אמר אמי יפת תואר, שמא יתלה בה עיניו אותו רשע, אעמוד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה, מכאן זכה יוסף לברכת (מט כב) עלי עין:

**רש״י (המשך)**

**לג:ח מי לך כל המחנה** - מי כל המחנה אשר פגשתי שהוא שלך, כלומר למה הוא לך. ופשוטו של מקרא [נאמר] על מוליכי המנחה. ומדרשו כתות של מלאכים פגע, שהיו דוחפין אותו ואת אנשיו, ואומרים להם של מי אתם, והם אומרים להם של עשו, והן אומרים הכו הכו, ואלו אומרים הניחו בנו של יצחק הוא, ולא היו משגיחים עליו, בן בנו של אברהם הוא, ולא היו משגיחים, אחיו של יעקב הוא, אומרים להם אם כן משלנו אתם:

**לג:ט יהי לך אשר לך** - כאן הודה לו על הברכות:

**לג:י אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך וגו׳** - כי כדאי והגון לך שתקבל מנחתי על אשר ראיתי פניך, והן חשובין לי כראיית פני המלאך שראיתי שר שלך, ועוד על שנתרצית למחול סורחני. ולמה הזכיר לו ראיית המלאך, כדי שיתירא הימנו ויאמר ראה מלאכים וניצול, איני יכול לו מעתה:

**לג:יא יש לי כל** - כל ספוקי, ועשו דבר בלשון גאוה (פסוק ט) יש לי רב, יותר ויותר מכדי צרכי:

**לג:יד עד אשר אבא אל אדני שעירה** - הרחיב לו הדרך, שלא היה דעתו ללכת אלא עד סכות. אמר אם דעתו לעשות לי רעה ימתין עד בואי אצלו, והוא לא הלך. ואימתי ילך, בימי המשיח,

**גור אריה**

היתה התורה חס ושלום חסרה, שהרי כיון שזכרה בעונש הצדיק ומסברא לא חטא הצדיק, כי אין מדרך הצדיק שיחטא, ואם לא נזכר חטאו בתורה הרי תורת ה׳ שהיא תמימה (ר׳ תהלים יט, ח) - חסירה, ולפיכך בכל מקום שנזכר עונש הצדיק יזכר חטאו, ודבר זה נכון:

(טו) וַיֹּאמֶר עֵשָׂו אַצִּיגָה־נָּא עִמְּךָ מִן־הָעָם אֲשֶׁר אִתִּי וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶּה אֶמְצָא־חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי׃ (טז) וַיָּשָׁב בַּיּוֹם הַהוּא עֵשָׂו לְדַרְכּוֹ שֵׂעִירָה׃ (יז) וְיַעֲקֹב נָסַע סֻכֹּתָה וַיִּבֶן לוֹ בָּיִת וּלְמִקְנֵהוּ עָשָׂה סֻכֹּת עַל־כֵּן קָרָא שֵׁם־הַמָּקוֹם סֻכּוֹת׃ {ס}
(יח) וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם עִיר שְׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּבֹאוֹ מִפַּדַּן אֲרָם וַיִּחַן אֶת־פְּנֵי הָעִיר׃ (יט) וַיִּקֶן אֶת־חֶלְקַת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה־שָׁם אָהֳלוֹ מִיַּד בְּנֵי־חֲמוֹר אֲבִי שְׁכֶם בְּמֵאָה קְשִׂיטָה׃ (כ) וַיַּצֵּב־שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא־לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל׃
{ס} **פרק לד** (א) וַתֵּצֵא דִינָה בַּת־לֵאָה אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב לִרְאוֹת בִּבְנוֹת הָאָרֶץ׃ (ב) וַיַּרְא אֹתָהּ שְׁכֶם בֶּן־חֲמוֹר הַחִוִּי נְשִׂיא הָאָרֶץ וַיִּקַּח אֹתָהּ וַיִּשְׁכַּב אֹתָהּ וַיְעַנֶּהָ׃ (ג) וַתִּדְבַּק נַפְשׁוֹ בְּדִינָה בַּת־יַעֲקֹב וַיֶּאֱהַב אֶת־הַנַּעֲרָ וַיְדַבֵּר עַל־לֵב הַנַּעֲרָ׃ (ד) וַיֹּאמֶר שְׁכֶם אֶל־חֲמוֹר אָבִיו לֵאמֹר קַח־לִי אֶת־הַיַּלְדָּה הַזֹּאת לְאִשָּׁה׃ (ה) וְיַעֲקֹב שָׁמַע כִּי טִמֵּא אֶת־דִּינָה בִּתּוֹ וּבָנָיו הָיוּ אֶת־מִקְנֵהוּ בַּשָּׂדֶה וְהֶחֱרַשׁ יַעֲקֹב עַד־בֹּאָם׃ (ו) וַיֵּצֵא חֲמוֹר אֲבִי־שְׁכֶם אֶל־יַעֲקֹב לְדַבֵּר אִתּוֹ׃

**רש"י**

שנאמר (עובדיה א כא) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו. ומדרשי אגדה יש לפרשה זו רבים:

**לג:טז וישב ביום ההוא עשו לדרכו** - עשו לבדו וארבע מאות איש שהלכו עמו נשמטו מאצלו אחד אחד.כ והיכן פרע להם הקדוש ברוך הוא, בימי דוד, שנאמר (ש"א ל יז) כי אם ארבע מאות איש נער אשר רכבו על הגמלים:

**לג:יח שלם** - שלם בגופו, שנתרפא מצליעתו. שלם בממונו, שלא חסר כלום מכל אותו דורון. שלם בתורתו, שלא שכח תלמודו בבית לבן:

**לג:כ ויקרא לו אל אלהי ישראל** - לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל, אלא על שם שהיה הקדוש ברוך הוא עמו והצילו קרא שם המזבח על שם הנס, להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם, כלומר מי שהוא אל הוא הקדוש ברוך הוא הוא לאלהים לי ששמי ישראל, וכן מצינו במשה (שמות יז טו) ויקרא שמו ה' נסי, לא שהמזבח קרוי ה', אלא על שם הנס קרא שם המזבח, להזכיר שבחו של הקדוש ברוך הוא, ה' הוא נסי. ורבותינו דרשוהו שהקב"ה קראו ליעקב אל[97] . ודברי תורה (ירמיה כג כט) כפטיש יפוצץ סלע, מתחלקים לכמה טעמים, ואני ליישב פשוטו ושמועו של מקרא באתי:

**לד:א בת לאה** - ולא בת יעקב, אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה, שאף היא יצאנית היתה, שנאמר (ל טז) ותצא לאה לקראתו (ועליה משלו המשל (יחזקאל טז מד) כאמה כבתה):

**לד:ב וישכב אתה** - כדרכה:

**ויענה** - שלא כדרכה:

**לד:ג על לב הנערה** - דברים המתיישבין על הלב, ראי אביך בחלקת שדה קטנה כמה ממון בזבז, אני אשיאך ותקנה העיר וכל שדותיה:

**רמב"ן**

**לג:כ "א-ל אלהי ישראל" – קריאת שמות בשבח הא-ל**

**ויקרא לו אל אלהי ישראל** - לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל, אלא על שם שהיה הקדוש ברוך הוא עמו להצילו קרא שם המזבח על שם הנס, להיות שבחו של הקדוש ברוך הוא נזכר בקריאת המזבח, כלומר, מי שהוא אל הוא אלהים לי ששמי ישראל. וכן מצינו במשה ויקרא שמו ה' נסי (שמות יז טו), לא שהמזבח קרוי ה', אלא על שם הנס קרא שם המזבח להזכיר שבחו של הקדוש ברוך הוא, ה' הוא נסי. ורבותינו דרשו (מגילה יח א) שהקב"ה קראו ליעקב אל. ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע מתחלקין לכמה טעמים ואני לישב פשוטו של מקרא באתי. כל זה לשון רש"י. והנה צדקו דברי הרב בפשוטו של מקרא, ויהי טעם "לו" כטעם קרא לו בנימין (להלן לה יח), וקורא לך גודר פרץ (ישעיה נח יב):

ודע כי המנהג הזה בישראל כן, שיקראו השמות בשבחי האל כמו צוריאל (במדבר ג לה), צורישדי (שם א ו), כי יגיד הקורא שהאל הוא צורו ושדי הוא צורו, וכן עמנו אל (ישעיה ז יד), וכן שם המשיח ה' צדקנו (ירמיה לג טז), ושם ירושלים ה' שמה (יחזקאל מח לה). וכן יעשו בשמות מלאכים, גבריאל (דניאל ח טז), מיכאל (שם י כא), כי בעבור גדולת כחם יגידו בשמם כי הגבורה לאל ומי כמוהו:

אבל אונקלוס אמר ופלח עלוהי קדם אל אלהא דישראל. ויהיה טעם "לו" כטעם בו, כדרך כי בוחר אתה לבן ישי (ש"א כ ל), והחזיק לו (ש"ב טו ה), למי מריבה (במדבר כ כד). או יאמר ויקרא אל אלהי ישראל, וטעם "לו" כטעם אלכה לי אל הגדולים (ירמיה ה ה), לך לך מארצך (לעיל יב א):

ועל דרך האמת הוא כמדרש רבותינו שדרשו רבותינו במסכת מגלה (יח א) מנין שקראו הקדוש ברוך הוא ליעקב אל, שנאמר ויקרא לו אל אלהי ישראל. ויש בענין הזה סוד גדול הזכירוהו עוד בבראשית רבה (עט ח) בלשון אחר, אמר לו, אתה אלוה

**גור אריה**

**97 חותם האמת של יעקב** (על "הקב"ה קראו ליעקב אל") **דרשו שהקב"ה קרא ליעקב אל.** וכך פירושו - 'ויקרא לו ליעקב אל', ומי קרא לו "אלהי ישראל". במגילה בפרק שני (יח.) דרשו כך, דאם לא כן 'ויקרא לו יעקב אל אלהי ישראל' מבעיא ליה, והוי פירוש שיעקב קרא כך למזבח, ומדכתיב "ויקרא לו אל

(ז) וּבְנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ מִן־הַשָּׂדֶה כְּשָׁמְעָם וַיִּתְעַצְּבוּ הָאֲנָשִׁים וַיִּחַר לָהֶם מְאֹד כִּי־נְבָלָה עָשָׂה בְיִשְׂרָאֵל לִשְׁכַּב אֶת־בַּת־
יַעֲקֹב וְכֵן לֹא יֵעָשֶׂה׃ (ח) וַיְדַבֵּר חֲמוֹר אִתָּם לֵאמֹר שְׁכֶם בְּנִי חָשְׁקָה נַפְשׁוֹ בְּבִתְּכֶם תְּנוּ נָא אֹתָהּ לוֹ לְאִשָּׁה׃ (ט)
וְהֵתְחַתְּנוּ אֹתָנוּ בְּנֹתֵיכֶם תִּתְּנוּ־לָנוּ וְאֶת־בְּנֹתֵינוּ תִּקְחוּ לָכֶם׃ (י) וְאִתָּנוּ תֵּשֵׁבוּ וְהָאָרֶץ תִּהְיֶה לִפְנֵיכֶם שְׁבוּ וּסְחָרוּהָ
וְהֵאָחֲזוּ בָּהּ׃ (יא) וַיֹּאמֶר שְׁכֶם אֶל־אָבִיהָ וְאֶל־אַחֶיהָ אֶמְצָא־חֵן בְּעֵינֵיכֶם וַאֲשֶׁר תֹּאמְרוּ אֵלַי אֶתֵּן׃ (יב) הַרְבּוּ עָלַי
מְאֹד מֹהַר וּמַתָּן וְאֶתְּנָה כַּאֲשֶׁר תֹּאמְרוּ אֵלָי וּתְנוּ־לִי אֶת־הַנַּעֲרָ לְאִשָּׁה׃

**רמב"ן**

בעליונים ואני אלוה בתחתונים. ירמזו למה שהם אומרים תמיד שאיקונין של יעקב חקוקה בכסא הכבוד. והכונה שהשכינה שורה בארץ ישראל. והמשכיל יבין׃

**גור אריה**

אלהי ישראל" הכי פירושו - שקרא ליעקב "אל", ומי קרא לו - "אלהי ישראל". ומפני שיעקב יש לו חותם של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (מיכה ז, כ) "תתן אמת ליעקב" וחותמו של הקדוש ברוך הוא אמת (שבת נה.), קרא לו "אל"׃

ויש לך להבין גם כן למה קראו הקדוש ברוך הוא ליעקב "אל" - שהוא אלוה בתחתונים, כי העולם התחתון נתן הקדוש ברוך הוא לבני האדם, כדכתיב (לעיל א, כו) "וירדו בדגת הים ובעוף השמים", וכל האומות נתן הקדוש ברוך הוא תחת ישראל, כדכתיב (דברים כח, א) "ונתנך ה' עליון על כל גויי הארץ", ואין ספק כי הם עליונים על כל האומות, וכל האומות תחת רשותם וממשלתם בעשותם רצון בוראם, ומקודשים ומובדלים מכלל כל הנמצאים. ויעקב יצא ממנו האומה הישראלית שנקרא 'ישראל' על שמו, והוא סבה להם, ולפיכך אמר הכתוב "ויקרא לו אל אלהי ישראל", שהקב"ה קראו "אל" בתחתונים, שכל התחתונים תחת רשותו כמו שנתבאר לך למעלה, וכל זה מצד התחתונים בלבד׃

ויש היו גורסין בב"ר (עט, ח) 'אני אלוה בתחתונים ואתה אלוה בעליונים' בשביל שאיקונין של יעקב חקוק בכסא הכבוד, והיא גירסת הרמב"ן. ואינה נכונה כלל הגירסא הזאת, רק הדברים כמו שאמרנו, כי איך אמרו ז"ל דבר שאין לו משמעות 'אתה אלוה בעליונים ואני בתחתונים', ואיך יובן דבר זה, אף על גב שדברו רז"ל דברים נעלמים - מכל מקום הדברים הנגלים יש להם הבנה, אבל לדבר זה אין לו הבנה כלל, ולא דברו חכמים כלל בעניין הזה. וגם לסוד שרמז הרב - איני מודה לו כלל שיהיה קורא לו אלוה בעליונים. והמדקדק בדברי ב"ר לא יפרש כך כלל אף לדברי הרמב"ן שגורס 'אני אלוה בתחתונים וכו'', ולפי גירסתו הפירוש כך ; אני אלוה בתחתונים ואתה אלוה אף בעליונים, כך יש לפרש לפי גרסתו. אבל אני אומר שאם הגרסא נכונה 'אני אלוה בתחתונים ואתה אלוה בעליונים' - הם דברי יעקב שאמר כך להקב"ה, 'אני אלוה בתחתונים ואתה אלוה בעליונים', ולפירוש זה "ויקרא לו אל אלהי ישראל" כמשמעו, שיעקב קרא להקב"ה כך, ודרשו שאמר לו 'אני אלוה בתחתונים' - מפני שהוקשה להם למה הוא "אל אלהי ישראל" בלבד, אלא הפירוש שכך אמר 'אני אלוה בתחתונים ואתה אלוה בעליונים', ולכך הוא "אל אלהי ישראל", שהוא אלהי האלקים (דברים י, יז), שהוא אלהי יעקב שהוא אלוה תחתונים, וזה פשוט׃

ובמקום אחר בויק"ר בפרשת בחקותי (לו, ד) פרשו סוד זה ביותר מפורש ; "ועתה כה אמר ה' בראך יעקב ויוצרך ישראל" (ישעיה מג, א) 'אמר הקדוש ברוך הוא לעולמו עולמי עולמי אומר לך מי בראך מי יצרך - יעקב בראך יעקב יוצרך, וכתיב בוראך יעקב יוצרך ישראל', ודבר זה יש לך להבין כאשר תדע מעלת יעקב ומדריגתו ממה שנתבאר לך בפרשת ויצא (כח, יא, אות יז), ומפני כי שם הארכנו, ואולי יקשה לאדם הבנתו, נחזור הדבר בכאן בקצור [ו] יובן לך הדברים על בורים, ותדע מעלת יעקב שהוא אלוה בתחתונים, כי מעלתו שהוא קדוש נבדל מעניני הגוף, ולכך נאמר (ישעיה כט, כג) "והקדישו את קדוש יעקב", וכל קדוש יש לו מעלה נבדלת מן הגוף, ובשביל זה הוא אלוה בתחתונים. ובשביל מעלתו זאת שהוא קדוש נבדל מן הגוף אמר בפרק גיד הנשה (חולין צא ע"ב) כתיב (לעיל כח, יא) "ויקח מאבני המקום", וכתיב (שם שם יח) "ויקח האבן אשר שם מראשותיו", אמר ר' יצחק מלמד שנתקבצו כל האבנים למקום אחד וכל אחת אמרה עלי יניח צדיק ראשו, תנא וכולם נבלעו באחת, ופירוש זה כי כאשר קנה יעקב באותו לילה מעלתו שיהיה קדוש נבדל, ובדבר שהוא נבדל מן הגוף אין רבוי וחלוק, ולפיכך אילו היה אדם אחר אפשר היה לרבוי אבנים שיהיו תחת ראשו, כי כל גוף וגשם יש בו רבוי גם כן, אבל יעקב מעלתו נבדלת מן הגשמיות, ולפיכך אי אפשר לו להתחבר לו אבנים ביחד, ומפני שהיו הרבה תחת ראשו היה כל אחד ואחד אומר 'עלי יניח צדיק ראשו', ולפיכך כתיב "ויקח את האבן אשר שם מראשותיו", שלא היה חבור אבנים תחת ראשו - רק אבן אחד, שכל חלק וחלק יפנה אליו מצד עצמו, וכל אחד מתחבר אליו במה שהוא משלים הכל, ולכך כל אחד אמר 'עלי יניח צדיק את ראשו'. ובברייתא מסיק ש'כלם נבלעו באחת', וזה מפני כי אין ראוי אל הנבדל רבוי החלקים, שאין רבוי בנבדל, ולא יצטרף אליו רבוי. גם אין ראוי שיצטרף אליו חלק אחד פרטי, במה שאין פרטי וחלק שייך בנבדל, לכך נעשו כל האבנים אחד, ומצד זה מצטרפים אל הנבדל במה שהם הכל והם אחד, ודבר זה מצטרף אל הנבדל. ראיה לזה שהזכיר השם מלא על עולם מלא ואחד. וראוי היה נס זה ליעקב נעשה באותה לילה שקנה מעלתו, וכבר הארכנו עוד בפרשת ויצא (לעיל כח, יא, אות יז) הרבה, אך כתבנו זה כאן להודיע מעלת יעקב שהוא נקרא 'אלוה בתחתונים', שהרי 'אלוה' הוא מי שהוא קדוש מענייני הגוף, וזהו יעקב. וכל הפרושים אשר אמרנו הכל שורש אחד ודבר אחד, וכאשר יש לך להבין תמצא דברים אלו׃

(יג) וַיַּעֲנוּ בְנֵי־יַעֲקֹב אֶת־שְׁכֶם וְאֶת־חֲמוֹר אָבִיו בְּמִרְמָה וַיְדַבֵּרוּ אֲשֶׁר טִמֵּא אֶת דִּינָה אֲחֹתָם׃ (יד) וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם
לֹא נוּכַל לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר הַזֶּה לָתֵת אֶת־אֲחֹתֵנוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר־לוֹ עָרְלָה כִּי־ חֶרְפָּה הִוא לָנוּ׃ (טו) אַךְ־בְּזֹאת נֵאוֹת לָכֶם
אִם תִּהְיוּ כָּמֹנוּ לְהִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר׃ (טז) וְנָתַנּוּ אֶת־בְּנֹתֵינוּ לָכֶם וְאֶת־בְּנֹתֵיכֶם נִקַּח־לָנוּ וְיָשַׁבְנוּ אִתְּכֶם וְהָיִינוּ לְעַם
אֶחָד׃ (יז) וְאִם־לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלֵינוּ לְהִמּוֹל וְלָקַחְנוּ אֶת־בִּתֵּנוּ וְהָלָכְנוּ׃ (יח) וַיִּיטְבוּ דִבְרֵיהֶם בְּעֵינֵי חֲמוֹר וּבְעֵינֵי שְׁכֶם
בֶּן־חֲמוֹר׃ (יט) וְלֹא־אֵחַר הַנַּעַר לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר כִּי חָפֵץ בְּבַת־יַעֲקֹב וְהוּא נִכְבָּד מִכֹּל בֵּית אָבִיו׃ (כ) וַיָּבֹא חֲמוֹר וּשְׁכֶם
בְּנוֹ אֶל־שַׁעַר עִירָם וַיְדַבְּרוּ אֶל־אַנְשֵׁי עִירָם לֵאמֹר׃ (כא) הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה שְׁלֵמִים הֵם אִתָּנוּ וְיֵשְׁבוּ בָאָרֶץ וְיִסְחֲרוּ
אֹתָהּ וְהָאָרֶץ הִנֵּה רַחֲבַת־יָדַיִם לִפְנֵיהֶם אֶת־בְּנֹתָם נִקַּח־לָנוּ לְנָשִׁים וְאֶת־בְּנֹתֵינוּ נִתֵּן לָהֶם׃ (כב) אַךְ־בְּזֹאת יֵאֹתוּ לָנוּ
הָאֲנָשִׁים לָשֶׁבֶת אִתָּנוּ לִהְיוֹת לְעַם אֶחָד בְּהִמּוֹל לָנוּ כָּל־זָכָר כַּאֲשֶׁר הֵם נִמֹּלִים׃ (כג) מִקְנֵהֶם וְקִנְיָנָם וְכָל־בְּהֶמְתָּם
הֲלוֹא לָנוּ הֵם אַךְ נֵאוֹתָה לָהֶם וְיֵשְׁבוּ אִתָּנוּ׃ (כד) וַיִּשְׁמְעוּ אֶל־חֲמוֹר וְאֶל־שְׁכֶם בְּנוֹ כָּל־יֹצְאֵי שַׁעַר עִירוֹ וַיִּמֹּלוּ כָּל־
זָכָר כָּל־יֹצְאֵי שַׁעַר עִירוֹ׃ (כה) וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיוֹתָם כֹּאֲבִים וַיִּקְחוּ שְׁנֵי־בְנֵי־יַעֲקֹב שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אֲחֵי דִינָה
אִישׁ חַרְבּוֹ וַיָּבֹאוּ עַל־הָעִיר בֶּטַח וַיַּהַרְגוּ כָּל־זָכָר׃ (כו) וְאֶת־חֲמוֹר וְאֶת־שְׁכֶם בְּנוֹ הָרָגוּ לְפִי־חָרֶב וַיִּקְחוּ אֶת דִּינָה
מִבֵּית שְׁכֶם וַיֵּצֵאוּ׃ (כז) בְּנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ עַל־הַחֲלָלִים וַיָּבְזּוּ הָעִיר אֲשֶׁר טִמְּאוּ אֲחוֹתָם׃ (כח) אֶת־צֹאנָם וְאֶת־בְּקָרָם
וְאֶת־חֲמֹרֵיהֶם וְאֶת אֲשֶׁר־בָּעִיר וְאֶת־אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה לָקָחוּ׃ (כט) וְאֶת־כָּל־חֵילָם וְאֶת־כָּל־טַפָּם וְאֶת־נְשֵׁיהֶם שָׁבוּ וַיָּבֹזּוּ
וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר בַּבָּיִת׃ (ל) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־שִׁמְעוֹן וְאֶל־לֵוִי עֲכַרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישֵׁנִי בְּיֹשֵׁב הָאָרֶץ בַּכְּנַעֲנִי וּבַפְּרִזִּי
וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר וְנֶאֶסְפוּ עָלַי וְהִכּוּנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי׃ (לא) וַיֹּאמְרוּ הֲכִזּוֹנָה יַעֲשֶׂה אֶת־אֲחוֹתֵנוּ׃ {פ} **פרק לה** (א)
וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵית־אֵל וְשֶׁב־שָׁם וַעֲשֵׂה־שָׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הַנִּרְאָה אֵלֶיךָ בְּבָרְחֲךָ מִפְּנֵי עֵשָׂו
אָחִיךָ׃ (ב) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל־אֲשֶׁר עִמּוֹ הָסִרוּ אֶת־אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתוֹכְכֶם וְהִטַּהֲרוּ וְהַחֲלִיפוּ
שִׂמְלֹתֵיכֶם׃

**רש"י**

**לד:יג במרמה** - בחכמה׃

**אשר טמא** - הכתוב אומר שלא היתה רמיה, שהרי טמא את דינה אחותם׃[98]

**לד:כה שני בני יעקב** - בניו היו, ואף על פי כן נהגו עצמן שמעון ולוי, כשאר אנשים שאינם בניו, שלא נטלו עצה הימנו׃

**אחי דינה** - לפי שמסרו עצמן עליה נקראו אחיה׃

**לד:ל עכרתם** - לשון מים עכורים, אין דעתי צלולה עכשיו. ואגדה צלולה היתה החבית ועכרתם אותה, מסורת היתה ביד כנענים שיפלו ביד בני יעקב, אלא שהיו אומרים (שמות כג ל) עד אשר תפרה ונחלת את הארץ, לפיכך היו שותקין׃

**לד:לא הכזונה** - הפקר׃

**לה:א קום עלה** - לפי שאחרת בדרך נענשת ובא לך זאת מבתך׃

**לה:ב הנכר** - שיש בידכם משלל של שכם׃

**רמב"ן**

**לד:יג מעשה שכם – מחלוקת הרמב"ן והרמב"ם בחיוב אנשי העיר**

**ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה** - הנה חמור ושכם אל אביה ואל אחיה דברו, אבל הזקן לא ענה אותם דבר, כי בניו ידברו במקומו בענין הזה לכבודו, כי בעבור היות הדבר להם לקלון לא ירצו שיפתח פיו לדבר בו כלל׃

ויש כאן שאלה, שהדבר נראה כי ברצון אביה ובעצתו ענו, כי לפניו היו, והוא היודע מענם כי במרמה ידברו, ואם כן למה כעס. ועוד, שלא יתכן שיהיה רצונו להשיא בתו לכנעני אשר טמא אותה. והנה כל האחים ענו המענה הזה במרמה, ושמעון ולוי לבדם עשו המעשה, והאב ארר אפם להם לבדם׃

והתשובה כי המרמה היתה באמרם להמול להם כל זכר, כי חשבו שלא יעשו כן בני העיר, ואם אולי ישמעו לנשיאם ויהיו כלם נמולים יבואו ביום השלישי בהיותם כואבים ויקחו את

**גור אריה**

**98 חיוב אנשי שכם – שיטת הרמב"ם** (על "שלא היתה רמיה") **(יג) הכתוב אומר כו'.** דאם לא כן "אשר טמא אחותם" למה לכתוב, כי לא דברו הם "אשר טמא (ו) את דינה אחותם", דהא במרמה השיבו, ואם היו אומרים להם "אשר טמא (ו) דינה אחותם" היו מבינים כי במרמה הם מדברים, אלא בודאי

(ג) וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בֵּית־אֵל וְאֶעֱשֶׂה־שָּׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הָעֹנֶה אֹתִי בְּיוֹם צָרָתִי וַיְהִי עִמָּדִי בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הָלָכְתִּי׃ (ד) וַיִּתְּנוּ אֶל־יַעֲקֹב אֵת כָּל־אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֶת־הַנְּזָמִים אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם וַיִּטְמֹן אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלָה אֲשֶׁר עִם־שְׁכֶם׃ (ה) וַיִּסָּעוּ וַיְהִי חִתַּת אֱלֹהִים עַל־הֶעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא רָדְפוּ אַחֲרֵי בְּנֵי יַעֲקֹב׃ (ו) וַיָּבֹא יַעֲקֹב לוּזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הִוא בֵּית־אֵל הוּא וְכָל־הָעָם אֲשֶׁר־עִמּוֹ׃ (ז) וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית־אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו׃ (ח) וַתָּמָת דְּבֹרָה מֵינֶקֶת רִבְקָה וַתִּקָּבֵר מִתַּחַת לְבֵית־אֵל תַּחַת הָאַלּוֹן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אַלּוֹן בָּכוּת׃ {פ} (ט) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל־יַעֲקֹב עוֹד בְּבֹאוֹ מִפַּדַּן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ׃ (י) וַיֹּאמֶר־לוֹ אֱלֹהִים שִׁמְךָ יַעֲקֹב לֹא־יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם־יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל׃ (יא) וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָּ וּמְלָכִים מֵחֲלָצֶיךָ יֵצֵאוּ׃ (יב) וְאֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וּלְיִצְחָק לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ׃

**רש"י**

**והטהרו -** מעבודה זרה׃

**והחליפו שמלותיכם -** שמא יש בידכם כסות של עבודה זרה׃

**לה:ח ותמת דבורה -** מה ענין דבורה בבית יעקב, אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב (כז מה) ושלחתי ולקחתיך משם, שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם, ומתה בדרך. מדברי רבי משה הדרשן למדתיה׃

**תחת האלון -** בשפולי מישרא, שהיה מישור מלמעלה בשפוע ההר והקבורה מלמטה, ומישור של בית אל היו קורין לוח אלון. ואגדה נתבשר שם באבל שני, שהוגד לו על אמו שמתה. ואלון בלשון יווני אחר. ולפי שהעלימו את יום מותה, שלא יקללו הבריות הכרס שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פרסמו׃

**לה:י לא יקרא שמך עוד יעקב -** לשון אדם הבא במארב ועקבה אלא לשון שר ונגיד׃

**לה:יא ומלכים -** שאול ואיש בשת שהיו משבט בנימין, שעדיין לא נולד. (ופסוק זה דרשו אבנר כשהמליך איש בושת, ואף השבטים דרשוהו וקרבו בנימין, דכתיב (שופטים כא א) איש ממנו לא יתן את בתו לבנימין לאשה, וחזרו ואמרו אלמלא היה עולה מן השבטים לא היה הקדוש ברוך הוא אומר ליעקב ומלכים מחלציך יצאו׃

**רמב"ן**

בתם מבית שכם, וזאת עצת כל האחים וברשות אביהם, ושמעון ולוי רצו להנקם מהם והרגו כל אנשי העיר׃

ויתכן שהיה הכעס ליעקב שארר אפם על שהרגו אנשי העיר אשר לא חטאו לו, והראוי להם שיהרגו שכם לבדו. וזהו מה שאמר הכתוב ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה וידברו אשר טמא את דינה אחותם, כי כולם הסכימו לדבר לו במרמה בעבור הנבלה שעשה להם׃

ורבים ישאלו, ואיך עשו בני יעקב הצדיקים המעשה הזה לשפוך דם נקי. והרב השיב בספר שופטים (רמב"ם הלכות מלכים פ"ט הי"ד) ואמר שבני נח מצווים על הדינים, והוא להושיב דיינין בכל פלך ופלך לדון בשש מצות שלהן, ובן נח שעבר על אחת מהן הוא נהרג בסייף, ראה אחד שעבר על אחת מהן ולא דנוהו להרגו הרי זה הרואה יהרג בסייף. ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה שהרי שכם גזל, והם ראו וידעו ולא דנוהו׃

ואין דברים הללו נכונים בעיני, שאם כן היה יעקב אבינו חייב להיות קודם וזוכה במיתתם, ואם פחד מהם למה כעס על בניו וארר אפם אחר כמה זמנים, וענש אותם וחלקם והפיצם, והלא הם זכו ועשו מצוה ובטחו באלהים והצילם׃

ועל דעתי הדינין שמנו לבני נח בשבע מצות שלהם אינם להושיב דיינין בכל פלך ופלך בלבד, אבל צוה אותם בדיני גנבה ואונאה ועושק ושכר שכיר ודיני השומרים ואונס ומפתה ואבות נזיקין

**גור אריה**

הכתוב אומר "כי טמא דינה אחותם" ולא הוי זה מרמה. אך קשה אם שכם חטא כל העיר מה חטאו להרוג, ותירץ הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ט הי"ד) דבני נח מצווים על הדינין, ועבירה אחת שעובר - נהרג על ידו, וכאן ראו המעשה הרע הזה ולא דנוהו, לכך היו חייבין מיתה שלא היו דנין אותם. ובאמת דבר תימה הם אלו הדברים, כי איך אפשר להם לדון את בן נשיא הארץ (פסוק ב), כי היו יראים מהם, ואף על גב שנצטוו על הדינין - היינו כשיוכלו לדון, אבל אונס רחמנא פטריה (ב"ק כח ע"ב), ואיך אפשר להם לדון אותם׃

ונראה דלא קשיא מידי, משום דלא דמי שני אומות, כגון בני ישראל וכנעניים, שהם שני אומות, כדכתיב (פסוק טז) "והיינו לעם אחד" - ומתחלה לא נחשבו לעם אחד, ולפיכך הותר להם ללחום כדין אומה שבא ללחום על אומה אחרת, שהתירה התורה. ואף על גב דאמרה התורה (דברים כ, י) "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום", היינו היכי דלא עשו לישראל דבר, אבל היכי דעשו לישראל דבר, כגון זה שפרצו בהם לעשות להם נבלה, אף על גב דלא עשה רק אחד מהם - כיון דמכלל העם הוא, כיון שפרצו להם תחלה - מותרים ליקח נקמתם מהם. והכי נמי כל המלחמות שהם נמצאים כגון "צרור את המדיינים וגו'" (במדבר כה, יז), אף על גב דהיו הרבה שלא עשו - אין זה חילוק, כיון שהיו באותה אומה שעשה רע להם - מותרין לבא עליהם למלחמה, וכן הם כל המלחמות׃

(יג) וַיַּעַל מֵעָלָיו אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־דִּבֶּר אִתּוֹ׃ (יד) וַיַּצֵּב יַעֲקֹב מַצֵּבָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־דִּבֶּר אִתּוֹ מַצֶּבֶת אָבֶן וַיַּסֵּךְ עָלֶיהָ נֶסֶךְ וַיִּצֹק עָלֶיהָ שָׁמֶן׃ (טו) וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת־שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ שָׁם אֱלֹהִים בֵּית־אֵל׃ (טז) וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי־עוֹד כִּבְרַת־הָאָרֶץ לָבוֹא אֶפְרָתָה וַתֵּלֶד רָחֵל וַתְּקַשׁ בְּלִדְתָּהּ׃ (יז) וַיְהִי בְהַקְשֹׁתָהּ בְּלִדְתָּהּ וַתֹּאמֶר לָהּ הַמְיַלֶּדֶת אַל־תִּירְאִי כִּי־גַם־זֶה לָךְ בֵּן׃ (יח) וַיְהִי בְּצֵאת נַפְשָׁהּ כִּי מֵתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן־אוֹנִי וְאָבִיו קָרָא־לוֹ בִנְיָמִין׃ (יט) וַתָּמָת רָחֵל וַתִּקָּבֵר בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה הִוא בֵּית לָחֶם׃

**רש"י**

**גוי וקהל גוים -** שגוים עתידים בניו להעשות כמנין הגוים שהם שבעים אומות, וכן כל הסנהדרין שבעים. דבר אחר שעתידים בניו להקריב איסור במות כגוים בימי אליהו׃

**לה:יג במקום אשר דבר אתו -** איני יודע מה מלמדנו׃

**לה:יז כי גם זה -** נוסף לך על יוסף. ורבותינו דרשו עם כל שבט נולדה תאומה, ועם בנימין נולדה תאומה יתירה[99] ׃

**לה:יח בן אוני -** בן צערי׃

**בנימין -** נראה בעיני לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען, שהיא בנגב כשאדם בא מארם נהרים, כמו שנאמר (במדבר לג מ) בנגב בארץ כנען, (לעיל יב ט) הלוך ונסוע הנגבה׃

**בנימין -** בן ימין, לשון (תהלים פט יג) צפון וימין אתה בראתם, לפיכך הוא מלא׃

**רמב"ן (המשך)**

ואם נאמין בספר "מלחמות בני יעקב" (הוא ספר הישר) בא להם פחד אביהם כי נאספו שכני שכם ועשו עמהם שלש מלחמות גדולות, ולולי אביהם שחגר גם הוא כלי מלחמתו ונלחם בם היו בסכנה, כאשר יספר בספר ההוא. ורבותינו (ב"ר פ י) הזכירו מזה בפסוק אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (להלן מח כב), אמרו נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם, חגר יעקב כלי מלחמה כנגדן, כמו שכתב רש"י שם. אבל הכתוב יקצר בזה, כי היה נס נסתר, כי אנשים גבורים היו וכאלו זרועם הושיעה למו, כאשר קצר הכתוב בענין אברהם באור כשדים, ולא הזכיר מלחמת עשו עם החורי כלל, אבל הזכיר בכאן כי היה חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם, ולא נאספו כולם לרדוף אחרי בני יעקב, כי היו נופלים עליהם כחול אשר על שפת הים לרוב. וזה טעם "חתת אלהים", כי נפלה עליהם אימתה ופחד מן הגבורה אשר ראו במלחמה, ולכך אמר (להלן לה ו) ויבא יעקב לוזה הוא וכל העם אשר עמו, להודיע שלא נפקד מהם ולא מעבדיהם איש במלחמה׃

**לה:טז "כברת ארץ" – עדות הרמב"ן מקבר רחל**

**כברת ארץ -** מנחם פירש לשון "כביר", מהלך רב. ואגדה (ב"ר פב ז), בזמן שהארץ חלולה ככברה שהניר מצוי והסתו עבר

**רמב"ן**

וחובל בחבירו ודיני מלוה ולוה ודיני מקח וממכר וכיוצא בהן, כענין הדינין שנצטוו ישראל, ונהרג עליהן אם גנב ועשק או אנס ופתה בתו של חבירו או שהדליק גדישו וחבל בו וכיוצא בהן. ומכלל המצוה הזאת שיושיבו דיינין גם בכל עיר ועיר כישראל, ואם לא עשו כן אינן נהרגין, שזו מצות עשה בהם, ולא אמרו (סנהדרין נז א) אלא אזהרה שלהן זו היא מיתתן, ולא תיקרא אזהרה אלא המניעה בלאו, וכן דרך הגמרא בסנהדרין (נט ב)׃

ובירושלמי אמרו בדינין של נח, הטה דינו נהרג, לקח שחד נהרג. בדיני ישראל, כל דין שאתה יודע שאתה שלם ממנו אי אתה רשאי לברוח ממנו, וכל שאתה יודע שאי אתה שלם ממנו אתה רשאי לברוח ממנו, אבל בדיניהם אף על פי שאתה יודע שאתה שלם ממנו אתה רשאי לברוח ממנו. נראה מכאן שרשאי הגוי לאמר לבעלי הדין איני נזקק לכם, כי תוספת היא בישראל לא תגורו מפני איש (דברים א יז), אל תכניס דבריך מפני איש (סנהדרין ו ב), וכל שכן שלא יהרג כשלא יעשה עצמו קצין שוטר ומושל לשפוט את אדוניו׃

ומה יבקש בהן הרב חיוב, וכי אנשי שכם וכל שבעה עממין לא עובדי עבודה זרה ומגלה עריות ועושים כל תועבות השם היו, והכתוב צווח עליהן בכמה מקומות (דברים יב ב) על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן וגו', לא תלמד לעשות וכו' (שם יח ט), ובגלוי עריות כי את כל התועבות האל עשו וכו' (ויקרא יח כז), אלא שאין הדבר מסור ליעקב ובניו לעשות בהם הדין׃

אבל ענין שכם, כי בני יעקב, בעבור שהיו אנשי שכם רשעים ודמם חשוב להם כמים רצו להנקם מהם בחרב נוקמת, והרגו המלך וכל אנשי עירו כי עבדיו הם, וסרים אל משמעתו, ואין הברית אשר נמולו נחשב בעיניהם למאומה כי היה להחניף לאדוניהם, ויעקב אמר להם בכאן כי הביאוהו בסכנה שנאמר עכרתם אותי להבאישני, ושם ארר אפם כי עשו חמס לאנשי העיר, שאמרו להם במעמדו וישבנו אתכם והיינו לעם אחד, והם היו בוחרים בהם ובעטו בדבורם, ואולי ישובו אל ה' והרגו אותם חנם, כי לא הרעו להם כלל. וזהו שאמר כלי חמס מכרותיהם (להלן מט ה)׃

**גור אריה**

**99 תחת תאומת יוסף** (על "תאומה יתירה עם בנימין") **(יז) ועם בנימין נולדה תאומה יתירה.** ואם תאמר ולמה נולדה עם בנימין תאומה יתירה, ויש לפרש כי עם יוסף לא נולד שום תאומה, וכן יש במדרש בפירוש (פרקי דר"א פרק לו) שלא נולדה עם יוסף תאומה לפי שהוא ראוי לישא את אסנת בת פוטיפרע במצרים (להלן מא, מה), ולפיכך לא נולד תאומה עמו - ונולדה התאומה עם בנימין אחיו, כי כן דרשו (סוטה לו ע"ב) גם כן שהיה ראוי יוסף להעמיד י"ב

(כ) וַיֶּאֱצֹב יַעֲקֹב מַצֵּבָה עַל־קִבְרָתָהּ הִוא מַצֶּבֶת קִבֶּרֶת־רָחֵל עַד־הַיּוֹם׃ (כא) וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וַיֵּט אָהֳלָה מֵהָלְאָה לְמִגְדַּל־
עֵדֶר׃ (כב) וַיְהִי בִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בָּאָרֶץ הַהִוא וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת־בִּלְהָה פִּילֶגֶשׁ אָבִיו וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל פ וַיִּהְיוּ בְּנֵי־
יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר׃ (כג) בְּנֵי לֵאָה בְּכֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי וִיהוּדָה וְיִשָּׂשכָר וּזְבֻלוּן׃ (כד) בְּנֵי רָחֵל יוֹסֵף
וּבִנְיָמִן׃ (כה) וּבְנֵי בִלְהָה שִׁפְחַת רָחֵל דָּן וְנַפְתָּלִי׃ (כו) וּבְנֵי זִלְפָּה שִׁפְחַת לֵאָה גָּד וְאָשֵׁר אֵלֶּה בְּנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר יֻלַּד־לוֹ
בְּפַדַּן אָרָם׃ (כז) וַיָּבֹא יַעֲקֹב אֶל־יִצְחָק אָבִיו מַמְרֵא קִרְיַת הָאַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן אֲשֶׁר־גָּר־שָׁם אַבְרָהָם וְיִצְחָק׃ (כח)
וַיִּהְיוּ יְמֵי יִצְחָק מְאַת שָׁנָה וּשְׁמֹנִים שָׁנָה׃ (כט) וַיִּגְוַע יִצְחָק וַיָּמָת וַיֵּאָסֶף אֶל־עַמָּיו זָקֵן וּשְׂבַע יָמִים וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ
עֵשָׂו וְיַעֲקֹב בָּנָיו׃ {פ} פרק לו (א) וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת עֵשָׂו הִוא אֱדוֹם׃ (ב) עֵשָׂו לָקַח אֶת־נָשָׁיו מִבְּנוֹת כְּנָעַן אֶת־עָדָה בַּת־
אֵילוֹן הַחִתִּי וְאֶת־אָהֳלִיבָמָה בַּת־עֲנָה בַּת־ צִבְעוֹן הַחִוִּי׃

**רש״י**

**לה:כב וישכב -** מתוך שבלבל משכבו מעלה עליו הכתוב כאלו שכבה. ולמה בלבל וחלל יצועיו, שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים ונתנה באהל בלהה, בא ראובן ותבער עלבון אמו, אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, לכן בלבל׃

**ויהיו בני יעקב שנים עשר -** מתחיל לענין ראשון משנולד בנימין נשלמה המטה, ומעתה ראוים להמנות, ומנאן. ורבותינו דרשו ללמדנו בא שכולן שוין, וכולן צדיקים, שלא חטא ראובן׃

**לה:כג בכור יעקב -** אפילו בשעת הקלקלה קראו בכור׃

**בכור יעקב -** בכור לנחלה, בכור לעבודה, בכורש למנין, ולא נתנה בכורה ליוסף אלא לענין השבטים שנעשה לשני שבטים׃

**לה:כט ויגוע יצחק -** אין מוקדם ומאוחר בתורה, מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק שתים עשרה שנה, שהרי כשנולד יעקב היה יצחק בן ששים שנה, שנאמר (לעיל כה כו) ויצחק בן ששים שנה וגו׳, ויצחק מת בשנת מאה ועשרים ליעקב, אם תוציא ששים ממאה ושמונים שנה, נשארו מאה ועשרים, ויוסף נמכר בן שבע עשרה שנה, ואותה שנה שנת מאה ושמונה ליעקב. כיצד, בן ששים ושלש נתברך, וארבע עשרה שנה נטמן בבית עבר, הרי שבעים ושבע, וארבע עשרה עבד באשה, ובסוף ארבע

**רמב״ן**

ועדיין השרב לא בא. ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי בנעמן מצינו (מ״ב ה יט) וילך מאתו כברת ארץ. ואומר אני שהוא שם מדת קרקע, לשון רש״י׃

והנכון מה שחשב בו ר׳ דוד קמחי כי הכ״ף לדמיון ואיננה שרשית, ומוצא המלה, היו לברות למו (איכה ד י), ותברני לחם (ש״ב יג ה), ענין אכילה מועטת בבקר, ופירושה שיעור מהלך ארץ מן הבקר עד לעת האוכל, כי כן ישערו כל הולכי דרך׃

זה כתבתי תחילה, ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם, שבח לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל. והנה הוכחש הפירוש הזה, וגם דברי מנחם. אבל הוא שם מדת הארץ כדברי רש״י, ואין בו תאר רק הסכמה כרוב השמות, והכ״ף לשמוש שלא נמדד בכוון. ואם יהיה השם הזה מתואר, יתכן שיהיה ברת כמו בת, מלשון מה ברי ומה בר בטני (משלי לא ב), והוא שם למדה הקטנה שימדדו הולכי ארחות, כמו למיל היום, ויאמר לה ״בת ארץ״, כי המדה כמו בת לפרסה, או למדה אחרת ידועה בימים ההם׃

וכן ראיתי שאין קבורה ברמה ולא קרוב לה, אבל הרמה אשר לבנימין רחוק ממנה כארבע פרסאות, והרמה אשר בהר אפרים (ש״א א א) רחוק ממנה יותר משני ימים. על כן אני אומר

**גור אריה**

שבטים אלמלא שיצא הזרע מבין אצבעותיו, ואפילו הכי נולדו מבנימין אחיו ונקראו על שם יוסף, דהרי נולדו מיוסף שתים (להלן מו, כ) ומבנימין עשרה (שם, שם, כא), הכל שנים עשר, ונקראו תולדות בנימין על שם יוסף, ״בלע״ ו״בכר״, ״בלע״ - שנבלע בין האומות, ו״בכר״ שהיה בכור, כדאיתא בפרשת מקץ בפירוש רש״י (להלן מג, ל) ממדרש חכמים (סוטה לו ע״ב), ולפיכך גם אשתו שהיתה ראויה ליוסף באה מבנימין, ונולדו עם בנימין שתי תאומות כדי שיולד ממנה הבנים שהיו ראוים ליוסף גם כן׃

אמנם עיקר הדברים מה שהיה לבנימין תאומה יתירה וליוסף לא היתה תאומה כלל הוא מפני כי יוסף הוא הראש ממטתו של יעקב, והוא שאמר עליו (להלן לז, ב) ״ואלה תולדות יעקב יוסף״ שהוא העיקר של תולדות יעקב (רש״י שם), ולפיכך נולד יחידי כמו כל דבר שהוא שורש הדבר ועיקרו שהוא אחד. ובנימן היו לו שני תאומות בעבור שהוא היה הסוף, וכמו שהראש ראוי שלא יהיה לו תאומה, כך הסוף יש לו רבוי תאומה, בעבור שכל סוף הוא השלמת הכל - יש בזה השלמה מיוחדת יותר מן שלימות החלק, ולפיכך עם בנימין שהוא האחרון ועמו נשלמו שנים עשר שבטים - נולדה נקיבה יתירה; האחת מה שהוא אחד מן השבטים ויש לו זוג, ועוד אחת מה שיש לבנימין השלמה יתירה כמו שאמרנו, לכך נולדה עמו עוד תאומה אחת, שהנקיבה היא השלמת האדם. וכן היה בהבל נולדה עמו תאומה יתירה (רש״י לעיל ד, א) לטעם זה, והבן זה מאד. לכך ב׳ בחינות יש בבנימין; האחד מצד עצמו כמו שאר השבטים, והבחינה השני מצד שהוא השלמת השבטים, וזה דבר בפני עצמו, ולפיכך נולדו עמו שתי תאומות. [נמצא כי שלשה חילוקים יש; יוסף - שהוא ראש, ואין שייך בראש השלמה כלל, שהרי הוא ראש, לכך לא נולד שום נקבה - שהיא השלמה - עמו. שאר שבטים - שכל אחד יש בו השלמה למי שהוא אחריו, נולד נקבה, שכל נקבה היא השלמת הזכר, לכך נולד השלמתם עמו. אבל האחרון - מפני שיש בו שתי השלמות, שהוא משלים מה שלפניו, ומפני שהוא אחרון - משלים הכל, ויש בו ב׳ השלמות, נולדו עמו ב׳ נקבות, שכל נקבה - השלמה.]׃

(ג) וְאֶת־בָּשְׂמַת בַּת־יִשְׁמָעֵאל אֲחוֹת נְבָיוֹת׃ (ד) וַתֵּלֶד עָדָה לְעֵשָׂו אֶת־אֱלִיפָז וּבָשְׂמַת יָלְדָה אֶת־רְעוּאֵל׃ (ה) וְאָהֳלִיבָמָה יָלְדָה אֶת־יעיש יְעוּשׁ וְאֶת־יַעְלָם וְאֶת־קֹרַח אֵלֶּה בְּנֵי עֵשָׂו אֲשֶׁר יֻלְּדוּ־לוֹ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן׃ (ו) וַיִּקַּח עֵשָׂו אֶת־נָשָׁיו וְאֶת־בָּנָיו וְאֶת־בְּנֹתָיו וְאֶת־כָּל־נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ וְאֶת־מִקְנֵהוּ וְאֶת־כָּל־בְּהֶמְתּוֹ וְאֵת כָּל־קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל־אֶרֶץ מִפְּנֵי יַעֲקֹב אָחִיו׃ (ז) כִּי־הָיָה רְכוּשָׁם רָב מִשֶּׁבֶת יַחְדָּו וְלֹא יָכְלָה אֶרֶץ מְגוּרֵיהֶם לָשֵׂאת אֹתָם מִפְּנֵי מִקְנֵיהֶם׃ (ח) וַיֵּשֶׁב עֵשָׂו בְּהַר שֵׂעִיר עֵשָׂו הוּא אֱדוֹם׃ (ט) וְאֵלֶּה תֹּלְדוֹת עֵשָׂו אֲבִי אֱדֹום בְּהַר שֵׂעִיר׃ (י) אֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי־עֵשָׂו אֱלִיפַז בֶּן־עָדָה אֵשֶׁת עֵשָׂו רְעוּאֵל בֶּן־בָּשְׂמַת אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ (יא) וַיִּהְיוּ בְּנֵי אֱלִיפָז תֵּימָן אוֹמָר צְפוֹ וְגַעְתָּם וּקְנַז׃ (יב) וְתִמְנַע| הָיְתָה פִילֶגֶשׁ לֶאֱלִיפַז בֶּן־עֵשָׂו וַתֵּלֶד לֶאֱלִיפַז אֶת־עֲמָלֵק אֵלֶּה בְּנֵי עָדָה אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ (יג) וְאֵלֶּה בְּנֵי רְעוּאֵל נַחַת וָזֶרַח שַׁמָּה וּמִזָּה אֵלֶּה הָיוּ בְּנֵי בָּשְׂמַת אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ (יד) וְאֵלֶּה הָיוּ בְּנֵי אָהֳלִיבָמָה בַּת־עֲנָה בַּת־צִבְעוֹן אֵשֶׁת עֵשָׂו וַתֵּלֶד לְעֵשָׂו אֶת־יעיש יְעוּשׁ וְאֶת־יַעְלָם וְאֶת־קֹרַח׃ (טו) אֵלֶּה אַלּוּפֵי בְּנֵי־עֵשָׂו בְּנֵי אֱלִיפַז בְּכוֹר עֵשָׂו אַלּוּף תֵּימָן אַלּוּף אוֹמָר אַלּוּף צְפוֹ אַלּוּף קְנַז׃ (טז) אַלּוּף־קֹרַח אַלּוּף גַּעְתָּם אַלּוּף עֲמָלֵק אֵלֶּה אַלּוּפֵי אֱלִיפַז בְּאֶרֶץ אֱדוֹם אֵלֶּה בְּנֵי עָדָה׃ (יז) וְאֵלֶּה בְּנֵי רְעוּאֵל בֶּן־עֵשָׂו אַלּוּף נַחַת אַלּוּף זֶרַח אַלּוּף שַׁמָּה אַלּוּף מִזָּה אֵלֶּה אַלּוּפֵי רְעוּאֵל בְּאֶרֶץ אֱדוֹם אֵלֶּה בְּנֵי בָּשְׂמַת אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ (יח) וְאֵלֶּה בְּנֵי אָהֳלִיבָמָה אֵשֶׁת עֵשָׂו אַלּוּף יְעוּשׁ אַלּוּף יַעְלָם אַלּוּף קֹרַח אֵלֶּה אַלּוּפֵי אָהֳלִיבָמָה בַּת־עֲנָה אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ (יט) אֵלֶּה בְּנֵי־עֵשָׂו וְאֵלֶּה אַלּוּפֵיהֶם הוּא אֱדוֹם׃ {ס} (כ) אֵלֶּה בְּנֵי־שֵׂעִיר הַחֹרִי יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לוֹטָן וְשׁוֹבָל וְצִבְעוֹן וַעֲנָה׃ (כא) וְדִישׁוֹן וְאֵצֶר וְדִישָׁן אֵלֶּה אַלּוּפֵי הַחֹרִי בְּנֵי שֵׂעִיר בְּאֶרֶץ אֱדוֹם׃ (כב) וַיִּהְיוּ בְנֵי־לוֹטָן חֹרִי וְהֵימָם וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע׃ (כג) וְאֵלֶּה בְּנֵי שׁוֹבָל עַלְוָן וּמָנַחַת וְעֵיבָל שְׁפוֹ וְאוֹנָם׃

**רש״י**

עשרה נולד יוסף, שנאמר (לעיל ל כה) ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו׳, הרי תשעים ואחת, ושבע עשרה עד שלא נמכר יוסף הרי מאה ושמנה. (עוד מפורש מן המקרא משנמכר יוסף עד שבא יעקב מצרימה עשרים ושתים שנה, שנאמר (להלן מא מו) ויוסף בן שלשים שנה וגו׳, ושבע שנים שובע ושנתים רעב הרי עשרים ושתים, וכתיב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה נמצא יעקב במכירתו מאה ושמונה):

**לו:ג בשמת בת ישמעאל -** ולהלן קורא לה (כח ט) מחלת. מצינו באגדת מדרש ספר שמואל (פרק יז) שלשה מוחלין להן עונותיהם[100] גר שנתגייר, והעולה לגדולה, והנושא אשה, ולמד הטעם מכאן, לכך נקראת מחלת שנמחלו עונותיה:

**לו:ז ולא יכלה ארץ מגוריהם -** להספיק מרעה לבהמות שלהם. ומדרש אגדה (פסוק ו) מפני יעקב אחיו, מפני שטר חוב של גזירת (טו יג) כי גר יהיה זרעך, המוטל על זרעו של יצחק, אמר אלך לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת, ולא בפרעון השטר. ומפניו הבושה, שמכר בכורתו:

**רמב״ן**

שהכתוב שאומר קול ברמה נשמע (ירמיה לא יד), מליצה כדרך משל, לאמר כי היתה רחל צועקת בקול גדול ומספד מר עד שנשמע הקול למרחוק ברמה שהיא בראש ההר לבנה בנימין, כי איננו שם, והיא חרבה מהם. לא נאמר בכתוב ״ברמה רחל מבכה על בניה״, אבל אמר כי שם נשמע הקול:

ונראה בעיני כי קברה יעקב בדרך ולא הכניסה לעיר בית לחם יהודה הקרובה שם, לפי שצפה ברוח הקודש שבית לחם אפרתה יהיה ליהודה ולא רצה לקברה רק בגבול בנה בנימן, והדרך אשר המצבה בה קרובה לבית אל בגבול בנימין. וכך אמרו בספרי (זאת הברכה לג יא) בחלקו של בנימין מתה, כדאיתא בפרשת וזאת הברכה. וראיתי ליונתן בן עוזיאל שהוא מרגיש בזה, ואמר קל ברום עלמא אשתמע, ותרגם כל הכתוב על כנסת ישראל:

**רש״י (המשך)**

**לו:יב ותמנע היתה פילגש -** להודיע גדולתו של אברהם כמה היו תאבים לידבק בזרעו. תמנע זו בת אלופים היתה, שנאמר (פסוק כב) ואחות לוטן תמנע, ולוטן מאלופי יושבי שעיר היה, מן

**גור אריה**

100 **חתן, נשיא וגר – בריה חדשה** (על ״שלשה מוחלין להן עונותיהם״) **(ג) ג׳ הקדוש ברוך הוא מוחל להן וכו׳.** והטעם דכל אלו בריה חדשה הם, ומכיון דאינם בריה ראשונה - הקדוש ברוך הוא מוחל להם. ואלו שלשה דברים הם מחולקים; הנושא אשה - קודם זה היה פלג גופא, וכשנשא - הוא גוף שלם. ונשיא העולה לגדולה - קודם היה אדם אחד ועתה נחשב כמו הכלל, והוא יותר מאדם פרטי. וגר שנתגייר אדם אחר לגמרי. הנה השנוי שימצא באלו שלשה

(כד) וְאֵלֶּה בְּנֵי־צִבְעוֹן וְאַיָּה וַעֲנָה הוּא עֲנָה אֲשֶׁר מָצָא אֶת־הַיֵּמִם בַּמִּדְבָּר בְּרָעֹתוֹ אֶת־ הַחֲמֹרִים לְצִבְעוֹן אָבִיו׃ (כה) וְאֵלֶּה בְּנֵי־עֲנָה דִּשֹׁן וְאָהֳלִיבָמָה בַּת־עֲנָה׃ (כו) וְאֵלֶּה בְּנֵי דִישָׁן חֶמְדָּן וְאֶשְׁבָּן וְיִתְרָן וּכְרָן׃ (כז) אֵלֶּה בְּנֵי־אֵצֶר בִּלְהָן וְזַעֲוָן וַעֲקָן׃ (כח) אֵלֶּה בְּנֵי־דִישָׁן עוּץ וַאֲרָן׃ (כט) אֵלֶּה אַלּוּפֵי הַחֹרִי אַלְוּף לוֹטָן אַלְוּף שׁוֹבָל אַלְוּף צִבְעוֹן אַלְוּף עֲנָה׃ (ל) אַלְוּף דִּישֹׁן אַלְוּף אֵצֶר אַלְוּף דִּישָׁן אֵלֶּה אַלּוּפֵי הַחֹרִי לְאַלֹּפֵיהֶם בְּאֶרֶץ שֵׂעִיר׃ {פ} (לא) וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֱדוֹם לִפְנֵי מְלָךְ־מֶלֶךְ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל׃ (לב) וַיִּמְלֹךְ בֶּאֱדוֹם בֶּלַע בֶּן־בְּעוֹר וְשֵׁם עִירֹו דִּנְהָבָה׃ (לג) וַיָּמָת בֶּלַע וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו יוֹבָב בֶּן־זֶרַח מִבָּצְרָה׃ (לד) וַיָּמָת יוֹבָב וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו חֻשָׁם מֵאֶרֶץ הַתֵּימָנִי׃ (לה) וַיָּמָת חֻשָׁם וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו הֲדַד בֶּן־בְּדַד הַמַּכֶּה אֶת־מִדְיָן בִּשְׂדֵה מוֹאָב וְשֵׁם עִירֹו עֲוִית׃ (לו) וַיָּמָת הֲדָד וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו שַׂמְלָה מִמַּשְׂרֵקָה׃ (לז) וַיָּמָת שַׂמְלָה וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו שָׁאוּל מֵרְחֹבוֹת הַנָּהָר׃ (לח) וַיָּמָת שָׁאוּל וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו בַּעַל חָנָן בֶּן־ עַכְבּוֹר׃ (לט) וַיָּמָת בַּעַל חָנָן בֶּן־עַכְבּוֹר וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו הֲדַר וְשֵׁם עִירֹו פָּעוּ וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהֵיטַבְאֵל בַּת־ מַטְרֵד בַּת מֵי זָהָב׃ (מ) וְאֵלֶּה שְׁמוֹת אַלּוּפֵי עֵשָׂו לְמִשְׁפְּחֹתָם לִמְקֹמֹתָם בִּשְׁמֹתָם אַלְוּף תִּמְנָע אַלְוּף עַלְוָה אַלְוּף יְתֵת׃ (מא) אַלְוּף אָהֳלִיבָמָה אַלְוּף אֵלָה אַלְוּף פִּינֹן׃ (מב) אַלְוּף קְנַז אַלְוּף תֵּימָן אַלְוּף מִבְצָר׃ (מג) אַלְוּף מַגְדִּיאֵל אַלְוּף עִירָם אֵלֶּה אַלּוּפֵי אֱדוֹם לְמוֹשְׁבֹתָם בְּאֶרֶץ אֲחֻזָּתָם הוּא עֵשָׂו אֲבִי אֱדוֹם׃ {פ}

---

**רש"י**

החורים שישבו בה לפנים, אמרה איני זוכה להנשא לך, הלואי ואהיה פילגש.

**לו:לא ואלה המלכים וגו' -** שמנה היו וכנגדן העמיד יעקב ובטל מלכות עשו בימיהם, ואלו הן שאול, ואיש בשת, דוד, ושלמה, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט. ובימי יורם בנו כתיב (מ"ב ח כ) בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך, ובימי שאול כתיב (מ"א כב מח) ומלך אין באדום נצב מלך׃

---

**גור אריה**

דברים. ולפיכך נמחלו עונותיו כי נעשה יותר שלם; וזה כי איש הנושא אשה כל אחד נקרא מתחילה חצי אדם, כי זכר בלא נקיבה פלג גופא מיקרי, ועתה גוף שלם בריה חדשה. גר שנתגייר כקטן שנולד דמי (יבמות כב.), והוא בריה חדשה. ועולה לגדולה בריה אחרת, דמתחלה לא היה נחשב רק יחיד, ואחר שהוא עולה לגדולה נחשב כמו הכלל. ואם תאמר למה לא כתב לך 'מחלתי' בשאר נשואים, ולמה כתב כאן, ויש לומר דודאי היה לבת ישמעאל ב' שמות, והכתוב קור אותה אצל נשואיה "מחלת" (לעיל כח, ט) לומר כי מוחל עונותיה על ידי נשואים, ומדלא קראה בשם אחר דרשו כך׃

# פרשת וישב

**פרק לז (א)** וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן׃ **(ב)** אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן־שְׁבַע־עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה רֹעֶה אֶת־אֶחָיו בַּצֹּאן וְהוּא נַעַר אֶת־בְּנֵי בִלְהָה וְאֶת־בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת־דִּבָּתָם רָעָה אֶל־אֲבִיהֶם׃

**רש"י**

**לז:א וישב יעקב וגו' -** אחר שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך קצרה, שלא היו ספונים [הגונים] וחשובים לפרש היאך נתיישבו וסדר מלחמותיהם איך הורישו את החורים, פירש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארוכה כל גלגולי סבתם, לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם. וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח, פלוני הוליד פלוני, וכשבא לנח האריך בו. וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם קצר בהם, ומשהגיע אצל אברהם האריך בו. משל למרגלית שנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול וכובדו בכברה עד שמוצא את המרגלית, ומשמצאה הוא משליך את הצרורות מידו ונוטל המרגלית. (דבר אחר וישב יעקב הפשתני הזה נכנסו גמליו טעונים פשתן, הפחמי תמה אנה יכנס כל הפשתן הזה, היה פיקח אחד משיב לו ניצוץ אחד יוצא ממפוח שלך ששורף את כולו, כך יעקב ראה כל האלופים הכתובים למעלה, תמה ואמר מי יכול לכבוש את כולן, מה כתיב למטה (פסוק ב) אלה תולדות יעקב יוסף, דכתיב (עובדיה א יח) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש, ניצוץ יוצא מיוסף שמכלה ושורף את כולם):

**לז:ב אלה תולדות יעקב -** אלה של תולדות יעקב, אלה ישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל יישוב. סבה ראשונה יוסף בן שבע עשרה וגו' על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים. זהו אחר פשוטו של מקרא להיות [דבר] דבור על אופניו. ומדרש אגדה דורש, תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים, אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל, ושהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף[101], זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו, וכן הרבה בבראשית רבה (פד ו). ועוד נדרש בו וישב ביקש יעקב לישב בשלוה, קפץ עליו רוגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישב בשלוה אומר הקדוש ברוך הוא לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא, אלא שמבקשים לישב בשלוה בעולם הזה:

**והוא נער -** שהיה עושה מעשה נערות, מתקן בשערו ממשמש בעיניו, כדי שיהיה נראה יפה:

**את בני בלהה -** כלומר ורגיל אצל בני בלהה, לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן:

**רמב"ן**

**לז:ב דיבת יוסף ורעייתו עם בני השפחות**

**והוא נער את בני בלהה -** שהיה עושה מעשה נערות, ממשמש בעיניו ומתקן בשערו. את בני בלהה - כלומר ורגיל את בני בלהה לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן. את דבתם רעה - כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו, לשון רש"י. ואם כן למה לא הצילוהו בני השפחות, והוא אוהב אותם ומקרבן ומגיד לאביו על האחים בבזיונם. ואם נאמר שייראו מן האחים, והנה הם ד', וראובן עמהם, ויוסף עצמו, ותגבר ידם עליהם, ואף כי לא יבאו עמהם במלחמה. ועוד, כי נראה בכתוב כי כולם הסכימו במכירתו. אבל לדעת רבותינו בבראשית רבה (פד ז) על כולם היה מוציא הדבה:

והנכון בעיני כי זה הכתוב שב לבאר מה שהזכיר, ושיעורו, יוסף, והוא נער בן שבע עשרה שנה היה רועה בצאן את אחיו, את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו, ודומה לו בסדר הזה (להלן מ ה) ויחלמו חלום שניהם איש חלומו בלילה אחד איש כפתרון חלומו, המשקה והאופה אשר למלך מצרים אשר אסורים בבית הסוהר, שב לפרש מלת "שניהם" אשר הזכיר, ושיעורו, ויחלמו חלום שניהם המשקה והאופה אשר למלך מצרים אשר אסורים בבית הסוהר איש כפתרון חלומו, וכן רבים:

או שיהיה "והוא" מושך אחר עמו, ומשפטו והוא נער והוא את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו, יאמר כי הוא נער, והוא עם בני בלהה ועם בני זלפה נשי אביו תמיד, לא יפרד מהם בעבור נערותו, כי להם צוה אביהם שישמרוהו וישרתוהו, לא לבני הגבירות, והוא מביא מהם דבה רעה אל אביהם, ולכן ישנאוהו אלה הארבעה האחים. ואחר כן אמר כי אביו אהבו, ויראו אחיו האחרים כי אותו אהב אביהם יותר מכולם ויקנאו בו וישנאוהו, נמצא שנוא מכולם, בני הגבירות יקנאו בו למה יאהב אותו מהם והם בני גבירה כמוהו, ובני השפחות אשר לא יקנאו בזה למעלתו עליהם, ישנאו בו בעבור היותו מביא דבתם אל אביהם. וטעם דבתם רעה - להפליג, כי כל דבה רעה היא. ועל דעת רש"י (במדבר יד לו) יתכן שתהיה דבה טובה. "ומביא דבה" הוא אשר יראה יגיד, אבל "מוציא דבה" הוא כסיל האומר שקר:

ועל דרך הפשט איננו קשה שיקראנו נער והוא בן שבע עשרה שנה, כי בעבור היותו קטן מכולם יקראנו כן, לומר כי לא היה

**גור אריה**

**101 יוסף עיקר תולדות יעקב** (על "כל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף") **שכל מה שאירע לו.** ומפני זה היה עיקר תולדותיו, כי מאחר שכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, מורה כי הוא כרעיה דאבוה. ורמזו לנו רז"ל (ב"ר פד, ו) דברים נפלאים במה שאמרו 'זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להורגו וזה אחיו מבקשים להרגו', כי לא נשטם יעקב ולא היה אחיו מבקש להורגו רק משום עצם מעלתו, והיינו שהיה יעקב נבדל במעלתו מכל בני אדם, ובשביל כך אחיו מבקש להורגו, כי בשביל שהיה ליעקב וליוסף מעלה אלהית - נבדל מהם, ובשביל זה מבקשים להרגו, כי כל נבדל לפי שהוא נבדל במעלתו מבקשים להרגו, ודבר זה דברי חכמה מאד. ולפיכך נתן ליוסף ברכת יעקב, שנאמר (להלן מט, כו) "ברכת אביך גברו על ברכת הורי עד תאות גבעת עולם תהיינה לראש יוסף

**רש"י**

**את דבתם רעה -** כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו[102] , שהיו אוכלין אבר מן החי, ומזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים, וחשודים על העריות. ובשלשתן לקה. על אבר מן החי (לעיל פסוק לא) וישחטו שעיר עזים במכירתו, ולאס אכלוהו חי. ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים,

**רמב"ן**

מתחזק כאחיו ויצטרך להיותו עם בני בלהה וזלפה מפני נערותו. וכתיב ברחבעם בן שלמה (דהי"ב יג ז) ורחבעם היה נער ורך לבב ולא התחזק לפניהם, והוא בן ארבעים ואחת שנה במלכו, וכן השלום לנער לאבשלום (ש"ב יח לב). ובנימין ברדתו למצרים גדול ממנו ויקראנו נער פעמים רבים:

---

**גור אריה**

וגו"', הרי מפני שהוא 'פרישא דאחוהי' (אונקלוס שם) זכה לברכת יעקב, כי כמו שיעקב נבדל מעשו - כך יוסף נבדל מאחיו במלכות, ולפיכך קרא אותו "נזיר אחיו" (שם) לכשתבין את זה. ולפיכך אמרו 'זה נשטם וזה נשטם וכו"', וכולם הם בעצמם ענין יעקב ומדריגתו:

וכן מה שהיה איקונין דומה לו הוא דבר נפלא מאד, כי יעקב נשתנה מכל שאר הנבראים בזיו איקונין, כדאמרינן בשוכר את הפועלים (ב"מ פד.) 'שופריה דיעקב כעין שופריה דאדם [הראשון]', אשר הוא צלם אלהי, ולזה היה זוכה יוסף שהיה דומה לו בשופריה. וכן מה שתרגם אונקלוס (פסוק ג) 'ארי בר חכים הוא ליה', והוא דעת רבי נחמיה בב"ר (פד, ח), הוא גם כן כי החכמה שקבל יעקב מסר החכמה לבנו, כי הוא מקבל ממנו, לפי שהוא עיקר תולדותיו. אף על גב דבב"ר מחלוקת בזה, רבי יהודה סבירא ליה זיו איקונין דומה, ורבי נחמיה סבר כל מה שקבל משם ועבר מסר לו, אין המחלוקת רק בפירוש "זקונים" איזה דבר היה גורם האהבה. וכל אלו דברי חכמים הם כשתעמיק בהם תמצא דברים נפלאים, וכל דבר ודבר יש לו טעם מופלא מאוד, כי הדברים האלו אינם מענין הגוף, כי החכמה וכן זיו איקונין שהיה דומה ליעקב מורה כמו שהיה ליעקב מעלה אלקית, שהרי כל אלו דברים אינם דבר של גוף, כך היה ליוסף שהיה מעלתו מעלה אלהית רחוק מן הגוף, וזה ידוע למבין:

**102 מדוע נענש יוסף על הדיבה** (על "כל רעה שהיה רואה באחיו") **כל רעה שראה באחיו.** ואם תאמר אחר שראה באחיו הדבה אם כן למה לקה (קושית הרא"ם), ומי שראה רעה באדם למה לא יגיד לאביו כדי להפרישם מן העבירה, ואף על גב דאמרינן בערבי פסחים (פסחים קיג ע"ב) ג' הקדוש ברוך הוא שונא אותם מי שיודע דבר עבירה באדם והוא מעיד יחידי, הכא שאני כיון שלא הגיד אלא לאביו, ונאמן אצל אביו כבי תרי, למה לא יגיד, דלא אמרינן שלא להעיד אלא כשאין נאמן כבי תרי, אבל אם הוא נאמן כבי תרי למה לא יעיד, דכך איכא התם, ונראה לומר דודאי הם לא עשו זה אלא שכך היה סובר יוסף, כי היו חותכין מבית השחיטה קודם שתצא נפשה, וזה מותר לעשות, דהשחיטה התירה, כדאמרינן בפרק השוחט (חולין לג.) 'הרוצה לאכול מבהמה קודם שמתה חותך כזית בשר מבית השחיטה קודם שתצא נפשה, אחד גוי ואחד ישראל מותרין בו', מטעם דלית מידי דלגוי אסור ולישראל שרי, ויוסף היה סובר כי אסור להם לעשות זה. וכן מה שקראו לבני השפחות 'עבדים' אינו רוצה לומר שהם עבדים ממש, רק שאמותיהם היו מתחלה שפחות לאמותיהם של אלו, ויוסף היה סובר שדעתם שהם עבדים ממש. וכן מה שהיה חושד אותם על העריות, שלפי שהיו נותנין ונושאין עם בנות אנשי הארץ, ויוסף סבור היה דאסור, כדשמואל בשלהי קדושין (פא ע"ב) דאין משתמשין באשה כלל, ואינו כן, אלא קיימא לן כאידך דשמואל (שם פב.) דסבירא ליה הכל לשם שמים מותר. וכתבו התוספות (שם ד"ה הכל) עליה אנו סומכין להשתמש בנשים, עד כאן. ואם תאמר מנא ליה לרז"ל (ב"ר פד, ז) שעל ג' דברים אלו היה מביא דבה, ויש לומר דלמדו מגזירה שוה, דכתיב כאן "ויבא דבתם רעה", ובעריות נאמר "רעה", דכתיב (להלן לט, ט) "ואיך אעשה הרעה הגדולה". ובעבדים כתיב גם כן 'רעה', דכתיב (שמות כא, ח) "אם רעה בעיני אדוניה". ובאבר מן החי כתיב גם כן 'רעה', דכתיב (פסוק לג) "חיה רעה אכלתהו", וילפינן מגזירה שוה, כך הם דברי הרא"ם:

ובמה שכתב דהם עשו כדין דהיו חותכין מבית השחיטה והוא מותר, אין זה נראה לפי ההלכה, דעדיין לא ציוה השחיטה לישראל שהשחיטה תהא מתיר להם - אלא במיתה, וחזר קושין לדוכתיה, ואפילו אם האמת שהאבות היו מקיימים את התורה כולה - לא היו מצווים עליה מפי גבורה אלא שקיימו אותה מעצמם כמו שכתב הרמב"ן, ולפיכך יצחק היה שוחט, כמו שפירש רש"י גבי "שא נא כליך וכו'" (לעיל כז, ג), אבל אינם מצווים עד שנצטוו ישראל מפי הגבורה, והשתא איך נאמר מפני שהיו נוהגים מעצמם במצות שחיטה - תהא השחיטה מתיר להם דבר איסור שאסור להם מן הדין, דהוא אבר מן החי, וגם בבראשית רבה (פד, ז) לא משמע כן, דקאמר התם 'וחשודין על אבר מן החי', ואילו לפי דבריו היה מגיד עליהם שהיו אוכלים אבר מן החי, לא שהיו חשודין על אבר מן החי. ואף על גב שרש"י כתב 'שהיו אוכלין אבר מן החי' - הפריז רש"י על המדה, חס ושלום שהיה אומר 'אוכלין', אלא כוונתו חשודין על אבר מן החי כדקאמר בבראשית רבה:

ולכך נראה ד'חשודין' קאמר, והשתא לא קשה מידי, כי מפני שהיה יוסף צדיק גמור כאשר נקרא 'יוסף הצדיק', מחמיר היה מאד באיסור אבר מן החי, ולא הניח לו אף עבדיו לבשל לו, כי העבדים חשודין על אבר מן החי, כדאמרינן בפרק מי שאחזו (גיטין סז ע"ב) דלא רצה רב ששת לסעוד אצל ריש גלותא משום דחשידי עבדי אאבר מן החי. וכן מה שקוראים 'עבדים', מפני שהיו הם מרחקים אותם - זהו קריאתן 'עבדים'. וכן מה שתולין עיניהן בבנות הארץ - לאדם הצדיק אין להסתכל באשה כלל שמא יהיה יצרו גובר עליו, ואלו לא היו מדקדקים באלו ג', כי הצדיק אשר הוא צדיק גמור העבירה היא חמורה עליו מאד, ומפני זה הוא מרחיק עצמו מן העבירה ואפילו בדבר שאינו אסור, וזה עושה בשביל צדקתו, ודומה אליו מי שאינו נזהר כל כך כמו שהוא נזהר - שהוא נחשד בדבר. ולפיכך אתי שפיר 'כל רעה שהיה רואה', כי אצל הצדיק גמור רעה היא, ומכל מקום הם לא חטאו כלל חס ושלום בענין הזה:

ומה שפירש הרא"ם כי רז"ל דרשו "רעה" דכתיב בקרא ולמדו גזירה שוה, דגבי אבר מן החי כתיב (פסוק לג) "חיה רעה אכלתהו", וגבי עבדים כתיב "רעה" גם כן "אם רעה בעיני אדוניה" (שמות כא, ח), וגבי ערוה כתיב "רעה" - "ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת" (להלן לט, ט) כמו שמבואר בדבריו, גזירה שוה שלו לא קבלתי, ואין אדם דן גזירה שוה מעצמו (פסחים סו.). ולמה לא דרש גם כן דחשודין על הצדקה, דכתיב (דברים טו, ט) "ורעה עיניך באחיך האביון". ונראה כיון דכתיב בקרא "היה רועה את אחיו בצאן את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו", דלמה למכתב "בצאן", הוי למכתב רק "[יוסף] בן י"ז שנה היה רועה את אחיו", דעיקר הכתוב בא להודיע שהיה עם אחיו ולפיכך היה מביא את דבתם אל אביהם, אלא דפירושו על עסקי צאן היה מביא דבה, שהיו חשודין על אבר מן החי. ועל עסקי אחיו בני בלהה וזלפה שהיו קורין להם עבדים היה מביא דבה, ועל עסקי נשים הביא דבה, כי חשודין על כל העריות, ויש להזהר בהן שלא יהיו מתיחדים עמהם נשי אביו:

ועוד יש לומר ממלת "רעה" דכתיב בקרא דרשו כך, והנה מצאנו כי ג' דברים נקראים באדם 'רע' במקרא בפירוש; יצר רע של אדם, דכתיב (לעיל ח, כא) "כי יצר לב האדם רע מנעריו". ועוד מצאנו שנקרא העין 'רע', כדכתיב (דברים טו, ט) "ורעה עיניך באחיך". ועוד נקרא הלב 'לב רע' בכמה מקומות, אלו דברים נקראים בשם 'רע'. ומפני כי היה יוסף צדיק גמור, והרי הוא בייחוד משאר השבטים נקרא 'יוסף הצדיק', והצדיק הוא הטוב שנאמר (ר' ישעיה ג, י) "אמרו לצדיק כי טוב", ומפני כי טוב הוא - היה מרחיק עצמו מן דבר הנקרא 'רע', והאחים שאינם כל כך במדריגת צדקתו - היה חושד אותם בענין 'רע'. אבל לשון

(ג) וְיִשְׂרָאֵל אָהַב אֶת־יוֹסֵף מִכָּל־בָּנָיו כִּי־בֶן־זְקֻנִים הוּא לוֹ וְעָשָׂה לוֹ כְּתֹנֶת פַּסִּים׃ (ד) וַיִּרְאוּ אֶחָיו כִּי־אֹתּוֹ אָהַב
אֲבִיהֶם מִכָּל־אֶחָיו וַיִּשְׂנְאוּ אֹתוֹ וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלֹם׃ (ה) וַיַּחֲלֹם יוֹסֵף חֲלוֹם וַיַּגֶּד לְאֶחָיו וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ׃
(ו) וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם שִׁמְעוּ־נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלָמְתִּי׃

**רש"י**

(תהלים קה יז) לעבד נמכר יוסף. ועל העריות שספר עליהם, (להלן לט ז) ותשא אשת אדוניו וגו'[103,104] :

**לז:ג בן זקונים -** שנולד לו לעת זקנתו[105] . ואונקלוס תרגם בר חכים הוא ליה כל מה שלמד משם ועבר מסר לו. דבר אחר שהיה זיו איקונין שלו דומה לו :

**לז:ד ולא יכלו דברו לשלום -** מתוך גנותם למדנו שבחם, שלא דברו אחת בפה ואחת בלב :

**רמב"ן**

ואונקלוס תרגם והוא נער והוא מרבי עם בני בלהה. יאמר, כי מיום היותו נער הוא עמהם, הם גדלוהו כאב והם ישרתוהו. גם נכון הוא, ועל הדרך שפירשתי, כי הכתוב יספר כי מאלה יביא הדבה ולבני הגבירות בקנאתם :

**לז:ג "בן זקונים" – יוסף המשרת את אביו בזקנתו**

**כי בן זקונים הוא לו -** שנולד לו בעת זקנתו. ואונקלוס תרגם ארי בר חכים הוא ליה, שכל מה שלמד משם ועבר מסר לו. דבר

**גור אריה**

הרע - לא מצאנו שנקרא 'רע' בכתוב כמו אלו ג'. והנה היה חושדן על העריות בשביל כי יצר רע באדם לעריות יותר מכל. וקראום לבני השפחות 'עבדים', והוא מפני עין רע שהאדם נותן בחבירו במעלה שיש בו - ולקחה הימנו, ובני השפחות היו גם כן בני יעקב, והאחים לא רצו שיהיו חשובים כמותם - קראו להם 'עבדים', וזה מדריגת עין רעה שבהם, שלא היו רוצים שיהיה לאחר המעלה והמדרגה שיש להם, שאילו היה להם מדריגת עין טוב לא היה קוראים להם 'עבדים' ליקח מעלתם. והשלישי הוא 'לב רע' שהוא אכזר על הבריות - אמר (ו) כי הם חשודים על אבר מן החי, שזהו אכזריות על הבריות אף כי בבהמה לחתוך ממנו ולאכול ממנו, והוא ענין 'לב רע' באדם. ודע כי לפעמים אדם שונא את אחר מפני שאין דעתו נוחה הימנו, ואין נקרא שונא הבריות, אבל מי שהוא נוהג אכזריות עם הבהמה הוא בודאי משום לב רע ואכזריות שבו, ולכך נקט אבר מן החי - לאכול כך מן הבהמה אבר החי :

**103 שלוש הדיבות – עין רע, יצר הרע ושנאת הבריות** (על "אבר מן החי... ועל העריות") בודאי משום לב רע ואכזריות שבו, ולכך נקט אבר מן החי - לאכול כך מן הבהמה אבר החי :

ועל ג' דברים אלו אמרו רז"ל בפרק ב' דמסכת אבות (משנה יא) 'רבי יהושע אומר עין הרע יצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם'. ורצו בזה כי אלו ג' דברים נקראו 'רע', כי שנאת הבריות שהוא שונא את הבריות הוא בלב רע, כי השנאה הוא בלב, וראוי להוציא את האדם מן העולם, כי השם יתברך שברא את העולם בראו בטוב, דאצל כל אחד נאמר "כי טוב" (לעיל א, ד, ועוד), וכאשר נוטה אל הרע יוצא מן מציאות עולם. לכך עין רע, יצר רע, שנאת הבריות בלב רע, מוציאין את האדם מן העולם, שהמציאות הוא טוב, וההעדר הוא רע, לכך הנוטה אל הרע נוטה אל ההעדר שהוא רע. והצדיק כמו יוסף היה נוטה אל הטוב, לכך היה חושד את אחיו כאשר היה רואה דבר שלא היו מדקדקים עליו, ואצל הצדיק המדקדק חושבו לעון. ומכל מקום חטא יוסף, שלא היה לו להביא דבה אל אביו, שאין זה ממדת הצדיק לחשוד אותם, והרי הם לא חטאו כלל. ולא מנו עם אלו ג' לשון הרע, מפני שלשון הרע אינו דומה לאלו ג', כי יצר הרע דבק באדם, וכן עין הרע וכן לב רע, לאפוקי לשון הרע אין דבק דבר רע באדם רק שהוא פעל רע, וכל אלו הג' הם מזג רע באדם, ואף עין רעה יש בני אדם שיש להם מזג רע בעין, מזיקים ושורפים בעיניהם, ולא כן לשון הרע שאינו ממזג רע בלשון, רק המפעל הוא רע, לכך לא כלל עמהם לשון הרע. אי נמי כי אלו ג' נקראים "רע" בכתוב בפירוש :

ועוד תעמיק בזה תבין איך היה חושד יוסף את אחיו שקוראין לבני השפחות 'עבדים', וחשודים על העריות, ועל אבר מן החי, כי אלו הם רחוקים מן יוסף, וארמוז לך דבר זה ותעמיק ותמצא דברים אלו דברי חכמה מאוד ; רמזו חכמים בזה כי יוסף היה מקרב את אחיו, כמו שאמרו במדרש רבות (ב"ר פד, ה) כי בזכות יוסף נולדו כל השבטים, הרי הוא ראשון והוא מחזיק כולם, ולפיכך היה מקרב אף בני השפחות, והוא ראש המטה. והוא שרחוק הרבה מן העריות. וידעת מדריגת יוסף כי הוא עיקר התולדות של יעקב, והתולדות שהם מתייחסים ליעקב הם תולדות נבדלים מן העריות, שיעקב נקרא "קדוש", דכתיב (ר' ישעיה כט, כג) "והקדישו קדוש יעקב", וכל מקום שתמצא 'קדושה' הוא פרישה מן הערוה, כמו שפירש רש"י בפרשת קדושים (ויקרא יט, ב), ולפיכך היה חושד אותם על העריות מפני רחוקו של יוסף מן הערוה. והיינו דאמרו במסכת עבודה זרה (ג.) תבא אשת פוטיפר ותעיד על יוסף שלא נחשד על העריות, ויש לך להבין דבר זה מאד. וכן מה שאמרו שהיו חשודין על אבר מן החי הוא דבר נפלא, כי יוסף מפני שהוא עיקר התולדות - ושאר השבטים היו חלקים, ולפיכך נחשבים שאר השבטים כמו האברים, שהם חלקים גם כן. אמנם יוסף הוא ראש המטה, והוא כמו הגוף שנמשכים אחריו כל האברים, ולפיכך היה חושד את השבטים שהם נמשכים אחר האברים, שהם דוגמתם. ויש לעיין בזה היטב. ודבר זה עמוק מאד, והוא אמת ברור מאוד אם תבין דברי חכמה :

**104 מדוע לא הצילוהו בני השפחות** (על "באחיו בני לאה") **כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה וכו'.** דאין לומר כל רעה שהיה רואה בכל אחיו (קושית הרא"ם) - שהרי אדרבה הוא היה מקרב את בני בלהה וזלפה, ואיך היה מביא דבה עליהם. ועוד ש'היו מזלזלים בני השפחות' לא תוכל לומר כי אם באחיו בני לאה, והוא הדין שאר עבירות גם כן. והרמב"ן הקשה עליו אם כן למה לא יצילו אותו בני השפחות שעליהן לא הביא דבה רעה, ויש לתרץ כי אין עיקר השנאה בשביל הדבה, שהרי לא אמרו 'הנה בעל הדבה בא', אלא "בעל החלומות" (פסוק יט), ולפיכך נשתתפו כולם במכירתו, כי בחלומו היו כולם שוים (כ"ה בראב"ם). אבל מה שקשה לי - שהוצרך רש"י לפרש דקאי על בני לאה דוקא מפני שהוא היה מקרב בני בלהה וזלפה, ולא הוכרח לזה, כי בני לאה היו מרחקין את בני בלהה ואת בני זלפה, ובשביל שיוסף גם כן נער - לא היו האחים הגדולים מתחברים אל יוסף בעבור שהוא נער, לפיכך היה מתדבק הוא אל בני בלהה ובני זלפה שהם דוגמתו, והשתא אתי שפיר "והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה", כי לפי פירש"י היה יוסף מקרב את בני בלהה ואת בני זלפה, ולא שייך בזה שהוא היה עם בני בלהה ובני זלפה - רק בני בלהה ובני זלפה היו עם יוסף, והשתא היה הדבה על כולם, וכן נכון :

**105 "בן זקונים" אף שאינו האחרון** (על "שנולד לו לעת זקנתו") **(ג) שנולד לעת זקנתו וכו'.** והקשה הרמב"ן והלא יששכר וזבולן אינם גדולים ממנו רק בשנה או בשנתים, ויראה דאין זה קשיא, דכל ילד שנולד לו אחרון נקרא "זקונים" בעבור שהוא פוסק עמו מלהוליד, יהיה זקן או אינו זקן - נקרא ילד זה "בן זקונים", כי 'לעת זקנותו' דקאמר רש"י רוצה לומר שנולד שנראה זקן, וסבר יעקב שהוא פוסק מלהוליד. ואף על גב דבנימין נולד אחריו, בעבור שהיה

(ז) וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ מְאַלְּמִים אֲלֻמִּים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה וְהִנֵּה קָמָה אֲלֻמָּתִי וְגַם־נִצָּבָה וְהִנֵּה תְסֻבֶּינָה אֲלֻמֹּתֵיכֶם
וַתִּשְׁתַּחֲוֶיןָ לַאֲלֻמָּתִי׃ (ח) וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֶחָיו הֲמָלֹךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם־מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ עַל־
חֲלֹמֹתָיו וְעַל־דְּבָרָיו׃ (ט) וַיַּחֲלֹם עוֹד חֲלוֹם אַחֵר וַיְסַפֵּר אֹתוֹ לְאֶחָיו וַיֹּאמֶר הִנֵּה חָלַמְתִּי חֲלוֹם עוֹד וְהִנֵּה הַשֶּׁמֶשׁ
וְהַיָּרֵחַ וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים מִשְׁתַּחֲוִים לִי׃ (י) וַיְסַפֵּר אֶל־אָבִיו וְאֶל־אֶחָיו וַיִּגְעַר־בּוֹ אָבִיו וַיֹּאמֶר לוֹ מָה הַחֲלוֹם
הַזֶּה אֲשֶׁר חָלָמְתָּ הֲבוֹא נָבוֹא אֲנִי וְאִמְּךָ וְאַחֶיךָ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְךָ אָרְצָה׃ (יא) וַיְקַנְאוּ־בוֹ אֶחָיו וְאָבִיו שָׁמַר אֶת־
הַדָּבָר׃ (יב) וַיֵּלְכוּ אֶחָיו לִרְעוֹת אֶת־צֹאן אֲבִיהֶם בִּשְׁכֶם׃ (יג) וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף הֲלוֹא אַחֶיךָ רֹעִים בִּשְׁכֶם
לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֲלֵיהֶם וַיֹּאמֶר לוֹ הִנֵּנִי׃ (יד) וַיֹּאמֶר לוֹ לֶךְ־נָא רְאֵה אֶת־שְׁלוֹם אַחֶיךָ וְאֶת־שְׁלוֹם הַצֹּאן וַהֲשִׁבֵנִי דָּבָר
וַיִּשְׁלָחֵהוּ מֵעֵמֶק חֶבְרוֹן וַיָּבֹא שְׁכֶמָה׃

**רש"י**

**דברו -** לדבר עמו׃

**לז:י ויספר אל אביו ואל אחיו -** לאחר שספר[106] אותו לאחיו חזר וספרו לאביו בפניהם׃

**ויגער בו -** לפי שהיה מטיל שנאה עליו׃

**הבוא נבוא -** והלא אמך כבר מתה. והוא לא היה יודע שהדברים מגיעין לבלהה, שגדלתו כאמו. ורבותינו למדו מכאן שאין חלום בלא דברים בטלים. ויעקב נתכוון להוציא הדבר מלבב בניו שלא יקנאוהו, לכך אמר לו הבוא נבוא וגו', כשם שאי אפשר באמך כך השאר הוא בטל׃

**לז:יא שמר את הדבר -** היה ממתין ומצפה מתי יבא, וכן (ישעיה כו ב) שומר אמונים וכן (איוב יד טז) לא תשמור על חטאתי, לא תמתין׃

**לז:יג הנני -** לשון ענוה וזריזות, נזדרז למצות אביו, ואף על פי שהיה יודע באחיו ששונאין אותו׃

**לז:יד מעמק חברון -** והלא חברוה בהר, שנאמר (במדבר יג כב) ויעלו בנגב ויבא עד חברון, אלא מעצה עמוקה של [אותו] צדיק הקבור בחברון, לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים (לעיל טו יג) כי גר יהיה זרעך׃

**ויבא שכמה -** מקום מוכן לפורענות, שם קלקלו השבטים, שם ענו את דינה, שם נחלקה מלכות בית דוד, שנאמר (מ"א י"ב א) וילך רחבעם שכמה וגו'׃

**רמב"ן**

אחר שהיה זיו איקונין שלו דומה לו, לשון רש"י. וכן אמר רבי אברהם כי בן זקונים שהולידו לזקוניו, והוא בן תשעים ואחת שנה, וגם אחיו בנימין קראו ילד זקונים קטן׃

ואיננו נכון בעיני, כי הכתוב אמר שאהב את יוסף מכל בניו בעבור שהוא בן זקונים, וגם כל בניו נולדו לו בזקוניו, והנה ישכר וזבולון אינם גדולים מיוסף רק כשנה או שנתים׃

והנראה בעיני כי מנהג הזקנים שיקחו אחד מבניהם הקטנים להיות עמו לשרתו, והוא נשען על ידו תמיד לא יפרד ממנו, והוא נקרא לו בן זקוניו בעבור שישרתו לזקוניו, והנה לקח יעקב את יוסף לדבר הזה והיה עמו תמיד, ועל כן לא ילך עם הצאן ברעותם במקום רחוק׃

ואונקלוס שאמר "בר חכים" ירצה לומר שהיה בן דעת וחכם בעיני אביו, וטעמו כטעם זקנים. ותרגם בילד זקונים, בר סבתין, כי לא אמר הכתוב בכאן "כי בן זקונים היה", אבל אמר "הוא לו", שהיה כן בעיניו. וזאת כוונתם באמרם (ב"ר פד ח) כל מה שלמד משם ועבר מסר לו, לומר שמסר לו חכמות וסתרי תורה ומצאו משכיל ובעל סוד בהם כאלו היה זקן ורב ימים׃

**גור אריה**

כמו ז' שנים בין לידת יוסף ובין לידת בנימין - כבר נקשרה האהבה ביוסף להיות ילד זקונים, וכך הוא נשאר אף אחר לידת בנימין, ואהב אותו מכל אחיו (כ"ה בראי"ם). אי נמי אף על גב דבנימין נולד אחריו היה קטן לגמרי, ולא היה בר דעת כמו האחרים, שלא היה לו רק כמו עשרה שנים והיה קטן, ויוסף כבר היה בר דעת, ובבנים שהם בני דעה וחכמה היה יוסף "בן זקונים" יותר מכולם. אבל אונקלוס מפני שהוקשה לו כי אם בשביל שנולד לו לעת זקנותו היה אוהב אותו - לא היו מקנאים בו, דכן הדרך הוא, שדרך לאהוב את הילד שנולד לעת זקנותו, ולפיכך על כרחך צריך לומר דהיה אוהב אותו לא כדרך שאוהבים את הילד זקונים - אלא אהבה ממש, ולפיכך הוכרח לפרש "בן זקונים" - 'בר חכים'. ומפני שגם על פירוש אונקלוס יש לדקדק מפני מה היה מוסר ליוסף כל מה שקבל משם ועבר, ולכך פירש 'דבר אחר שהיה זיו כו'׃

**106 מדוע סיפר יוסף את החלום פעמיים** (על "לאחר שספר לאחיו") **(י) לאחר שספר וכו'.** שהרי כבר נאמר "ויספר אותו לאחיו" (פסוק ט), אלא שני פעמים ספר לאחיו. ואם תאמר למה הוצרך לספר לאחיו אחר שכבר סיפר להם תחילה, ויש לומר שכל כוונת יוסף שיהיו האחים פותרים לו החלום דרך תימה כמו שעשו בראשונה "המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו וכו'" (פסוק ח), ובפעם הראשון היו חושבים כי אין ממש בחלום, והוא כדרך כל חלומות שקר, והיו פותרים אותו "המלוך תמלוך וגו'", וכאשר חלם שנית היו חושבים כי זה החלום אמת אחר שנראה ב' פעמים, לכך לא היו רוצים לפתור אותו, והיו שותקים ולא ענו לו דבר. לכך בחלום הראשון נאמר "וישנאו אותו" (ר' פסוק ח), ובפעם שני נאמר (פסוק יא) "ויקנאו בו אחיו", שהיו מקנאים

(טו) וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ וְהִנֵּה תֹּעֶה בַּשָּׂדֶה וַיִּשְׁאָלֵהוּ הָאִישׁ לֵאמֹר מַה־תְּבַקֵּשׁ׃ (טז) וַיֹּאמֶר אֶת־אַחַי אָנֹכִי מְבַקֵּשׁ הַגִּידָה־נָּא לִי אֵיפֹה הֵם רֹעִים׃ (יז) וַיֹּאמֶר הָאִישׁ נָסְעוּ מִזֶּה כִּי שָׁמַעְתִּי אֹמְרִים נֵלְכָה דֹתָיְנָה וַיֵּלֶךְ יוֹסֵף אַחַר אֶחָיו וַיִּמְצָאֵם בְּדֹתָן׃ (יח) וַיִּרְאוּ אֹתוֹ מֵרָחֹק וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ׃ (יט) וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו הִנֵּה בַּעַל הַחֲלֹמוֹת הַלָּזֶה בָּא׃ (כ) וְעַתָּה| לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ וְנַשְׁלִכֵהוּ בְּאַחַד הַבֹּרוֹת וְאָמַרְנוּ חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ וְנִרְאֶה מַה־יִּהְיוּ חֲלֹמֹתָיו׃ (כא) וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיַּצִּלֵהוּ מִיָּדָם וַיֹּאמֶר לֹא נַכֶּנּוּ נָפֶשׁ׃ (כב) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם| רְאוּבֵן אַל־תִּשְׁפְּכוּ־דָם הַשְׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל־הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בַּמִּדְבָּר וְיָד אַל־תִּשְׁלְחוּ־בוֹ לְמַעַן הַצִּיל אֹתוֹ מִיָּדָם לַהֲשִׁיבוֹ אֶל־אָבִיו׃ (כג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר־בָּא יוֹסֵף אֶל־אֶחָיו וַיַּפְשִׁיטוּ אֶת־יוֹסֵף אֶת־כֻּתָּנְתּוֹ אֶת־כְּתֹנֶת הַפַּסִּים אֲשֶׁר עָלָיו׃ (כד) וַיִּקָּחֻהוּ וַיַּשְׁלִכוּ אֹתוֹ הַבֹּרָה וְהַבּוֹר רֵק אֵין בּוֹ מָיִם׃

**רש"י**

**לז:טו וימצאהו איש** - זה גבריאל[107] [שנאמר (דניאל ט כא) והאיש גבריאל]׃

**לז:יז נסעו מזה** - הסיעו עצמן מן האחוה׃

**נלכה דתינה** - לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם. ולפי פשוטו שם מקום הוא, ואין מקרא יוצא מדי פשוטו׃

**לז:כ ונראה מה יהיו חלומותיו** - אמר ר' יצחק מקרא זה אומר דרשני, רוח הקודש אומרת כן. הם אומרים נהרגהו, והכתוב מסיים ונראה מה יהיו חלומותיו, נראה דבר מי יקום או שלכם או שלי. ואי אפשר שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו מכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו׃

**לז:כב למען הציל אותו** - רוח הקודש מעידה על ראובן שלא אמר זאת אלא להציל אותו, שיבא הוא ויעלנו משם, אמר אני בכור וגדול שבכולן, לא יתלה הסרחון אלא בי׃

**לז:כד והבור רק אין בו מים** - ממשמע שנאמר והבור רק, איני יודע שאין בו מים, מה תלמוד לומר אין בו מים, מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו׃

**רמב"ן (המשך)**

**לז:כב עצת ראובן – "אל תשפכו דם"**

**אל תשפכו דם** - אמר להם, הנה הייתי סובל לכם כאשר חשבתם להמית אותו בנכליכם, כי גם אני שנאתיו ורציתי שיומת על ידי אחרים, אבל אתם אל תהיו שופכים דם בידיכם,

**רמב"ן**

**לז:טו "וימצאהו איש" – הגזירה אמת והחריצות שקר**

**וימצאהו איש והנה תעה בשדה** - יאמר כי הוא תועה מן הדרך ולא היה יודע אנה ילך, ונכנס בשדה כי במקום המרעה היה מבקש אותם. ויאריך הכתוב בזה, להגיד כי סיבות רבות באו אליו שהיה ראוי לחזור לו, אבל הכל סבל לכבוד אביו. ולהודיענו עוד, כי הגזרה אמת והחריצות שקר, כי זמן לו הקדוש ברוך הוא מורה דרך שלא מדעתו להביאו בידם. ולזה נתכוונו רבותינו (ב"ר פד יד) באמרם כי האישים האלה הם מלאכים, שלא על חנם היה כל הסיפור הזה, להודיענו כי עצת ה' היא תקום׃

**לז:יז "נסעו מזה" – דברי המלאך בשני פנים**

**נסעו מזה** - הסיעו עצמן מן האחוה. נלכה דותינה, לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם. ולפי פשוטו שם מקום הוא, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, לשון ר' שלמה. ואין הכונה לרבותינו שיפרש לו האיש נסעו מזה מן האחוה והלכו לעורר עליך דינין ותרעומות, שאם כן היה נמנע ללכת ולא היה מסכן בעצמו. אבל הכונה להם כי האיש גבריאל אשר הגיד לו הגיד אמת, ואמר לשון משמש לשני פנים, ושניהם אמת, והוא לא הבין הנסתר בו, והלך אחר הנגלה ממנו, וילך אחר אחיו וימצאם בדותן כאשר אמר לו. ודרשו זה, מפני שהאיש הזה הוא מלאך ואם כן יודע הוא אנה הם, ולמה לא אמר הנם בדותן, ואמר כמסתפק ששמע מהם שילכו שם ואינו יודע אנה הם עתה, ולכן יעשו מדרש במאמרו׃

**גור אריה**

אותו על הגדולה ועל השררה שהחלום מורה. וכאשר ראה יוסף שלא רצו לפתור אותו אז ספר אותו לאביו בפני אחיו, והכוונה בזה שיהיה יעקב פותר אותו החלום ויכלול האחים עמו, שיאמר "הבא נבא" דרך גערה, וכן עשה יעקב שאמר "הבא נבא אני ואמך וגו'", והיה דעת יעקב לפתור החלום שיקויים בעד כולם, וכאילו היה יעקב שליח לדבר בעד כולם, כי אין הבנים מדברים בפני אביהם. ולכך בזה החלום הוסיף "ועל דבריו" מפני כי היו מקנאים בו מפני החלומות וגם על דבריו שהיה מתפאר עליהם למלוך, כמו שפירש הרמב"ן (פסוק ח). אבל לעיל לא היה השנאה רק מפני דבריו שהיה מתפאר עליהם למלוך, ולכך אמרו (פסוק ח) "המלוך תמלוך וגו'". ולפירוש רש"י קשה הפירוש "על דבריו" - 'על הדבה' (פסוק ח), למה לא נזכר בפעם ראשון רק "ויוסיפו עוד שנוא אותו", ויש לתרץ לדברי רש"י דפעם ראשון כתיב "ויוסיפו עוד שנוא אותו", ואם כן מדכתיב (פסוק ה) "עוד שנוא אותו" הרי נזכר בהדיא על הדבה, שכן משמע לשון "עוד שנוא", אבל כאן היה משמע "עוד שנוא אותו" יותר על חלום הראשון, ולא בשביל הדבה, לכך כתב "על דבריו" שרוצה לומר על הדבה שהוציא׃

**107 יד ה' בהבאת יוסף אל אחיו** (על "זה גבריאל") **(טו) זה גבריאל.** דעל כרחך מלאך היה, דאם לא כן למה צריך כל הסיפור שמצאו איש ושאל אותו "איפה הם רועים", ואמר לו בדותן הם והלך אליהם, מאי נפקא מיניה אם מתחלה הלך אליהם בלי טעות או על ידי טעות, ולמה הוצרך הכתוב לכל זה לומר "וימצאהו איש", אלא שהשם יתברך שלח מלאך להגיעו אל אחיו, ואם לא כן לא הלך אל אחיו אלא היה חוזר משכם לביתו כיון שלא מצא את אחיו,

(כה) וַיֵּשְׁבוּ֙ לֶאֱכָל־לֶ֔חֶם וַיִּשְׂא֤וּ עֵינֵיהֶם֙ וַיִּרְא֔וּ וְהִנֵּ֥ה אֹרְחַ֛ת יִשְׁמְעֵאלִ֖ים בָּאָ֣ה מִגִּלְעָ֑ד וּגְמַלֵּיהֶ֣ם נֹשְׂאִ֗ים נְכֹאת֙ וּצְרִ֣י וָלֹ֔ט הוֹלְכִ֖ים לְהוֹרִ֥יד מִצְרָֽיְמָה׃ (כו) וַיֹּ֤אמֶר יְהוּדָה֙ אֶל־אֶחָ֔יו מַה־בֶּ֥צַע כִּֽי־נַהֲרֹ֖ג אֶת־אָחִ֑ינוּ וְכִסִּ֖ינוּ אֶת־דָּמֽוֹ׃ (כז) לְכ֣וּ וְנִמְכְּרֶ֣נּוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִ֔ים וְיָדֵ֖נוּ אַל־תְּהִי־בֹ֑ו כִּי־אָחִ֥ינוּ בְשָׂרֵ֖נוּ הֽוּא׃ וַיִּשְׁמְע֖וּ אֶחָֽיו׃ (כח) וַיַּעַבְר֣וּ אֲנָשִׁ֗ים מִדְיָנִים֙ סֹחֲרִ֔ים וַיִּמְשְׁכ֣וּ וַיַּעֲל֗וּ אֶת־יוֹסֵף֙ מִן־הַבֹּ֔ור וַיִּמְכְּר֥וּ אֶת־יוֹסֵ֖ף לַיִּשְׁמְעֵאלִ֑ים בְּעֶשְׂרִ֣ים כָּ֔סֶף וַיָּבִ֥יאוּ אֶת־יוֹסֵ֖ף מִצְרָֽיְמָה׃ (כט) וַיָּ֖שָׁב רְאוּבֵ֣ן אֶל־הַבֹּ֑ור וְהִנֵּ֥ה אֵין־יוֹסֵ֖ף בַּבֹּ֑ור וַיִּקְרַ֖ע אֶת־בְּגָדָֽיו׃ (ל) וַיָּ֣שָׁב אֶל־אֶחָ֔יו וַיֹּאמַ֖ר הַיֶּ֣לֶד אֵינֶ֑נּוּ וַאֲנִ֖י אָ֥נָה אָֽנִי־בָֽא׃ (לא) וַיִּקְח֣וּ אֶת־כְּתֹ֣נֶת יוֹסֵ֔ף וַיִּשְׁחֲט֥וּ שְׂעִיר־עִזִּ֖ים וַיִּטְבְּל֥וּ אֶת־הַכְּתֹנֶ֖ת בַּדָּֽם׃ (לב) וַיְשַׁלְּח֗וּ אֶת־כְּתֹ֣נֶת הַפַּסִּ֔ים וַיָּבִ֖יאוּ אֶל־אֲבִיהֶ֑ם וַיֹּאמְר֗וּ זֹ֚את מָצָ֣אנוּ הַכֶּר־נָ֔א הַכְּתֹ֥נֶת בִּנְךָ֖ הִ֥וא אִם־לֹֽא׃ (לג) וַיַּכִּירָ֖הּ וַיֹּ֑אמֶר כְּתֹ֤נֶת בְּנִי֙ חַיָּ֣ה רָעָ֔ה אָכְלָ֖תְהוּ טָרֹ֣ף טֹרַ֑ף יוֹסֵֽף׃

**רש"י**

**לז:כה וגמליהם נושאים וגו' -** למה פרסם הכתוב את משאם, להודיע מתן שכרן של צדיקים, שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה נזדמנו בשמים שלא יוזק מריח רע:

**לז:כח ויעברו אנשים מדינים -** זו היא שיירא אחרת[108], והודיעך הכתוב שנמכר פעמים הרבה:

**וימשכו -** בני יעקב את יוסף מן הבור וימכרוהו לישמעאלים, והישמעאלים למדינים, והמדינים למצרים:

**לז:כט וישב ראובן -** ובמכירתו לא היה שם, שהגיע יומו ללכת ולשמש את אביו. דבר אחר עסוק היה בשקו ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו:

**לז:ל אנה אני בא -** אנה אברח מצערו של אבא:

**לז:לג חיה רעה אכלתהו -** נצנצה בו רוח הקדש, סופו שתתגרה בו אשת פוטיפר. ולמה לא גלה לו הקדוש ברוך הוא, לפי

**רמב"ן**

חלילה לכם. והכונה לראובן בכל זה היתה להצילו להשיבו אל אביו. והכתוב סיפר מה שאמר להם ראובן ושמעו אליו, אבל דברים אחרים אמר להם מתחילה שלא קבלו ממנו, כמו שאמר להם (להלן מב כב) הלא דברתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם, וכאשר ראה שלא שמעו לעזבו אמר להם, אם כן אל תשפכו דם בידיכם. ולא אמר "דמו", כי הראה עצמו שלא יאמר כן לאהבתו, רק שלא יהיו שופכים דם, לימד אותם שאין עונש הגורם כעונש השופך דם בידיו:

**וטעם אל הבור הזה אשר במדבר -** לאמר, הנה הבור הזה עמוק ולא יוכל לצאת הימנו והוא במדבר, ואם יצעק אין מושיע לו כי אין עובר עליו:

וסיפר הכתוב כי היה ריק ואין בו מים, שאם היה בו מים לא יטביעו אותו שכבר נמנעו משפוך דמו:

**גור אריה**

כי לא ידע איפה הם, ולכך שלח אליו המלאך, ומאחר שהיה מלאך - זה גבריאל שנקרא "איש", שנאמר (דניאל ט, כא) "והאיש גבריאל", כי נקרא גבריאל "איש" שהרי נקרא גבריאל מלשון גברא, וגבר הוא איש. ועוד, דלא הוי למכתב עוד "וישאלהו האיש" רק "וימצאהו איש וישאלהו", מאי עוד "וישאלהו האיש", אלא לומר לך מי שנקרא "האיש" במקום אחר, וזה גבריאל שנקרא "והאיש גבריאל". והרא"ם פירש דמפני שאמר לו יוסף "הגידה נא לי איפה הם רועים" (פסוק טז), ולא שאל אותו תחלה אם ידע איפה הם, אלא בודאי מלאך היה שדרכו לדעת:

108 **ישמעאלים ומדינים במכירת יוסף** (על "זו היא שיירה אחרת") **(כח) היא שיירה אחרת וכו'.** לא השיירה הראשונה שנאמר (פסוק כה) "והנה אורחת ישמעאלים באה מגלעד וגו'". ואם כן משמע דזו היא השיירה הראשונה, ואף על גב דכתיב למעלה "ישמעאלים" וכאן כתיב "מדיינים" - כתב הראב"ע שהמדינים נקראו גם כן ישמעאלים, כדכתיב (ר' שופטים ז, יב) "מדין ובני קדם נופלים בעמק", וכתיב שם (שם ח, כד) "כי ישמעאלים הם", מוכח שהמדינים נקראים ישמעאלים, דכבר הקשה הרמב"ן דזה לא יתכן, דלמה יקראו המדינים - "ישמעאלים", אלא שיירה אחרת הוא. וקשה אם כן איך יתורצו המקראות, שהרי כתיב (פסוק לו) "והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר סריס פרעה", וכתיב קרא אחריני (ר' להלן לט, א) "ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים אשר הורדוהו שמה" (קושית הרא"ם), ויש מפרשים כי כאשר הביאו את יוסף למצרים ולא רצה פוטיפר לקנותו בשביל שהיה ירא שמא גנבוהו, והמדנים הביאו את הישמעאלים להיות ערב בעד המקח - מפני שהם מכרו אותו למדנים, וזהו שנאמר "ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים", שלא רצה לקנותו עד שהיו ישמעאלים ערבים, ומהם קנה:

ודבר זה דבר נבואה ואין לו טעם, דלמה הוצרך הכתוב למכתב זה, לכך נראה דעת הראב"ע בזה שהמדינים יקראו ישמעאלים, וכמו שהביא ראיה לזה, ואי משום שקשה מאי טעמא שיקראו המדנים "ישמעאלים" - נראה שהישמעאלים רבים וסמוכים להם, שהרי אמר (לעיל טז, יב) "ועל פני כל אחיו ישכון", שיהיה זרעו גדול עד שעל פני כל אחיו ישכון (רש"י שם), ולפיכך היו "אחיו" שהם מדין ושאר אחיו - טפלים אצלו, ונקראו כולם בשמם. ועל כרחך כיון דכתיב בקרא "על פני כל אחיו ישכון" מתייחסים כולם ומתחברים אליו, והיו נקראים כלם בשם "ישמעאלים". ולפיכך כתיב בתחלה בקרא (פסוק כה) "והנה אורחת ישמעאלים באה מגלעד" - קרא אותם "ישמעאלים", שכאשר הכתוב מדבר שהשבטים ראו אותם קראם "ישמעאלים", כי הכירו אותם שהם ישמעאלים, כי מלבושי ישמעאל להם. ואחר כך כתיב (פסוקנו) "ויעברו אנשים מדינים", מפני שהאמת הוא שהיו מדינים, וחזר וכתב לך בקרא (אחרינא) "וימכרו את יוסף לישמעאלים", כי הם הכירו אותם שהם ישמעאלים. וכן בפרשה שאחריה כתיב (ר' להלן לט, א) "ויקניהו פוטיפר מיד הישמעאלים אשר

**(לד)** וַיִּקְרָ֤ע יַעֲקֹב֙ שִׂמְלֹתָ֔יו וַיָּ֥שֶׂם שַׂ֖ק בְּמָתְנָ֑יו וַיִּתְאַבֵּ֥ל עַל־בְּנ֖וֹ יָמִ֥ים רַבִּֽים׃

**רש"י**

שהחרימו וקללו את כל מי שיגלה, ושתפו להקב"ה עמהם[109], אבל יצחק היה יודע שהוא חי, אמר היאך אגלה והקב"ה אינו רוצה לגלות לו׃

**רש"י (המשך)**

**לז:לד ימים רבים -** עשרים ושתים שנהג משפירש ממנו עד שירד יעקב למצרים, שנאמר (פסוק ב) יוסף בן שבע עשרה שנה וגו' ובן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה, ושבע שני השובע ושנתים הרעב כשבא יעקב למצרים הרי עשרים ושתים שנה,

**גור אריה**

הורידו שמה", מפני שפוטיפר גם כן הכיר אותם שהם ישמעאלים, וכתיב "ויקנהו פוטיפר וגו'", אבל "והמדנים מכרו אותו לפוטיפר" (פסוק לו), שאין הכתוב מדבר רק מן המוכר ולא מן הקונה - קורא אותם "מדנים" לפי שהם מדנים, ולא קרא אותם שהם "ישמעאלים" רק כשהכתוב מדבר במי שהיה נושא ונותן עמהם, אז קרא אותם "ישמעאלים" כי מלבושיהם היו כישמעאלים. לכך כתיב (פסוק כה) "וישאו עיניהם ויראו והנה אורחת ישמעאלים"׃

ועוד יש לומר, והוא יותר נראה, כי בודאי עיקר השיירה היו ישמעאלים, כי הגמלים היו נושאים נכאת וצרי ולוט, רק כי איזה אנשים מדינים היו עמהם, ולפיכך כתיב (ר' פסוקנו) "וימכרו אותו לישמעאלים", נקט עיקר השיירה, כי ההולך למכור הולך אל השיירא למכור, והשיירא הם ישמעאלים רובם "ואורחות ישמעאלים" נקראה, לכך כתב (פסוק כז) "לכו ונמכרנו לישמעאלים", אף על גב דהקונים היו מדינים סוחרים - נאמר "נמכרנו לישמעאלים" על השיירה שהיו ישמעאלים, כי דעתו של מוכר הוא על השיירה - יאמר 'מכרתי אותו לישמעאלים', וכן אחר כך כתיב (ר' להלן לט, א) "ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים", כי הקונה תולה קניותו מה שקונה מן כלל השיירה, שהם ישמעאלים, אף על גב דהמוכר לו בפרט היו מדינים - בטלים אצל כלל השיירה, שאין מדקדק הקונה רק על כלל השיירה, שהם ישמעאלים. ומה שכתב (פסוק לו) "והמדינים מכרו אותו" דודאי המוכרים שהיו מוכרים את יוסף היו מדינים, ולפיכך כתיב "והמדנים", ולעולם כאשר מדבר שהשבטים מכרו אותו נאמר "וימכרו אותו לישמעאלים", מפני כי דעתם היה למכר אותו לשיירה, וכן כשמדבר מן פוטיפר נאמר "ויקנהו מיד הישמעאלים" כי דעתו על השיירה, אבל כשהוא מדבר במי שמכר את יוסף יאמר "והמדינים מכרו", והוי שפיר׃

אבל רש"י פירש (כאן) שנמכר פעמים הרבה, וכן איתא בב"ר (פד, כב) 'כמה אוניות' - רוצה לומר כמה שטרי מכר נכתבו עליו - 'רבי יודן אמר ארבע וכו'', ואפשר לפרש דהכי סבירא ליה גם כן - דודאי עיקר השיירה היו ישמעאלים, ולכן כתיב (פסוקנו) "וימכרו את יוסף לישמעאלים", ומפני שלא היה דרך הישמעאלים להתעסק עם דבר חוץ מסחורתם, דהוא נכאת וצרי ולוט, ולא היה להם פנאי - חזרו הישמעאלים ומכרו אותו לסוחרים שדרכם לסחור, והסוחרים מכרוהו אל מדינים, שדרך הסוחרים לסחור - אם נפרש כי המדנים והסוחרים שתי מכירות היו כל אחד מפני עצמו. ולא זכר אותו רש"י כאן, מפני שלא נזכר בכתוב בפירוש. ולפיכך כתיב (ר' פסוק לו) "והמדנים מכרו אותו למצרים". ומכל מקום כתיב (ר' להלן לט, א) "ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים" כמו שאמרנו למעלה דהקונה הוא הולך אחר עיקר השיירה, שתולה את קניינו ואת מקחו בשיירה, והם היו ישמעאלים. ומה שפירש רש"י (פסוקנו) "ויעברו אנשים מדינים סוחרים" - 'זו שיירא אחרת', אינו רוצה לומר שיירה אחרת ממש, דאם כן איך יתכן "ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים", אלא רוצה לומר שיירה אחרת שהיו אצל הישמעאלים, ועמהם היו הולכים, ונקראים 'שיירה אחרת' שהיו זולת הישמעאלים שזכר למעלה. אלא דקשיא אם כן מנא לן לומר כלל שנמכר פעמים הרבה, שמא לא נמכר רק למדינים, ומפני שעיקר השיירא היו ישמעאלים קאמר "ויעברו אנשים מדינים סוחרים" שהמדינים קנו אותו כמו שנתבאר למעלה, ויש לומר דאם כן למה הוצרך הכתוב להזכיר כלל שהיו שם ישמעאלים, לא הוי ליה למימר רק 'וימכרו את יוסף לאנשים סוחרים', אלא ללמד שנמכר פעמים הרבה׃

ובב"ר (פד, כב) קאמר 'כמה אוניות נמכר, ר' יודן אמר ארבע; אחיו מכרו אותו לישמעאלים, וישמעאלים לסוחרים, וסוחרים למדינים [ומדינים מכרו אותו אל מצרים]. רב נחמן אמר חמשה; מדינים מכרוהו לדמוסיה של מדינה, ופוטיפר קנה אותו מדמוסיה של מדינה'. ולדעת רבי יודן ניחא, דיש לתרץ כמו שאמרנו למעלה "ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים" דכל עיקר השיירא - ישמעאלים היו. אבל לדעת רב נחמן דסבירא ליה חמשה מכירות היו, דסבר "והמדינים מכרו למצרים" כתיב (ר' פסוק לו), ולא כתיב 'והמדנים מכרו לפוטיפר', לכך דרש כי המדינים מכרו לדימוס של מדינה, והוא פקיד ממונה על צרכי המדינה, לא יתכן לפרש כך (להלן לט, א) "ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים אשר הורידו אותו שמה" שכבר יצא מיד הישמעאלים אל דימוס המדינה, ופוטיפר לקחו מדימוס, ונראה דהוא מפרש "ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים" רוצה לומר כי פוטיפר לקחו מיד דימוס של מדינה שקנאו מן הישמעאלים, ונקרא זה "מיד הישמעאלים" מפני שלא היה יוסף ביד אחר חוץ מישמעאלים אשר הורידו אותו שמה, רק שנכתבו עליו שטרי מכירות, לכך נאמר "ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים"׃

זהו דעת רז"ל בענין זה, והוא הנכון, כי דבריהם הם דברי חכמה מאוד, כי ידעו בענין המכירה למצרים - שהוא היציאה מן הרשות שהיה בו לרשות אחר לגמרי, והיה מצרים רשות אחר לארץ כנען, כי במצרים נשתעבדו, וארץ כנען היה לישראל אחוזת עולם (לעיל יז, ח), ואין דבר היוצא מרשות לרשות אחר לגמרי - אלא על ידי רבוי וחלוף רשויות. ולפיכך פרשו הכתוב על אמיתתו כי היו הרשויות ארבע. ויש לך להבין כי לא היה נמכר יוסף אלא על ידי אחיו - שהם קרובים אליו, ואחר כך לישמעאל, שהיו בני אברהם, יותר רחוקים. ולא נמכר לבני עשו לטעם מופלא, כי היה מכירתו תמיד התקרבות אל מצרים, ודרך ישמעאל הורד יוסף מצרים. ויש לך להבין את הדבר כי נפלא מאד במכירתו של יוסף, כי מכירתו של יוסף היתה על ידי בני יעקב שהם אחיו, ומן אחיו בא לישמעאלים שהם בני אברהם, וישמעאל קרוב למצרים מפני אמו הגר המצרית (לעיל טז, א). ואף מדינים הם בני קטורה (לעיל כה, א, ב) שהיא הגר (רש"י שם), רק שישמעאל יותר קרוב אל בני אברהם כי נולד על ידי שנתנה שרה את הגר לאברהם (לעיל טז - ב, ג), לכך כתיב (לעיל כה, ט) "ויקברו אותו יצחק וישמעאל" ולא כתיב בניו האחרים. והסוחרים אף על גב שהם גם כן מדינים, מפני שאין דעתם רק לסחור ולא לשם עבדות, אין זה יציאה מרשות שהיה בן חורין והבאה אל העבדות - כמו שהיה אחר כך, שקנו אותו המדינים, ואין דעתם לסחור בו. ומי שסובר שנמכר לדמוסיה של מדינה, כי המדינים היו קרובים אל עם מצרים, ולא נקראו קרובים אל היחיד, כי דבר זה אין שייך לומר, לפיכך המדינים מכרו אותו לדמוסיא של מדינה - הממונה על כל המדינה, והוא כאילו נמכר לכל המדינה, ואחר כך לפוטיפר. ואשר גזר מעולם על הירידה למצרים (לעיל טו, יג) - סיבב סיבות ראויות כי מן בני יעקב אחיו לישמעאלים, ובתוכם מדנים סוחרים, ומהם למצרים, והיה יוצא יציאה אחר יציאה, תמיד היה מתקרב למצרים, כי זהו גזירת השם יתברך׃

**109 למה לא גילה ה' ליעקב** (על "ושתפו להקב"ה עמהם") **ושתפו להקב"ה עמהם.** ואם תאמר וכי בשביל שהיו משתפים להקב"ה עמהם לא יגלה הקדוש ברוך הוא, ומה היה מועיל שתוף שלהם, ויש לומר דחשבו שמא הסכמת הקדוש ברוך הוא עמנו הוא כדי שלא יהיה יעקב מקלל את בניו, והשתא אם יהיה

(לה) וַיַּקְמוּ֨ כָל־בָּנָ֜יו וְכָל־בְּנֹתָ֗יו לְנַחֲמוֹ֙ וַיְמָאֵ֣ן לְהִתְנַחֵ֔ם וַיֹּ֕אמֶר כִּֽי־אֵרֵ֥ד אֶל־בְּנִ֖י אָבֵ֣ל שְׁאֹלָ֑ה וַיִּבְךְּ֥ אֹת֖וֹ אָבִֽיו׃ (לו) וְהַמְּדָנִ֗ים מָכְרוּ֙ אֹת֔וֹ אֶל־מִצְרַ֖יִם לְפוֹטִיפַ֣ר סְרִ֣יס פַּרְעֹ֔ה שַׂ֖ר הַטַּבָּחִֽים׃ {פ} **פרק לח (א)** וַיְהִ֣י בָּעֵ֣ת הַהִ֔וא וַיֵּ֥רֶד יְהוּדָ֖ה מֵאֵ֣ת אֶחָ֑יו וַיֵּ֗ט עַד־אִ֛ישׁ עֲדֻלָּמִ֖י וּשְׁמ֥וֹ חִירָֽה׃

**רש"י**

כנגד עשרים ושתים שנה שלא קיים יעקב כבוד אב ואם. עשרים שנה שהיה בבית לבן, ושתי שנים בדרך בשובו מבית לבן, שנה וחצי בסכות וששה חדשים בבית אל וזהו שאמר ללבן לעיל (לא מא) זה לי עשרים שנה בביתך, לי הן, עלי הן, וסופי ללקות כנגדן׃

**לז:לה וכל בנתיו -** רבי יהודה אומר אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבטה ונשאום. רבי נחמיה אומר כנעניות היו, אלא מהו וכל בנותיו, כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו׃

**וימאן להתנחם -** אין אדם יכול לקבל תנחומין על החי וסבור שמת, שעל המת נגזרה גזירה שישתכח מן הלב ולא על החי׃

**אבל שאולה -** כפשוטו לשון קבר הוא, באבלי אקבר, ולא אתנחם כל ימי. ומדרשו גיהנם, סימן זה היה מסור בידי מפי הגבורה אם לא ימות אחד מבני בחיי מובטח אני שאיני רואה גיהנם׃

**לח:א ויהי בעת ההוא -** למה נסמכה פרשה זו לכאן, והפסיק בפרשתו של יוסף, ללמד שהורידוהו אחיו מגדולתו כשראו בצרת אביהם, אמרו אתה אמרת למכרו, אלו אמרת להשיבו היינו שומעים לך׃

**גור אריה**

הקדוש ברוך הוא מסכים עמנו שעה אחת בחרם יהיה החרם והשבועה חל - לא יכול יעקב לבטל הגזירה בתפילתו שיתפלל לה' שיהא מודיע לו היכן הוא בנו, אבל אם לא היו משתתפים הקדוש ברוך הוא עמהם היה יעקב מבטל בתפילתו, והקב"ה עושה רצונו, ואפילו אם דעת השם יתברך שלא לגלות - על ידי תפילתו יהיה גורם שיגלה לו השם יתברך, אבל עכשיו שהשם יתברך יהיה עמהם בהסכמתם יהיה החרם חל שעה אחת, ושוב לא יכול לבטל. ואין להקשות מנא ליה לרש"י לומר שהשם יתברך לא רצה לגלות מפני החרם, דשמא לא רצה לגלות מפני הטעם דשמא יהיה מקלל את בניו, ובשביל כך לא רצה לגלות, ויש לומר שאם לא היה רוצה לגלות כלל - אם כן לא היה נותן בפיו דברים של גלוי, שהרי 'נצנצה בו רוח הקודש וכו", אלא אם לא היה החרם היה השם יתברך מגלה לו, אבל מפני הנידוי שעשו לא היה הקדוש ברוך הוא מגלה. וכן פירש מהרי"ק בשורש ל"ז, אלא שהוא כתב הטעם שלא רצה השם יתברך לגלות מפני עונש יעקב כדי שיהיה כ"ב שנים בעונש, כמו שכתב רש"י אחר כך (פסוק לד), כשם שהוא לא קיים מצות כבוד אב ואם כ"ב שנה, ובשביל טעם זה הסכים השם יתברך עמהם בתחלה כשעשו הנידוי. ובשביל זה יתורץ שכתב רש"י אחריו (פסוק לד) "ימים רבים" - 'כ"ב שנה', ומאי קשה לו דמפרש דהוא כ"ב שנה, אלא דבא לומר דהשם יתברך הסכים עמהם מטעם זה שהיה עונש של יעקב אבינו׃

ודברינו נראו מדבריו, שאם מטעם זה אם כן קשיא מה עלה על דעת השבטים, בודאי הם לא ידעו עונש יעקב, ומאי סלקא דעתין שיהיה הקדוש ברוך הוא מסכים עמהם, בשלמא לענין קללה - זה דבר דמסתבר שלא יהיה מקלל את בניו, ובודאי השם יתברך מסכים עמהם. ועוד - דהרי אף אם היה מגלה לו שהוא חי אפשר להתקיים עונש יעקב, שהרי אף אם הוא חי ולא ידע באיזה מקום הוא - היה מצטער, אבל לפירוש דלעיל ניחא, שאם ידע שהוא חי היה יודע מעצמו שהשבטים מכרו אותו, דהא לא אכלה אותו חיה רעה׃

וכל הדברים הם רק משא ומתן, אמנם מדברי המדרש (תנחומא וישב, ב) נראה שאין הפירוש כן, שלא שתפו הקדוש ברוך הוא עמהם רק בשביל שראובן לא היה עמהם ולא היו רק ט', ואין החרם מתקיים בט' רק בי', לפיכך שתפו להקב"ה עמהם. ולא קשיא שמא הקדוש ברוך הוא אינו מסכים עמהם, כי היו משתתפים להקב"ה עמהם שהם לא יגלו הדבר, ולא היה השתוף כלל שהשם יתברך לא יגלה, אלא היה השתוף לענין זה שיהיו עשרה בכח החרם שלא יגלו הם את הדבר. ודע לך כי הוא יתעלה משותף לכל הבריות ויש לכל הבריות חלק בהקב"ה, ובאותו דביקות שיש להקב"ה עמהם - שתפו אותו, ולפיכך היו יכולים לשתף את הקדוש ברוך הוא לומר שעם הקדוש ברוך הוא אנו מחרימין במה שהוא יתברך עמנו, ולא היה כוונתם רק על דבר זה שיהיה החרם בעשרה, כי הוא מקומו של עולם, והוא כולל את הכל, ושתפו את הקדוש ברוך הוא עמהם. וזהו שאמרו בפרקי דר' אליעזר (פל"ח) 'ראובן לא היה שם, ואין החרם מתקיים רק בעשרה, מה עשו שתפו המקום עמהם, ואף הקדוש ברוך הוא דכתיב ביה "מגיד דבריו ליעקב" (תהלים קמז, יט) ולא גילה הדבר מפני החרם'. הנה דקדקו מאוד - התחיל 'במקום' וסיים 'אף הקדוש ברוך הוא לא גלה הדבר', ולא אמר כי 'שתפו להקב"ה עמהם' רק 'כי שתפו המקום', והוא סוד הזה, כי הוא יתעלה כולל הכל, ולפיכך נקרא בשם 'מקום' מפני שהוא כולל הכל כמו המקום שהוא כולל מה שבתוכו, שבכך היו יכולים שפיר לשתף הקדוש ברוך הוא שהוא עם הכל, והוא יהיה עמהם בחרם הזה שיהיו 'י' בחרם שלהם, כי כאשר הם ט' - הקדוש ברוך הוא מצטרף עמהם, וכמו שפירש

(ב) וַיַּרְא־שָׁם יְהוּדָה בַּת־אִישׁ כְּנַעֲנִי וּשְׁמוֹ שׁוּעַ וַיִּקָּחֶהָ וַיָּבֹא אֵלֶיהָ׃ (ג) וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ עֵר׃ (ד) וַתַּהַר עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אוֹנָן׃ (ה) וַתֹּסֶף עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁלָה וְהָיָה בְכְזִיב בְּלִדְתָּהּ אֹתוֹ׃ (ו) וַיִּקַּח יְהוּדָה אִשָּׁה לְעֵר בְּכוֹרוֹ וּשְׁמָהּ תָּמָר׃ (ז) וַיְהִי עֵר בְּכוֹר יְהוּדָה רַע בְּעֵינֵי יְקֹוָק וַיְמִתֵהוּ יְקֹוָק׃ (ח) וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְאוֹנָן בֹּא אֶל־אֵשֶׁת אָחִיךָ וְיַבֵּם אֹתָהּ וְהָקֵם זֶרַע לְאָחִיךָ׃ (ט) וַיֵּדַע אוֹנָן כִּי לֹא לוֹ יִהְיֶה הַזֶּרַע וְהָיָה אִם־בָּא אֶל־אֵשֶׁת אָחִיו וְשִׁחֵת אַרְצָה לְבִלְתִּי נְתָן־זֶרַע לְאָחִיו׃ (י) וַיֵּרַע בְּעֵינֵי יְקֹוָק אֲשֶׁר עָשָׂה וַיָּמֶת גַּם־אֹתוֹ׃ (יא) וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְתָמָר כַּלָּתוֹ שְׁבִי אַלְמָנָה בֵּית־אָבִיךְ עַד־יִגְדַּל שֵׁלָה בְנִי כִּי אָמַר פֶּן־יָמוּת גַּם־הוּא כְּאֶחָיו וַתֵּלֶךְ תָּמָר וַתֵּשֶׁב בֵּית אָבִיהָ׃ (יב) וַיִּרְבּוּ הַיָּמִים וַתָּמָת בַּת־שׁוּעַ אֵשֶׁת־יְהוּדָה וַיִּנָּחֶם יְהוּדָה וַיַּעַל עַל־גֹּזְזֵי צֹאנוֹ הוּא וְחִירָה רֵעֵהוּ הָעֲדֻלָּמִי תִּמְנָתָה׃ (יג) וַיֻּגַּד לְתָמָר לֵאמֹר הִנֵּה חָמִיךְ עֹלֶה תִמְנָתָה לָגֹז צֹאנוֹ׃

**רש"י**

**לח:ב כנעני** - תגרא:[110]

**לח:ז רע בעיני ה'** - כרעתו של אונן משחית זרעו, שנאמר באונן (פסוק י) וימת גם אותו, כמיתתו של ער מיתתו של אונן, ולמה היה ער משחית זרעו, כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה:

**לח:יא כי אמר וגו'** - כלומר דוחה היה אותה בקש, שלא היה בדעתו להשיאה לו:

**רמב"ן (המשך)**

**לח:ח סוד מצוות היבום**

**ויבם אותה והקם זרע לאחיך** - הבן יקרא על שם המת, לשון רש"י. ואין זה אמת, כי במצות התורה נאמר גם כן (דברים כה ו) יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל, ואין היבם מצווה לקרא לבנו כשם אחיו המת, ואמר בבועז וגם את רות המואביה אשת מחלון קניתי לי לאשה להקים שם המת על נחלתו ולא יכרת שם המת מעם אחיו ומשער מקומו ותקראנה אותו עובד לא מחלון (רות ד י):

ועוד, שאמר וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע, ומה הרעה אשר תבא עליו עד כי השחית זרעו מפניה אם יקרא שם בנו כשם אחיו המת, ורוב בני האדם מתאוים לעשות כן. ולא אמר הכתוב

**רמב"ן**

**לח:ג קריאת שמות ער ואונן**

**ויקרא את שמו ער** - יהודה קרא לבנו ער, מלשון עוררה את גבורתך (תהלים פ ג), ואשתו קראה שם השני אונן, ולא סיפר הכתוב למה. ויתכן שתקש בלדתה, כי דרך נשים לקרא שם בניהם על זה, כאם יעבץ (דהי"א ד ט) שקראה שמו יעבץ לאמר כי ילדתי בעצב, וגם כן עשתה עטרה אם אונם (שם ב כו), והוא מלשון ויהי העם כמתאוננים (במדבר יא א), מה יתאונן אדם חי (איכה ג לט), כמו בן אוני דרחל (לעיל לה יח). ויהודה לא הקפיד לשנות שמו כיעקב אביו. ובבראשית רבה (פה ד) אמרו ער שהוער מן העולם. ולא שהיתה זו כוונת יהודה, אבל דרשו כי השמות יורו על העתיד:

**לח:ז מיתת ער בחטאו ולא בעונש יהודה**

**ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה'** - לא הזכיר הכתוב פשעו כאשר עשה באחיו, אבל אמר כי בחטאו מת, להודיע שלא היה זה בענש יהודה על מכירת יוסף, כי ההצלה עמדה על המכירה, ולא היה בבית האבות שכול זולתי זה שהיה רע בעיני השם, כי זרע צדיקים יבורך ועל כן היה יעקב מתאבל על בנו ימים רבים וימאן להתנחם, שהיה הדבר בעיניו עונש גדול לו מלבד אהבתו אותו:

**גור אריה**

רש"י בפרשת וירא. והקב"ה לא גילה הדבר הוא מפני החרם שעשו שבטים שהיה שומע להם, לא שהיו יכולים להחרים עליו חס ושלום, אלא כי הוא יתברך מפני שאינו מקיל בחרם השבטים, וחשוב הוא בעיניו - שמע לגזירתם, והנה קבל גזירתם, ולא גילה הדבר:

ואם תאמר מנא לן לומר שלא גילה הקדוש ברוך הוא מפני החרם שעשו הם, שמא בשביל שתתקיים גזירת בין הבתרים כדכתיב (פסוק יד) "וישלחהו מעמק חברון", ואין זה קשיא, (חדא) דבסוף כ"ב שנה כאשר רצה הקדוש ברוך הוא שירד יעקב למצרים (להלן מו, ב) - היה ראוי שיגיד לו הקדוש ברוך הוא. וכך מוכח שם בפרקי דר' אליעזר דמפני חשיבות החרם שלהם לא גילה, דקאמר שם 'הגידו לראובן ושמע החרם ושתק, ואף הקדוש ברוך הוא דכתיב ביה "מגיד דבריו ליעקב" לא הגיד מפני החרם', עד כאן. דמאי רבותא דקאמר 'ואף הקדוש ברוך הוא' דהוי יותר חדוש מראובן, אדרבא ראובן לא היה עם החרם והקב"ה שתפו עם החרם, אלא דכבר אמרנו דלא היה השיתוף רק שיהיה החרם בעשרה, ולא היה כוונתן שלא יגלה הקדוש ברוך הוא ובשביל זה שתפו. ולפי זה לא היה לרש"י למתלי הטעם שלא גילה מפני השתוף, רק מפני החרם, שכיון שהחרימו השבטים שלא (גלה) [לגלות] דבר זה - לא היה הקדוש ברוך הוא מקיל בחרם, והוא באמת טעם רבותינו ז"ל שלא היה זה מפני השתוף כלל. ואולי דעת רש"י ז"ל כך הוא - שאם לא היה שתוף הקדוש ברוך הוא עמהם - לא היו אפילו מבקשים מן הקדוש ברוך הוא שלא יגלה את הדבר, ולא שייך בזה "ותגזר אומר ויקם לך" - דהא לא היה דעתם על הקדוש ברוך הוא, אבל עכשיו ששתפו למקום עמהם בחרם שיהיו עשרה לחזק החרם - לכך החזיק הקדוש ברוך הוא החרם, ולא היה מגלה דבר. ודבר זה נכון ואמת, כאשר תעמיק בו מאד תמצא שכן הוא:

**110 אשת יהודה לא הייתה כנענית** (על "כנעני – תגרא") **(ב) כנעני תגרא.** ולא כמשמעו, דאם כן למה הוצרך למכתב "בת איש כנעני", מסתמא כיון שבארץ כנען היה - כנען הוא, שכל הארץ כנעניים היו. ובמסכת פסחים (נ.) איתא 'אפשר בא אברהם והזהיר את בנו שלא ישא כנענית (לעיל כד, ג), בא יצחק והזהיר

(יד) וַתָּסַר בִּגְדֵי אַלְמְנוּתָהּ מֵעָלֶיהָ וַתְּכַס בַּצָּעִיף וַתִּתְעַלָּף וַתֵּשֶׁב בְּפֶתַח עֵינַיִם אֲשֶׁר עַל־דֶּרֶךְ תִּמְנָתָה כִּי רָאֲתָה כִּי־גָדַל שֵׁלָה וְהֽוּא לֹא־נִתְּנָה לוֹ לְאִשָּׁה׃ (טו) וַיִּרְאֶהָ יְהוּדָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לְזוֹנָה כִּי כִסְּתָה פָּנֶיהָ׃ (טז) וַיֵּט אֵלֶיהָ אֶל־הַדֶּרֶךְ וַיֹּאמֶר הֲבָה־נָּא אָבוֹא אֵלַיִךְ כִּי לֹא יָדַע כִּי כַלָּתוֹ הִוא וַתֹּאמֶר מַה־תִּתֶּן־לִי כִּי תָבוֹא אֵלָי׃ (יז) וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֲשַׁלַּח גְּדִי־עִזִּים מִן־הַצֹּאן וַתֹּאמֶר אִם־תִּתֵּן עֵרָבוֹן עַד שָׁלְחֵךְ׃ (יח) וַיֹּאמֶר מָה הָעֵרָבוֹן אֲשֶׁר אֶתֶּן־לָךְ וַתֹּאמֶר חֹתָמְךָ וּפְתִילֶךָ וּמַטְּךָ אֲשֶׁר בְּיָדֶךָ וַיִּתֶּן־לָהּ וַיָּבֹא אֵלֶיהָ וַתַּהַר לוֹ׃ (יט) וַתָּקָם וַתֵּלֶךְ וַתָּסַר צְעִיפָהּ מֵעָלֶיהָ וַתִּלְבַּשׁ בִּגְדֵי אַלְמְנוּתָהּ׃ (כ) וַיִּשְׁלַח יְהוּדָה אֶת־גְּדִי הָעִזִּים בְּיַד רֵעֵהוּ הָעֲדֻלָּמִי לָקַחַת הָעֵרָבוֹן מִיַּד הָאִשָּׁה וְלֹא מְצָאָהּ׃ (כא) וַיִּשְׁאַל אֶת־אַנְשֵׁי מְקֹמָהּ לֵאמֹר אַיֵּה הַקְּדֵשָׁה הִוא בָּעֵינַיִם עַל־הַדָּרֶךְ וַיֹּאמְרוּ לֹא־הָיְתָה בָזֶה קְדֵשָׁה׃ (כב) וַיָּשָׁב אֶל־יְהוּדָה וַיֹּאמֶר לֹא מְצָאתִיהָ וְגַם אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם אָמְרוּ לֹא־הָיְתָה בָזֶה קְדֵשָׁה׃ (כג) וַיֹּאמֶר יְהוּדָה תִּקַּח־לָהּ פֶּן נִהְיֶה לָבוּז הִנֵּה שָׁלַחְתִּי הַגְּדִי הַזֶּה וְאַתָּה לֹא מְצָאתָהּ׃

**רש"י**

**לח:יד כי ראתה כי גדל שלה וגו' -** לפיכך הפקירה עצמה אצל יהודה, שהיתה מתאוה להעמיד ממנו בנים׃

**לח:טו ויחשבה לזונה -** לפי שיושבת בפרשת דרכים[111] ׃

**כי כסתה פניה -** ולא יכול לראותה ולהכירה. ומדרש רבותינו כי כסתה פניה כשהיתה בבית חמיה היתה צנועה, לפיכך לא חשדה׃

**לח:כג הנה שלחתי הגדי הזה -** לפי שרימה יהודה את אביו בגדי עזים, שהטביל כתנת יוסף בדמו, רמוהו גם אותו בגדי עזים׃

**רמב"ן (המשך)**

שידחה מפניו איסור אשת אחי האב והבן וזולתם, כי באח הורגל הדבר ותועלת קרובה ולא בהם, כמו שהזכרתי׃

**רמב"ן**

"ויאמר אונן" אבל אמר וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע, כי ידיעה ברורה היתה לו בזה שלא יהיה לו הזרע׃

אבל הענין סוד גדול מסודות התורה בתולדת האדם, ונכר הוא לעיני רואים אשר נתן להם השם עינים לראות ואזנים לשמוע. והיו החכמים הקדמונים קודם התורה יודעים כי יש תועלת גדולה ביבום האח, והוא הראוי להיות קודם בו ואחריו הקרוב במשפחה, כי כל שארו הקרוב אליו ממשפחתו אשר הוא יורש נחלה יגיע ממנו תועלת׃

והיו נוהגים לישא אשת המת האח או האב או הקרוב מן המשפחה. ולא ידענו אם היה המנהג קדמון לפני יהודה. ובבראשית רבה (פה ה) אמרו כי יהודה התחיל במצות יבום תחלה, כי כאשר קבל הסוד מאבותיו נזדרז להקים אותו. וכאשר באתה התורה ואסרה אשת קצת הקרובים, רצה הקדוש ברוך הוא להתיר איסור אשת האח מפני היבום, ולא רצה

**גור אריה**

את בנו שלא ישא כנענית (לעיל כח, א), והוא ישא כנענית, אלא תגרא׳. אמנם לפירש״י דלקמן בפרשת ויחי (נ, יג) שאמר אל ישא אותי אחד מבני בניכם, שהם מבנות כנען, (אותה) [הרי] שנשאו כנעניות, ואם כן נוכל לומר כאן דכתיב ״כנעני״ כמשמעו, וצריך לומר הכא דמדקדק שהיא ׳בת תגרא׳ לא בשביל דאיך עברו על צוואת אביהם, אלא שקשה אמאי הוצרך לומר ״בת איש כנעני״ כי סתמא כולם כנעניים הם. והא דקאמר ׳אפשר שהיה עובר על מה שציוה אברהם וכו׳, וכן יצחק׳, היינו אליבא דמאן דאמר תאומות נולדות עם השבטים, דאיכא פלוגתא דר׳ יהודה ור׳ נחמיה; רבי יהודה סבירא ליה אחיות תאומות נולדו עם השבטים, ור׳ נחמיה אומר כנעניות היו, ופירוש רש״י לקמן (נ, יג) - אליבא דר׳ נחמיה. ואם תאמר ור׳ נחמיה דסבירא ליה דכנעניות היו תקשה ליה ׳אפשר בא אברהם והזהיר וכו׳׳, ויש לומר דוקא כאשר עדיין לא נולדו י״ב שבטי ישראל שהם בני ישראל - אם היו נושאים כנעניות לא היו בטלים בתוך כלל ישראל, אבל כאשר היו כל י״ב שבטים - ונחשבו לאומה - כדכתיב למעלה (לד, טז) אצל שכם בן חמור ״והיינו לעם אחד״, וקודם לכן - היו שני אומות, אם כן שם אומה עליהם מיד שנולדו השבטים, וכאשר נחשבו לאומה אין איסור בזה, לפי שכל המתחבר לאומה הרי הוא כאומה ובטילה אצלם לגמרי, ונחשב בכלל ישראל. והכי אמרינן דכנעניות אינה אסורה אלא אם כן לא חזרו בתשובה, אבל חזרו בתשובה לא, וכדכתיב (ר׳ דברים כ, יח) ״למען לא ילמדו אתכם לעשות ככל התועבות״, הא אם עשו תשובה מקבלים, וכדאיתא במסכת סוטה (לה ע״ב). אבל ר׳ (נחמיה) [יהודה] סבירא ליה כי שם ׳אומה׳ נופלת גם כן על הנקיבות, ולפיכך אין לומר שהשבטים הם כמו אומה והגר שבא בהם בטל בהם, כי עדיין אינם אומה בלא נקיבות׃

ואם תאמר לרבי (נחמיה) [יהודה] למה נולדו עם השבטים נקיבות תאומות - ישאו גם כן ממשפחות אברהם, ואין זה קשיא, כי לדעת ר׳ (נחמיה) [יהודה] כיון שעכשיו יהיו נעשים אומה בפני עצמם על ידי נשותיהם, אין סברא שיהיה להם חבור עם אומה אחרת - רק אל עצמם, כי עתה ראוים להבדלה שהרי היו אומה בפני עצמם, ואין ראוי שיהיה חבור להם אל אומה בעולם. ובלאו הכי נמי לא קשיא מידי, דסבירא ליה לר׳ (נחמיה) [יהודה] כיון שיעקב יצאו ממנו השבטים כלם, ולא כמו אברהם שיצא ממנו יצחק לבד, ויצחק יצא ממנו יעקב ועשו, ומן יעקב יצא הכל בלי חסרון הכל שלם לגמרי - אף הנקיבות יצאו ממנו עד שלא היה חסרון במה שבא ממנו, אבל לר׳ (יהודה) [נחמיה] עיקר הם הזכרים, והם נקראים שבטים, ולכך די היה בשבטים עצמם׃

**111 מעשה יהודה ותמר** (על ״לפי שיושבת בפרשת דרכים״) **(טו) לפי שישבה בפרשת דרכים.** ואם תאמר ויהודה היאך הותר לו זנות, דהא קדשה היתה, ונאמר (דברים כג, יח) ״לא תהיה קדשה מבנות ישראל״, ויש מפרשים דקידשה בעירבון שנתן לה (פסוק יח). ואין ממש בזה, שלא נתנם אותם אלא לעירבון,

(כד) וַיְהִי֩ כְּמִשְׁלֹ֨שׁ חֳדָשִׁ֜ים וַיֻּגַּ֣ד ׀ לִֽיהוּדָ֗ה לֵאמֹר֮ זָנְתָ֣ה תָּמָר֒ כַּלָּתֶ֔ךָ וְגַם֙ הִנֵּ֣ה הָרָ֔ה לִזְנוּנִ֑ים וַיֹּ֣אמֶר יְהוּדָ֗ה הוֹצִיאוּהָ֙ וְתִשָּׂרֵֽף׃ (כה) הִ֣וא מוּצֵ֔את וְהִ֣יא שָׁלְחָ֔ה אֶל־חְמִיהָ֖ לֵאמֹ֑ר לְאִישׁ֙ אֲשֶׁר־אֵ֣לֶּה לּ֔וֹ אָנֹכִ֖י הָרָ֑ה וַתֹּ֣אמֶר הַכֶּר־נָ֗א לְמִ֤י הַחֹתָמֶת֙ וְהַפְּתִילִ֔ים וְהַמַּטֶּ֖ה הָאֵֽלֶּה׃ (כו) וַיַּכֵּ֥ר יְהוּדָ֖ה וַיֹּ֑אמֶר צָדְקָ֥ה מִמֶּ֖נִּי כִּי־עַל־כֵּ֣ן לֹא־נְתַתִּ֔יהָ לְשֵׁלָ֖ה בְּנִ֑י וְלֹא־יָסַ֥ף עוֹד֙ לָדַ֣עַת אֹתָ֔הּ׃ (כז) וַיְהִ֖י בְּעֵ֣ת לִדְתָּ֑הּ וְהִנֵּ֥ה תְאוֹמִ֖ים בְּבִטְנָֽהּ׃ (כח) וַיְהִ֖י בְּלִדְתָּ֑הּ וַיִּתֵּ֤ן יָד֙ וַתִּקַּ֣ח הַמְיַלֶּ֔דֶת וַתִּקְשֹׁ֥ר עַל־יָדֹ֖ו שָׁנִ֣י לֵאמֹ֑ר זֶ֥ה יָצָ֖א רִאשֹׁנָֽה׃ (כט) וַיְהִ֗י ׀ כְּמֵשִׁ֤יב יָדוֹ֙ וְהִנֵּ֣ה יָצָ֔א אָחִ֖יו וַתֹּ֣אמֶר מַה־פָּרַ֥צְתָּ עָלֶ֖יךָ פָּ֑רֶץ וַיִּקְרָ֥א שְׁמֹ֖ו פָּֽרֶץ׃ (ל) וְאַחַ֥ר יָצָ֖א אָחִ֑יו אֲשֶׁ֥ר עַל־יָדֹ֖ו הַשָּׁנִ֣י וַיִּקְרָ֔א שְׁמֹ֖ו זָֽרַח׃ {ס} **פרק לט (א)** וְיוֹסֵף֙ הוּרַ֣ד מִצְרָ֔יְמָה וַיִּקְנֵ֥הוּ פֹוטִיפַ֛ר סְרִ֥יס פַּרְעֹ֖ה שַׂ֣ר הַטַּבָּחִ֑ים אִ֣ישׁ מִצְרִ֗י מִיַּד֙ הַיִּשְׁמְעֵאלִ֔ים אֲשֶׁ֥ר הוֹרְד֖וּהוּ שָֽׁמָּה׃

**רש"י**

**לח:כד ותשרף** - אמר אפרים מקשאה משום רבי מאיר בתו של שם היתה, שהוא כהן, לפיכך דנוה בשרפה:

**לח:כה והיא שלחה אל חמיה** - לא רצתה להלבין פניו ולומר ממך אני מעוברת, אלא לאיש אשר אלה לו, אמרה אם יודה מעצמו, יודה, ואם לאו ישרפוני, ואל אלבין פניו. מכאן אמרו נוח לו לאדסכ שיפילוהו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים:

**הכר נא** - אין נא אלא לשון בקשה, הכר נא בוראך ואל תאבד שלש נפשות:

**לח:כו ממני** - היא מעוברת. ורבותינו ז"ל דרשו שיצאה בת קול ואמרה ממני ומאתי יצאו הדברים, לפי שהיתה צנועה בבית חמיה גזרתי שיצאו ממנה מלכים, ומשבט יהודה גזרתי להעמיד מלכים בישראל:

**לח:כז והנה תאומים** - מלא, ולהלן (כה כד) תומים, חסר, לפי שהאחד רשע, אבל אלו שניהם צדיקים:

**לט:א ויוסף הורד** - חוזר לענין ראשון, אלא שהפסיק בו כדי לסמוך ירידתו של יהודה למכירתו של יוסף לומר לך שבשבילו

**רמב"ן**

והנה נחשב לאכזריות גדולה באח כאשר לא יחפוץ ליבם, וקוראים אותו בית חלוץ הנעל (דברים כה י) כי עתה חלץ מהם, וראוי הוא שתעשה המצוה זאת בחליצת הנעל. וחכמי ישראל הקדמונים מדעתם הענין הנכבד הזה, הנהיגו לפנים בישראל לעשות המעשה הזה בכל יורשי הנחלה, באותם שלא יהיה בהם איסור השאר, וקראו אותו גאולה, וזהו ענין בועז וטעם נעמי והשכנות. והמשכיל יבין:

**לח:כד דין תמר – יהודה כמושל בארץ**

**ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף** - אמר אפרים מקשאה תלמידו של רבי מאיר משום רבי מאיר, תמר בתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה (ב"ר פה י). זה כתב רש"י, ולא פירשו:

ואני לא ידעתי הדין הזה, שבת כהן אינה חייבת שריפה אלא בזנות עם זיקת הבעל, ארוסה או נשואה, כמו שמפורש בגמרא בסנהדרין (נא ב), אבל בת כהן שומרת יבם שזינתה אינה במיתה כלל, ובין בת ישראל ובין בת כהן אינה אלא בלאו גרידא. ואם תאמר שהיה היבום נוהג בבני נח, והיא להם בכלל אשת איש,

**גור אריה**

וקיימא לן (קידושין ח.) התקדשי לי במנה אף על גב דהניח משכון עליה אינה מקודשת, מנה אין כאן משכון אין כאן. ועוד הרי לא רצה יהודה ליתן לה כלום עד שאמרה היא "מה תתן לי" (פסוק טז), ואותו העירבון בקשה היא משום שיהיה ראיה לה שממנו מעוברת, ולכך רצתה בג' דברים אלו. ויש באדם היכירא בג' דברים; האחד - בצורה עצמית שלו, הב' - במלבושים שלו, שבהם ניכר ונבדל משאר בני אדם, הג' - במה שהוא אומנתו - בו נבדל מאנשים אחרים. היכר ראשון הוא צורתו. הב' הוא דומה לצורה, כי האדם יתואר במלבושין, ונותנין לו צורה גם כן. הג' הוא אומנתו, שאין זה תאר וצורה לו לגמרי, אבל הוא היכר לו. ולכך אמרה "חותמך" (פסוק יח) שהוא חותם שלו (רש"י שם), והחותם הוא כמו צורתו, כי הוא עדות על צורתו, כמו הכתיבה שהוא חותם של ראובן בן שמעון שהוא מעיד על עצמו, וכך החותם מעיד על היכר עצמו. "ופתילך" (שם) הוא כסותו (רש"י שם) שהוא ניכר בו. הג' הוא שבט מושלים המורה על הממשלה שהיה ליהודה, שבו נבדל מזולתו. ועוד יש לומר כי לכך אמרה שיתן לה ג' דברים אלו - כי הבנים לכל אדם הם לג' דברים; האחד - שלא ימחה שמו מישראל, וכדכתיב אצל מי שאין לו בנים (דברים כה, ו) "ולא ימחה שמו מישראל". השני - שראוי מצד עצמו אף על גב שיש לו בנים שיוציא ענפים, והבנים כמו ענפים, וכל שמרבה בהם יותר שלימות. הג' - הוא שישמש הבן לאב, ומזה הצד ראוי שיהיה לו בנים. ולפיכך אומר "חותמך" נגד שהבן הוא חותם של אב, שהרי האב חותם אותו, [ו] על ידי זה מקיים שמו בישראל. "ופתילך" הוא ענף ציצית - שהם ענפים מן הבגד, כך הבנים הם ענפים לאדם. ולכך אמרו 'בעון ציצית בנים מתים' בפרק במה מדליקין (שבת לב ע"ב). וידוע כי הבנים דומים לציצית - כמו שהציצית יוצאים מן מלבוש האדם - כך תולדות הבנים יוצאים מגוף האדם, שהוא מלבוש הנשמה, ולפיכך הבנים נקראים "פתילך". "ומטך" שהרי הבן מטה לאב להישען עליו. והראתה לו שכוונתה אינה לשם זנות - רק להעמיד בנים היתה חפיצה. וידוע כי תועלת הבנים הם לג' דברים; האחד שאם אין לו בנים כלל שמו מחוי - והבנים מקיימין שמו בישראל. והשני - כי הבנים הם לאדם כמו ענפים, וכל עוד שיש ענפים הרבה לו - אף על גב שיש לו בן שלא ימחה שמו מישראל - מכל מקום טוב כאשר יש לו יותר בנים. הג' - שהוא צרכו וסעדו בעולם - כמו המקל שהוא סעד לזקנים. ואפשר כי רמזה לו כי בשביל ג' דברים ראוי שישאנה; מצד המתים - שלא ימחה שמם, וזהו רמזה בחותם, שהחותם יש בו צורה, ובשביל מחוי החותם של בניו שמתו - ישאנה, כדכתיב (דברים כה, ו) "ולא ימחה שמו", ומחוי שייך בצורה. ובשביל יהודה עצמו גם כן - שהבנים הם ענפים יוצאים מן גוף האדם שהוא מלבוש הנפש, וראוי לו שיולד עוד ענפים, ולא קיים יהודה עדיין פריה ורביה, ואסור לו לבטל מפריה ורביה, ודבר זה ברור. ובשביל כך אמרו חכמים (שבת לב ע"ב) 'בשביל עון ציצית בנים קטנים מתים', כי הבנים הם ענפים יוצאים מן גוף האדם. ובשביל תמר - דאיהי בעי חוטרא לידה, דאמרינן בפרק הבא על יבמתו (יבמות סה ע"ב) דאם אמרה בעינא חוטרא

(ב) וַיְהִי יְקֹוָק אֶת־יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מַצְלִיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי׃ (ג) וַיַּרְא אֲדֹנָיו כִּי יְקֹוָק אִתּוֹ וְכֹל אֲשֶׁר־הוּא עֹשֶׂה יְקֹוָק מַצְלִיחַ בְּיָדוֹ׃ (ד) וַיִּמְצָא יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו וַיְשָׁרֶת אֹתוֹ וַיַּפְקִדֵהוּ עַל־בֵּיתוֹ וְכָל־יֶשׁ־לוֹ נָתַן בְּיָדוֹ׃ (ה) וַיְהִי מֵאָז הִפְקִיד אֹתוֹ בְּבֵיתוֹ וְעַל כָּל־אֲשֶׁר יֶשׁ־לוֹ וַיְבָרֶךְ יְקֹוָק אֶת־בֵּית הַמִּצְרִי בִּגְלַל יוֹסֵף וַיְהִי בִּרְכַּת יְקֹוָק בְּכָל־אֲשֶׁר יֶשׁ־לוֹ בַּבַּיִת וּבַשָּׂדֶה׃ (ו) וַיַּעֲזֹב כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ בְּיַד־יוֹסֵף וְלֹא־יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה כִּי אִם־הַלֶּחֶם אֲשֶׁר־הוּא אוֹכֵל וַיְהִי יוֹסֵף יְפֵה־תֹאַר וִיפֵה מַרְאֶה׃ (ז) וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַתִּשָּׂא אֵשֶׁת־אֲדֹנָיו אֶת־עֵינֶיהָ אֶל־יוֹסֵף וַתֹּאמֶר שִׁכְבָה עִמִּי׃ (ח) וַיְמָאֵן| וַיֹּאמֶר אֶל־אֵשֶׁת אֲדֹנָיו הֵן אֲדֹנִי לֹא־יָדַע אִתִּי מַה־בַּבַּיִת וְכֹל אֲשֶׁר־יֶשׁ־לוֹ נָתַן בְּיָדִי׃ (ט) אֵינֶנּוּ גָדוֹל בַּבַּיִת הַזֶּה מִמֶּנִּי וְלֹא־חָשַׂךְ מִמֶּנִּי מְאוּמָה כִּי אִם־אוֹתָךְ בַּאֲשֶׁר אַתְּ־אִשְׁתּוֹ וְאֵיךְ אֶעֱשֶׂה הָרָעָה הַגְּדֹלָה הַזֹּאת וְחָטָאתִי לֵאלֹהִים׃ (י) וַיְהִי כְּדַבְּרָהּ אֶל־יוֹסֵף יוֹם| וְיוֹם וְלֹא־שָׁמַע אֵלֶיהָ לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ לִהְיוֹת עִמָּהּ׃ (יא) וַיְהִי כְּהַיּוֹם הַזֶּה וַיָּבֹא הַבַּיְתָה לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ וְאֵין אִישׁ מֵאַנְשֵׁי הַבַּיִת שָׁם בַּבָּיִת׃ (יב) וַתִּתְפְּשֵׂהוּ בְּבִגְדּוֹ לֵאמֹר שִׁכְבָה עִמִּי וַיַּעֲזֹב בִּגְדוֹ בְּיָדָהּ וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה׃ (יג) וַיְהִי כִּרְאוֹתָהּ כִּי־עָזַב בִּגְדּוֹ בְּיָדָהּ וַיָּנָס הַחוּצָה׃

**רש"י**

הורידוהו מגדולתו. ועוד, כדי לסמוך מעשה אשתו של פוטיפר למעשה תמר, לומר לך מה זו לשם שמים אף זו לשם שמים, שראתה באצטרולוגין שלה שעתידה להעמיד בנים ממנו ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה׃

**לט:ג כי ה' אתו -** שם שמים שגור בפיו׃

**לט:ח ויהי יוסף יפה תואר -** כיון שראה עצמות מושל, התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו, אמר הקדוש ברוך הוא אביך מתאבל ואתה מסלסל בשערך, אני מגרה בך אתא הדוב, מיד ותשא אשת אדוניו וגו' - כל מקום שנאמר אחר סמוך׃

**לט:י לשכב אצלה -** אפילו בלא תשמיש׃

**להיות עמה -** לעולם הבא׃

**לט:יא ויהי כהיום הזה -** כלומר ויהי כאשר הגיע יום מיוחד, יום צחוק, יום איד שלהם שהלכו כולם לבית עבודה זרה, אמרה

**רמב"ן**

ואזהרה שלהם זו היא מיתתם (שם נח ב), והלא הם אומרים (ב"ר פה ה) שיהודה התחיל במצות יבום תחלה, וכן בגמרא סנהדרין (נז ב) מוכיח שאין יבמה בבני נח חייבת כלל׃

ונראה לי שהיה יהודה קצין שוטר ומושל בארץ, והכלה אשר תזנה עליו איננה נדונת כמשפט שאר האנשים, אך כמבזה את המלכות, ועל כן כתוב ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף, כי באו לפניו לעשות בה ככל אשר יצוה, והוא חייב אותה מיתה למעלת המלכות, ושפט אותה כמחללת את אביה לכבוד כהונתו, לא שיהיה דין הדיוטות כן׃

ועל דרך הפשט יתכן שהיה משפטם כנהוג היום במקצת ארצות ספרד שהאשה אשר תזנה תחת אישה מוסרין אותה לבעלה והוא דן אותה למיתה או לחיים כרצונו, והנה היתה מיועדת לשלה בנו והיא להם כאשת איש בנימוסיהם׃

**גור אריה**

לידה ומרא לקבורה שומעין לה. מכל מקום קשיא איך הותר ליהודה הא קדשה היא, ויראה דיהודה אמר לה "הבה נא אבא אליך" (פסוק טז) ופירוש "הבה" לשון הזמנה (רש"י לעיל יא, ג) שתתני דעתך לכך, ולמה הוצרך לומר "הבה נא", אלא מפני שאמר לה שלא תעשה המעשה דרך זנות - רק תהא מיוחדת לו, ואין כאן זנות אלא אם עושה לשם זנות, וכאן כיון שאמר לה "הבה נא" שתתייחד לו - אין כאן זנות. ומה שאמר "תקח לה פן נהיה לבוז" (פסוק כג) והרי יחדה לו, דאין זה קשיא, דמכל מקום אין הכל יודעין שיחדה לו, והוי זנות, ועוד יתבאר לקמן. ואם תאמר תמר שהיתה צדקת איך הפקירה עצמה ליהודה, והרי כלתו היא, וחייבת שריפה עליו, ולמה הכשילה את יהודה, ויראה שאין איסור 'כלתו' לבני נח לאחר מיתה, ומותרת לו משום איסור כלתו, והרי לא היתה זונה, ולפיכך לא עשתה איסור. אבל קשיא לי אדרבא למה רצה יהודה לדון אותה בשריפה (פסוק כד), אי משום שהיא בת כהן (רש"י שם) אין זה אלא בנערה המאורסה או בנשואה שזנתה תדון בשריפה (רש"י ויקרא כא, ט), אבל זאת היא פנויה, דאין יבמה שייך בבני נח, אף על גב דיהודה התחיל במצות יבום - זהו למצוה, אבל שתהיה נדון על זה - לא אמרינן, ואם כן למה דנוה בשריפה, ויש לומר כמו שבני יעקב הרגו את שכם ואת חמור בשביל הזנות, שאמרו "כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה" (לעיל לד, ז) מפני שהאומות גדרו עצמן מן העריות משעה שבא המבול, הנה מפני זה דנוה במיתה משום הזנות, ודנוה בשריפה מפני שבת כהן היתה, וכמו שתמצא בת כהן שתדון בשריפה (ויקרא כא, ט), לכך תדון היא גם כן בשריפה מפני שהיתה בתו של שם (רש"י פסוק כד), והכל כך גזרו בית דין של שם דהאשה המזנה תדון במיתה, ואם היא בת כהן תהא בשריפה - כך גזרו, וכן מוכח בפרק אין מעמידין. ותימה על הרמב"ן דקאמר שהיה אותה מיתה מפני כבוד המלכות, ובהדיא איתא בפרק אין מעמידין (ע"ז לו ע"ב) דחייב אותה מיתה מפני שגזירת בית דין של שם שגזרו עליה, דקאמר 'זנות בית דין של שם גזרו שנאמר הוציאוה ותשרף', פירוש אחר המבול גזרו על הזנות, ולפיכך אמר יהודה "הוציאוה ותשרף". אך בפרק ד' מיתות (סנהדרין סוף נז ע"ב) איכא תנא דסבירא ליה דכל שהוא חיוב מיתה לישראל - בן נח מוזהר עליו, וכלתו גם כן במיתה, ולפי זה היתה תמר מוזהרת׃

ובמסכת סוטה (י.) בפרק (נוטל) [המקנא] אמר ר' שמואל בר נחמני מאי "ותשב בפתח עינים" (פסוק יד), שנתנה עינים לדבריה, 'גיורת אני פנויה אני יתומה אני טהורה אני', ופירש רש"י 'יתומה אני' - שהייתי קטנה במיתת אבי והשיאוני אמי ואחי, ואין נשואי ער ואונן לאסור עליו משום כלתו, ומשמע דאסורה

(יד) וַתִּקְרָ֨א לְאַנְשֵׁ֤י בֵיתָהּ֙ וַתֹּ֣אמֶר לָהֶ֔ם לֵאמֹ֕ר רְא֕וּ הֵבִ֥יא לָ֛נוּ אִ֥ישׁ עִבְרִ֖י לְצַחֵ֑ק בָּ֤א אֵלַי֙ לִשְׁכַּ֣ב עִמִּ֔י וָאֶקְרָ֖א בְּקֹ֥ול גָּדֹֽול׃ (טו) וַיְהִ֗י כְּשָׁמְעֹו֙ כִּֽי־הֲרִימֹ֣תִי קֹולִ֔י וָאֶקְרָ֖א וַיַּעֲזֹ֣ב בִּגְדֹ֑ו אֶצְלִ֗י וַיָּ֙נָס֙ וַיֵּצֵ֣א הַחוּצָ֔ה׃ (טז) וַתַּנַּ֥ח בִּגְדֹ֛ו אֶצְלָ֖הּ עַד־בֹּ֥וא אֲדֹנָ֖יו אֶל־בֵּיתֹֽו׃ (יז) וַתְּדַבֵּ֤ר אֵלָיו֙ כַּדְּבָרִ֣ים הָאֵ֔לֶּה לֵאמֹ֕ר בָּ֣א אֵלַ֔י הָעֶ֖בֶד הָעִבְרִ֑י אֲשֶׁר־הֵבֵ֥אתָ לָּ֖נוּ לְצַחֵ֥ק בִּֽי׃ (יח) וַיְהִ֕י כַּהֲרִימִ֥י קֹולִ֖י וָאֶקְרָ֑א וַיַּעֲזֹ֥ב בִּגְדֹ֛ו אֶצְלִ֖י וַיָּ֥נָס הַחוּצָֽה׃ (יט) וַיְהִ֞י כִּשְׁמֹ֤עַ אֲדֹנָיו֙ אֶת־דִּבְרֵ֣י אִשְׁתֹּ֔ו אֲשֶׁ֥ר דִּבְּרָ֛ה אֵלָ֖יו לֵאמֹ֑ר כַּדְּבָרִ֣ים הָאֵ֔לֶּה עָשָׂ֥ה לִ֖י עַבְדֶּ֑ךָ וַיִּֽחַר־אַפֹּֽו׃ (כ) וַיִּקַּ֤ח אֲדֹנֵי֙ יֹוסֵ֔ף אֹתֹ֖ו וַיִּתְּנֵ֑הוּ אֶל־בֵּ֣ית הַסֹּ֗הַר מְקֹ֛ום אֲשֶׁר־אסורי אֲסִירֵ֥י הַמֶּ֖לֶךְ אֲסוּרִ֣ים וַיְהִי־שָׁ֖ם בְּבֵ֥ית הַסֹּֽהַר׃ (כא) וַיְהִ֥י יְקֹוָ֖ק אֶת־יֹוסֵ֑ף וַיֵּ֤ט אֵלָיו֙ חֶ֔סֶד וַיִּתֵּ֥ן חִנֹּ֖ו בְּעֵינֵ֥י שַׂר־בֵּית־הַסֹּֽהַר׃ (כב) וַיִּתֵּ֞ן שַׂ֣ר בֵּית־הַסֹּהַ֗ר בְּיַד־יֹוסֵף֙ אֵ֚ת כָּל־הָאֲסִירִ֔ם אֲשֶׁ֖ר בְּבֵ֣ית הַסֹּהַ֑ר וְאֵת֙ כָּל־אֲשֶׁ֣ר עֹשִׂ֔ים שָׁ֖ם הֹ֥וא הָיָ֖ה עֹשֶֽׂה׃ (כג) אֵין| שַׂ֣ר בֵּית־הַסֹּהַ֗ר רֹאֶ֛ה אֶת־כָּל־מְאוּמָ֥ה בְּיָדֹ֖ו בַּאֲשֶׁ֣ר יְקֹוָ֣ק אִתֹּ֑ו וַאֲשֶׁר־הֹ֥וא עֹשֶׂ֖ה יְקֹוָ֥ק מַצְלִֽיחַ׃ {ס} **פרק מ** (א) וַיְהִ֗י אַחַר֙ הַדְּבָרִ֣ים הָאֵ֔לֶּה חָטְא֞וּ מַשְׁקֵ֤ה מֶֽלֶךְ־מִצְרַ֙יִם֙ וְהָאֹפֶ֔ה לַאֲדֹנֵיהֶ֖ם לְמֶ֥לֶךְ מִצְרָֽיִם׃ (ב) וַיִּקְצֹ֥ף פַּרְעֹ֖ה עַל֙ שְׁנֵ֣י סָרִיסָ֔יו עַל֙ שַׂ֣ר הַמַּשְׁקִ֔ים וְעַל֙ שַׂ֣ר הָאֹפִ֔ים׃ (ג) וַיִּתֵּ֥ן אֹתָ֛ם בְּמִשְׁמַ֥ר בֵּית֙ שַׂ֣ר הַטַּבָּחִ֔ים אֶל־בֵּ֖ית הַסֹּ֣הַר מְקֹ֑ום אֲשֶׁ֥ר יוֹסֵ֖ף אָסִ֥ור שָֽׁם׃ (ד) וַיִּפְקֹד֙ שַׂ֣ר הַטַּבָּחִ֔ים אֶת־יוֹסֵ֖ף אִתָּ֑ם וַיְשָׁ֣רֶת אֹתָ֔ם וַיִּהְי֥וּ יָמִ֖ים בְּמִשְׁמָֽר׃ (ה) וַיַּחַלְמוּ֙ חֲלֹ֔ום שְׁנֵיהֶ֖ם אִ֣ישׁ חֲלֹמֹ֑ו בְּלַ֤יְלָה אֶחָד֙ אִ֣ישׁ כְּפִתְרֹ֣ון חֲלֹמֹ֔ו הַמַּשְׁקֶ֥ה וְהָאֹפֶ֖ה אֲשֶׁ֣ר לְמֶ֣לֶךְ מִצְרַ֑יִם אֲשֶׁ֖ר אֲסוּרִ֥ים בְּבֵ֖ית הַסֹּֽהַר׃ (ו) וַיָּבֹ֤א אֲלֵיהֶם֙ יוֹסֵ֣ף בַּבֹּ֔קֶר וַיַּ֖רְא אֹתָ֑ם וְהִנָּ֖ם זֹעֲפִֽים׃ (ז) וַיִּשְׁאַל֙ אֶת־סְרִיסֵ֣י פַרְעֹ֔ה אֲשֶׁ֥ר אִתֹּ֖ו בְּמִשְׁמַ֣ר בֵּית אֲדֹנָ֑יו לֵאמֹ֗ר מַדֻּ֛ועַ פְּנֵיכֶ֥ם רָעִ֖ים הַיֹּֽום׃ (ח) וַיֹּאמְר֣וּ אֵלָ֔יו חֲלֹ֥ום חָלַ֖מְנוּ וּפֹתֵ֣ר אֵ֑ין אֹתָ֗ו וַיֹּ֤אמֶר אֲלֵהֶם֙ יוֹסֵ֔ף הֲלֹ֥וא לֵאלֹהִ֖ים פִּתְרֹנִ֑ים סַפְּרוּ־נָ֖א לִֽי׃ (ט) וַיְסַפֵּ֤ר שַׂר־הַמַּשְׁקִים֙ אֶת־חֲלֹמֹ֔ו לְיֹוסֵ֖ף וַיֹּ֣אמֶר לֹ֑ו בַּחֲלֹומִ֣י וְהִנֵּה־גֶ֔פֶן לְפָנָֽי׃ (י) וּבַגֶּ֖פֶן שְׁלֹשָׁ֣ה שָׂרִיגִ֑ם וְהִ֗וא כְּפָרְחָ֙תָ֙ עָלְתָ֣ה נִצָּ֔הּ הִבְשִׁ֥ילוּ אַשְׁכְּלֹתֶ֖יהָ עֲנָבִֽים׃ (יא) וְכֹוס֙ פַּרְעֹ֣ה בְּיָדִ֔י וָאֶקַּ֞ח אֶת־הָעֲנָבִ֗ים וָאֶשְׁחַ֤ט אֹתָם֙ אֶל־כֹּ֣וס פַּרְעֹ֔ה וָאֶתֵּ֥ן אֶת־הַכֹּ֖וס עַל־כַּף פַּרְעֹֽה׃ (יב) וַיֹּ֥אמֶר לֹ֖ו יוֹסֵ֑ף זֶ֥ה פִּתְרֹנֹ֖ו שְׁלֹ֣שֶׁת הַשָּׂרִגִ֔ים שְׁלֹ֥שֶׁת יָמִ֖ים הֵֽם׃

**רש״י**

אין לי יום הגון להזקק ליוסף כהיום הזה. אמרה להם חולה אני ואיני יכולה לילך:

**לעשות מלאכתו** - רב ושמואל, חד אמר מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו עמה, אלא שנראית לו דמות דיוקנו של אביו וכו׳, כדאיתא במסכת סוטה (דף לו ב):

**לט:יד עברי** - מעבר הנהר, מבני עבר:

**מ:א אחר הדברים האלה** - לפי שהרגילה אותה ארורה את הצדיק בפי כולם לדבר בו ולגנותו, הביא להם הקדוש ברוך הוא

**רש״י (המשך)**

סורחנם של אלו שיפנו אליהם ולא אליו, ועוד שתבוא הרווחה לצדיק על ידיהם:

**חטאו** - זה נמצא זבוב בפיילי פוטירין שלו, וזה נמצא צרורי בגלוסקין שלו:

**מ:ה ויחלמו חלום שניהם** - ויחלמו שניהם חלום, זה פשוטו, ומדרשו כל אחד חלם חלום שניהם, שחלם את חלומו ופתרון חבירו, וזו שנאמר (פסוק טז) וירא שר האופים כי טוב פתר:

**גור אריה**

משום כלתו, ובשביל שהיתה יתומה קטנה ומיאנה לא היתה אסורה משום כלתו, ולכך הפקירה עצמה ליהודה. אך קשיא דאם קטנה היתה - למה הוצרכו ער ואונן לשמש שלא כדרכה כדאיתא בפרק ד׳ אחים (יבמות לד ע״ב), ולב״ר (פה, ה) דש מבפנים וזורה מבחוץ, והלא קטנה היא ולא מתעברת כלל (יבמות יב ע״ב), ואין שייך לומר שתכחיש יפיה, ויש לומר דודאי גדולה היתה, אך כשנשאת היתה יתומה, וסבירא ליה דעת קדושין ראשונים בועל, וכדסבירא ליה לשמואל בפרק מצות חליצה, ואין כאן קדושין כלל. אף על גב דשמואל מודה דמדרבנן אסורה למאן כשבעל, דהא אמרינן (נדה נב.) עד מתי הבת ממאנת עד שתביא סימנים, מכל מקום דבר זה לא שייך גבי בן נח, לכך הותרה לו. ולפי זה הא דאמר יהודה ״בא אל אשת אחיך ובייבם אותה״ (פסוק ח) לאו ייבום גמור הוא, דהא לאו אשתו של ער היתה, אלא כיון דלא מיאנה יש כאן מצות ייבום כל זמן שלא מיאנה. אף על גב דכשנשאה אונן היתה גדולה - כיון שלא היה רוצה ער לשמש עמה כדרכה, אם כן גדולה היתה בשעה שנשאה אונן, סוף סוף על דעת ייבום נשאה, ולא על דעת קדושין, וכיון דלא היה לער קדושין בה - לא היה לאונן בה אישות מן התורה. אלא דקשיא לי הלשון דקאמר ״יתומה אני״, דהוי לה למימר ״יתומה הייתי״, ועוד קשיא לי וכי שוטים היו ער ואונן דלא היו בועלים לשם קדושין בפירוש גמור כדי שלא תמאן בהן, כל אדם חכם בודאי בועל בפירוש לקדושין. ואם לא דפרש״י (שם בסוטה) דקדושי

(יג) בְּעוֹד| שְׁלֹשֶׁת יָמִים יִשָּׂא פַרְעֹה אֶת־רֹאשֶׁךָ וַהֲשִׁיבְךָ עַל־כַּנֶּךָ וְנָתַתָּ כוֹס־פַּרְעֹה בְּיָדוֹ כַּמִּשְׁפָּט הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר
הָיִיתָ מַשְׁקֵהוּ׃ (יד) כִּי אִם־זְכַרְתַּנִי אִתְּךָ כַּאֲשֶׁר יִיטַב לָךְ וְעָשִׂיתָ־נָּא עִמָּדִי חָסֶד וְהִזְכַּרְתַּנִי אֶל־פַּרְעֹה וְהוֹצֵאתַנִי מִן־
הַבַּיִת הַזֶּה׃ (טו) כִּי־גֻנֹּב גֻּנַּבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים וְגַם־פֹּה לֹא־עָשִׂיתִי מְאוּמָה כִּי־שָׂמוּ אֹתִי בַּבּוֹר׃ (טז) וַיַּרְא שַׂר־
הָאֹפִים כִּי טוֹב פָּתָר וַיֹּאמֶר אֶל־יוֹסֵף אַף־אֲנִי בַּחֲלוֹמִי וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה סַלֵּי חֹרִי עַל־רֹאשִׁי׃ (יז) וּבַסַּל הָעֶלְיוֹן מִכֹּל
מַאֲכַל פַּרְעֹה מַעֲשֵׂה אֹפֶה וְהָעוֹף אֹכֵל אֹתָם מִן־הַסַּל מֵעַל רֹאשִׁי׃ (יח) וַיַּעַן יוֹסֵף וַיֹּאמֶר זֶה פִּתְרֹנוֹ שְׁלֹשֶׁת הַסַּלִּים
שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם׃ (יט) בְּעוֹד| שְׁלֹשֶׁת יָמִים יִשָּׂא פַרְעֹה אֶת־רֹאשְׁךָ מֵעָלֶיךָ וְתָלָה אוֹתְךָ עַל־עֵץ וְאָכַל הָעוֹף אֶת־
בְּשָׂרְךָ מֵעָלֶיךָ׃ (כ) וַיְהִי| בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יוֹם הֻלֶּדֶת אֶת־פַּרְעֹה וַיַּעַשׂ מִשְׁתֶּה לְכָל־עֲבָדָיו וַיִּשָּׂא אֶת־רֹאשׁ| שַׂר
הַמַּשְׁקִים וְאֶת־רֹאשׁ שַׂר הָאֹפִים בְּתוֹךְ עֲבָדָיו׃ (כא) וַיָּשֶׁב אֶת־שַׂר הַמַּשְׁקִים עַל־מַשְׁקֵהוּ וַיִּתֵּן הַכּוֹס עַל־כַּף פַּרְעֹה׃
(כב) וְאֶת שַׂר הָאֹפִים תָּלָה כַּאֲשֶׁר פָּתַר לָהֶם יוֹסֵף׃ (כג) וְלֹא־זָכַר שַׂר־הַמַּשְׁקִים אֶת־יוֹסֵף וַיִּשְׁכָּחֵהוּ׃ {פ}

---

**רש"י**

**איש כפתרון חלומו -** כל אחד חלם חלום הדומה לפתרון העתיד לבא עליהם׃

**מ:כג ולא זכר שר המשקים -** בו ביום׃

**וישכחהו -** לאחר מכן. מפני שתלה בו יוסף בטחונו לזכרו, הוזקק להיות אסור עוד שתי שנים, שנאמר (תהלים מ ה) אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים, ולא בטח על מצרים הקרוים (ישעיה ל ז) רהב׃

---

**גור אריה**

ער ואונן לאו קדושין היתה - הייתי אומר דודאי קדושין הם, והא דאמרה 'יתומה אני' לא בשביל היתר כלתו, שאם לא כן היתה אסורה משום כלתו, אלא 'יתומה אני' וברשות עצמי אני להנשא לכל מי שארצה, לאפוקי אם לא היתה יתומה לא היתה ברשות עצמה להנשא רק ברשות אביה, דשמא אביה קדשה במקום אחר. אף על גב דכבר נשאת ויצאת מרשות אביה - אמרה 'יתומה אני' כלומר שנעשה בה מעשה יתומה בחיי אביה, דכיון דיצאה מרשות אביה הרי היא 'יתומה' נקראת כדאמרינן בכמה דוכתי, ובהדיא קאמר התם (סוטה י.) 'שמא קבל אביך בך קדושין - יתומה אני', ולא קאמר 'שמא קדושין היו', אלא רוצה לומר 'שמא קבל אביך קדושין' במקום אחר - 'יתומה אני', פירוש שנעשה בי מעשה יתומה בחיי אבי, שכבר נשאת ויצאת מרשות אביה. וכן יש להוכיח בהדיא מדברי התוספות כדלקמן. והשתא הדרא קושין לדוכתיה שהיתה אסורה ליהודה משום כלתו, ויראה שלא היתה אסורה ליהודה משום כלתו למאן דאמר כלתו אסורה לבני נח - דכל דיש בה איסור מיתה לישראל אסורה לבן נח - יש לומר דכמו שאיסור אשת אח (ויקרא יח, טז) - נדחה משום ייבום דהוא מצוה, אף איסור כלתו נדחה משום ייבום דהוא מצוה. אף על גב דאין ייבום אלא באחים (דברים כה, ה) - קודם מתן תורה היה הייבום אף באב, וכן פירש הרמב"ן (פסוק ח), ולפיכך היה אסור כלתו נדחה מפני מצות ייבום׃

# פרשת מקץ

**פרק מא (א)** וַיְהִ֕י מִקֵּ֖ץ שְׁנָתַ֣יִם יָמִ֑ים וּפַרְעֹ֖ה חֹלֵ֥ם וְהִנֵּ֖ה עֹמֵ֥ד עַל־הַיְאֹֽר׃ **(ב)** וְהִנֵּ֗ה מִן־הַיְאֹר֙ עֹלֹ֣ת שֶׁ֔בַע פָּר֥וֹת יְפ֖וֹת מַרְאֶ֑ה וּבְרִיאֹ֣ת בָּשָׂ֔ר וַתִּרְעֶ֖ינָה בָּאָֽחוּ׃ **(ג)** וְהִנֵּ֨ה שֶׁ֤בַע פָּרוֹת֙ אֲחֵר֣וֹת עֹל֔וֹת אַחֲרֵיהֶ֖ן מִן־הַיְאֹ֑ר רָעוֹת֙ מַרְאֶ֔ה וְדַקּ֖וֹת בָּשָׂ֑ר וַתַּעֲמֹ֥דְנָה אֵצֶ֛ל הַפָּרֹ֖ות עַל־שְׂפַ֥ת הַיְאֹֽר׃ **(ד)** וַתֹּאכַ֨לְנָה הַפָּר֜וֹת רָעוֹת֙ הַמַּרְאֶ֔ה וְדַקֹּ֖ת הַבָּשָׂ֑ר אֵ֚ת שֶׁ֣בַע הַפָּר֔וֹת יְפ֖וֹת הַמַּרְאֶ֥ה וְהַבְּרִיאֹ֑ת וַיִּיקַ֥ץ פַּרְעֹֽה׃ **(ה)** וַיִּישָׁ֖ן וַיַּחֲלֹ֣ם שֵׁנִ֑ית וְהִנֵּ֨ה| שֶׁ֤בַע שִׁבֳּלִים֙ עֹלֹ֣ות בְּקָנֶ֔ה אֶחָ֖ד בְּרִיאֹ֥ות וְטֹבֹֽות׃ **(ו)** וְהִנֵּ֗ה שֶׁ֤בַע שִׁבֳּלִים֙ דַּקֹּ֣ות וּשְׁדוּפֹ֔ת קָדִ֖ים צֹמְחֹ֥ות אַחֲרֵיהֶֽן׃ **(ז)** וַתִּבְלַ֙עְנָה֙ הַשִּׁבֳּלִ֣ים הַדַּקֹּ֔ות אֵ֖ת שֶׁ֣בַע הַשִּׁבֳּלִ֣ים הַבְּרִיאֹ֣ות וְהַמְלֵאֹ֑ות וַיִּיקַ֥ץ פַּרְעֹ֖ה וְהִנֵּ֥ה חֲלֽוֹם׃ **(ח)** וַיְהִ֣י בַבֹּ֔קֶר וַתִּפָּ֥עֶם רוּחֹ֖ו וַיִּשְׁלַ֣ח וַיִּקְרָ֗א אֶת־כָּל־חַרְטֻמֵּ֤י מִצְרַ֙יִם֙ וְאֶת־כָּל־חֲכָמֶ֔יהָ וַיְסַפֵּ֥ר פַּרְעֹ֛ה לָהֶ֖ם אֶת־חֲלֹמֹ֑ו וְאֵין־פּוֹתֵ֥ר אוֹתָ֖ם לְפַרְעֹֽה׃ **(ט)** וַיְדַבֵּ֣ר שַׂר־הַמַּשְׁקִ֔ים אֶת־פַּרְעֹ֖ה לֵאמֹ֑ר אֶת־חֲטָאַ֖י אֲנִ֥י מַזְכִּ֖יר הַיֹּֽום׃ **(י)** פַּרְעֹ֞ה קָצַ֣ף עַל־עֲבָדָ֗יו וַיִּתֵּ֤ן אֹתִי֙ בְּמִשְׁמַ֣ר בֵּית־שַׂ֔ר הַטַּבָּחִ֖ים אֹתִ֑י וְאֵ֥ת שַׂר־הָאֹפִֽים׃ **(יא)** וַנַּחַלְמָ֥ה חֲלֹ֖ום בְּלַ֣יְלָה אֶחָ֑ד אֲנִ֥י וָה֛וּא אִ֥ישׁ כְּפִתְרֹ֥ון חֲלֹמֹ֖ו חָלָֽמְנוּ׃

**רש"י**

**מא:א על היאור** - כל שאר נהרות אינם קרוים יאורים חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויין יאורים יאורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם, לפי שאין גשמים יורדין במצרים תדיר כשאר ארצות:

**מא:ב יפות מראה** - סימן הוא לימי שובע, שהבריות נראות יפות זו לזו, שאין עין בריה צרה בחברתה:[112]

**מא:ד ותאכלנה** - סימן שתהא כל שמחת השובע נשכחתו בימי הרעב:[113]

**מא:ח חרטמי** - הנחרים בטימי מתים, ששואלים בעצמות. טימי, הן עצמות בלשון ארמי, ובמשנה בית שהוא מלא טמיא, מלא עצמות:

**רמב"ן**

**מא:ד "ותאכלנה הפרות" – פתרון החלום ועצת יוסף**

**ותאכלנה הפרות** - על דעתי הוא סימן שיאכלו שני הרעב את שנות השבע, ומזה למד יוסף לאמר לפרעה ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות, והיה האוכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב, כי ראה שהפרות והשבלים הטובות תבואנה אל קרב הרעות. ואיננה עצה, כי הליועץ למלך נתנוהו, רק בפתרון החלום אמר כן. ונשכח כל השבע, ולא יודע השבע, פתרון ולא נודע כי באו אל קרבנה ומראיהן רע, כי ראה שלא היו באכילתן בריאות וטובות, רק היו להן למחיה, אילו לא אכלו אותן היו מתות בכחשיהן. ולא כדברי רש"י שאמר ונשכח כל השבע, הוא פתרון הבליעה:

**גור אריה**

**112 פרט בחלום שלא פתר יוסף** (על "יפות מראה – סימן לשובע") **(ב) סימן וכו'.** ואינו רוצה רש"י לפתור החלום, אלא שבפתרון יוסף לא פתר מה שראה אותן יפות מראה - תירץ שהוא סימן לשני השובע, ולא הוצרך דבר זה לפתרון כי הוא ידוע:

**113 רש"י והרמב"ן בפתרון החלום** (על "ותאכלנה – שמחת השובע נשכחת") **(ד) סימן הוא וכו'.** פירוש אף על גב שבפתרון יוסף לא פתר האכילה - היינו שהאכילה הוא סימן וכו', ולא הוצרך לפרש כי הוא בכלל "וקמו שני הרעב" (ר' פסוק ל). והרמב"ן הקשה על רש"י ואמר כי "ונשכח כל השבע" (שם) הוא פתרון מה שראה בחלום "ולא נודע כי באו אל קרבנה" (פסוק כא), אבל פתרון האכילה הוא כי שני הרעב יאכלו ויתפרנסו מן שני השובע, ולפיכך אמר יוסף "ועתה ירא פרעה איש חכם ונבון" (ר' פסוק לג) ואם לא היה זה נרמז בחלום הליועץ נתנוהו למלך, שהיה מיעץ לו, אלא שנראה בחלום כי אכלו הפרות הרעות את הטובות. ומה שהקשה הרמב"ן כי לא נודע השובע הוא פתרון "ולא נודע כי באו אל קרבנה", זה אין קשיא, דלא יתכן לומר "ולא נודע כי באו אל קרבנה" אלא עם האכילה והאכילה - "ולא נודע כי באו אל קרבנה" - אחד הוא על שישכח השובע, ויפה הביא הרא"ם ראיה. דהא גבי שבלים לא יתכן אכילה - שיהיו השבלים הרעות ניזונות מן הטובות, ועל כרחך צריך לפרש גבי שבלים שיהיו נבלעים השנים הטובות ברעות ולא נודע, הכי נמי גבי פרות - האכילה הוא רמז על "ונשכח כל השובע", לכך פירש רש"י (פסוק ל) שהוא פתרון הבליעה, ולא אמר שהוא פתרון האכילה, כי מן הבליעה יש ללמוד יותר, דהוא רמז על שנשכח כל השובע. ועוד איך אפשר שיהיה פתרון האכילה - שיהיו אוכלים השנים הרעות את הטובות, דאין ספק כי החלום הוא מראה לאדם מה שהוא נגזר מן השמים, ודבר זה שיהיו אוכלים שני הרעב את שני השבע אין זה פועל השם, לכך נכון דברי רש"י ז"ל שלא היה ענין האכילה רק שיהיה נשכח השובע. אף על גב דהיה יוסף מאצר את התבואה (פסוקים מח, מט) - כל כך רעב היה אחר כך עד שלא נודע השובע. אף על גב שאם לא היו ימי שני השובע היה הרעב עוד יותר, אין בכך כלום, כיון שהיה רעב גדול למאד אחר כך, שייך שפיר ולא נודע השובע. ומה שהקשה (הרמב"ן) וכי ליועץ המלך נתנו, יתבאר לקמן (אות טז) שיוסף אמר לפרעה אל יקשה לך על הפתרון למה בא החלום הזה אל פרעה ולא אל אדם אחר, דבשביל כך בא החלום לך ו"ועתה יראה פרעה וגו'" (פסיק לג) כמו שיתבאר:

(יב) וְשָׁם אִתָּנוּ נַעַר עִבְרִי עֶבֶד לְשַׂר הַטַּבָּחִים וַנְּסַפֶּר־לוֹ וַיִּפְתָּר־לָנוּ אֶת־חֲלֹמֹתֵינוּ אִישׁ כַּחֲלֹמוֹ פָּתָר׃ (יג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר
פָּתַר־לָנוּ כֵּן הָיָה אֹתִי הֵשִׁיב עַל־כַּנִּי וְאֹתוֹ תָלָה׃ (יד) וַיִּשְׁלַח פַּרְעֹה וַיִּקְרָא אֶת־יוֹסֵף וַיְרִיצֻהוּ מִן־הַבּוֹר וַיְגַלַּח וַיְחַלֵּף
שִׂמְלֹתָיו וַיָּבֹא אֶל־פַּרְעֹה׃ (טו) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף חֲלוֹם חָלַמְתִּי וּפֹתֵר אֵין אֹתוֹ וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי עָלֶיךָ לֵאמֹר
תִּשְׁמַע חֲלוֹם לִפְתֹּר אֹתוֹ׃ (טז) וַיַּעַן יוֹסֵף אֶת־פַּרְעֹה לֵאמֹר בִּלְעָדָי אֱלֹהִים יַעֲנֶה אֶת־שְׁלוֹם פַּרְעֹה׃ (יז) וַיְדַבֵּר פַּרְעֹה
אֶל־יוֹסֵף בַּחֲלֹמִי הִנְנִי עֹמֵד עַל־שְׂפַת הַיְאֹר׃ (יח) וְהִנֵּה מִן־הַיְאֹר עֹלֹת שֶׁבַע פָּרוֹת בְּרִיאוֹת בָּשָׂר וִיפֹת תֹּאַר וַתִּרְעֶינָה
בָּאֲחוּ׃ (יט) וְהִנֵּה שֶׁבַע־פָּרוֹת אֲחֵרוֹת עֹלוֹת אַחֲרֵיהֶן דַּלּוֹת וְרָעוֹת תֹּאַר מְאֹד וְרַקּוֹת בָּשָׂר לֹא־רָאִיתִי כָהֵנָּה בְּכָל־
אֶרֶץ מִצְרַיִם לָרֹעַ׃ (כ) וַתֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת הָרַקּוֹת וְהָרָעוֹת אֵת שֶׁבַע הַפָּרוֹת הָרִאשֹׁנוֹת הַבְּרִיאֹת׃ (כא) וַתָּבֹאנָה אֶל־
קִרְבֶּנָה וְלֹא נוֹדַע כִּי־בָאוּ אֶל־קִרְבֶּנָה וּמַרְאֵיהֶן רַע כַּאֲשֶׁר בַּתְּחִלָּה וָאִיקָץ׃ (כב) וָאֵרֶא בַּחֲלֹמִי וְהִנֵּה! שֶׁבַע שִׁבֳּלִים
עֹלֹת בְּקָנֶה אֶחָד מְלֵאוֹת וְטֹבוֹת׃ (כג) וְהִנֵּה שֶׁבַע שִׁבֳּלִים צְנֻמוֹת דַּקּוֹת שְׁדֵפוֹת קָדִים צֹמְחוֹת אַחֲרֵיהֶם׃ (כד)
וַתִּבְלַעְנָה הַשִּׁבֳּלִים הַדַּקּוֹת אֵת שֶׁבַע הַשִּׁבֳּלִים הַטֹּבוֹת וָאֹמַר אֶל־הַחַרְטֻמִּים וְאֵין מַגִּיד לִי׃ (כה) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־
פַּרְעֹה חֲלוֹם פַּרְעֹה אֶחָד הוּא אֵת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה הִגִּיד לְפַרְעֹה׃ (כו) שֶׁבַע פָּרֹת הַטֹבֹת שֶׁבַע שָׁנִים הֵנָּה וְשֶׁבַע
הַשִּׁבֳּלִים הַטֹבֹת שֶׁבַע שָׁנִים הֵנָּה חֲלוֹם אֶחָד הוּא׃ (כז) וְשֶׁבַע הַפָּרוֹת הָרַקּוֹת וְהָרָעֹת הָעֹלֹת אַחֲרֵיהֶן שֶׁבַע שָׁנִים
הֵנָּה וְשֶׁבַע הַשִּׁבֳּלִים הָרֵקוֹת שְׁדֵפוֹת הַקָּדִים יִהְיוּ שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב׃ (כח) הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל־פַּרְעֹה אֲשֶׁר
הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה הֶרְאָה אֶת־פַּרְעֹה׃ (כט) הִנֵּה שֶׁבַע שָׁנִים בָּאוֹת שָׂבָע גָּדוֹל בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (ל) וְקָמוּ שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב
אַחֲרֵיהֶן וְנִשְׁכַּח כָּל־הַשָּׂבָע בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם וְכִלָּה הָרָעָב אֶת־הָאָרֶץ׃ (לא) וְלֹא־יִוָּדַע הַשָּׂבָע בָּאָרֶץ מִפְּנֵי הָרָעָב הַהוּא
אַחֲרֵי־כֵן כִּי־כָבֵד הוּא מְאֹד׃ (לב) וְעַל הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם אֶל־פַּרְעֹה פַּעֲמָיִם כִּי־נָכוֹן הַדָּבָר מֵעִם הָאֱלֹהִים וּמְמַהֵר
הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ׃ (לג) וְעַתָּה יֵרֶא פַּרְעֹה אִישׁ נָבוֹן וְחָכָם וִישִׁיתֵהוּ עַל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (לד) יַעֲשֶׂה פַרְעֹה וְיַפְקֵד
פְּקִדִים עַל־הָאָרֶץ וְחִמֵּשׁ אֶת־אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע׃

**רש"י**

**ואין פותר אותם לפרעה** - פותרים היו[114] אותם, אבל לא לפרעה, שלא היה קולן נכנס באזניו, ולא היה לו קורת רוח בפתרונם, שהיו אומרים שבע בנות אתה מוליד, שבע בנות אתה קובר׃

**מא:יב נער עברי עבד** - ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה. מזכירו בלשון בזיון׃

**נער** - שוטה ואין ראוי לגדולה׃

**עברי** - אפילו לשוננו אינו מכיר׃

**עבד** - וכתוב בנמוסי מצרים שאין עבד מולך ולא לובש בגדי שרים׃

**מא:כו שבע שנים, שבע שנים** - כולן אינן אלא שבע, ואשר נשנה החלום פעמים לפי שהדבר מזומן, כמו שפירש לו בסוף (פסוק לב) ועל השנות החלום וגו׳. בשבע שנים הטובות נאמר (פסוק כה) הגיד לפרעה, לפי שהיה סמוך, ובשבע שני רעב נאמר

**רש"י (המשך)**

(פסוק כח) הראה את פרעה, לפי שהיה הדבר מופלג ורחוק, נופל בו לשון מראה׃

**גור אריה**

114 **מדוע לא נכנס פתרונם באזני פרעה** (על "פותרים היו") **פותרים היו וכו׳.** דאם לא כן "לפרעה" למה לי, אלא שהיו פותרים אותו ולא היה נכנס באזני פרעה. ואם תאמר ולמה לא היה נכנס באזניו, מנא ידע, שמא אמת פתרו, ויש לומר שכל מי שרוחו מקשקש בקרבו - הוא בשביל שחלם לו חלום שצריך

(לה) וְיִקְבְּצוּ אֶת־כָּל־אֹכֶל הַשָּׁנִים הַטֹּבוֹת הַבָּאוֹת הָאֵלֶּה וְיִצְבְּרוּ־בָר תַּחַת יַד־פַּרְעֹה אֹכֶל בֶּעָרִים וְשָׁמָרוּ׃ (לו) וְהָיָה הָאֹכֶל לְפִקָּדוֹן לָאָרֶץ לְשֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב אֲשֶׁר תִּהְיֶיןָ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם וְלֹא־תִכָּרֵת הָאָרֶץ בָּרָעָב׃ (לז) וַיִּיטַב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פַרְעֹה וּבְעֵינֵי כָּל־עֲבָדָיו׃ (לח) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־עֲבָדָיו הֲנִמְצָא כָזֶה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ׃ (לט) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתְךָ אֶת־כָּל־זֹאת אֵין־נָבוֹן וְחָכָם כָּמוֹךָ׃ (מ) אַתָּה תִּהְיֶה עַל־בֵּיתִי וְעַל־פִּיךָ יִשַּׁק כָּל־עַמִּי רַק הַכִּסֵּא אֶגְדַּל מִמֶּךָּ׃ (מא) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף רְאֵה נְתַתִּי אֹתְךָ עַל כָּל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (מב) וַיָּסַר פַּרְעֹה אֶת־טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל־יַד יוֹסֵף וַיַּלְבֵּשׁ אֹתוֹ בִּגְדֵי־שֵׁשׁ וַיָּשֶׂם רְבִד הַזָּהָב עַל־צַוָּארוֹ׃ (מג) וַיַּרְכֶּב אֹתוֹ בְּמִרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה אֲשֶׁר־לוֹ וַיִּקְרְאוּ לְפָנָיו אַבְרֵךְ וְנָתוֹן אֹתוֹ עַל כָּל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (מד) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף אֲנִי פַרְעֹה וּבִלְעָדֶיךָ לֹא־יָרִים אִישׁ אֶת־יָדוֹ וְאֶת־רַגְלוֹ בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (מה) וַיִּקְרָא פַרְעֹה שֵׁם־יוֹסֵף צָפְנַת פַּעְנֵחַ וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־אָסְנַת בַּת־פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אֹן לְאִשָּׁה וַיֵּצֵא יוֹסֵף עַל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (מו) וְיוֹסֵף בֶּן־שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּעָמְדּוֹ לִפְנֵי פַרְעֹה מֶלֶךְ־מִצְרָיִם וַיֵּצֵא יוֹסֵף מִלִּפְנֵי פַרְעֹה וַיַּעֲבֹר בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (מז) וַתַּעַשׂ הָאָרֶץ בְּשֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע לְקֻמָצִים׃ (מח) וַיִּקְבֹּץ אֶת־כָּל־אֹכֶל| שֶׁבַע שָׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּתֵּן־אֹכֶל בֶּעָרִים אֹכֶל שְׂדֵה־ הָעִיר אֲשֶׁר סְבִיבֹתֶיהָ נָתַן בְּתוֹכָהּ׃ (מט) וַיִּצְבֹּר יוֹסֵף בָּר כְּחוֹל הַיָּם הַרְבֵּה מְאֹד עַד כִּי־חָדַל לִסְפֹּר כִּי־אֵין מִסְפָּר׃

**רש״י**

**מא:מב ויסר פרעה את טבעתו** - נתינת טבעת המלך הוא אות למי שנותנה לו להיות שני לו לגדולה׃

**בגדי שש** - דבר חשיבות הוא במצרים׃

**מא:מג אברך** - כתרגומו דין אבא למלכא. רך בלשון ארמי מלך. בהשותפין (בבא בתרא ד א) לא ריכא ולא בר ריכא. ובדברי אגדה דרש ר׳ יהודה אברך זה יוסף שהוא אב בחכמה ורך בשנים, אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים, אין אברך אלא לשון ברכים, שהכל היו נכנסין ויוצאין תחת ידו, כענין שנאמר ונתון אותו וגו׳׃

**מא:מה צפנת פענח** - מפרש הצפונות, ואין לפענח דמיון במקרא׃

**רש״י (המשך)**

**פוטי פרע** - הוא פוטיפר, ונקרא פוטיפרע על שנסתרס מאליו, לפי שלקח את יוסף למשכב זכר׃

**גור אריה**

לפתרון - אין רוחו נחה לו עד שנפתר לו, וכאשר פתרו לו החלום לפרעה עדיין לא נחה רוחו בקרבו, וידע בשביל זה שאין ממש בפתרון שלהם. ועוד נראה דכאשר יוליד ז׳ בנות ויקבור ז׳ בנות - הרי הוא כמו בראשונה, ואם כן למה תפעם רוחו, כי דבר זה שתתפעם רוחו מורה על חדוש. וכן יראה ממה שפירש שהיו פותרין לו ז׳ בנות, דאם לא כן מנא ליה לרז״ל (ב״ר פט, ו) לומר שכך היו פותרין לו ׳ז בנות אתה מוליד וכו״, או מה נפקא מיניה מה היו פותרים כיון שלא יפה היו פותרים, אלא נראה שרז״ל דקדקו שהכתוב אומר ״ואין פותר אותם לפרעה״, שלא היה קולם נכנס באזניו, ורוצה לומר כאילו לא פתרו אליו כלום, וזהו על כרחך שאמרו ׳ז׳ בנות אתה מוליד וז׳ בנות אתה קובר׳ והשתא הוא כמו בראשונה, ואם כן בשביל מה ״ותפעם רוחו״, ולפיכך לא היה קולם נכנס באזניו. ורז״ל במה שאמרו שהיו פותרים ׳ז׳ בנות׳ וכן ׳ז׳ אפרכיות וכו״ באו לפרש למה לא היה קולם נכנס באזניו, ולפיכך פירשו ז״ל שהיו פותרים דבר שאינו חדוש כמו ׳ז׳ בנות יהיה מוליד וכו״, אבל יוסף היה פותר חדוש גדול, שיהיה רעב ויהיה צריך לאצר תבואה, ולכך הוצרך יוסף לומר ״ועתה ירא פרעה״ (פסוק לג). ויתורץ בזה גם כן קושית הרמב״ן (פסוק ד) למה הוצרך יוסף לומר ״ועתה ירא פרעה״, אבל אחר שהתפעם רוחו בקרבו על דבר חדוש, והם לא פתרו לו שום דבר חדוש, לא היה קולם נכנס באזניו, ולפיכך אמר יוסף מה שתפעם רוחך הוא בשביל שהחלום הזה דבר חדוש שמראה לך השם כדי שתעשה זה - ״ועתה ירא פרעה איש חכם ונבון״. ומצאתי פירוש בדרך אגדה דכתיב ״ואין פותר אותם לפרעה״ כלומר לא היו פותרים לפרעה, כי לפי שהיו פותרים ׳שבע בנות וכו״, ושאל להם למה נקראו הבנות ״פרות״, והשיבו על שם ״פרו ורבו״ (לעיל א, כח), כי שם ״פרות״ ושם ׳לידת בנות׳ הכל יקרא ׳פרה׳. וזה לא היה פתרון לפרעה, כי לפרעה שלא היה יודע לשון הקדש לא היה לו זה פתרון כלל. ומצאנו לקמן דלא היה פרעה מבין לשון הקדש בפרשת ויחי (רש״י להלן נ, ו), כי בלשונו של פרעה לא היה נקרא הפרה ושם ׳פרה ורבה׳ בלשון אחד, והיינו דכתיב ״ואין פותר אותם״ מלא בו״ו, אותיות ׳פרות׳, ה״פרות״ לא היו פותרין אותם לפרעה. ודבר זה דברי אגדה, ויש להשיב עליהם, דהא גם כן דרשו כן רז״ל (ב״ר פט, ו) ׳ז׳ אפרכיות אתה כובש וכו״, וזה לא יתכן לפי זה, מכל מקום אין זה קשיא, כיון שפתרון הפרות לא היה כלום ולא היה נכנס באזניו - גם כן פתרון השבלים שדומה לזה - אינו כלום. ואין להקשות לפירוש אשר אמרנו מנא ליה דהיו פותרין הני תרי מילי - דלמא מידי אחריני דהוי גם כן כמו אלו שנים שאינו דבר חדוש, שזה אין קשיא, דכיון

(נ) וְיוֹסֵף יֵלַד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב אֲשֶׁר יָלְדָה־לּוֹ אָסְנַת בַּת־פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן׃ (נא) וַיִּקְרָא יוֹסֵף
אֶת־שֵׁם הַבְּכוֹר מְנַשֶּׁה כִּי־נַשַּׁנִי אֱלֹהִים אֶת־כָּל־עֲמָלִי וְאֵת כָּל־בֵּית אָבִי׃ (נב) וְאֶת שֵׁם הַשֵּׁנִי קָרָא אֶפְרָיִם כִּי־הִפְרַנִי
אֱלֹהִים בְּאֶרֶץ עָנְיִי׃ (נג) וַתִּכְלֶינָה שֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע אֲשֶׁר הָיָה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (נד) וַתָּחֶלְינָה שֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב לָבוֹא
כַּאֲשֶׁר אָמַר יוֹסֵף וַיְהִי רָעָב בְּכָל־הָאֲרָצוֹת וּבְכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיָה לֶחֶם׃ (נה) וַתִּרְעַב כָּל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם
אֶל־פַּרְעֹה לַלָּחֶם וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה לְכָל־מִצְרַיִם לְכוּ אֶל־יוֹסֵף אֲשֶׁר־יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ׃ (נו) וְהָרָעָב הָיָה עַל כָּל־פְּנֵי
הָאָרֶץ וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת כָּל־אֲשֶׁר בָּהֶם וַיִּשְׁבָּר לְמִצְרַיִם וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (נז) וְכָל־הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיְמָה
לִשְׁבָּר אֶל־יוֹסֵף כִּי־חָזַק הָרָעָב בְּכָל־הָאָרֶץ׃ **פרק מב** (א) וַיַּרְא יַעֲקֹב כִּי יֶשׁ־שֶׁבֶר בְּמִצְרָיִם וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה
תִּתְרָאוּ׃ (ב) וַיֹּאמֶר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי כִּי יֶשׁ־שֶׁבֶר בְּמִצְרָיִם רְדוּ־שָׁמָּה וְשִׁבְרוּ־לָנוּ מִשָּׁם וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת׃ (ג) וַיֵּרְדוּ אֲחֵי־
יוֹסֵף עֲשָׂרָה לִשְׁבֹּר בָּר מִמִּצְרָיִם׃ (ד) וְאֶת־בִּנְיָמִין אֲחִי יוֹסֵף לֹא־שָׁלַח יַעֲקֹב אֶת־אֶחָיו כִּי אָמַר פֶּן־יִקְרָאֶנּוּ אָסוֹן׃

**רש"י**

**מא:נ בטרם תבוא שנת הרעב** - מכאן שאסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון׃[115]

**מא:נה ותרעב כל ארץ מצרים** - שהרקיבה תבואתם שאצרו חוץ משל יוסף׃

**אשר יאמר לכם תעשו** - לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו[116], וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו, אמר להם למה לא צברתם בר, והלא הכריז לכם ששני הרעב באים, אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה, אמר להם אם כן כל אשר יאמר לכם תעשו, הרי גזר על התבואה והרקיבה, מה אם יגזור עלינו ונמות׃

**מב:א וירא יעקב כי יש שבר במצרים** - ומהיכן ראה, והלא לא ראה אלא שמע, שנאמר (להלן מב ב) הנה שמעתי וגו', ומהו וירא, ראה באספקלריא של קדש שעדיין יש לו שבר במצרים. ולא היתה נבואה ממש להודיעו בפירוש שזה יוסף׃

**למה תתראו** - למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כאלו אתם שבעים, שבאותה שעה עדיין היה להם תבואה. [ולי נראה פשוטו למה תתראו, למה יהיו הכל מסתכלין בכם ומתמיהים בכם שאין אתם מבקשים לכם אוכל בטרם שיכלה

**רש"י (המשך)**

מה שבידכם]. ומפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה, למה תהיו כחושים ברעב. ודומה לו (משלי יא כה) ומרוה גם הוא יורה׃

**מב:ב רדו שמה** - ולא אמר לכו, רמז למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים, כמנין רד"ו׃

**מב:ג וירדו אחי יוסף** - ולא כתב בני יעקב, מלמד שהיו מתחרטים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו באחוה ולפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם׃

**עשרה** - מה תלמוד לומר, והלא כתיב (פסוק ד) ואת בנימין אחי יוסף לא שלח, אלא לענין האחוה היו חלוקין לעשרה, שלא היתה אהבת כולם ושנאת כולם שוה לו, אבל לענין לשבור בר כולם לב אחד להם׃

**מב:ד פן יקראנו אסון** - ובבית לא יקראנו אסון, אמר רבי אליעזר בן יעקב מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה׃

---

**גור אריה**

שאלו שני חלומות ראה בלילה אחד - על כרחך הם שוים ודומים, כי כך הם דומים; כי הבנים ישוב הארץ כמו כבוש הארץ, כדילפינן מקרא (לעיל א, כח) "פרו ורבו וכבשוה", 'מי שדרכו לכבוש הארץ מצווה על פריה ורביה' (רש"י שם), וז' שבלים הם דומים לז' אפרכיות שיכבוש, וישוב הארץ דומה למי שיכבוש הארץ, ואם כן בענין זה הם ז' פרות גם כן, כי הם שווים. ויש לומר גם כן שלאו דווקא שהיו פותרים לו 'ז' בנות', רק מידי דלא הוי חדוש היו פותרין, רק שרצו לומר דבר כזה שאינו חדוש היו פותרין, וחדא מלתא נקט׃

**115 גדרי האיסור** (על "אסור לשמש מטתו בשני רעבון") **(נ) מכאן שאדם אסור לשמש מטתו וכו'.** וצריך לומר כי נולדה ליוסף בת כבר, דאם לא כן אפילו בשנת רעבון - כיון שלא קיים מצות פריה ורביה עד שיש לו בן ובת למה נאסר לו תשמיש המטה, ולפיכך היה לוי משמש מטתו, שהרי יוכבד נולדה בין החומות. וכן יצחק היה משמש מטתו, דכתיב (לעיל כו, ח) "והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו". אך קשה דאם כן יהיו יותר מע' נפש, לפיכך נראה הרעב דהכא - כיון שהיה קצוב ז' שנים (פסוק ל) - לא היה רשאי לשמש מטתו, דלא אמרינן דמותר רק בשביל שאין קצבה לרעב, ויהיה עומד בלא בנים לעולם, אבל הכא שיש קצבה - אסור. ועוד יש לומר דלאו לענין אסור קאמר, דודאי מותר, אלא דמכל מקום גנאי היה לאפרים ומנשה אם נולדו בשני רעבון על ידי דחיית אסור. ומצינו כהאי גוונא, דאמרינן בסוף שבת (קנו.) מאן דנולד בשבת - מיית בשבתא, דמתחלל שבת על ידו, ואף על גב דלאו איהו עבד, מכל מקום גנאי הוא לו שעל ידו מתחלל שבת, הכא נמי גנאי היה להם שיהיו נולדים על ידי דחיית אסור, דהיינו תשמיש בשני רעב׃

**116 המילה כיסוד הקיום** (על "לפי שהיה אומר להם שימולו") **(נה) לפי שאמר להם שימולו וכו'.** וקשיא לי למה אמר להם שימולו, והלא אין מכריחים את הגוי להתגייר, ויש לדבר זה ענין נפלא, כי כאשר ראה יוסף כי התבואה שלהם הרקיבה ותבואת יוסף לא הרקיבה - אז ידע יוסף כי מחמת שערלים היו,

(ה) וַיָּבֹאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִשְׁבֹּר בְּתוֹךְ הַבָּאִים כִּי־הָיָה הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן׃ (ו) וְיוֹסֵף הוּא הַשַּׁלִּיט עַל־הָאָרֶץ הוּא הַמַּשְׁבִּיר לְכָל־עַם הָאָרֶץ וַיָּבֹאוּ אֲחֵי יוֹסֵף וַיִּשְׁתַּחֲווּ־לוֹ אַפַּיִם אָרְצָה׃ (ז) וַיַּרְא יוֹסֵף אֶת־אֶחָיו וַיַּכִּרֵם וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם וַיְדַבֵּר אִתָּם קָשׁוֹת וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֵאַיִן בָּאתֶם וַיֹּאמְרוּ מֵאֶרֶץ כְּנַעַן לִשְׁבָּר־אֹכֶל׃ (ח) וַיַּכֵּר יוֹסֵף אֶת־אֶחָיו וְהֵם לֹא הִכִּרֻהוּ׃ (ט) וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלֹמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מְרַגְּלִים אַתֶּם לִרְאוֹת אֶת־עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם׃ (י) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לֹא אֲדֹנִי וַעֲבָדֶיךָ בָּאוּ לִשְׁבָּר־אֹכֶל׃ (יא) כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ־אֶחָד נָחְנוּ כֵּנִים אֲנַחְנוּ לֹא־הָיוּ עֲבָדֶיךָ מְרַגְּלִים׃ (יב) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לֹּא כִּי־עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת׃ (יג) וַיֹּאמְרוּ שְׁנֵים עָשָׂר עֲבָדֶיךָ אַחִים| אֲנַחְנוּ בְּנֵי אִישׁ־אֶחָד בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְהִנֵּה הַקָּטֹן אֶת־ אָבִינוּ הַיּוֹם וְהָאֶחָד אֵינֶנּוּ׃ (יד) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף הוּא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵכֶם לֵאמֹר מְרַגְּלִים אַתֶּם׃

**רש"י**

**מב:ה בתוך הבאים** - מטמינין עצמן שלא יכירום, לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו כולם בפתח אחד אלא שיכנס כל אחד בפתחו, כדי שלא תשלוט בהם עין הרע שכולם נאים וכולם גבורים:

**מב:ח ויכר יוסף וגו'** - לפי שהניחם חתומי זקן:

**והם לא הכרהו** - שיצא מאצלם בלא חתימת זקן, ועכשיו בא בחתימת זקן. ומדרש אגדה ויכר יוסף את אחיו כשנמסרו בידו הכיר שהם אחיו ורחם עליהם, והם לא הכירוהו כשנפל בידם לנהוג בו אחוה:

**מב:ט אשר חלם להם** - עליהם, וידע שנתקיימו, שהרי השתחוו לו:

**ערות הארץ** - גלוי הארץ, מהיכן היא נוחה ליכבש, כמו (ויקרא כ יח) את מקורה הערה, וכמו (יחזקאל טז ז) ערום ועריה. וכן כל ערוה שבמקרא לשון גילוי.

**מב:יא כלנו בני איש אחד נחנו** - נצנצה בהם רוח הקדש וכללוהו עמהם שאף הוא בן אביהם:

**מב:יב כי ערות הארץ באתם לראות** - שהרי נכנסתם בעשרה שערי העיר, למה לא נכנסתם בשער אחד:

**מב:יג ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו'** - ובשביל אותו אחד שאיננו נתפזרנו בעיר לבקשו:

**מב:יד הוא אשר דברתי** - הדבר אשר דברתי שאתם מרגלים הוא האמת והנכון, זהו לפי פשוטו. ומדרשו אמר להם ואלו מצאתם אותו ויפסקו עליכם ממון הרבה תפדוהו. אמרו לו הן. אמר להם ואם יאמרו לכם שלא יחזירוהו בשום ממון מה תעשו. אמרו לו לכך באנו, להרוג או ליהרג, אמר להם הוא אשר דברתי

**רמב"ן**

**מב:ט מדוע התנכר יוסף לאחיו – קיום החלומות**

**ויזכר יוסף את החלומות אשר חלם להם** - עליהם, וידע שנתקיימו שהרי השתחוו לו, לשון רש"י. ולפי דעתי שהדבר בהפך, כי יאמר הכתוב כי בראות יוסף את אחיו משתחוים לו זכר כל החלומות אשר חלם להם וידע שלא נתקיים אחד מהם בפעם הזאת, כי יודע בפתרונם כי כל אחיו ישתחוו לו בתחילה מן החלום הראשון, והנה אנחנו מאלמים אלומים, כי "אנחנו" ירמוז לכל אחיו אחד עשר, ופעם שנית ישתחוו לו השמש והירח ואחד עשר כוכבים מן החלום השני, וכיון שלא ראה בנימן עמהם חשב זאת התחבולה שיעליל עליהם כדי שיביאו גם בנימין אחיו אליו לקיים החלום הראשון תחילה:

ועל כן לא רצה להגיד להם אני יוסף אחיכם, ולאמר מהרו ועלו אל אבי וישלח העגלות כאשר עשה עמהם בפעם השניה, כי היה אביו בא מיד בלא ספק. ואחרי שנתקיים החלום הראשון הגיד להם לקיים החלום השני. ולולי כן היה יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול ואבל על שמעון ועליו, ואף אם היה רצונו לצער את אחיו קצת איך לא יחמול על שיבת אביו, אבל את הכל עשה יפה בעתו לקיים החלומות כי ידע שיתקיימו באמת:

גם הענין השני שעשה להם בגביע לא שתהיה כוונתו לצערם, אבל חשד אולי יש להם שנאה בבנימין שיקנאו אותו באהבת אביהם כקנאתם בו, או שמא הרגיש בנימין שהיה ידם ביוסף ונולדה ביניהם קטטה ושנאה, ועל כן לא רצה שילך עמהם בנימן אולי ישלחו בו ידם עד בדקו אותם באהבתו:

ולזה נתכוונו בו רבותינו בבראשית רבה (צג ט) אמר רבי חייא בר' אבא כל הדברים שאתה קורא שדיבר יהודה בפני אחיו עד

**גור אריה**

כי המילה הוא הברית (לעיל יז, יא), ותרגום "ברית" קיימא' (שם), ומי שאין לו הקיום הזה שאין לו המילה - נרקבה לו התבואה. וכבר ידעת כי כל דבר שנברא עם האדם הוא ראוי להתקיים חוץ מן הערלה, שהרי אמרה תורה להסיר אותה (שם), ולכך בעל הערלה דבק בדבר שאין לו קיום, ולכך היה התבואה שלו נרקב. ומהשתא לא יקשה איך היה מכריחם על המילה, כיון שהוא רצון הקדוש ברוך הוא שיהיו נימולים, שפיר דמי להכריחם. ויש לך לדעת עוד כי לא היו ראוים שיהיו מתפרנסים מיוסף הצדיק, אשר שמר הברית ולא בא על הגויה, כי אם על ידי המילה, ואז היו ראוים להיות מתפרנסים על ידי יוסף - המשביר בזכות המילה. והבן זה - כי בזכות המילה היה יוסף לראש משביר, ולפיכך לא היו ראוים להתפרנס מיוסף כי אם כאשר נימולו, ודבר זה ידוע למבינים:

(טו) בְּזֹאת תִּבָּחֲנוּ חֵי פַרְעֹה אִם־תֵּצְאוּ מִזֶּה כִּי אִם־בְּבוֹא אֲחִיכֶם הַקָּטֹן הֵנָּה׃ (טז) שִׁלְחוּ מִכֶּם אֶחָד וְיִקַּח אֶת־
אֲחִיכֶם וְאַתֶּם הֵאָסְרוּ וְיִבָּחֲנוּ דִּבְרֵיכֶם הַאֱמֶת אִתְּכֶם וְאִם־ לֹא חֵי פַרְעֹה כִּי מְרַגְּלִים אַתֶּם׃ (יז) וַיֶּאֱסֹף אֹתָם אֶל־
מִשְׁמָר שְׁלֹשֶׁת יָמִים׃ (יח) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי זֹאת עֲשׂוּ וִחְיוּ אֶת־הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא׃ (יט) אִם־כֵּנִים
אַתֶּם אֲחִיכֶם אֶחָד יֵאָסֵר בְּבֵית מִשְׁמַרְכֶם וְאַתֶּם לְכוּ הָבִיאוּ שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם׃ (כ) וְאֶת־אֲחִיכֶם הַקָּטֹן תָּבִיאוּ
אֵלַי וְיֶאֱמְנוּ דִבְרֵיכֶם וְלֹא תָמֻתוּ וַיַּעֲשׂוּ־כֵן׃ (כא) וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו אֲבָל אֲשֵׁמִים| אֲנַחְנוּ עַל־אָחִינוּ אֲשֶׁר
רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמָעְנוּ עַל־כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת׃ (כב) וַיַּעַן רְאוּבֵן אֹתָם לֵאמֹר הֲלוֹא
אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם| לֵאמֹר אַל־תֶּחֱטְאוּ בַיֶּלֶד וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וְגַם־דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ׃ (כג) וְהֵם לֹא יָדְעוּ כִּי שֹׁמֵעַ יוֹסֵף כִּי
הַמֵּלִיץ בֵּינֹתָם׃ (כד) וַיִּסֹּב מֵעֲלֵיהֶם וַיֵּבְךְּ וַיָּשָׁב אֲלֵהֶם וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם וַיִּקַּח מֵאִתָּם אֶת־שִׁמְעוֹן וַיֶּאֱסֹר אֹתוֹ
לְעֵינֵיהֶם׃ (כה) וַיְצַו יוֹסֵף וַיְמַלְאוּ אֶת־כְּלֵיהֶם בָּר וּלְהָשִׁיב כַּסְפֵּיהֶם אִישׁ אֶל־שַׂקּוֹ וְלָתֵת לָהֶם צֵדָה לַדָּרֶךְ וַיַּעַשׂ
לָהֶם כֵּן׃ (כו) וַיִּשְׂאוּ אֶת־שִׁבְרָם עַל־חֲמֹרֵיהֶם וַיֵּלְכוּ מִשָּׁם׃ (כז) וַיִּפְתַּח הָאֶחָד אֶת־שַׂקּוֹ לָתֵת מִסְפּוֹא לַחֲמֹרוֹ בַּמָּלוֹן
וַיַּרְא אֶת־כַּסְפּוֹ וְהִנֵּה־הוּא בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ׃ (כח) וַיֹּאמֶר אֶל־אֶחָיו הוּשַׁב כַּסְפִּי וְגַם הִנֵּה בְאַמְתַּחְתִּי וַיֵּצֵא לִבָּם
וַיֶּחֶרְדוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו לֵאמֹר מַה־זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ׃ (כט) וַיָּבֹאוּ אֶל־יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אַרְצָה כְּנָעַן וַיַּגִּידוּ לוֹ אֵת
כָּל־הַקֹּרֹת אֹתָם לֵאמֹר׃ (ל) דִּבֶּר הָאִישׁ אֲדֹנֵי הָאָרֶץ אִתָּנוּ קָשׁוֹת וַיִּתֵּן אֹתָנוּ כְּמְרַגְּלִים אֶת־הָאָרֶץ׃ (לא) וַנֹּאמֶר
אֵלָיו כֵּנִים אֲנָחְנוּ לֹא הָיִינוּ מְרַגְּלִים׃ (לב) שְׁנֵים־עָשָׂר אֲנַחְנוּ אַחִים בְּנֵי אָבִינוּ הָאֶחָד אֵינֶנּוּ וְהַקָּטֹן הַיּוֹם אֶת־
אָבִינוּ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן׃ (לג) וַיֹּאמֶר אֵלֵינוּ הָאִישׁ אֲדֹנֵי הָאָרֶץ בְּזֹאת אֵדַע כִּי כֵנִים אַתֶּם אֲחֵיכֶם הֶאֶחָד הַנִּיחוּ אִתִּי
וְאֶת־רַעְבוֹן בָּתֵּיכֶם קְחוּ וָלֵכוּ׃

**רש"י**

אליכם להרוג בני העיר באתם, מנחש אני בגביע שלי ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכם׃

**מב:טו חי פרעה -** אם יחיה פרעה. שהיה נשבע לשקר, היה נשבע בחיי פרעה׃

**מב:כג כי המליץ בינותם -** כי כשהיו מדברים עמו היה המליץ ביניהם, היודע לשון עברי ולשון מצרי, והיה מליץ דבריהם ליוסף ודברי יוסף להם, לכך היו סבורים שאין יוסף מכיר בלשון עברי׃

**המליץ -** זה מנשה׃[117]

**מב:כד את שמעון -** הוא השליכו לבור, הוא שאמר ללוי (לעיל לז יט) הנה בעל החלומות הלזה בא. דבר אחר נתכוין יוסף להפרידו מלוי שמא יתיעצו שניהם להרוג אותו׃

**ויאסור אותו לעיניהם -** לא אסרו אלא לעיניהם, וכיון שיצאו הוציאו והאכילו והשקהו׃

**מב:כז ויפתח האחד -** הוא לוי שנשאר יחיד משמעון בן זוגו׃

**רמב"ן**

שאתה מגיע ולא יכול יוסף להתאפק היה בו פיוס ליוסף פיוס לאחיו, פיוס לבנימין. פיוס ליוסף, ראה היאך נותן נפשו על בניה של רחל וכו׳׃

וכן אני אומר שכל הענינים האלה היו ביוסף מחכמתו בפתרון החלומות, כי יש לתמוה אחר שעמד יוסף במצרים ימים רבים והיה פקיד ונגיד בבית שר גדול במצרים, איך לא שלח כתב אחד לאביו להודיעו ולנחמו, כי מצרים קרוב לחברון כששה ימים, ואילו היה מהלך שנה היה ראוי להודיעו לכבוד אביו, ויקר פדיון נפשו ויפדנו ברוב ממון׃

אבל היה רואה כי השתחויית אחיו לו וגם אביו וכל זרעו אתו, אי אפשר להיות בארצם, והיה מקוה להיותו שם במצרים בראותו הצלחתו הגדולה שם, וכל שכן אחרי ששמע חלום פרעה שנתברר לו כי יבאו כלם שמה ויתקיימו כל חלומותיו׃

**ויאמר אליהם מרגלים אתם -** העלילה הזאת יצטרך להיות בה טעם או אמתלא, כי מה עשו להיות אומר להם ככה, וכל הארץ

**גור אריה**

**117 "המליץ" בה"א הידיעה** (על "המליץ – זה מנשה") **המליץ זהו מנשה.** דאם לא כן לא הוי ליה לכתוב "המליץ" בה"א הידיעה, רק 'כי מליץ בינותם', ומאחר שכתוב בה"א משמע מליץ ידוע, ואין ידוע שהיה מבין בלשון הקדש רק מנשה שהיה בכור ליוסף, והיה מלמדו לשון הקודש, שהרי האב חייב ללמוד לבנו לשון הקודש׃

(לד) וְהָבִיאוּ אֶת־אֲחִיכֶם הַקָּטֹן אֵלַי וְאֵדְעָה כִּי לֹא מְרַגְּלִים אַתֶּם כִּי כֵנִים אַתֶּם אֶת־אֲחִיכֶם אֶתֵּן לָכֶם וְאֶת־הָאָרֶץ
תִּסְחָרוּ׃ (לה) וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שַׂקֵּיהֶם וְהִנֵּה־אִישׁ צְרוֹר־כַּסְפּוֹ בְּשַׂקּוֹ וַיִּרְאוּ אֶת־צְרֹרוֹת כַּסְפֵּיהֶם הֵמָּה וַאֲבִיהֶם
וַיִּירָאוּ׃ (לו) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אֹתִי שִׁכַּלְתֶּם יוֹסֵף אֵינֶנּוּ וְשִׁמְעוֹן אֵינֶנּוּ וְאֶת־בִּנְיָמִן תִּקָּחוּ עָלַי הָיוּ
כֻלָּנָה׃ (לז) וַיֹּאמֶר רְאוּבֵן אֶל־אָבִיו לֵאמֹר אֶת־שְׁנֵי בָנַי תָּמִית אִם־לֹא אֲבִיאֶנּוּ אֵלֶיךָ תְּנָה אֹתוֹ עַל־יָדִי וַאֲנִי אֲשִׁיבֶנּוּ
אֵלֶיךָ׃ (לח) וַיֹּאמֶר לֹא־יֵרֵד בְּנִי עִמָּכֶם כִּי־אָחִיו מֵת וְהוּא לְבַדּוֹ נִשְׁאָר וּקְרָאָהוּ אָסוֹן בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ־בָהּ
וְהוֹרַדְתֶּם אֶת־שֵׂיבָתִי בְּיָגוֹן שְׁאוֹלָה׃ פרק מג (א) וְהָרָעָב כָּבֵד בָּאָרֶץ׃ (ב) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ לֶאֱכֹל אֶת־הַשֶּׁבֶר אֲשֶׁר
הֵבִיאוּ מִמִּצְרָיִם וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אֲבִיהֶם שֻׁבוּ שִׁבְרוּ־לָנוּ מְעַט־אֹכֶל׃ (ג) וַיֹּאמֶר אֵלָיו יְהוּדָה לֵאמֹר הָעֵד הֵעִד בָּנוּ
הָאִישׁ לֵאמֹר לֹא־תִרְאוּ פָנַי בִּלְתִּי אֲחִיכֶם אִתְּכֶם׃ (ד) אִם־יֶשְׁךָ מְשַׁלֵּחַ אֶת־אָחִינוּ אִתָּנוּ נֵרְדָה וְנִשְׁבְּרָה לְךָ אֹכֶל׃ (ה)
וְאִם־אֵינְךָ מְשַׁלֵּחַ לֹא נֵרֵד כִּי־הָאִישׁ אָמַר אֵלֵינוּ לֹא־תִרְאוּ פָנַי בִּלְתִּי אֲחִיכֶם אִתְּכֶם׃ (ו) וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל לָמָּה
הֲרֵעֹתֶם לִי לְהַגִּיד לָאִישׁ הַעוֹד לָכֶם אָח׃ (ז) וַיֹּאמְרוּ שָׁאוֹל שָׁאַל־הָאִישׁ לָנוּ וּלְמוֹלַדְתֵּנוּ לֵאמֹר הַעוֹד אֲבִיכֶם חַי
הֲיֵשׁ לָכֶם אָח וַנַּגֶּד־לוֹ עַל־פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הֲיָדוֹעַ נֵדַע כִּי יֹאמַר הוֹרִידוּ אֶת־אֲחִיכֶם׃ (ח) וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל־
יִשְׂרָאֵל אָבִיו שִׁלְחָה הַנַּעַר אִתִּי וְנָקוּמָה וְנֵלֵכָה וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם־אַתָּה גַּם־טַפֵּנוּ׃ (ט) אָנֹכִי אֶעֶרְבֶּנּוּ
מִיָּדִי תְּבַקְשֶׁנּוּ אִם־לֹא הֲבִיאֹתִיו אֵלֶיךָ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחָטָאתִי לְךָ כָּל־הַיָּמִים׃ (י) כִּי לוּלֵא הִתְמַהְמָהְנוּ כִּי־עַתָּה
שַׁבְנוּ זֶה פַּעֲמָיִם׃ (יא) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם אִם־כֵּן| אֵפוֹא זֹאת עֲשׂוּ קְחוּ מִזִּמְרַת הָאָרֶץ בִּכְלֵיכֶם
וְהוֹרִידוּ לָאִישׁ מִנְחָה מְעַט צֳרִי וּמְעַט דְּבַשׁ נְכֹאת וָלֹט בָּטְנִים וּשְׁקֵדִים׃ (יב) וְכֶסֶף מִשְׁנֶה קְחוּ בְיֶדְכֶם וְאֶת־הַכֶּסֶף
הַמּוּשָׁב בְּפִי אַמְתְּחֹתֵיכֶם תָּשִׁיבוּ בְיֶדְכֶם אוּלַי מִשְׁגֶּה הוּא׃ (יג) וְאֶת־אֲחִיכֶם קָחוּ וְקוּמוּ שׁוּבוּ אֶל־הָאִישׁ׃ (יד) וְאֵל
שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ וְשִׁלַּח לָכֶם אֶת־אֲחִיכֶם אַחֵר וְאֶת־בִּנְיָמִין וַאֲנִי כַּאֲשֶׁר שָׁכֹלְתִּי שָׁכָלְתִּי׃ (טו)
וַיִּקְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת־הַמִּנְחָה הַזֹּאת וּמִשְׁנֶה־כֶּסֶף לָקְחוּ בְיָדָם וְאֶת־בִּנְיָמִן וַיָּקֻמוּ וַיֵּרְדוּ מִצְרַיִם וַיַּעַמְדוּ לִפְנֵי יוֹסֵף׃

**רש"י**

**מב:לו אתי שכלתם** - מלמד שחשדן שמא הרגוהו או מכרוהו כיוסף:

**מב:לח לא ירד בני עמכם** - לא קבל דבריו של ראובן. אמר בכור שוטה הוא זה, הוא אומר להמית בניו, וכי בניו הם ולא בני:

**מג:ח ונחיה** - נצנצה בו רוח הקודש, על ידי הליכה זו תחי רוחך שנאמר (מה כז) ותחי רוח יעקב אביהם:

**ולא נמות** - ברעב. בנימין ספק יתפש ספק לא יתפש, ואנו כלנו מתים ברעב אם לא נלך, מוטב שתניח את הספק ותתפוש את הודאי:

**מג:ט וחטאתי לך כל הימים** - לעולם הבא:

**מג:יד אל שדי** - שדי בנתינת רחמיו, וכדי היכולת בידו ליתן, יתן לכם רחמים, זהו פשוטו. ומדרשו מי שאמר לעולם די יאמר די לצרותי, שלא שקטתי מנעורי, צרת לבן, צרת עשו, צרת רחל, צרת דינה, צרת יוסף, צרת שמעון, צרת בנימין:

**ושלח לכם** - ויפטר לכון, תרגומו, יפטרנו מאסיריו, לשון (שמות כא כו) לחפשי ישלחנו, ואינו נופל בתרגום [לתרגמו] לשון וישלח, שהרי לשם הם הולכים אצלו:

**רמב"ן**

באו אליו, והם בתוך הבאים, כמו שאמר לשבור בתוך הבאים כי היה הרעב בארץ כנען:

ואולי ראה אותם אנשי תואר ונכבדים, לבושי מכלול כולם, ואמר להם אין דרך אנשים נכבדים ככם לבא לשבור אוכל כי עבדים רבים לכם. ויתכן שהיו בתחילת הבאים מארץ כנען, והוא טעם ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים כי היה הרעב בארץ כנען, כי עתה באו משם הראשונים. ויאמר להם יוסף מרגלים אתם, כי מארץ כנען לא בא אלי אדם לשבור אוכל, וזה טעם מאין באתם, שאמר להם בתחילה:

**מג:יד "את אחיכם אחר" – תפילת יעקב ורמז לגלויות**

**ושלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימין** - נראה על דרך הפשט כי לא היה שמעון רצוי אביו בעבור דבר שכם, ולכך לא אמר את שמעון בני ואת בנימין, כי לא יזכרנו בשמו, וכאשר עזבו במצרים ימים רבים, אילו היה בביתו לחם לא שלח עדיין את בנימין וינחהו במצרים:

ורש"י כתב רוח הקדש נצנצה בו לרבות את יוסף. ובבראשית רבה (צב ג) גם כן אמרו ושלח לכם את אחיכם, זה יוסף, אחר,

(טז) וַיִּרְא יוֹסֵף אִתָּם֙ אֶת־בִּנְיָמִ֔ין וַיֹּ֖אמֶר לַאֲשֶׁ֣ר עַל־בֵּית֑וֹ הָבֵ֨א אֶת־הָאֲנָשִׁ֜ים הַבָּ֗יְתָה וּטְבֹ֤חַ טֶ֙בַח֙ וְהָכֵ֔ן כִּ֥י אִתִּ֖י יֹאכְל֣וּ הָאֲנָשִׁ֑ים בַּצָּהֳרָֽיִם׃ (יז) וַיַּ֣עַשׂ הָאִ֔ישׁ כַּאֲשֶׁ֖ר אָמַ֣ר יוֹסֵ֑ף וַיָּבֵ֥א הָאִ֛ישׁ אֶת־הָאֲנָשִׁ֖ים בֵּ֥יתָה יוֹסֵֽף׃ (יח) וַיִּירְא֣וּ הָאֲנָשִׁ֗ים כִּ֤י הוּבְא֙וּ֙ בֵּ֣ית יוֹסֵ֔ף וַיֹּ֣אמְר֔וּ עַל־דְּבַ֥ר הַכֶּ֖סֶף הַשָּׁ֣ב בְּאַמְתְּחֹתֵ֣ינוּ׀ בַּתְּחִלָּ֣ה אֲנַ֣חְנוּ מוּבָאִ֗ים לְהִתְגֹּלֵ֤ל עָלֵ֙ינוּ֙ וּלְהִתְנַפֵּ֣ל עָלֵ֔ינוּ וְלָקַ֥חַת אֹתָ֛נוּ לַעֲבָדִ֖ים וְאֶת־חֲמֹרֵ֑ינוּ׃ (יט) וַיִּגְּשׁ֗וּ אֶל־הָאִישׁ֙ אֲשֶׁ֣ר עַל־בֵּ֣ית יוֹסֵ֔ף וַיְדַבְּר֥וּ אֵלָ֖יו פֶּ֥תַח הַבָּֽיִת׃ (כ) וַיֹּ֣אמְר֔וּ בִּ֥י אֲדֹנִ֖י יָרֹ֣ד יָרַ֑דְנוּ בַּתְּחִלָּ֕ה לִשְׁבָּר־אֹ֖כֶל׃ (כא) וַיְהִ֕י כִּֽי־בָ֥אנוּ אֶל־הַמָּל֖וֹן וַנִּפְתְּחָ֣ה אֶת־אַמְתְּחֹתֵ֑ינוּ וְהִנֵּ֤ה כֶֽסֶף־אִישׁ֙ בְּפִ֣י אַמְתַּחְתּ֔וֹ כַּסְפֵּ֖נוּ בְּמִשְׁקְלֹ֑ו וַנָּשֶׁב֙ אֹתָ֣ו בְּיָדֵ֔נוּ׃ (כב) וְכֶ֣סֶף אַחֵ֔ר הוֹרַ֖דְנוּ בְּיָדֵ֑נוּ לִשְׁבָּר־אֹ֔כֶל לֹ֣א יָדַ֔עְנוּ מִ֥י שָׂ֖ם כַּסְפֵּ֥נוּ בְאַמְתְּחֹתֵֽינוּ׃ (כג) וַיֹּ֣אמֶר שָׁל֣וֹם לָכֶ֔ם אַל־תִּירָ֑אוּ אֱלֹהֵיכֶ֤ם וֵאלֹהֵי֙ אֲבִיכֶ֔ם נָתַ֥ן לָכֶ֛ם מַטְמ֖וֹן בְּאַמְתְּחֹתֵיכֶ֑ם כַּסְפְּכֶ֖ם בָּ֥א אֵלָ֛י וַיֹּוצֵ֥א אֲלֵהֶ֖ם אֶת־שִׁמְעֽוֹן׃

**רש"י**

**את אחיכם -** זה שמעון׃

**אחר -** רוח הקודש נזרקה בו, לרבות יוסף׃

**ואני -** עד שובכם אהיה שכול מספק׃

**כאשר שכלתי -** מיוסף ומשמעון׃

**שכלתי -** מבנימין׃

**מג:כ ירד ירדנו -** ירידה היא לנו, רגילים היינו לפרנס אחרים, עכשיו אנו צריכים לך׃

**רמב"ן (המשך)**

הצעקה ועל העוות, והקב"ה ממונה על צעקת העשוקים בעולם הצועקים בייא׃

ועוד לפנינו בפרשת ויגש אליו (ב"ר צג ו) אמר לו יהודה בייא אתה מעביר עלינו, שכך אמרת לנו ואשימה עיני עליו, זו היא השמת עין. ובפרשת ויהי בשלח (כ י) שמא אני מעביר בייא על בריה. ובפרשת וישמע יתרו (כז ט) נתמנה אדם ונטל טלית כל טורח ציבור עליו, אם ראה אדם מעביר בייא על חברו או עובר עבירה ולא מיחה בו הוא נענש עליו. ובפרשת אשה כי תזריע (עיין ערוך ערך ביאה) צווח אנא בייא עליכון, וכן במקומות הרבה. ואונקלוס שתרגם בי אדני בבעו רבוני, לא שהוציא מלת בי מן בעו, אבל רדף הענין שהוא בא בכל מקום בענין הבקשה׃

ורבי אברהם אמר כי בי אדני דרך קצרה בלשון הקדש, והוא כמו בי אני אדני העון, והטעם עשה בי מה שתרצה ותשמעני. ואם כן נכון הוא שיאמר אדם בי אחי, או בי שמעני, ולא מצאתי שתבא מלת בי רק עם אדני או עם השם הנכתב באל"ף דלי"ת, שגם הוא לשון אדון׃

ולכן אני אומר שפירושו בי בעצמי אתה אדון ומושל, ובאו שני כנויים לחזוק, כמו ולי אני עבדך (מ"א א כו), בי אני אדני (ש"א כה כד), ודומה לזה כי בי בעזרך (הושע יג ט), בי עזרך, בעזרך אני׃

**מג:כג "מטמון באמתחותיכם" – דברי אשר על בית יוסף**

**רמב"ן**

זה שמעון. ונכון הוא. כי נתן דעתו בעת התפלה להתפלל סתם גם על האחר אולי עודנו חי׃

ולשון אחר דרשו שם בבראשית רבה, אמרו רבי יהושע בן לוי פתר קריא בגליות, ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש, זה הקדוש ברוך הוא שנאמר (שמות טו ג) ה' איש מלחמה, וכתיב (תהלים קו מו) ויתן אותם לרחמים. ושלח לכם את אחיכם, אלו השבטים, אחר ואת בנימין, זה יהודה ובנימין. ואני כאשר שכלתי בחורבן ראשון שכלתי בחורבן שני, לא אשכל עוד. זה לשונם ז"ל. והכונה כי ירידת יעקב למצרים ירמוז לגלותינו ביד אדום כמו שאפרש (ריש פרשת ויחי), וראה הנביא הענין מתחלתו והתפלל סתם לשעה ולדורות. והכתוב זה כפי מדרשם יש לו סוד גדול. כי אמר ואל שדי, במדת הדין, יתן לכם רחמים שלפניו, יעלה אתכם ממדת הדין למדת רחמים. והמשכיל יבין׃

**ואני כאשר שכלתי שכלתי -** ואני עד שובכם אהיה שכול מספק. כאשר שכלתי מיוסף ושמעון, שכלתי מבנימין, לשון רש"י. והנכון שהוא אומר, לא תוכלו להוסיף עלי שכול, כי כבר שכלתי. יתנחם מכל הבא עליו ביתרון כאבו על יוסף. וכמוהו וכאשר אבדתי אבדתי (אסתר ד טז), כלומר כבר אני אבודה ואם ימיתני לא יוסיף עלי אבדון׃

**מג:כ "בי אדוני" – פירוש המילה**

**בי אדוני -** לשון בעיא ותחנונים הוא, ובלשון ארמית בייא בייא, לשון רש"י. וזה דבר זר מאד לסמכו אל מלת לשון טורסי, ואינה דומה אליה, כי בייא כולה מלה, לא תשתנה ולא יאמר ממנה בי, ועוד שהמלה ההיא אינה לשון בעיא ותחנונים כמו שאמר הרב, אבל היא לשון צעקה ותרעומת על שבר ועל עוות דבר, כגון מלת אבוי בלשון קדש, והיא ידועה בלשון ערב, ירגילו אותה בקינותיהם כולן בפתחות הבי"ת, ובלשון יון בייא הבי"ת רפא בשו"א, יאמרו אותה על הדוחק והצער׃

ובבראשית רבה סדר בראשית (יב ו) מהו סלו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים סח ה), אין לך כל מקום ומקום שאין לו ממונה על בייא שלו, אגריקוס במדינה ממונה על בייא שלו, אגרטוס במדינה ממונה על בייא שלו, כך מי ממונה על בייא של עולמו הקדוש ברוך הוא. רוצה לומר שבכל מקום יש איש ממונה על

(כד) וַיָּבֹא הָאִישׁ אֶת־הָאֲנָשִׁים בֵּיתָה יוֹסֵף וַיִּתֵּן־מַיִם וַיִּרְחֲצוּ רַגְלֵיהֶם וַיִּתֵּן מִסְפּוֹא לַחֲמֹרֵיהֶם׃ (כה) וַיָּכִינוּ אֶת־
הַמִּנְחָה עַד־בּוֹא יוֹסֵף בַּצָּהֳרָיִם כִּי שָׁמְעוּ כִּי־שָׁם יֹאכְלוּ לָחֶם׃ (כו) וַיָּבֹא יוֹסֵף הַבַּיְתָה וַיָּבִיאוּ לוֹ אֶת־הַמִּנְחָה אֲשֶׁר־
בְּיָדָם הַבָּיְתָה וַיִּשְׁתַּחֲווּ־לוֹ אָרְצָה׃ (כז) וַיִּשְׁאַל לָהֶם לְשָׁלוֹם וַיֹּאמֶר הֲשָׁלוֹם אֲבִיכֶם הַזָּקֵן אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם הַעוֹדֶנּוּ
חָי׃ (כח) וַיֹּאמְרוּ שָׁלוֹם לְעַבְדְּךָ לְאָבִינוּ עוֹדֶנּוּ חָי וַיִּקְדּוּ וישתחו וַיִּשְׁתַּחֲווּ׃ (כט) וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא אֶת־בִּנְיָמִין אָחִיו
בֶּן־אִמּוֹ וַיֹּאמֶר הֲזֶה אֲחִיכֶם הַקָּטֹן אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם אֵלָי וַיֹּאמַר אֱלֹהִים יָחְנְךָ בְּנִי׃ (ל) וַיְמַהֵר יוֹסֵף כִּי־נִכְמְרוּ רַחֲמָיו
אֶל־אָחִיו וַיְבַקֵּשׁ לִבְכּוֹת וַיָּבֹא הַחַדְרָה וַיֵּבְךְּ שָׁמָּה׃ (לא) וַיִּרְחַץ פָּנָיו וַיֵּצֵא וַיִּתְאַפַּק וַיֹּאמֶר שִׂימוּ לֶחֶם׃ (לב) וַיָּשִׂימוּ
לוֹ לְבַדּוֹ וְלָהֶם לְבַדָּם וְלַמִּצְרִיִּם הָאֹכְלִים אִתּוֹ לְבַדָּם כִּי לֹא יוּכְלוּן הַמִּצְרִים לֶאֱכָל אֶת־הָעִבְרִים לֶחֶם כִּי־תוֹעֵבָה
הִוא לְמִצְרָיִם׃ (לג) וַיֵּשְׁבוּ לְפָנָיו הַבְּכֹר כִּבְכֹרָתוֹ וְהַצָּעִיר כִּצְעִרָתוֹ וַיִּתְמְהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ׃

**רש"י**

**מג:כט אלהים יחנך בני -** בשאר שבטים שמענו חנינה (לעיל לג ה) אשר חנן אלהים את עבדך, ובנימין עדיין לא נולד, לכך ברכו יוסף בחנינה׃

**מג:ל כי נכמרו רחמיו -** שאלו יש לך אח מאם, אמר לו אח היה לי ואיני יודע היכן הוא. יש לך בנים, אמר לו יש לי עשרה, אמר לו ומה שמם, אמר לו (להלן מו כא) בלע ובכר וגו', אמר לו מה טיבן של שמות הללו, אמר לו כולם על שם אחי[118] והצרות אשר מצאוהו, בלע שנבלע בין האומות. בכר שהיה בכור לאמי. אשבאל ששבאו אל. גרא שנתגייר באכסניא. ונעמן, שהיה נעים ביותר. אחי וראש אחי היה וראשי היה. מופים מפי אביו למד. וחופים שלא ראה חופתי ולא ראיתי אני חופתו. וארד שירד לבין האומות, כדאיתא במסכת סוטה (לו ב) מיד נכמרו רחמיו׃

**מג:לג הבכור כבכורתו -** מכה בגביע וקורא ראובן שמעון לוי ויהודה יששכר וזבולון, בני אם אחת, הסבו כסדר הזה שהיא סדר תולדותיכם וכן כולם, כיון שהגיע לבנימין אמר זה אין לו אם[119] ואני אין לי אם ישב אצלי׃

**רמב"ן**

**נתן לכם מטמון באמתחותיכם -** אמר רבי אברהם יתכן שהיה לאדם מטמון בביתו ושכחו, ויצא בגורלכם, כי כספכם בא אלי. והנה הם דברי נחומים כי איך יצא לכל אחד כספו במשקלו׃

אבל כל דבר מכוסה יקרא מטמון, טמן עצל ידו בצלחת (משלי יט כד), יש לנו מטמונים בשדה (ירמיה מא ח). והנה אמר להם כי דרך החמרים לוקחי התבואה לשום כל אחד כספו בשקו, והנה המשביר לקח מן הבאים שקיהם ומלא עשרה שקים שבר והכסף טמון תחת התבואה, ובא אדניו וצוה אליו לשפכם אל כלי בני יעקב, כי רצה למהר לשלחם, או מפני שלא בא הכסף אליו, והנה לכל אחד בפי אמתחתו כספו במשקלו, כי כל איש יביא בדמיו כסף שוה חמור לחם, וזה יקרה תמיד בשוקים ובאוצרות הנמכרים ברוב מהומות העם׃

**גור אריה**

**118 שמות בני בנימין – מעלת יוסף וצרותיו** (על "כולם על שם אחי") **(ל) כולם על שם אחי וצרותיו אשר מצאו אותו.** ומה שקרא בנימין שמות בניו דוקא בשמות אלו - לפי שאלו י' שמות - חמשה מהם מורים על מעלת יוסף, וחמשה מהם על צרותיו, וזה יותר צער אחר שהיה לו חמשה שמות שנקרא לו על שם המעלה והגיעו לו הצרות, שהצרה הפך המעלה, וזה כי נקרא לו "אחי" על שם שהיה אחד מן השבטים החשובים, ונקרא עוד "ראש" על שם שהיה ראש המטה. ונקרא עוד "בכר" שהיה בכור לאמו, שזהו חשיבות בפני עצמו. "מופים" מפי אביו למד, מזה נודע שהוא עיקר תולדותיו של יעקב, שכל מה שקבל משם ועבר מסר לו, ובשביל זה הוא עיקר תולדותיו כדלעיל. ו"נעמן" שכל מעשיו נעימים. וכנגד שהיה "אחי" - עתה היה גר באכסניא שאין לו אח וקרוב. וכנגד שהיה "ראש" - עתה ירד בין האומות. וכנגד שמפי אביו למד והיה עיקר תולדות אביו - עתה לא ראה אביו בשמחתו. וכנגד שהיו מעשיו נעימים - עתה שבאו אל, באו עליו יסורין כאילו לא היו מעשיו טובים. וכנגד שהיה בכור שהוא עיקר - עתה נבלע בין האומות. ולכך "בלע" ו"בכר" זה אצל זה, "אשבל גירא נעמן אחי" גם כן זה אצל זה, "ראש מופים חפים וארד" זה אצל זה. ולא זכר חמשה המורים על המעלה ביחד וחמשה המורים על הצרה ביחד, שרצה לחלק ולהפריד הרע שלא יחזק, לכך ד' טובים ביחד באמצע, ולא תמצא רק שני שמות מורים על הרע ביחד. ולא היו כל החמשה המורים על הטוב באמצע ביחד - ושני שמות רעים ביחד לפניהם ושלשה אחריהם, שאם כן היה מתחזק ברע, כי שלשה הוא חזקה (יבמות סד ע"ב). וכן יש במדרש (סוטה לו ע"ב) כי ראוי היה יוסף לצאת ממנו שנים עשר שבטים אלא שיצא הזרע מבין אצבעותיו, לכך לא העמיד שנים עשר שבטים, ואפילו הכי כולם יצאו מאחיו בנימין, ונקראים כולם על שם יוסף. והיה לבנימין עשרה בנים - וליוסף שני בנים - נקראים על שמו, הרי י"ב כנגד שנים עשר שבטים׃

**119 בנימין שגדל בלא אם** (על "זה אין לו אם") **(לג) לזה אין לו אם.** אף על גב דלאה מתה כבר - שנקברה במערת המכפילה, שיעקב אמר "ושמה קברתי את לאה" (להלן מט, לא), אלא פירוש 'לזה אין לו אם' כלומר שמתה אמו קודם שנתגדל. וזה פירוש 'אין לו אם', שהיה גדולו חסר אם, לאפוקי שאר השבטים אף על גב שלאה מתה - לא היו חסרים אם, כי מתו אחר שהיו גדולים, ולא נצרכו לאמם, כן יראה לי. ואם נפרש כמו שכתב הרב החזקוני (כאן) כסבור היה יוסף שנשי אביו קיימות, יש להקשות דשמא יהיה נתפס בשקר, דשמא מתו, וזה גנאי הוא לו שיהיה נראה כמשקר, אלא כך פירושו - 'שאין לו אם' לגדולו של בנימין אין אם, שנתגדל בלא אם׃

(לד) וַיִּשָּׂא מַשְׂאֹת מֵאֵת פָּנָיו אֲלֵהֶם וַתֵּרֶב מַשָּׂאַת בִּנְיָמִן מִמַּשְׂאֹת כֻּלָּם חָמֵשׁ יָדוֹת וַיִּשְׁתְּו וַיִּשְׁכְּרוּ עִמּוֹ׃ **פרק מד (א)** וַיְצַו אֶת־אֲשֶׁר עַל־בֵּיתוֹ לֵאמֹר מַלֵּא אֶת־אַמְתְּחֹת הָאֲנָשִׁים אֹכֶל כַּאֲשֶׁר יוּכְלוּן שְׂאֵת וְשִׂים כֶּסֶף־אִישׁ בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ׃ (ב) וְאֶת־גְּבִיעִי גְּבִיעַ הַכֶּסֶף תָּשִׂים בְּפִי אַמְתַּחַת הַקָּטֹן וְאֵת כֶּסֶף שִׁבְרוֹ וַיַּעַשׂ כִּדְבַר יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֵּר׃ (ג) הַבֹּקֶר אוֹר וְהָאֲנָשִׁים שֻׁלְּחוּ הֵמָּה וַחֲמֹרֵיהֶם׃ (ד) הֵם יָצְאוּ אֶת־הָעִיר לֹא הִרְחִיקוּ וְיוֹסֵף אָמַר לַאֲשֶׁר עַל־בֵּיתוֹ קוּם רְדֹף אַחֲרֵי הָאֲנָשִׁים וְהִשַּׂגְתָּם וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם לָמָּה שִׁלַּמְתֶּם רָעָה תַּחַת טוֹבָה׃ (ה) הֲלוֹא זֶה אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה אֲדֹנִי בּוֹ וְהוּא נַחֵשׁ יְנַחֵשׁ בּוֹ הֲרֵעֹתֶם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם׃ (ו) וַיַּשֵּׂג אֹתָם וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ (ז) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לָמָּה יְדַבֵּר אֲדֹנִי כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָלִילָה לַעֲבָדֶיךָ מֵעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הַזֶּה׃ (ח) הֵן כֶּסֶף אֲשֶׁר מָצָאנוּ בְּפִי אַמְתְּחֹתֵינוּ הֱשִׁיבֹנוּ אֵלֶיךָ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן וְאֵיךְ נִגְנֹב מִבֵּית אֲדֹנֶיךָ כֶּסֶף אוֹ זָהָב׃ (ט) אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ מֵעֲבָדֶיךָ וָמֵת וְגַם־אֲנַחְנוּ נִהְיֶה לַאדֹנִי לַעֲבָדִים׃ (י) וַיֹּאמֶר גַּם־עַתָּה כְּדִבְרֵיכֶם כֵּן־הוּא אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ יִהְיֶה־לִּי עָבֶד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּם׃ (יא) וַיְמַהֲרוּ וַיּוֹרִדוּ אִישׁ אֶת־אַמְתַּחְתּוֹ אָרְצָה וַיִּפְתְּחוּ אִישׁ אַמְתַּחְתּוֹ׃ (יב) וַיְחַפֵּשׂ בַּגָּדוֹל הֵחֵל וּבַקָּטֹן כִּלָּה וַיִּמָּצֵא הַגָּבִיעַ בְּאַמְתַּחַת בִּנְיָמִן׃ (יג) וַיִּקְרְעוּ שִׂמְלֹתָם וַיַּעֲמֹס אִישׁ עַל־חֲמֹרוֹ וַיָּשֻׁבוּ הָעִירָה׃ (יד) וַיָּבֹא יְהוּדָה וְאֶחָיו בֵּיתָה יוֹסֵף וְהוּא עוֹדֶנּוּ שָׁם וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו אָרְצָה׃

---

**רש"י**

**מג:לד וישכרו עמו -** ומיום שמכרוהו לא שתו יין, ולא הוא שתה יין[120], ואותו היום שתו׃

**מד:ח הן כסף אשר מצאנו -** זה אחד מעשרה קל וחומר האמורים בתורה. וכולן מנויין בבראשית רבה (צב ז)׃

**מד:י גם עתה כדבריכם -** אף זו מן הדין, אמת כדבריכם כן הוא[121] שכולכם חייבים בדבר, עשרה שנמצאת גניבה ביד אחד

**רש"י (המשך)**

מהם כולם נתפשים, אבל אני אעשה לכם לפנים משורת הדין, אשר ימצא אתו יהיה לי עבד׃

**מד:יג וישבו העירה -** מטרפולין היתה והוא אומר העירה, עיר כל שהיא, אלא שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר בינונית של עשרה בני אדם לענין המלחמה׃

---

**גור אריה**

**120 מדוע שתו עתה עם יוסף** (על "לא שתו יין") **(לד) לא שתו הם יין והוא לא שתה יין.** קשה דלמה שתו עכשיו - כיון שלא ידעו שיוסף הוא - למה שתו עכשיו יין, ודוחק לומר מפני כבוד המלכות של יוסף עשו זה, אם כן צריך אתה לומר כי לא שתו עם איש נכבד עד היום, ועוד - כי יותר כבוד היה להם כשיאמרו מתאבלים אנחנו על אחינו ואין אנו שונים יין, ויש לתרץ כי היו מתמיהים מה היה יוסף רוצה - שהוא שר וחשוב, אתמול החזיק אותנו כמרגלים - ועכשיו שותה עמנו, אלא עדיין אנחנו בעיניו מרגלים, ולפיכך הוא רוצה לשתות עמנו יין, כי נכנס יין יצא סוד (עירובין סה.), ויתפוס אותנו בדבור אחר, כך הוא כוונתו, ואמרו הם - אם לא נשתה יאמר לכך אין אתם רוצים לשתות שיראים אתם כי תגלו סוד שלכם, אדרבא - נשתה עמו יין ונשכר ולא ישמע מאתנו שום דבר ונצא מהחשד שלו, לפיכך שתו עמו ונשתכרו עמו׃

**121 דין הגניבה ו"חלילה לי"** (על "אמת כדבריכם") **(י) כדבריכם כן הוא כו'.** והקשה הרמב"ן אחר שאמר שהדין הוא כדבריכם איך אמר "חלילה לי וגו'" (פסוק יז), ותירץ הרא"ם שכן הוא הפירוש - בודאי בדין הוא כי עשרה אנשים שנמצא ביד אחד גניבה - כולם חייבים, אך מפני שאני איני חושד אתכם שידעתם בזה - "חלילה לי וגו'", כי עשרה שנמצא גניבה ביד אחד שכולם חייבים - כאשר חושד את כולם. ואין צריך לזה, כי מה שהם אמרו - השיב להם יוסף, כי הם אמרו (פסוק טז) "האלהים מצא עון עבדיך הננו עבדים לאדוני גם אנחנו וכו'", ואמרו הם כי אף על גב שאינם חייבים ויודעים הם שלא חטאו - יהיו עבדים לו, ועל זה אמר יוסף "חלילה לי" מדעתכם - שיקבל אותם לעבדים אף בלא חטא, רק האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא החוטא, והוא יהיה לי עבד, "ואתם עלו לשלום אל אביכם". אף על גב שהדין הוא שעשרה שנמצא גניבה באחד מהם - כולם חייבים, כבר אמר להם שלא רצה להעמיק עמהם בזה הדין, אלא ידין אותם כמי שנמצא הגניבה ביד אחד בלבד ולא היו אתו אחרים, שהרי אמר להם "אשר נמצא הגביע בידו יהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים". ולשון "חלילה" לא קאי רק על דבורם - שאמרו להיות עבדים כך בלא חטא, ולא הקשה הרמב"ן מידי בזה׃

(טו) וַיְאֹמֶר לָהֶם֙ יוֹסֵ֔ף מֶה־הַמַּעֲשֶׂ֥ה הַזֶּ֖ה אֲשֶׁ֣ר עֲשִׂיתֶ֑ם הֲלוֹא֙ יְדַעְתֶּ֣ם כִּי־נַחֵ֔שׁ יְנַחֵ֕שׁ אִ֖ישׁ אֲשֶׁ֥ר כָּמֹ֖נִי: (טז) וַיֹּאמֶר֩ יְהוּדָ֨ה מַה־נֹּאמַ֜ר לַאדֹנִ֗י מַה־נְּדַבֵּר֙ וּמַה־נִּצְטַדָּ֔ק הָאֱלֹהִ֕ים מָצָ֖א אֶת־עֲוֹ֣ן עֲבָדֶ֑יךָ הִנֶּ֨נּוּ עֲבָדִ֤ים לַאדֹנִי֙ גַּם־אֲנַ֔חְנוּ גַּ֚ם אֲשֶׁר־נִמְצָ֣א הַגָּבִ֔יעַ בְּיָדֹ֖וֹ: (יז) וַיֹּ֣אמֶר חָלִ֔ילָה לִ֖י מֵעֲשׂ֣וֹת זֹ֑את הָאִ֗ישׁ אֲשֶׁ֨ר נִמְצָ֤א הַגָּבִיעַ֙ בְּיָד֔וֹ ה֥וּא יִהְיֶה־לִּ֖י עָ֑בֶד וְאַתֶּ֛ם עֲל֥וּ לְשָׁל֖וֹם אֶל־אֲבִיכֶֽם: {פ}

---

**רש"י**

**מד:טו הלא ידעתם כי נחש ינחש וגו' -** הלא ידעתם כי איש חשוב כמוני יודע לנחש ולדעת מדעת ומסברא ובינה כי אתם גנבתם הגביע:

**מד:טז האלהים מצא -** יודעים אנו שלא סרחנו, אבל מאת הקדוש ברוך הוא נהיתה להביא לנו זאת. מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חובו:

# פרשת ויגש

**פרק מד (יח)** וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנִי יְדַבֶּר־נָא עַבְדְּךָ דָבָר בְּאָזְנֵי אֲדֹנִי וְאַל־יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה׃ **(יט)** אֲדֹנִי שָׁאַל אֶת־עֲבָדָיו לֵאמֹר הֲיֵשׁ־לָכֶם אָב אוֹ־אָח׃ **(כ)** וַנֹּאמֶר אֶל־אֲדֹנִי יֶשׁ־לָנוּ אָב זָקֵן וְיֶלֶד זְקֻנִים קָטָן וְאָחִיו מֵת וַיִּוָּתֵר הוּא לְבַדּוֹ לְאִמּוֹ וְאָבִיו אֲהֵבוֹ׃ **(כא)** וַתֹּאמֶר אֶל־עֲבָדֶיךָ הוֹרְדֻהוּ אֵלַי וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו׃ **(כב)** וַנֹּאמֶר אֶל־אֲדֹנִי לֹא־יוּכַל הַנַּעַר לַעֲזֹב אֶת־אָבִיו וְעָזַב אֶת־אָבִיו וָמֵת׃ **(כג)** וַתֹּאמֶר אֶל־עֲבָדֶיךָ אִם־לֹא יֵרֵד אֲחִיכֶם הַקָּטֹן אִתְּכֶם לֹא תֹסִפוּן לִרְאוֹת פָּנָי׃ **(כד)** וַיְהִי כִּי עָלִינוּ אֶל־עַבְדְּךָ אָבִי וַנַּגֶּד־לוֹ אֶת דִּבְרֵי אֲדֹנִי׃ **(כה)** וַיֹּאמֶר אָבִינוּ שֻׁבוּ שִׁבְרוּ־לָנוּ מְעַט־אֹכֶל׃ **(כו)** וַנֹּאמֶר לֹא נוּכַל לָרֶדֶת אִם־יֵשׁ אָחִינוּ הַקָּטֹן אִתָּנוּ וְיָרַדְנוּ כִּי־לֹא נוּכַל לִרְאוֹת פְּנֵי הָאִישׁ וְאָחִינוּ הַקָּטֹן אֵינֶנּוּ אִתָּנוּ׃ **(כז)** וַיֹּאמֶר עַבְדְּךָ אָבִי אֵלֵינוּ אַתֶּם יְדַעְתֶּם כִּי שְׁנַיִם יָלְדָה־לִּי אִשְׁתִּי׃ **(כח)** וַיֵּצֵא הָאֶחָד מֵאִתִּי וָאֹמַר אַךְ טָרֹף טֹרָף וְלֹא רְאִיתִיו עַד־הֵנָּה׃ **(כט)** וּלְקַחְתֶּם גַּם־אֶת־זֶה מֵעִם פָּנַי וְקָרָהוּ אָסוֹן וְהוֹרַדְתֶּם אֶת־שֵׂיבָתִי בְּרָעָה שְׁאֹלָה׃ **(ל)** וְעַתָּה כְּבֹאִי אֶל־עַבְדְּךָ אָבִי וְהַנַּעַר אֵינֶנּוּ אִתָּנוּ וְנַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ׃ **(לא)** וְהָיָה כִּרְאוֹתוֹ כִּי־אֵין הַנַּעַר וָמֵת וְהוֹרִידוּ עֲבָדֶיךָ אֶת־שֵׂיבַת עַבְדְּךָ אָבִינוּ בְּיָגוֹן שְׁאֹלָה׃ **(לב)** כִּי עַבְדְּךָ עָרַב אֶת־הַנַּעַר מֵעִם אָבִי לֵאמֹר אִם־לֹא אֲבִיאֶנּוּ אֵלֶיךָ וְחָטָאתִי לְאָבִי כָּל־הַיָּמִים׃ **(לג)** וְעַתָּה יֵשֶׁב־נָא עַבְדְּךָ תַּחַת הַנַּעַר עֶבֶד לַאדֹנִי וְהַנַּעַר יַעַל עִם־אֶחָיו׃ **(לד)** כִּי־אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל־אָבִי וְהַנַּעַר אֵינֶנּוּ אִתִּי פֶּן אֶרְאֶה בָּרָעָ אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת־אָבִי׃

**רש״י**

**מד:יח ואל יחר אפך -** מכאן אתה למד שדבר אליו קשות׃

**כי כמוך כפרעה -** חשוב אתה בעיני כמלך זה פשוטו. ומדרשו, סופך ללקות עליו בצרעת[122] כמו שלקה פרעה על ידי זקנתי שרה על לילה אחת שעכבה. דבר אחר מה פרעה גוזר ואינו מקיים, מבטיח ואינו עושה, אף אתה כן, וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עינך עליו. דבר אחר כי כמוך כפרעה אם תקניטני אהרוג אותך ואת אדוניך׃

**מד:יט אדני שאל את עבדיו -** מתחלה בעלילה באת עלינו, למה היה לך לשאול כל אלה, בתך היינו מבקשים, או אחותנו אתה מבקש, ואף על פי כן ונאמר אל אדוני, לא כחדנו ממך דבר׃

**מד:כ ואחיו מת -** מפני היראה היה מוציא דבר שקר מפיו. אמר אם אומר לו שהוא קיים, יאמר הביאוהו אצלי׃

**מד:כב ועזב את אביו ומת -** אם יעזוב את אביו דואגים אנו שמא ימות בדרך, שהרי אמו מתה בדרך׃

**מד:כט והורדתם את שיבתי וגו׳ -** עכשיו כשהוא אצלי אני מתנחם בו על אמו ועל אחיו, ואם ימות זה דומה עלי ששלשתן מתו ביום אחד׃

**רש״י (המשך)**

**מד:לב כי עבדך ערב את הנער -** ואם תאמר למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי, הם כולם מבחוץ, אבל אני נתקשרתי בקשר חזק להיות מנודה בשני עולמות׃

**מד:לג ישב נא עבדך וגו׳ -** לכל דבר אני מעולה ממנו, לגבורה, ולמלחמה, ולשמש׃

**גור אריה**

**122 כנגד מה לקה פרעה** (על ״סופך ללקות עליו בצרעת״) **סופך ללקות בצרעת.** יש מפרשים לפי שחשדו את יוסף שלקח אותו למשכב זכור, אמר סופך ללקות בצרעת כמו שלקה פרעה מכת ראתן שקשה לתשמיש (רש״י לעיל יב, יז), לפי שלקח אותה לתשמיש, כך תהיה נלקה בצרעת שהתשמיש קשה לו. ועוד יש מפרשים שכל מי שמוציא שם רע נלקה בצרעת, כמו ששנינו במסכת ערכין (טו ע״ב) ״וזאת תהיה תורת המצורע״ (ויקרא יד, ב) המוציא [שם] רע נלקה בצרעת, ולפי שגרם פרעה להוציא שם רע על שרה - ששכב עמה, נלקה בצרעת. וכן אבימלך נלקה גם כן בצרעת מפני שהוציא שם רע על שרה, וכן

**פרק מה** (א) וְלֹא־יָכֹל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק לְכֹל הַנִּצָּבִים עָלָיו וַיִּקְרָא הוֹצִיאוּ כָל־אִישׁ מֵעָלָי וְלֹא־עָמַד אִישׁ אִתּוֹ בְּהִתְוַדַּע
יוֹסֵף אֶל־אֶחָיו׃ (ב) וַיִּתֵּן אֶת־קֹלוֹ בִּבְכִי וַיִּשְׁמְעוּ מִצְרַיִם וַיִּשְׁמַע בֵּית פַּרְעֹה׃ (ג) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אֶחָיו אֲנִי יוֹסֵף
הַעוֹד אָבִי חָי וְלֹא־יָכְלוּ אֶחָיו לַעֲנוֹת אֹתוֹ כִּי נִבְהֲלוּ מִפָּנָיו׃ (ד) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אֶחָיו גְּשׁוּ־נָא אֵלַי וַיִּגָּשׁוּ וַיֹּאמֶר
אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר־מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרָיְמָה׃ (ה) וְעַתָּה| אַל־תֵּעָצְבוּ וְאַל־יִחַר בְּעֵינֵיכֶם כִּי־מְכַרְתֶּם אֹתִי הֵנָּה כִּי
לְמִחְיָה שְׁלָחַנִי אֱלֹהִים לִפְנֵיכֶם׃ (ו) כִּי־זֶה שְׁנָתַיִם הָרָעָב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ וְעוֹד חֲמֵשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין־חָרִישׁ וְקָצִיר׃ (ז)
וַיְשַׁלְּחֵנִי אֱלֹהִים לִפְנֵיכֶם לָשׂוּם לָכֶם שְׁאֵרִית בָּאָרֶץ וּלְהַחֲיוֹת לָכֶם לִפְלֵיטָה גְּדֹלָה׃ (ח) וְעַתָּה לֹא־אַתֶּם שְׁלַחְתֶּם
אֹתִי הֵנָּה כִּי הָאֱלֹהִים וַיְשִׂימֵנִי לְאָב לְפַרְעֹה וּלְאָדוֹן לְכָל־בֵּיתוֹ וּמֹשֵׁל בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ (ט) מַהֲרוּ וַעֲלוּ אֶל־אָבִי
וַאֲמַרְתֶּם אֵלָיו כֹּה אָמַר בִּנְךָ יוֹסֵף שָׂמַנִי אֱלֹהִים לְאָדוֹן לְכָל־מִצְרָיִם רְדָה אֵלַי אַל־תַּעֲמֹד׃ (י) וְיָשַׁבְתָּ בְּאֶרֶץ־גֹּשֶׁן
וְהָיִיתָ קָרוֹב אֵלַי אַתָּה וּבָנֶיךָ וּבְנֵי בָנֶיךָ וְצֹאנְךָ וּבְקָרְךָ וְכָל־אֲשֶׁר־לָךְ׃ (יא) וְכִלְכַּלְתִּי אֹתְךָ שָׁם כִּי־עוֹד חֲמֵשׁ שָׁנִים
רָעָב פֶּן־תִּוָּרֵשׁ אַתָּה וּבֵיתְךָ וְכָל־אֲשֶׁר־לָךְ׃ (יב) וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם רֹאוֹת וְעֵינֵי אָחִי בִנְיָמִין כִּי־פִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם׃ (יג)
וְהַגַּדְתֶּם לְאָבִי אֶת־כָּל־כְּבוֹדִי בְּמִצְרַיִם וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר רְאִיתֶם וּמֲהַרְתֶּם וְהוֹרַדְתֶּם אֶת־אָבִי הֵנָּה׃

---

**רש"י**

**מה:א ולא יכול יוסף להתאפק לכל הנצבים** - לא היה יכול לסבול שיהיו מצרים נצבים עליו ושומעין שאחיו מתביישין[123] בהודעו להם׃

**מה:ד גשו נא אלי** - ראה אותם נסוגים לאחוריהם, אמר עכשיו אחי נכלמים, קרא להם בלשון רכה ותחנונים, והראה להם שהוא מהול׃

**מה:ט ועלו אל אבי** - ארץ ישראל גבוה מכל הארצות׃

**מה:יב והנה עיניכם רואות** - בכבודי, ושאני אחיכם, שהרי אני מהול ככם[124] . ועוד כי פי המדבר אליכם בלשון הקודש׃

**ועיני אחי בנימין** - השוה את כולם יחד לומר שכשם שאין לי שנאה על בנימין אחי, שהרי לא היה במכירתי, כך אין בלבי שנאה עליכם׃

---

**גור אריה**

אתה סופך ללקות בצרעת גם כן מפני שאתה מוציא שם רע על בנימין שגנב לך. ולי יראה שלכך יקרא - דאמרינן במדרש רבות בפרשת מצורע (ויק"ר יז, ג) על ' דברים נגעים באים, ואחד מהם 'הגוזל את שאינו שלו', ומייתי ראיה מעוזיהו שנצטרע לפי שלקח כהונה לעצמו (דה"ב כו, כא), וזהו שאמר 'סופך ללקות בצרעת כמו שלקה פרעה' שגזל את שרה מעם אברהם, והיא אינה הגונה לו שיקח את שרה לאשה. וכן מה שאתה גוזל את בנימין - אחד מן השבטים - שאינו ראוי לך, תהיה נלקה בצרעת. והבן זה היטב למה נגעים באים על הפושט יד בשאינו שלו, כי כל ענין הצרעת דבר זר שאינו רגיל בבני אדם, כי הלוקח דבר שאינו ראוי לו בא עליו דבר שנוי שאינו ראוי - והוא דבר זר׃

**123 למה הוציא יוסף כל איש מעליו** (על "שאחיו מתביישין") **(א) שאחיו מתביישין וכו'.** פירוש "ולא יכול להתאפק" שלא היה יכול לסבול הבושה שיתביישו אחיו לכל הנצבים עליו בהתודע אליהם, כך צריך לפרש לפי פירושו. וקשה לי שעדיין לא הזכיר הכתוב שהיה מתודע אל אחיו ואמר "ולא היה יכול יוסף להתאפק", וכך הוי למכתב 'ויהי בהתודע יוסף לאחיו ולא יכול להתאפק וגו'", ועוד תימה לי מה דחקיה לרש"י לפרש "ולא היה יכול להתאפק" על הבושה שיגיע לאחיו בהתודע אליהם, שזה לא נזכר, ולא פירש זה על הבושה שהיה מגיע אליהם כאשר חשד אותם בגניבה, דהשתא הוי כמשמעו - "ולא היה יכול יוסף להתאפק" לסבול הבושה שהיו אחיו מתביישין עתה בגניבה׃

**124 סימני יוסף לאחיו** (על "שאני מהול ככם") **(יב) והנה עיניכם רואות בכבודי ושאני אחיכם ושאני מהול ועוד כי פי המדבר אליכם.** פירוש דלא יתכן "והנה עיניכם רואות כי פי המדבר אליכם", דלא שייך ראיה בזה אלא שמיעה, והוי ליה לומר 'ואזניכם שמעו כי פי המדבר אליכם', ועל כרחך צריך לחלק הכתוב כך - "והנה עיניכם רואות" מלתא בפני עצמו, לכך פירש 'הנה עיניכם רואות בכבודי ושאני אחיכם'. ולא סגי ליה בחדא מינייהו, דכבר אמרנו לעיל פעמים הרבה בפרשת לך לך דאין דרך הכתוב לכתוב סתם דהוי ליה לפרש, שאם לא נזכר בכתוב רק חדא מילתא - דרך הכתוב לכתוב בפירוש, ולכך אם היה כוונת הכתוב לומר "והנה עיניכם רואות" - 'בכבודי', הוי ליה למכתב 'והנה עיניכם רואות בכבודי', וכן אם רוצה לומר "והנה עיניכם רואות" - 'שאני מהול', הוי ליה לפרש 'והנה עיניכם רואות שאני מהול', ומדכתיב סתם "והנה עיניכם רואות" רוצה לומר רואות כל דבר, ולפיכך מפרש על הכבוד ועל שהיה מהול, ולכן סתם וכתב "והנה עיניכם רואות". והאי 'רואות בכבודי' דקאמר לא שיהיה ראייה על שהוא אחיהם, אלא איירי לענין זה שיש יכולת בידו

(יד) וַיִּפֹּל עַל־צַוְּארֵי בִנְיָמִן־אָחִיו וַיֵּבְךְּ וּבִנְיָמִן בָּכָה עַל־צַוָּארָיו׃ (טו) וַיְנַשֵּׁק לְכָל־אֶחָיו וַיֵּבְךְּ עֲלֵהֶם וְאַחֲרֵי כֵן דִּבְּרוּ
אֶחָיו אִתּוֹ׃ (טז) וְהַקֹּל נִשְׁמַע בֵּית פַּרְעֹה לֵאמֹר בָּאוּ אֲחֵי יוֹסֵף וַיִּיטַב בְּעֵינֵי פַרְעֹה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו׃ (יז) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה
אֶל־יוֹסֵף אֱמֹר אֶל־אַחֶיךָ זֹאת עֲשׂוּ טַעֲנוּ אֶת־בְּעִירְכֶם וּלְכוּ־בֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן׃ (יח) וּקְחוּ אֶת־אֲבִיכֶם וְאֶת־בָּתֵּיכֶם
וּבֹאוּ אֵלָי וְאֶתְּנָה לָכֶם אֶת־טוּב אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאִכְלוּ אֶת־חֵלֶב הָאָרֶץ׃ (יט) וְאַתָּה צֻוִּיתָה זֹאת עֲשׂוּ קְחוּ־לָכֶם
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עֲגָלוֹת לְטַפְּכֶם וְלִנְשֵׁיכֶם וּנְשָׂאתֶם אֶת־אֲבִיכֶם וּבָאתֶם׃ (כ) וְעֵינְכֶם אַל־תָּחֹס עַל־כְּלֵיכֶם כִּי־טוּב
כָּל־אֶרֶץ מִצְרַיִם לָכֶם הִוא׃ (כא) וַיַּעֲשׂוּ־כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף עֲגָלוֹת עַל־פִּי פַרְעֹה וַיִּתֶּן לָהֶם צֵדָה לַדָּרֶךְ׃
(כב) לְכֻלָּם נָתַן לָאִישׁ חֲלִפוֹת שְׂמָלֹת וּלְבִנְיָמִן נָתַן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת כֶּסֶף וְחָמֵשׁ חֲלִפֹת שְׂמָלֹת׃ (כג) וּלְאָבִיו שָׁלַח כְּזֹאת
עֲשָׂרָה חֲמֹרִים נֹשְׂאִים מִטּוּב מִצְרָיִם וְעֶשֶׂר אֲתֹנֹת נֹשְׂאֹת בָּר וָלֶחֶם וּמָזוֹן לְאָבִיו לַדָּרֶךְ׃ (כד) וַיְשַׁלַּח אֶת־אֶחָיו
וַיֵּלֵכוּ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַל־תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ׃ (כה) וַיַּעֲלוּ מִמִּצְרָיִם וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנַעַן אֶל־יַעֲקֹב אֲבִיהֶם׃

**רש"י**

**מה:יד ויפול על צוארי בנימין אחיו ויבך** - על שני מקדשות[125] שעתידין להיות בחלקו של בנימין וסופן ליחרב׃

**ובנימין בכה על צווריו** - על משכן שילה שעתיד להיות בחלקו של יוסף וסופו ליחרב׃

**מה:יח את טוב ארץ מצרים** - ארץ גושן. ניבא ואינו יודע מה ניבא, סופם לעשותה כמצולה שאין בה דגים׃

**רש"י (המשך)**

**חלב הארץ** - כל חלב לשון מיטב הוא׃

**מה:כג שלח כזאת** - כחשבון הזה[126] . ומהו החשבון, עשרה חמורים וגו׳׃

**מה:כד אל תרגזו בדרך** - אל תתעסקו בדבר הלכה שלא תרגז עליכם הדרך. דבר אחר אל תפסיעו פסיעה גסה והכניסו חמה לעיר. ולפי פשוטו של מקרא יש לומר לפי שהיו נכלמים היה

**גור אריה**

להיטב להם, לכך יאמרו ליעקב "רדה אלי וגומר" (פסוק ט). והקשה הרמב"ן מאי ראיה יש מן הלשון, דהא הרבה יש שיודעין לשון הקודש, כי הוא שפת כנענית. וכן על המילה יש להקשות דהא כל ישמעאלים הם נימולים, וכל זרע אברהם שהם מבני קטורה, ועוד דלמה לא הזכיר להם המכירה שהיתה בזה המקום, ולמה הוצרך לומר להם סימן במילה ובלשון, ויראה מה שלא הזכיר להם המכירה לא קשיא, דכבר הזכיר להם המכירה "אני יוסף אשר מכרתם אותי" (פסוק ד), רק שיוסף סבר שמא יחשבו כי יוסף הגיד דבר המכירה לאחר - ולא יאמינו שהוא אחיהם, ולפיכך הוסיף להם המילה והלשון, שהרי המילה לא תמצא בבני כנען - שמדברים בלשון הקודש, ובבני ישמעאל שיש להם המילה - אין להם לשון הקודש, ועל ידי שניהם הוא סימן מעליא (כ"ה ברא"ם). ואני אומר כי זה דווקא הכרה מעליא ולא ענין המכירה, כי דרך בני אדם לדבר ולהגיד המאורעות והמקריים שבאו לידו, אבל המילה שהיא אות ברית באדם בגופו (לעיל יז, יא), וגם בלשונו ניכר, וזה הוי הכרה לעצמות האדם. ומה שנתן יוסף הכרה זאת - בדין הוא הכרה מעליא, ואין עליהם לומר כי שמא אחד מבני ישמעאל למד לשון הקודש, כי אחר שהלשון אינו לבני ישמעאל - אין לנו לומר כך כלל, רק יתלו ביוסף שהלשון הוא לשונו, וכן המילה. ולא כן דבר המכירה שאינו הכרה לאדם בעצמו מי הוא, ולכך אין זה סימן. והרי כן אמרינן (יבמות קכ.) דאין מעידין רק על פרצוף פנים, ואף על גב שנמצא בלבושיו בעשרה לבושים - חיישינן לשאלה שמא השאיל כליו לאחר (שם קכ ע"ב), אבל על פרצוף פנים מעידים, ולא חיישינן שמא יש אחר דפרצוף שלו דומה לו, ולא חיישינן לכך כלל שיהיה דבר עצמי שוה לשניהם. והנה ענין המכירה - כיון דאין הכרה עצמית יש לומר ששמע המכירה מיוסף, ואין כאן הכרה - כמו דחיישינן גבי כלים לשאלה, אבל גבי לשון ומילה כיון דהכרה עצמית, שכל אומה יש לה לשון בפני עצמה, וגם המילה אות ברית היא, ולית לנו למחוש למידי, כי לא תמצא מילה ולשון בשום אומה רק בבני יעקב, ולפיכך לענין הדין הלשון והמילה הכרה עצמית יותר משאר סימנים. ואם היו חוששין שמא רמאי הוא - וישמעאל הוא שלמד לשון הקודש, לענין זה סגי שהיה מגיד להם דבר המכירה, ואפילו עצי עריסותיהם הגיד להם (רש"י לעיל מג, ז), ובזה ידעו שאין כאן רמאות, מכל מקום צריך הכרה עצמית לאדם, והמילה והלשון הכרה עצמית הוא, ואם לא היה הכרה עצמית זאת - אין כאן הכרה. ומה שהוצרך לומר יוסף עתה הכרה זאת של לשון הקודש, ולעיל (פסוק ד) לא נתן להם הכרה רק במילה (קושית הרא"ם), ועוד למה הוצרך לומר "והנה עיניכם רואות" שאני אחיכם, שהרי כבר הראה להם המילה, דזה אין קשיא, דודאי גם כן למעלה הרי כיון שדבר עמהם בלשון הקודש הרי יש כאן שני סימנים - המילה ולשון הקודש, אלא שכאן היה אומר להם להגיד לאביו דבר זה, כדכתיב אחריו (פסוק יג) "והגדתם לאבי" כדי שידע יעקב שכן הוא, ויסמוך גם כן על זה. ואם תאמר מה ראיה מן המילה, הלא כל מצרים נימולים, שיוסף אמר להם והכריח אותם למילה, כבר נתבאר למעלה שעיקר ההכרה היתה המילה והלשון יחד, וזה לא נמצא במצרים. ועוד דכל מצרים שנימולו אין זה רק הכרה של יוסף, וזהו גופיה הראיה, דכד אמר - במי יש מילה - רק בזרע יעקב, ובשביל כך הכרחתי את מצרים על המילה, אם כן מילת מצרים מסייע להכרה׃

**125 הבכי – רמז לחורבנות** (על "על שני מקדשות") **על ב׳ מקדשים וכו׳.** ומה שבכו עתה על שני מקדשים שעתידין ליחרב - לפי שיש במדרש הבכייה וההכרה לאחיו היתה רמז על יהודה וישראל שהם עשרת השבטים, שראש עשרת השבטים הוא יוסף, שיודע יהודה לישראל בבכי ובתחנונים, שנאמר (ירמיה לא, ח) "בבכי יבואו ובתחנונים אובילם וגו׳", כל הענין הזה הוא רמז למה שעתיד, כי האבות לעולם הם היו סימן לבנים. ולפיכך נרמז זה עכשיו, כי כאשר יתודעו זה לזה יבכו על הצרות והחורבנות שהגיע להם ; ליוסף חורבן אחד, ולבנימין שני חורבנות׃

**126 ביאור הכ"ף ב"כזאת"** (על "כחשבון הזה") **(כג) כחשבון הזה.** פירוש הא דכתיב "כזאת" אינה כף הדמיון, שהרי דבר הזה בעצמו שלח לו, ואם כן מאי "כזאת", אלא פירושו "כזאת" כחשבון הזה׳ שהוא מפרש אחריו, ׳ומהו החשבון וכו׳", והשתא הוי שפיר "כזאת", והכ"ף הזאת נקראת כ"ף השוער כמו "כשלשים אישי" (ש"א ט, כב). ואף על גב ד"כזאת" לשון נקיבה, אין רש"י מפרש "כזאת" - כחשבון הזה׳, רק שהוא מפרש כי כ"ף "כזאת" באה על השוער

(כו) וַיַּגִּדוּ לוֹ לֵאמֹר עֹוד יוֹסֵף חַי וְכִי־הוּא מֹשֵׁל בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם וַיָּפָג לִבּוֹ כִּי לֹא־הֶאֱמִין לָהֶם׃ (כז) וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו
אֵת כָּל־דִּבְרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם וַיַּרְא אֶת־הָעֲגָלֹות אֲשֶׁר־שָׁלַח יוֹסֵף לָשֵׂאת אֹתֹו וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם׃
(כח) וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עֹוד־יוֹסֵף בְּנִי חָי אֵלְכָה וְאֶרְאֶנּוּ בְּטֶרֶם אָמוּת׃ **פרק מו** (א) וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וְכָל־אֲשֶׁר־לֹו וַיָּבֹא
בְּאֵרָה שָׁבַע וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק׃

**רש"י**

דואג שמא יריבו בדרך על דבר מכירתו להתווכח זה עם זה ולומר על ידך נמכר, אתה ספרת לשון הרע עליו וגרמת לנו לשנאתו׃

**מה:כז את כל דברי יוסף -** סימן מסר להם[127] במה היה עוסק כשפירש ממנו, בפרשת עגלה ערופה, זהו שאמר וירא את העגלות אשר שלח יוסף ולא אמר אשר שלח פרעה׃

**ותחי רוח יעקב -** שרתה עליו שכינה שפירשה ממנו׃

**מו:א לאלהי אביו יצחק -** חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו[128] לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם׃

**רמב"ן**

**מו:א זבחי יעקב "לאלהי אביו יצחק" – פחד הגלות ומידת הדין**

**ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק -** חייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו, לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם, לשון רש"י. ואיננו מספיק, שהראוי לומר לאלהי אבותיו בלי שייחד אדם, כמו שאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק (להלן מח טו), ובתפלתו אמר אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק (לעיל לב י), או יאמר ויזבח זבחים לה' כמו שאומר באברהם (לעיל יב ז) ויבן מזבח לה'. ומה צורך לפרש בו יותר׃

אבל הפסוק הזה יש בו סוד יגלו לנו אותו שם בבראשית רבה (צד ה), כי כאשר בא יעקב לרדת מצרים ראה כי הגלות יתחיל

---

**גור אריה**

שאמר כמו חשבון הזה, ולפי האמת פירשו מנחה - כחשבון הזה, ולא בא רק לפרש על מה משמש כ"ף של "כזאת", ופירש לך שהיא באה על החשבון ונקראת כ"ף השוער. וקשיא לא לכתוב "כזאת" ולכתוב "ולאביו שלח עשרה חמורים וגו", ויראה לי שפירוש הכתוב "כזאת" - דווקא מניין הזה שלח, עשרה חמורים ועשר אתונות, לא פחות ולא יותר, ולא היה זה המנין באקראי, אלא לענין מכוון. וזה - שרצה יוסף במה ששלח י' חמורים וי' אתונות כדי שלא יכעוס אביו על האחים העשרה שמכרוהו, וגם הראה לו כדי שירד אביו למצרים ואל ימאן מלרדת אליו, ורמז לו כי העשרה אחים היו כמו עשרה חמורים שנושאים משא גדול ואינם יודעים מה הם נושאים, כך היה מכירתם ועשיית הפעל שהורידו אותו מצרימה, שהטעין אותו עליהם הקדוש ברוך הוא לעשות מעשה זה להורידו למצרים, והם לא ידעו הפעל שהורידו אותו, ולפיכך "עשרה חמורים נושאים מטוב מצרים", ורמז שעל ידי המכירה הזאת למצרים יהיו אוכלים כל טוב, ויהיו מנצלים את מצרים עד שלא ישאר דבר במצרים, וזהו שפרש"י למעלה (פסוק יח) "ואכלו את טוב ארץ מצרים" שעתידים לעשות את מצרים 'כמצולה שאין בה דגים', וכאן כתיב נמי "נושאים מטוב מצרים" "ועשר אתונות נושאים בר ולחם ומזון", והרמז שההורדה למצרים היה בשביל לפרנס ולכלכל אותם בשנת רעבון גם כן, וזהו שאמר (ר' פסוק ז) "כי האלהים שלחני לפליטה גדולה לחיות עם רב". ולענין מכוון הראשון לקח חמורים, מפני שהענין הראשון יותר טוב ונכבד שהוא לנצל את מצרים, והשני - לכלכל אותם בעת הרעבון, והחמור הוא הזכר, דהוא חשוב יותר מן הנקיבה שהוא האתון. ורבותינו ז"ל (ב"ר צד, ב) דרשו ש"טוב מצרים" היה גריסין של פול. אפשר שעל זה כוונו רז"ל שיוסף שלח "טוב מצרים" אשר יגיע לישראל הוא ענין זה - לפי שהיה יעקב ירא מן הגלות לרדת שם (רש"י להלן מו, ג), כי היה יודע יעקב הגלות שיבא לישראל במצרים, ולפיכך שלח יוסף אליו כי הגלות הוא טוב, כי יהיו ישראל פרים ורבים מכח השעבוד וגלות, כדכתיב (שמות א, יב) "וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ", והיו משעבדים את ישראל בפרך (שם שם יג) המשברת את הגוף (רש"י שם) ומענה אותם, והיו דומים לגריסים ברחיים, שכל זמן שאדם כותש אותם ברחיים הם נשברים לחלקים רבים, ומאחד נעשה ששה, לפיכך שלח לו גריסין של פול. ולשון 'גריסין של פול' הם פולים שבורים לחלקים, כדכתיב (איכה ג, טז) "ויגרס בחצץ וגו'", וכן היה שעבוד מצרים בפרך המשבר את הגוף, וזהו "טוב מצרים". וענין זה ענין יותר נכבד מן המזון אשר יפרנס אותם ברעבון, לכך שלח אותו על ידי החמור שהוא הזכר, והפרנסה והמזון על ידי האתון - שהוא טוב גופני כמו הנקיבה, והבן זה. ואפשר שגם זה רמזו רז"ל (מגילה טז ע"ב) ששלח לו יין ישן - היא הגזירה הישנה שנגזר עליהם לשתות כוס יין של הגלות, ומנין "יין ישן" - ת"ל, שנאמר (שמות יב, מא) "ומושב בני ישראל ת"ל וכו'", וכך נגזרה הגזירה׃

**127 עגלה ערופה ומצוות הלוויה** (על "סימן מסר להם") **(כז) סימן מסר להם וכו'.** ואם תאמר למה היה עוסק בפרשת עגלה ערופה כשהיה פורש, אין לומר שכן אירע המעשה במקרה שלמד עמו בפרשת עגלה ערופה - אם כן מנא ידע יוסף שיזכור את מה שהיה עוסק עמו בפרשת עגלה ערופה, ויש מפרשים שכאשר היה יעקב מלוה את יוסף עד עמק חברון היה אומר יוסף לאביו שיחזור לביתו ואל יטריח את עצמו, והשיב יעקב שמצוה גדולה היא בלויה, שהרי מי שאין מלוה הוא שופך דם, כדכתיב בפרשת עגלה ערופה (דברים כא, ז) "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו", ודרשינן (סוטה מה ע"ב) וכי סלקא דעתך שיהיו זקני בית דין שופכי דמים, אלא לא פטרנוהו בלא לויה, הא למדת מי שאינו מלווה כאילו שופך דם, וכל המתלווה אינו ניזק (סוטה מו ע"ב). ולפיכך ידע יוסף שיעקב ידע שבפרשת עגלה ערופה פירש ממנו, שהרי יזכור ענין הלויה שהיה מלוה אותו. ויראה שלכך שלח לו סימן זה, מפני שרמז לו שאיך יהיה ניזוק אחר שהיה מתלוה, וכל המתלוה אינו ניזק, לכך ידע יעקב שבאמת הוא - שהוא חי׃

**סימן מסר להם.** והא דכתיב "וירא את העגלות וכו'", לא בפירוש שלח לו סימן הזה, אלא ברמז, שבענין הזה הייתי עוסק כשפירשתי ממך. ולא שלח לו בפירוש על ידי אחיו סימן הזה, לפי שהיה משמע שאם לא היה מלוה את יוסף היה נהרג מאחיו, וזה היה צער לאחיו, ויחשבו כי יוסף מחזיק אותם כרוצחים, לכך לא שלח לו דבר זה בפירוש, אלא ברמז שלח על ידי עגלות. ומה שאמר 'סימן מסר להם' לא שהיה מגלה להם בפירוש, אלא אמר להם בדבר זה למד עמי כשהייתי פירש ממנו, והם לא ידעו מה היה׃

**128 תשובה לקושיית הרמב"ן** (על "כבוד אביו יותר מכבוד זקנו") **(א) ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקינו.** והרמב"ן הקשה על זה דהוי ליה למכתב סתם 'ויזבח זבחים לאלהי אבותיו', ועוד דכתיב (ר' לעיל לב, י) "ה' אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק", ואין זה

(ב) וַיֹּ֨אמֶר אֱלֹהִ֜ים׀ לְיִשְׂרָאֵ֗ל בְּמַרְאֹ֤ת הַלַּ֙יְלָה֙ וַיֹּ֣אמֶר יַעֲקֹ֔ב׀ יַעֲקֹ֖ב וַיֹּ֥אמֶר הִנֵּֽנִי׃ (ג) וַיֹּ֗אמֶר אָנֹכִ֤י הָאֵל֙ אֱלֹהֵ֣י אָבִ֔יךָ אַל־תִּירָ֖א מֵרְדָ֣ה מִצְרַ֑יְמָה כִּי־לְג֥וֹי גָּד֛וֹל אֲשִׂימְךָ֖ שָֽׁם׃ (ד) אָנֹכִ֤י אֵֽרֵד֙ עִמְּךָ֣ מִצְרַ֔יְמָה וְאָנֹכִ֖י אַעַלְךָ֣ גַם־עָלֹ֑ה וְיוֹסֵ֥ף יָשִׁ֖ית יָד֥וֹ עַל־עֵינֶֽיךָ׃ (ה) וַיָּ֤קָם יַעֲקֹב֙ מִבְּאֵ֣ר שָׁ֔בַע וַיִּשְׂא֧וּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵ֛ל אֶת־יַעֲקֹ֥ב אֲבִיהֶ֖ם וְאֶת־טַפָּ֑ם וְאֶת־נְשֵׁיהֶ֕ם בָּעֲגָל֥וֹת אֲשֶׁר־שָׁלַ֖ח פַּרְעֹ֥ה לָשֵׂ֖את אֹת֑וֹ׃ (ו) וַיִּקְח֞וּ אֶת־מִקְנֵיהֶ֣ם וְאֶת־רְכוּשָׁ֗ם אֲשֶׁ֤ר רָכְשׁוּ֙ בְּאֶ֣רֶץ כְּנַ֔עַן וַיָּבֹ֥אוּ מִצְרַ֖יְמָה יַעֲקֹ֥ב וְכָל־זַרְע֖וֹ אִתּֽוֹ׃ (ז) בָּנָ֤יו וּבְנֵי־בָנָיו֙ אִתּ֔וֹ בְּנֹתָ֥יו וּבְנ֖וֹת בָּנָ֑יו וְכָל־זַרְעוֹ֙ הֵבִ֣יא אִתּ֔וֹ מִצְרָֽיְמָה׃ {ס} (ח) וְאֵ֗לֶּה שְׁמ֛וֹת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵ֥ל הַבָּאִ֖ים מִצְרַ֑יְמָה יַעֲקֹ֖ב וּבָנָ֑יו בְּכֹ֣ר יַעֲקֹ֔ב רְאוּבֵֽן׃ (ט) וּבְנֵ֥י רְאוּבֵ֖ן חֲנֹ֥ךְ וּפַלּ֖וּא וְחֶצְרֹ֥ן וְכַרְמִֽי׃ (י) וּבְנֵ֣י שִׁמְעוֹ֔ן יְמוּאֵ֥ל וְיָמִ֖ין וְאֹהַ֣ד וְיָכִ֑ין וְצֹ֖חַר וְשָׁא֥וּל בֶּן־הַֽכְּנַעֲנִֽית׃ (יא) וּבְנֵ֥י לֵוִ֖י גֵּרְשׁ֥וֹן קְהָ֖ת וּמְרָרִֽי׃ (יב) וּבְנֵ֣י יְהוּדָ֔ה עֵ֥ר וְאוֹנָ֖ן וְשֵׁלָ֑ה וָפֶ֥רֶץ וְזָ֖רַח וַיָּ֥מָת עֵ֛ר וְאוֹנָ֖ן בְּאֶ֣רֶץ כְּנָ֑עַן וַיִּהְי֛וּ בְּנֵי־פֶ֥רֶץ חֶצְרֹ֖ן וְחָמּֽוּל׃ (יג) וּבְנֵ֣י יִשָּׂשכָ֔ר תּוֹלָ֥ע וּפֻוָּ֖ה וְיוֹ֥ב וְשִׁמְרֹֽן׃ (יד) וּבְנֵ֣י זְבוּלֻ֔ן סֶ֖רֶד וְאֵל֣וֹן וְיַחְלְאֵֽל׃

**רש"י**

**מו:ב יעקב יעקב -** לשון חיבה:

**מו:ג אל תירא מרדה מצרימה -** לפי שהיה מיצר על שנזקק לצאת לחוצה לארץ:

**מו:ד ואנכי אעלך -** הבטיחו להיות נקבר בארץ:

**מו:ו אשר רכשו בארץ כנען -** אבל מה שרכש בפדן ארם נתן הכל לעשו בשביל חלקו במערת המכפלה, אמר נכסי חוצה לארץ אינן כדאי לי, וזהו (להלן נ ה) אשר כריתי לי, העמיד לו צבורין של זהב וכסף כמין כרי ואמר לו טול את אלו:

**מו:י בן הכנענית -** בן דינה שנבעלה לכנעני[129], כשהרגו את שכם לא היתה דינה רוצה לצאת עד שנשבע לה שמעון שישאנה:

**רמב"ן (המשך)**

משחת שם מצבה (לעיל לא יג), והוא אלהי אביך, הוא השם והיא המדה, והבטיחו שלא ייירא במצרים כי יזכה בדינו ויגאל אחר הענוי, וזהו טעם ואנכי אעלך גם עלה:

וכתב הרב בפרק כז בחלק הראשון במורה הנבוכים כי תרגום אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, אנא איחות עמך ואנא אסקינך. ונפלא הרב בזה על דעת אונקלוס, ואמר כי אונקלוס שם כל מאודו להרחיק הגשמות בכל סיפור אשר בתורה, וכל אשר ימצא מאלו השמות המורים על מין ממיני התנועה, ישים ענין התנועה לכבוד נברא או לשמירה מהאל, ומתרגם וירד ה' (שמות יט כ) ואיתגלי ה', ארדה נא ואראה (לעיל יח כא) איתגלי כען ואיחזי, ואם כן למה תרגם כאן אנא איחות. ופירש הרב כי בעבור שאמר בתחלת הענין ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה, לא היה קשה לאונקלוס לספר המאמר כאשר נאמר במראות הלילה, כי הוא סיפור אמירה לא סיפור

**רמב"ן**

בו ובזרעו, ופחד ממנו וזבח זבחים רבים לפחד אביו יצחק שלא תהא מדת הדין מתוחה כנגדו. ועשה זה בבאר שבע שהוא בית תפלה לאבותיו, ומשם נטל רשות בלכתו לחרן. ואמר הכתוב זבחים, להודיע שלא היו עולות כאבותיו, כי אברהם עולות הקריב. ורבותינו אמרו (זבחים קטז א) לא הקריבו בני נח שלמים, עולות הקריבו, ובנח כתוב מפורש (לעיל ח כ) ויעל עולות במזבח, אבל יעקב מפני פחד ה' הקריב שלמים להשלים אליו כל המדות, כמו שדרשו (תורת כהנים ויקרא טז א) שלמים שמטילין שלום בעולם. והנה היתה תחלת כונתו במדת הגבורה שהיא הקרובה אליו, וזהו הטעם שהזכירו בבראשית רבה (צד ה) שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו, והוא הטעם שאמרו שם בלשון אחר בתחילה שואלין בשלום התלמיד ואחר כך שואלין בכבוד הרב:

וראיתי במדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר קלה) בלשון הזה וישבע יעקב בפחד אביו יצחק (לעיל לא נג), וכי יש אדם שנשבע כך באמונת פחד אביו, אלא עדיין לא נתן ליעקב כח ונשבע בכח שנתן לאביו, שנאמר וישבע יעקב בפחד אביו יצחק, ומאי ניהו הוא דכתיב ביה (מ"א יח לח) ותפול אש ה' ותאכל את העולה, וכתיב (דברים ד כד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא וגו'. עד כאן במדרש. ומדבריהם נלמוד שמפני כן לא אמר ויזבח זבחים לה', לפי שעתה כבר זכה יעקב בחלקו, שנאמר (מיכה ז כ) תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם, והוצרך לפרש עתה. והנה בזכות הקרבנות נראה אליו אלהי יצחק אביו במראות הלילה במדת הדין רפה, זהו שאמר אלהים במראות הלילה, והוא מה שאמר אנכי האל אלהי אביך, כי הוא האל בית אל אשר אמר לו בחרן אנכי האל בית אל אשר

**גור אריה**

קשיא כלל על דברי רז"ל (ב"ר צד, ה), כי כאן שהוא קרבן - ועל ידו הוא מתקרב ומתקשר בו יתברך, ולענין זה "אלהי אביו יצחק" שהוא "פחד אביו יצחק" (לעיל לא, נג) קודם בודאי, אבל גבי תפילה בודאי הזכיר זכות אברהם ואחר כך זכות יצחק כסדר, ופשוט הוא:

**129 מדוע אינה כנענית ממש** (על "בן דינה שנבעלה לכנעני") **(י) זו דינה שנבעלה לכנעני.** כך סבר ר' חנינא בפרשת וישלח, שאין לומר כנענית ממש, אפשר כי אברהם ציוה שלא יקח בנו מבנות הכנענים (לעיל כד, ג) ויעקב מניח את שמעון ליקח כנענית, אלא בן דינה. ואפילו למאן דאמר דנשאו בני יעקב כנעניות

**רמב"ן**

מעשה שהיה, כי יש הפרש גדול בין מה שיאמר בחלום או במראה הלילה, ובין מה שיאמר במחזה ובמראה, ובין מה שיאמר בדבר מוחלט, ויהי דבר ה' אלי לאמר, או ויאמר ה' אלי לאמר, אלו דבריו. וכן אמר (הרמב"ם במו"נ א מז) שהרחיק אונקלוס השמיעה בכל מקום וישים פירושה הגעת הדבר ההוא לבורא או קבול תפלה, ויתרגם שמיע קדם ה' (לעיל כט לג), וקבלא אקביל קבילתיה (שמות כב כב):

ואם כן הדבר כדברי הרב, למה יברח אונקלוס מן התנועה, וירחיק השמיעה גם כן, מיראתו שתורה על גשמות, ולא יברח מן האמירה והדבור ולא מן הקריאה בשום מקום בין בחלום בין במראה בין במאמר מוחלט, כי בכולם יתרגם ואמר ה', ומליל ה', וקרא ה' למשה, והיא גם היא תורה על גשמות, והיה לו לתרגם ויתאמר מן קדם ה', או ואמר יקרא דה', או ויתרעי ה', כפי הראוי בענין כמו שפירש הרב בדיבור ובאמירה (מו"נ א סד). ולמה ירחיק בשמיעה ולא ירחיק הראיה, שתרגם אותה וחזא ה':

ואשר אמר הרב (שם מז) כי יורה על ענין השגת שכל כאשר יורה על השגת העין, כל שכן שהוא זה בשמיעה, כי היא תאמר על ההשגה בשכל וברצון ברוב מקומות, כגון וישמע אברם לקול שרי (לעיל טז ב), שמע קול תחנוני (תהלים כח ב), גם כי תרבו תפלה אינני שומע (ישעיה א טו), הנה שמוע מזבח טוב (ש"א טו

**רמב"ן (המשך)**

כב), והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך (דברים כח א), וכן לב שומע (מ"א ג ט), וכן רובם:

והנה אונקלוס לא היה לו לירא מן השמיעה שלא תורה רק על קבלת הדבר והרצון בו, ולא ברח מן הראיה בשום מקום, אבל תרגם אותה כפשוטה בכל מקום שהדבר מושג בראיה בלבד, אבל כאשר איננו מושג בראיה בלבד והוא צריך השגחה והתבוננות יתרגם כפי הראוי בו, כאשר אמר (לעיל כט לב) כי ראה ה' בעניי, ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג ז), וירא אלהים את בני ישראל (שם ב כה), שאין הראיה בהם שיראה את גופם אבל שישגיח בענינם וידע אותו, וזה דרכו בכל התורה, לא כטעם שעלה בדעת הרב ונשתבש בידו והשני מקומות האחרים שתרגם אותם (לעיל ו יב, כט לא) וחזא אליו ולא השלים אותו:

ובלשון העברה כנה אונקלוס, ותרגם ויעבר ה' על פניו (שמות לד ו) ואעביר ה' שכינתיה על אפוהי, שיהיה הדבר העובר נברא לדעתו, ולא יזכיר לשון תנועה בבורא כפי מה שהזכיר הרב. ואם כן איך תרגם ה' אלהיך הוא עובר לפניך (דברים לא ג) ה' אלהיך הוא עבר קדמך, והנה זה מין תנועה בספור מעשה, ולא ירא ממנו אונקלוס. וכן בפסוק וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא) תרגם בו וחזא ישראל ית גבורתא ידא רבתא, נופל בו הגבורה מפני לשון אשר עשה, והשאיר בו ידא רבתא ולא היה יראה ומתפחד מן היד ולא יכנה אותה כלל, וכן נהג בתרגום כתובים באצבע אלהים (שם לא יח) באצבעה דה'. ומה שתירץ בו

---

**גור אריה**

וכמו שפירש רש"י בפרשת ויחי (להלן נ, יג) 'לא ישא אותי אחד מבני בניכם שהם מכנעני', אפילו הכי למה הוצרך לכתוב "כנענית", שאם לא נאסר להם כנענית אם כן למה כתב כאן "בן הכנענית", הרי סתמא הרבה היו מבני כנענית. ומה שלא כתב 'בן דינה', מפני שבא לומר למה נשאה שמעון, וזה מפני שנבעלה לכנעני, ולא רצתה לצאת מביתו עד שישבע שמעון שישאנה. וטעם מדרש זה (ב"ר פ, יא) יש לו סוד, כי ראויה היתה לשמעון בעבור שכח שמעון במדת הדין, כדכתיב (להלן מט, ה) "שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם", ודינה ראויה לו. אך קשה איך נשא את אחותו, ולעיל פירש רש"י בפרשת וירא (כ, יב) "וגם אמנה בת אבי אך לא בת אמי" דמשמע אחותו מן האם אסורה, ויש לומר דהך תנא סבירא ליה דאחותו מן האם אינה אסורה לו, וכך יש תנא בפרק ד' מיתות (סנהדרין נח.), ושם פירש רש"י דאותו תנא סבירא ליה דהא דקאמר אברהם "אמנה אחותי בת אבי ולא בת אמי" לא שאחותו בת אם אסורה, אלא דקושטא דמילתא קאמר שהיא אחותו מן האב ולא מן האם. אבל עדיין קשה הרי האבות קיימו כל התורה וידעו אותה ברוח הקודש, היו מקפידין שלא לישא כנענית - ולא הקפידו על ערוה דהוא אסור מן התורה, ויש מפרשים כי שאני קודם מתן תורה מלאחר מתן תורה, כי כל האבות היו מקיימים את התורה כולה - אך צריכים היו לקבל עליהם את התורה כגרים שנתגיירו, לכך היו כקטן שנולדו. פירוש להך מילתא בלבד לענין קבלת התורה לא שייך בהם ענין אחוה שיהיו אחים לענין עריות, שלא נולדו בחיוב המצוה אלא הם קבלו מאיליהן, להך מילתא הוו כגרים שאין עריות בהם. ולפיכך כל עריות שהן מן התורה שנתנה אחר כך - לא היה נוהג באבות; כגון יעקב נשא שתי אחיות, ועמרם דודתו, ויהודה היה מייבם את כלתו, אף על גב דמן התורה אסור, והם היו שומרים את התורה, הרי אם מצד התורה אתה בא לאסור והם קבלו אותה עליהם - לא היו להם בזה קורבה, אבל קורבה מצד עצמם לא נתבטלה. ואין להקשות דאם כן יהיו יוצאי מצרים מותרים בקרוביהם, דהא קבלו עליהם את התורה (שמות כד, ז) ולא נולדו בחיוב, ויהיו מותרים בקרוביהם, אין זה קשיא, דהם הוכרחו לקבל, דהא כפה עליהם הר כגיגית כדלקמן (רש"י שמות יט, יז), ולא אמרינן בזה דהוי כקטן שנולד. דודאי מי שנתגייר מעצמו, כגון גוי, כיון דלא היה צריך לגייר והוא מגייר עצמו - הוי בריה אחרת לגמרי, אבל ישראל שיצאו ממצרים - כיון שהיו מחויבים לקבל את התורה, והיו מוכרחים לזה, אין זה כקטן שנולד. ותדע לך דאם לא כן יקשה לך דהא בודאי נתגיירו כדמוכח בפרשת משפטים (שמות כד, ו), שהרי היו צריכים מילה וטבילה וקרבן (רש"י שם), ואפילו הכי אין להם דין כגר להיות מותר בעריות. ואפשר לתרץ עוד כי תולדות יעקב שהותר להם לישא אחותם הכל היה ברוח הקודש שהותר להם, מפני כי בני יעקב היו עם אחד בפני עצמו - הותר להם לישא ביחד, כדי שלא יהיו צריכין להיות מתחברים לעם אחר. והרי תמצא גבי אדם הראשון שהותר לו לישא את אחותו, כדכתיב (תהלים פט, ג) "אמרתי עולם חסד יבנה", ואמרינן (סנהדרין נח ע"ב) 'חסד עשה הקדוש ברוך הוא עם קין שהתיר לו אחותו', הכי נמי חסד עשה הקדוש ברוך הוא עם בני יעקב שהתיר להם [אחותם]. כי יעקב עם תולדותיו שוה לאדם ותולדותיו, כי שאר האומות - אחר שאינם מזרע יעקב נחשבים כאילו אינם, ונשאר תולדות יעקב בלבד. כי אדם הוליד כלל בני אדם, ויעקב הוליד כלל ישראל הנקראים 'אדם', ואין אומה בעולם נקראים 'אדם' זולת ישראל (יבמות סא.). וכל העולם נקראים 'בני אדם', וכל ישראל נקראים 'בני ישראל'. לכך היה מותר לשמעון לישא אחותו לבדו. כמו שנולדו עם בני אדם כל אחד תאומה, כך היה עם בני יעקב נולדים תאומות (רש"י לעיל לה, יז). והכל היה ברוח הקודש, כי יעקב שהיה יודע ברוח הקודש - ידע שמותר לשבטים אחותם, כמו שהיו יודעים לקיים התורה ברוח הקודש - יודעים גם כן להתיר ברוח הקודש, ואין זה סותר התורה, כי נותן התורה אוסר ונותן התורה מתיר, כמו שבארנו. וכן הטעם מה שנשא יעקב שתי אחיות, אף על גב שהאבות היו מקיימים את התורה, כי כמו שידע יעקב התורה ברוח הקודש כך היה יודע שיש לו לישא שתי אחיות, והם הגונים לו להעמיד י"ב שבטים עמודי עולם מב' אחיות. ואין זה קשיא אם ידע זה יעקב ברוח הקודש, שהרי כל התולדות היו יודעים ברוח הקודש, כמו שפירש רש"י אצל "עתה ילוה לי אישי" (לעיל כט,

**רמב"ן**

הרב (במו"נ א סה) כי ישים אונקלוס האצבע כלי נברא אשר פתח הלוחות בחפץ הבורא, איננו אמת, כי הנה מימינו אש דת למו (דברים לג ב) כתב ימיניה, ולא פחד מן הימין הכותבת שתורה על גשמות, וכן מן האצבע. ועוד תרגם (שמות טו יב) ארימת ימינך, ואמר (שם פסוק ו) ימינך ה' תברת שנאה, ותרגם ידך החזקה (דברים ג כד) ית ידך תקיפא, ואמר (שם ד לד) בידא תקיפא ובאדרעא מרממא, וכן ותאחז במשפט ידי (שם לב מא) ותתקיף בדינא ידי, וכן תרגם (שם יא יב) תדירא עיני ה' אלהיך בה מרישא דשתא:

והנה ביעקב כתוב בתחילת הענין ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וגו' (לעיל כח יב), ופחד אונקלוס ממנו ותרגם והא יקרא דה' מעתד עלוהי, ולא תרגם והא ה', בעבור שהוא בחלום, ותרגם והנה אנכי עמך (שם טו) והא מימרי בסעדך, ולא אמר והא אנא עמך, כמו שתרגם אנא אחות עמך, ואף על פי שהוא ספור דבר, שנאמר בחלום כמוהו בשוה. ותרגם ואנכי אהיה עם פיך (שמות ד יב) ואנא אהי עם פומך, ואמר בויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות (שם ג יב) ארי יהא מימרי עמך. ועוד נזהר אונקלוס בחלומות ותרגם ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (לעיל כ ג), ויבא אלהים אל לבן בחלום (לעיל לא כד), ואתא מימר מן קדם ה'. ואם תאמר שחשש שלא תהא הביאה קודמת לחלום ויחשוב בה שהיא ממש, הנה בשלמה כתוב (מ"א ג ה) בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה, ותרגם אותו יונתן

**רמב"ן (המשך)**

אתגלי ה' לשלמה. ואם הדבר נאמר בחלום, יספרו אותו כאשר נאמר בחלום ההוא, ואל יקשה עליהם אף על פי שהוא מאמר יורה על הגשמות, כי היותו בחלום יתרץ להם שאינו ממש. גם כן הדבר שיאמר כי הוא נראה בחלום ראוי שיספרו אותו באשר הוא, כי מה שנאמר בו שהוא בחלום הלילה, ילמד שאינו ממש אבל הוא חלום שנדמה לו ממנו כן. ואל תחשוב שהיה זה ליונתן בן עוזיאל מפני שלא יאמר בארמית לשון ראיה בחלומות, כי וארא בחלומי (לעיל מא כב) מתורגם וחזית, ובנבוכדנצר חזה הויית (דניאל ב לא):

וכן תרגם אונקלוס לא עלינו תלונותיכם כי על ה' (שמות טז ח) אלהין על מימרא דה', ואין כאן יראה ופחד מן הגשמות, וכן וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כא ה) ואתרעם עמא על מימרא דה', וכן ביני וביניכם (לעיל ט יב), בין אלהים ובין כל נפש חיה (שם טז), בין מימרי ומימרא דה', וכיוצא בהן הרבה, וכן תרגם יצף ה' (שם לא מט) יסד מימרא דה', אלהים עד (שם לא נ) מימרא דה' סהיד, ואין לו בהן יראת הגשמות, וגם אין למימרא ענין בכאן, שיאמר בו שיצפה ויעיד, וכן השבעה לי באלהים (שם כא כג) קיים לי במימרא דה', ואין הנשבעים מזכירין אני נשבע במאמר אלהים, וכיוצא באלו רבים לאונקלוס, וסודם ידוע למשכילים:

וכן בלשון עמידה אמר הרב (במו"נ א כז) ששם יונתן בן עוזיאל כוונתו לפרש בו קיום, ולכך תרגם ועמדו רגליו (זכריה יד ד)

---

**גור אריה**

לד), וגם זה היה ברוח הקודש. ואין זה שלא שמר התורה, אך כי הפה שאסר הוא פה שהתיר (כתובות טז.), ומי שהיה מודיע להם התורה הודיע להם גם כן זה, והודיע ליעקב כי ראוי לו שישא שתי אחיות כמו שנאמר לו לאליהו להקריב בחוץ. ואל יקשה לך למה נחשב ליעקב לגנאי מה שנשא ב' אחיות כדאיתא בפרק ערבי פסחים (פסחים קיט ע"ב) שלא ירצה לברך לעתיד מפני שנשא ב' אחיות, אין בזה קשיא, כי זה הוא הגנאי כי לא הותר ליעקב ב' אחיות רק בשביל שלא נתנה התורה לו, וזה ידע יעקב, ומפני שהותר לו דבר כזה בשביל שלא נצטווה, אף על גב שעל ידי רוח הקודש עשה - גנאי הוא, דסוף סוף דבר זה יהיה נאסר כשתנתן התורה, ואם נתנה התורה לא הותר דבר זה ליעקב, שלא מצאנו שיהיה אסור ערוה נדחה. אמנם אני מפרש באותו מדרש (פסחים קיט ע"ב) שלכך לא רצה יעקב לברך מפני שהיה יעקב מוכן לדבר שיהיה נאסר בסוף, שידע יעקב כי ראוי לו ב' אחיות על פי רוח הקודש, וזה קצת גנאי שיהיה מוכן לדבר שיהיה נאסר, ולא כן יצחק, אף על גב שהיה מותר לו גם כן ב' אחיות, כי לא היה מוכן לדבר שיהיה נאסר, וזה הדבר שגרם שלא רצה לברך, ודבר גדול הוא זה, וזה נראה ברור מאוד, וזה עיקר פירוש הדבר כאשר תעמיק בו. אמנם בשביל זה לא נאמר שלא קיים יעקב כל התורה, שהרי יעקב אמר לעשו 'תרי"ג מצות קיימתי' (רש"י לעיל לב, ד), ואחת מהם שלא ישא שתי אחיות, אלא ודאי מה שהתיר לו דבר אחד אין זה שעבר על התורה, כי התורה שאסרה היא שהתירה לו גם כן, כי הכל היה ליעקב על פי התורה, כמו שפירשנו גם כן כזה בפרשת תולדות, ואם נשא ב' אחיות נוסף על הראשונות אז היה עובר התורה, כי נשים אלו התירה לו התורה לגמרי - ואחרים אסרה. ואין להקשות שעמרם נשא דודתו (שמות ו, כ), ומשה הקים י"ב מצבות (שם כד, ד) ואיך היו נוהגים היתר במה שקבל אברהם על עצמו, שנאמר (לעיל יח, יט) "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו אחריו וגו'", וכך הקשה הרמב"ן (לעיל כו, ה), ואני אומר - וכן ראוי לומר - כמו שקבלו מאברהם את התורה ולמד אותה לבניו, הכי נמי למד לבניו איסור והיתר שלהם, ונהגו היתר על פי מה שלמדו, וכבר אמרנו טעם מופלג בפרשת שופטים להתיר הקמת המצבה, עיין שם, והותר לו, לכך היה משה רבנו עליו השלום מקים מזבח אחד לכלל ישראל, וי"ב מצבות לכל שבט ושבט בפני עצמו, והנה לא עבר תורת אברהם, רק שעשה על פי רוח הקודש. וכן מה שנשא עמרם דודתו, מפני שקבלו מאברהם כי בזה לא נאסרה, ואף על גב שאברהם קיים הכל ואליו היה אסור הכל, שהרי אברהם שמר כל התורה כולה, מכל מקום בקצת מצוות היו נוהגים היתר על פי קבלתם ברוח הקודש. ולפיכך נשא יעקב ב' אחיות, עמרם - דודתו, הכל מיד ה' עליהם. ואולי הטעם הוא כי מפני שהוא מצוה גדולה כפריה ורביה ולהעמיד את העולם, ולא מכל אשה זוכה אדם להבנות, כדאמרינן ביבמות (סד.) נשא אשה ושהה עמה י' שנים צריך להוציא - שמא לא זכה להבנות ממנה. ולכך גם כן במצוות עריות שאסרה תורה היו יודעים שאין צריך לנהוג, דאין כל אשה ראוי להבנות ממנה, ושמא נגזר להבנות מן אשה הזאת דודתו, כיון שעדיין לא נצטוו, כמו שהיה האמת שהיתה ראויה לו, והוליד ג' רועים אשר לא היו ולא יהיו. וכן יעקב נשא ב' אחיות והוליד י"ב שבטים עמודי עולם. ואיך נאמר שיהיו אוסרים דבר זה לבטל גזירת הקדוש ברוך הוא, לכן היו נוהגין היתר על פי רוח הקודש, וזה היה נראה נכון וראוי לומר. אבל אני תמה על דברי הרמב"ן, שהקשה הרמב"ן (לעיל כו, ה) דאיך יהיו נוהגין היתר במה שקבל אברהם על עצמו - קושיא זאת אינו מכריח אותנו לומר שהיו כל ישראל שומרים את התורה אף מצות לא תעשה, ומה בכך שהיה אברהם שומר כל התורה - בשביל זה אין הכרח לומר כלל שהיו כלם חייבים, כי אין מצות התורה שוות בדבר זה; כי תמצא כי אברהם נתן לו ברית מילה (לעיל יז, י), וליעקב - גיד הנשה (לעיל לב, לב), כי המצוות - המקבלים מיוחדים בהם. ולפיכך אני אומר גם כן כמו שתמצא במצוות שנצטוו שלא היו הכל שווים, כך במצוות שלא נצטוו מפי השם אינם שווים הכל, כי אברהם בפרט היה מסוגל לכל המצוות, ויצחק למצוות שחיטה, ויעקב למצות שבת, שכאשר תבין תדע כי אלו מסוגלים לאלו מצות בפרט, לכך יש לומר כי לא קיימו מי שאינו מסוגל לכל המצות את כל המצוות. ואפילו אם אתה אומר מאחר שכל המצות הם מצוות צדיקים וישרים וטובים - למה אין ראוי ומחוייב שיעשו הכל, שהרי מי

**רמב"ן**

ויתגלי בגבורתיה, וכן תרגם כל דבר עסק ותנועה גבורתא, והנה אונקלוס לא יתיירא מלשון עמידה, ותרגם הנני עומד לפניך שם על הצור (שמות יז ו) הא אנא קאים קדמך תמן על טינרא. ומה שאמר הרב (שם) כי אונקלוס ישים ענין התנועה גלוי השכינה והראות כבוד נברא, הנה אונקלוס מן הכבוד יברח מלתת בו כלשונות האלה, ויתרגם וירא כבוד ה' אל כל העדה (במדבר טז יט) ואתגלי יקרא דה', כמו שיאמר ואתגלי ה' (שמות יט כ), ולא יתרגם ואיתחזי יקרא דה', וכן יתרגם במלאכים (שם ג ב) ואתגלי, ואם ידבר אונקלוס במלאכים ובכבוד נברא בעניני הגשמות כמו שאמר הרב (במו"נ א כו), היה ראוי שלא יתיירא מן הראיה שיראה האדם ויתרגם בהם ואתחזי, כמו שעשה כי ראיתי אלהים פנים אל פנים (לעיל לב לא) ארי חזיתי מלאכא דה', וחס ושלום שיהיה הדבר הנקרא שכינה או כבוד נברא חוץ מהשם הנכבד יתברך כאשר חשב הרב כאן, ובפרקים רבים מספרו, והוא תרגם אם אין פניך הולכים (שמות לג טו) אם לית שכינתך מהלכא ביננא, ומשה לא יחפוץ בלכת עמו כבוד נברא חוץ מהשם הנכבד יתברך, שכבר אמר לו הקדוש ברוך הוא הנה מלאכי ילך לפניך (שם לב לד) ולא היה מתרצה בכך, אבל היה מבקש שילך עמו האל בעצמו ובכבודו (שם לג יד). וכן אחר ששמע השם בקולו ואמר לו, גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה (שם יז), אמר משה ילך נא אדני בקרבנו (שם לד ט) תהך כען שכינתא דה' ביננא, וכן תרגם לא תוכל לראות את פני (שם לג כ) לא תוכל למחזי אפי שכינתי ארי לא יחזינני אינשא. ואמר יונתן בן עוזיאל (יחזקאל ג יב) בריך יקרא דה' מאתר בית שכינתיה, ואם הכבוד הזה ירצה בו הכתוב עצם הבורא ואמתו, ויהיה כמו הראני נא את כבודך (שמות לג יח), שפירש בו הרב כן (מו"נ א נג, סג), הנה הזכיר בו אתר ובית שכינתיה. ואם יאמר שהוא כבוד נברא כדעתו של הרב בפסוק וכבוד ה' מלא את

**רמב"ן (המשך)**

המשכן (שמות מ לה) וזולתו, איך יקבעו בו ברוך, והמברך והמתפלל לכבוד נברא כעובד אלילים, ובדברי רבותינו דברים רבים יורו על שם השכינה שהוא האל יתברך:

אבל הענינים האלה לאונקלוס ויונתן בן עוזיאל דברים ידועים בקבלה וסודם ליודעים חן. ובמעמד הר סיני יתרגם אונקלוס כל מלת אלהים הנזכר בפרשה יקרא או מימרא דה', וכאשר תזכיר הפרשה השם המיוחד לא יאמר כן, והכל בהשגחה ובחכמה ממנו, ועוד אזכיר זה בעזרת השם יתברך (שמות כ טז). ומה שתרגם אונקלוס וידבר אלהים את כל הדברים האלה (שם כ א) ומליל ה', טעמו בזה משום שנאמר פנים בפנים דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה ד, יט). והמשכיל יבין:

אבל מה שאמר כאן אנא אחות עמך, רצה לרמוז בו מה שאמרו (מכילתא שירה ג) גלו למצרים שכינה עמהם שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה, גלו לעילם שכינה עמהם שנאמר (ירמיה מט לח) ושמתי כסאי בעילם, והנה האמירה והירידה שוים, כמו שפירשתי למעלה, ולא היה יכול לתרגם אלא כן בשום פנים כאשר רמזתי (ריש פסקא זו). אבל שם ביעקב לא יתכן לתרגם והא אנא עמך, בעבור כי שם כתוב והנה ה' נצב עליו (לעיל כח יג). והמשכיל יבין. ומפני שמצא אונקלוס שאינו כפשוטו ממש, ברח ממנו ועשאו ענין עזר בלבד ואמר מימרי בסעדך. ולא אמר מימרי עמך, כמו שאמר במשה (שמות ג יב). והאל יראנו מתורתו נפלאות:

---

**גור אריה**

שאינו מחוייב בדבר כמו הסומא אליבא דרבי יהודה (ב"ק פז.) והנשים במצוות שהם פטורות - מצוה הוא דעבדי ומקבלים שכר, זהו דוקא במצות עשה דיש על זה שכר, אבל מצוות לא תעשה שאין קבול שכר על מצות לא תעשה, ומאחר שלא נצטוו - למה יקיימו. וראיה לזה הנשים שהם פטורות מ"בל תטמאו" (ויקרא כא, א) ו"לא תשחית" (שם יט, כז) אם מקיימים המצוה אין להם שכר כלל על זה, והכי נמי למה להם להפריש עצמם מן דבר שאין אסור להם בזה. אבל מצות עשה יש לעשות ולקיים, כי זה הוא רצונו של מקום, ויש קבול שכר על זה. ולכן תמצא תמיד במצות עשה שהיו מקיימין, כגון שחיטה ושבת, אבל במצוות לא תעשה אין הדבר כך, דלא מסתבר לאסור אחר שלא נצטוו, אלא אם אותו המקיים ראוי שיהיה נזהר בהם:

ואומר אני כי אברהם היה מיוחד לשמור כל התורה, ולפיכך אמרו עליו (קידושין פב.) כי שמר כל התורה כולה בעבור שהוא מסוגל למצוות התורה. ולכך עמרם שנשא דודתו, ויעקב ב' אחיות - כי אלו הם מצות לא תעשה, ואם לא היו מצווים על מצוות לא תעשה - למה יקיימו אותם, וזהו באמת דעתי, והוא נכון. והשתא אין צריך ליתן טעם כלל למה נשא יעקב ב' אחיות, כי מצוות לא תעשה אין לחיוב מעצמו, רק מצות עשה. ואברהם בלבד הוא ששמר כל התורה כולה, בין עשה ולא תעשה. והחילוק שיש בין עשה ובין לא תעשה ידוע לכל משכיל, כי מצוות עשה הוא קנין מעשה מפני שהיא קנין, אף על גב שלא מתחייב בה - אם לא יעשה יהיה חסר המצוה שהיא קנין מעשה. אבל מצוות לא תעשה - שאין המצוה קנין המעשה, רק שישב ולא יעשה ואינו קונה שום דבר, ועיקר המצוה שלא יעבור רצון הבורא יתברך שאסר עליו, וכל זמן שלא אסר הקדוש ברוך הוא - אינו עובר רצון בוראו יתברך. ולפי דעתי אם מקיים לא תעשה שלא נצטווה עליו הוא גריעותא, שאין לאסור עצמו בדבר שלא אסר אותו התורה. וראיה לזה שאמרו חכמים (ברכות יח.) לא ילך אדם בבית הקברות וציצית שלו נגררת על הקבר, דהוי לועג לרש. ואילו לענין כלאים אמרו חכמים (פסחים מ ע"ב) שמותר לעשות מהם תכריכים, ולא הוי זה לועג לרש, אלא דשאני מצות לא תעשה דאין לועג לרש כיון שלא נצטווה במצוות, ואינו חסר קנין מצוה. אבל מצוות עשה הוי לועג לרש אף על גב שהמת פטור מן המצוות - סוף סוף חסר לו קנין מצוה, ודבר זה עיקר. אף על גב שהתוספות פרשו בדרך אחרת, זה עיקר ונכון. אבל מה שנמצא במדרש שאמר יעקב 'תרי"ג מצוות קיימתי', מוכח שגם יעקב מסוגל אל כל המצוות, רק שנשא ב' אחיות על פי רוח הקודש. ואף במצוות עשה יש חלוק, כי אין כל המצוות שוות רק הכל לפי המצוה ולפי המצווה, שכבר אמרנו כי ראוי יצחק למצות שחיטה ביותר, ויעקב למצות שבת, ויהודה למצות ייבום, כי מאחר שלא היו מצווים במצוות היו המצוות נחשבים מעשה טוב, וכל אחד לפי מדתו היה נזהר יותר במצוה אשר היה דבוק בה, כמו שהוא הענין אף עתה, כי יש מעשה טוב שהאחד נזהר בו יותר מן אחר, והכל הוא לפי מדת האדם, ויש נזהר בכל המעשים טובים, והבן זה. ומה שפירש הרמב"ן (לעיל כו, ה) כי האבות היו מקיימין את התורה דווקא בארץ, אין הדעת סובל ומקבל את דבריו, ודברים אלו שאמרנו הם דעת רז"ל, ואין בהם ספיקא:

(טו) אֵלֶּה בְּנֵי לֵאָה אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב בְּפַדַּן אֲרָם וְאֵת דִּינָה בִתּוֹ כָּל נֶפֶשׁ בָּנָיו וּבְנוֹתָיו שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ: (טז) וּבְנֵי גָד צְפִיוֹן וְחַגִּי שׁוּנִי וְאֶצְבֹּן עֵרִי וַאֲרוֹדִי וְאַרְאֵלִי: (יז) וּבְנֵי אָשֵׁר יִמְנָה וְיִשְׁוָה וְיִשְׁוִי וּבְרִיעָה וְשֶׂרַח אֲחֹתָם וּבְנֵי בְרִיעָה חֶבֶר וּמַלְכִּיאֵל: (יח) אֵלֶּה בְּנֵי זִלְפָּה אֲשֶׁר־נָתַן לָבָן לְלֵאָה בִתּוֹ וַתֵּלֶד אֶת־אֵלֶּה לְיַעֲקֹב שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה נָפֶשׁ: (יט) בְּנֵי רָחֵל אֵשֶׁת יַעֲקֹב יוֹסֵף וּבִנְיָמִן: (כ) וַיִּוָּלֶד לְיוֹסֵף בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יָלְדָה־לּוֹ אָסְנַת בַּת־פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אֹן אֶת־מְנַשֶּׁה וְאֶת־אֶפְרָיִם: (כא) וּבְנֵי בִנְיָמִן בֶּלַע וָבֶכֶר וַאֲשְׁבֵּל גֵּרָא וְנַעֲמָן אֵחִי וְרֹאשׁ מֻפִּים וְחֻפִּים וָאָרְדּ: (כב) אֵלֶּה בְּנֵי רָחֵל אֲשֶׁר יֻלַּד לְיַעֲקֹב כָּל־נֶפֶשׁ אַרְבָּעָה עָשָׂר: (כג) וּבְנֵי־דָן חֻשִׁים: (כד) וּבְנֵי נַפְתָּלִי יַחְצְאֵל וְגוּנִי וְיֵצֶר וְשִׁלֵּם: (כה) אֵלֶּה בְּנֵי בִלְהָה אֲשֶׁר־נָתַן לָבָן לְרָחֵל בִּתּוֹ וַתֵּלֶד אֶת־אֵלֶּה לְיַעֲקֹב כָּל־נֶפֶשׁ שִׁבְעָה: (כו) כָּל־הַנֶּפֶשׁ הַבָּאָה לְיַעֲקֹב מִצְרַיְמָה יֹצְאֵי יְרֵכוֹ מִלְּבַד נְשֵׁי בְנֵי־יַעֲקֹב כָּל־נֶפֶשׁ שִׁשִּׁים וָשֵׁשׁ: (כז) וּבְנֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר־יֻלַּד־לוֹ בְּמִצְרַיִם נֶפֶשׁ שְׁנָיִם כָּל־הַנֶּפֶשׁ לְבֵית־יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיְמָה שִׁבְעִים: {פ} (כח) וְאֶת־יְהוּדָה שָׁלַח לְפָנָיו אֶל־יוֹסֵף לְהוֹרֹת לְפָנָיו גֹּשְׁנָה וַיָּבֹאוּ אַרְצָה גֹּשֶׁן: (כט) וַיֶּאְסֹר יוֹסֵף מֶרְכַּבְתּוֹ וַיַּעַל לִקְרַאת־יִשְׂרָאֵל אָבִיו גֹּשְׁנָה וַיֵּרָא אֵלָיו וַיִּפֹּל עַל־צַוָּארָיו וַיֵּבְךְּ עַל־צַוָּארָיו עוֹד:

**רש"י**

**מו:טו שלשים ושלש** - ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושנים, אלא זו יוכבד שנולדה בין החומות בכניסתן לעיר, שנאמר (במדבר כו נט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים:

**מו:יט בני רחל אשת יעקב** - ובכולן לא נאמר בהן אשת, אלא שהיתה עיקרו של בית:

**מו:כו ולדברי האומר תאומות נולדו עם השבטים צריכים אנו לומר שמתו**[130] לפני ירידתן למצרים, שהרי לא נמנו כאן. מצאתי בויקרא רבה (ד ו) עשו שש נפשות היו לו והכתוב קורא אותן (לעיל לו ו) נפשות ביתו, לשון רבים, לפי שהיו עובדין לאלהות הרבה, יעקב שבעים היו לו והכתוב קורא אותן נפש, לפי שהיו עובדים לאל אחד:

**מו:כח לפניו** - קודם שיגיע לשם. ומדרש אגדה להורות לפניו לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה:

**מו:כט ויבך על צואריו עוד** - לשון הרבות בכיה וכן (איוב לד כג) כי לא על איש ישים עוד, לשון רבוי הוא, אינו שם עליו עלילות נוספות על חטאיו, אף כאן הרבה והוסיף בבכי יותר על הרגיל

**רמב"ן**

**מו:טו יוכבד ושלושים ושלוש נפש – הנסים הנסתרים**

**שלשים ושלש** - ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושתים, אלא זו יוכבד שנולדה בכניסתן לעיר, שנאמר (במדבר כו נט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים, זו היא שיטת רבותינו (סוטה יב א):

ורבי אברהם השיב ואמר כי זה תימה, אם כן למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה שהולידה משה והיא בת מאה ושלשים שנה, ולמה הזכיר דבר שרה שהיתה בת תשעים. ולא די לנו זה הצער עד שעשו הפייטנים פיוטים ביום שמחת תורה יוכבד אמי אחרי התנחמי, והנה היא בת מאתים וחמשים שנה. וכי אחיה השילוני חיה כך וכך שנים, דרך הגדה, או דברי יחיד, אלו דבריו:

והנה פן יהיה חכם בעיניו בסתירת דברי רבותינו, אני צריך לענות אליו. ואומר, כי על כל פנים יהיה בדבר יוכבד פלא גדול מן הנסים הנסתרים שהם יסוד התורה, כי היא בת לוי עצמו, לא מתיחסת אליו, כמו שכתוב (במדבר כו נט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים. ועוד כתוב (שמות ו כ) את יוכבד דודתו. והנה אם נאמר כי הוליד אותה בבחרותו כאשר הוליד כל בניו, והיתה

**גור אריה**

**130 מנין שבעים נפש והתאומות** (על "צריכים אנו לומר שמתו") **(כו) צריכין אנו לומר שמתו כו'.** הקשה הרא"ם למה אנו צריכין לומר שמתו, הא כבר כתיב "מלבד נשי בני יעקב" ואלו היו נשי בני יעקב, ואין זה קשיא, דהא למאן דאמר כי שמעון נשא את דינה אי אפשר לומר ד"מלבד נשי בני יעקב" אתא לרבוי אותם שהם זרעו של יעקב, אלא "מלבד נשי בני יעקב" ואינם זרעו, דזרעו אף על גב דהם נשי בני יעקב מנה אותם. ועוד איך אפשר לומר דהם בכלל "נשי בני יעקב", דודאי כיון שהכתוב מונה לך כמה הם תולדותיו של יעקב - ועדיין לא ידענו כמה היו, דמה שכתוב "מלבד נשי בני יעקב" לא ידענו כמה מתו וכמה עדיין המה בחיים, אלא בודאי לא היו חיים אף אחת מהן. אלא קשיא לי למה צריך לומר כך, דתקשה ליה לאותו מאן דאמר למה לא נזכר בכתוב לידתן כמו שנזכר לידת דינה (לעיל ל, כא), ועל כרחך מפני שלא היה לידתם רק כדי שיהיו לנשים לשבטים, לפיכך בטלים אצלם, וכאילו היה תאומת ראובן - (הוא) ראובן בעצמו, דטפילה היא אצלו, ולא הוי דומיא דדינה, אף על גב דהיתה אשה לשמעון - היה לה לידה בפני עצמו, אבל אלו אפילו בלידתם היו טפלים לזכרים, ומפני שהם טפילים לא חשב רק העיקר ופטר במנין הטפל. והקשה הרא"ם הא דכתיב "מלבד נשי בני יעקב" מהיכי תיתי לרבוי - למאן דאמר כנעניות היו - נשיהם עד שיהיה צריך למכתב "מלבד נשי בני יעקב", דהא לאו "יוצאי יריכו" היו, כך הם דברי הרא"ם. ואין קשיא, כי עיקר הכתוב שלא תאמר כיון דלא מנה נשי בני יעקב גם כן - ואף על גב דלא היו יוצאי יריכו - מה בכך, הוי לו למנות כל אותן שבאו למצרים, ומפני כך יש לחשוב דודאי מתו נשי בני יעקב, וקאמר דנשי בני יעקב לא מנה הכתוב, אבל בודאי באו עמו. אי נמי שהכתוב רוצה למנות גם כן נשי בני יעקב, ובענין זה מנה אותם במה

(לא) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אֶחָיו וְאֶל־ (לא) בֵּית אָבִיו אֶעֱלֶה וְאַגִּידָה לְפַרְעֹה וְאֹמְרָה אֵלָיו אַחַי וּבֵית־אָבִי אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ־כְּנַעַן בָּאוּ אֵלָי׃ (לב) וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן כִּי־אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ וְצֹאנָם וּבְקָרָם וְכָל־אֲשֶׁר לָהֶם הֵבִיאוּ׃ (לג) וְהָיָה כִּי־יִקְרָא לָכֶם פַּרְעֹה וְאָמַר מַה־מַּעַשֵׂיכֶם׃ (לד) וַאֲמַרְתֶּם אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ עֲבָדֶיךָ מִנְּעוּרֵינוּ וְעַד־עַתָּה גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם־אֲבֹתֵינוּ בַּעֲבוּר תֵּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן כִּי־ תוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל־רֹעֵה צֹאן׃ **פרק מז** (א) וַיָּבֹא יוֹסֵף וַיַּגֶּד לְפַרְעֹה וַיֹּאמֶר אָבִי וְאַחַי וְצֹאנָם וּבְקָרָם וְכָל־אֲשֶׁר לָהֶם בָּאוּ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן וְהִנָּם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן׃ (ב) וּמִקְצֵה אֶחָיו לָקַח חֲמִשָּׁה אֲנָשִׁים וַיַּצִּגֵם לִפְנֵי פַרְעֹה׃ (ג) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־ אֶחָיו מַה־מַּעַשֵׂיכֶם וַיֹּאמְרוּ אֶל־פַּרְעֹה רֹעֵה צֹאן עֲבָדֶיךָ גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם־ אֲבוֹתֵינוּ׃ (ד) וַיֹּאמְרוּ אֶל־פַּרְעֹה לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ כִּי אֵין מִרְעֶה לַצֹּאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ כִּי־כָבֵד הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא עֲבָדֶיךָ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן׃ (ה) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ וְאַחֶיךָ בָּאוּ אֵלֶיךָ׃ (ו) אֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָנֶיךָ הִוא בְּמֵיטַב הָאָרֶץ הוֹשֵׁב אֶת־אָבִיךָ וְאֶת־ אַחֶיךָ יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וְאִם־ יָדַעְתָּ וְיֶשׁ־בָּם אַנְשֵׁי־חַיִל וְשַׂמְתָּם שָׂרֵי מִקְנֶה עַל־אֲשֶׁר־לִי׃ (ז) וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת־יַעֲקֹב אָבִיו וַיַּעֲמִדֵהוּ לִפְנֵי פַרְעֹה וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת־פַּרְעֹה׃ (ח) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יַעֲקֹב כַּמָּה יְמֵי שְׁנֵי חַיֶּיךָ׃ (ט) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־פַּרְעֹה יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה מְעַט וְרָעִים הָיוּ יְמֵי שְׁנֵי חַיַּי וְלֹא הִשִּׂיגוּ אֶת־יְמֵי שְׁנֵי חַיֵּי אֲבֹתַי בִּימֵי מְגוּרֵיהֶם׃

**רש"י**

אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע[131] :

**מו:ל אמותה הפעם** - פשוטו כתרגומו, ומדרשו סבור הייתי למות שתי מיתות בעולם הזה ובעולם הבא, שנסתלקה שכינה ממני, והייתי אומר שיתבעני הקדוש ברוך הוא מיתתך, עכשיו שעודך חי לא אמות אלא פעם אחת :

**מו:לד בעבור תשבו בארץ גשן** - והיא צריכה לכם שהיא ארץ מרעה, וכשתאמרו לו שאין אתם בקיאין במלאכה אחרת ירחיקכם מעליו ויושיבכם שם :

**כי תועבת מצרים כל רעה צאן** - לפי שהם להם אלהות :

**מז:ב ומקצה אחיו** - מן הפחותים שבהם לגבורה שאין נראים גבורים, שאם יראה אותם גבורים יעשה אותם אנשי מלחמתו. ואלה הם ראובן שמעון לוי ישששכר ובנימין, אותם שלא כפל משה שמותם כשברכם, אבל שמות הגבורים כפל (דברים לג ז) וזאת ליהודה שמע ה' קול יהודה, (דברים לג כ) ולגד אמר ברוך מרחיב גד, (שם כג) ולנפתלי אמר נפתלי, (שם כב) ולדן אמר דן, (שם יח) וכן לזבולן, (שם כד) וכן לאשר. זהו לשון בראשית רבה (צה ד) שהיא אגדת ארץ ישראל. אבל בתלמוד בבלית שלנו מצינו שאותם שכפל משה שמותם הם החלשים ואותן הביא

**רמב"ן**

לידתה אחר רדתו למצרים מעט, הנה היא בלדת משה זקנה מאד כמנין שאמרו רבותינו או קרוב לו :

ואם נאמר שנולדה לו אחר שבתו במצרים ימים רבים, והנה נחשוב שהוליד אותה אחר רדתו למצרים חמשים ושבע שנה, והוא יהיה בן מאה שנה, כי ברדתו היה בן מ"ג שנים, והנה יהיו בזה שני פלאים, שיהיה הוא זקן כאברהם אשר הזכיר הכתוב (לעיל יז יז) הלבן מאה שנה יולד, וכתיב (לעיל יח יב) ואדני זקן, ותהיה היא זקנה בלדת משה בת ע"ג, ואם נאחר עוד לידתה לסוף ימי לוי, הנה יהיה פלא גדול משל אברהם :

אבל אומר לך דבר שהוא אמת וברור בתורה, כי הנסים הנעשים על ידי נביא שיתנבא כן מתחילה או מלאך נגלה במלאכות השם יזכירם הכתוב, והנעשים מאליהן לעזור צדיק או להכרית רשע לא יזכירו בתורה או בנביאים, וזהו זהב רותח יוצק בפי החכם הזה ממה שהשיב על רבותינו בענין פינחס (במדבר כה יב) וזולתו במקומות הרבה, ולמה יזכירם הכתוב, כל יסודות התורה בנסים נסתרים הם. ועם התורה אין בכל ענינו רק נסים לא טבע ומנהג, שהרי יעודי התורה כולם אותות ומופתים, כי לא יכרת וימות בטבע הבא על אחת מן העריות או האוכל חלב, ולא יהיו השמים כברזל בטבעם מפני זרענו בשנה השביעית, וכן כל יעודי התורה בטובות ההן וכל הצלחת הצדיקים בצדקתם, וכל תפלות

**גור אריה**

שאמר "מלבד נשי בני יעקב", שאם לא כתב כך לא היה מונה אותם כלל, ואף על גב שלא מנה אותם בפרט - מנה אותם בזה שאמר "לבד נשי בני יעקב", ופשוט הוא :

**131 למה יעקב קרא ויוסף לא** (על "שהיה קורא את שמע") **ואמרו רבותינו ז"ל שהיה קורא קריאת שמע.** והקשו למה יוסף לא קרא קריאת שמע כיון ששעת קריאת שמע היה, שדוחק לומר שהקדים או שאחר כי זריזין מקדימין (פסחים ד.), ושעה אחת לכלם, ועוד מנא לן שקרא קריאת שמע - שמא

(י) וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת־פַּרְעֹה וַיֵּצֵא מִלִּפְנֵי פַרְעֹה׃ (יא) וַיּוֹשֶׁב יוֹסֵף אֶת־אָבִיו וְאֶת־אֶחָיו וַיִּתֵּן לָהֶם אֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמֵיטַב הָאָרֶץ בְּאֶרֶץ רַעְמְסֵס כַּאֲשֶׁר צִוָּה פַרְעֹה׃ (יב) וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף אֶת־אָבִיו וְאֶת־אֶחָיו וְאֵת כָּל־בֵּית אָבִיו לֶחֶם לְפִי הַטָּף׃ (יג) וְלֶחֶם אֵין בְּכָל־הָאָרֶץ כִּי־כָבֵד הָרָעָב מְאֹד וַתֵּלַהּ אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶרֶץ כְּנַעַן מִפְּנֵי הָרָעָב׃ (יד) וַיְלַקֵּט יוֹסֵף אֶת־כָּל־הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ־מִצְרַיִם וּבְאֶרֶץ כְּנַעַן בַּשֶּׁבֶר אֲשֶׁר־הֵם שֹׁבְרִים וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת־הַכֶּסֶף בֵּיתָה פַרְעֹה׃ (טו) וַיִּתֹּם הַכֶּסֶף מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמֵאֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֹאוּ כָל־מִצְרַיִם אֶל־יוֹסֵף לֵאמֹר הָבָה־לָּנוּ לֶחֶם וְלָמָּה נָמוּת נֶגְדֶּךָ כִּי אָפֵס כָּסֶף׃ (טז) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף הָבוּ מִקְנֵיכֶם וְאֶתְּנָה לָכֶם בְּמִקְנֵיכֶם אִם־אָפֵס כָּסֶף׃ (יז) וַיָּבִיאוּ אֶת־מִקְנֵיהֶם אֶל־יוֹסֵף וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף לֶחֶם בַּסּוּסִים וּבְמִקְנֵה הַצֹּאן וּבְמִקְנֵה הַבָּקָר וּבַחֲמֹרִים וַיְנַהֲלֵם בַּלֶּחֶם בְּכָל־מִקְנֵיהֶם בַּשָּׁנָה הַהִוא׃

**רש"י**

לפני פרעה, ויהודה שהוכפל שמו לא הוכפל משום חלשות, אלא טעם יש בדבר כדאיתא בבבא קמא (צב א), ובברייתא דספרי שנינו בה בוזאת הברכה (ספרי שנד) כמו תלמוד שלנו׃

**מז:י ויברך יעקב -** כדרך כל הנפטרים מלפני שרים, מברכים אותם ונוטלים רשות. ומה ברכה ברכו, שיעלה נילוס לרגליו, לפי שאין ארץ מצרים שותה מי גשמים אלא נילוס עולה ומשקה, ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא [עומד] על נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ׃

**מז:יג ולחם אין בכל הארץ -** חוזר לענין הראשון[132] לתחלת שני הרעב׃

**רמב"ן (המשך)**

ועוד כי אברהם הוליד בנים רבים אחרי ארבעים שנה מלדת יצחק, ויהיה הפלא כפלי כפלים. ואם נאמר שהחזירו האל לימי בחורותיו יקשה עליו, כי לא הזכיר הכתוב הפלא הגדול הזה, והוא נס גלוי ומפורסם בהפך מן הטבע׃

ומן הידוע כי האנשים בדור הזה, מהם שיולידו בזקנתם עד מלאת שבעים שנה או שמונים שנה ויותר, כפי התקומם בהם הלחות לפי טבעם. וגם הנשים אין להם זמן, וכל עוד היות להן האורח תלדנה, רק התימה באברהם ושרה כאשר פירשתי שם, מפני שלא הולידו בנעוריהם ועתה הולידו זה מזה. ועוד בשרה היה פלא כי חדל ממנה ארח כנשים ואחרי כן לא תלדנה׃

והנה אם יהיו ימי יוכבד כימי אביה, ותתקיים בה הלחות עד קרוב לזקנתה כמשפט הנשים, איננו פלא אם תוליד בזמן אשר

**רמב"ן**

דוד מלכנו וכל תפלותינו נסים ונפלאות, אלא שאין בהם שנוי מפורסם בטבעו של עולם כאשר הזכרתי זה כבר (לעיל יז א), ועוד אפרשנו בעזרת השם (שמות ו ב, ויקרא כו יא)׃

והנה אתן לך עד נאמן על מה שאמרתי. ידענו, כי מעת בוא ישראל לארץ עד לדת אדונינו דוד היה כשלש מאות ושבעים שנה. והימים יתחלקו לארבעה דורות, שלמון ובועז ועובד וישי, ויגיע לכל אחד מהם צ״ג שנה, והנה כלם זקנים קרוב לאברהם, והיו מולידים כל אחד בשנת מותו שלא כדרך כל הארץ, כי אין החיים בזמנם מאה שנה. ואם הוליד אחד מהם בבחרותו כמנהג, יהיו האחרים זקנים מאד יותר מאברהם, ויהי בהם הפלא גדול יותר מאד, כי ימי האדם בדור אברהם ארוכים, ובשנות דוד חזרו למחציתם׃

ואולי חיו יותר, כי אפשר שהיו לשלמון ימים רבים בבואם לארץ, ולכן נתנו אנשי הקבלה והם חכמי אמת לעובד ימים רבים, והוא נס נסתר נעשה לאבי המלוכה בן הצדקת הבאה לחסות תחת כנפי השכינה. וכן יזכירו באמו ארך ימים רבים׃

וכבר פרשתי כי הפלא באברהם איננו כאשר יחשוב החכם הנזכר וזולתו מבעלי המקרא, כי אברהם הוליד את יצחק טרם מותו שבעים וחמש שנה, והנה לא עברו עליו שני חלקים בימיו, והאנשים בכל דור אין הזקנה בהם עד עבור עליהם שלשת חלקי ימותם, כאשר יחשבו הרופאים הילדות והבחרות והאישות והזקנה. ובדורות האלה אשר הימים בהם כשבעים שנה לא יחשבו לו הרופאים זוקן עד אחר ששים׃

**גור אריה**

התפלל, ויש לתרץ כי יוסף קרא קריאת שמע, וקיימא לן כרבי יהודה (ברכות יג.) שבאמצע הפרק מפסיק לשאול מפני היראה, והיינו יראת אביו, ולפיכך היה מפסיק בקריאת שמע, אבל יעקב לא היה מפסיק וקרא קריאת שמע. אמנם יש לדעת ענין קריאת שמע שהיה קורא ובזה יתורץ מה שלא היה קורא יוסף קריאת שמע, לפי שכאשר בא יעקב וראה את יוסף בנו מלך, בא בלבו אהבתו ויראתו של הקדוש ברוך הוא איך מדותיו הם טובות ושלימות, ומשלם שכר טוב ליראיו. וזהו מדת החסידים אשר יקרה להם טוב מתדבקים אל הקדוש ברוך הוא על הטובות והאמת שעשה עמהם. וזהו קריאת שמע שבו נזכר ייחוד מלכות שמים (דברים ו, ד) ואהבתו (שם שם ה). וראוי היה לקרות קריאת שמע כאשר בא אליו יוסף אחר הצער הגדול אשר היה לו בעבורו, ועתה ראה אותו מלך, היה אוהב את הקדוש ברוך הוא אשר עושה לו זה, וקבל מלכותו ואהבתו ויראתו, וזהו נכון למבין׃

**132 שנות הרעב ופתרון יוסף** (על ״חוזר לענין הראשון״) **(יג) חוזר לענין הראשון.** פירוש שאין הכתוב רוצה לומר כי ״ולחם אין בכל הארץ״ הוא בשנה השלישית, דהא שתי שנים עברו משני הרעב (לעיל מה, ו), ויהיה זה בשנה השלישית, אלא להתחלת שני הרעב חוזר, כך דעת רז״ל. ותדע לך שהרי כאן כתיב ״ולחם אין בכל הארץ״, ואם היה זה בשנה השלישית מאי בא לומר, הרי כבר בשנה הראשונה לא היה לחם, שנאמר (לעיל מא, נו) ״והרעב היה על כל פני

(יח) וַתִּתֹּם הַשָּׁנָה הַהִוא וַיָּבֹאוּ אֵלָיו בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית וַיֹּאמְרוּ לוֹ לֹא־נְכַחֵד מֵאֲדֹנִי כִּי אִם־תַּם הַכֶּסֶף וּמִקְנֵה הַבְּהֵמָה אֶל־אֲדֹנִי לֹא נִשְׁאַר לִפְנֵי אֲדֹנִי בִּלְתִּי אִם־גְּוִיָּתֵנוּ וְאַדְמָתֵנוּ: (יט) לָמָּה נָמוּת לְעֵינֶיךָ גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם אַדְמָתֵנוּ קְנֵה־אֹתָנוּ וְאֶת־אַדְמָתֵנוּ בַּלָּחֶם וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְאַדְמָתֵנוּ עֲבָדִים לְפַרְעֹה וְתֶן־זֶרַע וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת וְהָאֲדָמָה לֹא תֵשָׁם: (כ) וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת־כָּל־אַדְמַת מִצְרַיִם לְפַרְעֹה כִּי־מָכְרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שָׂדֵהוּ כִּי־חָזַק עֲלֵהֶם הָרָעָב וַתְּהִי הָאָרֶץ לְפַרְעֹה: (כא) וְאֶת־הָעָם הֶעֱבִיר אֹתוֹ לֶעָרִים מִקְצֵה גְבוּל־מִצְרַיִם וְעַד־קָצֵהוּ: (כב) רַק אַדְמַת הַכֹּהֲנִים לֹא קָנָה כִּי־חֹק לַכֹּהֲנִים מֵאֵת פַּרְעֹה וְאָכְלוּ אֶת־חֻקָּם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם פַּרְעֹה עַל־כֵּן לֹא מָכְרוּ אֶת־אַדְמָתָם: (כג) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־הָעָם הֵן קָנִיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת־אַדְמַתְכֶם לְפַרְעֹה הֵא־לָכֶם זֶרַע וּזְרַעְתֶּם אֶת־הָאֲדָמָה: (כד) וְהָיָה בַּתְּבוּאֹת וּנְתַתֶּם חֲמִישִׁית לְפַרְעֹה וְאַרְבַּע הַיָּדֹת יִהְיֶה לָכֶם לְזֶרַע הַשָּׂדֶה וּלְאָכְלְכֶם וְלַאֲשֶׁר בְּבָתֵּיכֶם וְלֶאֱכֹל לְטַפְּכֶם: (כה) וַיֹּאמְרוּ הֶחֱיִתָנוּ נִמְצָא־חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי וְהָיֵינוּ עֲבָדִים לְפַרְעֹה: (כו) וַיָּשֶׂם אֹתָהּ יוֹסֵף לְחֹק עַד־הַיּוֹם הַזֶּה עַל־אַדְמַת מִצְרַיִם לְפַרְעֹה לַחֲמֹשׁ רַק אַדְמַת הַכֹּהֲנִים לְבַדָּם לֹא הָיְתָה לְפַרְעֹה: (כז) וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ וַיִּפְרְוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד:

**רש"י**

**מז:יט ותן זרע** - לזרוע האדמה. ואף על פי שאמר יוסף (לעיל מה ו) ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר, מכיון שבא יעקב למצרים, באה ברכה לרגליו, והתחילו לזרוע וכלה הרעב, וכן שנינו בתוספתא דסוטה (י ח):

**מז:כא ואת העם העביר** - יוסף מעיר לעיר, לזכרון שאין להם עוד חלק בארץ, והושיב של עיר זו בחברתה. ולא הוצרך הכתוב לכתוב זאת, אלא להודיע שבחו של יוסף שנתכוין להסיר חרפה מעל אחיו, שלא יהיו קורין אותם גולים:

**רמב"ן (המשך)**

תמה שאם כן לא היה החלום אמת, כי הראו לו את הגזרה ולא הענין הנהיה והנעשה בהם:

וראיתי שם בתוספתא דסוטה אמר רבי יוסי כיון שמת יעקב אבינו חזר הרעב לישנו וכו'. ועוד שנינו בספרי (עקב לח) ויברך יעקב את פרעה, במה ברכו, שנמנע שני הרעב, אף על פי כן שלמו אחר מיתתו, שנאמר ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם, מה כלכול האמור להלן (פרק מה יא) בשני רעבון הכתוב מדבר, אף כלכול האמור כאן בשני רעבון הכתוב מדבר. רבי שמעון אומר אין זה קידוש השם שדברי צדיקים קיימין בחייהם וניטלין

**רמב"ן**

נתנו לה רבותינו, מפני שרצה האלהים לגאול את ישראל על ידי האחים האלה ולא הגיע הקץ, איחר לידתם ימים רבים עד כי זקנה אמם. ולא יפלא מה' דבר:

**מז:יח הפסקת הרעב בבוא יעקב למצרים**

**ויבאו אליו בשנה השנית** - לשני הרעב, ואף על פי שאמר יוסף ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (לעיל מה ו), מכיון שבא יעקב למצרים באתה ברכה לרגלו והתחילו לזרוע וכלה הרעב, וכן שנינו בתוספתא דסוטה (י ג), לשון רש"י. וכך הוזכר בבראשית רבה (פט ט) אמר רבי יוסי ברבי חנינא שתי שנים עשה רעב, כיון שירד יעקב אבינו למצרים כלה הרעב, ואימתי חזרו בימי יחזקאל וכו':

ואם כן לא נתקיימו דברי יוסף כפתרונו ויבא הענין לחשוד אותו בחכמתו. ואולי נאמר שהיה הרעב בארץ כנען כדבר יוסף, אבל במצרים ירד יעקב אבינו אל היאור לעיני פרעה ולעיני כל מצרים וראו כל עמו שעלה נילוס לקראתו, וידעו כי ברכת ה' היא לרגלי הנביא. ואם כן יהיה ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו לחם לפי הטף בשאר שני השבע וכל ימי חיות אביו, כי גם אחרי מות אביו אמר אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם (להלן נ כא). ועם כל זה אני

**גור אריה**

הארץ", אבל לענין הראשון הוא חוזר. ואם תאמר אם כן יהיה נראה יוסף כמשקר שאמר (שם שם ל) שבע שנים יהיה רעב, ותירץ הרא"ם שבשני הרעב לא אמר יוסף שיהיו שני הרעב במצרים, רק בשני השבע אמר יהיה במצרים, ולפיכך לא הוחזק שקרן במה שפסק הרעב במצרים, אחר שבכל הארצות היה רעב. וכן כתיב (שם שם כט, ל) "הנה שבע שנים באות שבע גדול בכל ארץ מצרים וקמו שני הרעב אחריהן ונשכח כל השבע וגומר". ואין תירוץ זה מספיק, שהרי כתיב (ר' לעיל מא, לו) "והיה האוכל לפקדון לשבע שני הרעב אשר יהיו בארץ מצרים", אבל הנראה כי המצריים לא היו סכלים, והיו יודעים דאפשר לשנות דבר על ידי תשובה ותפילה, הכל היו מודים בזה. והנה זה מחכמת יוסף וטוב דעת כי אצל השובע אמר (לעיל מא, כט) "הנה שבע שנים באות", ולא אמר 'הנה שבע שנים קמות', ואצל הרעב אמר (שם שם ל) "וקמו שבע שני רעב", ולא אמר 'ובאו שני רעב', כי 'באו' רוצה לומר שהם באים בודאי וכך יהיה, אבל "וקמו" שהיו קמים לבא ולא בודאי, כי כל דבר אפשר לשנות על ידי בקשה ותחנונים מאת השם יתברך המרחם על הכל. ומפני שאמר זה יוסף, כבר אין טענה על יוסף. ומפני זה יתלו ביעקב כאשר ראו כי איש אלהים הוא, כי מי שנתן הכבוד לצדיק להראות לבריות כי עם רגלי תלמיד חכם באות הברכות - הוא שעושה החסד גם כן שמסבב סבות שידעו הכל כי בשביל הצדיק הוא, כדי להדר ולפאר את הצדיק. ויש מתרצין שהיו החמש שני רעב, אבל לא היה דומה ושוה רעב חמש שנים אחרונים אל שתי שנים ראשונים, וגם זה נכון:

**רמב"ן**

לאחר מיתתן. אמר רבי אלעזר ברבי שמעון רואה אני את דברי רבי יוסי מדברי אבא, שזה קידוש השם שכל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם, נסתלקו מן העולם נסתלקה ברכה מן העולם, עד כאן. והנה השלים הרעב חמש השנים הנותרות:

ודעת רבי אברהם שהיו אלו שתי השנים לאחר בוא יעקב למצרים, וכך כתב, מצינו בדרש כי נסתלק הרעב בזכות יעקב, גם יתכן שהיה רעב שלש שנים ולא היה כמו ד' שעברו. ואין דבריו נכונים כלל, כי מספר החלום ושברו ישוה כל השבע שנים, ואילו היה כן יזכיר הכתוב ענינם של השנים האלה:

אבל על דרך הפשט לקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען בחמש שנים והביא אותו אל פרעה, כי איך יתכן שיתום הכסף והמקנה בשנה אחת, אבל הכסף הספיק להם כל חמש שנים כי כן הדבר במנהגו של עולם, ובעבור שלא נתחדש ונשתנה דבר אחד בכל אלה השנים לא ספר בהם הכתוב רק וילקט יוסף את כל הכסף וגו', ואחרי שתם הכסף ספר שבאו אל יוסף, והיה זה בשנה הששית, ונתן להם במקניהם לחם, רק נהלם בו שיאכלו לפי חיותם ולא לשבעה, ותתם השנה ההיא אשר נדר להם לנהלם בלחם בכל מקניהם, והיא השנה הששית, ויבאו אליו בשנה השנית לה ואמרו לו שיקנה אותם ואת אדמתם בלחם שיאכילם בשנה הזאת השביעית, ואחר שתהיה הארץ לפרעה יתן להם זרע שלא תשם האדמה, כי ידעו כי כלו שבע שני הרעב ויהיה להם זרע וקציר. וזה טעם ויכלכל יוסף לחם לפי הטף, שנתן להם בשנות הרעב כדי צרכם לחם, כי לפי הטף ירמוז כן:

# פרשת ויחי

**פרק מז (כח)** וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַיְהִי יְמֵי־יַעֲקֹב שְׁנֵי חַיָּיו שֶׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמְאַת שָׁנָה׃ (כט) וַיִּקְרְבוּ יְמֵי־יִשְׂרָאֵל לָמוּת וַיִּקְרָא לִבְנוֹ לְיוֹסֵף וַיֹּאמֶר לוֹ אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ שִׂים־נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וֶאֱמֶת אַל־נָא תקברני [תִקְבְּרֵנִי] בְּמִצְרָיִם׃ (ל) וְשָׁכַבְתִּי עִם־אֲבֹתַי וּנְשָׂאתַנִי מִמִּצְרַיִם וּקְבַרְתָּנִי בְּקִבְרָתָם וַיֹּאמַר אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ׃ (לא) וַיֹּאמֶר הִשָּׁבְעָה לִּי וַיִּשְׁבַּע לוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ יִשְׂרָאֵל עַל־רֹאשׁ הַמִּטָּה׃ {פ} **פרק מח (א)** וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף הִנֵּה אָבִיךָ חֹלֶה וַיִּקַּח אֶת־שְׁנֵי בָנָיו עִמּוֹ אֶת־מְנַשֶּׁה וְאֶת־אֶפְרָיִם׃ (ב) וַיַּגֶּד לְיַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּה בִנְךָ יוֹסֵף בָּא אֵלֶיךָ וַיִּתְחַזֵּק יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב עַל־הַמִּטָּה׃ (ג) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־יוֹסֵף אֵל שַׁדַּי נִרְאָה־אֵלַי בְּלוּז בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי׃ (ד) וַיֹּאמֶר אֵלַי הִנְנִי מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִךָ וּנְתַתִּיךָ לִקְהַל עַמִּים וְנָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֲחֻזַּת עוֹלָם׃ (ה) וְעַתָּה שְׁנֵי־בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד־בֹּאִי אֵלֶיךָ מִצְרַיְמָה לִי־הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ־לִי׃

**רש"י**

**מז:כח ויחי יעקב** - למה פרשה זו סתומה, לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו לשעבדם. דבר אחר שבקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו:

**מז:כט ויקרבו ימי ישראל למות** - כל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע לימי אבותיו. [יצחק חי מאה ושמונים ויעקב מאה ארבעים ושבע. בדוד נאמר קריבה, אביו חי ארבע מאות שנים והוא חי שבעים]:

**ויקרא לבנו ליוסף** - למי שהיה יכולת בידו לעשות:

**שים נא ידך** - והשבע:

**חסד ואמת** - חסד שעושין עם המתים הוא חסד של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול:

**אל נא תקברני במצרים** - סופה להיות עפרה כנים (ומרחשין תחת גופי) ושאין מתי חוצה לארץ חיים אלא בצער גלגול מחילות, ושלא יעשוני מצרים עבודה זרה:

**מז:לא על ראש המטה** - הפך עצמו לצד השכינה, מכאן אמרו שהשכינה למעלה מראשותיו שלו חולה. דבר אחר על ראש המטה, על שהיתה מטתו שלמה שאין בה רשע, שהרי יוסף מלך הוא, ועוד שנשבה לבין הגוים, והרי הוא עומד בצדקו:

**מח:א ויאמר ליוסף** - אחד מן המגידים, והרי זה מקרא קצר. ויש אומרים אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד, וכשחלה יעקב בארץ גושן, הלך אפרים אצל אביו למצרים והגיד לו:

**מח:ב ויתחזק ישראל** - אמר אף על פי שהוא בני, מלך הוא ואחלוק לו כבוד. מכאן שחולקין כבוד למלכות, וכן משה חלק

**רמב"ן**

**מז:כח ירידת יעקב למצרים – רמז לגלות אדום**

**ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה** - כבר הזכרתי (לעיל מג יד) כי רדת יעקב למצרים הוא גלותינו היום ביד החיה הרביעית (דניאל ז ז) רומי הרשעה, כי בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף אחיהם, ויעקב ירד שם מפני הרעב, וחשב להנצל עם בנו בבית אוהב לו, כי פרעה אוהב את יוסף וכבן לו, והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען, כמו שאמרו (לעיל מז ד) לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען. והנה לא עלו, אבל ארך עליהם הגלות, ומת שם ועלו עצמותיו, וזקני פרעה ושריו העלוהו, ועשו עמו אבל כבד:

וכן אנחנו עם רומי ואדום. אחינו הסיבונו ביאתינו בידם, כי כרתו ברית עם הרומיים. ואגריפס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה, ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים, והגלות ארך עלינו מאד, לא נודע קצו כשאר הגליות. ואנחנו בו כמתים אומרים יבשו עצמותינו נגזרנו לנו, ויעלו אותנו מכל העמים מנחה לה', ויהיה להם אבל כבד בראותם כבודנו. ואנחנו נראה בנקמת ה', יקימנו ונחיה לפניו:

**רש"י (המשך)**

כבוד למלכות (שמות יא ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי, וכן אליהו (מ"א יח מו) וישנס מתניו וגו':

**מח:ה לי הם** - בחשבון שאר בני הם ליטול חלק בארץ איש כנגדו[133]:

**גור אריה**

**133 תועלת אפרים ומנשה כשני שבטים** (על "ליטול חלק בארץ") **ליטול חלק בארץ איש כנגדו.** ואם תאמר מאי מהני להם דבר זה, סוף סוף לא יהיה להם יותר מלשאר שבטים, יש לומר דמהני להו שפיר, דאמרינן בפרק מרובה (ב"ק פא ע"ב) דלא היה שבט מישראל שלא היה לו בהר ובשפילה ובנגב, לכך מהני שיהיה לאפרים כל הדברים האלו וכן למנשה, וזהו שבח גדול להם, דיש ניחא ליה בהאי ויש ניחא ליה בהאי, וכאשר נתנו לאפרים בהר ובשפילה ובנגב לקח

(ו) וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר־הוֹלַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם לְךָ יִהְיוּ עַל שֵׁם אֲחֵיהֶם יִקָּרְאוּ בְּנַחֲלָתָם׃

**רמב"ן**

**מח:ו בכורת יוסף בנחלה – אפרים ומנשה כשבטים**

**ומולדתך אשר הולדת אחריהם** - אם תוליד עוד בנים לא יהיו במנין בני אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללין, ולא יהא להם שם כשאר השבטים לענין הנחלה. ואף על פי שנתחלקה ארץ ישראל למנין גולגלותם, כדכתיב לרב תרבה נחלתו, וכל איש נטל בשוה, חוץ מן הבכורות, מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו, לשון רש"י׃

וזה איננו נכון, שאם כן אין הבכורה ליוסף אלא לענין הכבוד בלבד שיקראו בניו שבטים, והכתוב אומר בנחלתם. ובגמרא אמרו לנחלה הקשתים לראובן ושמעון ולא לדבר אחר וכו׳, כדאיתא בהוריות (ו ב). והזכירו רבותינו בכל מקום (ב"ב קכג א) שהיה יוסף בכור לנחלה וירש פי שנים כאחד כמשפט כל בכור, ולא היתה בכורתו להקרא שבטים בלבד כדברי הרב. ומזה נלמוד עוד שלא חלקו הארץ לכל שבטי ישראל לגולגלותם, שאם כן מה הבכורה הזאת בירושה. ואם נאמר שנתנו לכל אחד ואחד מבני יוסף פי שנים כאחד מכל אישי שאר השבטים, לא הוזכר זה בכתוב כלל, ולא מצינו ביעקב שיתן בכורה ליוסף אלא שאמר בכאן כראובן ושמעון יהיו לי, ומזה אמר הכתוב (דהי"א ה א) נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל, אם כן היו לגמרי כשני שבטים והיא בכורתו, וכך הם דברי חכמים בכל מקום (ב"ב קכג א)׃

**רמב"ן (המשך)**

אבל הענין איננו כלל כמו שאמר הרב, שארץ ישראל לשבטים נתחלקה, שנים עשר חלקים שוים עשו ממנה, ונטל שבט שמעון הממועט שבהם כשבט יהודה שמרובה באוכלוסין, ונטלו אפרים ומנשה כראובן ושמעון בשוה. וכך העלו בגמרא פרק יש נוחלין (שם). וכתוב (יחזקאל מז יג) תתנחלו בארץ לשנים עשר שבטי ישראל יוסף חבלים. וכן אמר אונקלוס (להלן מט כב) תרין שבטין יפקון מבנוהי יקבלון חולקא ואחסנתא, שיהיו שוים בקבלת הנחלה, וטעם חולקא, חלק בכור, ואחסנתא, ירושת הפשוט. ומה שאמר הכתוב (במדבר כו נד) לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעיט, לענין בתי אבות הנזכרים בפרשה דבר הכתוב, שהשבט מחלק חלקו לבתי אבות של יוצאי מצרים, ובית אב מרובה נותנין לו חלק גדול ובית אב ממועט נותנין לו חלק קטן, ומתים יורשים החיים כמפורש בספרי (פנחס קלב), ורש"י הזכירו בפרשת פנחס (במדבר כו נה)׃

והכלל בענין יוסף שהיה בכור לנחלה, ואם חלקו ישראל הארץ לשבטים כמוזכר בגמרא (ב"ב קכא ב) נתנו לו כראובן ושמעון בשוה. ואם אולי נאמר שחלקוהו לגולגלותם, כנגלה מן הכתוב, נתנו להם כפלים במספרם. חלק פשוט כדין שאר האנשים, וחלק שני בכורה. ויהיה טעם כראובן ושמעון, כפלים במספרם, אבל שיהיה יוסף כשאר השבטים בנחלה, ותהיה הבכורה להקרא שני שבטים, כמאמר הרב, זה דבר שאי אפשר בשום פנים׃

**גור אריה**

כל אחד ואחד מה דניחא ליה, ואם היה שבט אחד, אף על גב שאם היו רבים היו נותנים לו הרבה - היה מרבה לו בהר או בשפילה, דלא היה צריך רק שיהיה להם נחלה הרבה, כך יש לומר. והרמב"ן הקשה על פירוש רש"י (פסוק ו) שאמר שלא היה הבכורה ליוסף רק שיהיו נקראים שבטים - שהרי הכתוב אומר (פסוק ו) "ובנחלתם", ובכל מקום אמרו יוסף היה בכור לנחלה, ועוד דהעלה בגמרא בפרק יש נוחלין (ב"ב קכב.) דלשבטים איפלוג, פירוש שכל השבטים נטלו בשוה - אותו שהיה שבטו מרובה כאותו שהיה שבטו מועט, כך הקשה הרמב"ן. ואינו קושיא מה שאמר כי יוסף היה בכור לנחלה, דודאי אף רש"י מודה בזה, שהרי בפירוש אמר (רש"י פסוק ו) 'ולא יהיה להם שם בשבטים לענין נחלה', מכלל דאפרים ומנשה היה להם שם בשביל נחלה, אלא הרב מפרש דחילוק יש אף על גב דכל אחד נטל חלק בשוה, כיון דמסקינן (ב"ק פא ע"ב) דלא היה שבט שלא היה לו בהר ובשפילה כדאמרינן למעלה, היה מועיל להם שהיו ב' שבטים, דהשתא היה לכל אחד ואחד בהר ובשפילה, ואם לא שהיו ב' שבטים לא נתנו להם. ועוד לענין שלא תסוב הנחלה משבט זה אל שבט אחר יש חילוק ביניהם, דלכל אחד היה לו נחלה בפני עצמו, ולא יסוב משבט לשבט. והרי כך צריך לומר למאן דאמר לקרקפתא איפלוג אפילו לפירוש הרמב"ן ז"ל. ומה שפירש דאם נאמר דחלקו אותן לגלגולת היה בכורה של יוסף שנתנו להם כפלים כשאר השבטים, דבר זה אין הדעת מקבל, באיזה מקום נזכר זה בכתוב שיהיה לבני יוסף כפל לכל אחד ואחד, ולמה היה ליעקב לומר "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי", לא הוי ליה רק לומר שיתן לו הבכורה שיקח כל אחד שני חלקים בארץ - אם היינו מפרשים דהיו נותנים לבני יוסף לכל אחד ב' חלקים - חלק בכורה וחלק פשוט, אלא על כרחך לא היה ב' חלקים, רק שנקרא אפרים שבט בפני עצמו כמו ראובן ושמעון, והשתא איך יאמר דהיה הבכורה ליוסף אם נחלק לקרקפתא, אלא על כרחך כמו שפירש רש"י לענין זה, דהיה נוטל חלק בפני עצמו שלא תסוב משבט אפרים למנשה הנחלה כדאמרינן למעלה, והיה לכל אחד בהר ובשפילה. ומה שהקשה על זה דהרי בגמרא מסיק דלשבטים איפלוג ולא לקרקפתא, רש"י מפרש דאף אם נאמר דאפלוג לשבטים לא נטל כל שבט (יותר) [בשוה], רק כל אחד ואחד לפי שהוא מרובה באוכלוסין נתנו לו חלק רב ולמועט נתנו לו חלק קטן, ולא מבעיא ליה שם רק באיזה ענין היה חלוקה, אם ל"ב חלקים היה הגורל, או שהיו מטילין גורל על כל אחד ואחד. אלא דקשיא מאי דמסיק התם דלעתיד תהיה הארץ נחלקת ל"ג חלקים, פירוש חלק אחד לנשיא, וזה אי אפשר לפרש רק שתהא הארץ נחלק בשוה ל"ג חלקים, דאם נאמר כל אחד לפי מה שהוא - מה יהיה מגיע לנשיא, אלא על כרחך ל"ג חלקים שוים קאמר, והכי נמי הא דאמרינן דארץ ישראל נחלק ל"ב חלקים הוא לחלקים שוים, אם לא שנדחק לפרש דמתחלה נחלקה ל"ג חלקים שוים, ונוטל הנשיא חלק אחד, ואחר כך יחזרו ויחלקו ה"ב חלקים של שבטים כל אחד כפי מה שהוא, וזה לא משמע מן הברייתא. וראיה לזה דקאמר בגמרא כי בעי למפשט דלשבטים נחלק - קתני מיהא שמתחלה נחלק ל"ב שבטים, ומאי ראיה היא זאת, שמא הכי קאמר - מתחלה לא היה נחלק ל"ג חלקים כמו שיהיה לעתיד שיהיה גם כן חלק אחד לנשיא, אלא ל"ב שבטים בלבד, ולא בא לאשמועינן רק דהיו חולקים אותו ל"ב חלקים ולא ל"ג, אלא עיקר ראיתו מדקתני ברישא עתידה שתחלק ל"ג חלקים שוים הכי נמי הא דקאמר 'ל"ב חלקים' רוצה לומר ל"ב חלקים שוים, דודאי 'ל"ג חלקים' משמע חלקים שוים נטלו. והשתא הוי שפיר נמי 'קתני מיהת וכו" דמשמע דמרישא בלחוד דייק ולא מסיפא, ואדרבה מסיפא דייק טפי אי לא מיבעי רק באיכות החלוק אם היה הגורל על כל אחד ואחד או על השבטים, דבהדיא קתני 'אם ראובן עלה - חלק פלוני יהיה עולה עמו', ובהדיא מוכח דלשבטים איפלוג, והווא ליה למימר 'קתני מיהא אם ראובן עולה כו'', ולא הוי ליה למימר 'קתני מיהא שמתחלה נחלק ל"ב שבטים', אלא כמו שאמרנו דדייק מרישא. ועוד דאי לקרקפתא דגברא אחלוק האי דקאמר "אפרים

(ז) וַאֲנִי ׀ בְּבֹאִי מִפַּדָּן מֵתָה עָלַי רָחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בַּדֶּרֶךְ בְּעוֹד כִּבְרַת־אֶרֶץ לָבֹא אֶפְרָתָה וָאֶקְבְּרֶהָ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת
הִוא בֵּית לָחֶם׃ (ח) וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת־בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי־אֵלֶּה׃ (ט) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו בָּנַי הֵם אֲשֶׁר־נָתַן־לִי
אֱלֹהִים בָּזֶה וַיֹּאמֶר קָחֶם־נָא אֵלַי וַאֲבָרְכֵם׃ (י) וְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל כָּבְדוּ מִזֹּקֶן לֹא יוּכַל לִרְאוֹת וַיַּגֶּשׁ אֹתָם אֵלָיו וַיִּשַּׁק
לָהֶם וַיְחַבֵּק לָהֶם׃ (יא) וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף רְאֹה פָנֶיךָ לֹא פִלָּלְתִּי וְהִנֵּה הֶרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים גַּם אֶת־זַרְעֶךָ׃ (יב)
וַיּוֹצֵא יוֹסֵף אֹתָם מֵעִם בִּרְכָּיו וַיִּשְׁתַּחוּ לְאַפָּיו אָרְצָה׃ (יג) וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת־שְׁנֵיהֶם אֶת־אֶפְרַיִם בִּימִינוֹ מִשְׂמְאל
יִשְׂרָאֵל וְאֶת־מְנַשֶּׁה בִשְׂמֹאלוֹ מִימִין יִשְׂרָאֵל וַיַּגֶּשׁ אֵלָיו׃ (יד) וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת־יְמִינוֹ וַיָּשֶׁת עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא
הַצָּעִיר וְאֶת־שְׂמֹאלוֹ עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שִׂכֵּל אֶת־יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר׃ (טו) וַיְבָרֶךְ אֶת־יוֹסֵף וַיֹּאמַר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר
הִתְהַלְּכוּ אֲבֹתַי לְפָנָיו אַבְרָהָם וְיִצְחָק הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי מֵעוֹדִי עַד־הַיּוֹם הַזֶּה׃

**רש"י**

**מח:ז ואני בבאי מפדן וגו' -** ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך, שהרי סמוך לבית לחם מתה׃

**ואקברה שם -** ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ, וידעתי שיש בלבך עלי [תרעומת], אבל דע לך[134] שעל פי הדבור קברתיה שם שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן, והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר (ירמיה לא יד) קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה וגו', והקב"ה משיבה (ירמיה לא טו) יש שכר לפעולתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם.

**מח:ח וירא ישראל את בני יוסף -** בקש לברכם ונסתלקה שכינה ממנו, לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים, ויהוא ובניו ממנשה׃

**ויאמר מי אלה -** מהיכן יצאו אלו שאינן ראוין לברכה׃

**מח:ט בזה -** [הראה לו] שטר אירוסין ושטר כתובה, ובקש יוסף רחמים על הדבר ונחה עליו רוח הקדש׃

**מח:יד שכל את ידיו -** כתרגומו אחכמינון, בהשכל וחכמה השכיל את ידיו (לכך, ומדעת), כי יודע היה כי מנשה הבכור, ואף על פי כן לא שת ימינו עליו׃

**רמב"ן**

**מח:ז קבורת רחל בדרך – התנצלות יעקב ליוסף**

ועל דרך הפשט גם כן אמר לו כן כמתנצל, שלא יחר ליוסף בראות חפצו בקבורת המערה על שלא קבר אמו שם, וכאשר קבר שם את לאה, ולכך אמר לו כי מתה בארץ כנען ולא נקברה בחוצה לארץ כאשר תהיה קבורת מצרים ליעקב, ומתה בדרך בפתע פתאום ולא יכול לקברה שם, כי איך יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך וילך מהרה עמה למערת המכפלה, ואיה הרופאים והרפואות לחנט אותה. וזה טעם "עלי". ואף על פי שמערת המכפלה אינה רחוקה משם רק כחצי יום, היה יעקב כבד מאד במקנה הגדול ובני בית ולא יגיעו שם רק בימים רבים, וכן עשה בדרך ההוא ימים רבים עד בואו אל אביו. ושנו חכמים (מו"ק כז א) ולא של נשים לעולם מפני הכבוד׃

ואני סבור שהיו אלו דברי התנצלות, וגם יוסף יודע שמתה בדרך ונקברה בארץ, וכבוד עשה לה במותה, אבל הכוונה ליעקב שלא הוליך אותה למערה כדי שלא יקבור שם שתי אחיות, כי יבוש מאבותיו, ולאה היא הנשאת לו ראשונה בהיתר, ורחל באהבתו אותה בנדר אשר נדר לה לקחה׃

**גור אריה**

ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי" באיזה ענין קאמר, כיון דהגורל היה על כל איש ואיש בטל לגמרי לפי זה "כראובן ושמעון יהיו", בשלמא אם נאמר דאף לאותה סברא ד'לקרקפתא דגברא איפלוג' סבירא ליה דהחלוק לא היתה רק לשבטים, ולשבטים היו מפילים גורל, והיו נותנים לאפרים נחלה בפני עצמו, ולמשנה בפני עצמו, ולעולם היו נותנים לפי רבוים ולפי מיעוטם - שפיר, אבל אם נאמר דהיה הגורל על כל איש בפני עצמו - מאי מהני לאפרים ומנשה, דדוחק לומר דהיה מהני שהיה בא בגורל חלק אפרים ביחד וחלק מנשה ביחד, דאם כן היה הבכורה על מידי דהוא בידי שמים ולא בידי אדם, והרי יעקב נתן הבכורה ליוסף לא שיהיה כן בגורל. אבל אם נפרש 'לשבטים' רוצה לומר לחלקים בשוה, ו'לקרקפתא' כל שבט לפי מה שהוא, ומכל מקום כל שבט ושבט היה לו תחום בפני עצמו - ניחא. אבל מה שפירש הרמב"ן ולמאן דאמר ל'קרקפתא דגברא' היו נוטלים כל אחד מבני יוסף ב' חלקים - כלל אין לומר כך, כמו שנתבאר למעלה. ועוד איך יתכן זה, דלא נתן יעקב הבכורה רק לאפרים ומנשה, לא לכל אחד ואחד מבני יוסף. ועיין בפרשת פנחס (במדבר כו, נד) עוד, ושם הארכתי לפרש הסוגיא׃

134 **קבורת רחל בדרך ובכייתה על בניה** (על "וידעתי שיש בלבך עלי") **אבל דע לך וכו'.** מדכתיב "ואקברה שם", ולא הוי למכתב רק "בדרך", אלא "שם" פירושו דווקא היה ראוי לקבור אותה שם בדרך - ולא במקום אחר, והיינו טעמא כמו שמפרש ואזיל. ואם תאמר ולמה רחל בוכה יותר משאר אמהות, ובמדרש איכה רבתי (פתיחתא סוף אות כד) אמר שם לפי שרחל אמנו אומרת להקב"ה מה עשו בני שכך הבאת עליהם פורענות, אם בשביל עבודה זרה שנקראת 'צרה', הלא אהבתי אישי יעקב ועבד בי ז' שנים (לעיל כט, כ), ולבסוף נתן אבי לו את אחותי לאשה (שם שם כד), וקבלתי אהבתי לבעלי ומסרתי הסימנים לאחותי. אני בשר ודם - ואתה מלך רחמן על אחת כמה וכמה שתרחם עליהם, והקב"ה משיב "יש שכר לפעולתך ושבו בנים מארץ אויב" (ר' ירמיה לא, טו). וביאור ענין זה כי בשביל שידעה רחל שיעקב ראוי שישא שתי נשים, כי אין העולם הזה - שהוא עולם החלוק והפירוד - ראוי שיהיה הכל

(טז) הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל־רָע יְבָרֵךְ אֶת־הַנְּעָרִים וְיִקָּרֵא בָהֶם שְׁמִי וְשֵׁם אֲבֹתַי אַבְרָהָם וְיִצְחָק וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ׃ (יז) וַיַּרְא יוֹסֵף כִּי־יָשִׁית אָבִיו יַד־יְמִינוֹ עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיֵּרַע בְּעֵינָיו וַיִּתְמֹךְ יַד־אָבִיו לְהָסִיר אֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ־אֶפְרַיִם עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה׃ (יח) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו לֹא־כֵן אָבִי כִּי־זֶה הַבְּכֹר שִׂים יְמִינְךָ עַל־רֹאשׁוֹ׃ (יט) וַיְמָאֵן אָבִיו וַיֹּאמֶר יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי גַּם־הוּא יִהְיֶה־לְּעָם וְגַם־הוּא יִגְדָּל וְאוּלָם אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ וְזַרְעוֹ יִהְיֶה מְלֹא־הַגּוֹיִם׃ (כ) וַיְבָרְכֵם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה וַיָּשֶׂם אֶת־אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנַשֶּׁה׃ (כא) וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף הִנֵּה אָנֹכִי מֵת וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל־אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם׃ (כב) וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׁכֶם אַחַד עַל־אַחֶיךָ אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי׃ {פ}

**רש״י**

**מח:טז המלאך הגאל אתי** - מלאך הרגיל להשתלח אלי בצרתי, כענין שנאמר (בראשית לא יא - יג) ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב וגו׳ אנכי האל בית אל׃

**וידגו** - כדגים הללו שפרים ורבים ואין עין [הרע] שולטת בהם׃

**מח:יט ידעתי בני ידעתי** - שהוא הבכור׃

**גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל** - שעתיד גדעון לצאת ממנו שהקב״ה עושה נס על ידו׃

**ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו** - שעתיד יהושע לצאת ממנו שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל׃

**וזרעו יהיה מלא הגוים** - כל העולם יתמלא בצאת שמעו כשיעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון׃

**מח:כ בך יברך ישראל** - הבא לברך את בניו, יברכם בברכתם ויאמר איש לבנו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה׃

**וישם את אפרים** - בברכתו לפני מנשה, להקדימו בדגלים ובחנוכת הנשיאים׃

**מח:כב ואני נתתי לך** - לפי שאתה טורח להתעסק בקבורתי, וגם אני נתתי לך נחלה שתקבר בה, ואי זו, זו שכם, שנאמר (יהושע

**רש״י (המשך)**

כד לב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם׃

**שכם אחד על אחיך** - שכם ממש, היא תהיה לך חלק אחד יתירה על אחיך׃

**בחרבי ובקשתי** - כשהרגו שמעון ולוי את אנשי שכם נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם וחגר יעקב כלי מלחמה כנגדן. דבר אחר שכם אחד היא הבכורה שיטלו בניו שני חלקים, ושכם לשון חלק הוא, והרבה יש לו דומים במקרא (תהלים כא יג) כי תשיתמו שכם, תשית שונאי לפני לחלקים, [(שם ס ח) אחלקה שכם, (הושע ו ט) דרך ירצחו שכמה, איש חלקו], (צפניה ג ט) לעבדו שכם אחד׃

**אשר לקחתי מיד האמורי** - מיד עשו שעשה מעשה אמורי. דבר אחר שהיה צד אביו באמרי פיו׃

**בחרבי ובקשתי** - היא חכמתו ותפלתו׃

**גור אריה**

באחדות, ואם לא היה ליעקב רק אשה אחת היו ישראל אחד, ולא היה יהודה מלאה ואפרים מרחל, כמו שלא יחצו לעתיד לימות המשיח, ומפני שראתה רחל דבר זה - קבלה באהבה, ולפיכך גם כן ראוי שימחול השם יתברך לישראל, כי מפני שאין האחדות בעולם הזה, ועדיין העבודה זרה בעולם - זהו שגורם לישראל לחטוא, שזהו מחסרון שהוא בעולם וממנהגו, ולכך רחל היא מבקשת רחמים, שהרי בה נראה שעולם הזה מסוגל שיהיה [בו] שניות וצרה בעולם הפירוד, שאינו מסוגל לאחדות. ועוד שכך אמרה - שאם לא היה מסדר העולם וענין שהוא נוהג להיות בו צרה - לא היה דבר זה לאבות, שהרי האבות לפי שהם אבות העולם [הם] עיקר מציאות העולם, וכמו שנתבאר בפרשת וישלח יעקב מלאכים (לעיל לב, ג סוף אות ב) שהאבות הם עיקר העולם וסדר של עולם, וכיון שמצאנו שהיה ענין שלהם להיות להם צרה כמו שהיה לרחל, אם כן ענין זה ראוי לעולם הזה, ולפיכך רחל מבקשת רחמים בלבד, והבן זה היטב. ועוד יש במדרש (ב״ר עא, ב) ״רחל מבכה על בניה״ (ירמיה לא, יד) ישראל נקראים על שם רחל, ולא על שם רחל אלא על שם בנה, שנאמר (ר׳ עמוס ה, טו) ״אולי יחנן ה׳ צבאות שארית יוסף״, ולא על שם בנה אלא על שם בן בנה ״הבן יקיר לי אפרים״ (ירמיה לא, יט). וזהו המדרש יש לו סוד יותר, כי קרא כנסת ישראל ׳רחל׳, לפי שרחל עקרת הבית של יעקב והכל טפל אצלה, ולכך היא כמו בית יעקב, ונקראת כנסת ישראל - שהם בית יעקב - על שמה, ובזכות רחל ישובו לגבולם להתחבר בהקב״ה. כי פירוד זה שישראל נפרדים מעל הקדוש ברוך הוא מפוזרים בכל הארצות - יש להם כח המקשר והמקבץ אותם, שהרי רחל היא ׳בית יעקב׳ מחברת אותם, ובזכותה יהיה להם קבוץ גמור לשוב לגבולם, ולפיכך נקברה רחל בדרך. כי דבר זה הוא שלא תהיה נקברת רחל במערה אצל האבות רק תהא עם בניה, שהיא מתיחסת אל בניה, לפי שרחל היא היתה ׳בית יעקב׳ גם כן, ולפיכך כאשר הוגלו ישראל היתה רחל מבקשת רחמים, שאין ראוי שיהיה לישראל פירוד, כי היא קיבוץ לבית יעקב. והקב״ה משיב לה כי אף על גב שהוגלו לשעה, בזכותה שהיא מחברת ומאחדת הכל - ישובו לגבולם. כי יש כח קבוץ עוד בישראל ואחדות, שבזכות אותו קבוץ ואחדות ישובו הם לגבולם להתאחד. ולפיכך נקברה רחל בדרך, כי אחר שישראל הם בגלות חוץ למקומם, נמצא אצלם כח קבוץ שלהם המקבץ ומאחד אותם - שם, הוא בית יעקב, ובשביל אותו קבוץ מתכנסים מן הארץ אשר הוגלו ונפזרו לשם. ועל פי זה הסוד תרגם יונתן בן עוזיאל הפסוק הזה ״קול ברמה נשמע קול נהי רחל מבכה על בניה״ - על כנסת ישראל, שנקראת ״רחל״׃

**פרק מט (א)** וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל־בָּנָיו וַיֹּאמֶר הֵאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר־יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים׃ **(ב)** הִקָּבְצוּ וְשִׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְשִׁמְעוּ אֶל־יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם׃ **(ג)** רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז׃ **(ד)** פַּחַז כַּמַּיִם אַל־תּוֹתַר כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ אָז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה׃ {פ} **(ה)** שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם׃ **(ו)** בְּסֹדָם אַל־תָּבֹא נַפְשִׁי בִּקְהָלָם אַל־תֵּחַד כְּבֹדִי כִּי בְאַפָּם הָרְגוּ אִישׁ וּבִרְצֹנָם עִקְּרוּ־שׁוֹר׃ **(ז)** אָרוּר אַפָּם כִּי עָז וְעֶבְרָתָם כִּי קָשָׁתָה אַחַלְקֵם בְּיַעֲקֹב וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל׃ {ס} **(ח)** יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ יָדְךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ יִשְׁתַּחֲווּ לְךָ בְּנֵי אָבִיךָ׃ **(ט)** גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ כָּרַע רָבַץ כְּאַרְיֵה וּכְלָבִיא מִי יְקִימֶנּוּ׃

**רש"י**

**מט:א ואגידה לכם** - בקש לגלות את הקץ ונסתלקה שכינה ממנו והתחיל אומר דברים אחרים׃

**מט:ג וראשית אוני** - היא טפה ראשונה שלו, שלא ראהו קרי מימיו׃

**אוני** - כוחי, כמו (הושע יב ט) מצאתי און לי, (ישעיה מ כו) מרוב אונים, (שם כט) ולאין אונים׃

**יתר שאת** - ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהונה, לשון נשיאות כפים׃

**ויתר עז** - במלכות, כמו (ש"א ב י) ויתן עז למלכו. ומי גרם לך להפסיד כל אלה׃

**מט:ד פחז כמים** - הפחז והבהלה אשר מהרת להראות כעסך, כמים הללו הממהרים למרוצתם, לכך אל תותר - אל תתרבה ליטול כל היתרות הללו שהיו ראויות לך. ומהו הפחז אשר פחזת כי עלית משכבי

**אז חללת** - אותו שעלה על יצועי, שם שכינה שדרכו להיות עולה על יצועי׃

**מט:ה שמעון ולוי אחים** - בעצה אחת על שכם ועל יוסף. (לעיל לז יט - כ) ויאמרו איש אל אחיו ועתה לכו ונהרגהו, מי הם, אם תאמר ראובן או יהודה, הרי לא הסכימו בהריגתו, אם תאמר בני השפחות, הרי לא היתה שנאתן שלימה, שנאמר (שם ב) והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה וגו', ישׁשכר וזבולן לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם, על כרחך שמעון ולוי הם, שקראם אביהם אחים׃

**כלי חמס** - אומנות זו של רציחה, חמס הוא בידיהם, מברכת עשו היא, זו אומנות שלו היא, ואתם חמסתם אותה הימנו׃

**מט:ו בסודם אל תבא נפשי** - זה מעשה זמרי, כשנתקבצו שבטו של שמעון להביא את המדינית לפני משה, ואמרו לו זו אסורה או מותרת, אם תאמר אסורה, בת יתרו מי התירה לך, אל יזכר שמי בדבר, שנאמר (במדבר כה יד) זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני, ולא כתב בן יעקב׃

**רש"י (המשך)**

**בקהלם** - כשיקהיל קרח שהוא משבטו של לוי את כל העדה על משה ועל אהרן׃

**כי באפם הרגו איש** - אלו חמור ואנשי שכם, ואינם חשובין כולם אלא כאיש אחד וכן הוא אומר בגדעון (שופטים ו טז) והכית את מדין כאיש אחד, וכן במצרים (שמות טו א) סוס ורוכבו רמה בים, זהו מדרשו. ופשוטו אנשים הרבה קורא איש, כל אחד לעצמו, באפם הרגו כל איש שכעסו עליו, וכן (יחזקאל יט ג) וילמד לטרוף טרף אדם אכל׃

**וברצונם עקרו שור** - רצו לעקור את יוסף שנקרא שור, שנאמר (דברים לג יז) בכור שורו הדר לו. עקרו אישירוטו"ר בלע"ז [לכרות גידי השוק], לשון (יהושע יא ו) את סוסיהם תעקר׃

**מט:ז ארור אפם כי עז** - אפילו בשעת תוכחה לא קלל אלא אפם, וזהו שאמר בלעם (במדבר כג ח) מה אקוב לא קבה אל׃

**אחלקם ביעקב** - אפרידם זה מזה שלא יהא לוי במנין השבטים, והרי הם חלוקים. דבר אחר אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, כדי שיהיו נפוצים, ושבטו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו דרך כבוד׃

**מט:ח יהודה אתה יודוך אחיך** - לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים התחיל יהודה לסוג לאחוריו (שלא יוכיחנו על מעשה תמר) וקראו יעקב בדברי רצוי יהודה לא אתה כמותם׃

**ידך בערף אויביך** - בימי דוד, שנאמר (ש"ב כב מא) ואויבי תתה לי עורף׃

**בני אביך** - על שם שהיו מנשים הרבה לא אמר בני אמך, כדרך שאמר יצחק (לעיל כז כט)׃

**מט:ט גור אריה** - על דוד נתנבא, בתחלה גור (שמואל ב' ה ב) בהיות שאול מלך עלינו אתה הייתה המוציא והמביא את ישראל, ולבסוף אריה כשהמליכוהו עליהם, וזהו שתרגם אונקלוס שלטון יהא בשרויא, בתחלתו׃

**מטרף** - ממה שחשדתיך (לעיל לז לג) בטרף טרף יוסף חיה רעה אכלתהו[135] , וזהו יהודה שנמשל לאריה׃

**גור אריה**

**135 חשד יעקב ביהודה** (על "מטרף – ממה שחשדתיך") **(ט) חיה רעה אכלתהו.** ומפני שהיה יהודה מלך והיה מתיירא ממלכותו של יוסף כאשר חלם, לכך הרגו יהודה, כך חשב יעקב׃

(י) לֹא־יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה וּמְחֹקֵק מִבֵּין רַגְלָיו עַד כִּי־יָבֹא שִׁילֹה וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּים׃ (יא) אֹסְרִי לַגֶּפֶן עִירה עִירֹה וְלַשֹּׂרֵקָה בְּנִי אֲתֹנוֹ כִּבֵּס בַּיַּיִן לְבֻשׁוֹ וּבְדַם־עֲנָבִים סותה סוּתוֹ׃

**רש"י**

**בני עלית -** סלקת את עצמך, ואמרת (שם כו) מה בצע וגו'. וכן מהריגת תמר שהודה (לעיל לח כו) צדקה ממני, לפיכך כרע רבץ וגו' בימי שלמה (מ"א ה ה) איש תחת גפנו וגו׳׃

**מט:י לא יסור שבט מיהודה -** מדוד ואילך, אלו ראשי גליות שבבבל שרודים את העם בשבט שממונים על פי המלכות׃

**ומחקק מבין רגליו -** תלמידים, אלו נשיאי ארץ ישראל׃

**עד כי יבא שילה -** מלך המשיח[136] שהמלוכה שלו, וכן תרגם אנקלוס. ומדרש אגדה שילו, שית לו, שנאמר (תהלים עו יב) יובילו שי למורא׃

**מט:יא אסרי לגפן עירה -** נתנבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעיין, איש יהודה יאסור לגפן עיר אחד ויטעננו מגפן אחת, ומשורק אחד בן אתון אחד׃

**אסרי -** כמו אוסר, דוגמתו (תהלים קיג ז) מקימי מעפר דל, (שם קכג א) היושבי בשמים, וכן בני אתונו כענין זה. ואונקלוס תרגם במלך המשיח[137] . גפן הם ישראל, עירה זו ירושלים. שורקה אלו ישראל (ירמיה ב כא) ואנכי נטעתיך שורק׃

**בני אתונו -** יבנון היכליה, לשון שער האיתון בספר יחזקאל (מ טו). ועוד תרגמו בפנים אחרים גפן אלו צדיקים. בני אתונו עבדי אורייתא באולפן, על שם (שופטים ה י) רוכבי אתונות צחורות. [כבס ביין יהא] ארגוון טב לבושוהי, דומה ליין, וצבעונין הוא לשון סותה שהאשה לובשתן ומסיתה בהן את הזכר ליתן עיניו בה. ואף רבותינו פירשו בתלמוד לשון הסתת שכרות במסכת

**רמב"ן**

**מט:י "לא יסור שבט מיהודה" – מלכות בית דוד**

**לא יסור שבט מיהודה -** אבל ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה, ולא ימשול אחד מאחיו עליו, וכן לא יסור מחוקק מבין רגליו, שכל מחוקק בישראל אשר בידו טבעת המלך ממנו יהיה, כי הוא ימשול ויצוה בכל ישראל, ולו חותם המלכות, עד כי יבא שילה ולו יקהת כל העמים לעשות בכולם כרצונו, וזהו המשיח, כי השבט ירמוז לדוד שהוא המלך הראשון אשר לו שבט מלכות, ושילה הוא בנו אשר לו יקהת העמים׃

והכתוב הזה רמז כי יעקב המליך שבט יהודה על אחיו והוריש ליהודה הממשלה על ישראל. והוא מה שאמר דוד ויבחר ה' אלהי ישראל בי מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על כל ישראל (דהי"א כח ד). ואמר לא יסור, לרמוז כי ימלוך שבט אחר על ישראל, אבל מעת שיחל להיות ליהודה שבט מלכות לא יסור ממנו אל שבט אחר. וזהו שנאמר (שם ב יג ה) כי ה' אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו׃

וענין שאול היה, כי בעבור שדבר שאלת המלכות בעת ההיא נתעב אצל הקדוש ברוך הוא, לא רצה להמליך עליהם מן השבט אשר לו המלכות שלא יסור ממנו לעולמים, ונתן להם מלכות שעה. ולזה רמז הכתוב שאמר אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי (הושע יג יא), שנתנו לו שלא ברצונו, ולכן לקחו בעברתו, שנהרג הוא ובניו ונפסקה ממנו המלכות׃

**גור אריה**

**136 ראשי גלויות ומלך המשיח** (על "עד כי יבא שילה") **(י) לא יסור שבט מיהודה מדוד ואילך אלו ראשי גלויות.** דאם לא כן מאי "עד כי יבא שילה" דמשמע אף בגלות לא יסור השבט, ולא מצאנו שבט ליהודה בגלות, אלא 'אלו ראשי גליות'׃

**עד כי יבא מלך המשיח וכו'.** ופירוש הכתוב כך הוא "לא יסור שבט מיהודה" אף על גב שעדיין אין משיח שהמלוכה היא שלו, ויש להסיר השבט מיהודה, אפילו הכי לא יסור "עד כי יבא שילה", שהמלוכה היא שלו לגמרי, שאז אין צריך לומר שלא יסור, דכל שכן הוא - אם בשעה שראוי שיוסר בגלות לא הוסר, כל שכן כשיבא משיח שהמלוכה שלו. והחולקים מקשים שכבר אין נשיאות בארץ ישראל ואין שבט בבבל, ואיך יקויים נבואות יעקב, ואין זה קשיא, כי בודאי אילו אמר 'לא יסור שבט מישראל' הוי קשיא הרי מישראל הוסר השבט, אבל כתיב "לא יסור שבט מיהודה", ומיהודה לא הוסר, רק שכל ישראל אינם ראוים למלכות או לשאר נשיאות, ולפיכך כאשר יש שום שררה או דבר מה תחזור השבט ליהודה. ומי שאמר "יתברכו זרעך שלא יוסר מהם שיהיו הכל בעלי אומנות צורפי זהב וחורשי נחושת', וכאשר אין איש שנותן לעשות בזהב ובנחושת וכי לא נתקיימה בשביל זה הברכה, כך בדבר זה, הרי ברכת יעקב קיימא לעולם, כי לא יסיר השבט מיהודה, ואילו היה השררה ליהודה בלבד - ואמר הכתוב "לא יסור שבט מיהודה", היה קשיא איך הוסר השבט מיהודה, אבל אין השררה רק לישראל, ומישראל הוסר השבט - לא מיהודה, וכאשר אפשר שום שררה לישראל אף אחר החורבן - היא ליהודה, כמו ראשי גלויות שבבבל, אבל כאשר אין ישראל ראוים מצד עצמם - אין כאן בטול לברכת יהודה, שברכתו תמיד. ועוד אני תמה על השואלים דבר זה, וכי מוכרח הוא שיהיה דבר זה לעולם בתמידות, וכי לא הוסר השבט מיהודה בימי שאול, וכי כל השופטים שהיו שופטים קודם מלוך מלך לישראל היו מיהודה, או כל מלכי בית חשמונאי היו מיהודה, שאילו כתיב 'שבט יהיה מיהודה לעולם' היה משמע שיהיה השבט לעולם להם, ויהיה מלך מיהודה, אבל פירוש הכתוב שלא יוסר השבט מיהודה, שיהיו כמו שאר השבטים נחשבים, וזה לא יוסר ממנו, שאם הוסר לפי שעה וחזר אליו - אין זה הסרה כלל נקרא, (כל) [רק] דבר החוזר ובא למקומו הראשון, שאף על גב שלא נמצא שבט ביהודה בדורות האלו, מכל מקום לא נקרא גם כן שהוסר השבט ממנו, כי דבר שהוסר אינו חוזר, שכבר הוסר, ולפיכך כאשר הוא חוזר - נקרא זה שלא הוסר. ומה שהוסר לפי שעה, מפני שאין הברכה רק שלא יוסר השבט מיהודה, פירוש שלא יסור מכל וכל׃

**137 "אוסרי לגפן עירה"** (על "ואונקלוס תרגם במלך המשיח") **ואונקלוס תרגם במלך המשיח וכו'.** מפני שהוקשה לאונקלוס שאם בא להגיד לך הכתוב רבוי יין, זה כתב אחריו (פסוק יב) "חכלילי עינים מיין", ו"אוסרי לגפן עירו" למה לי, אלא איירי במלך המשיח. ומה שפירש רש"י דברי אונקלוס רוצה לומר ש"עירה" הוא ירושלים, קשיא לי דאין לומר שהוא יאסור את ירושלים בישראל - כלומר "אוסרי לגפן" שיאסור לגפן עירה, ואין הענין כן, דלא שייך

(יב) חַכְלִילִ֥י עֵינַ֖יִם מִיָּ֑יִן וּלְבֶן־שִׁנַּ֖יִם מֵחָלָֽב׃ {פ} (יג) זְבוּלֻ֖ן לְח֣וֹף יַמִּ֑ים יִשְׁכֹּ֖ן וְה֣וּא לְח֣וֹף אֳנִיֹּ֔ת וְיַרְכָתֹ֖ו עַל־צִידֹֽן׃ {ס}
(יד) יִשָּׂשכָ֖ר חֲמֹ֣ר גָּרֶ֑ם רֹבֵ֖ץ בֵּ֥ין הַמִּשְׁפְּתָֽיִם׃ (טו) וַיַּ֣רְא מְנֻחָ֔ה כִּ֥י טֹ֖וב וְאֶת־הָאָ֣רֶץ כִּֽי נָעֲמָ֑ה וַיֵּ֤ט שִׁכְמֹו֙ לִסְבֹּ֔ל וַיְהִ֖י לְמַס־עֹבֵֽד׃ {ס}

**רש"י**

כתובות (דף קיא ב) ועל היין, שמא תאמר אינו מרוה, תלמוד לומר סותה:

**מט:יב חכלילי** - לשון אודם כתרגומו וכן (משלי כג כט) למי חכלילות עינים, שכן דרך שותי יין עיניהם מאדימין:

**מחלב** - מרוב חלב [שיהא בארצו מרעה טוב לעדרי צאן, וכן פירוש המקרא אדום עינים יהא מרוב יין, ולבן שנים יהא מרוב חלב]. ולפי תרגומו עינים לשון הרים, שמשם צופים למרחוק. ועוד תרגמו בפנים אחרות לשון מעינות וקילוח היקבים. נעווהי, יקבים שלו, ולשון ארמי הוא במסכת עבודה זרה (דף עד ב) נעוא ארתחו. יחוורן בקעתיה, תרגם שנים לשון (ש"א יד ד) שני הסלעים:

**מט:יג לחוף ימים** - על חוף ימים תהיה ארצו. חוף כתרגומו ספר, מרק"א בלע"ז [גבול], והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אניות, במקום הנמל, שאניות מביאות שם פרקמטיא, שהיה זבולן עוסק בפרקמטיא, וממציא מזון לשבט ישששכר והם עוסקים בתורה, הוא שאמר משה (דברים לג יח) שמח זבולן בצאתך וישששכר באהליך, זבולן יוצא בפרקמטיא וישששכר עוסק בתורה באהלים:

**מט:יד ישששכר חמור גרם** - חמור בעל עצמות, סובל עול תורה כחמור חזק שמטעינין אותו משאוי כבד:

**רבץ בין המשפתים** - כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית וכשהוא רוצה לנוח רובץ לו בין התחומין בתחומי העיירות שמוליך שם פרקמטיא:

**מט:טו וירא מנוחה כי טוב** - ראה לחלקו ארץ מבורכת וטובה להוציא פירות:

**ויט שכמו לסבול** - עול תורה:

**רמב"ן**

והיה כל זה מפני שהיה שמואל שופט ונביא ולוחם מלחמותיהם על פי ה' ומושיע אותם, ולא היה להם לשאול מלך בימיו, כמו שאמר להם וה' אלהיכם מלככם (ש"א יב יב), והקב"ה אמר לו לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם (שם ח ז), ולפיכך לא נתן להם מלכות של קיימא. ומה שאמר הכתוב (שם יג יג) נסכלת לא שמרת את מצות ה' אלהיך אשר צוך כי עתה הכין ה' את ממלכתך אל ישראל עד עולם, שאם לא חטא היה לזרעו מלכות בישראל, לא על כלם. וזה טעם אל ישראל. אולי היה מולך על שבטי אמו, על בנימן ואפרים ומנשה, כי יהודה ואפרים כשני עממים נחשבים בישראל, או היה מלך תחת יד מלך יהודה:

ולפי דעתי היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה, והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא שמשח לירבעם ואמר ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים (מ"א יא לט). וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם, וכמו שאמר הושע (ח ד) הם המליכו ולא ממני:

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול, כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב. והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (ב"ב ג ב) כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא, שנכרתו כלם בעון הזה. ואף על פי שהיה בזרע שמעון עונש מן הצדוקים, אבל כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו

**גור אריה**

בירושלים "אוסרי", רק בבני אדם שהם יושבים שם יקרא "אוסרי", שהרי תרגם "יסחר צדיקים לקרתיה', והרי יאסור לירושלם את ישראל, (ומכ"ש) שפירש רש"י שמפרש דברי אונקלוס - מאד מאד הוא רחוק. אבל דעת אונקלוס בענין אחר, כי ישראל נקראו 'עיר' כמשמעו, כי העיר מיוחד לתשמיש ולכל צרכי אדם, והעם למלך - כמו העיר לאדם, לפי שהאדם רוכב ומושל עליו. וזהו שאמרו (שבת קנב.) 'דעל סוס - מלך', כי דומה הרוכב למלך מפני שהוא רוכב על הבהמה - כמו המלך שהוא רוכב על העם. וזהו שכתב "אוסרי לגפן עירה" רוצה לומר כי משיח יושיב עיר שלו שהוא רוכב עליה - בירושלים. וה"גפן" הוא ירושלים, שהעיר הזאת מטע ה', וכן נקרא ירושלים "כרם", שנאמר (ישעיה ה, א) "כרם היה לידידי", וממשיל ירושלים לגפן הנטוע, שהגפן נטיעה נכבדת בארץ ומהוללת, כך ירושלים נטיעה נכבדת בארץ. והרי שייך על בית ואהל נטיעה, כמו שפירש רש"י בפרשת וירא אליו (לעיל כא, לג) "ויטע אשל בבאר שבע", "ויטע אהל אפדנו" (דניאל יא, מה). ולפיכך מדמה את ירושלים שנבנית בארץ - לנטיעה. ותרגם "יבנון היכליה', מפני שאמר הכתוב אחריו "ולשורקה בני אתונו", ומפרש אונקלוס כי בית המקדש יקרא "שורקה" שהוא יותר גבוה וארוכה מן הגפן, ובית המקדש הוא "כמגדל דוד בנוי לתלפיות" (שיה"ש ד, ד) כמו השורקה הזאת. וכמו שקרא העם "עיר" למלך המשיח, כן יקראו הצדיקים "אתון", כי האתון משא שלו יותר ויותר, והם צדיקים עושים רצונו של מקום במצות, והחכמים שנושאים עול בתורה, כמו שקרא את ישששכר "חמור גרם" (פסוק יד) לקבל עליו עול התורה. לכך אמר "ולשורקה בני אתונו", כלומר כמו שיאסר לקרתא דירושלים העם, כך יהיה מסחר צדיקיא ועבדי דאוריתי סחור סחור לבית המקדש, וזה "ולשורקה בני אתונו", כי 'בני האתון' יקרא צדיקים במעשה וחכמים בתורה, לכך תרגם שניהם. ומפני שלא נזכר עדיין בית המקדש, ואיך אמר "ולשורקה בני אתונו" שיהיו הצדיקים ועבדי אורייתא סביב בית המקדש, אמר כי כך פירוש הכתוב - כי העם הנזכר יבנון ההיכל, ואחר כך "ולשורקה" דהוא ההיכל - יהיה סביביו הצדיקים ועבדי אורייתא באולפן, וזהו דעת אונקלוס, והוא פירוש נכון ומקובל מאונקלוס:

(טז) דָּן יָדִין עַמּוֹ כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל׃ (יז) יְהִי־דָן נָחָשׁ עֲלִי־דָּרֶךְ שְׁפִיפֹן עֲלִי־אֹרַח הַנֹּשֵׁךְ עִקְבֵי־סוּס וַיִּפֹּל רֹכְבוֹ
אָחוֹר׃ (יח) לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יְקֹוָק׃ (יט) גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ וְהוּא יָגֻד עָקֵב׃ {ס} (כ) מֵאָשֵׁר שְׁמֶנָה לַחְמוֹ וְהוּא יִתֵּן
מַעֲדַנֵּי־מֶלֶךְ׃ {ס} (כא) נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלֻחָה הַנֹּתֵן אִמְרֵי־שָׁפֶר׃ {ס} (כב) בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עֲלֵי־עָיִן בָּנוֹת צָעֲדָה עָלֵי־
שׁוּר׃ (כג) וַיְמָרְרֻהוּ וָרֹבּוּ וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים׃ (כד) וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ וַיָּפֹזוּ זְרֹעֵי יָדָיו מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב מִשָּׁם
רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל׃

**רש"י**

**ויהי** - לכל אחיו ישראל׃

**למס עובד** - לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבורין, שנאמר (דה"א יב לג) ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים, מאתים ראשי סנהדראות העמיד, וכל אחיהם על פיהם׃

**מט:טז דן ידין עמו** - ינקום נקמת עמו מפלשתים, כמו (דברים לב לו) כי ידין ה' עמו׃

**כאחד שבטי ישראל** - כל ישראל יהיו כאחד עמו ואת כולם ידין, ועל שמשון נבא נבואה זו. ועוד יש לפרש כאחד שבטי ישראל כמיוחד שבשבטים הוא דוד שבא מיהודה׃

**מט:יט** גד גדוד יגודנו. גדודים יגודו הימנו, שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ עד שנכבשה הארץ׃

**מט:כא הנותן אמרי שפר** - על ידם שרו דבורה וברק שירה. ורבותינו דרשוהו על יום קבורת יעקב כשערער עשו על המערה, במסכת סוטה (דף יג א). [ותרגומו] יתרמי עדביהי יפול חבלו, והוא יודה על חלקו אמרים נאים ושבח׃

**מט:כב בן פרת** - בן חן, והוא לשון ארמי אפריון נמטייה לרבי שמעון בסוף בבא מציעא (קיט א)׃

**בן פרת עלי עין** - חנו נטוי על העין הרואה אותו׃

**בנות צעדה עלי שור** - בנות מצרים היו צועדות על החומה להסתכל ביופיו. ובנות הרבה צעדה, כל אחת ואחת במקום שתוכל לראותו משם. עלי שור. על ראייתו, כמו (במדבר כד יז) אשורנו ולא קרוב. ומדרשי אגדה יש רבים, וזה נוטה לישוב המקרא׃

ויש מדרשי אגדה המתישבים על הלשון בשעה שבא עשו לקראת יעקב, בכולן קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות, וברחל כתיב (לעיל לג ז) נגש יוסף ורחל וישתחוו. אמר יוסף רשע הזה עינו רמה, שמא יתן עינו באמי, יצא לפניה ושרבב קומתו לכסותה, והוא שברכו אביו בן פורת, הגדלת עצמך יוסף עלי עין של עשו, לפיכך זכית לגדולה׃

**בנות צעדה עלי שור** - להסתכל בך בצאתך על מצרים. ועוד דרשוהו לענין שלא תשלוט בזרעו עין רעה, ואף כשברך מנשה ואפרים ברכם כדגים שאין עין רעה שולטת בהם׃

**מט:כג וימררהו ורבו** - וימררוהו אחיו, וימררוהו פוטיפר ואשתו לאסרו, לשון (שמות א יד) וימררו את חייהם׃

**מט:כד ותשב באיתן קשתו** - נתישבה בחוזק. קשתו, חזקו׃

**רמב"ן**

ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום׃

ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים ונצטוו (במדבר יח ז) תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם, ולא היה להם למלוך רק לעבוד את עבודת ה׃

וראיתי בירושלמי במסכת הוריות (פ"ג ה"ב) אין מושחין מלכים כהנים, אמר רבי יהודה ענתוריא על שם לא יסור שבט מיהודה, אמר רבי חייא בר' אבא למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל (דברים יז כ), מה כתיב בתריה לא יהיה לכהנים הלוים (שם יח א). הנה שנו בכאן שאין מושחין מלכים מן הכהנים בני אהרן, ופירש תחלה שהוא לכבוד יהודה, שאין השררה סרה מן השבט ההוא, ולפיכך אף על פי שישראל מקימים עליהם מלך משאר השבטים כפי צורך השעה אין מושחים אותן שלא יהיה עליהם הוד מלכות, אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו. והזכירו הכהנים שאף על פי שהן בעצמן ראויים למשיחה, אין מושחין אותן לשם מלכות, וכל שכן שאר השבטים, וכמו שאמרו בגמרא (הוריות יא ב) שאין מושחין אלא מלכי בית דוד. ורבי חייא בר אבא פירש שהוא מנוע מן התורה שלא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי חלק ונחלה במלכות. והוא דבר ראוי והגון׃

**רש"י (המשך)**

**ויפזו זרעי ידיו** - זו היא נתינת טבעת על ידו, לשון (מלכים א' י יח) זהב מופז, זאת היתה לו מידי הקדוש ברוך הוא שהוא אביר יעקב, ומשם עלה להיות רועה אבן ישראל, עקרן של ישראל לשון (זכריה ד ז) האבן הראשה לשון מלכות.

**אבן ישראל** - לשון נוטריקון אב ובן, אבהן ובנין, יעקב ובניו. ורבותינו דרשו ותשב באיתן קשתו על כבישת יצרו באשת אדוניו, וקוראו קשת על שם שהזרע יורה כחץ. ויפזו זרעי ידיו, כמו ויפוצור. שיצא הזרע מבין אצבעות ידיו׃

**מידי אביר יעקב** - שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו וכו' כדאיתא בסוטה (דף לו ב)׃

(כה) מֵאֵ֗ל אָבִ֙יךָ֙ וְיַעְזְרֶ֔ךָּ וְאֵ֖ת שַׁדַּ֣י וִיבָרֲכֶ֑ךָּ בִּרְכֹ֤ת שָׁמַ֙יִם֙ מֵעָ֔ל בִּרְכֹ֥ת תְּה֖וֹם רֹבֶ֣צֶת תָּ֑חַת בִּרְכֹ֥ת שָׁדַ֖יִם וָרָֽחַם׃ (כו) בִּרְכֹ֣ת אָבִ֗יךָ גָּבְר֤וּ עַל־בִּרְכֹת֙ הוֹרַ֔י עַד־תַּאֲוַ֖ת גִּבְעֹ֣ת עוֹלָ֑ם תִּהְיֶ֙ינָה֙ לְרֹ֣אשׁ יוֹסֵ֔ף וּלְקָדְקֹ֖ד נְזִ֥יר אֶחָֽיו׃ {פ} (כז) בִּנְיָמִין֙ זְאֵ֣ב יִטְרָ֔ף בַּבֹּ֖קֶר יֹאכַ֣ל עַ֑ד וְלָעֶ֖רֶב יְחַלֵּ֥ק שָׁלָֽל׃ (כח) כָּל־אֵ֙לֶּה֙ שִׁבְטֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל שְׁנֵ֥ים עָשָׂ֖ר וְזֹ֣את אֲשֶׁר־דִּבֶּ֣ר לָהֶ֑ם וַיְבָ֣רֶךְ אוֹתָ֗ם אִ֚ישׁ אֲשֶׁ֣ר כְּבִרְכָת֔וֹ בֵּרַ֖ךְ אֹתָֽם׃ (כט) וַיְצַ֣ו אוֹתָ֔ם וַיֹּ֖אמֶר אֲלֵהֶ֑ם אֲנִ֣י נֶאֱסָ֔ף אֶל־עַמִּ֖י קִבְר֥וּ אֹתִ֛י אֶל־אֲבֹתָ֖י אֶל־הַמְּעָרָ֣ה אֲשֶׁר֩ בִּשְׂדֵ֨ה עֶפְרֹ֜ן הַחִתִּ֗י׃ (ל) בַּמְּעָרָ֞ה אֲשֶׁ֣ר בִּשְׂדֵ֣ה הַמַּכְפֵּלָ֗ה אֲשֶׁ֤ר עַל־פְּנֵי־מַמְרֵא֙ בְּאֶ֣רֶץ כְּנַ֔עַן אֲשֶׁ֣ר קָנָ֔ה אַבְרָהָ֥ם אֶת־הַשָּׂדֶ֖ה מֵאֵ֣ת עֶפְרֹ֑ן הַחִתִּ֖י לַאֲחֻזַּת־קָֽבֶר׃ (לא) שָׁ֣מָּה קָבְר֗וּ אֶת־אַבְרָהָם֙ וְאֵ֣ת שָׂרָ֔ה אִשְׁתּ֖וֹ שָׁ֣מָּה קָבְר֑וּ אֶת־יִצְחָ֙ק֙ וְאֵ֣ת רִבְקָ֔ה אִשְׁתּ֖וֹ וְשָׁ֥מָּה קָבַ֖רְתִּי אֶת־לֵאָֽה׃ (לב) מִקְנֵ֥ה הַשָּׂדֶ֖ה וְהַמְּעָרָ֣ה אֲשֶׁר־בּ֑וֹ מֵאֵ֖ת בְּנֵי־חֵֽת׃ (לג) וַיְכַל֙ יַעֲקֹ֣ב לְצַוֹּ֔ת אֶת־בָּנָ֖יו וַיֶּאֱסֹ֣ף רַגְלָ֔יו אֶל־הַמִּטָּ֑ה וַיִּגְוַ֥ע וַיֵּאָסֶ֖ף אֶל־עַמָּֽיו׃ **פרק נ** (א) וַיִּפֹּ֥ל יוֹסֵ֛ף עַל־פְּנֵ֥י אָבִ֖יו וַיֵּ֣בְךְּ עָלָ֑יו וַיִּשַּׁק־לֽוֹ׃ (ב) וַיְצַ֣ו יוֹסֵ֗ף אֶת־עֲבָדָיו֙ אֶת־הָרֹפְאִ֔ים לַחֲנֹ֖ט אֶת־אָבִ֑יו וַיַּחַנְט֖וּ הָרֹפְאִ֥ים אֶת־יִשְׂרָאֵֽל׃ (ג) וַיִּמְלְאוּ־לוֹ֙ אַרְבָּעִ֣ים י֔וֹם כִּ֥י כֵ֖ן יִמְלְא֣וּ יְמֵי֑ הַחֲנֻטִ֔ים וַיִּבְכּ֤וּ אֹתוֹ֙ מִצְרַ֔יִם שִׁבְעִ֥ים יֽוֹם׃

**רש"י**

**מט:כה ברכות שדים ורחם** - ברכתא דאבא ודאמא, כלומר יתברכו המולידים והיולדות, שיהיו הזכרים מזריעין טיפה הראויה להריון, והנקבות לא ישכלו את רחם שלהן להפיל עובריהן:

**מט:כו ברכת אביך גברו וגו'** - הברכות שברכני הקדוש ברוך הוא גברו והלכו על הברכות שברך את הורי:

**עד תאות גבעות עולם** - לפי שהברכות שלי גברו עד סוף גבולי גבעות עולם, שנתן לי ברכה פרוצה בלי מצרים, מגעת עד ארבע קצות העולם שנאמר (לעיל כח יד) ופרצת ימה וקדמה וגו', מה שלא אמר לאברהם אבינו וליצחק. לאברהם אמר (שם יג יד - טו) שא נא עיניך וראה צפנה וגו', כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה, ולא הראהו אלא ארץ ישראל בלבד, ליצחק אמר (שם כו ג) כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה וגו', זהו שאמר ישעיה (ישעיה נח יד) והאכלתיך נחלת יעקב אביך, ולא אמר נחלת אברהם:

**מט:כז בנימין זאב יטרף** - זאב הוא אשר יטרף, נבא על שיהיו עתידין להיות חטפנין (שופטים כא כא) וחטפתם לכם איש אשתו, בפלגש בגבעה, ונבא על שאול שיהיה נוצח באויביו סביב, שנאמר (ש"א יד מז) ושאול לכד המלוכה וילחם וגו' במואב ובאדום ובכל אשר יפנה ירשיע:

**מט:כח** וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם -והלא יש מהם שלא ברכם אלא קינטרן. אלא כך פירושו וזאת אשר דבר להם אביהם מה שנאמר בענין. יכול שלא ברך לראובן שמעון ולוי, תלמוד לומר ויברך אותם, כולם במשמע:

**איש אשר כברכתו** - ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד:

**רמב"ן**

**מט:לג "יעקב אבינו לא מת" – נצחיות נפש הצדיקים**

**ויגוע ויאסף** - ומיתה לא נאמרה בו, ואמרו רבותינו (תענית ה ב) יעקב אבינו לא מת, לשון רש"י. ולדעת רבותינו, הרי יעקב הזכיר מיתה בעצמו (לעיל מח כא) הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם. ואולי לא ידע הוא בנפשו, או שלא רצה לתת כבוד לשמו. וכן (להלן נ טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם, כי להם מת הוא, או שלא ידעו הם בזה כלל. וענין המדרש הזה כי נפשות הצדיקים צרורות בצרור החיים, וזו תחופף עליו כל היום, לובשת לבושה השני שלא יפשטנה ערומה, כיעקב, או תתלבש לעתים מזומנות. ויובן הענין הזה במסכת שבת (קנב ב) ובמסכת כתובות (קג א):

**רש"י (המשך)**

**ברך אותם** - לא היה לו לומר אלא איש אשר כברכתו ברך אותו, מה תלמוד לומר ברך אותם, לפי שנתן ליהודה גבורתו של אריה, ולבנימין חטיפתו של זאב, ולנפתלי קלותו של איל, יכול שלא כללן בכל הברכות, תלמוד לומר ברך אותם:

**מט:כט נאסף אל עמי** - על שם שמכניסין הנפשות אל מקום גניזתן, שיש אסיפה בלשון עברי שהיא לשון הכנסה,

**מט:לג ויגוע ויאסף** - ומיתה לא נאמרה בו, ואמרו רבותינו ז"ל יעקב אבינו לא מת[138]:

**נ:ג ויבכו אתו מצרים שבעים יום** - ארבעים לחניטה, ושלשים לבכיה, לפי שבאה להם ברכה לרגלו, שכלה הרעב, והיו מי נילוס מתברכין:

**גור אריה**

**138 מציאות הצדיק שאינה נפסקת** (על "יעקב אבינו לא מת") **(לג) ואמרו רז"ל יעקב אבינו לא מת.** וכך איתא בפרק קמא דתענית (ה ע"ב) - אמר ר' יצחק אמר ר' יוחנן יעקב אבינו לא מת, וכי בכדי ספדו ספדיא וחנטו חנטיא, אמר ליה מקרא אני דורש (ר' ירמיה ל, י) "ועתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי אני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים", מקיש אותו לזרעו, מה זרעו בחיים אף הוא בחיים, עד כאן. והרבה מן המתמיהים על זה דאיך לא

(ד) וַיַּעַבְרוּ יְמֵי בְכִיתוֹ וַיְדַבֵּר יוֹסֵף אֶל־בֵּית פַּרְעֹה לֵאמֹר אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֵיכֶם דַּבְּרוּ־נָא בְּאָזְנֵי פַרְעֹה
לֵאמֹר׃ (ה) אָבִי הִשְׁבִּיעַנִי לֵאמֹר הִנֵּה אָנֹכִי מֵת בְּקִבְרִי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן שָׁמָּה תִּקְבְּרֵנִי וְעַתָּה אֶעֱלֶה־נָּא
וְאֶקְבְּרָה אֶת־אָבִי וְאָשׁוּבָה׃ (ו) וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה עֲל�ֵה וּקְבֹר אֶת־אָבִיךָ כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעֶךָ׃ (ז) וַיַּעַל יוֹסֵף לִקְבֹּר אֶת־אָבִיו
וַיַּעֲלוּ אִתּוֹ כָּל־עַבְדֵי פַרְעֹה זִקְנֵי בֵיתוֹ וְכֹל זִקְנֵי אֶרֶץ־מִצְרָיִם׃ (ח) וְכֹל בֵּית יוֹסֵף וְאֶחָיו וּבֵית אָבִיו רַק טַפָּם וְצֹאנָם
וּבְקָרָם עָזְבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן׃ (ט) וַיַּעַל עִמּוֹ גַּם־רֶכֶב גַּם־פָּרָשִׁים וַיְהִי הַמַּחֲנֶה כָּבֵד מְאֹד׃ (י) וַיָּבֹאוּ עַד־גֹּרֶן הָאָטָד אֲשֶׁר
בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וַיִּסְפְּדוּ־שָׁם מִסְפֵּד גָּדוֹל וְכָבֵד מְאֹד וַיַּעַשׂ לְאָבִיו אֵבֶל שִׁבְעַת יָמִים׃ (יא) וַיַּרְא יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַכְּנַעֲנִי
אֶת־הָאֵבֶל בְּגֹרֶן הָאָטָד וַיֹּאמְרוּ אֵבֶל־כָּבֵד זֶה לְמִצְרָיִם עַל־כֵּן קָרָא שְׁמָהּ אָבֵל מִצְרַיִם אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן׃ (יב)
וַיַּעֲשׂוּ בָנָיו לוֹ כֵּן כַּאֲשֶׁר צִוָּם׃ (יג) וַיִּשְׂאוּ אֹתוֹ בָנָיו אַרְצָה כְּנַעַן וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בִּמְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר קָנָה
אַבְרָהָם אֶת־הַשָּׂדֶה לַאֲחֻזַּת־קֶבֶר מֵאֵת עֶפְרֹן הַחִתִּי עַל־פְּנֵי מַמְרֵא׃

**רש״י**

**נ:ה** ועוד מדרשו לשון כרי, דגור, שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה אותו כרי, ואמר לעשו טול זה בשביל חלקך במערה׃

**נ:ו כאשר השביעך -** ואם לא בשביל השבועה לא הייתי מניחך, אבל ירא לומר עבור[139] על השבועה, שלא יאמר אם כן עבור על השבועה שנשבעתי לך שלא אגלה על לשון הקודש שאני מכיר עודף על שבעים לשון ואתה אינך מכיר בו, כדאיתא במסכת סוטה (דף לו ב)׃

**רש״י (המשך)**

**נ:י גרן האטד -** מוקף אטדין היה. ורבותינו דרשו על שם המאורע שבאו כל מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה, וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב, עמדו כולן ותלו בו כתריהם, והקיפוהו כתרים כגורן המוקף סייג של קוצים׃

**נ:יג וישאו אתו בניו -** ולא בני בניו, שכך צום אל ישאו מטתי, לא איש מצרי, ולא אחד מבניכם שהם מבנות כנען, אלא אתם, וקבע להם מקום, שלשה למזרח וכן לארבע רוחות, וכסדרן למסע מחנה של דגלים נקבעו כאן. לוי לא ישא שהוא עתיד לשאת את הארון, ויוסף לא ישא שהוא מלך, מנשה ואפרים יהיו

**גור אריה**

מת, והרי קברו אותו, ועוד כי הקשה מן התורה והשיב ׳מקרא אני דורש׳, וכי יותר קרא של נביאים מקרא של תורה, אמנם פירוש זה כי המציאות וההעדר הם שני דברים שאין להם התיחסות וצירוף, כי זה מציאות וזה העדר, ולפי זה אם נמצא שני דברים מתיחסים ביחד אי אפשר לומר שהאחד יתואר במציאות והאחד יתואר בהעדר, שמאחר שהם מתיחסים אי אפשר לומר כך, שהרי המציאות וההעדר אין להם התיחסות. וידוע כי האב והבן מתיחסים ביחד, ואם כן ראוי לומר שאם הבן בחיים שגם האב בחיים, ולא נוכל לומר שהאב מת והבן בחיים מאחר שהאב והבן מצטרפים, והמיתה הוא העדר, ואין יחוס למציאות עם ההעדר. ואין לומר כי המיתה מבטל היחוס, כי זה אי אפשר שיבטל היחוס הזה, מאחר שאין בן בלא אב, אם כן יחוס זה וצירוף זה אין ביטול לו, ומאחר שהבן בחיים גם כן האב בחיים, ואי אפשר שיהיה רק כך. ובכל אב בעולם היה ראוי לומר כך, אלא שאין הבן יש לו חיים בעצם, והחיים באדם מקרה, כי הם חיים לשעה ומיד יוסר, אבל דבר שיש לו חיות בעצמו - כמו שהם זרע ישראל - והם חיים קיימים תמידים, וכדכתיב (דברים ד, ד) ״ואתם הדבקים בה׳ אלקיכם חיים כלכם היום״, ודבר זה חיות בעצם. ולפיכך יעקב שהוא אב להם, ונקראו ׳בני ישראל׳ במה שהוא מתיחס להם כמו האב והבן, ראוי שיהיה בחיים, כלומר כי שם ה״חיים״ נקרא עליו, היינו שאמר ׳מה זרעו בחיים׳, כלומר מאחר שזרעו בחיים והאב מתיחס אל הבן - האב גם כן בחיים הוא. ובב״ר (מט, ד) פרשת וירא בפסוק (לעיל יח, יח) ״למען הביא על אברהם״ ׳תני רבי שמעון בן יוחי אומר כל המעמיד בן יגע בתורה כאילו לא מת׳. וזה מבואר גם כן, כי בעל התורה במה שהתורה היא חיים, גם אינו דבר מקרה שיוסר ממנו, ואינו כמו החיים האלו שהם חיים מקריים, לכך האב אשר יש לו יחוס אל הבן וצירוף אליו - כמו שהבן בחיים, כך הוא גם כן בחיים, והבן זה היטב. ועוד יש בזה דבר נפלא ונעלם ודבר מה ארמוז אם תבין, וידוע כי המיתה היא קצה וסוף, ודבר שאין לו קצבה אין לו מיתה. ומפני שיעקב אין מתיחס לו קצה, כי הקצה הוא לשני גבולים שהם קצה, כי כאשר תניח ג׳ נקודות זו אצל זו אין לנקודה האמצעית קצה כלל, ומפני שיעקב הוא האמצעי בין אברהם ובין יצחק, והוא השלישי המכריע ביניהם, הוא כנגד הנקודה האמצעית שאין מתיחס לה קצת וגבול, ולפיכך יעקב אבינו לא מת. ודבר זה אמת וברור מאוד על פי החכמה. ובפרשת שמות (ד, יט) יתבאר עוד מזה אם תבין אותו, כי הם דברי חכמה מופלאה, רמזו חכמי האמת ליודעי מדע. ועל פי סוד הזה נקרא יעקב ״ישרון״ (ישעיה מד, ב) על שם היושר, כי כל דבר יושר אין לו קצה, שהקצה למי שנוטה מן היושר, אבל היושר אין לו קצה. וזה שאמר בלעם (במדבר כג, י) ״תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו״, רוצה לומר כי במה שהם ישרים - אין לישר מיתה בעצם, ונשמתו קיימת לעד - ״ותהי אחריתי כמוהו״, כי אין לדבר הישר אחרית במה שאינו נוטה לקצה, והוא נשאר באמצעי שאין לו קצה. ובספר דרך חיים נתבאר עוד, כי דברים אלו הם ברורים ליודעי חכמה. והמעלה שהיה אל יעקב אבינו שלא מת - כי החיים יש להם דביקות אל השם יתברך ביותר, וזהו מעלת החיים ״ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום״ (דברים ד, ד). ואם הדביקות הזה אינו לבני אדם, זהו שהחומר הוא המבדיל בין השם יתברך ובין (הגוף) [השכל], אבל יעקב נפרד מן הגוף, ויש לו החיים והדביקות עם השם יתברך, וזהו המעלה היתרה, וזה שאמר ׳יעקב אבינו לא מת׳׃

**139 לשון הקודש ומלכות יוסף** (על ״ירא לומר עבור על השבועה״) **(ו) אבל ירא היה לומר עבור וכו׳.** ואם תאמר וכי היה יותר מקפיד על ידיעת הלשון משהיה מקפיד על חכמת יוסף שלא היה חכם כמוהו, ויראה דודאי היה ירא יותר מן הלשון, כי ראוי שיהיה מלך על כל אומה ולשון היודע לשון כל אומה ואומה, ואם היה מגלה שהיה יודע בע׳ ואחד לשון היה נראה שהוא ראוי למלוך על כל הלשונות, וראוי למלוכה יותר מן פרעה. ולפיכך אל תתמה למה לא

(יד) וַיָּשָׁב יוֹסֵף מִצְרַיְמָה הוּא וְאֶחָיו וְכָל־הָעֹלִים אִתּוֹ לִקְבֹּר אֶת־אָבִיו אַחֲרֵי קָבְרוֹ אֶת־אָבִיו׃ (טו) וַיִּרְאוּ אֲחֵי־יוֹסֵף כִּי־מֵת אֲבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוּ יִשְׂטְמֵנוּ יוֹסֵף וְהָשֵׁב יָשִׁיב לָנוּ אֵת כָּל־הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמַלְנוּ אֹתוֹ׃ (טז) וַיְצַוּוּ אֶל־יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר׃ (יז) כֹּה־תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אָנָּא שָׂא נָא פֶּשַׁע אַחֶיךָ וְחַטָּאתָם כִּי־רָעָה גְמָלוּךָ וְעַתָּה שָׂא נָא לְפֶשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ וַיֵּבְךְּ יוֹסֵף בְּדַבְּרָם אֵלָיו׃ (יח) וַיֵּלְכוּ גַּם־אֶחָיו וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו וַיֹּאמְרוּ הִנֶּנּוּ לְךָ לַעֲבָדִים׃ (יט) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אַל־תִּירָאוּ כִּי הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנִי׃ (כ) וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשָׁבָהּ לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֹׂה כַּיּוֹם הַזֶּה לְהַחֲיֹת עַם־רָב׃

**רש״י**

תחתיהם, וזהו (במדבר ב ב) איש על דגלו באותות, באות שמסר להם אביהם לישא מטתו׃

**נ:יד הוא ואחיו וכל העלים אתו -** בחזרתן כאן הקדים אחיו למצרים העולים אתו, ובהליכתן הקדים מצרים לאחיו, שנאמר (לעיל פסוק ז) ויעלו אתו כל עבדי פרעה וגו׳ ואחר כך (שם ח) כל בית יוסף ואחיו, אלא לפי שראו הכבוד שעשו מלכי כנען שתלו כתריהם בארונו של יעקב נהגו בהם כבוד׃

**רש״י (המשך)**

**נ:טו ויראו אחי יוסף כי מת אביהם -** מהו ויראו, הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד עמו על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לאי קרבן[140] ׃

**נ:טז אביך צוה -** שינו בדבר מפני השלום, כי לא צוה יעקב כן שלא נחשד יוסף בעיניו׃

**נ:יט כי התחת אלהים אני -** שמא במקומו אני, בתמיה, אם הייתי רוצה להרע לכם, כלום אני יכול, והלא אתם כולכם

**גור אריה**

היה פרעה יודע בלשון הקודש ובשבעים לשונות היה יודע, מפני שפרעה היה באותו זמן כולל כל הלשונות - ומושל על כולם, ולכך ידע בע׳ לשונות, אבל לשון הקודש למדריגת קדושתו - אין מתיחס לו כלל, ולפיכך לא למד פרעה לשון הקודש מיוסף או ממי שהוא, כי אין הלשון ראוי לו. ואם היה יוסף מדבר בלשון הקודש היו יודעים כי יוסף יותר ראוי למלוכה מפרעה, והיה זה פחיתות לו. ועוד יש לך לדעת כי יוסף אשר היה מלך במצרים היה זה נתלה בענין גדול מאד, לפי שהיה ראוי למלוכה מצד עצמו מצד השם יתברך, ולכך היה יודע בע״א לשונות, ופרעה עד ע׳ לשונות, כי מלכותו וגדולתו על כל הלשונות, ואם היה מגלה שהוא יודע בע׳ ואחד לשון היה פרעה נדחה, ולפיכך השביעו שלא יגלה את הדבר. ובודאי אין הפירוש על גלוי הלשון בלבד, רק הכוונה שהיה מגלה אל מצרים כי הוא ראוי מצד עצמו יותר מפרעה, ויהיו מורדים בפרעה וימליכו עליהם מי שהוא יותר ראוי למלוכה - וזהו יוסף, לכך היה משביעו שלא יהיה מראה להם שהוא יותר ראוי למלוכה במה שיוסף כולל כל הלשונות במעלתו, ודבר זה נפלא מאוד מאוד כאשר תבין עיקר זה׃

**140 יחס יוסף לאחיו אחרי מות אביו** (על ״ומשמת יעקב לא קרבן״) **(טו) ומשמת אביו לא קרבו.** פירוש כי קודם לכן היה מקרב אותם יותר מן השעור אשר ראוי, עד שיהיו אוכלים על שלחנו תמיד (רש״י כאן), ועכשיו לא קרבן כל כך. אבל אין לפרש דלא קרבן כלל, דאיך יתכן שלא יהיה יוסף הצדיק מקרב את אחיו. ועוד יש לומר שלא קרבן כלל, וזה מפני כי קודם שמת יעקב לא היה שעבוד עליהם, ולא היה שעבוד רק אחר מיתת יעקב (רש״י לעיל מז, כח), והיה מתירא שיאמרו מצרים ׳הבה נתחכמה להם׳ (עפ״י שמות א, י) כאשר יהיה יוסף עמהם, שהוא מלך חשוב, ויהיו נלחמים עמהם, ולפיכך לא קרבן, שנראה שאין ליוסף שום עסק עמהם. אבל כאשר היה יעקב חי לא היו חושבים המצרים כך עליהם, שהרי לא היה שעבוד עליהם עד שמת יעקב ואז חשבו עליהם המצרים, ויוסף חכם היה ולא רצה לקרב את אחיו כמו בראשונה׃

(כא) וְעַתָּה אַל־תִּירָ֣אוּ אָנֹכִ֔י אֲכַלְכֵּ֥ל אֶתְכֶ֖ם וְאֶת־טַפְּכֶ֑ם וַיְנַחֵ֣ם אוֹתָ֔ם וַיְדַבֵּ֖ר עַל־לִבָּֽם׃ (כב) וַיֵּ֣שֶׁב יוֹסֵ֔ף בְּמִצְרַ֖יִם הִ֣וא וּבֵית־אָבִ֑יו וַיְחִ֣י יוֹסֵ֔ף מֵאָ֥ה וָעֶ֖שֶׂר שָׁנִֽים׃ (כג) וַיַּ֣רְא יוֹסֵ֔ף לְאֶפְרַ֖יִם בְּנֵ֣י שִׁלֵּשִׁ֑ים גַּ֚ם בְּנֵ֣י מָכִ֔יר בֶּן־מְנַשֶּׁ֖ה יֻלְּד֥וּ עַל־בִּרְכֵּ֖י יוֹסֵֽף׃ (כד) וַיֹּ֤אמֶר יוֹסֵף֙ אֶל־אֶחָ֔יו אָנֹכִ֖י מֵ֑ת וֵאלֹהִ֞ים פָּקֹ֤ד יִפְקֹד֙ אֶתְכֶ֔ם וְהֶעֱלָ֥ה אֶתְכֶ֖ם מִן־הָאָ֣רֶץ הַזֹּ֑את אֶל־הָאָ֗רֶץ אֲשֶׁ֤ר נִשְׁבַּע֙ לְאַבְרָהָ֣ם לְיִצְחָ֔ק וְלְיַעֲקֹֽב׃ (כה) וַיַּשְׁבַּ֥ע יוֹסֵ֛ף אֶת־בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵ֖ל לֵאמֹ֑ר פָּקֹ֣ד יִפְקֹ֤ד אֱלֹהִים֙ אֶתְכֶ֔ם וְהַעֲלִתֶ֥ם אֶת־עַצְמֹתַ֖י מִזֶּֽה׃ (כו) וַיָּ֣מָת יוֹסֵ֔ף בֶּן־מֵאָ֥ה וָעֶ֖שֶׂר שָׁנִ֑ים וַיַּחַנְט֣וּ אֹת֔וֹ וַיִּישֶׂם֙ בָּאָר֔וֹן בְּמִצְרָֽיִם׃

**רש"י**

חשבתם עלי רעה והקב"ה חשבה לטובה, והיאך אני לבדי יכול להרע לכם:

**נ:כא וידבר על לבם** - דברים המתקבלים על הלב, עד שלא ירדתם לכאן היו מרננים עלי שאני עבד, ועל ידיכם נודע שאני בן חורין, ואם אני הורג אתכם מה הבריות אומרות כת של בחורים ראה ונשתבח בהן, ואמר אחי הם, ולבסוף הרג אותם, יש לך אח שהורג את אחיו. דבר אחר עשרה נרות[141] לא יכלו לכבות נר אחד וכו':

**גור אריה**

**141 השבטים כמאורות העולם** (על "עשרה נרות") **(כא) עשרה נרות וכו'.** פירוש השבטים הם כמו נרות המאירים, כי יש י"ב שבטים נגד י"ב כוכבים המאירים את כל העולם, ולפיכך אמר להם 'עשרה נרות כו'', אף כי היו חושבים להרוג אותו (לעיל לז, כ) היה ניצול מידם, וכל זה מפני שהיה אחד מן השבטים דומה למזל ברקיע אשר אי אפשר לאבד, כל שכן שהוא יחיד שלא יוכל לאבד עשרת השבטים. אבל אין לפרש דאין אחד יכול להרוג עשרה, דזה אין אין ראיה, כי יוסף שאני שהיה מלך, והיה יכול לצוות לאלף אנשים להרוג אותם, אלא אמר כי השבטים הם נרות המאירים את העולם. והשתא יתורץ מה שאמר 'עשרה נרות ואין דרך נרות לכבות', והוי ליה לומר 'עשרה בני אדם לא יוכלו לכבות אור אחד', אלא שקורא כל השבטים בשם נרות, לפי שהם דומים למזלות המאירים:

**ברוך ה' לעולם אמן ואמן [תהלים פט, נג].** יהי שם ה' מבורך לעולם אמן ואמן [ר' תהלים קיג, ב]. סליק ספר בראשית: